

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย อปทาน

เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑

ตอนที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พุทธวรรคที่ ๑

๑. พุทธาปทาน

ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า

[๑] พระอานนท์ เวเทหฺมฺนึ ผู้มีอินทรีย์อันสมบูรณ์แล้ว ได้ทูลถามพระตถาคตผู้ประทับอยู่ในพระเชตวันวิหารว่า ได้ทราบว่พระสัพพัญญูพุทธเจ้ามีอยู่หรือ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ได้เพราะเหตุอะไร.

ในกาลนั้น พระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ได้ตรัสกะพระอานนท์ผู้เจริญ ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะว่า ชนเหล่าใดได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทเจ้าทุกพระองค์ ผู้ไม่ได้รับความหลุดพ้นกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้า.

โดยที่มีพระสัมโพธิญาณนั้นนั่นแลเป็นประธาน มีพระ-
อัยยาศัยอันเข้มแข็ง มีพระปัญญาแก่กล้า อาจบรรลุความ
เป็นพระสัพพัญญูได้ ด้วยเดชแห่งพระปัญญา.

แม้เราก็ปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้าไว้ในพระพุทธรเจ้า
แต่ปางก่อนทั้งหลาย บารมี ๓๐ ถ้วน ที่จะให้เป็นพระธรรม.
ราชา เราก็ได้บำเพ็ญมานับไม่ถ้วน.

เราประณมนี้ทั้ง ๑๐ นมัสการพระโลกนายก พร้อมทั้ง
พระสงฆ์ กราบไหว้พระสัมโพธิญาณของพระพุทธรเจ้าผู้
ประเสริฐด้วยเศียรเกล้า.

ในพุทธเกษตรทั้งหลาย มีรัตนะทั้งที่อยู่ในอากาศและอยู่
บนภาคพื้นแผ่นดินมีประมาณเท่าใด ที่ใจจะนึกนำมาได้ ทั้ง-
หมด ณ ภาคพื้นอันมีรูปะมีประมาณเท่านั้น.

เราได้สร้างปราสาทอันล้วนแล้วด้วยรัตนะสูงจรดฟ้า ตลอด
ภาคพื้นมิใช่น้อย

ซึ่งมีเสาอันวิจิตรงดงาม สร้างจัดจำแนกไว้อย่างดีมีค่า
มาก ซึ่งมีคันทวยหาด้วยทองคำ ประดับด้วยนกกะเรียน
และนัทร.

พื้นชั้นแรกเป็นแก้วไพฑูรย์งดงามปราศจากไผ่ฝ้าคือมลทิน
เกลื่อนกลาดด้วยกอบัวหลวง มีพื้นทองคำอย่างดี.

พื้นบางชั้นมีสีดังแก้วประพาฬเป็นกึ่งกำน่ายินดี สีแดง
งดงาม เปล่งรัศมีดังสีแมลงค่อมทองสว่างไสวไปทั่วทิศ.

มีหน้า मुख ประตุ หน้าต่าง จัดไว้อย่างดี มีไฟที่ ๔ ชั้น
มีชวลา มีพวงอุบะหอมเป็นที่รื่นรมย์ใจ.

บางชั้น มีสีเขียว เหลือง แดง ขาว และดำล้วน
ประกอบด้วยเรือนยอดประดับด้วยรัตนะ ๗.

มีปทุมบานสะพรั่ง งดงามด้วยเนื้อและนก ดารดาษด้วย
ดาวนักษัตร ประดับด้วยรูปดวงจันทร์และดวงอาทิตย์.

ปกคลุมด้วยตาข่ายทองคำ ห้อยย้อยด้วยกระดิ่งทองคำ
ตาข่ายทองคำนำรื่นรมย์ใจ เปล่งเสียงได้ด้วยแรงลม.

มีหน้าต่างงดงามด้วยสีต่าง ๆ คือสีชมพู สีแดง สีเหลือง
และสีทอง มีธงปักไว้เป็นทิวแถว

แผ่นกระดานต่าง ๆ มากมายหลายร้อย ทำด้วยเงิน ทำ
ด้วยแก้วมณี ทับทิม และทำด้วยแก้วลาย วิจิตรด้วยหินอน
ต่าง ๆ ปูด้วยผ้าจากแคว้นกาสิเนื้อละเอียด.

มีผ้าห่มสีเหลืองทำด้วยผ้ากำพล ผ้าทูลพัศตร์ ผ้าเมือง
จีน ผ้าเมืองปัตตุมณะ เราปูเครื่องลาดทุกชนิดด้วยใจ. ใน
ชั้นนั้น ๆ ประดับยอดด้วยรัตนะ มีคนยืนถือประทีปแก้วสว่าง
ไสว.

มีเสาระเนียด เสาชุ้มประตุ ทำด้วยทองชมพูนุก ทำด้วย
ไม้แก่น และทำด้วยเงิน.

มีที่ต่อหลายแห่งจัดไว้เรียบร้อย วิจิตรด้วยบานประตุและ
กลอน ทำปราสาทให้งดงามอยู่.

สองข้างปราสาทมีกระถางน้ำเต็มเปี่ยมหลายกระถาง ปูลูก
ปทุมและอุบลไว้.

เรานิรมิตพระพุทธเจ้าในอดีต ผู้เป็นนายกของโลกทุก
พระองค์ พร้อมทั้งพระสงฆ์สาวก ด้วยวรรณะและรูปตามปกติ.

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ พร้อมทั้งพระสาวกเสด็จเข้า และ
เข้าไปทางประตูนั้น. หมู่พระอริยเจ้านั่งบนตั่งอันล้วนแล้วด้วย
ทองคำล้วน ๆ.

พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ยอดเยี่ยมในโลก มีอยู่ในบัดนี้ก็ดี
ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมามีมาก็ดี ทุกพระองค์ได้ขึ้นปราสาทของ
เรา.

พระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้าหลายร้อยพระองค์ผู้ไม่พ่ายแพ้
ทั้งในอดีตและปัจจุบันทั้งหมด ได้ขึ้นปราสาทของเรา.

มีต้นกัลปพฤกษ์มากมายทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของ
มนุษย์ เรานำเอาผ้าทุกอย่างจากต้นกัลปพฤกษ์นั้นมาทำจีวร
ให้ท่านเหล่านั้นครอง.

ของเคี้ยว ของฉัน ของดื่ม น้ำและข้าวมีสมบุรณ์ เรา
รสอาหารเต็มบาตรงาม อันล้วนแล้วด้วยแก้วมณีแล้วถวาย.

พระอริยเจ้าทั้งหลายครองผ้าทิพย์ ครองจีวรเนื้อเกลี้ยง
อิมหนำสำราญ ด้วยน้ำตาลกรวด น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
มีรสหวานฉ่ำ และด้วยข้าวปายาส.

หมู่พระอริยเจ้าผู้อิมหนำด้วยข้าวปายาสแล้วเข้าห้องแก้ว

สำเร็จสี่ไสยาบนที่นอนอันควรค่ามาก ดังไกรสรราชสีห์
นอนในถ้ำที่อยู่ละนั้น.

มีสัมปชัญญะรู้สึกตัวอยู่ สำเร็จสี่ไสยาบนที่นอนแล้ว
ลุกขึ้นนั่งขัดสมาธิบนที่นอน.

เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความยินดีในฌาน อันเป็นโคจรของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. บางพระองค์แสดงธรรม บางพระองค์
แสดงฤทธิ์ บางพระองค์เข้าอัปนาฌาน และบางพระองค์
เจริญอภิญาวัตติ.

ฝ่ายพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แผลงฤทธิ์เป็นหลายร้อยหลาย
พันองค์ ถ้ามารมณคือพระสัพพัญญุตญาณกะพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ท่านเหล่านั้น ตรัสรู้ฐานะอันละเอียดลึกซึ้งด้วย
ปัญญา.

พระสาวกทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสถามพระ-
สาวก. ท่านเหล่านั้นคือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
และพระสาวกผู้เป็นศิษย์ ต่างถามกันและกัน ต่างพยากรณ์
กันและกัน. ท่านเหล่านั้นยินดีอยู่ด้วยความยินดีอันนี้ อภิรมย์
อยู่ในปราสาทของเรา มีฉัตรซ้อน ๆ กันซึ่งมีสีเปล่งปลั่งดัง
แก้วไพฑูรย์ตั้งอยู่.

ทุก ๆ องค์ทรงฉัตรอันห้อยย้อยด้วยข้ายทอง ขจิตด้วย
ข้ายเงิน แสดงด้วยข้ายมุกดา บนพระเศียร. มีพาดานผ้า
แวววาวด้วยดาวทอง ห้อยพวงมาลัยไว้ทั้งดงามตระการตา
ทุก ๆ พระองค์ทรงไว้เหนือพระเศียร.

มีพวงมาลัยเต็มไปหมด งดงามด้วยพวงของหอม เกลือ่น
กลาดด้วยพวงผ้า ประดับประดาด้วยพวงแก้ว.

เกลือ่นด้วยดอกไม้ งดงามยิ่งนัก อบด้วยของหอมที่นำ
ยินดี เติมด้วยของหอม มุงด้วยเครื่องมุงอันเป็นทอง.

ในทิศทั้ง ๔ มีสระโบกขรณี เต็มด้วยปทุมและอูบล หอม
กลบด้วยเกสรดอกปทุม ปรากฏดังสีทองคำ. ต้นไม้ทุกต้น
รอ ๆ ปราสาทออกดอก และดอกมันเองก็หล่นลงโปรย-
ปรายปราสาทของเรา.

ในปราสาทนั้น มีนกกยูงรำแพนหาง หงส์ทิพย์ส่งเสียง
รำร้อง และหมู่นกการวิกก็ขับขานอยู่โดยรอย.

กลองทุกอย่างดังขึ้นเอง พิณทุกชนิดก็ตีขึ้นเอง เครื่อง
สังคีตทุกชนิดก็ขับขานไปรอบปราสาท.

บัลลังก์ทองใหญ่สมบุรณ์ด้วยรัตมี ไม่มีช่อง ล้วนแล้ว
ด้วยแก้ว จงตั้งอยู่ในกำหนดพุทธเจ้าและในหมื่นจักรวาล
ต้นไม้ประจำทวีปก็ส่องแสงสว่าง เป็นต้นไม้สว่างไสวเป็น
อย่างเดียวกันสืบต่อกันไปตั้งหมื่นต้น.

หญิงเต้นรำ หญิงขับร้อง ก็เต้นรำขับร้องไป หมู่นาง
อัปสรผู้มีลีลาต่างๆ กัน ปรากฏอยู่รอบปราสาท.

เราให้ชักธงทุกชนิดมี ๕ สี งามวิจิตรไว้บนยอดไม้ ยอด
ภูเขา และบนยอดเขาสิเนรุ.

หมู่คน นาค คนธรรพ์ และเทวดาทุกองค์เข้ามา ท่าน
เหล่านั้นประนมมือไหว้แวดล้อมปราสาทอยู่.

กุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นกิริยาที่เราจะพึงกระทำ ด้วยกาย วาจา และใจ กุศลกรรมนั้นเรากระทำแล้ว ได้ ไปในไตรทศ.

สัตว์เหล่าใดผู้มีสัญญาก็ตาม ไม่มีสัญญาก็ตาม สัตว์ เหล่านั้นทั้งหมดจงเป็นผู้มีส่วนแห่งผลบุญที่เราได้กระทำแล้ว.

สัตว์เหล่าใดทราบบุญที่เรากระทำแล้ว เราให้ผลบุญแก่

สัตว์เหล่านั้น บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดไม่รู้ ขอ ทวยเทพจงไปบอกแก่สัตว์เหล่านั้นให้รู้.

ปวงสัตว์ในโลกผู้อาศัยอาหารเป็นอยู่ทุกจำพวก ของได้ อาหารอันพึงใจ ด้วยใจของเรา.

เราให้ทานด้วยใจ เรายึดถือเอาความเลื่อมใสด้วยใจ เรา บูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ แล้วบูชาแก่พระ- ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย.

เพราะกรรมที่เรากระทำดีแล้วนั้น และเพราะการตั้งเจตนา ไว้ เราละร่างกายมนุษย์แล้วได้ไปยังดาวดึงส์พิภพ.

เราย่อมรู้จักภพทั้งสอง คือความเป็นเทวดาและมนุษย์ ไม่รู้จักภพอื่นเลย นี้เป็นผลแห่งความปรารถนาด้วยใจ.

เราเป็นใหญ่กว่าเทวดา เป็นใหญ่ในมนุษย์ เป็นผู้สมบูรณ์ ด้วยรูปลักษณะไม่มีผู้เสมอด้วยปัญญา.

โภชนะต่าง ๆ อย่างประเสริฐ รัตนะมากมาย และผ้า ชนิดต่าง ๆ ย่อมจากฟากฟ้าเข้ามาหาเราพลัน. เราชี้มือไปใน

ที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ในน้ำ และในป่า
อาหารทิพย์ย่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา ในน้ำ และ
ในป่า รัตนะทุกอย่างย่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ในน้ำ
และในป่า ของหอมทุกอย่างย่อมมาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ
ในน้ำ และในป่า. ยวดยานทุกชนิดย่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ใน
น้ำ และในป่า ดอกไม้ทุกชนิดย่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ใน
น้ำ และในป่า เครื่องประดับย่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ในน้ำ
และในป่า ปวงนางกัญญา่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ในน้ำ
และในป่า น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรดย่อมเข้ามาหาเรา.

เราขีมือไปในที่ใด คือที่แผ่นดิน ภูเขา บนอากาศ ในน้ำ
และในป่า ของเกี้ยวทุกอย่างย่อมเข้ามาหาเรา.

เราให้ทานอันประเสริฐนั้นในคนไม่มีทรัพย์ คนเดินทาง
ไกล ยากและคนเดินทางเปลี่ยว เพื่อต้องการบรรลुพระ-
สัมโพธิญาณอันประเสริฐ.

เรายังภูเขาหินให้บันลืออยู่ ชังเขาอันหนาแน่นให้กระหึ่ม

อยู่ ยังมนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลกให้รำเรงอยู่ จะเป็น
พระพุทธเจ้าในโลก. ทิศทั้ง ๑๐ มีอยู่ในโลก ที่สุด ย่อมไม่มี
แก่ผู้ไปอยู่ ก็ในทิศภาคนั้น มีพุทธเจตนับไม่ถ้วน.

รัศมีของเราปรากฏเปล่งออกเป็นคู่ๆ ข่ายรัศมีมีอยู่ใน
ระหว่างนี้ เราเป็นผู้มีแสงสว่างมากมาย.

ปวงชนโลกธาตุมีประมาณเท่านี้จงเห็นเรา ปวงชน
ทั้งหมดจงมีใจดี จงอนุวัตรตามเราทั้งหมด.

เราตักลงอมฤตมีเสียงบันลือไพเราะ ใสสะอาด ปวงชน
ในระหว่างนี้ จงได้ยินเสียงอันไพเราะของเรา.

เมื่อเมฆฝนคือธรรมตกลง ปวงชนจงเป็นผู้ไม่มีอาสวะ
บรรดาชนเหล่านั้น สัตว์ผู้เกิดสุดท้ายภายหลัง จงได้เป็น
พระโสดาบัน.

เราให้ทานที่ควรให้ บำเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ถึงเนก-
ขัมมบารมีแล้วบรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราสอบถาม
บัณฑิตทั้งหลาย ทำความเพียรอย่างสูงสุด ถึงขั้นตบารมีแล้ว
บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม.

เรากระทำอธิฐานมั่นคง บำเพ็ญตบารมี ถึงเมตตา-
บารมีแล้วบรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้สม่าเสมอ
ในอารมณ์ทั้งปวง คือในลาภ ความไม่มีลาภ สุข ทุกข์
สรรเสริญ และการดูหมิ่น บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความเกียจคร้านโดยเป็นภัย และ

เห็นความเพียรโดยเป็นความเกษม จงปรารภความเพียรเถิด
นี่เป็นอนุศาสน์ของพระพุทธเจ้า.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยเป็นภัย และเห็นความ
ไม่วิวาทโดยเป็นความเกษม จงสมัคสมานกัน กล่าววาจา
อ่อนหวานแก่กัน นี่เป็นอนุศาสน์ของพระพุทธเจ้า.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความประมาทโดยเป็นภัย และเห็น
ความไม่ประมาทโดยเป็นความเกษมแล้ว จงเจริญอัฐังคิก-
มรรค นี่เป็นอนุศาสน์ของพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์มากมาย มาประชุมกันโดย
ประการทั้งปวง ท่านทั้งหลายจงกราบไหว้พระพุทธเจ้าและ
พระอรหันต์ทั้งหลายเถิด.

ด้วยประการอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย
พระธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย เมื่อบุคคล
เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และพระธรรมอันเป็นอจินไตย ย่อม
มีวิบากเป็นอจินไตยแล.

ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะให้พระอานนทฺ์รู้พุทฺธิจิตของ
พระองค์ จึงได้ตรัสธรรมบรรยายชื่อว่า พุทฺธาปทานิยะ ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

พุทฺธาปทานจบบริบูรณ์

วิสุทธชนวิลาสินี

อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พุทธวรรคที่ ๑

คาถาเริ่มต้นพระคัมภีร์

ข้าพเจ้าขอไหว้พระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด หาบุคคล
เปรียบปานมิได้ ผู้เสด็จขึ้นสู่สาคคือไฉยธรรม ผู้ข้ามสาค
คือสงสารได้แล้ว ด้วยเศียรเกล้า. ขอไหว้พระธรรมอันยอด
เยี่ยมสงบละเอียดลึกซึ้ง เห็นได้แสนยาก อันกระทำภพน้อย
และภพใหญ่ให้บริสุทธิ์ ซึ่งพระสัมพุทธเจ้าบูชาแล้ว ด้วย
เศียรเกล้า. ขอไหว้พระสงฆ์ผู้ปราศจากทุกข์ ไม่มีเครื่องข้อง
คือกิเลส ผู้เป็นทักษิณบุคคลผู้สูงสุด มีอินทรีย์สงบ ผู้
ปราศจากอาสวะ ด้วยเศียรเกล้า. ด้วยการนอบน้อมพระรัตน-
ตรัยอันวิเศษซึ่งข้าพเจ้าได้ตั้งใจกระทำโดยพิเศษนั้น ข้าพเจ้า
อันพระเถระทั้งหลายผู้เป็นปราชญ์ยิ่งกว่าปราชญ์ ผู้รู้อาคมคือ
พระปริยัติ ผู้เป็นวิญญูชนมียศใหญ่ ได้ขอร้องด้วยการเอื้อ
เพื่อแล้วๆเล่าๆ เป็นพิเศษว่า ท่านขอรับ ท่านควรแต่ง

อรรถกถาอปทาน ว่าด้วยเรื่องราวที่เคยประพฤตินาในกาลก่อน. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักแสดงอรรถสังวรณนาอันงดงามแห่งอปทาน ว่าด้วยเรื่องราวที่เคยประพฤตินาในกาลก่อน ซึ่งแสดงข้อแนะนำอันพิเศษในพระไตรปิฎกที่ยังเหลืออยู่ตามนัยแห่งพระบาลีทีเดียว โดยกล่าวถึงด้วยวิธีนี้ว่า เรื่องราวอันดีเยี่ยมนี้ใครกล่าว กล่าวไว้ที่ไหน เมื่อไร และเพื่ออะไร. เพราะฉะนั้น เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในนิทานทั้งหลาย ข้าพเจ้าจะกล่าววิธีนั้น ๆ อันแปลกจากกันตามที่เกิดก่อนหลัง จะเป็นเครื่องทำให้การเล่าเรียนและทรงจำได้ง่ายขึ้น.

ในชั้นเดิม เรื่องราวนั้นท่านรจนาไว้ในภาษาสิงหล และในอรรถกถาของเก่า ย่อมไม่ให้สำเร็จประโยชน์ตามที่สาธุชนต้องการ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจักอาศัยนัยตามอรรถกถาของเก่า นั้น เว้นข้อความที่คลาดเคลื่อนเสีย ประกาศแต่เนื้อความที่พิเศษออกไป จักกระทำการพรรณนาเนื้อความที่แปลกและดีที่สุดแล.

นิทานกถา

ก็เพราะเหตุที่ได้ปฎิญาณไว้ว่า "เรื่องราวอันดีเยี่ยม ใครกล่าวกล่าวไว้ที่ไหน และกล่าวไว้เมื่อไร" และว่า "ข้าพเจ้าจักทำการพรรณนาเนื้อความ" ดังนี้ การพรรณนาเนื้อความแห่งอปทานนี้ นั้น เมื่อข้าพเจ้า

แสดงนิทานทั้งสามนี้ คือ ทูเรนิทาน (นิทานในกาลไกล) อวิทูเรนิทาน (นิทานในกาลไม่ไกล) สันติเกนิทาน (นิทานในกาลใกล้) พรรณนาอยู่ จักทำให้เข้าใจได้แจ่มแจ้งดี เพราะผู้ฟังอปทานนั้น เข้าใจแจ่มแจ้งมาแต่ เริ่มต้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงจักแสดงนิทานเหล่านั้น แล้วจึงจะ พรรณนาอปทานนั้นต่อไป.

บรรดานิทานนั้น เบื้องต้นพึงทราบปริเฉทคือข้อกำหนดชั้นตอน ของนิทานเหล่านั้นเสียก่อน. ก็กถามรรคที่เล่าเรื่องตั้งแต่พระมหาสัตว์ กระทำอภิหาร ณ เบื้องบาทมูลแห่งพระพุทธที่ปึงกรจนถึงจุดจากอัทภาพ พระเวสสันดรบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต จัดเป็นทูเรนิทาน. กถามรรคที่ เล่าเรื่องตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิต จนถึงบรรลุประสัพัญญุตญาณที่ ควงไม้โพธิ์จัดเป็นอวิทูเรนิทาน. ส่วนสันติเกนิทาน จะหาได้ในที่นั้น ๆ แห่งพระองค์เมื่อประทับอยู่ในที่นั้น ๆ แล.

ทูเรนิทานกถา

ในนิทานเหล่านั้น ที่ชื่อว่าทูเรนิทานมีดังต่อไปนี้

เล่ากันมาว่า ในที่สุดสี่องไขยยิ่งด้วยกำไรแสนกัปนับแต่ภัทรกัป นี้ไป ได้มีนครหนึ่งนามว่า อมรวดี ในนครนั้น มีพราหมณ์ชื่อสุเมธ อาศัยอยู่ เขามีกำเนิดมาดีทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มีกรรมอันบริสุทธิ์นับได้เจ็ดชั่วตระกูล ใคร ๆ จะคัดค้านดูถูกเกี่ยวกับ เรื่องชาติมิได้ มีรูปสวยงามดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณอันงามยิ่ง เขาไม่กระทำการงานอย่างอื่นเลย ศึกษาแต่ศิลปะของพราหมณ์เท่านั้น. มารดาบิดาของเขาได้ถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่เขายังรุ่มหนุ่ม ต่อมาอำมาตย์

ผู้จัดการผลประโยชน์ของเขานำเอาบัญญัติทรัพย์สินมา เปิดห้องอันเต็มด้วยทอง เงิน แก้วมณี และแก้วมุกดาเป็นต้น แล้วบอกให้ทราบถึงทรัพย์สินตลอดเจ็ดชั่วตระกูลว่า ข้าแต่ कुमार ทรัพย์สินเหล่านี้ เป็นของมารดาเหล่านี้เป็นของบิดา เหล่านี้เป็นของปู่ตาและทวด แล้วเรียนว่า ขอท่านจงครอบครองทรัพย์สินมีประมาณเท่านี้เถิด. สุขุมธกถาคิดว่า บิดาและปู่เป็นต้นของเราสะสมทรัพย์นี้ไว้แล้ว เมื่อไปสู่ปรโลกจะถือเอาแม่ทรัพย์กหาปณะหนึ่งไปด้วยก็หามิได้ แต่เราควรจะทำเหตุที่จะถือเอาทรัพย์ไปให้ได้ ครั้นคิดแล้วเขาจึงกราบทูลแด่พระราชบิดา ให้ตีกลองป่าวร้องไปในพระนคร ให้ท่านแก่มหาชนแล้วบวชเป็นดาบส. ก็เพื่อที่จะให้เนื้อความนี้แจ่มแจ้ง ควรจะกล่าวสุขุมธกถาไว้ ณ ที่นี้ด้วย. แต่สุขุมธกถานี้มีมาแล้วในพุทธวงศ์โดยสิ้นเชิงก็จริง ถึงกระนั้นก็ไม่ค่อยจะปรากฏชัดแจ้งนัก เพราะมีมาโดยเป็นคาถาประพันธ์ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวสุขุมธกถานี้ พร้อมทั้งคำที่แสดงคาถาประพันธ์ไว้ในระหว่าง ๆ ด้วย.

สุขุมธกถา

ก็ในที่สุดแห่งสี่อสงไขยยิ่งด้วยคำไรอีกแสนกัป ได้มีพระนครได้นามว่า อมรวดี และอีกนามหนึ่งว่า อมร อีกก็ไปกับด้วยเสียง ๑๐ ประการ ซึ่งท่านหมายกล่าวไว้ในพุทธวงศ์ว่า

ในสี่อสงไขยยิ่งด้วยคำไรแสนกัป มีพระนครหนึ่งนามว่า
อมร เป็นเมืองสวยงามนำดู นำรื่นรมย์ใจ สมบูรณ์ด้วยข้าว
และน้ำ อีกก็ไปกับด้วยเสียง ๑๐ ประการ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทสฺหิ สทฺทเทหิ อวิวิตฺตํ ความว่า

ได้เป็นเมืองอีกทีด้วยเสียงทั้ง ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขบร้อง เสียงสังข์ เสียงสัมมताल (ดนตรีชนิดหนึ่งทำด้วยไม้) และเสียงที่ ๑. ว่า เชิญกิน เชิญดื่ม เชิญขบเคี้ยว. ก็ท่านถือเอาเพียงเอา เทศของเสียง ๑๐ ประการ นั้นเท่านั้น แล้วกล่าวเวลานี้ไว้ในพุทธวงศ์ว่า

ก็ก้องด้วยเสียงช้าง เสียงม้า เสียงกลอง เสียงสังข์
เสียงรถ และเสียงเชิญด้วยข้าวและน้ำว่า เชิญกิน เชิญดื่ม.
แล้วจึงกล่าวต่อไปว่า

พระนครอันสมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทุกประการ เพียง
พร้อมด้วยกิจการทั้งปวง สมบูรณ์ด้วยรัตนะทั้ง ๗ ขวักไขว่
ไปด้วยเหล่าชนนานาชาติ มั่งคั่งประหนึ่งเทพนคร เป็นที่อยู่
อาศัยของคนมีบุญ.

ในนครอมรวดี พราหมณ์นามว่า สุเมธ มีสมบัติสะสม
ไว้หลายโกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกมากหลาย เป็นผู้คงแก่
เรียน ทรงจำนตได้ เรียนจบไตรเพท ถึงความสำเร็จใน
ลักษณะศาสตร์ อติหาสศาสตร์ และธรรมเนียมพราหมณ์
ของตน.

อยู่มาวันหนึ่ง สุเมธบังจิตนั้นอยู่ในที่ลับ ณ พื้นปราสาทชั้นบน
อันประเสริฐ นั่งขัดสมาธิคิอยู่อย่างนี้ว่า คู่ก่อนบังจิต ธรรมดาว่าการถือ
ปฏิบัติในภพใหม่เป็นทุกข์ การแตกทำลายแห่งสรีระในที่ที่เกิดแล้ว ๆ
ก็เป็นทุกข์เหมือนกัน อันตัวเราย่อมมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้
ความตายเป็นธรรมดา เราผู้เป็นอย่างนี้ ควรแสวงหาอมตมหานิพพาน

อันไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่มีทุกข์ มีความสุข เยือกเย็น เป็นทางสายเดียวที่พ้นจากภพ มีปกตินำไปสู่พระนิพพาน จะพึงมีแน่นอน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ตอนนั้น เราอยู่ในที่สงบนั่งคิดอย่างนี้ว่า การเกิดในภพ ใหม่ และการแตกทำลายของสรีระเป็นทุกข์. เรา นั้น มีความ เกิด ความแก่ ความเจ็บไข้เป็นธรรมดา จักแสวงหาพระ- นิพพาน อันไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแดนเกษม.

โฉนหนอ เราพึงไม่เหยื่อย ไร้ความต้องการ ละทิ้งร่างกาย เน่า ซึ่งเต็มด้วยซากศพนาชชนิดนี้เสีย แล้วไปเสีย ทางนั้นมาอยู่ และจักมี ทางนั้น ไม่อาจเป็นเหตุหามีได้ เราจักแสวงหาทางนั้น เพื่อหลุดพ้นจากภพให้ได้.

ต่อแต่นั้น ก็คิดให้ยิ่งขึ้นไปอีกอย่างนี้ว่า เหมือนอย่างว่า ชื่อว่าสุข เป็นปฏิบัติทุกข์ ย่อมมีอยู่ในโลกฉันใด เมื่อภพมีอยู่ แม้สิ่งที่ปราศจาก ภพอันเป็นปฏิบัติต่อภพนั้น ก็พึงมีฉันนั้น และเมื่อความร้อนมีอยู่ แม้ความเย็นอันเป็นเครื่องสงบความร้อนนั้น ก็ย่อมมีอยู่ ฉันใด แม้พระนิพพานอันเป็นเครื่องสงบระงับไฟคือราคะเป็นต้น ก็พึงมี ฉันนั้น แม้ธรรมอันงดงาม ไม่มีโทษ เป็นปฏิบัติต่อธรรมอันเป็นบาปลามก ก็ย่อมมีอยู่ ฉันใด เมื่อความเกิดอันลามกมีอยู่ แม้พระนิพพานกล่าวคือ การไม่เกิด เพราะความเกิดทั้งปวงหมดสิ้นไป ก็พึงมี ฉันนั้น. เพราะ- เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า.

เมื่อทุกข์มีอยู่ แม้สุขก็ย่อมมี ฉันใด เมื่อภพมีอยู่ แม้ความไม่มีมีภพ ก็พึงปรารถนาได้ ฉันนั้น.

เมื่อความร้อนมีอยู่ ความเย็นอีกอย่าง ก็ต้องมี จันได
เมื่อไฟสามกองมีอยู่ แม้ความดับเย็น ก็พึงปรารถนาได้
จันนั้น.

เมื่อความชั่วมีอยู่ ความดีงาม ก็ต้องมี จันได เมื่อความ
เกิดมีอยู่ แม้ความไม่เกิด ก็พึงปรารถนาได้ จันนั้น.

ท่านคิดข้ออื่นต่อไปอีกว่า บุรุษผู้ตกลงไปในหลุมคูถ. เห็นสระใหญ่
คาบาศด้วยดอกปทุม ๕ สีแต่ไกล ควรแสวงหา (ทางไป) สระนั้นว่า
เราจะไปยังสระใหญ่นั้นทางไหนหนอ การไม่แสวงหาสระนั้น หาเป็น
โทษผิดของสระไม่ เป็นโทษผิดของบุรุษนั้นเท่านั้น จันได เมื่อสระน้ำ
คือพระอมตมหานิพพานอันเป็นเครื่องชำระมลทิน คือกิเลส มีอยู่ การ
ไม่แสวงหาสระน้ำ คืออมตมหานิพพานนั้น หาได้เป็นโทษผิดของสระน้ำ
คืออมตมหานิพพานไม่ เป็นโทษผิดของบุรุษนั้นเท่านั้น จันนั้นเหมือน
คัน. อนึ่ง บุรุษถูกพวกโจรล้อม เมื่อทางหนีมีอยู่ ถ้าเขาไม่หนีไป
ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของทางไม่ แต่เป็นโทษผิดของบุรุษนั้นเท่านั้น
จันได บุรุษผู้ถูกกิเลสทั้งหลายห่อหุ้มยึดไว้ เมื่อทางอันเยือกเย็นเป็นที่
ไปสู่พระนิพพานมีอยู่ แต่ไม่แสวงหาทาง หาเป็นโทษผิดของทางไม่ แต่
เป็นโทษผิดของบุรุษเท่านั้น จันนั้นเหมือนกัน. อนึ่ง บุรุษผู้ถูกพยาธิ-
เบียดเบียน เมื่อหมอผู้เชี่ยวชาญพยาธิมีอยู่ ถ้าไม่หาหมอให้เชี่ยวชาญพธินั้น
ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของหมอไม่ แต่เป็นโทษผิดของบุรุษเท่านั้น จันได
ผู้ใดถูกพยาธิคือกิเลสเบียดเบียน ไม่แสวงหาอาจารย์ผู้ฉลาดในทางเป็น
ที่เขาไปสงบกิเลสซึ่งมีอยู่ ข้อนั้นเป็นโทษผิดของผู้นั้นเท่านั้น หาเป็น

โทษผิดของอาจารย์ผู้ทำกิเลสให้พินาศไม่ ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

บุรุษผู้ตกอยู่ในหลุมคูถ เห็นสระมีน้ำเต็มเปี่ยม ไม้ไปหาสระนั้น ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของสระไม้ ฉนใด เมื่อสระคืออมตะสำหรับเป็นเครื่องขำมลทินคือกิเลสมีอยู่ เขาไม้ไปหาสระนั้น ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของสระคืออมตะไม้ ฉนนั้น

คนเมื่อถูกศัตรูรุมล้อม เมื่อทางหนไปมีอยู่ ก็ไม่หนีไป ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของทางไม้ ฉนใด คนที่ถูกกิเลสกลุ่มรุมเมื่อทางปลอดภัยมีอยู่ ไม้ไปหาทางนั้น ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของทางที่ปลอดภัยนั้นไม้ ฉนนั้น.

คนผู้เจ็บป่วย เมื่อหมอรักษาโรคมมีอยู่ ไม่ยอมให้หมอรักษาความเจ็บป่วยนั้น ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของหมอนั้นไม้ ฉนใด คนผู้ได้รับทุกข์ถูกความเจ็บป่วย คือกิเลสเบียดเบียนแล้วไม้ไปหาอาจารย์นั้น ข้อนั้นหาเป็นโทษผิดของอาจารย์ผู้แนะนำไม้ ฉนนั้นเหมือนกัน.

ท่านยังคิดข้ออื่นต่อไปอีกว่า คนผู้ชอบแต่งตัว ฟิงทิ้งซากศพที่คดองคอออยู่แล้วไปสบาย ฉนใด แม้เราก้ฟิงทิ้งร่างกายเปื่อยเน่านี้เสีย ไม่มีอาลัยห่วงใยเข้าไปยังนครคือนิพพาน ฉนนั้น.

อนึ่ง ชายหญิงทั้งหลายถ่ายอุจจาระและปัสสาวะรดบนพื้นอันสกปรก ย่อมไม่เก็บอุจจาระหรือปัสสาวะนั้นใส่พก หรือเอาชายผ้าห่อไป ต่างรังเกียจ ไม่มีความอาลัยเลยกลับไปเสีย ฉนใด แม้เราก้เป็นผู้ไม่มี

ความอาลัย ควรละทิ้งร่างกายอันเปื่อยเน่า เข้าไปยังนครคือพระอมต-
นิพพาน ฉะนั้น.

อนึ่ง ชรรณคานายเรือไม่มีความอาลัยทิ้งเรือลำเก่าคร่ำคร่าไป ฉันทใด
แม้เราก็ละทิ้งร่างกายนี้อันมิของไม่สะอาดไหลออกทางปากแผลทั้ง ๕ แห่ง
ไม่มีความห่วงใย เข้าไปยังนิพพานบุรี ฉันทนั้น.

อนึ่ง บุคคลลพพาเอารัตนะต่าง ๆ เดินทางไปกับพวกโจร เพราะ
กลัวรัตนะของตนจะฉิบหาย จึงทิ้งพวกโจรนั้นเสีย แล้วเดินทางที่ปลอดภัย
ฉันทใด กรัษกายเมื่อนี้ก็เป็นเสมือนโจรปล้นรัตนะ ฉันทนั้น.

ถ้าเราจักกระทำความอยากไว้ในกรัษกายนี้ ชรรณรัตนะคืออริยมรรค
กุศลของเราจักพินาศไป เพราะฉะนั้น เราละทิ้งกายนี้อันเสมือนกับโจร
แล้วเข้าไปยังนคร คือพระอมตมหานิพพาน จึงจะควร. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่

บุรุษปลดเปลื้องซากศพที่น่าเกลียด ซึ่งผูกไว้ที่คอออกเสีย
แล้วไป มีความสุขอยู่อย่างเสรีโดยลำพังตนเองได้ฉันทใด คน
ก็ควรละทิ้งร่างกายเน่าที่มากมุลด้วยซากศพนานาชนิด ไม่มี
อาลัย ไม่มีความต้องการไปเสีย ฉันทนั้น.

ชายหญิงทั้งหลายถ่ายกริสลงในที่ถ่ายอุจจาระ เป็นผู้ไม่
อาลัย ไม่ต้องการไปเสีย ฉันทใด เราก็จันทนั้นเหมือนกัน จะ
ละทิ้งร่างกายนี้ อันเต็มด้วยซากศพนานาชนิด แล้วไปเสีย
เหมือนคนถ่ายอุจจาระแล้วละทิ้งส้วมไป ฉันทนั้น.

เจ้าของละทิ้งเรือเก่าคร่ำคร่าผุพัง น้ำรั่วเข้าไปได้ ไม่มี
ความอาลัย ไม่มีความต้องการไปเสีย ฉันทใด เราก็จันทนั้น

เหมือนกัน จักละทิ้งร่างกายนี้ ซึ่งมีช่องเก้าช่องหลังไหลออก เป็นนิจไปเสีย เหมือนเจ้าของทิ้งเรือเก่าไปฉะนั้น.

บุรุษเดินไปกับพวกโจร ถือห่อของไปด้วย เห็นภัยที่จะ เกิดจากการตัดห่อของ จึงทิ้งพวกโจรไป แม้นั้นใด กายนี้ก็ ฉะนั้นเหมือนกัน เสมือนมหาโจร เราจักละทิ้งกายนี้ไปเสีย เพราะกลัวแต่การตัดกุศลให้ขาด.

สุเมธบัณฑิต คิดเนื้อความอันประกอบด้วยเนกขัมมะนี้ ด้วยอุปมา ชนิดต่าง ๆ อย่างนี้แล้ว สละกองโภคทรัพย์นี้ไม่ถ้วนในเรือนของตน แก่เหล่าชนมีคนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น ตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ในหนหลัง ให้มหาทาน ละวัตถุกาม และกิเลสกามทั้งหลาย แล้ว ออกจากอมรนครคนเดียวเท่านั้น อาศัฎฐเขาชื่อธรรมิกะในป่าหิมพานต์ สร้างอาศรม สร้างบรรณศาลาและที่จงกรมใกล้อาศรมนั้น เพื่อจะละโทษ คือนิวรรณ์ ๕ และเพื่อจะนำมาซึ่งผลกล่าวคืออภิญญาอันประกอบด้วยคุณ อันเป็นเหตุ ๘ ประการ ซึ่งท่านกล่าวได้โดยนัยมีอาทิว่า เมื่อจิตตั้งมั่น แล้วอย่างนี้ ดังนี้ จึงละทิ้งผ้าสาฎกที่ประกอบด้วยโทษ ๘ ประการ ไว้ใน อาศรมบทนั้น แล้วนุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ที่ประกอบด้วยคุณ ๑๒ ประการ บวชเป็นฤๅษี. ท่านบวชอย่างนี้แล้ว ละทิ้งบรรณศาลานั้นอันเคลื่อนกล่น ด้วยโทษ ๘ ประการ เข้าไปยังโคนไม้อันประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ เลิกละธัญญวิกัถิ ข้าวชนิดต่าง ๆ ทุกชนิด หันมาบริโภคน้ำผลไม้ป่า เริ่ม ตั้งความเพียรด้วยอำนาจการนั่ง การยืน และการจงกรม ภายใน ๗ วัน นั้นเอง ก็ได้สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ท่านได้บรรลุอภิญญาผล ตามที่ปรารถนา ด้วยประการอย่างนี้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เราคิดอย่างนี้แล้ว ได้ให้ทรัพย์หลายร้อยโกฏิแก่คนยากจนอนาถา แล้วเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์. ในที่ไม้อกลป่าหิมพานต์ มีภูเขาชื่อธรรมิกะ เราสร้างอาศรมอย่างดีไว้ สร้างบรรณศาลาอย่างดีไว้ ทั้งยังสร้างที่จงกรมอันเว้นจากโทษ ๕ ประการ ไว้ใกล้อาศรมนั้น เราได้อภิญญาพละอันประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ.

เราเลิกใช้ผ้าสาฎกอันประกอบด้วยโทษ ๘ ประการ หันมานุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ อันประกอบด้วยคุณ ๑๒ ประการ. เราละทิ้งบรรณศาลาอันเคลื่อนกล่นด้วยโทษ ๑๐ ประการ เข้าไปสู่โคนไม้อันประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ เราเลิกละข้าวที่หว่านที่ปลูกโดยสิ้นเชิง หันมาบริโภคน้ำที่หล่นเอง ที่สมบรูณ์ด้วยคุณเป็นอเนกประการ เราเริ่มตั้งความเพียรในที่นึ่งที่ยืนและที่จงกรม ในอาศรมบทนั้น ภายใน ๗ วัน เรา ก็ได้บรรลุอภิญญาพละ ดังนี้.

ก็ด้วยบาปว่า อสุลโม สุกโค มยุหิ ปณฺณศาลา สุมาปิตา นี้ ในคานานั้นท่านกล่าวถึงอาศรม บรรณศาลา และที่จงกรม ไว้ราวจะว่า สุเมธบัณฑิตสร้างด้วยมือของตนเอง แต่ในคานานี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ท้าวสักกะทรงเห็นพระมหาสัตว์ว่า เข้าป่าหิมพานต์แล้ว วันนี้จักเข้าไปถึงธรรมิกบรรพต จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า นี่แน่ะพ่อ สุเมธบัณฑิตออกไปด้วยคิดว่า จักบวช เธอจงเนรมิตที่อยู่ให้แก่สุเมธบัณฑิตนั้น. วิสสุกรรมเทพบุตรนั้นรับพระคำรัสของท้าวสักกะนั้น

แล้ว จึงเนรมิตอาศรมอันน่ารื่นรมย์ บรรณศาลาอันสนิทดี และที่จงกรมอันรื่นรมย์ใจ. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาอาศรมบพนั้นอันสำเร็จด้วยบุญญาภาพของพระองค์ในครั้งนั้น จึงตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร ที่ภูเขารวมิกบรรพตนั้น.

อาศรมเราได้สร้างได้ดีแล้ว บรรณศาลาเราได้สร้างไว้

อย่างดี เราได้สร้างที่จงกรมอันเว้นจากโทษ ๕ ประการไว้ใกล้อาศรมนั้นด้วย.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า สุกโต มยุห์ แปลว่า เราสร้างอาศรมไว้ดีแล้ว. บพว่า ปญฺณศาลา สุมาปิตา ความว่า แม้ศาลามุงด้วยใบไม้เราก็ได้สร้างไว้อย่างดี.

บพว่า ปญฺจโถสววิหฺขิตฺ ความว่า ชื่อว่า โทษของที่จงกรมมี ๕ อย่าง เหล่านี้ คือ แข็งและขรุขระ ๑ มีต้นไม้ภายใน ๑ ปกคลุมด้วยรกชัฏ ๑ แควเกินไป ๑ กว้างเกินไป ๑.

จริงอยู่ เมื่อพระโยคีจงกรมบนที่จงกรม มีพื้นดินแข็งและขรุขระเท้าทั้งสองจะเจ็บปวดเกิดการฟองขึ้น จิตไม่ได้ความแน่วแน่ กัมมัญฐานจะวิบัติ แต่กัมมัญฐานจะถึงพร้อม ก็เพราะได้อาศัยการอยู่ผาสุกในพื้นที่อ่อนนุ่มและเรียบ เพราะฉะนั้น พึงทราบว่ พื้นที่แข็งและขรุขระเป็นโทษประการที่ ๑.

เมื่อมีต้นไม้อยู่ภายใน หรือท่ามกลาง หรือที่สุดของที่จงกรม เมื่ออาศัยความประมาทเดินจงกรม หน้าผากหรือศีรษะย่อมกระทบ เพราะฉะนั้น ที่จงกรมมีต้นไม้อยู่ภายใน จึงเป็นโทษประการที่ ๒

พระ โยคีเมื่อจงกรมอยู่ในที่จงกรมอันปกคลุมด้วยชัฏหญ้าและเถาวัลย์

เป็นต้น ในเวลาที่มีคำก็จะเหยียบงูเป็นต้นตาย หรือถูกงูเป็นต้นนั้นกัดได้
รับทุกขเวทนา เพราะฉะนั้น ที่จึงกรมอันปกคลุมด้วยชฎ (รกรู้ง) จึง
เป็นโทษประการที่ ๓

เมื่อพระโยคีจึงกรมอยู่ในที่จึงกรมแคบเกินไป โดยความกว้าง
ประมาณศอกหนึ่งหรือครึ่งศอก เล็บข้าง นิ้วข้าง จะสะดุดขอบจึงกรม
เข้าแล้วจะแตก เพราะฉะนั้น ที่จึงกรมแคบเกินไป จึงเป็นโทษประการ
ที่ ๔

เมื่อพระโยคีจึงกรมอยู่ในที่จึงกรมกว้างเกินไป จิตย่อมพล่าน ไม่
ได้ความแน่วแน่ เพราะฉะนั้น ความที่จึงกรมกว้างเกินไป จึงเป็นโทษ
ประการที่ ๕.

ก็ที่อนุจกรม ส่วนกว้างประมาณศอกหนึ่งในด้านทั้งสอง ประมาณ
ด้านละหนึ่งศอก. ที่จึงกรมส่วนยาว ประมาณ ๖๐ ศอก พื้นอ่อนนุ่ม
เกลี่ยทรายไว้เรียบ ย่อมควร เหมือนที่จึงกรมของพระมหามหินทเถระผู้
ทำชาวเกาะให้เลื่อมใสในเจดีย์คีรีวิหาร ที่จึงกรมของท่านได้เป็นเช่นนั้น.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เราได้สร้างที่จึงกรมอันเว้นจากโทษ ๕
ประการ ไว้ใกล้อาศรมนั้น.

บทว่า อภฺรฺคฺคฺณฺสฺมฺเปตฺติ ได้แก่ ประกอบด้วยสมณสุข ๘ ประการ
ชื่อว่าสมณสุข ๘ ประการ เหล่านี้ คือ ไม่มีการหวงเหวนทรัพย์สินและข้าว-
เปลือก ๑ แสวงหาบิณฑบาตที่ไม่มีโทษ ๑ บริโภคบิณฑบาตที่เย็น ๑
ไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุบีบบังคับคนชาวรัฐ ในเมื่อราชสกุลบีบบังคับคนชาวรัฐถือเอา
ทรัพย์สินที่มีค่า หรือดิบุกและกหาปณะเป็นต้น ๑ ปราศจากความกำหนัด
ด้วยอำนาจความพอใจในเครื่องอุปกรณ์ทั้งหลาย ๑ ไม่กลัวโจรปล้น ๑

ไม่ต้องคลุกคลีกับพระราชินี และมหาอำมาตย์ของพระราชินี ๑ ไม่ถูกขัดขวางในทิศทั้งสี่ ๑. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ผู้ที่อยู่ในอาศรมนั้นสามารถได้รับความสุขทั้ง ๘ ประการนี้ เราจึงสร้างอาศรมนั้นอันประกอบด้วยคุณ ๘ ประการนี้.

บทว่า อภิญญาพลมาหริ ความว่า ภายหลังเมื่อเราอยู่ในอาศรมนั้นกระทำกสิณบริกรรม แล้วเริ่มวิปัสสนาโดยความเป็นของไม่เที่ยง และโดยความเป็นทุกข์ เพื่อต้องการให้อภิญญาและสมาบัติเกิดขึ้น แล้วจึงได้วิปัสสนาพลละอันทรงเรียวแรง อธิบายว่า เราอยู่ในอาศรมนั้นสามารถนำเอาพละนั้นมาได้ ด้วยประการใด เราได้สร้างอาศรมนั้นให้สมควรแก่วิปัสสนาพละ เพื่อต้องการอภิญญา ด้วยประการนั้น.

ในคำว่า สาธุกัม ปชหิ ตตฺถ นวโทสมุปาลตํ นี้ มีคำที่จะกล่าวไปโดยลำดับดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่าในกาลนั้น เมื่อวิสุกรรมเทพบุตรเนรมิตอาศรมที่ประกอบด้วยกระท่อมที่เร็น และที่จงกรมเป็นต้น คารคาศด้วยไม้ดอกและได้ผลนารัณรมย์ มีบ่อน้ำมีรสอร่อย ปราศจากเนื้อร้ายและนกที่มีเสียงรบกวน สะพริงกแล้ว ควรแก่ความสงบสงัด จัดพนักงานไว้เฝ้าทั้งสองด้านแห่งที่จงกรมอันตกแต่งแล้ว เนรมิตศิลามีเสียดั่งถั่วเขียว มีพื้นเรียบ ไว้ในท่ามกลางที่จงกรม เพื่อจะได้นั่ง สำหรับภายในของบรรณศาลา ได้เนรมิตสิ่งของทุกอย่างที่จะเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่บรรพชิตอย่างนี้ คือบริขารดาบส มีชฎาทรงกลม ผ้าเปลือกไม้ ไม้สามง่าม และคนโทน้ำเป็นต้น ที่ประรำมีหม้อน้ำ สังข์ตักน้ำดื่ม และขันตักน้ำดื่ม ที่โรงไฟมีกระเบื้องรองถ่านและพื้นเป็นต้น ที่ฝาบรรณศาลาได้เขียนอักษรไว้ว่า ใคร ๆ มี

ประสงค์จะบวช จึงถือเอาบริวารเหล่านี้แล้วบวชเถิด เสร็จแล้วกลับไป
ยังเทวโลก สุเมธบัณฑิตตรวจที่อันผาสุกอันสมควรแก่การอยู่อาศัยของตน
ตามแนวซอกเขา ณ เจริงเขาหิมพานต์ ได้เห็นอาศรมอันน่ารื่นรมย์ซึ่งทำ
สักกะประธาน อันวิสุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้ ณ ที่แม่น้ำไหลกลับ จึง
ไปยังทำที่จงกรม มิได้เห็นรอยเท้า จึงคิดว่าบรรพชิตทั้งหลายแสวงหา
ภิกษาหารในหมู่บ้านใกล้ เหน็ดเหนื่อยมาแล้ว จักเข้าไปบรรณศาลาแล้ว
นั่งอยู่เป็นแน่แท้ จึงรอน้อยหนึ่งแล้วคิดว่า ชักช้าเหลือเกิน เรา
อยากจะรู้แน่ จึงเปิดประตูบรรณศาลาเข้าไปข้างในแล้วมองดูรอบ ๆ ได้
อ่านอักษรที่ฝาผนังแผ่นใหญ่ แล้วคิดว่า กบปียบริวารเหล่านี้เป็นของเรา
เราจักถือเอากบปียบริวารเหล่านี้บวช จึงเปลื้องเสื้อผ้าสาฎกที่ตนนุ่งห่มทิ้ง
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เราละทิ้งเสื้อผ้าสาฎกไว้ในบรรณศาลานั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสาริบุตร เราเข้าไปอย่างนี้แล้วเปลื้อง
เสื้อผ้าสาฎกไว้ในบรรณศาลานั้น.

ด้วยบทว่า นวโททสมุปาคตฺถิ นี้ ท่านแสดงว่า เราเมื่อจะละทิ้งผ้า
สาฎก เพราะได้เห็น โทษ ๕ ประการ จึงได้ละทิ้งไปเสีย. จริงอยู่ สำหรับ
ผู้บวชเป็นดาบส โทษ ๕ ประการย่อมปรากฏในผ้าสาฎก คือความเป็น
ของมีค่ามาก เป็นโทษอันหนึ่ง. เกิดขึ้นเพราะเกี่ยวข้องกับคนอื่น เป็น
โทษอันหนึ่ง, เสรำหมองเร็วเพราะการใช้สอย เป็นโทษอันหนึ่ง, เพราะ
ว่าผ้าสาฎกเสรำหมองแล้ว จะต้องซักต้องย้อม. การที่เก่าไปเพราะการ
ใช้สอย เป็นโทษอันหนึ่ง, จริงอยู่ สำหรับผ้าที่เก่าแล้ว จะต้องทำการ
ขุนหรือทำการปะผ้า. แสวงหาใหม่กว่าจะได้ก็แสนยาก เป็นโทษอันหนึ่ง,
ไม่เหมาะสมแก่การบวชเป็นดาบส เป็นโทษอันหนึ่ง, เป็นของทั่วไปแก่

ศัตรู เป็นโทษอันหนึ่ง, เพราะว่า จะต้องคุ้มครองไว้โดยประการที่ศัตรู จะถือเอาไปไม่ได้. การอยู่ในฐานะเป็นเครื่องประดับของผู้ใช้สอย เป็นโทษอันหนึ่ง เป็นความมักมากในของใช้ประจำตัวสำหรับผู้ถือเกี่ยวไป เป็นโทษอันหนึ่ง.

บทว่า วากจิริ นิวาเสถี ความว่า คุณก่อนสารีบุตร ในครั้งนั้น เราเห็นโทษ ๕ ประการเหล่านี้ จึงละทิ้งผ้าสาฎกแล้ว นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ คือถือเอาผ้าเปลือกไม้ซึ่งเอาหญ้ามากระต่ายมาทำให้เป็นชิ้น ๆ แล้วถักทำขึ้น เพื่อต้องการใช้เป็นฝ้านุ่งและผ้าห่ม.

บทว่า ทวาทสคุณมุปากคัม แปลว่า ประกอบด้วยอานิสงส์ ๑๒ ประการ. จริงอยู่ ผ้าเปลือกไม้ มีอานิสงส์ ๑๒ ประการ คือ

ชื่อว่า มีราคาถูกลง ดี สมควร นี่เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑ ก่อน

ชื่อว่า สามารถทำด้วยมือของตนเองได้ นี่เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๒

ข้อที่ว่า จะค่อย ๆ สกปรกเพราะการใช้สอย แม้เมื่อจะซักก็ไม่เนิ่นช้าเสียเวลา นี่เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๓

แต่เมื่อเก่าก็ไม่มีการจะต้องเย็บ เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๔

เมื่อแสวงหาใหม่ก็การทำได้ง่าย เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๕

เหมาะสมแก่การบวชเป็นดาบส เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๖

พวกศัตรูไม่ต้องการใช้สอย เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๗

ไม่อยู่ในฐานะเป็นเครื่องประดับสำหรับผู้ใช้สอย เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๘

ในเวลาครองเป็นของเบา เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๙

ความเป็นผู้มักน้อยในปัจจุบันคือจิวร เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑๐

การเกิดขึ้นแห่งผ้าเปลือกไม้เป็นของชอบธรรมและไม่มีโทษ เป็น
อานิสงส์ข้อที่ ๑

เมื่อผ้าเปลือกไม้หายไปก็ไม่เสียดาย เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑๒.

ในบทว่า อฏฺฐโทสสมาภิญฺณ ปชฺหี ปญฺณสาถกํ นี้มีคำถาม
สอดเข้ามาว่า เราละทิ้งอย่างไร ? ตอบว่า ได้ยินว่า สุเมธบัณฑิตนั้น
เปลื้องคู่ผ้าสาฎกอย่างคือออก แล้วถือเอาผ้าเปลือกไม้สีแดง เช่นกับ
พวงดอกอินทผลู ซึ่งคล้องอยู่ที่ราวจิรวรเอามาถ่วง แล้วห่มผ้าเปลือกไม้
อีกผืนหนึ่ง ซึ่งมีสีจตุสีทอง ทับลงบนผ้าเปลือกไม้ที่นุ่งนั้น แล้ว
กระทำหนังสือพร้อมทั้งเล็บ เช่นกับสังฆฐานดอกบุนนาคให้เป็นผ้าเจวียง
ป่า สวมชฎากกลมแล้วสอดปิ่นไม้แก่นเข้ากับมวยผม เพื่อกระทำให้
แน่น วางคนโทน้ำซึ่งมีสีดั่งแก้วประพาฬไว้ในสาแหรก เช่นกับข้าย
แก้วมุกดา ถือหาบซึ่งโค้งในที่สามแห่ง แล้วคล้องคนโทน้ำไว้ที่ปลายหาบ
ข้างหนึ่ง คล้องขอ กระเช้าและไม้สามง่ามเป็นต้นที่ปลายหาบข้างหนึ่ง
แล้วเอาหาบซึ่งบรรจุบริขารคาบสว่างลงบนบ่า มือขวาถือไม้เท้าออกจาก
บรรณศาลา เดินจงกรมกลับไปกลับมาในที่จงกรมใหญ่ประมาณ ๖๐ สอก
แลดูเพศของตนแล้วคิดว่า มโนรถของเราถึงที่สุดแล้ว การบรรพชาของ
เรารุดงามหนอ ชื่อว่าการบรรพชานี้อันท่านผู้เป็นวิรูปบุรุษทั้งหลายทั้งปวง
มีพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญชมเชยแล้ว
เครื่องผูกมัดของคฤหัสถ์เราได้แล้ว เราเป็นผู้ออกเนกขัมมะแล้ว การ
บรรพชาอันยอดเยี่ยม เราได้แล้ว เราจักกระทำสมณธรรม เราจักได้สุข
ในมรรคและผล ดังนี้แล้วเกิดความอุตสาหะ วางหาบคาบบริขารลง
แล้วนั่งบนแผ่นศิลา มีสีดั่งถั่วเขียวในท่ามกลางที่จงกรม ประหนึ่งดังรูปปั้น

ทองคำฉะนั้น. ได้ยั้งอยู่ตลอดส่วนของวัน ในเวลาเย็นจึงเข้าบรรณศาลา นอนบนเสื่อที่ถักด้วยแขนงไม้ข้างเตียงหวาย ให้ตัวได้รับอากาศอันสดชื่น แล้วตื่นขึ้นตอนใกล้รุ่ง คำนึงถึงการมาของตนว่า เราเห็นโทษในการครองเรือน จึงสละภคทรัพย์นับไม่ถ้วน และยศอันหาที่สุดมิได้ เข้าป่าบวชแสวงหาเนกขัมมะ จำเดิมแต่บัดนี้ไป เราจะประพฤติดด้วยความประมาทย่อมนิโครธ ด้วยว่าแมลงวันคือมิจฉาวิตกย่อมนกัณผู้ทีละความสังคหะไป เราพอกพูนความสังคหะในบัดนี้ จึงจะควร เพราะเราเห็นการครองเรือนโดยความเป็นของมีแต่กังวล จึงออกบวช ที่บรรณศาลานี้ น่าพอใจ พื้นที่ทำการปรับไว้ดี มีสติดังผลมะตูมสุก ฝาผนังขามีสติดังเงินหลังคามุงด้วยใบไม้มีสติดังแท่นกพิราบ เตียงหวายมีสติดังเครื่องปลาตอันตระการตา สถานที่อยู่เป็นที่อยู่ได้อย่างผาสุก ความพร้อมมูลแห่งเรือนของเรา เสมือนว่าจะยิ่งไปกว่าบรรณศาลานี้ ไม่ปรากฏให้เห็น จึงเมื่อจะค้นหาโทษของบรรณศาลา ก็ได้เห็นโทษ ๘ ประการ.

จริงอยู่ ในการใช้สอยบรรณศาลา มีโทษ ๘ ประการ คือการแสวงหาด้วยการรวบรวมทัฬหสัมภาระกระทำด้วยการเริ่มอย่างใหญ่หลวง เป็นโทษข้อที่ ๑.

การจะต้องซ่อมแซมอยู่เป็นนิตย์ เพราะเมื่อหญ้า ใบไม้ และดินเหนียวร่วงหล่นลงจะต้องเอาสิ่งเหล่านั้นมาวางไว้ ณ ที่เดิมแล้ว ๆ เถ่า ๆ เป็นโทษข้อที่ ๒.

ธรรมดาเสนาสนะจะต้องถึงแก่ท่านผู้แก่กว่า เมื่อเราถูกปลุกให้ลุกขึ้นในคราวที่มีไช้เวลา ความแน่วแน่ของจิตก็จะมีไม่ได้ เพราะเหตุนี้ การที่ถูกปลุกให้ลุกขึ้นจึงเป็นโทษข้อที่ ๓.

การกระทำร่างกายให้อ่อนแอ โดยกำจัดความหนาวและความร้อน
เป็นต้น เป็นโทษข้อที่ ๔.

ผู้เข้าไปสู่เรือนอาจทำความชั่วอย่างใดอย่างหนึ่งได้ เพราะเหตุนั้น
การปกปิดข้อครหาได้ เป็นโทษข้อที่ ๕.

การทำความหวังเหว่า "เป็นของเรา" เป็นโทษข้อที่ ๖.

ธรรมดามีเรือนแสดงว่าต้องมีคู่ เป็นโทษข้อที่ ๗.

การเป็นของสาธารณชนทั่วไปแก่คนมาก เพราะเป็นของสาธารณชน
สำหรับสัตว์มีเส้น เรือด และตุ๊กแกเป็นต้น เป็นโทษข้อที่ ๘.

พระมหาสัตว์เห็นโทษ ๘ ประการนี้ จึงละทิ้งบรรณศาลาเสีย
ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า เราละทิ้ง
บรรณศาลาอันเคลื่อนกล่นด้วยโทษ ๔ ประการ ดังนี้.

บทว่า อุปาคมี รุกขมุตฺต คุณฺฑ ทสฺหุปาคตฺ ความว่า
พระมหาสัตว์กล่าวว่า เราห้ามที่มุงบัง เข้าหาโคนไม้อันประกอบด้วยคุณ
๑๐ ประการ.

ในการอยู่โคนไม้นั้น มีคุณ ๑๐ ประการนี้ คือ

มีความริเริ่มน้อย เป็นคุณข้อที่ ๑ เพราะเพียงแต่เข้าไปเท่านั้น
ก็อยู่ที่นั่นได้.

การปฏิบัติรักษาน้อย เป็นคุณข้อที่ ๒ เพราะโคนไม้นั้น จะ
กวาดหรือไม่กวาดก็ตาม ก็ใช้สอยได้สบายเหมือนกัน.

การที่ไม่ต้องถูกลูกไฟให้ลุกขึ้น เป็นคุณข้อที่ ๓.

ไม่ปกปิดข้อครหา เมื่อจะทำชั่วที่โคนไม้นั้นย่อมละอายใจ เพราะ
เหตุนี้ การปกปิดข้อครหาไม่ได้ เป็นคุณข้อที่ ๔.

ไม่ทำร่างกายให้อึดอัด เหมือนกับอยู่กลางแจ้ง เพราะเหตุนี้
การที่ร่างกายไม่อึดอัด เป็นคุณข้อที่ ๕.

ไม่มีการต้องทำความห่วงเหนียวไว้ เป็นคุณข้อที่ ๖.

ห้ามความอาลัยว่าเป็นบ้านเรือนเสียได้ เป็นคุณข้อที่ ๗.

ไม่มีการไล่ไปด้วยคำว่า เราจักปิดกวาดเช็ดถูที่นั่น พวกท่านจง
ออกไป เหมือนดังในบ้านเรือนอันทั่วไปแก่คนจำนวนมาก เป็นคุณ
ข้อที่ ๘.

ผู้อยู่ก็มีความปีติอิ่มเอิบใจ เป็นคุณข้อที่ ๙.

การไม่มีความห่วงใย เพราะเสนาสนะคือโคนไม้หาได้ง่ายในที่
ที่ผ่านไป เป็นคุณข้อที่ ๑๐.

พระมหาสัตว์เห็นคุณ ๑๐ ประการเหล่านี้ จึงกล่าวว่า เราเข้าหา
โคนไม้ ดังนี้.

พระมหาสัตว์กำหนดเหตุมีประมาณเท่านี้ เหล่านี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น
จึงเข้าไปกัฏฐาจารย์ยังหมู่บ้าน. ครั้งนั้น พวกมนุษย์ในหมู่บ้านที่ท่านไปถึง
ได้ถวายภิกษาด้วยความอุตสาหะใหญ่. ท่านทำกัฏฐิกรเสร็จแล้วมายังอาศรม
นั่งลงแล้วคิดว่า เรามิได้บวชด้วยหวังใจว่าจะได้อาหาร ธรรมดาอาหาร
อันละเอียดนี้ ย่อมเพิ่มพูนความเมาเพราะมานะ และความเมาในความเป็น
บุรุษ และที่สุดทุกข์อันมีอาหารเป็นมูล ย่อมมิไม่ได้ ถ้ากระไร เราพึง
เลิกละอาหารที่เกิดจากข้าวที่เขาหว่านและปลูก บริโภคผลไม้ที่หล่นเอง.
จำเดิมแต่นั้น พระมหาสัตว์ก็ได้กระทำตามนั้น พากเพียรพยายามอยู่ ใน
ภายในสัปดาห์เดียวเท่านั้น ก็ทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้บังเกิดได้.
เพราะเหตุนี้ พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า

เราเลิกละข้าวที่หว่านที่ปลูกโดยเด็ดขาด มาบริโภคผลไม้
ที่หล่นเอง ที่สมบรูณ์ด้วยคุณเป็นอันมาก เราเริ่มตั้งความเพียร
ในการนั่ง การยืน และการเดินจงกรมอย่างนั้น ในภายใน
สักดาห์หนึ่ง ก็ได้บรรลุนิยามผละ ดังนี้.

เมื่อสุเมธดาบสบรรลุนิยามผละอย่างนี้แล้ว ให้เวลาล่วงไปด้วย
ความสุขอันเกิดจากสมาบัติ พระศาสดาพระนามว่าทีปังกร ได้เสด็จอุบัติ
ขึ้นในโลก. ในการถือปฏิสนธิ การประสูติ การตรัสรู้ และการประกาศ
พระธรรมจักรของพระศาสดาพระองค์นั้น หมั่นโลกธาตุแม้ทั้งสิ้นสะเทือน
เลื่อนลั่นหวั่นไหวร้องลั่น บุญนิมิต ๓๒ ประการปรากฏขึ้นแล้ว. สุเมธ-
ดาบสยังอยู่ด้วยความสุขในสมาบัติ ไม่ได้ยินเสียงนั้น และไม่ได้เห็น
บุญนิมิตเหล่านั้นด้วย. เพราะเหตุนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า

เมื่อเราบรรลุถึงความสำเร็จเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระศาสนา
อย่างนี้ พระชินเจ้าผู้เป็นโลกนายก ทรงพระนามว่าทีปังกร
เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว เมื่อพระองค์เสด็จอุบัติ ประสูติ ตรัสรู้และ
แสดงพระธรรมเทศนา เราเฝ้าอม้อยู่ด้วยความยินในฌาน
มิได้เห็นนิมิตทั้ง ๔ ประการแล.

ในกาลนั้น พระทศพลพระนามว่า ทีปังกร มีพระจีณาสพลีแสน
ห้อมล้อมแล้ว เสด็จจาริกไปถึงรัมมนคร* เสด็จประทับอยู่ในสุทฺถสนมหา-
วิหาร. ชนชาวรัมมนครได้ทราบข่าวว่า เขาลือกันว่า พระพุทธเจ้า
พระนามว่าทีปังกร ผู้เป็นใหญ่กว่าสมณะ ทรงบรรลุนิยามโพธิญาณ
อันยิ่งยอด ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวร เสด็จจาริกไปโดยลำดับ

๑. บางแห่งเป็นรัมมนคร.

เสด็จถึงรั้วมณฑกรของพวกเราแล้ว เสด็จประทับอาศัยอยู่ในสุทฺถสम्मหา-
วิหาร ต่างพากันถือเกศขมิ้นเขียวและเนยขึ้นเป็นต้น และผ้าเครื่องนุ่งห่ม
ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ก็พากันหลังไหลไปจนถึงที่พระพุทธเจ้า
พระธรรมและพระสงฆ์ประทับ เข้าเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้ว บูชา
ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง สดับพระธรรม
เทศนา ทูลนิมนต์เพื่อเสวยในวันรุ่งขึ้น แล้วพากันลุกจากอาสนะหลีกไป.

ในวันรุ่งขึ้น คนเหล่านั้นต่างพากันตระเตรียมมหาทาน ประดับ
พระนครตกแต่งหนทางที่จะเสด็จมาแห่งพระทศพล ในที่มีน้ำขังก็เอาดินถม
ทำพื้นที่ดินให้ราบเรียบ ไรยทรายอันมีสีดังแผ่นเงิน โปรดข้าวตอกและ
ดอกไม้ เอาผ้าข้อมสีต่าง ๆ ยกเป็นธงชายและธงแผ่นผ้า ตั้งต้นกล้วย
และแหวม้อน้ำเต็ม. ในกาลนั้น สุเมธดาบสเหาะจากอาศรมของตนขึ้นสู่อากาศ
แล้วเหาะไปทางส่วนเบื้องบนของคนเหล่านั้น เห็นพวกเขาว่าเรึง
ยินดีกัน จึงคิดว่ามีเหตุอะไรหนอ จึงลงจากอากาศขึ้นอยู่ ณ ข้างหนึ่ง
ถามคนทั้งหลายว่า ท่านผู้เจริญ พวกท่านพากันประดับประดาหนทาง
อันไม่สม่าเสมอในที่นี้ เพื่อใครกัน . เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า

ในเขตแดนอันเป็นปัจฉิมประเทศ พวกมนุษย์มีใจยินดี
นิมนต์พระตถาคต แล้วชำระแ้วถางหนทางสำหรับเสด็จ
ดำเนินมาของพระองค์ สมัยนั้น เราออกไปจากอาศรมของ
ตน สะบัดผ้าเปลือกไม้ (ให้เรียบร้อย) แล้ว ที่นั่น
เหาะไปในอัมพร เราได้เห็นตนเกิดความยินดี ต่างว่าเรึง
ดีใจปราโมทย์ จึงลงจากท้องฟ้า ใ้ถามคนทั้งหลายทันทีว่า

**มหาชนเกิดความดีใจ ต่างยินดีร่ำเรียงปราโมทย์ พวกเขาชำระ
แผ้วถางถนนหนทางเพื่อไครกัน.**

มนุษย์ทั้งหลายจึงเรียนว่า ท่านสุเมธผู้เจริญ ท่านไม่ทราบหรือ พระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ที่ปังกร บรรลุพระสัมโพธิญาณ แล้ว ประกาศพระธรรมจักรอันบรรลุนิพพานมาถึงนครของพวกเรา เสด็จจาริกมาถึงนครของพวกเรา เสด็จประทับอาศัยอยู่ในสุทตฺตสมณมหาวิหาร พวกเราทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้ามา จึงพากันตกแต่งทางเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์นั้น. ลำดับนั้น สุเมธดาบสจึงคิดว่า แม้เพียงคำประกาศว่า พุทฺโธ ก็หาได้ยากในโลก จะป่วยกล่าวไปไยถึงการอุบัติขึ้นแห่งพระพุทฺธเจ้า แม้เราก็ควรจะร่วมกับคนเหล่านี้ตกแต่งทาง เพื่อพระทศพลด้วย. ท่านจึงกล่าวจะคนเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าท่านทั้งหลายตกแต่งทางนี้ เพื่อพระพุทฺธเจ้าไซ้ร ขอท่านจงให้โอกาสแห่งหนึ่งแก่เราบ้าง แม้เราก็จักตกแต่งทางพร้อมกับพวกท่าน. คนเหล่านั้นรับปากว่า ดีแล้ว ต่างรู้กันอยู่ว่า สุเมธดาบสมีฤทธิ์ จึงกำหนดเอาโอกาสที่นำขังให้ไปด้วยคำว่า ท่านจงตกแต่งที่นี้. สุเมธดาบสถือเอาปีติมีพระพุทฺธเจ้าเป็นอารมณ์แล้ว คิดว่า เราสามารถจะตกแต่งโอกาสนี้ด้วยฤทธิ์ได้ โอกาสคือที่ว่างซึ่งเราตกแต่งด้วยฤทธิ์อย่างนี้ จะไม่ทำเราให้จิตใจหนัก วันนี้ เราควรกระทำการ ขวนขวายด้วยกาย จึงขนดินมาถมลงในสถานที่นั้น.

เมื่อสถานที่นั้น ของสุเมธดาบสยังตกแต่งไม่เสร็จเลย พระที่ปังกร ทศพลห้อมล้อมด้วยพระชินาสพผู้ได้อภิญญา ๖ มีอานุภาพมากสี่แสน เมื่อเหล่าเทวดาบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ทิพย์เป็นต้น บรรเลงดนตรีทิพย์ ขับสังคีตทิพย์ เมื่อเหล่ามนุษย์บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็น

ต้น และคนตรีอันเป็นของมนุษย์ พระองค์ได้เสด็จดำเนินตามทางที่ตกแต่ง
ประดับประดับนั้น ด้วยพุทธลีลาอันหาอุปมามิได้ ประคองราชสีห์เยื้อง
กรายบนมโนศิลาฉะนั้น. สุมธดาบสลิ้มตาทั้งสองขึ้นมองดูพระวรกายของ
พระทศพล ผู้เสด็จดำเนินมาตามทางที่ตกแต่งไว้ ซึ่งถึงความงามด้วย
พระรูปโฉม อันประดับด้วยมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ ประการ สวยงามด้วย
พระอนุญชชะ ๘๐ แวดวงด้วยพระรัศมีด้านละวา เปล่งพระพุทธรัศมี
อันหนาที่บมิพรรณ ๖ ประการ เป็นวง ๆ และเป็นคู่ ๆ เหมือนสาย
ฟ้าแลบมีประการต่าง ๆ ในพื้นที่องฟ้าซึ่งมีสีดั่งแก้วมณีฉะนั้น จึง
คิดว่า วันนี้ เราควรบริจาชีวิตเพื่อพระทศพล พระผู้มีพระภาคเจ้า
อย่าทรงเหยียบเปือกตม แต่จงทรงเหยียบบนหลังเราเสด็จไปพร้อมกับ
พระจีณาสพสี่แสนองค์ เหมือนกับเหยียบสะพานแผ่นแก้วมณีฉะนั้น
ข้อนั้นจักเป็นประโยชน์เกื้อกูลและสุขแก่เราตลอดกาลนาน ครั้นคิดแล้ว
จึงสยายผม แล้วเอาหนึ่งเสื่อ ชฎามณฑลและผ้าเปลือกไม้ปูลาดลง
เปือกตมอันมีสีดำ แล้วนอนลงบนหลังเปือกตม ประหนึ่งว่าสะพานแผ่น
แก้วมณีฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

พวกมนุษย์เหล่านั้นถูกเราถามแล้ว ต่างยืนยันว่า พระ-
พุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยมเป็นพระชินะ โลกนายก พระนามว่า
ทีปังกร เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก คนทั้งหลายชำระแค้นล้าง
ถนนหนทาง เพื่อพระพุทธเจ้านั้น.

ทันใดนั้น ปีติเกิดขึ้นแก่เราเพราะได้ฟังคำว่า พุทโธ
เรากล่าวว่า พุทโธ พุทโธ อยู่ ก็ได้เสวยโสมนัส. เราขึ้นอยู่
ในที่นั้นยินดีแล้ว กลับสลัดใจคิดว่าเราจักปลุกพืชลงไว้ในที่นี้

ขณะอย่าได้ล่วงเลยไปเสียเปล่า (แล้วกล่าวว่า) ถ้าท่านทั้งหลายชำระแ้วถางทางเพื่อพระพุทธเจ้า ก็จงให้โอกาสที่ว่างแห่งหนึ่งแก่เรา แม้เราก็จะชำระแ้วถางถนนหนทาง ที่นั้นคนเหล่านั้นได้ให้ที่ว่างแก่เรา เพื่อชำระแ้วถางหนทาง.

เวลานั้นเราคิดอยู่ว่า พุทโธ พุทโธ พลาถแ้วถางหนทาง. เมื่อที่ว่างของเรายังแ้วถางไม่เสร็จ พระชินเจ้าห้ามหมู่นิพิงกรพร้อมกับพระชีมาสพลีสแสน ผู้ได้อภิญญา ๖ ผู้คงที่ปราศจากมลทิน ได้เสด็จดำเนินทางมา การต้อนรับก็มีขึ้นกลองมากมายก็บรรเลงขึ้น เหล่าคนและเทวดาต่างรำริงพากันประกาศสาธุการ เหล่าเทวดาเห็นพวกมนุษย์ แม้พวกมนุษย์ก็เห็นเหล่าเทวดา แม้ทั้งสองพวกนั้น ต่างก็ประคองอัญชลีเดินตามพระตถาคต.

แม้ทั้งสองพวกนั้น คือพวกเทวดาบรรเลงดนตรีทิพย์ พวกมนุษย์บรรเลงดนตรีของมนุษย์ เดินตามพระตถาคต. เหล่าเทวดาที่เหาะมาทางอากาศ ก็โปรยปรายดอกมณฑารพ ดอกปทุม และดอกปาริฉัตรอันเป็นทิพย์ไปทั่วทุกทิศ. เหล่าเทวดาที่เหาะมาทางอากาศ โปรยผงจันทน์ และของหอมอย่างดีล้วนเป็นทิพย์ไปทั่วทุกทิศ.

เหล่าคนผู้อยู่บนพื้นดินต่างก็ชูดอกจำปา ดอกช้าน้าว ดอกกระทู้ม ดอกกาละทิง ดอกบุษราค ดอกการะเกดไปทั่วทุกทิศ.

เราขยายผมออก แล้วลาดผ้าเปลือกไม้คากรองและ
หนังสือบนเปลือกตมนั้นแล้ว นอนคว่ำลงด้วยความปรารถนา
ว่า

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลาย จงทรงเหยียบ
เราเสด็จไป อย่าทรงเหยียบที่เปลือกตมเลย ข้อนั้นจักเป็นไป
เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เรา ดังนี้.

สุเมธดาบสนั้นนอนบนหลังเปลือกตมนั้นแล ลืมตาทั้งสองขึ้นอีก
เห็นพระพุทธสิริของพระที่ปึงกรทศพล จึงคิดว่า ถ้าเราพึงต้องการ ก็
พึงเผาภิเลสทั้งปวงเป็นสังฆนวกะเข้าไปสู่รัम्मนครได้ แต่เราไม่มีกิจด้วย
การเผาภิเลส ด้วยเพศที่ใครไม่รู้จักแล้วบรรลुพระนิพพาน ถ้ากระไรเรา
พึงเป็นดังพระทศพลที่ปึงกร บรรลुพระอภิสัมโพธิญาณอย่างสูงยิ่งแล้ว
ขึ้นสู่ธรรมนาว่าให้มหาชนข้ามสงสารสาครได้แล้ว จึงปรินิพพานภายหลัง
ข้อนี้สมควรแก่เรา. ต่อจากนั้น จึงประมวลธรรม ๘ ประการ การทำ
ความปรารถนาอย่างยิ่งใหญ่เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า แล้วจึงนอนลง.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เมื่อเรานอนบนแผ่นดิน ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า วันนี้
เราเมื่อปรารถนาอยู่ ก็จักพึงเผาภิเลสของเราได้.

จะมีประโยชน์อะไรแก่เราเล่าด้วยการทำให้แจ้งธรรมใน
ที่นี้ ด้วยเพศที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก เราบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ
จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

จะมีประโยชน์อะไรแก่เราด้วยลูกผู้ชายผู้มีรูปร่างแข็งแรง

ข้ามฝั่งไปผู้เดียว เราบรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จักให้
มนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ข้ามฝั่งไปด้วย.

ด้วยการกระทำอันยิ่งใหญ่ นี้ ที่เรากระทำแล้วด้วยความ
เป็นลูกผู้ชายผู้อดเยี่ยม เราบรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว
จักให้เหล่าชนมากมายข้ามฝั่งไปด้วย.

เราตัดกระแสคือสงสาร ทำลายภพทั้งสามแล้วขึ้นสู่
ธรรมนาวา จักให้มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาข้ามไปด้วย ดังนี้.
ก็เพราะเหตุที่เมื่อบุคคลปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า

ความปรารถนาที่ยิ่งใหญ่จะสำเร็จได้ เพราะประชุมธรรม
๔ ประการไว้ได้ คือความเป็นมนุษย์. ความถึงพร้อมด้วย
เพศ เหตุ การได้เห็นพระศาสดา การได้บรรพชา ๑
ความสมบูรณ์ด้วยคุณ ๑ การกระทำอันยิ่งใหญ่ ๑ ความเป็นผู้
มีฉันทะ ๑.

จริงอยู่ เมื่อบุคคลดำรงอยู่ในอัทธภาพมนุษย์เท่านั้น แล้วประกาศ
ความเป็นพระพุทธรเจ้า ความปรารถนาย่อมสำเร็จ ความปรารถนาของ
นาค ครุฑ เทวดา หรือท้าวสักกะ หาสำเร็จไม่.

แม้ในอัทธภาพมนุษย์ เมื่อเขาดำรงอยู่ในเพศบวชเท่านั้น ความ
ปรารถนาจึงจะสำเร็จ ความปรารถนาของหญิง หรือของบัณเฑาะก์
กะเทยและอุกโตพยัญชนก หาสำเร็จไม่.

แม้สำหรับบวช เมื่อเขาสมบูรณ์ด้วยเหตุ ที่จะบรรลุพระอรหัตใน
อัทธภาพนั้นเท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ นอกนี้หาสำเร็จไม่.

แม้สำหรับผู้ที่สมบูรณ์ด้วยเหตุ เมื่อปรารถนาในสำนักของพระ-

พุทธเจ้าผู้ยังดำรงพระชนม์อยู่เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ เมื่อพระพุทธรูปปรินิพพานแล้ว เมื่อเขาปรารถนาในที่ใกล้พระเจดีย์หรือที่โคนต้นโพธิ์ ก็หาสำเร็จไม่.

แม้สำหรับผู้ปรารถนาในสำนักของพระพุทธรูป ผู้ดำรงอยู่ในเพศพรพชาเท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ สำหรับผู้ดำรงอยู่ในเพศคฤหัสถ์ หาสำเร็จไม่.

แม้สำหรับผู้บวชแล้ว เมื่อได้อภิญญา ๕ และสมวัตติ ๘ เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ สำหรับผู้เว้นจากคุณสมวัตตินี้ หาสำเร็จไม่.

แม้ผู้ที่สมบูรณ์แล้วด้วยคุณก็ตาม ผู้ใดได้บริจาชีวิตของตนแก่พระพุทธรูป สำหรับผู้ที่สมบูรณ์ด้วยการกระทำอันยิ่งใหญ่เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ สำหรับคนนอกนี้ หาสำเร็จไม่.

แม้สำหรับผู้ที่สมบูรณ์ด้วยการกระทำอันยิ่งใหญ่ ความปรารถนา ย่อมจะสำเร็จแก่ผู้มีฉันทะ อุตสาหะ ความพยายาม และการแสวงหาอันยิ่งใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่ธรรมอันกระทำความเป็นพระพุทธรูปเท่านั้น คนนอกนี้หาสำเร็จไม่.

ในข้อที่ฉันทะจะต้องยิ่งใหญ่ นั้น มีข้อความอุปมาดังต่อไปนี้ :-

ก็ถ้าจะพึงเป็นอย่างนี้ว่า ผู้ใดสามารถที่จะใช้กำลังแขนของตนข้ามห้องจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่งเป็นน้ำฝนเดียวกันหมด จนถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธรูปได้, ก็หรือว่าผู้ใดจะสามารถกวาดห้องจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่งปกคลุมด้วยกอไผ่แล้วเหยียบย่ำไปด้วยเท้าจนถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธรูปได้. หรือว่าผู้ใดสามารถเอาหอกปักห้องจักรวาลทั้งสิ้น แล้วเอาเท้าเหยียบห้องจักรวาลซึ่งเต็มด้วยใบหอกติด ๆ

กันจนถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าได้, ก็หรือว่า ผู้ใดสามารถเอาเท้าทั้งสองเหยียบท้องจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่งเต็มไปด้วยถ่านเพลิงอันปราศจากเปลวจนถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าได้. ผู้ใดไม่สำคัญเหตุเหล่านั้นแม้สักเหตุเดียวว่าเป็นของที่ตนทำได้ยาก แต่เป็นผู้ที่ประกอบด้วยฉันทะ อุทสาหะ วายามะ และการแสวงหาอันยิ่งใหญ่ อย่างนี้ว่า เราจักข้ามแม่น้ำนี้หรือไปจนถึงฝั่งให้ได้ ความปรารถนาของผู้นั้นเท่านั้น ย่อมสำเร็จ คนนอกนี้หาสำเร็จไม่. เพราะฉะนั้น สุขุมธคาบสได้ประชุมธรรม ๘ ประการนี้ไว้ได้หมด จึงกระทำความปรารถนาอันยิ่งใหญ่เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าแล้วจึงนอนลง.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ปึงกรเสด็จมาแล้ว ทรงยืนที่เบื้องศีรษะของสุขุมธคาบส ทรงลื้มพระเนตรทั้งสองอันสมบุรณ์ด้วยประสาท มีวรรณะ ๕ ประการ ประหนึ่งว่าเปิดสีหบัญชรแก้วมณี ทรงเห็นสุขุมธคาบสนอนอยู่เหนือหลังเปือกตม จึงทรงดำริว่า คาบสนี้กระทำความปรารถนาอันยิ่งใหญ่เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จึงได้นอนอยู่ ความปรารถนาของคาบสนี้จะสำเร็จหรือไม่หนอ จึงทรงส่งอนาคตังสญาณใคร่ครวญอยู่ ทรงทราบว่า ล่วงสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปแต่กัปนี้ไป คาบสนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ทั้งที่ทรงประทับยืนอยู่นั้นแหละ ทรงพยากรณ์ในท่ามกลางบริษัทว่า ท่านทั้งหลายเห็นคาบสผู้มีตบะสูงผู้นี้ซึ่งนอนอยู่บนหลังเปือกตมหรือไม่. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นแล้วพระเจ้าข้า. พระองค์จึงตรัสว่า คาบสนี้กระทำความปรารถนาอันยิ่งใหญ่เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จึงได้นอนอยู่ ความปรารถนาของคาบสนี้จักสำเร็จ ด้วยว่า ในที่สุดสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปแต่กัปนี้ไป

ดาบสนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม, ก็ในอรรถาพจน์นั้น พระ-
นครนามว่ากบิลพัสดุ์จักเป็นที่อยู่อาศัยของเขา พระเทวีพระนามว่ามายา
จักเป็นพระมารดา พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะจักเป็นพระบิดา พระ-
เถระนามว่าอุปติสสะจักเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าโกณฑิยะจัก
เป็นทศิยสาวก พระเถระนามว่าอานนท์จักเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระเถรี
นามว่าเขมาจักเป็นอัครสาวิกา พระเถรีนามว่าอุบลวรรณาจักเป็นทศิย-
สาวิกา ดาบสนี้มีญาณแก่กล้าแล้วจักออกมหาภิเนษกรรมณ์ ตั้งความเพียร
ใหญ่ รับข้าวปายาสที่ควงไม้โคจรแล้ว บริโภคที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา
แล้วขึ้นสู่โพธิมณฑล จักตรัสรู้พร้อมเฉพาะที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ผู้ควร
รับเครื่องบูชา ทรงยืน ณ เบื้องศิรชะ ได้ตรัสคำนี้กะเรา
ว่า

พวกท่านจงดูดาบสนี้เป็นขลุ่ยผู้นี้ ซึ่งมีตบะสูง เขาจัก
ได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก ในภพที่นับไม่ถ้วนแต่ภพนี้ไป.

เขาจักเป็นพระตถาคต จักออกจากนครชื่อกบิลพัสดุ์ อัน
นำрінรมย์ เริ่มตั้งความเพียรกระทำทุกกรกิริยา.

พระตถาคตจะนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ประคองข้าว-
ปายาสไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ ที่นั้น.

พระชินเจ้า นั้น เสดยข้าวปายาสที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้ว
เสด็จไปยังควงไม้โพธิ์ ตามทางที่เขาตกแต่งไว้ดีแล้ว
ลำดับนั้น พระสัมพุทธเจ้าผู้มีพระยศใหญ่ไม่มีใครยิ่งกว่า

ทรงกระทำประทักษิณโพธิมณฑลแล้ว จักตรัสรู้ที่ควงไม้
อัสสัตถพุกษ.

พระมารดาผู้เป็นชนนีของท่านผู้นี้ จักมีนามว่ามายา
พระบิดาจักมีนามว่าสุทโชนะ ท่านผู้นี้จักมีนามว่าโคดม.

พระโกณฑิยะ และพระอุปลิสสะ จักเป็นพระอัครสาวกผู้หา
อาสวะมิได้ปราศจากราคะแล้ว มีจิตสงบตั้งมั่น พระอุปลิสสะ
นามว่าอานนท์ จักอุปัฏฐากพระชินเจ้าท่านนั้น.

พระเขมาและพระอุบลวรรณา จักเป็นอัครสาวิกผู้หา
อาสวะมิได้ ปราศจากราคะแล้ว มีจิตสงบตั้งมั่น. ต้นไม้
ที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านนั้น เรียกกันว่าต้นอัสสัตถ-
พุกษ ดังนี้.

สุเมธดาบสได้ฟังดังนั้น ได้มีความโสมนัสว่า นัยว่า ความปรารถนา
ของเราจักสำเร็จ. มหาชนได้ฟังพระคำรัสของพระทศพลที่ปึงกรแล้ว
ต่างพากันรำเริงยินดีว่า นัยว่าสุเมธดาบสเป็นพีชแห่งพระพุทธเจ้า เป็น
หน่อแห่งพระพุทธเจ้า และพวกเขาได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ธรรมดาว่า
มนุษย์เมื่อจะข้ามแม่น้ำ เมื่อไม่อาจข้ามตามทำตรงได้ ย่อมข้ามโดยทำ
ข้างใต้ ฉันทใด แม้เราทั้งหลาย ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ได้มรรคและผล
ในศาสนาของพระทศพลที่ปึงกร ก็พึงสามารถทำให้แจ้งมรรคและผล
ต่อหน้าท่าน ในกาลที่ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ดังนี้แล้ว
พากันตั้งความปรารถนาไว้.

ฝ่ายพระทศพลที่ปึงกรสรรเสริญพระโพธิสัตว์แล้ว บุษาด้วยดอกไม้อัน
๘ กำมือ ทรงกระทำประทักษิณแล้วเสด็จหลีกไป. พระจีณาสพนับได้

สี่แสนแม่เหล่านั้น ก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยของหอมและดอกไม้ กระทำ
ประทักษิณแล้วหลีกไป. ส่วนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็บูชาอย่างนั้น
เหมือนกัน ใหว่แล้วพากันหลีกไป.

ในเวลาที่ยกทั้งปวงหลีกไปแล้ว พระโพธิสัตว์จึงลุกขึ้นจากที่นอน
แล้วคิดว่า เราจักเลือกเฟ้นหาบารมีทั้งหลาย จึงนั่งขัดสมาธิบนยอด
กองดอกไม้. เมื่อพระโพธิสัตว์นั่งอย่างนี้แล้ว เทวดาทั้งหลายในหมื่น
จักรวาลทั้งสิ้นให้สาธุการแล้วกล่าวกันว่า ท่านสุเมธดาบสผู้เป็นเจ้า ใน
กาลที่พระโพธิสัตว์ครั้งเก่าก่อนนั่งขัดสมาธิด้วยคิดว่า จักเฟ้นหาบารมี
ทั้งหลาย ชื่อว่าบุรพนิมิตอันใดย่อมปรากฏ แม้บุรพนิมิตเหล่านั้นทั้งหมด
ก็ปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย พวก
เราก็รู้ชื่อนั้นว่า นิมิตเหล่านี้ปรากฏแก่ผู้ใด ผู้นั้นจะเป็นพระพุทธเจ้าโดย
แน่แท้ ท่านจงระครองความเพียรของตนไว้ให้มั่นคงเถิด แล้วกล่าว
สรรเสริญพระโพธิสัตว์ด้วยคำสรรเสริญนานัปการ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า

คนและเทวดาได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งไม่มีผู้
เสมอ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ต่างยินดีว่า นัยว่าดาบสนี้
เป็นพืชของพระพุทธเจ้า.

เสียงโห่ร้องดังลั่นไป มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาในหมื่นโลก-
ธาตุ ต่างปรบมือหัวเราะเริงรำ ประคองอัญชลินมัสการอยู่.

ถ้าพวกเราจักพลาดศาสนาของพระโลกนาถพระองค์นี้ไซ้
จักอยู่เฉพาะหน้าท่านผู้นี้ ในอนาคตกาลอันยาวนาน.

มนุษย์ทั้งหลายเมื่อข้ามน้ำ พลาดท่าที่ตั้งอยู่เฉพาะหน้า
จะยึดทำข้างใต้ข้ามแม่น้ำใหญ่ ฉนใด.

พวกเราแม่ทั้งหมด ก็ฉนนั้น ถ้าพ้นพระชินเจ้าพระองค์นี้
ก็จักอยู่เฉพาะหน้าท่านผู้นี้ ในอนาคตกาลอันยาวนาน.

พระทีปังกรผู้รู้แจ้งโลกผู้ควรรับเครื่องบูชา ทรงระบุงกรรม
ของเราแล้ว จึงทรงยกพระบาทเบื้องขวาเสด็จไป.

พระชินบุตรทั้งหมดที่มีอยู่ในที่นั้น ได้กระทำประทักษิณ
เรา คน นาค คนธรรพ์ต่างก็กราบไหว้แล้วหลีกไป.

เมื่อพระโลกนายกพร้อมทั้งพระสงฆ์เสด็จล่วงทัศนวิสัย
ของเราแล้ว เรามีจิตรำเรงยินดี ลุกขึ้นจากอาสนะในขณะ
นั้น.

ครั้งนั้น เรามีความสุขด้วยความสุข มีความปรารถนา
ด้วยความปรารถนา ท่วมท้นด้วยความปีติ นั่งขัดสมาธิอยู่.

ครั้งนั้น เรานั่งขัดสมาธิแล้วคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้
ชำนาญในฌาน บรรลุถึงอภิญาบารมีแล้ว.

ในหมื่นโลกธาตุ พระฤาษีผู้จะเสมอเหมือนเราย่อมไม่มี
เราเป็นผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนในธรรมคือฤทธิ จึงได้ความสุข
เช่นนี้.

ในการนั่งขัดสมาธิของเรา เทวดาและมนุษย์ผู้อยู่ในหมื่น
โลกธาตุ เปล่งเสียงบันลือลั่นว่า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่แท้.

นิมิตใด จักปรากฏในการนั่งขัดสมาธิของพระโพธิสัตว์
ทั้งหลายในกาลก่อน นิมิตเหล่านั้น ก็ปรากฏแล้วในวันนี้.

ความหมายก็เหือดหาย ความร้อนก็ระงับ นิมิตเหล่านั้น
ก็ปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

หมื่นโลกธาตุปราศจากเสียง ไม่มีความยุ่งเหยิง นิมิต
เหล่านั้นปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่แท้.

พายุใหญ่ก็ไม่พัด น้ำก็ไม่ไหล นิมิตเหล่านั้นปรากฏแล้ว
ในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ดอกไม้ที่เกิดบนบกและที่เกิดในน้ำ ทั้งหมดต่างบานใน
ทันใดนั้น ดอกไม้ทั้งหมดแม้เหล่านั้นก็บานแล้วในวันนี้ ท่าน
จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

เครือเถาหรือต้นไม้ที่ทรงผลในขณะนั้น เครือเถาและ
ต้นไม้ทั้งหมดแม้เหล่านั้น ก็ออกผลในวันนี้ ท่านจักได้เป็น
พระพุทธเจ้าแน่แท้.

รัศมีทั้งหลายที่อยู่ในอากาศและที่อยู่ในภาคพื้นดินต่าง
ส่องแสงโชติช่วงอยู่ในทันใดนั้น รัศมีเหล่านั้นต่างส่อง
แสงอยู่ในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ดนตรีทั้งของมนุษย์ และของทิพย์บรรเลงอยู่ในขณะนั้น
ดนตรีทั้งสองชนิดแม้นั้นก็ขับขานขึ้นในวันนี้ ท่านจักได้เป็น
พระพุทธเจ้าแน่แท้.

ท้องฟ้ามีดอกไม้ร่วงงาม ย่อมตกเป็นฝนในทันใด ท้องฟ้า

แม่เหล่านั้นก็ตกลงเป็นฝนในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่แท้.

มหาสมุทรก็มีวนตัว หม่นโลกธาตุหวั่นไหว ทั้งสองอย่าง
เมื่อนั้นก็มีเสียงลั่นในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ไฟแม้นรก ในหม่นโลกธาตุก็ดับในขณะนั้น ไฟเม
ื่อนั้นก็ดับแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

พระอาทิตย์ปราศจากมลทิน สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏใน
ขณะนั้น แม้สิ่งเหล่านั้นก็ปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็น
พระพุทธเจ้าแน่แท้.

น้ำพุ่งขึ้นจากแผ่นดินในทันทีทันใด โดยที่ฝนมิได้ตกลง
เมื่อน้ำก็พุ่งขึ้นแล้วจากแผ่นดินในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระ
พุทธเจ้าแน่แท้.

หมู่ดาวนักษัตรฤกษ์ก็สว่างไสวในมณฑลท้องฟ้า พระจันทร์
ก็ประกอบด้วยวิสาขฤกษ์ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

สัตว์ที่อาศัยอยู่ในโพรง ที่อาศัยอยู่ในซอกเขา ก็ออก
จากที่อยู่ของตน ๆ สัตว์แม่เหล่านั้นก็ทั้งที่อยู่อาศัยในวันนี้
ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ความไม่ยินดีย่อมไม่มีแก่สัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย
ต่างมีความยินดีด้วยกันในขณะนั้น สัตว์แม่เหล่านั้นต่างก็ยินดี
ด้วยกันในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

โรคทั้งหลายสงบลงในขณะนั้น และความหิวก็พินาศไป

แม่ทั้งสองอย่างนั้นก็ปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระ-
พุทธเจ้าแน่แท้.

คราวนั้น รากะก็เบาบาง โทสะ โมหะ ก็พินาศไป
รากะ โทสะ โมหะ ทั้งหมดแม่เหล่านั้นก็ปราศจากไปแล้ว
ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้

ในกาลนั้น ภัยก็ไม่มี แม่ในวันนี้ความไม่มีภัยนั้นก็
ปรากฏแล้ว พวกเรารู้ได้ด้วยนิมิตนั้นว่า ท่านจักได้เป็นพระ-
พุทธเจ้าแน่แท้.

ชุลีอ้อมไม้ฟุ้งขึ้นเบื้องบน แม่ในวันนี้ ชื่อนั้นก็ปรากฏ
แล้ว พวกเรารู้ด้วยนิมิตนั้นว่า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่แท้.

กลิ่นที่ไม่น่าปรารถนาก็ถอยห่างไป กลิ่นทิพย์ก็ฟุ้งเคลบอยู่
กลิ่นแม่นั้นก็ฟุ้งเคลบอยู่ในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่แท้.

เทวดาทั้งปวง ยกเว้นพวกอรุรูปพรหมย่อมปรากฏ เทวดา
ทั้งปวงแม่เหล่านั้นก็ปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระ-
พุทธเจ้าแน่แท้.

ชื่อว่านรกมีเพียงใด นรกทั้งหมดย่อมปรากฏในขณะนั้น
นรกทั้งหมดแม่เหล่านั้นก็ปรากฏแล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็น
พระพุทธเจ้าแน่แท้.

ในคราวนั้น ฝาผนัง บานประตู และแผ่นดิน ไม่มี

เครื่องกีดขวางได้ แม้สิ่งเหล่านั้นก็กลายเป็นที่ว่างไปในวันนี้
ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ในขณะนั้น ไม่มีการจุดและอุปบัติ แม้ข้อนั้นก็ปรากฏ
แล้วในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ท่านจงระคองความเพียรไว้ให้มั่น อย่าหวนกลับ จง
ก้าวหน้าไป แม้เราทั้งหลายก็ย่อมรู้แจ้งข้อนี้ว่า ท่านจักได้
เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

พระโภทิสัตว์ได้ฟังพระดำรัสของพระที่ปึงกรทศพล และเทวดา
ในหมื่นจักรวาล เกิดความอุตสาหะยิ่งกว่าประมาณ จึงคิดว่า ธรรมดา
พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระดำรัสไม่เปล่า ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าไม่
เป็นอย่างอื่น เหมือนอย่างว่า ก้อนดินที่ขว้างไปในอากาศจะต้องตกแน่
นอน สัตว์เกิดแล้วจะต้องตาย เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์ก็คลอດขึ้น
ราชสีห์ออกจากที่อยู่ก็ต้องบั่นลือสีหนาท หุญมีครรภ์แก่ก็จะต้องคลอด
เป็นของมีแน่นอน นั่นใด ธรรมดาพระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็นั้นเหมือนกัน เป็นของแน่นอนไม่เปล่า. เราจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่แท้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เราฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้า และของเทวดาในหมื่น
จักรวาลทั้งสองฝ่ายแล้ว มีความร่าเริงยินดีปราโมทย์ จึงคิด
อย่างนี้ในเวลานั้นว่า

พระชินพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระดำรัสไม่เป็นสอง มีพระ-
ดำรัสไม่เปล่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสเป็นสอง
เราจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้.

ก่อนดินที่ขวางไปในท้องฟ้า ย่อมตกลงในแผ่นดินแน่นอน
ฉันใด พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน ย่อมแน่นอนและเที่ยงตรง. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ไม่มีพระดำรัสอันไม่เป็นจริง เราจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่
แท้.

ความตายของสัตว์ทั้งมวลเป็นของแน่นอนและเที่ยงตรง
แม้ฉันใด พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย
เป็นของแน่นอนและเที่ยงตรง ฉันนั้นเหมือนกัน.

เมื่อถึงเวลาสิ้นราตรี พระอาทิตย์ก็ขึ้นแน่นอน ฉันใด
พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ก็เป็นของ
แน่นอนและเที่ยงตรง ฉันนั้นเหมือนกัน.

ราชสีห์ลุกขึ้นจากที่นอน จะต้องบันลือสีหนาทแน่นอน
ฉันใด พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ก็เป็น
ของแน่นอนและเที่ยงตรง ฉันนั้นเหมือนกัน.

หญิงทั้งหลายผู้มีครรภ์จะต้องคลอดแน่นอน ฉันใด พระ-
ดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ก็เป็นของแน่นอน-
และเที่ยงตรง ฉันนั้นเหมือนกัน.

สุเมธดาบสนั้นกระทำการตกลงอย่างนี้ว่า เราจักได้เป็นพระ-
พุทธเจ้าแน่นอน เพื่อที่จะใคร่ครวญถึงธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า ธรรมอันกระทำให้เป็นพระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหนหนอ อยู่เบื้องบน
หรือเบื้องล่าง หรืออยู่ในทิวเขาใหญ่และทิวเขาน้อย เมื่อคิดคั่นธรรมชาติทั้งสิ้น
ไปโดยลำดับ ก็ได้เห็นทานบารมีข้อที่ ๑ ที่พระโพธิสัตว์แต่เก่าก่อน

ทั้งหลาย ถือปฏิบัติเป็นประจำ จึงกล่าวสอนตนอย่างนี้ว่า คุณก่อนสุเมธ-
บัณฑิต จำเดิมแต่ขึ้นไป ท่านพึงบำเพ็ญทานบารมีข้อแรกให้บริบูรณ์
เหมือนอย่างว่า หม้อน้ำที่คว่ำไว้ย่อมคายน้ำออกหมด ไม่นำกลับเข้าไป
ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่เหลียวแลทรัพย์ ยศ บุตรและภรรยา
หรืออวัยวะน้อยใหญ่ ให้สิ่งที่เขาต้องการอยากได้ทั้งหมด แยกจากผู้มาถึง
กระทำให้มีส่วนเหลือ จักได้นั่งที่โคนต้นโพธิ์เป็นพระพุทธรเจ้า ครั้น
กล่าวสอนตนแล้ว จึงอธิษฐานทานบารมีข้อแรก กระทำให้มันแล้ว.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เอาเถอะ เราจะเลือกเฟ้นธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธร-
เจ้า ทั้งทางโน้นและทางนี้ ทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง ทั้ง
สิบทิศตลอดถึงธรรมธาตุ.

ครั้นเมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่อย่างนั้น จึงได้เห็นทานบารมี
ข้อที่ ๑ เป็นเส้นทางใหญ่ ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน
ประพฤติกดตามคลองธรรมสืบกันมาแล้ว.

ท่านจงสมาทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ กระทำให้มันก่อน จงถึง
ความเป็นทานบารมี หากท่านปรารถนาจะบรรลुพระโพธิญาณ.

หม้อน้ำเต็มเปี่ยม ใครผู้ใดผู้หนึ่งคว่ำปากลง น้ำย่อม
ไหลออกหมด น้ำย่อมไม่ขังอยู่ในหม้อนั้น แม้ฉันใด

ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นยากไม่ว่าจะต่ำทราวม สูงส่ง
และปานกลาง จงให้ทานให้หมด เหมือนหม้อน้ำที่เขาคว่ำ
ปากลงไว้จะนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อสุเมธดาบสนั้นคิดว่า ธรรมที่กระทำให้เป็น
พระพุทธเจ้า จะไม่พึงมีประมาณเท่านี้เลย จึงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก
ก็ให้เห็นศีลবারมีข้อที่ ๒ จึงได้มีความคิดอันนี้ว่า ดูก่อนสุเมธบัณฑิต
จำเดิมแต่จะไป แม้ศีลবারมี ท่านก็ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ เหมือนอย่างว่า
ธรรมดาว่าเนื้อทรายจามรี ไม่เห็นแก่ชีวิต รักษาเฉพาะขนหางของตน
เท่านั้น ฉนใด แม้ท่านก็ฉนนั้น จำเดิมแต่จะไป อย่าได้เห็นแม่แก่ชีวิต
รักษาเฉพาะศีลเท่านั้นจักได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วได้อธิษฐานศีลবারมี
ข้อที่ ๒ กระทำให้มันแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ความจริง พุทธธรรมเหล่านี้ จักไม่มีประมาณเท่านี้ เรา
จักเลือกเฟ้นธรรมแม้อย่างอื่นอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

ครั้งนั้น เราเมื่อเลือกเฟ้นอยู่ก็ให้เห็นศีลবারมีข้อที่ ๒
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน ๆ ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานศีลবারมีข้อที่ ๒ นี้ กระทำให้มันก่อน
จนถึงความเป็นศีลবারมี หากท่านปรารถนาเพื่อจะบรรลุพระ-
โพธิญาณ.

จามรี หางคล่องคิดในที่ไหนก็ตาม ปลดขนหางออก
ไม่ได้ ก็ยอมตายในที่นั้น แม้ฉนใด

ท่านจงบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ในภูมิทั้ง ๔ จงรักษาศีลไว้
ทุกเมื่อ เหมือนจามรีรักษาขนหาง ฉนนั้นเถิด.

ลำดับนั้น เมื่อสุเมธดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย
จะไม่พึงมีประมาณเท่านี้เลย จึงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ให้เห็น
เนกขัมมবারมีข้อที่ ๓ จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า ดูก่อนสุเมธบัณฑิต จำเดิม

แต่ไป ท่านฟังบำเพ็ญแม่เนกขัมมบารมีให้บริบูรณ์ เหมือนอย่างว่า
บุรุษผู้อยู่ในเรือนจำมาเป็นเวลานาน มิได้มีความรักใคร่ในเรือนจำนั้นเลย
โดยที่แท้รำคาญอย่างเดียว ไม่อยากอยู่ ฉนใด แม่ท่าน ก็ฉนนั้นเหมือนกัน
จงทำภพทั้งปวงให้เป็นเช่นกับเรือนจำ รำคาญอยากจะพ้นไปจากภพ
ทั้งปวง มุ่งหน้าต่อเนกขัมมะ คือการออกจากกามเท่านั้น ท่านจักได้
เป็นพระพุทธเจ้าด้วยอาการอย่างนี้ แล้วได้อธิษฐานเนกขัมมบารมีข้อที่ ๓
กระทำให้มั่นแล้ว. ด้วยเหตุฉนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

ความจริง พุทธธรรมเหล่านี้จักไม่มีเพียงเท่านี้ เราจัก
เลือกเฟ้นธรรมแม้ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

คราวนั้น เราเมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ก็ได้เห็นเนกขัมมบารมีข้อที่ ๓
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่แต่ในก่อนถือปฏิบัติเป็นประจำแล้ว.

ท่านจงสมาทานเนกขัมมบารมีข้อที่ ๓ นี้ กระทำให้มั่น
ก่อน จงถึงความเป็นเนกขัมมบารมี หากท่านปรารถนาจะบรรลุ
พระโพธิญาณ.

บุรุษอยู่มานานในเรือนจำ ถ้าหากเพราะความทุกข์ มิได้
ทำความยินดีให้เกิดในเรือนจำนั้น แสวงหาความพ้นออกไป
อย่างเดียว ฉนใด

ท่านจงเห็นภพทั้งปวงเหมือนเรือนจำ เป็นผู้มุ่งหน้าออก
บวช เพื่อพ้นจากภพนั้นเถิด.

ลำดับนั้น เมื่อสุเมธดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย จะ
ไม่เพียงมีเพียงเท่านี้ จึงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้เห็นปัญญาบารมี
ข้อที่ ๔ จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า คุณก่อนสุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่ไป ท่าน

ฟังบำเพ็ญแม่ปัญญาบารมีให้บริบูรณ์ ท่านอย่าได้เว้นใคร ๆ เลย ไม่ว่าจะเป็นคนชั้นต่ำชั้นกลาง และชั้นสูง ฟังเข้าไปหาบัณฑิตแม่ทั้งหมด ได้ถามปัญหา. เหมือนอย่างว่า ภิกษุผู้ถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร ไม่ละเว้นตระกูลใด ๆ ไม่ว่าจะ เป็นตระกูลชั้นต่ำเป็นต้น เทียวไปบิณฑบาตตามลำดับ ได้อาหารพอยังชีพโดยพลัน ฉันทใด แม่ท่าน ก็ฉันทนั้น เข้าไปหาบัณฑิตทั้งปวง ได้ถามปัญหา จักได้เป็นพระพุทธรเจ้า ครั้นคิดแล้ว จึงอธิษฐานปัญหาบารมีข้อที่ ๔ กระทำให้มันแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

ก็พุทธธรรมเหล่านี้จักไม่มีเพียงเท่านี้ เราจักเพินหาธรรม
แม่ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

เราเมื่อคั่นหาอยู่ในคราวนั้น ก็ได้เห็นปัญญาบารมีข้อที่ ๔
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่แต่ก่อน ๆ ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานปัญญาบารมีข้อที่ ๔ นี้ กระทำให้มันก่อน
จนถึงความเป็นปัญญาบารมี ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระ-
โพธิญาณ.

ภิกษุเมื่อขอยู่ ไม่เว้นตระกูลต่ำ สูง และปานกลาง ย่อม
ได้อาหารเป็นเครื่องยังชีพ ด้วยอาการอย่างนี้ แม่ฉันทใด

ท่านเมื่อได้ถามชนผู้รู้อยู่ตลอดกาลทั้งปวง ถึงความเป็น
ปัญญาบารมี จักได้บรรลุพระสัมโพธิญาณจะนั้นเหมือนกัน.

ลำดับนั้น เมื่อสุเมธดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกกรรมทั้งหลาย จะไม่
ฟังมีเพียงเท่านั้น จึงใคร่ควรรให้ยิ่งขึ้นไปอีก ได้เห็นวิริยบารมีข้อที่ ๕

จึงได้มีความคิดดั่งนี้ว่า คุณก่อนสุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่ขึ้นไป ท่านพึงบำเพ็ญแม่วิริยบารมีให้บริบูรณ์ เหมือนอย่างว่า พญาราชสีห์มฤคราช เป็นผู้มีความเพียรมั่นในอิริยาบถทั้งปวง ฉันทใด แม่ท่าน ก็ฉันทนั้น เป็นผู้มีความเพียรมั่นในอิริยาบถทั้งปวง ในภพทุกภพ เป็นผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อน จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้วจึงอธิษฐานวิริยบารมีข้อที่ ๕ กระทำให้มั่นแล้ว. ด้วยเหตุฉนั้น ท่านจึงกล่าวว่

ก็พุทธธรรมทั้งหลาย จักไม่มีเพียงนี้เท่านั้น เราจักเพียร
หาธรรมแม่ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

ครั้งนั้น เราเลือกเพื่อนอยู่ ก็ได้เห็น วิริยบารมีข้อที่ ๕ ที่
ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน ๆ ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานวิริยบารมีข้อที่ ๕ นี้ กระทำให้มั่นก่อน จง
ถึงความเป็วิริยบารมี ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ.

พญาราชสีห์มฤคราช เป็นผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อนใน
การนั่ง การยืน และการเดิน ประคองใจไว้ในกาลทุกเมื่อ
แม้ฉันทใด

ท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงประคองความเพียรไว้ให้มั่น
ตลอดทุกภพ ถึงความเป็วิริยบารมีแล้ว จักบรรลุพระสัม-
โพธิญาณได้.

ลำดับนั้น เมื่อสุเมธดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย จะ
ไม่เพียงมีเพียงนี้เท่านั้น จึงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้เห็นขันติบารมี
ข้อที่ ๖ จึงได้มีความคิดดั่งนี้ว่า คุณก่อนสุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่ขึ้นไป
ท่านพึงบำเพ็ญแม่ขันติบารมีให้บริบูรณ์ ท่านพึงเป็นผู้อดทนทั้งในการ

ยกย่องนับถือและในการดูแลดูหมิ่น. เหมือนอย่างว่า คนทั้งหลายทั้งของ
สะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ลงบนแผ่นดิน แผ่นดินก็ได้กระทำความรัก
และความขัดเคืองเพราะการกระทำอันนั้น ย่อมอด ย่อมทน ย่อมกลั้น
ไว้ได้ ฉันทใด แม้ท่าน ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เป็นผู้อดทนได้ทั้งในการ
นับถือ ทั้งในการดูหมิ่น จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้วจึงอธิษฐาน
ขันติบารมีข้อ ที่ ๖ กระทำให้มันแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ก็พุทธธรรมทั้งหลายจักไม่มีเพียงนี้เท่านั้น เราจักเลือก
เฟ้นธรรมแม้ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

ในคราวนั้น เราเลือกเฟ้นอยู่ ก็ได้เห็นขันติบารมีข้อที่ ๖
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ชั้นก่อน ๆ ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานขันติบารมีข้อที่ ๖ นี้ กระทำให้มันก่อน
มิใช่ไปลังเลในขันติบารมีนั้น จักบรรลุพระสัมโพธิญาณ.

ธรรมดาแผ่นดินย่อมอดกลั้นสิ่งทั้งปวง ที่เขาทิ้งลงสะอาด
บ้าง ไม่สะอาดบ้าง ไม่กระทำการขัดเคือง เพราะการกระทำ
นั้น แม้ฉันทใด

แม้ท่าน ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เป็นผู้อดทนต่อการนับถือ
และการดูหมิ่นของคนทั้งปวง ถึงความเป็นขันติบารมีแล้ว จัก
บรรลุพระสัมโพธิญาณได้.

ลำดับนั้น สุขเมธดาบสจึงคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย จะไม่พืง
มีเพียงนี้เท่านั้น แล้วใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้เห็นสัจจบารมีข้อที่ ๗
จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า คุณก่อนสุขเมธบัณฑิต จำเดิมแต่ขึ้นไป ท่านพืง
บำเพ็ญแม้สัจจบารมีให้บริบูรณ์ แม้เมื่ออสณิบาตจะตกลงบนกระหม่อม

ก็ตาม ท่านอย่าได้กล่าวมุสาวาททั้งรู้อยู่ ด้วยอำนาจฉันทะเป็นต้น เพื่อต้องการทรัพย์เป็นต้น. เหมือนอย่างว่ากรรมดาขาวประกายพริก ในฤดูทั้งปวง หาได้ละวิถีโคจรของตนโคจรไปในวิถีอื่นไม่ ย่อมจะโคจรไปในวิถีของตนเท่านั้น ฉันทะ แม้ท่าน ก็ฉันทะนั้นเหมือนกัน อย่าได้ละสัจจะกล่าวมุสาวาทเลย จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้วจึงอธิษฐานสังจบารมีข้อที่ ๗ กระทำให้มันแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ก็พุทธธรรมทั้งหลาย จะไม่พึงมีเพียงนี้เท่านั้น เราจักเลือกเฟ้นธรรมแม้ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

คราวนั้น เราเลือกเฟ้นอยู่ก็ให้เห็นสังจบารมีข้อที่ ๗ ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานสังจบารมีข้อที่ ๗ นี้ กระทำให้มันก่อน มีคำพูดไม่เป็นสองในข้อนั้น จักบรรลุพระสัมโพธิญาณได้.

กรรมดาขาวประกายพริกเป็นจุดคันชั่ง คือเที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่ว่าในสมัย ฤดู หรือปีก็ตาม ย่อมไม่โคจรและเวียนออกนอกวิถีโคจร แม้ฉันทะ

แม้ท่าน ก็ฉันทะนั้นเหมือนกัน ไม่ออกไปนอกทางสัจจะทั้งหลาย ถึงความเป็นสังจบารมีแล้ว จักบรรลุพระสัมโพธิญาณได้.

ลำดับนั้น สุขธมดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย จะไม่พึงมีเพียงนี้เท่านั้น จึงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้เห็นอธิษฐานบารมีข้อที่ ๘ จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า คุณก่อนสุขธมบัณฑิต จำเดิมแต่ขึ้นไป ท่านจงบำเพ็ญเมื่ออธิษฐานบารมีให้บริบูรณ์ ท่านพึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวใน

อธิษฐานที่ได้อธิษฐานไว้. เหมือนอย่างว่า ธรรมดาภูเขาถูกลมพัดในทิศทั้งปวง ไม่หวั่นไหว ไม่เขยื้อน คงตั้งอยู่ที่ของตน ฉันทใด แม่ท่าน ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ไม่หวั่นไหวในการอธิษฐาน คือการตั้งใจมั่นของตน จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้วจึงอธิษฐานซึ่งอธิษฐานบารมีข้อที่ ๘ กระทำให้มั่นแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ก็พุทธธรรมทั้งหลายจักไม่พึงมีเพียงนี้เท่านั้น เราจักเลือก
เพื่อนธรรมแม้ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

ในคราวนั้นเราเลือกเพื่อนอยู่ก็ให้เห็น อธิษฐานบารมีข้อที่ ๘
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานอธิษฐานบารมีข้อที่ ๘ นี้ กระทำให้มั่น
ก่อน ท่านจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิษฐานบารมีนั้น จักบรรลุ
พระสัมโพธิญาณได้.

ภูเขาหินไม่หวั่นไหว คงตั้งอยู่ตามเดิม ไม่สะเทือนเพราะ
ลมแรงกล้า คงตั้งอยู่ที่ของตนเอง แม้ฉันท
แม้ท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิษ-
ฐาน ในกาลทั้งปวง ถึงความเป็นอธิษฐานบารมีแล้ว จักบรรลุ
พระสัมโพธิญาณได้.

ลำดับนั้น สุเมธดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย จะไม่
พึงมีเพียงนี้เท่านั้น จึงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้เห็นเมตตาบารมี
ข้อที่ ๕ จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า คุณก่อนสุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่ขึ้นไป
ท่านพึงบำเพ็ญเมตตาบารมีให้บริบูรณ์ ท่านพึงเป็นผู้มีจิตเป็นอย่างเดียว
กัน ทั้งในสิ่งที่เป็นประโยชน์และในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เหมือนอย่างว่า

ธรรมดาน้ำย่อมไหลแผ่ความเย็นเป็นเช่นเดียวกัน ทั้งแก่คนชั่วทั้งแก่คนดี
ฉนใด แม้ท่าน ก็ฉนนั้นเหมือนกัน เป็นผู้มิจิตเป็นอย่างเดียวด้วยเมตตาจิต
ในสัตว์ทั้งปวงอยู่ จักได้เป็นพระพุทธรเจ้า ครั้นคิดแล้วจึงอธิษฐานเมตตา-
บารมีข้อที่ ๕ กระทำให้มันแล้ว. ด้วยเหตุฉนน ท่านจึงกล่าวว่

ก็พุทธรธรรมเหล่านี้ จักไม่มีเพียงนี้เท่านั้น เราจักเลือก
เฟ้นธรรมแม้ข้ออื่น ๆ ที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

คราวฉนน เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ ก็ได้เห็นเมตตาบารมีข้อที่ ๕
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานเมตตาบารมีข้อที่ ๕ นี้ กระทำให้มันก่อน
จงเป็นผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนด้วยเมตตา ถ้าท่านปรารถนา
เพื่อจะบรรลุพระโพธิญาณ.

ธรรมดาน้ำย่อมแผ่ความเย็นไปให้คนดีและคนเลวโดย
เสมอกัน ชะล้างมลทินคือธุลีออกได้ แม้ฉนใด

แม้ท่าน ก็ฉนนั้นเหมือนกัน จงเจริญเมตตาให้สม่ำเสมอ
ในชนที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูล ท่านถึงความเป็นเมตตาบารมี
แล้วจักบรรลุพระสัมโพธิญาณได้.

ลำดับฉนน สุเมธดาบสนั้นคิดว่า พุทธการกธรรมทั้งหลาย จะไม่
พึงมีเพียงนี้เท่านั้น จึงพิจารณาให้ยิ่งขึ้นไป ก็ได้เห็นอุเบกขาบารมีข้อ
ที่ ๑๐ แล้วได้มีความคิดฉนนว่ คุณก่อนสุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่ฉนนไป
ท่านจงบำเพ็ญแม้อุเบกขาบารมีให้บริบูรณ์ พึงวางใจเป็นกลางทั้งในสุข
และทั้งในทุกข์. เหมือนอย่างว่ ธรรมดาแผ่นดินเมื่อคนทิ้งของสะอาด
บ้าง ไม่สะอาดบ้าง ย่อมทำใจเป็นกลางอยู่ ฉนใด แม้ท่าน ก็ฉนน

เหมือนกัน วางใจเป็นกลางอยู่ในสุขและทุกข์ ก็จักได้เป็นพระพุทธรเจ้า
ครั้นคิดแล้ว จึงอธิษฐานอุเบกขาบารมีข้อที่ ๑๐ กระทำให้มันแล้ว. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ก็พุทธรธรรมเหล่านี้ จักไม่มีเพียงนี้เท่านั้น เราจักเลือก
เพื่อนธรรมแม้ข้ออื่น ๆ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

คราวนั้นเรา เลือกเพื่อนอยู่ ก็ได้เห็นอุเบกขาบารมีข้อที่ ๑๐
ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ในก่อน ถือปฏิบัติเป็นประจำ.

ท่านจงสมาทานอุเบกขาบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ กระทำให้มัน
ก่อน ท่านเป็นผู้มั่นคงประจูดตราฐ จักบรรลุพระสัมโพธิญาณ.

ธรรมดาแผ่นดินย่อมวางเฉย ในของไม่สะอาดและของ
สะอาดที่คนทิ้งลง เว้นจากความโกรธและความยินดีทั้งสอง
นั้น ฉันท

แม้ท่าน ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงเป็นประจูดตราฐในสุข
และทุกข์ในกาลทุกเมื่อ ถึงความเป็นอุเบกขาบารมีแล้ว จัก
บรรลุพระสัมโพธิญาณได้.

ต่อแต่นั้น สุขเมธดาบสจึงคิดว่า พุทธการกกรรมทั้งหลายอันเป็น
เครื่องบ่มพระโพธิญาณ ที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายพึงปฏิบัติในโลกนี้ มี
เพียงนี้เท่านั้น เว้นบารมี ๑๐ เสียธรรมเหล่าอื่นย่อมไม่มี บารมีทั้ง ๑๐ นี้
แม้ในอากาศเบื้องบนก็ไม่มี แม้ในแผ่นดินเบื้องล่างก็ไม่มี แม้ในทิศ
ทั้งหลาย มีทิศตะวันออกเป็นต้นก็ไม่มี แต่จะตั้งอยู่เฉพาะในภายในหทัย
ของเราเท่านั้น. ครั้นได้เห็นว่าบารมีเหล่านั้นตั้งอยู่เฉพาะในหทัยอย่างนั้น
จึงอธิษฐานบารมีเหล่านั้นทั้งหมดกระทำให้มัน พิจารณาอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ

พิจารณากลับไปกลับมา ยึดเอาตอนปลายทวนมาให้ถึงต้น ยึดเอาตอนต้นทวนให้ถึงตอนปลาย ยึดเอาตอนกลางให้จบลงตอนสุดข้างทั้งสอง ยึดเอาที่สุดจากข้างทั้งสองให้จบลงตอนกลาง.

การบริจาคสิ่งของภายนอก จัดเป็นทานบารมี การบริจาคอวัยวะน้อยใหญ่ จัดเป็นทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต จัดเป็นทานปรมัตถบารมี เพราะเหตุนี้ ท่านสุเมธดาบส จึงพิจารณาสมมติบารมี คือบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ประคุดคนหมุนเครื่องยนต์หีบน้ำมันไปมา และเหมือนเอาเขามหาเมรุให้เป็นไม้กวนมหาสมุทรในจักรวาลฉะนั้น. เมื่อสุเมธดาบสนั้นพิจารณาบารมี ๑๐ อยู่อย่างนั้น ด้วยเดชแห่งธรรม มหาปฐพีนี้ หนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็ร้องลั่น สะท้านเลื่อนลั่นหวั่นไหว เหมือนมัดไม้้อที่ถูกข้างเหยียบ และเหมือนเครื่องยนต์หีบอ้อยที่กำลังหีบอ้อยอยู่ หมุนคว้างไม่ต่างอะไรกับวงล้อเครื่องปั่นหม้อ และวงล้อเครื่องยนต์หีบน้ำมัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

**ธรรมที่เป็นเครื่องปมพระโพธิญาณในโลก มีเพียงเท่านั้น
นั้น ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็ไม่มี นอกไปจากนี้ก็ไม่มี ท่านจงตั้งมั่น
อยู่ในธรรมนั้น.**

เมื่อเราพิจารณาธรรมเหล่านี้ พร้อมทั้งสภาวะ รส และ
ลักษณะ ด้วยเดชแห่งธรรม แผ่นดินทั้งหมื่นโลกธาตุหวั่นไหว.

แผ่นดินไหว ร้องลั่น ดังเครื่องยนต์หีบอ้อยที่หีบอยู่
เมทนีดลเลื่อนลั่น เหมือนวงล้อเครื่องยนต์หีบน้ำมันฉะนั้น.

เมื่อมหาปฐพีไหวอยู่ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในรัมนนครไม่สามารถจะทรง
ตัวอยู่ได้ ต่างสลบล้มลง ประหนึ่งว่าศาลาใหญ่ถูกลมยุกันควาตโหมพัด

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑ - หน้า 60

ฉะนั้น. ภาชนะดินมีหม้อเป็นต้น กลิ้งกระทบกันและกันแตกละเอียด
มหาชนสะดุ้งกลัว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ทราบข้อนี้เลยว่า แผ่นดินนี้จักทำให้หมุน
หรือว่าบรรดาภูต ยักษ์ และเทวดาพวกใดพวกหนึ่ง ทำให้หมุน อีก
ประการหนึ่ง มหาชนแม่ทั้งหมดนี้ ถูกทำให้เดือดร้อน ความชั่วหรือ
ความดีจักมีแก่โลกนี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกเหตุนี้แก่ข้าพระองค์ทั้ง-
หลายด้วยเถิด. ลำดับนั้น พระศาสดารับได้ทรงสดับถ้อยคำของชน
เหล่านั้น จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายอย่ากลัวเลย อย่าคิดอะไรเลย ภัยอันมี
ต้นเหตุมาจากเหตุนี้ ไม่มีแก่พวกท่าน ผู้ที่เราพยากรณ์ให้ไว้ในวันนี้ว่า
สุขเมธบัณฑิตจักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในอนาคตนั้น บัดนี้
พิจารณาบารมี ๑๐ เมื่อเขาพิจารณาไตร่ตรองอยู่ เพราะเดชแห่งธรรม
โลกธาตุตลอดทั้งมีนหนึ่ง จึงไหวและร้องลั่นไปพร้อมกันทีเดียว. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

ในที่อังกาสพระพุทธเจ้า บริษัทมีประมาณเท่าใด บริษัท
มีประมาณเท่านั้น ในที่นั้น ต่างตัวล้วนเป็นลมล้มลงบน
แผ่นดิน.

หม้อนำหลายพัน และหม้อข้าวหลายร้อย ในที่นั้น
กระทบกันและกันแตกละเอียด.

มหาชนหวาดเสียวสะดุ้งกลัวหัวหมุน มีใจว้าวุ่น จึง
ประชุมกัน แล้วพากันไปเฝ้าพระพุทธที่บังกร.

กราบทูลว่า ะไรจักมีแก่โลก ดีหรือชั่ว หรือชาวโลก

ทั้งปวงจะถูกทำให้เดือดร้อนวุ่นวาย ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระ-
จักนุ ของจงทรงบรรเทาเหตุนั้น.

คราวนั้น พระมหารามุณีที่ปึงกรทรงให้พวกเขาเข้าใจด้วย
พระดำรัสว่า พวกท่านจงวางใจเสียเถิด อย่าได้กลัวเลย ใน
การไหวของแผ่นดินนี้.

วันนี้ เราได้พยากรณ์บุคคลใดว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า
บุคคลนั้นพิจารณาธรรมเก่าก่อนที่พระชินเจ้าเคยถือปฏิบัติมา.

เมื่อเขาพิจารณาถึงธรรมอันเป็นพุทธภูมิโดยไม่เหลืออยู่.
ด้วยเหตุนี้ โลกธาตุหนึ่งหมื่นนั้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก จึง
ได้ไหว.

มหาชนได้ฟังพระดำรัสของพระตถาคตแล้ว ต่างรำเรงยินดี พากัน
ถือเอาดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ออกจากรัชมนครเข้าไปหาพระ-
โพธิสัตว์ บูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไหว้แล้วกระทำประ-
ทักษิณแล้วเข้าไปยังรัชมนครตามเดิม. ฝ่ายพระโพธิสัตว์พิจารณาบารมี
๑๐ อริยฐานความเพียรกระทำให้มัน แล้วลุกจากอาสนะไป. ด้วยเหตุ
นั้น ท่านจึงกล่าวว่า

ทันใดนั้น ใจของพวกเขาก็เย็น เพราะได้ฟังพระดำรัส
ของพระพุทธเจ้า ทุกคนจึงพากันเข้าไปหาเรากราบไหว้อีก.

เรายึดมั่นพระพุทธคุณ กระทำใจให้มัน แล้วนมัสการ
พระพุทธเจ้าที่ปึงกร ลุกขึ้นจากอาสนะไปในคราวนั้น.

ลำดับนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้น ประชุมกันบูชาพระ-
โพธิสัตว์ผู้ลุกขึ้นจากอาสนะ ด้วยดอกไม้และของหอมอันเป็นทิพย์ ไหว้แล้ว

ป่าวประกาศคำสรรเสริญอันเป็นมงคลมีอาทิว่า ข้าแต่ท่านสุเมธดาบสผู้
เป็นเจ้า วันนี้ท่านตั้งความปรารถนาริ่งใหญ่ไว้ที่ใกล้บาทมูลของพระ-
ที่ปิงกรทศพล ความปรารถนานั้นจงสำเร็จแก่ท่าน โดยหาอันตรายมิได้
ความกลัวหรือความหวาดเสียว อย่าได้มีแก่ท่าน โรคแม้มีประมาณน้อย
จงอย่าเกิดขึ้นในร่างกาย ท่านจงรีบเร่งบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์แล้วรู้แจ้ง
พระสัมมาสัมโพธิญาณ ต้นไม้ที่ผลัดดอกออกผลย่อมผลัดดอกและออกผล
ตามฤดูกาล ฉันทิด แม้ท่าน ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน อย่าได้ล่วงเลยฤดูกาลนั้น
จงได้สัมผัสพระสัมโพธิญาณอันอุดมโดยพลัน ก็แหละครั้งป่าวประกาศ
อย่างนี้แล้ว ได้กลับไปยังเทวสถานของตน ๆ ตามเดิม. ฝ่ายพระโพธิสัตว์
ผู้อันเทวดาทิ้งหลายสรรเสริญแล้ว จึงคิดว่า เราจักบำเพ็ญบารมี ๑๐ ให้
บริบูรณ์เป็นพระพุทธรเจ้าในที่สุดสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ดังนี้แล้ว
อธิษฐานความเพียรกระทำให้มั่น แล้วได้เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าไปสู่ป่าหิมพานต์
ทันที. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

เหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก ต่างไปรยปรายดอกไม้
ทิพย์และดอกไม้อันเป็นของมนุษย์ แก่เขาผู้ลุกขึ้นจากอาสนะ.

เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวกนั้น ต่างก็ประกาศความ
สวัสดีว่า ความปรารถนาของท่านยิ่งใหญ่ ขอท่านจงได้สิ่ง
นั้น ตามความปรารถนา.

ขอสรรพเสนียดจัญไรจงบาราตไป ขอความโศกและโรค
จงพินาศไป อันตรายทั้งหลายจงอย่าได้มีแก่ท่าน ท่านจงได้
สัมผัสพระโพธิญาณอันอุดมโดยเร็วพลัน.

เมื่อถึงฤดูกาล ต้นไม้ทั้งหลายที่มีดอก ย่อมผลิดอก

แม่จันได ข้าแต่มหาวิระ ขอท่านจงเบิกบานด้วยพุทธานุภาพ
จันนั้นเถิด.

พระสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐
ให้บริบูรณ์ จันได ข้าแต่มหาวิระ ขอท่านจงบำเพ็ญบารมี ๑๐
ให้บริบูรณ์ จันนั้นเถิด.

พระสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ตรัสรู้ที่ต้นโพธิมณฑล
จันได ข้าแต่มหาวิระ ขอท่านจงตรัสรู้ที่ต้นโพธิของพระ-
ชินเจ้า จันนั้นเถิด.

พระสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ประกาศพระธรรมจักร
จันได ข้าแต่มหาวิระ ขอท่านจงประกาศพระธรรมจักร
จันนั้นเถิด.

พระจันทร์บริสุทธิไพโรจน์ในวันเพ็ญ จันได ขอท่านจง
มีใจเต็มเปี่ยมรุ่งโรจน์ในหมื่นโลกธาตุ จันนั้นเถิด.

พระอาทิตย์พ้นจากราหู ย่อมสว่างจ้าด้วยความร้อน จันได
ขอท่านจงพ้นจากโลก ไพโรจน์ด้วยสิริ จันนั้นเถิด.

แม่น้ำสายใดสายหนึ่ง ย่อมไหลลงยังทะเลใหญ่ จันได
ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก จงประชุมกันในสำนักของท่าน
จันนั้นเถิด.

ในกาลนั้น สุขุมธดาบสนันอันเทวดาและมนุษย์ชมเชย
และสรรเสริญแล้ว สมาทานธรรม ๑๐ ประการ เมื่อจะ
บำเพ็ญธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์จึงเข้าไปสู่ป่าใหญ่แล้ว.

จบสุเมธกถา

สุรจิพราหมณกถา

ฝ่ายชนชาวรัมมนคร ครั้นเข้าไปยังนครแล้ว ก็ได้ถวายมหาทานแก่
ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน. พระศาสดาได้ทรงแสดงธรรมแก่
พวกเขา ให้มหาชนดำรงอยู่ในสภาวะเป็นต้น แล้วเสด็จออกจากรัมมนคร

ต่อจากนั้น พระองค์ทรงดำรงอยู่ตลอดชั่วพระชนมายุ ทรงกระทำ
พุทธกิจครบทุกอย่างแล้ว ปรีนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุโดย
ลำดับ. คำทั้งหมดที่ควรจะกล่าวในเรื่องนั้น พึงทราบโดยพิสดารตามนัย
ที่กล่าวไว้ในพุทธวงศ์แล. จริงอยู่ ท่านกล่าวไว้ในพุทธวงศ์นั้นว่า

ครั้งนั้น ชนเหล่านั้นอังคาสพระโลกนายกรพร้อมทั้งพระ-
สงฆ์แล้ว ได้ถึงพระศาสดาที่ปิงกรพระองค์นั้นเป็นสภาวะ.

พระตถาคตทรงยังบางคนให้ตั้งอยู่ในสรวณคมน์ บางคน
ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ อีกพวกให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐.

ทรงประทานสามัญผลอันสูงสุดทั้ง ๔ แก่บางคน ทรง
ประทานธรรมที่ไม่มีสิ่งใดเสมอคือปฏิบัติสมาธิแก่บางคน.

บางคน พระนราสภก็ทรงประทานสมาบัติ ๘ อันประเสริฐ
บางคนก็ทรงมอบให้วิชา ๓ และอภิญาญา ๖.

พระมหา牟尼ทรงสั่งสอนหมู่ชน ด้วยความพยายามนั้น
เพราะเหตุนั้น ศาสนาของพระโลกนาถจึงได้แผ่ไพศาลไป.

พระพุทธเจ้าผู้มีพระนามว่าที่ปิงกร ผู้มีพระหนุใหญ่ มี
ต้นพระศอดังคอกของโคผู้ ทรงยังชนเป็นอันมากให้ข้ามพ้น
ทรงปลดเปลื้องทุกข์ให้.

พระมหามุนีทรงเห็นคนที่พอจะแนะนำให้ตรัสรู้ได้ แม้
ในที่แสนโยชน์ ก็เสด็จเข้าไปหาโดยครู่เดียว ให้เขาตรัสรู้ได้.

ในการตรัสรู้มรรคผลครั้งแรก พระพุทธเจ้าให้สัตว์ร้อย-
โกฏิได้ตรัสรู้ ในการตรัสรู้มรรคผลครั้งที่สอง พระนาถะให้
สัตว์เก้าโกฏิได้ตรัสรู้.

ก็ในกาลใด พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมในเทวพิภพ
ในกาลนั้น การตรัสรู้มรรคผลครั้งที่สาม ได้มีแก่สัตว์เก้า
หมื่นโกฏิ.

การประชุมของพระศาสดาที่ปึงกรได้มี ๓ ครั้ง การประ-
ชุมครั้งแรกมีชนแสนโกฏิ.

อีกครั้ง เมื่อพระชินเจ้าประทับอยู่บริเวณที่ยอดเขานารทะ
พระชีณาสพผู้ปราศจากมลทินร้อยโกฏิประชุมกัน.

ในกาลใด พระมหาวิระประทับอยู่บนยอดเขาสุทัสสนะ
ในกาลนั้น พระมหามุนีทรงห้อมล้อมด้วยพระชีณาสพเก้า-
หมื่นโกฏิ.

สมัยนั้นเราเป็นชฎิลมีตบะกล้า สำเร็จอภิญญา ๕ เหาะ
ไปกลางอากาศ.

การตรัสรู้ธรรม โดยการนับว่า ได้มีแก่สัตว์หนึ่งหมื่น สอง
หมื่น การตรัสรู้ธรรมมิได้นับว่า ได้มีแก่หนึ่งคนหรือสองคน

ในกาลนั้น ศาสนานี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ปึงกร แผ่ไป
กว้างขวาง ชนรู้จักมากมาย แพร่หลายบริสุทธิผุดผ่อง.

พระชีมาสพลีแสนได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก ห้อมล้อม
พระที่ปึงกรผู้ทรงรู้แจ้งโลกอยู่ทุกเมื่อ.

สมัยนั้น ใคร ๆ ก็ตาม จะละภพมนุษย์ไป เขาเหล่านั้น
มิได้บรรลุพระอรหัตต์ ยังเป็นเสขบุคคล จะต้องถูกเขาตำหนิ
ติเตียน.

พระพุทธศาสนาก็เบิกบานไปด้วยพระอรหันต์ผู้คงที่ เป็น
พระชีมาสพลี ปราศจากมลทิน งดงามอยู่ในกาลทุกเมื่อ.

พระศาสดาที่ปึงกร มีนครนามว่ารัมมวดี มีกษัตริย์นามว่า
สุททเว เป็นพระชนก มีพระเทวีนามว่าสุเมธาเป็นพระชนนี.

พระองค์ทรงครองเรือนอยู่หมื่นปี มีปราสาทอย่างดีที่สุด
สามหลัง ชื่อว่าหังสา โกญจา และมยุรา.

มีเหล่านารีแต่งตัวสวยงามจำนวนสามแสน มีจอมนารี
นามว่า ปทุมมา มีพระโอรสนามว่า อุตถักขันธะ.

พระองค์ทรงเห็นนิमित ๔ ประการ จึงเสด็จออกบวชด้วยยาน
คือช้าง พระชินเจ้าทรงตั้งปรานความเพียรอยู่ ๑๐ เดือนถ้วน.

พระมุนีทรงบำเพ็ญเพียรทางใจได้ตรัสรู้แล้ว พระมหามุนี
ที่ปึงกรผู้สงบ อันพรหมทัพลอราธนาแล้ว.

พระมหาวิระ ทรงประกาศพระธรรมจักร ในตำหนักอัน
ประกอบด้วยสิริในนันทาราม ประทับนั่งที่โคนต้นชีก ได้ทรง
กระทำการย้ายพวกเดียรฉัตร.

มีพระอัครสาวก คือพระสุมังคะและพระติสสะ พระ-
ศาสดาที่ปึงกรมีพระอุปัฏฐากนามว่าสาคตะ.

มีพระอัครสาวิกา คือพระนางนันทาและพระนางสุนันทา
ต้นไม้ที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เรียกกันว่าต้น-
ปีปผลิ.

มีอัครอุปัฏฐากนามว่าตปุสสะ และภัดลิกะ นางสิริมา
และนางโกณฑาเป็นอุปัฏฐากยิกาของพระศาสดาที่ปึงกร.

พระมหามุนีที่ปึงกรมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก ทรงงดงาม
ประดุจดั่งไม้ประจำทวีป และดุดั่งพญาไม้สาละมีดอกบาน
สะพรั่ง.

รัศมีของพระองค์วิ้งวนไปรอบ ๆ ๑๒ โยชน์ พระมเหสีเจ้า
พระองค์นั้นมีพระชนมายุได้แสนปี พระองค์ดำรงอยู่เพียงนั้น
ทรงยังชุมชนเป็นอันมากให้ข้ามได้แล้ว.

พระองค์พร้อมทั้งสาวกทรงยังพระสัตถธรรมให้สว่างไสว
ยังมหาชนให้ข้ามได้แล้ว ทรงรุ่งโรจน์ดุจกองไฟแล้วนิพพาน
ไป.

พระฤทธิ พระยศ และพระจักรรัตนที่พระบาททั้งสอง
ทั้งหมดนั้นอันตรธานหายไปแล้ว ลังขารทั้งปวงเป็นของ
ว่างเปล่าแน่แท้ ดังนี้.

พระชินเจ้าผู้ศาสดา พระนามว่าที่ปึงกร เสด็จนิพพานที่
นันทาราม ณ ที่นั้นมีพระชินสถูปของพระองค์สูง ๓๖ โยชน์
แล.

ก็ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ปึงกร ล่วงมาได้หนึ่งอสงไข
พระศาสดาพระนามว่า โกณฑัญญะ เสด็จอุบัติขึ้น. แม้พระศาสดา

พระองค์นั้น ก็ได้มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง. สันนิบาตครั้งแรก มีพระสาวกแสนโกฏิ สันนิบาตครั้งที่ ๒ มีพระสาวกพันโกฏิ สันนิบาตครั้งที่ ๓ มีพระสาวกเก้าสิบโกฏิ.

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า วิชิตาวี ได้ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์แสนโกฏิมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน. พระศาสดาทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วทรงแสดงธรรม. พระโพธิสัตว์นั้น ทรงสดับธรรมกถาของพระศาสดาแล้ว สละราชสมบัติออกบวช เรียนพระไตรปิฎก ทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้น มีฌานไม่เสื่อม ไปเกิดในพรหมโลก.

ก็พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า มีนครชื่อว่า รัมมวดี กษัตริย์พระนามว่า สุนันทะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า สุชาดา เป็นพระชนนี พระเถระทั้งสอง คือ พระภัททะ และ พระสุภัททะ เป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่า อนรุทธะ เป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรีทั้งสอง คือ พระติสสา และ พระอุปติสสา เป็นพระอัครสาวิกา ต้นขานาง เป็นไม้ที่ตรัสรู้ พระสิริกายสูง ๘๘ ศอก ประมาณพระชนมายุได้แสนปี.

ต่อจากพระที่บึงกร ก็มีพระนายกพระนามว่าโกณฑัญญะ
มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศนับไม่ถ้วน มีพระคุณหา
ประมาณมิได้ เข้าถึงได้แสนยาก.

ในกาลต่อจากพระโกณฑัญญะพุทธเจ้านั้น ล่วงไปหนึ่งอสงไขย
ในกัปเดียวกันนั่นเอง มีพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ บังเกิดขึ้นแล้ว คือ
พระมังคละ พระสุমনะ พระเรวตะ พระโสภิตะ พระผู้มีพระภาคเจ้า

พระนามว่า มังคละ ได้มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ในการประชุมครั้งแรก มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ แสนโกฏิ ครั้งที่ ๓ เก้าสิบล้านโกฏิ.

ได้ยินว่า พระภคาคต่างพระมารดาของพระองค์ พระนามว่า อานันทกุมาร ได้เสด็จมายังสำนักของพระศาสดา เพื่อต้องการฟังธรรม พร้อมกับบริษัทนับได้เก้าสิบล้านโกฏิ พระศาสดาตรัสอนุบุพพิกถาแก่พระองค์ พระองค์พร้อมกับบริษัทได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฎิสัมภิตา. พระศาสดาทรงตรวจดูบุพจริยาของกุลบุตรเหล่านั้น ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งบาตรและจิวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ จึงทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาตรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุมาเถิด. ในขณะนั้นเอง เขาทั้งหมดก็ทรงบาตรและจิวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ สมบูรณ์ด้วยอากัปภิกิริยาประดุจพระเถระมีพรรษาได้ ๖๐ ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ห้อมล้อมอยู่. นี้ได้เป็นการประชุมสาวกครั้งที่ ๓ ของพระองค์. ก็พระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ได้มีพระรัศมีจากพระศรีระโดยรอบประมาณ ๘๐ สอกเท่านั้น ฉนั้นใด แต่ของพระมังคละนั้น หาเป็นเหมือนฉนั้นไม่ ก็พระรัศมีจากพระศรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุตั้งอยู่เป็นนิตยกาล. ต้นไม้ แผ่นดิน ภูเขา และทะเล เป็นต้น โดยที่สุคนธ์ชั้นหม้อข้าว เป็นต้น ได้เป็นเหมือนหุ้มด้วยแผ่นทองคำ.

อนึ่ง ประมาณพระชนมายุของพระองค์ได้เก้าหมื่นปี. ตลอดเวลาประมาณเท่านี้ พระจันทร์และพระอาทิตย์เป็นต้น ไม่สามารถจะส่องแสงด้วยรัศมีของตน การกำหนดกลางคืนและกลางวันไม่ปรากฏมี ตอนกลางวัน เหล่าสัตว์ท่องเที่ยวไปด้วยแสงสว่างของพระพุทธเจ้านั้นแหละ เหมือนกับ แสงสว่างของพระอาทิตย์ ชาวโลกกำหนดขึ้นตอนของกลางคืน

และกลางวัน ด้วยอำนาจแห่งดอกไม้ที่บ้านในตอนเย็น และนกร้อง เป็นต้นในตอนเช้า.

ถามว่า ก็พระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ไม่มีอนุภาพนี้หรือ ?

ตอบว่า ไม่มีหามิได้.

จริงอยู่ พระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น เมื่อทรงมุ่งหวัง จะพึงแผ่พระรัศมีไปตลอดหมื่นโลกธาตุหรือยิ่งกว่านั้น ก็พระรัศมีจากพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ามังคละ ได้แผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุตั้งอยู่เป็นนิตย์ทีเดียว เหมือนพระรัศมีด้านละวาของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วยอำนาจความปรารถนาในกาลก่อน.

ได้ยินว่า ในคราวยังประพฤติกิจริยาของพระโพธิสัตว์ พระองค์ดำรงอยู่ในอัทธภาพ เช่นกับพระเวสสันดร พร้อมทั้งบุตรและภรรยา อยู่ที่ภูเขาเช่นกับเขาวังกบรรพต. ครั้งนั้น มียักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า ขรทาลุเก ได้ทราบว่พระมหานุรุขมีอหิชาศัยในการให้ทาน จึงเข้าไปหาด้วยเพศของพราหมณ์ ขอทารกทั้งสองกะพระมหาสัตว์. พระมหาสัตว์ตรัสว่า พราหมณ์ เราให้บุตรน้อยทั้งสอง ดังนี้แล้วร่าเริงบันเทิงใจ ได้ให้ทารกทั้งสอง ทำให้แผ่นดินมีน้ำเป็นขอบเขตห้วนไหว. ยักษ์ยืนฟังพนักฟังในที่สุดของที่จงกรม เมื่อพระมหาสัตว์กำลังเห็นอยู่นั้นแหละ ได้กินทารกทั้งสองเหมือนกำรากไม้ แม้เพราะมองดูยักษ์ ได้เห็นปากของมันกำลังหลังสายเลือดออกมาประจุเปลวไฟ ในปากที่พ้ออัซขึ้น ความโทมนัสแม้เท่าปลายผมมิได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ ก็เมื่อพระมหาสัตว์นั้นคิดอยู่ว่า ทานอันเราให้ดีแล้วหนอ ปีติและโสมนัสอย่างใหญ่หลวงก็เกิดขึ้นในสรีระ เขาปรารถนาว่า ด้วยผลแห่งทานของเรานี้ ในอนาคตกาล ขอให้

รัศมีจึงฉายออกจากสรีระโดยทำนองนี้ทีเดียว เพราะอาศัยความปรารถนา รัศมีทั้งหลายจึงฉายออกจากพระสรีระของพระองค์ตอนเป็นพระพุทธรเจ้า แผ่ชานไปตลอดที่ประมาณเท่านี้.

บุรพจิตของพระองค์เมื่ออื่นอีกก็ยังมี. ได้ยินว่า พระองค์ในกาล เป็นพระโพธิสัตว์ ได้เห็นพระเจดีย์ของพระพุทธรเจ้าพระองค์หนึ่ง คิดว่า เราควรบริจาคชีวิตแก่พระพุทธรองค์นี้ จึงพันสรีระทั้งสิ้น โดยทำนอง อย่างพันประทีปด้าม เอนยโสใส่เต็มถาดทองคำมีค่าหนึ่งแสน สูง ประมาณศอกกำ จุดไฟพันใส่ในถาดทองนั้น เอาถาดทองนั้นทวนศีรษะ แล้วให้จุดไฟทั่วตัว กระทำประทักษิณพระเจดีย์ให้เวลาล่วงไปตลอดทั้ง คิน เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นแม้จะพยายามอยู่อย่างนั้นจนอรุณขึ้น ความ ร้อนก็มีได้ระคายเคืองแม้สักว่าขุมขน ได้เป็นเหมือนเวลาเข้าไปยังห้อง ดอกปทุม. จริงอยู่ ชื่อว่า ธรรมนี้ย่อมรักษาคนผู้รักษาตน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติ ดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้ นี่เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ ดังนี้.

เพราะผลแห่งกรรมแม่นี้ แสงสว่างจากสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น จึงได้แผ่ไปตั้งอยู่ตลอดหมื่นโลกธาตุ.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เป็นพราหมณ์นามว่า **สุรุจิ** คิดว่าจักนิมนต์พระศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าฟังธรรมกถาอันไพเราะ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงรับภิกษาของ ข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้. พระศาสดาตรัสถามว่า พราหมณ์ ท่านต้องการ

ภิกษุเท่าไร? พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ภิกษุผู้เป็น
บริวารของพระองค์มีประมาณเท่าไร. ในคราวนั้น พระศาสดาทรงมีการ
ประชุมเป็นครั้งแรกพอดี เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า มีภิกษุแสนโกฏิ.
พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์พร้อมกับภิกษุ
ทั้งหมด จงทรงรับภิกษาของข้าพระองค์เถิด. พระศาสดาทรงรับนิมนต์
แล้ว.

พราหมณ์ทูลนิมนต์เพื่อให้เสวยในวันพรุ่งนี้แล้ว จึงไปเรื่อนคิดว่า
เราอาจถวายยาสุ. ภัต และผ้าเป็นต้น แก่ภิกษุทั้งหลายประมาณเท่านี้ได้
แค่ที่สำหรับนั่งจักมีได้อย่างไร.

ความคิดนั้นของเขา ทำให้เกิดความร้อนแก่บัณฑิตทุกมลลิลลาอาสน์
ของท้าวเทวราชผู้ประทับอยู่ในที่สุดแปดหมื่นสี่พัน โยชน์. ท้าวสักกะทรง
ดำริว่า ใครหนอมีความประสงค์จะให้เราเคลื่อนจากที่นี่ จึงทรงตรวจดู
ด้วยทิพยจักขุ ก็ได้เห็นพระมหาบุรุษ จึงทรงดำริว่า พราหมณ์นามว่าสุรจิ
นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วคิดเพื่อต้องการที่นั่น แม้
เราก็คควรไปในที่นั่นแล้วถือเอาส่วนบุญ จึงทรงนิรมิตร่างเป็นช่างไม้ ถือ
มิดและขวานไปปรากฏเบื้องหน้าของมหาบุรุษกล่าวว่า ใคร ๆ มีกิจที่จะ
ต้องทำด้วยการจ้างบ้าง.

พระมหาบุรุษเห็นช่างไม้นั้นแล้ว จึงกล่าวว่า ท่านจักทำงานอะไร.
ท้าวสักกะตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปะที่เราจะไม่รู้ ย่อมไม่มี ผู้ใดจะให้ทำงาน
ใด จะเป็นบ้านหรือมณฑปก็ตาม เราอยู่ที่ไหนนั้นแก่ผู้นั้น. พระ-
มหาบุรุษกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เรามิงาน. ท้าวสักกะตรัสถามว่า งาน

อะโรนาย พระมหาบุรุษกล่าวว่า เรานิมนต์ภิกษุแสนโกฏิมาฉันพรุ่งนี้
เราจักกระทำมณฑปสำหรับนั่งของภิกษุเหล่านั้น. ท้าวสักกะตรัสว่า
ธรรมดาเรากระทำได้ ถ้าท่านสามารถให้ค่าจ้างเรา. พระมหาบุรุษกล่าวว่า
เราสามารถ พ่อ. ท้าวสักกะจึงกล่าวว่า ดีแล้ว เราจักทำ แล้วไปแลดู
สถานที่แห่งหนึ่ง. สถานที่ประมาณสิบสองสิบสามโยชน์ได้มีพื้นที่ราบเรียบ
เสมือนมณฑลกลดิน. ท้าวสักกะนั้นทรงแลดูแล้วคิดว่า ในที่มีประมาณ
เท่านี้ มณฑปอันล้วนแล้วด้วยรัตนะทั้ง ๗ จงผูกขึ้น. ทันใดนั้น มณฑป
ก็ชำแรกแผ่นดินผุดขึ้นมา.

มณฑปนั้น ที่เสาอันล้วนด้วยทองคำ มีป้อมแล้วด้วยเงิน ที่เสาอัน
ล้วนด้วยเงิน มีป้อมล้วนด้วยทองคำ ที่เสาอันล้วนด้วยแก้วมณี มีป้อมล้วน
ด้วยแก้วประพาฬ ที่เสาล้วนด้วยแก้วประพาฬ มีป้อมล้วนด้วยแก้วมณี ที่
เสาอันล้วนด้วยรัตนะทั้ง ๗ มีป้อมล้วนด้วยรัตนะทั้ง ๗. ต่อจากนั้น จึง
ทรงแลดูด้วยพระดำริว่า ตาข่ายกระดิ่งจึ่งห้อยย้อยในระหว่าง ๆ ของ
มณฑป. พร้อมกับทรงมองดูเท่านั้น ตาข่ายก็ห้อยย้อยลง เสียงอันไพเราะ
ของตาข่ายกระดิ่งซึ่งถูกลมอ่อนรำเพยพัดก็เปล่งเสียงออกมา คุณเสียงดนตรี
อันประกอบด้วยองค์ ๕ คุรากับเวลาที่สังคีตทิพย์บรรเลงอยู่นั้น.

เมื่อท้าวสักกะทรงพระดำริว่า ขอให้พวงของหอมและพวงดอกไม้
จึ่งห้อยย้อยลงในระหว่าง ๆ พวงดอกไม้ทั้งหลายก็ห้อยย้อยลง. พระองค์
ทรงพระดำริว่า ขออาสนะและแท่นรองนั่งของภิกษุนับได้แสนโกฏิ จง
ชำแรกแผ่นดินผุดขึ้นมา ในทันใดนั้น สิ่งเหล่านั้นก็ผุดขึ้นมา. ทรง
พระดำริว่า ที่ทุก ๆ มุม ขอให้ตุ่มน้ำผุดขึ้นมามุมละใบ ตุ่มน้ำทั้งหลาย
ก็ผุดขึ้นมา.

ท้าวสักกะทรงนิรมิตสิ่งของมีประมาณเท่านี้เสร็จแล้ว จึงไปยัง
สำนักของพราหมณ์กล่าวว่า มาเถิด เจ้า ท่านจงตรวจคุณทนต์ของท่าน
แล้วจงให้ข้าจ้างเรา. พระมหาบุรุษจึงไปตรวจคุณทนต์ และเมื่อกำลัง
ตรวจคือนั้นแล สรีระทั้งสิ้นได้สัมผัสกับปีติมีวาระ ๕ ชนิดตลอดเวลา
ลำดับนั้น เขามองคุณทนต์แล้วได้มีความคิดดังนี้ว่า มณฑปนี้ ผู้
ที่เป็นมนุษย์กระทำไม่ได้ แต่เพราะอหิชาศัยของเรา คุณของเรา ภพ
ของท้าวสักกะจักร้อนขึ้นเป็นแน่ แต่นั้น ท้าวสักกะเทวราชจักสร้าง
มณฑปนี้ขึ้น. เขาคิดว่า การถวายทานเพียงวันเดียวเท่านั้น ในมณฑป
เห็นปานนี้ ไม่สมควรแก่เราเลย เราจักถวายสัก ๗ วัน. จริงอยู่ ทาน
ภายนอกแม้มีประมาณเท่านั้น ย่อมไม่สามารถทำความยินดีให้แก่พระ-
โพธิสัตว์ทั้งหลาย ก็ชื่อว่าความยินดีจะมีได้ เพราะอาศัยการบริจาคของ
พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ในคราวตัดศิระষะที่ประดับแล้ว ควักนัยน์ตาทั้งสอง
ข้างที่หยอดแล้ว หรือเพิกเนื้อหทัยให้ไป.

จริงอยู่ เมื่อพระโพธิสัตว์แม่ของพวกเราสละทรัพย์ห้าแสนกหาปณะ
ทุกวัน ให้ทานที่ประตูทั้ง ๔ ประตู และที่ท่ามกลางนคร ในเรื่อง
สิวิราชชาดก ทานนั้นไม่สามารถทำความยินดีในการบริจาคให้เกิดขึ้นได้
แต่ในกาลใด ท้าวสักกเทวราชแปลงตัวมาในรูปของพราหมณ์ ขอนัยน์ตา
ทั้งสองข้าง ในกาลนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ควักนัยน์ตาเหล่านั้น ให้ไป
นั้นแหละ ความร่าเริงจึงจะเกิดขึ้น จิตมิได้มีความเป็นอย่างอื่น แม้
สักเท่าปลายผม ขึ้นชื่อว่าความอิมใจเพราะอาศัยทานที่ให้แล้วอย่างนี้
มิได้มีแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเลย. เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษเมื่อนั้น

ก็คิดว่า เราควรถวายทานแก่ภิกษุ นับได้แสนโกฏิ ตลอด ๗ วัน จึงนิมนต์ให้นั่งในมณฑปนั้น แล้วได้ถวายทานชื่อว่าควปานะ ตลอด ๗ วัน.

ที่เรียกว่าควปานะนั้น ได้แก่โภชนะที่เขาใส่นมสดจนเต็มหม้อใหญ่ ๆ แล้วตั้งบนเตา ใส่ข้าวสารนิคหน้อยลงในนมสดที่เคี่ยวจนงวด แล้วปรุงด้วยน้ำผึ้ง น้ำตาลป็น และเนยใสที่เคี่ยวแล้ว. แต่เฉพาะมนุษย์เท่านั้นไม่อาจอังกาสได้ แม้เทวดา ทั้งต้องสลับกันจึงจะอังกาสได้. แม้ที่ประมาณ ๑๒-๑๓ โยชน์ก็ไม่อาจจุกิษุทั้งหลายได้เพียงพอ แต่ภิกษุเหล่านั้นนั่งได้ด้วยอานุภาพของตน.

ก็ในวันสุดท้าย พระมหาบุรุษให้ล้างบาตรของภิกษุทุกรูป แล้วบรรจุเต็มด้วยเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เพื่อต้องการให้เป็นเภสัช แล้วได้ถวายพร้อมกับไตรจีวร ผ้าสาฎกที่เป็นจีวรที่ภิกษุผู้เป็นสังฆนวกะได้รับ มีราคาถึงหนึ่งแสน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงกระทำอนุโมทนา ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า บุรุษนี้ได้ถวายมหาทานเห็นปานนี้ เขาจักได้เป็นอะไรหนอ ได้ทรงเห็นว่า ในอนาคตกาล ในที่สุดแห่งสองอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป เขาจักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ จึงตรัสเรียกพระมหาบุรุษมาแล้ว ทรงพยากรณ์ว่า ล่วงกาลซึ่งมีประมาณเท่านี้ตัวท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้ามีนามว่า โคตมะ พระมหาบุรุษได้ฟังพยากรณ์นั้นแล้ว คิดว่า นัยว่าเราจักได้เป็นพระพุทธเจ้า เราจะต้องการอะไรด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช จึงละทิ้งสมบัติเห็นปานนั้น ประหนึ่งก้อนเขพะ แล้วบวชในสำนักของพระศาสดา เรียนเอาพุทธพจน์ได้แล้ว ทำอภิญญาและสมาบัติให้บังเกิด ในเวลาสิ้นอายุได้บังเกิดในพรหมโลก.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้ามังคละได้มีนครชื่อว่า **อุตตระ** แม้บิดาก็เป็นกษัตริย์พระนามว่าอุตตระ แม้พระมารดาก็เป็นพระเทวีพระนามว่า **อุตตรา** พระเถระทั้งสองคือ **พระสุทเว** และ**พระธรรมเสนะ** ได้เป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่า **ปาลิตะ** เป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรีทั้งสองคือ **พระนางสิวลี** และ**พระนางโสภา** ได้เป็นพระอัครสาวิกา ดันกาทะทิงเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ พระสิริระสูงได้ ๘๘ ศอก. เมื่อพระองค์ดำรงพระชนมายุอยู่เก้าหมื่นปีแล้วปรินิพพาน จักรวาลทั้งหมื่นหนึ่งได้มีคหมด โดยพร้อมกันทีเดียว. มนุษย์ทั้งหลายในจักรวาลทั้งสิ้น ได้ร้องไห้ปริเทวนาการอย่างใหญ่หลวง.

กาลภายหลังของพระโกณฑัญญะ พระนายกพระนามว่า **มังคละ** ทรงถือดวงประทีปคือพระธรรม กำจัดความมืดในโลก ฉะนี้แล.

ในกาลหลังแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเสด็จปรินิพพาน กระทำหมื่นโลกธาตุให้มีคด้วยประการอย่างนี้แล้ว พระศาสดาพระนามว่า **สุমনะ** เสด็จอุบัติขึ้นในโลก แม้พระองค์ก็มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง. ในการประชุมครั้งแรก มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ ที่กาญจนบรรพต มีภิกษุเก้าหมื่นโกฏิ ครั้งที่ ๓ มีภิกษุแปดหมื่นโกฏิ.

ครานั้นพระมหาสัตว์ได้เป็นพยานาคนามว่า **อตุละ** มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก. พระมหาสัตว์นั้นได้สดับว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว อันหมู่ญาติห้อมล้อมออกจากนาคพิภพ ให้กระทำการบรรเลงด้วยดนตรีทิพย์ถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งมีภิกษุแสนโกฏิ

เป็นบริวาร ยังมหาทานให้เป็นไป ถวายผ้าองค์ละคู่แล้วตั้งอยู่ในสรณ-
คมน์ทั้งสาม.

พระศาสดาเมื่อนั้นก็ทรงพยากรณ์เขาว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าใน
อนาคตกาล. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้มีนครชื่อว่า เมฆละ
พระราชานามว่า สุทัตตะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สิริมา
เป็นพระมารดา พระเถระทั้งสอง คือ พระสรณะ และพระภาวิตตะ
เป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่า อุเทนนะ เป็นพระอุปัฏฐาก พระ-
เถรีทั้งสอง คือ พระนางโสมมา และพระนางอุปโสมมา เป็นพระอัครสาวิกา
ต้นกาะทิงเป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสิริระสูง ๕๐ ศอก ประมาณพระชนมายุ
ได้เก้าหมื่นปีพอดี.

กาลภายหลังของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ มีพระ-
นายกพระนามว่าสุমনะ หาผู้เสมอมิได้โดยธรรมทั้งปวง
ทรงสูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ฉะนั้นแล.

ในกาลภายหลังแห่งพระสุমনะพระองค์นั้น พระศาสดาพระนามว่า
เรวตะ ได้เสด็จอุบัติขึ้น. สาวกสันนิบาตแม่ของพระองค์ได้มี ๓ ครั้ง
ในสันนิบาตครั้งแรก นับไม่ได้ ครั้งที่ ๒ มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๓ ก็
เช่นกัน.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ชื่อว่า อติเทวะ ฟัง
พระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ตั้งอยู่ในสรณะทั้งสาม ประคอง
อัญชลีไว้เหนือศีรษะ ได้ฟังพระคุณในการละกิเลสของพระศาสดาพระ-
องค์นั้น จึงได้บูชาด้วยผ้าอุตราสงค์คือผ้าห่ม. แม้พระองค์ก็ทรงพยากรณ์
เขาว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีพระนครชื่อว่า สุธัญญวดี กษัตริย์
พระนามว่า วิบุลละ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า วิบุลา เป็น
พระมารดา พระเถระทั้งสอง คือ พระวรุณะ และพระพรหมเทวะ เป็น
พระอัครสาวก พระเถระนามว่า สัมภวะ เป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรีทั้งสอง
คือ พระนางภัททา และพระนางสุภัททา เป็นพระอัครสาวิกา ต้นกาคะทิง
เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ พระสิริระสูง ๘๐ ศอก พระชนมายุหกหมื่นปีแล.

กาลภายหลังแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ มีพระ-
นายกพระนามว่าเรวตะ หาผู้เปรียบปานมิได้ หาผู้เสมอ
เหมือนมิได้ ไม่มีผู้เทียมทัน เป็นพระชินเจ้าผู้สูงสุด ฉะนั้นแล.

ในกาลภายหลังแห่งพระเรวตะนั้น พระศาสดาพระนามว่า โสภิตะ
ได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง. สันนิบาต
ครั้งแรก มีภิกษุร้อยโกฏิ ครั้งที่ ๒ เก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ แปดสิบโกฏิ.

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์นามว่า อชิตะ ฟังพระ-
ธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วตั้งอยู่ในสภาวะสาม ได้ถวายมหาทานแก่
ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน. แม้พระองค์ก็ได้ทรงพยากรณ์
พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีพระนครชื่อว่า สุธรรม พระราชา
พระนามว่า สุธรรม เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สุธรรมา เป็น
พระมารดา พระเถระทั้งสองคือ พระอสมะ และพระสุนตตะ เป็นพระ-
อัครสาวก พระเถระชื่อว่า อโนมะ เป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรีทั้งสองคือ
พระนางนกุลลา และพระนางสุชาดา เป็นพระอัครสาวิกา ต้นกาคะทิง

เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ พระองค์มีพระสรีระสูง ๕๘ ศอก มีประมาณพระชนมายุ
เก้าหมื่นปีแล.

กาลภายหลังแห่งพระพุทธเจ้าเรวตะ ก็มีพระนายกพระ-
นามว่าโสภิตะ มีพระทัยตั้งมั่น มีพระทัยสงบ ไม่มีผู้เสมอ
หาคนเปรียบมิได้ ฉะนี้แล.

ในกาลภายหลังแห่งพระโสภิตะนั้น ล่วงไปได้สองไขยหนึ่ง ใน
กัปเดียวกัน มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๓ พระองค์ คือ พระอโนมทัสสี
พระปทุมะ และ พระนารทะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี มีสาวกสันนิบาต
๓ ครั้ง ครั้งแรกมีภิกษุแปดแสน ครั้งที่ ๒ เจ็ดแสน ครั้งที่ ๓ หกแสน.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นเสนาบดีของยักษ์ตนหนึ่ง มีฤทธิ์มาก
มีอานุภาพมาก. เป็นอธิบดีของยักษ์หลายแสนโกฏิ พระโพธิสัตว์นั้นได้
สดับว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว จึงได้มาถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์
พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ได้มีพระนครชื่อว่า
จันทวดี พระราชาพระนามว่า ยสวา เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า
ยโสธรา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระนิสกะ
และพระอโนมะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า วรณะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์
คือ พระนางสุนทรี และพระนางสุนณา ต้นรกฟ้าเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้
มีพระสรีระสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุประมาณได้แสนปีแล.

ในกาลภายหลังพระโศภิตพุทธเจ้า พระสัมพุทธเจ้า

พระนามว่าอินมทสสี ผู้สูงสูดกว่าสัตว์สองเท้า มีพระยศ
นับไม่ได้ มีพระเดชยากที่ใคร ๆ จะก้าวล่วงได้ ฉะนั้นแล.

ในกาลภายหลังแห่งพระอินมทสสีพุทธเจ้า มีพระศาสดาพระนามว่า
ปทุมะ เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระองค์ก็มีสาวกสันตนิบาต ๓ ครั้ง. สันตนิบาต
ครั้งแรก มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ มีภิกษุสามแสน ครั้งที่ ๓ มีภิกษุ
สองแสน ผู้อยู่ในชฎุปามหาวัน ในป่าไม่มีบ้าน.

ครั้งนั้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในไพโรศณห์นั้นนั่นเอง พระ-
โศภิตสัตว์เป็นราชสีห์ เห็นพระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติ มีจิตเลื่อมใส
จึงไหว้แล้วทำประทักษิณ เกิดปีติโสมนัสบันลือสีหนาทขึ้น ๓ ครั้ง ตลอด
๗ วันมิได้ละปีติอันมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ เพราะสุขอันเกิดจากปีติ
นั่นเอง จึงไม่ออกไปหากิน กระทำการบริจาคนิเวศิต ได้เข้าไปยืนเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่. เมื่อล่วงไปได้ ๗ วัน พระศาสดาทรงออกจาก
นิโรธ ทอดพระเนตรเห็นราชสีห์ ได้ทรงดำริว่า เขายังจิตให้เลื่อมใส
แม้ในภิกษุสงฆ์ ก็จักไหว้พระสงฆ์ แล้วทรงดำริว่า ขอภิกษุสงฆ์จงมา.
ทันใดนั่นเอง ภิกษุทั้งหลายก็มา ฝ่ายราชสีห์ก็ทำจิตให้เลื่อมใสในพระ-
ภิกษุสงฆ์. พระศาสดาทรงตรวจดูใจของราชสีห์นั้นแล้วทรงพยากรณ์
ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมะ
ได้มีนครชื่อว่า จัมปกะ พระราชาพระนามว่า อสมะ เป็นพระบิดา
พระเทวีพระนามว่า อสมา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์
คือ พระสาละ และพระอุปสาละ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า วรณะ
มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนางรามมา และพระนางสุรามมา

ต้นไม้ที่ตรัสรู้ชื่อว่า โสนพฤกษ มีพระสรีระสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุ
แสนปีแล.

**กาลภายหลังแห่งพระอโนมทัสสีพุทธเจ้า มีพระสัมพุทธ-
เจ้า พระนามว่าปทุมะโดยพระนาม ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า
ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีบุคคลเปรียบปานได้ ฉะนี้แล.**

ในกาลภายหลังแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะนั้น มีพระศาสดา
พระนามว่า นารทะ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต
๓ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ เก้าหมื่นโกฏิ
ครั้งที่ ๓ แปดหมื่นโกฏิ

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤาษี เป็นผู้ปฏิบัติขำนาญใน
อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้า
เป็นประธาน ได้กระทำการบูชาด้วยจันทน์แดง. พระศาสดาแม้พระองค์
นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต-
กาล.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีพระนครชื่อว่า รัญญวดี มี
ภักษัตริย์พระนามว่า สุเทวะ เป็นพระบิดา มีพระเทวีพระนามว่า อโนมา
เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระภัททสาละ และ
พระชิตมิตตะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า วาเสฏฐะ มีพระอัครสาวิกา
๒ องค์ คือ พระนางอุตตรา และพระนางผัคคุนี ต้นไม้ที่ตรัสรู้ชื่อว่า
นหาโสนพฤกษ มีพระสรีระสูง ๘๐ ศอก มีพระชนมายุเก้าหมื่นปีแล.

ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ พระสัมพุทธเจ้า

พระนามว่านารทะโดยพระนาม เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า

ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีผู้เปรียบปานได้ ฉะนี้แล.

ก็ในกาลต่อจากพระนารทะพุทธเจ้า ในที่สุดแสนกัปแต่กัปนี้ไป ในกัปเดียวมีพระพุทธรูปองค์เดียว พระนามว่า ปทุมุตตระ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ ที่เวภารบรรพต มีภิกษุเก้าหมื่นโกฏิ ครั้งที่ ๓ มีภิกษุแปดหมื่นโกฏิ.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นผู้ครองแคว้นใหญ่ชื่อว่า ชฎิละ ได้ถวายทานพร้อมทั้งจีวรแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรูปเป็นประธาน. พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธรูปในอนาคตกาล. ขึ้นชื่อว่าพวกเดียรถีย์ มิได้มีในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ. เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง ได้ถึงพระพุทธรูปเท่านั้น เป็นสรณะ

พระองค์ได้มีนครชื่อว่า หังสวดี กษัตริย์พระนามว่า อานันทะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สุชาดา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระเทวละ และพระสุชาตะ มีพระอุปัชฌาย์ชื่อว่า สุมณะ มีพระอัครสาวิก ๒ องค์ คือ พระนางอมิตา และพระนางอสมมา มีต้นสาละเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระสูง ๕๘ ศอก รัศมีจากพระสรีระแผ่ไปจดที่ ๑๒ โยชน์โดยรอบ มีพระชนมายุแสนปีแล.

ต่อจากพระพุทธรูปพระนามว่านารทะ พระชินสัมพุทธเจ้า

พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า ผู้ไม่กระเพื่อม

ไหว มีอุปมาดังสาคร ฉะนี้แล.

กาลต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระนั้น ล่วงไปได้
สามหมื่นกัป ในกัปเดียวกัน มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระสุเมธะ
และพระสุชาตะ ได้บังเกิดขึ้นแล้ว. แม้พระสุเมธพุทธเจ้าก็มีสาวก-
สันนิบาต ๓ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรกในสุทฺถสन्नคร มีพระจีณาสพ
ร้อยโกฏิ ครั้งที่ ๒ เก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ แปดสิบโกฏิ. ครั้งนั้น
พระโพธิสัตว์เป็นมาณพชื่อว่า อุตตระ สละทรัพย์แปดสิบโกฏิที่ฝังเก็บไว้
นั้นแล ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ฟังธรรม
แล้วตั้งอยู่ในสภาวะสาม แล้วออกบวช. พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรง
พยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล.
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ได้มีนครชื่อว่า สุทฺถสชนะ พระ-
ราชาพระนามว่า สุทฺถตะ เป็นพระบิดา แม้พระมารดาที่ได้เป็นพระเทวี
พระนามว่า สุทฺถตา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระสรณะ และ
พระสัพพกามะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า สาคระ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์
คือ พระนางรามมา และพระนางสุรามมา ต้นสะเดาเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้
มีพระสรีระสูง ๘๐ ศอก มีพระชนมายุเก้าหมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ มีพระ-
นายกพระนามว่าสุเมธะ ผู้ที่ใคร ๆ จะเข้าถึงได้ยาก มีพระ-
เดชกล้า เป็นพระมุณีผู้สูงสุดในโลกทั้งปวง ฉะนี้แล.

กาลต่อจากพระสุเมธพุทธเจ้า มีพระศาสดาพระนามว่า สุชาตะ
อุบัติขึ้น. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุ
หกล้าน ครั้งที่ ๒ ห้าล้าน ครั้งที่ ๓ สี่ล้าน. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ ได้สดับว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้า

ฟังธรรม จึงถวายราชสมบัติในมหาทวีปทั้ง ๔ พร้อมกับรัตนะทั้ง ๗ แก่
ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วบวชในสำนักของพระศาสดา.
ชาวรัฐทั้งสี่ต่างถือเอาเงินที่เกิดขึ้นในรัฐ จัดการกิจของตนผู้ทะนุบำรุง
วัดให้สำเร็จ แล้วได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
ตลอดกาลเป็นนิจ. พระศาสดาแม้พระองค์นั้น ก็ทรงพยากรณ์พระโพธิ-
สัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล. พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ได้มีนครชื่อว่า **สุมังคละ** พระราชาพระนามว่า **อุคคตะ**
เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า **ปภาวดี** เป็นพระมารดา มีพระอัคร-
สาวก ๒ องค์ คือ **พระสุทัตสนะ** และ **พระสุเทวะ** มีพระอุปัฏฐาก
ชื่อว่า **นารทะ** มีพระอัครสาวิกา ๒ พระองค์ คือพระนางนาคา และ
พระนางนาคสมานา มีต้นไผ่ใหญ่ เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้. ได้ยินว่า ต้นไผ่
ใหญ่นั้นมีช่องกลวงน้อย มีลำต้นทึบ มีกิ่งใหญ่ ๆ พุ่งขึ้นข้างบนแลดูเจิดจ้า
ประดุจกำหางนกยูง. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีพระศรีระสูง ๕๐
ศอก มีพระชนมายุเก้าหมื่นปีแล.

ในมณฑลที่ป่านั้นแล มีพระนายกพระนามว่า **สุชาตะ** มี

พระหนุดังคางราชสีห์ มีลำพระศอดังคอกโคผู้ หาผู้ประมาณ
มิได้ อันใคร ๆ เข้าถึงได้ยาก ฉะนั้นแล.

ในกาลต่อจากพระสุชาตพุทธเจ้า ในที่สุดหนึ่งพันแปดร้อยกัป
แต่กัปนี้ไป ในกัปเดียวกัน มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๓ พระองค์ คือพระ-
ปิยทัสสี พระอรรถทัสสี และพระธรรมทัสสี. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ปิยทัสสี ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒
มีภิกษุเก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ มีภิกษุแปดสิบโกฏิ.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นมาณพชื่อว่า กัสสป เป็นผู้เรียนจบไตรเพท ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว จึงให้สร้างสังฆาราม โดยบริจาคทรัพย์แสนโกฏิ ตั้งอยู่ในสระและศิลา. ลำดับนั้นพระศาสดาทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า ต่อล่วงไปหนึ่งพันแปดร้อยกับ จักได้เป็นพระพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นมีนครชื่อว่า โนมะ. พระราชาพระนามว่า สุทินนะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า จันทา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระปาลิตะ และพระสรรพทัสสี มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า โสภิตะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนางสุชาตา และพระนางธรรมทินนา มีต้นกุ่มเป็นไม้ตรัสรู้ มีพระศรีระสูง ๘๐ ศอก มีพระชนมายุเก้าหมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระสุชาตพุทธเจ้า พระสยัมภูพระนามว่า

ปิยทัสสี ผู้นำโลก อันใคร ๆ เข้าถึงได้ยาก ผู้เสมอกับ

พระพุทธเจ้าที่ไม่มีผู้เสมอ มีพระยศใหญ่ ฉะนั้นแล.

ในกาลต่อจากพระปิยทัสสีพุทธเจ้านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อรรถทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุเก้าล้านแปดแสน ครั้งที่ ๒ มีภิกษุแปดล้านแปดแสน ครั้งที่ ๓ มีภิกษุเท่านั้นเหมือนกัน. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นดาบสมิถุทธิมากชื่อว่า สุสิมะ นำเอาฉัตรที่ทำด้วยดอกมณฑารพมาจากเทวโลก แล้วบูชาพระศาสดา. แม้พระองค์ก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนครชื่อว่า โสภณะ พระราชาพระนามว่า สาคระ เป็นพระบิดา

พระเทวีพระนามว่า **สุทฺถสฺนา** เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ **พระสันตะ** และ **พระอุปสันตะ** มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า **อภยะ** มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนาง **ธรรมมา** และพระนาง **สุธรรมมา** ต้นจําปาเป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระสูง ๘๐ ศอก รัศมีจากพระสรีระ ได้แผ่ไปตั้งอยู่ประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ มีพระชนมายุแสนปีแล.

ในมณฑลที่นั่นนั้นแล พระอรรถทัตตีผู้องอาจในหมู่ชน
จัดความมิดอย่างใหญ่แล้ว ได้บรรลुพระสัมโพธิญาณอันอุดม
ฉะนี้แล.

ในกาลต่อจากพระอรรถทัตตีพุทธเจ้านั้น พระศาสดาพระนามว่า **ธรรมทัตตี** เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุร้อยโกฏิ ครั้งที่ ๒ มีภิกษุเก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ มีภิกษุแปดสิบโกฏิ. ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นท้าวสักกเทวราช ได้กระทำการบูชาด้วยดอกไม้หอมอันเป็นทิพย์ และดนตรีทิพย์. พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้น ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นมึนครชื่อว่า **สธณะ** พระราชาพระนามว่า **สธณะ** เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า **สุนันทา** เป็นพระมารดา พระเถระ ๒ องค์ คือ พระ **ปทุมะ** และพระ **มุสสเทวะ** เป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่า **สุนตตะ** เป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ องค์ คือ พระนาง **เขมา** และพระนาง **สัพพกามา** เป็นพระอัครสาวิกา ต้นรัตตังกูรพฤษภเป็นไม้ที่ตรัสรู้ ต้นมะกล่ำเครือก็เรียก ก็พระสรีระของพระองค์สูงได้ ๘๐ ศอก พระชนมายุได้แสนปีแล.

**ในมณฑลที่นั่นนั่นแล พระธรรมทัตตีผู้มีพระยศใหญ่
ทรงกำจัดความมืดมนอนธการแล้วรุ่งโรจน์อยู่ในโลก พร้อม
ทั้งเทวโลก ฉะนั้นแล.**

ในกาลต่อจากพระธรรมทัตตีพุทธเจ้านั้น ในที่สุดเก้าสิบสี่กัปแต่
ไป ในกัปเดียวมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธิชัตตะ พระองค์
เดียวเท่านั้น เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง
สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุร้อยโกฏิ ครั้งที่ ๒ เก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ แปดสิบ
โกฏิ. ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นคาบสชื่อว่า มังกละ มีเดชกล้า
สมบูรณ์ด้วยอภิญญาพละ นำเอาผลหว่าใหญ่มาถวายพระคฤคต. พระ-
ศาสดาเสวยผลหว่านั้นแล้ว ทรงพยากรณ์ว่า ในที่สุดเก้าสิบสี่กัป จักได้
เป็นพระพุทธเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีนครชื่อว่า เวภาระ พระราชา
พระนามว่า ขยเสนะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สุผัสสา เป็น
พระมารดา พระเถระ ๒ องค์ คือ พระสัมพละ และพระสุमितตะ เป็น
พระอัครสาวก พระเถระชื่อว่า เรวตะ เป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ องค์
คือ พระนางสีวลี และพระนางสุรามา เป็นพระอัครสาวิกา ตันกรรณิการ
เป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระศรีระสูง ๖๐ ศอก มีพระชนมายุได้แสนปีแล.

**หลังจากพระธรรมทัตตีพุทธเจ้า พระโลกนายกพระนาม
ว่าสิทธิชัตตะ ทรงกำจัดความมืดทั้งปวง เหมือนพระอาทิตย์
โผล่ขึ้นแล้ว ฉะนั้นแล.**

ในกาลต่อจากพระสิทธิชัตตพุทธเจ้านั้น ในที่สุดเก้าสิบสองกัปแต่
ไป มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์บังเกิดในกัปเดียวกัน คือ พระติสสะ
และพระมุสสะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าติสสะ มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง.

สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุร้อยโกฏิ ครั้งที่ ๒ เก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ แปดสิบโกฏิ.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์พระนามว่า สุชาตะ มีโภคสมบัติมาก มียศยิ่งใหญ่ บวชเป็นฤาษี ได้ถึงความเป็นผู้มีฤทธิ์มาก สดับว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว จึงถือเอาดอกมณฑารพ ดอกปทุม และดอกปาริฉัตร อันเป็นทิพย์ ไปบูชาพระตถาคตผู้เสด็จดำเนินไปทั่วท่ามกลางบริษัท ๔ ได้กระทำพาดานดอกไม้ในอากาศ. พระศาสดาแม้พระองค์นั้น ก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า ในที่สุด ๘๒ กัปแต่นี้ไปจักได้เป็นพระพุทธเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนครชื่อว่า เขมะ กษัตริย์พระนามว่า ชนสันธะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า ปทุมมา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระพรหมเทวะ และพระอุทยะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า สุমনะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนางมุสสา และพระนางสุทัตตา ต้นประคู้ตายเป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระสูง ๖๐ ศอก มีพระชนมายุแสนปีแล.

กาลต่อจากพระลัทธตพุทธเจ้า ก็มีพระตีสสพุทธเจ้าซึ่ง

ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีบุคคลเปรียบปาน มีเดชหาที่สุดมิได้ มี

พระยศนับมิได้ เป็นนายกผู้เลิศในโลกแล.

กาลต่อจากพระตีสสพุทธเจ้านั้นไป พระศาสดาพระนามว่า มุสสะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุหกล้าน ครั้งที่ ๒ ห้าล้าน ครั้งที่ ๓ สามล้านสองแสน.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์ พระนามว่า วิชิตาวิ ทรงละ

๑. บางแห่งเป็นปุสสะ.

ราชสมบัติใหญ่ บวชในสำนักของพระศาสดา เรียนพระไตรปิฎกแล้ว แสดงธรรมกถาแก่มหาชน และบำเพ็ญศีลบารมี. พระศาสดาแม่พระองค์ นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนครชื่อว่า กาสี พระราชาพระนามว่า ชยเสนะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สิริมา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระสุรัทกขิตะ และ พระธรรมเสนะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า สกัยะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนางจาลา และพระนางอุปจาลา มีต้นมะขามป้อมเป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุเก้าหมื่นปีแล.

ในมณฑลที่นั่นนั้นแล ได้มีพระศาสดาพระนามว่า ผุสสะ เป็นผู้ยอดเยี่ยม หาผู้เปรียบมิได้ เป็นผู้เสมอด้วยพระพุทธเจ้าซึ่งหาผู้เสมอมิได้ ทรงเป็นนายกผู้เลิศในโลก ฉะนี้แล.

กาลต่อจากพระผุสสะพระองค์นั้น ในกัปที่ ๕๑ แต่ขึ้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาต ๑ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุหกล้านแปดแสน ครั้งที่ ๒ หนึ่งแสน ครั้งที่ ๓ แปดหมื่น. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นนาคราชชื่อว่า อตุลละ มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก ได้ถวายเป็นใหญ่ทำด้วยทอง ขจิตด้วยแก้ว ๗ ประการ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระองค์ก็ทรงพยากรณ์เขาว่า ในกัปที่ ๕๑ แต่ขึ้นไป จักได้เป็นพระพุทธเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนครชื่อว่า พันธุมดี พระราชาพระนามว่า พันธุมะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า พันธุมดี เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระขัณฑะ และพระติสสะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า

พระอโศกะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนางจันทา และพระนางจันทมิตตา มีต้นแคฝอยเป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระสูง ๘๐ ศอก พระรัศมีจากพระสรีระได้แผ่ไปตั้งอยู่ ๗ โยชน์ ในกาลทุกเมื่อ มีพระชนมายุแปดหมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระมุสสพุทธเจ้า มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี โดยพระนาม ผู้สูงตกว่าสัตว์ ๒ เท้า ผู้มีจักขุญาณ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ฉะนั้นแล.

ในกาลต่อจากพระวิปัสสีพระองค์นั้น ในกัปที่ ๓๑ แต่ขึ้นไป ได้มีพระพุทธรเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระสิขี และ พระเวสสฏ. แม้พระสิขี ผู้มีพระภาคเจ้านั้น ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง สันนิบาตครั้งแรก มีภิกษุหนึ่งแสน ครั้งที่ ๒ แปดหมื่น ครั้งที่ ๓ เจ็ดหมื่น

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระราชอาชญาพระนามว่า อรินทมะ ได้ถวายมหาทานพร้อมทั้งจีวรแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประธาน แล้วถวายช้างแก้ว ซึ่งประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ แล้วได้ถวายกับปियภัณฑ์ให้มีขนาดเท่าตัวช้าง พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า ในกัปที่ ๓๑ แต่ขึ้นไป จักได้เป็นพระพุทธรเจ้า

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนครชื่อว่า อรุณวดี กษัตริย์พระนามว่า อรุณ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า ปภาวดี เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระอภิกุ และพระสัมภวะ มีพระอุปัฏฐากชื่อว่า เขมังกร มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนางขลิตา และพระนางปทุมมา มีต้นบุญตริก (ต้นมะม่วง) เป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระ

สูง ๓๐ ศอก พระรัศมีจากพระศรีระได้แผ่ไปตั้งอยู่ ๓ โยชน์ มีพระชน-
มายุเจ็ดหมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระวิปัสสี ได้มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าลิจิ
เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า เป็นพระชินเจ้าซึ่งไม่มีผู้เสมอ
หาบุคคลเปรียบปานมิได้ ฉะนั้นแล.

ในกาลต่อจากพระลิจิพระองค์นั้น พระศาสดาพระนามว่า เวสสภู
เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง สันนิบาตครั้ง
แรก มีภิกษุแปดหมื่น ครั้งที่ ๒ เจ็ดหมื่น ครั้งที่ ๓ หกหมื่น.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระราชอาชญาพระนามว่า สุทัตสนะ
ถวายนหาทานพร้อมทั้งจิวรแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
แล้วบวชในสำนักของพระเวสสภูนั้น สมบูรณ์ด้วยอาจารย์คุณ มากไปด้วย
ความยำเกรงและความปิติในพระพุทธรัตตะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระ-
องค์นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า ในกัปที่ ๓๑ แต่นี้ไป จักได้
เป็นพระพุทธเจ้า. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนครชื่อว่า อโนมะ
พระราชอาชญาพระนามว่า สุปปีติตะ เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า ยสวดี
เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์คือ พระโสณะ และ พระอุตตระ
มีพระอุปัชฌาย์ชื่อว่า อุปสันตะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ พระนาง
รามมา และพระนาง สุรามมา มีต้นสาละเป็นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระศรีระสูง
๖๐ ศอก มีพระชนมายุหกหมื่นปีแล.

ในมณฑลที่นั่นนั้นแล พระชินเจ้าพระองค์นั้น พระนามว่า
เวสสภู โดยพระนาม ไม่มีผู้เสมอ หาบุคคลเปรียบปานมิได้
เสด็จอุบัติแล้วในโลก ฉะนั้นแล.

ในกาลต่อจากพระเวสสุฏฐนั้น ในกัปนี้ มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสปะ และ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะมีสาวกสันนิบาตครั้งเดียวเท่านั้น ในสันนิบาตนั้น มีภิกษุสี่หมื่น.

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระราชนามว่าเขมะ ถวาย มหาทานพร้อมทั้งจิวร และเภตัมมียาหยอดตาเป็นต้น แก่ภิกษุสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประธาน ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วบวช พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็น พระพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะมีนครชื่อว่า เขมะ พราหมณ์นามว่า อัคคิทัตตะ เป็นพระบิดา พราหมณ์นามว่า วิสาขา เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์คือ พระวิรุทธะ และพระสัณฐิยะ มีพระอุปัฏฐาก ชื่อว่า พุทธิยะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์คือ พระนางสามา และพระนางจัมปา มีต้นซีกใหญ่เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีระสูง ๔๐ ศอก มี พระชนมายุสี่หมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระเวสสุฏฐ มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ โดยพระนาม ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท่า ประมาณ ไม้ได้ เข้าถึงได้โดยยาก ฉะนั้นแล.

ในกาลต่อจากพระกกุสันธะนั้น พระศาสดาพระนามว่า โจนาคมมะ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว. แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาตครั้งเดียวเท่านั้น ในสาวกสันนิบาตนั้น มีภิกษุสามหมื่น.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระราชานามว่า **ปัพพตะ** อันหม้อ
อำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จไปยังสำนักของพระศาสดา สดับพระธรรมเทศนา
แล้ว นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ยัมมหาทานให้เป็นไป
แล้ว ถวายผ้าปัตตคุณณะ (ผ้าไหมที่ซักแล้ว) ผ้าจันปฐะ (ผ้าขาวในเมือง
จีน) ผ้าโกไสย (ผ้าทอด้วยไหม) ผ้ากัมพล (ผ้าทำด้วยขนสัตว์) ผ้าทุกุละ
(ผ้าทำด้วยเปลือกไม้) และเครื่องลาดขนสัตว์ทำด้วยทอง แล้วบวชใน
สำนักของพระศาสดา. พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์พระ-
โพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนครชื่อว่า **โสภวดี** พราหมณ์
นามว่า **ยัญญุทัตตะ** เป็นพระบิดา พราหมณีนามว่า **อุตตรา** เป็นพระ-
มารดา มีพระอัครสาวก ๒ องค์คือ พระภियยสะ และพระอุตตระ มี
พระอุปัฏฐากชื่อว่า **โสตติยะ** มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์คือ พระนาง
สมุททา และพระนาง **อุตตรา** มีต้นมะเดื่อเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสตรีระ
สูง ๓๐ ศอก มีพระชนมายุสามหมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระกกุสันธะ มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
โกนาคมนะ. ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า เป็นพระชินเจ้าผู้โลก-
เชษฐ้องอาจในหมู่คน ฉะนี้แล.

ในกาลต่อจากพระโกนาคมนะนั้น พระศาสดาพระนามว่า **กัสสปะ**
อุบัติขึ้นแล้ว แม้พระองค์ก็มีสาวกสันนิบาตครั้งเดียวเท่านั้น, ในสาวก
สันนิบาตนั้น มีภิกษุสองหมื่น. ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นมาณพ
ชื่อว่า **โชติปาละ** สำเร็จไตรเพท เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงทั้งบนแผ่นดินและ
กลางหาว ได้เป็นมิตรของช่างหม้อชื่อว่า **ขณิการะ** พระโพธิสัตว์นั้นไป

เฝ้าพระศาสดาพร้อมกับช่างหม้อนั้น ได้ฟังธรรมกถาแล้วบวช ลงมือทำ
ความเพียร เล่าเรียนพระไตรปิฎกทำพระพุทธรูปในหังคังคาม เพราะถึง
พร้อมด้วยวัตรปฏิบัติดีใหญ่ พระศาสดาแม้พระองค์นั้นก็ทรงพยากรณ์
พระโพธิสัตว์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า.

นครที่ประสูติของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนามว่า พาราณสี
พราหมณ์นามว่า พรหมทัตตะ เป็นพระบิดา พราหมณีนามว่า ธนวัตติ
เป็นพระมารดา มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์คือ พระติสสะ และพระภารทวาชะ
มีพระอุปัชฌาย์ชื่อว่า ธรรมทัตตะ มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์คือ พระนาง
อนุพา และพระนาง อรุเวพา มีต้นนิโครธเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสิริระ
สูง ๒๐ ศอก มีพระชนมายุสองหมื่นปีแล.

กาลต่อจากพระโกนาคมนะ พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า

กัสสปะโดยพระโคตร ผู้สูงสุกว่าสัตว์ ๒ เท้า เป็นพระ-
ธรรมราชา ผู้ทรงทำแสงสว่าง ฉะนั้นแล.

ก็ในกัปที่พระทีปังกรทศพลเสด็จอุบัติขึ้นนั้น แม้จะมีพระพุทธเจ้า
องค์อื่น ๆ ถึง ๓ พระองค์ แต่พระโพธิสัตว์มิได้รับการพยากรณ์ในสำนัก
ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่แสดงพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายนั้นไว้ในที่นี้ แต่ในอรรถกถา เพื่อที่จะแสดงพระพุทธเจ้าแม่
ทั้งหมด ตั้งแต่พระทีปังกรไป จึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

พระสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ คือพระคณหังกร พระเมธังกร
พระสรณังกร พระทีปังกรสัมพุทธเจ้า พระโกณฑัญญะผู้
สูงสุกว่านระ

พระมังคละ พระสุมนะ พระเรวตะ พระโสภิตมุนี
พระอโนมทัสสี พระปทุมะ พระนารทะ พทุมมุตตระ
พระสุเมธะ พระสุชาตะ พระปิยทัสสี ผู้มีพระยศใหญ่
พระอัครทัสสี พระธรรมทัสสี พระสิทธิทัตตะผู้โลกนายก
พระติสสะ พระสุสสสัมพุทฺธเจ้า พระวิปัสสี พระลิจิ
พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปะ
ผู้นายก

ล้วนปราศจากราคะ มีพระหทัยตั้งมั่น ทรงบรรเทาความ
มีตัวอย่างใหญ่ได้ เหมือนพระอาทิตย์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระ-
สัมพุทฺธเจ้าเหล่านั้นพร้อมทั้งพระสาวก ลุกโพลงแล้วประดุง
กองไฟ เสด็จปรินิพพานแล้ว.

บรรดาพระพุทฺธเจ้าเหล่านั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ได้
กระทำอริการไว้ในสำนักของพระพุทฺธเจ้า ๒๔ พระองค์ มีพระที่ปึงกร
เป็นต้น มาตลอดสี่สงฆ์ยิ่งด้วยแสนกัป. ก็กาลต่อจากพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เว้นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าพระองค์นี้แล้ว ไม่มี
พระพุทฺธเจ้าพระองค์อื่น. ก็พระโพธิสัตว์ได้รับคำพยากรณ์ในสำนักของ
พระพุทฺธเจ้า ๒๔ พระองค์ มีพระที่ปึงกรพุทฺธเจ้าเป็นต้น ดังพรรณนา
มาจะนี้แล้ว จึงทรงบำเพ็ญพุทฺธการกรรมมีความเป็นผู้มีทานบารมีเป็นต้น
ที่พระโพธิสัตว์นี้ประมวลธรรม ๘ ประการนี้ที่ว่า

อภินิหารคือความปรารถนาอย่างจริงจัง ย่อมสำเร็จเพราะ
ประมวลธรรม ๘ ประการเข้าไว้คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความ
สมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) ๑ เหตุ (ที่จะได้บรรลุพระอรหันต์) ๑

ได้พบเห็นพระศาสดา ๑ ได้บรรพชา ๑ สมบูรณ์ด้วยคุณ
(คือได้อภิญญาและสมาบัติ) การกระทำอันยิ่ง (สละชีวิต
ถวายพระพุทธเจ้า) ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียร
มาก) ๑.

แล้วกระทำกนิหารไว้ที่บาทมูลของพระที่ปึงกร แล้วกระทำความ
อุตสาหะว่า เอาเถะ เราจะกินหากรรม อันกระทำความเป็นพระพุทธเจ้า
ทั่วทุกด้าน ซึ่งได้เห็นแล้วว่า ครั้งนั้น เราค้นหาอยู่ ก็ได้พบเห็นทาน-
บารมีข้อแรก บำเพ็ญมาจนกระทั่งอัฐภาพเป็นพระเวสสันดร และเมื่อ
ดำเนินมา ก็ดำเนินมาเพราะได้ประสบอานิสงส์ของพระโพธิสัตว์ผู้ที่ได้
กระทำกนิหารไว้ ซึ่งท่านพรรณนาไว้ว่า

นรชนผู้สมบูรณ์ด้วยองค์คุณทุกประการ ผู้เที่ยงต่อพระ-
โพธิญาณอย่างนี้ ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานแท้ด้วยร้อย
โกฏิกับ

จะไม่เกิดในอเวจีมหานรก และในโลกันตรนรกก็เช่นกัน
แม้เมื่อเกิดในทศคติ จะไม่เกิดเป็นนิชฌามตัณหกิเปรต ขูปปี-
ปาสาเปรต และกาลกัญชิกาสูร

ไม่เป็นสัตว์ตัวเล็ก ๆ เมื่อเกิดในมนุษย์ก็จะเป็นคน
ตาบอดแต่กำเนิด

ไม่เป็นคนหูหนวก ไม่เป็นคนใบ้ ไม่เกิดเป็นสตรี ไม่
เป็นอุกโตพยัญชนะและกะเทย.

นรชนผู้เที่ยงต่อพระโพธิญาณ จะไม่คิดพันในสิ่งใด
พ้นจากอนันตริยกรรม เป็นผู้มีโคจรสะอาดในที่ทุกสถาน

ไม่ช่องเสพมิจฉาทิฏฐิ เพราะเห็นกรรมและผลของการ
กระทำ แม้จะไปเกิดในสวรรค์ก็จะไม่เกิดเป็นอสังขญีสัตว์

ในเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส ก็ไม่มีเหตุที่จะไปเกิด. เป็น
สัตบุรุษ น้อมใจไปในเนกขัมมะ พราจากภพน้อยใหญ่
ประพุดแต่ประโยชน์แก่โลก บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ดังนี้.

ก็เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นบำเพ็ญบารมีทั้งหลายอยู่ ไม่มีปริมาณของ
อรรถภาพที่บำเพ็ญเพื่อความเป็นผู้มีทานบารมี คือกาลเป็นพราหมณ์ชื่อว่า
อภิตติ กาลเป็นพราหมณ์ชื่อ สังขะ กาลเป็นพระเจ้าธัญชัย กาลเป็น
พระเจ้ามหาสุทตสนะ กาลเป็นมหาโควินทะ กาลเป็นพระเจ้านิมิมหา
ราช การเป็นพระจันทกุมาร กาลเป็นวิสัยหเศรษฐี กาลเป็นพระเจ้า
สีวิราช กาลเป็นพระเวสสันดรราชา ก็โดยแท้จริง ในสลับัดิตชาดก
ความเป็นทานบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้กระทำการบริจาคคนอย่างนี้ว่า

เราเห็นเขาเข้ามาเพื่อภิกษา จึงบริจาคตนของตน ผู้เสมอ
ด้วยทานของเราไม่มี นี่เป็นทานบารมีของเรา ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

อนึ่ง อรรถภาพที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญความเป็นผู้มีศีลบารมี คือใน
กาลเป็นสีลวนาคราช กาลเป็นจัมเปยยนนาคราช กาลเป็นภุริทัตตนาคราช
กาลเป็นพญาช้างฉัตทันต์ กาลเป็นชัยทิสราชบุตร กาลเป็นอลิน-
สัตตกุมาร ก็เหลือที่จะนับได้. ก็โดยที่แท้ ในสังขปาลชาดก ความ
เป็นผู้มีศีลบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้กระทำการบริจาคคนอยู่อย่างนี้ว่า

เราถูกแทงด้วยหลาวก็ดี ถูกแทงด้วยหอกก็ดี มิได้โกรธ
พวกลูกของนายบ้านเลย นี่เป็นศีลบารมีของเรา ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

อนึ่ง อรรถภาพที่พระโพธิสัตว์สละราชสมบัติใหญ่ บำเพ็ญความเป็นผู้มีเนกขัมมบารมี คือในกาลเป็นโสมนัสสกุमार กาลเป็นหัตถิपालกุมาร กาลเป็นอโยฆรบัณฑิต จะนับประมาณมิได้. ก็โดยที่แท้ ในจุฬาสุตโสม-
ชาดก ความเป็นเนกขัมมบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้สละราชสมบัติออก
บวช เพราะความเป็นผู้ไม่มีความคิดข้องอย่างนี้ว่า

เราสละราชสมบัติใหญ่ที่อยู่ในเงื่อมมือ ประดุจก้อนขะพะ
เมื่อละทิ้ง ไม่มีความข้องเลย นี้เป็นเนกขัมมบารมีของเรา
ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

อนึ่ง อรรถภาพที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญความเป็นผู้มีปัญญาบารมี คือ
ในกาลเป็นวิฆูรบัณฑิต กาลเป็นมหาโควินทบัณฑิต กาลเป็นกุกทาล-
บัณฑิต กาลเป็นอรกบัณฑิต กาลเป็นโพธิปริพาชก กาลเป็นมโหสถ-
บัณฑิต จะนับประมาณมิได้. ก็โดยที่แท้ ในสัตตสุกัสมชาดก ความเป็น
ปัญญาบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้แสดงงูที่อยู่ในกระสอบ ในคราวเป็น
เสนกบัณฑิตว่า

เราใช้ปัญญาใคร่ครวญอยู่ ได้ช่วยปลดเปลื้องพราหมณ์
ให้พ้นจากทุกข์ ผู้เสมอด้วยปัญญาของเราไม่มี นี้เป็นปัญญา
บารมีของเรา ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

อนึ่ง อรรถภาพที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญความเป็นวิริยบารมีเป็นต้น ก็

เหลือที่ประมาณได้. ก็โดยที่แท้ ในมหาชนกชาดก ความเป็นวิริยบารมี
ของพระโพธิสัตว์ผู้ว่าข้ามมหาสมุทรอยู่อย่างนี้ว่า

ในท่ามกลางน้ำ เราไม่เห็นฝั่งเลย พวกมนุษย์ถูกฆ่าตาย
หมด เราไม่มีจิตเป็นอย่างอื่นเลย นี่เป็นวิริยบารมีของเรา
ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตตบารมี.

ในขันติวาทิชาดก ความเป็นขันติบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้อดกลั้น
มหันตทุกข์ได้ เหมือนไม่มีจิตใจอย่างนี้ว่า

เมื่อพระเจ้ากาสิฬาดฟันเราผู้เหมือนไม่มีจิตใจ ด้วยขวาน
อันคมกริบ เราไม่โกรธเลย นี่เป็นขันติบารมีของเรา ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตตบารมี.

ในมหาสุตโสมชาดก ความเป็นสัจบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้สละ
ชีวิตตามรักษาสัจจะอยู่อย่างนี้ว่า

เราเมื่อจะตามรักษาสัจจวาจา ได้สละชีวิตของเราปลด-
เปลื้องกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ได้แล้ว นี่เป็นสัจบารมีของเรา
ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตตบารมี.

ในมุกปักขชาดก ความเป็นอธิษฐานบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้
สละแม้ชีวิตอธิษฐานวัตรอยู่อย่างนี้ว่า

มารดาบิดาได้เป็นที่เกลียดชังของเรา ทั้งยศใหญ่ก็มีได้
เป็นที่เกลียดชัง แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา
เพราะฉะนั้น เราจึงอธิษฐานวัตร ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

ในสุวรรณสามชาดก ความเป็นเมตตาบารมี ของพระโพธิสัตว์
ผู้ไม่เหลียวแลแม่แต่ชีวิต มีความเมตตาอยู่อย่างนี้ว่า

ใคร ๆ ก็ทำให้เราสะดุ้งไม่ได้ ทั้งเราก็มิได้หวาดกลัวต่อ
ใคร ๆ เราอันกำลังเมตตาค้าชู จึงยินดีอยู่ในป่าได้ทุกเมื่อ
ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

ในโลมหังสชาดก ความเป็นอุเบกขาบารมี ของพระโพธิสัตว์ผู้เมื่อ
พวกเด็กชาวบ้านยังความสุขและความทุกข์ให้เกิดขึ้น ด้วยการถ่มน้ำลายใส่
เป็นต้น และด้วยการนำดอกไม้และของหอมเข้ามาบูชาเป็นต้น ก็ไม่
ประพฤติกว้างเลยอุเบกขาอย่างนี้ว่า

เราหนูนชากศพเหลือแต่กระดูก สำเร็จการนอนในป่าช้า
พวกเด็กชาวบ้านพากันเข้ามาแสดงรูป (อาการ) นานัปการ
ดังนี้.

จัดเป็นปรมัตถบารมี.

นี่เป็นความสังเขปในที่นี้ ส่วนข้อความพิสดารนั้น พึงถือเอาจาก
จริยาปิฎก. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ดำรงอยู่
ในอัทธภาพเป็นพระเวสสันดร กระทำบุญใหญ่ อันเป็นเหตุให้แผ่นดิน
ใหญ่ไหวเป็นต้น อย่างนี้ว่า

แผ่นดินนี้หาจิตใจมิได้ ไม่รู้สึกสุขและทุกข์ แม้แผ่นดิน
นั้นก็ไหวแล้วถึง ๗ ครั้ง เพราะกำลังทานของเรา ดังนี้.

ในเวลาสิ้นสุดแห่งอายุ จุตจากอัทธภาพนั้นได้ไปเกิดในคฤสถิพิภพ.

ฐานะมีประมาณเท่านี้ จำเดิมแต่บาทมูลของพระพุทธเจ้าที่ปังกร จนถึง พระโพธิสัตว์นี้บังเกิดในคฤติตบุรี ฟังทราบว่าเป็นชื่อทวารนิทาน ด้วยประการ ฉะนี้.

จบทวารนิทานกถา

อวิทูรนิทานกถา

ก็เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในคฤติตบุรีนั้นแล ชื่อว่าความโกลาหล คือ ความแตกตื่นเรื่องพระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นแล้ว. จริงอยู่ ในโลกย่อมมีความโกลาหล ๓ ประการเกิดขึ้น คือ โกลาหลเรื่องกัป ๑ โกลาหลเรื่องพระพุทธเจ้า ๑ โกลาหลเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ ๑.

บรรดาโกลาหลทั้งสามนั้น เทพชั้นกามาวจรชื่อว่าโลกพยุหะทราบว่าจะล่วงไปแสนปี เหตุเกิดตอนสิ้นกัปจักมี จึงปล่อยศิระชะสยายผม มีหน้า ร้องไห้เอามือทั้งสองเช็ดน้ำตา นุ่งผ้าแดง ทรงเพศผิครุปร่างเหลือเกิน เทียบบอกกล่าวไปในถิ่นมนุษย์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ล่วงแสนปีจากนี้ไป เหตุเกิดตอนสิ้นกัปจักมี โลกนี้จักพินาศ แม้มหาสมุทรจะเหือดแห้ง มหาปฐพีนี้กับขุนเขาสินธุ จักถูกไฟไหม้ จักพินาศ โลกาวินาศ จักมีจนกระทั่งพรหมโลก ท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ขอพวก ท่านจงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จงบำรุงมารดาบิดา จง ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เป็นใหญ่ในตระกูล นี้ชื่อว่าโกลาหลเรื่องกัป.

เหล่าโลกบาลเทวดาทราบว่า ก็เมื่อล่วงไปพันปี พระสัพพัญญู-
พุทธเจ้าจักอุบัติขึ้นในโลก จึงเที่ยวป่าวร้องว่า คุณก่อนท่านผู้บริสุทธิ
ทั้งหลาย เมื่อล่วงพันปีแต่ไป พระสัพพัญญูพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้นใน
โลก นี้ชื่อว่า โกลาหลเรื่องพระพุทธรเจ้า.

เทวดาทั้งหลายทราบทั่วว่า ล่วงไปร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักอุบัติ
ขึ้น จึงเที่ยวป่าวร้องว่า คุณก่อนท่านผู้บริสุทธิทั้งหลาย โดยล่วงร้อยปีแต่
นี้ไป พระเจ้าจักรพรรดิจักอุบัติขึ้นในโลก นี้ชื่อว่า โกลาหลเรื่องพระเจ้า-
จักรพรรดิ.

โกลาหลทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเรื่องใหญ่.

บรรดาโกลาหลทั้งสามนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้น ได้ฟัง
เสียงโกลาหลเรื่องพระพุทธรเจ้าแล้วจึงร่วมประชุมกัน ได้ทราบว่า สัตว์
ชื่อโน้นจักได้เป็นพระพุทธรเจ้า จึงเข้าไปหาเขาแล้วพากันอ้อนวอน และ
เมื่ออ้อนวอนอยู่ ก็จะอ้อนวอนในเพราะบุรพนิมิตทั้งหลาย.

ก็ในครั้งนั้น เทวดาแม่ทั้งปวงนั้น พร้อมกับท้าวจตุรหาราช
ท้าวสักกะ ท้าวสุยามะ ท้าวสันคูลิต ท้าวสุนิมิต ท้าวสวัสดิ และ
ท้าวมหาพรหม พากันประชุมในจักรวาลเดียวกัน แล้วไปยังสำนักของ
พระโพธิสัตว์ในคูลิตพิภพ ต่างอ้อนวอนว่า ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ ท่าน
บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ มา หาได้ปรารถนาสักกสมบัติ มารสมบัติ พรหม-
สมบัติ และจักรพรรดิสมบัติบำเพ็ญไม่ แต่ท่านปรารถนาพระสัพพัญญู-
ญาณบำเพ็ญ เพื่อต้องการจะรื้อขนสัตว์ออกจากโลก ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ
บัดนี้นั้นเป็นกาลที่ท่านจะเป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว เป็นสมัยที่ท่านจะเป็น
พระพุทธรเจ้าแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์มิได้ให้ปฏิญญาแก่เทวดาทั้งหลายทันที จะตรวจดู ปัญุมหาวิโลกนะ คือสิ่งที่จะต้องเลือกใหญ่ ๕ ประการ คือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และกำหนดอายุของมารดา.

ใน ๕ ประการนั้น พระโพธิสัตว์จะตรวจดูกาลข้อแรกว่า เป็น กาลสมควรหรือกาลไม่สมควร. ในเรื่องกาลนั้น กาลแห่งอายุที่เจริญเกินกว่าแสนปี ชื่อว่าเป็นกาลไม่สมควร. เพราะเหตุไร? เพราะว่า ในกาลนั้น ชาติ ชรา และมรณะของสัตว์ทั้งหลายไม่ปรากฏ และพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าพ้นจากไตรลักษณ์ย่อมไม่มี เมื่อพระพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พวกเขาจะคิดว่า พระองค์ตรัสข้อนี้ชื่ออะไร จึงยอมไม่เห็นสำคัญว่า จะควรฟัง และควรเชื่อ แต่นั้น การตรัสรู้มรรคผลก็จะมีไม่ได้ เมื่อไม่มีการตรัสรู้มรรคผล ศาสนาคือคำสอนจะไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์. เพราะฉะนั้น กาลนั้น จึงเป็นกาลไม่สมควร. แม้กาลแห่งอายุหย่อนกว่าร้อยปี ก็ชื่อว่าเป็นกาลไม่สมควร เพราะเหตุไร? เพราะว่าในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสหนา และโอวาทที่ให้แก่สัตว์ผู้มีกิเลสหนา ย่อมไม่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโอวาท จะปราศจากไปเร็วพลัน เหมือนรอยไม้ขีดในน้ำ เพราะฉะนั้น แม้กาลนั้นก็เป็นกาลไม่สมควร. กาลแห่งอายุตั้งแต่แสนปีลงมา และตั้งแต่ร้อยปีขึ้นไป ชื่อว่าเป็นกาลสมควร และกาลนั้นก็เป็กาลแห่งอายุร้อยปี ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็มองเห็นกาลว่า เป็นกาลที่ควรบังเกิด.

จากนั้น เมื่อจะตรวจดูทวีป ได้ตรวจดูทวีปทั้ง ๔ พร้อมทั้งทวีปบริวาร จึงเห็นทวีปหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่บังเกิดในทวีปทั้งสาม บังเกิดเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น.

จากนั้น ก็คิดว่า ขึ้นชื่อว่าชมพูทวีปเป็นทวีปใหญ่ มีประมาณ
หมื่นโยชน์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดในประเทศไหนหนอ จึงตรวจดู
โอกาสก็ให้เห็นมัชฌิมประเทศ. ชื่อว่ามัชฌิมประเทศ คือประเทศที่ท่าน
กล่าวไว้ในวินัยอย่างนี้ว่า ในทิศตะวันออกมีนิคมชื่อกชังกละ ถัดจากนั้น
ไป เป็นมหาสาละประเทศ ถัดจากมหาสาละประเทศนั้นไป เป็นปัจฉิมต-
ชนบท ร่วมในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ. ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ มี
แม่น้ำชื่อว่าสัลลวดี ถัดจากแม่น้ำสัลลวดีนั้นไป เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วม
ในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ. ในทิศใต้ มีนิคมชื่อว่าเสตกัณณิกะ ถัด
จากเสตกัณณิกนิคมนั้นไป เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมในเข้ามาเป็นมัชฌิม-
ประเทศ. ในทิศตะวันตก มีพราหมณคามชื่อว่าอุณะ ถัดจากนั้นไป
เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ. ในทิศเหนือ มี
ภูเขาชื่อว่า อสุริชระ ถัดจากนั้นออกไป เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมในเข้า
มา เป็นมัชฌิมประเทศ. มัชฌิมประเทศนั้นยาวสามร้อยโยชน์ กว้าง
สองร้อยห้าสิบโยชน์ วัดโดยรอบได้เก้าร้อยโยชน์ ดังนี้ ในประเทศนั้น
พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระอสีติมหาสาวก
พระเจ้าจักรพรรดิ และขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล และคหบดี
มหาศาล ผู้มเหสักข์เหล่าอื่นย่อมเกิดขึ้น และนครชื่อว่ากบิลพัสดุ์นี้ก็ตั้ง
อยู่ในมัชฌิมประเทศนี้ พระโพธิสัตว์จึงได้ถึงความตกลงใจว่า เราควร
บังเกิดในนครนั้น.

ต่อจากนั้น พระโพธิสัตว์เมื่อจะเลือกดูตระกูล จึงเห็นตระกูลว่า
ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่บังเกิดในตระกูลแพศย์หรือตระกูลศูทร
แต่จะบังเกิดในตระกูลทั้งสองเท่านั้น คือตระกูลกษัตริย์หรือตระกูล

พราหมณ์ที่โลกยกย่องแล้ว ก็บัดนี้ ตระกูลกษัตริย์เป็นตระกูลที่โลกยกย่องแล้ว เราจักบังเกิดในตระกูลกษัตริย์นั้น พระราชาพระนามว่า สุทโธทนะ จักเป็นพระบิดาของเรา.

ต่อจากนั้น จึงเลือก कुमारดาได้เห็น ว่า ธรรมคามารดาของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่เป็นหญิงเหลอะเหลอะ ไม่เป็นนักเลงสุรา แต่จะเป็นผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแสนกัป เป็นผู้มึนสติห่าไม่ขาดเลย จำเดิมแต่เกิดมา. ก็พระเทวีพระนามว่า มหายานี ทรงเป็นเช่นนี้ พระนางมหายานี จักเป็นพระมารดาของเรา เมื่อตรวจดูว่า พระนางจะมีพระชนมายุเท่าไร ก็เห็นว่า หลังจาก ๑๐ เดือนไปแล้ว จะมีพระชนมายุได้ ๗ วัน.

พระโพธิสัตว์ตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการนี้ ด้วยประการดังนี้แล้ว จึงกล่าว ว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถึงกาลที่เราจะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เมื่อจะกระทำการสงเคราะห์เทวดาทั้งหลาย จึงได้ให้ปฏิญญาแล้วส่งเทวดาเหล่านั้นไปด้วยคำว่า ขอพวกท่านไปได้ อันเทวดาชั้นดุสิต ห้อมล้อมแล้วเข้าไปสู่นันทวัน ในดุสิตบุรี จริงอยู่ ในเทวโลกทุกชั้น มีนันทวันทั้งนั้น ในนันทวันนั้น เทวดาทั้งหลายจะเที่ยวคอยเตือนให้พระโพธิสัตว์นั้นระลึกถึงโอกาสแห่งกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้ในกาลก่อน ว่า ท่านจุดิจากนี้แล้วจงไปสู่สุคติเถิด ท่านจุดิจากนี้แล้วจงไปสู่สุคติเถิด. พระโพธิสัตว์นั้นอันเทวดาทั้งหลาย ผู้เตือนให้ระลึกถึงกุศลอย่างนี้ ห้อมล้อมเที่ยวไปอยู่ในนันทวันนั้นแล ได้จุดิแล้วถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมหายานีเทวี. เพื่อที่จะให้เรื่องการถือปฏิสนธินั้นชัดเจน จึงมีถ้อยคำบรรยายโดยลำดับ ดังต่อไปนี้:-

ได้ยินว่า ครั้งนั้น ในนครกบิลพัสดุ์ได้มีการนักษัตฤกษ์เดือน ๘

อย่างเอิกเกริก มหาชนเล่นงานนักขัตฤกษ์กัน. ฝ่ายพระนางมหามายาเทวี ตั้งแต่วันที่ ๗ ก่อนวันเพ็ญ ทรงร่วมเล่นงานนักขัตฤกษ์ที่เพียบพร้อมด้วย ดอกไม้และของหอมอันสง่าผ่าเผย ไม่มีการค้ำสุรา ในวันที่ ๗ ตั้งแต่เช้า ตรู่ สรงสนานด้วยน้ำเจือน้ำหอม ทรงสละพระราชทรัพย์สี่แสน ถวายมหาทานแล้ว ทรงประดับด้วยเครื่องราชอลังการทั้งปวง เสวยพระกระยาหาร อย่างดี ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถ เสด็จเข้าห้องอันมีสิริที่ประดับตกแต่ง แล้ว บรรทมเหนือพระสิริไสยาสน์ ก้าวลงสู่ความหลับ ได้ทรงพระสุบิน ดังนี้ว่า

นัยว่าทำวมหาราชทั้ง ๔ พระองค์ ยกพระนางขึ้นไปพร้อมกับ พระที่ไสยาสน์ แล้วนำไปยังป่าหิมพานต์วางลงบนพื้นมโนศิลา มีประมาณ ๖๐ โยชน์ ภายใต้อันสาละใหญ่มีขนาด ๗ โยชน์ แล้วได้ยืนอยู่ ณ ส่วน สุดข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น เหล่าพระเทวีของทำวมหาราชเหล่านั้นพากัน มานำพระเทวีไปยังสระอนาคต ให้สรงสนาน เพื่อที่จะชำระล้างมลทิน ของมนุษย์ออก แล้วให้ทรงนุ่งห่มผ้าทิพย์ ให้ทรงดูปลั้ด้วยของหอม ให้ทรงประดับดอกไม้ทิพย์ ในที่ไม่ไกลจากที่นั้น มีภูเขาดอกหนึ่ง ภายใต้อันเขาเงินนั้นมีวิมานทอง พวกเขาให้ตั้งพระที่ไสยาสน์อันเป็น ทิพย์ มีเบื้องพระเศียรอยู่ทางทิศตะวันออก ในวิมานทองนั้น แล้วให้ บรรทม. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เป็นช่างตัวประเสริฐสี่ขาว ท่องเที่ยว ไปในภูเขาทองลูกหนึ่งซึ่งมีอยู่ในที่ไม่ไกลจากที่นั้น ได้ลงจากภูเขาทอง นั้นแล้วขึ้นไปยังภูเขาดอกหนึ่ง เคนมาทางทิศเหนือ ได้เอววงซึ่งมีสีดังพวง เงินจับดอกปทุมสี่ขาว เปล่งเสียงโกญจนาทเข้าไปยังวิมานทอง กระทำ

ประทักษิณพระที่ไสยาสน์ของพระมารดา ๓ ครั้ง ได้เป็นเสมือนฝ่าพระ-
ปรีศว์เบื้องขวาเข้าสู่พระครรภ์. พระโพธิสัตว์ได้ถือปฏิสนธิด้วยนักขัตฤกษ์
เดือน ๘ หลัง ด้วยประการฉะนี้.

วันรุ่งขึ้น พระเทวีทรงตื่นบรรทมแล้วกราบทูลพระสุบินนั้นแด่
พระราชบิดา พระราชบิดาจึงให้เชิญพราหมณ์ชั้นหัวหน้าประมาณ ๖๔ คน
เข้าเฝ้า ให้ปลุกอาสนะอันควรค่ามากบนพื้นที่ฉาบทาด้วยโคลมัยสค มี
เครื่องสักการะอันเป็นมงคลที่กระทำด้วยข้าวตอกเป็นต้น ให้ใส่ข้าวปายาส
ชั้นเลิศที่ปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดเต็มถาดทองและเงิน
เอาถาดทองและเงินนั้นแหละ กรอบแล้วได้ประทานแก่เหล่าพราหมณ์ผู้นั่ง
อยู่บนอาสนะนั้น และทรงให้พราหมณ์เหล่านั้นอิมหนาดำด้วยสิ่งของอื่น ๆ
มีการประทานผ้าไหม และแม่โคแดงเป็นต้น ที่นั่น จึงรับสั่งให้บอก
พระสุบินแก่พราหมณ์เหล่านั้นผู้อิมหนาดำด้วยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง แล้ว
ตรัสถามว่า จักมีเหตุการณ์อะไร. พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์อย่าทรงพระปริวิตกเลย พระเทวีทรงตั้งพระ-
ครรภ์แล้ว และพระครรภ์ที่ตั้งขึ้นนั้น เป็นครรภ์บุรุษ มีใช้ครรภ์สตรี
พระองค์จักมีพระโอรส ถ้าพระโอรสนั้นทรงครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้า-
จักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกจากเรือนทรงผนวช จักได้เป็นพระพุทธเจ้ามี
กิเลสคุณหลังคาอันเปิดแล้วในโลก.

ก็ในขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา
นั้นแหละ เหมือนโลกธาตุทั้งสิ้นได้สะท้อนเลื่อนลั่นหวั่นไหวขึ้นพร้อมกัน
ทันที. ปุพพนิมิต ๓๒ ประการ ได้ปรากฏขึ้นแล้วในหมื่นจักรวาล ได้

แสงสว่างหาประมาณมิได้แผ่ซ่านไป, พวกคนตาบอดกลับได้ดวงตา ประหนึ่งว่ามีความประสงค์จะดูพระสิรินั้นของพระโพธิสัตว์นั้น. พวกคนหูหนวกได้ยินเสียง, พวกคนใบ้พูดจาได้, พวกคนค่อมก็มีตัวตรง, พวกคนง่อยก็กลับเดินได้ด้วยเท้า, สัตว์ทั้งปวงที่ถูกจองจำก็หลุดพ้นจากเครื่องจองจำมีชื่อความเป็นต้น ไฟในนรกทั้งปวงก็ดับ, ในเปรตวิสัย ความหิวกระหายก็ระงับ. เหล่าสัตว์ดิรัจฉานก็ไม่มี ความกลัว. โรคของสัตว์ทั้งปวงก็สงบ. สรรพสัตว์ทั้งหลายต่างก็พูดจาด้วยถ้อยคำอันน่ารัก, ม้าทั้งหลายต่างห้าวเราะด้วยอาการอันไพเราะ, ช้างทั้งหลายต่างก็ร้อง. คนตรีทุกชนิดต่างก็เปล่งเสียงกึกก้องของตน ๆ, เครื่องอาภรณ์ที่สวมอยู่ในมือเป็นต้นของพวกมนุษย์ ไม่กระทบกันเลย ก็เปล่งเสียงได้, ทั่วทุกทิศแจ่มใส, สายลมอ่อนเย็น ทำความสุขให้เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายก็รำเพยพัด, เมฆฝนที่มีไฉ่กาลก็ตกลงมา, น้ำก็พุแม้จากแผ่นดินไหลไป. พวกนกก็งดการบินไปในอากาศ, แม่น้ำทั้งหลายก็หยุดนิ่งไม่ไหล. มหาสมุทรมีน้ำมีรสหวาน, พื้นน้ำก็คาลายด้วยปทุม ๕ สี มีทั่วทุกแห่ง, ดอกไม้ทุกชนิดทั้งที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำก็เบ่งบาน, ดอกปทุมชนิดลำต้นก็บานที่ลำต้น, ดอกปทุมชนิดกิ่งก็บานที่กิ่ง. ดอกปทุมชนิดเครือเถาที่บานที่เครือเถา, ดอกปทุมชนิดก้านก็ชำแรกพื้นศิลาที่บ เป็นดอกบัวซ้อน ๆ กัน ออกมา, ดอกปทุมชนิดห้อยในอากาศก็บังเกิดขึ้น. ฝนดอกไม้ก็ตกลงมารอบด้าน, คนตรีทิพย์ต่างก็บรรเลงในอากาศ, โลกธาตุทั่วทั้งหมื่น ได้เป็นประหนึ่งพวงมาลัยที่เขาหมุนแล้วขว้างไป เป็นประหนึ่งกำดอกไม้ที่เขาบีบแล้วผูกมัดไว้ เป็นเสมือนอาสนะดอกไม้ที่เขาตกแต่งประดับประดาไว้ และเป็น

เสมือนพัควาลวิชนีที่กำลังโบก ซึ่งมีระเบียบดอกเป็นอันเดียวกัน จึงได้
อบอวลไปด้วยความหอมของดอกไม้และรูป ถึงความโศภาคย์ยิ่งนัก.

จำเดิมแต่การถือปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ ผู้ถือปฏิสนธิแล้ว อย่างนี้
เพื่อที่จะป้องกันอันตรายแก่พระโพธิสัตว์ และมารดาของพระโพธิสัตว์
เทวบุตร ๔ องค์ถือพระขรรค์คอยให้การอารักขา. ความคิดเกี่ยวกับราคะ
ในบุรุษทั้งหลาย มิได้เกิดขึ้นแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ พระนางมี
แต่ถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยศ มีความสุข มีพระวรกายไม่
ลำบาก และทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ผู้อยู่ในภายในพระครรภ์
เหมือนเส้นด้ายสีเหลืองที่ร้อยไว้ในแก้วมณีใสะนั้น. ก็เพราะเหตุที่ครรภ์ที่
พระโพธิสัตว์อยู่ เป็นเสมือนห้องพระเจดีย์ สัตว์อื่นไม่อาจอยู่หรือใช้สอย
ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้๗ วัน พระมารดาของ
พระโพธิสัตว์จึงสวรรคตแล้วไปอุบัติในดุสิตบุรี. เหมือนอย่างว่า หญิง
อื่นๆ ไม่ถึง ๑๐ เดือนบ้าง เคยไปบ้าง นั่งบ้าง นอนบ้าง ตลอดบุตร
นั้นใด พระมารดาของพระโพธิสัตว์หาเหมือนอย่างนั้นไม่. ก็พระมารดา
ของพระโพธิสัตว์นั้น บริหารพระโพธิสัตว์ไว้ด้วยพระครรภ์ตลอด ๑๐
เดือน แล้วประทับยืนประสูติ ข้อนี้เป็นธรรมดาของพระมารดาแห่ง
พระโพธิสัตว์.

ฝ่ายพระมหาราชเทวีทรงบริหารพระโพธิสัตว์ด้วยพระครรภ์ ตลอด
๑๐ เดือน ประคองบริหารน้ำมันด้วยบาตรฉะนั้น มีพระครรภ์แก่เต็มที่แล้ว
มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปยังเรือนแห่งพระญาติ จึงกราบทูลแต่พระ-
เจ้าสุทโธทนมหาราชว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันปรารถนาจะไปยัง
เทวทนครอันเป็นของตระกูล. พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงรับว่าได้

แล้วรับสั่งให้ทำหนทางจากนครกบิลพัสดุ์ จนถึงนครเทวทหะให้ราบเรียบ ให้ประดับด้วยเครื่องประดับมีต้นกล้วย หม้อน้ำเต็ม ชงชาย และธง แผ่นผ้าเป็นต้น ให้พระเทวีประทับนั่งในสิวิกาทอง ให้อำมาตย์พันคน หาม ทรงส่งไปด้วยบริวารมากมาย. ก็ป่าสาละวันอันเป็นมงคลชื่อว่า ลุมพินีวัน แม่ของชนชาวพระนครทั้งสอง ได้มีอยู่ในระหว่างนครทั้งสอง. สมัยนั้น ป่าสาละวันทั้งสิ้น มีดอกบานเป็นถ່องแถวเดียวกัน ตั้งแต่โคน จนถึงปลายกิ่ง. ตามระหว่างกิ่งและระหว่างดอก มีหมู่กมร ๕ ที และ หมุ่นกนान์ปการ เทียวร้องอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะ ลุมพินีวันทั้งสิ้นได้ เป็นเสมือนจิตรลดาวัน เป็นประหนึ่งสถานที่มาคิม ซึ่งเขาจัดไว้อย่างดี สำหรับพระราชผู้มีอานุภาพมาก. พระเทวีทอดพระเนตรเห็นดังนั้น เกิด มีพระประสงค์จะทรงเล่นในสาละวัน. อำมาตย์ทั้งหลายจึงพาพระเทวีเข้าไปยังสาละวัน. พระนางเสด็จเข้าถึงโคนต้นสาละอันเป็นมงคลแล้ว ได้มี พระประสงค์จะจับกิ่งสาละ กิ่งสาละได้น้อมลงเข้าไปใกล้พระหัตถ์ของพระ- เทวี ประหนึ่งยอดหวายที่ทอดลงอย่างอ่อนช้อยฉะนั้น. พระนางทรง เหยียดพระหัตถ์จับกิ่ง. ก็ในขณะนั้นเอง ลมกัมมัชชาตของพระเทวีเกิด ปั่นป่วน ลำดับนั้น มหาชนจึงวิ่งมาเพื่อพระนางแล้วถอยออกไป ก็ เมื่อพระนางทรงยืนจับกิ่งสาละอยู่นั้นแล ได้ประสูติแล้ว

ในขณะนั้นนั่นเอง ท้าวมหาพรหมผู้มีจิตบริสุทธิ์ ๔ พระองค์ ก็ถือข้ายทองคำมาถึง ท้าวมหาพรหมเหล่านั้นเอาข้ายทองคำนั้นรับพระ- โภธิสัตว์วางไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดาพลางทะเลว่า ข้าแต่พระเทวี ขอพระองค์ทรงดีพระทัยเถิด พระราชบุตรของพระองค์มีศักดาใหญ่อุบัติ ขึ้นแล้ว.

เหมือนอย่างว่า สัตว์เหล่าอื่นออกจากท้องมารดาแล้ว เปื้อนด้วยสิ่ง
ปฏิกูลไม่สะอาดคลอเคลอออกมาฉันใด พระโพธิสัตว์หาเป็นเหมือนฉันนั้นไม่.
ก็พระโพธิสัตว์นั้นเหยียดมือทั้งสองและเท้าทั้งสองยื่นอยู่ คุจพระธรรม-
กถิกกลงจากธรรมาสน์ และเหมือนบุรุษลงจากบันได ไม่แปดเปื้อนด้วย
ของไม่สะอาดใด ๆ ซึ่งมีอยู่ในครรภ์ของมารดา เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์
โชติช่วงอยู่ประคองแก้วมณีที่เขาวางไว้บนผ้ากาสิกพัศตร์ขณะนั้น ตลอดออก
จากครรภ์พระมารดา. เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ตาม เพื่อจะสักการะพระโพธิสัตว์
และพระมารดาของพระโพธิสัตว์ สายธารน้ำสองสายจึงพลุ่งจากอากาศ
ทำให้ได้รับ ความสดชื่นในร่างกายของพระโพธิสัตว์ และพระมารดา
ของพระโพธิสัตว์.

ลำดับนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้รับพระโพธิสัตว์นั้น จากหัตถ์
ของท้าวมหาพรหมผู้ยื่นเอาข้ายทองกำรับอยู่ ด้วยเครื่องลาดทำด้วยหนัง
เสือดาวอันมีสัมพัศสบาย ซึ่งสมมติกันว่าเป็นมงคล พวกมนุษย์เอา
พระขี้กู่ทำด้วยผ้าทูลพัศตร์รับจากหัตถ์ของท้าวมหาราชเหล่านั้น พอพ้น
จากมือของพวกมนุษย์ พระโพธิสัตว์ก็ประทับยืนบนแผ่นดินทอดพระ-
เนตรดูทิศตะวันออก จักรวาลหลายพันได้เป็นลานอันเดียวกัน เทวดา
และมนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น พากันบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น
กล่าวกันว่า ข้าแต่มหาบุรุษ คนอื่นผู้จะเสมอเหมือนท่าน ไม่มีในโลกนี้
ในโลกนี้ จักมีผู้ยิ่งกว่ามาแต่ไหน พระโพธิสัตว์มองตรวจไปโดยลำดับ
ตลอดทั้ง ๑๐ ทิศ คือทิศใหญ่ ๔ ทิศ ทิศน้อย ๔ ทิศ เบื้องล่างและ
เบื้องบน ด้วยประการอย่างนี้แล้ว มิได้ทรงเห็นใคร ๆ ผู้แม่นยำเหมือน
กับตน ทรงดำริว่านี่ทิศเหนือ จึงเสด็จโดยย่างพระบาทไป ๗ ก้าว มีท้าว

มหาพรหมคอยกันเสวตจักร ท้าวสุยามะถือพัคฺวาลวิชนี และเทวดาอื่น ๆ ถือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่เหลือ เดินตามเสด็จ. จากนั้นประทับยืน ณ พระบาทที่ ๗ ทรงบันลือสีหนาทเปล่งอาสภิวาจาเป็นต้นว่า เราเป็นผู้เลิศของโลก ดังนี้.

จริงอยู่ พระโพธิสัตว์พอลอดออกมาจากครรภ์ของพระมารดา เท่านั้น เปล่งวาจาได้ใน ๓ อรรถภาพ คือ อรรถภาพเป็นมโหสถ อรรถภาพเป็นพระเวสสันดร และอรรถภาพนี้.

ได้ยินว่า ในอรรถภาพเป็นมโหสถ เมื่อพระโพธิสัตว์นั้น จะตลอดออกจากครรภ์มารดาเท่านั้น ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาวางแก่นจันทน์ลงในมือแล้วเสด็จไป พระโพธิสัตว์นั้นกำแก่นจันทน์นั้นไว้แล้วจึงคลอดออกมา. ลำดับนั้น มารดาถามพระโพธิสัตว์นั้นว่า คุณก่อนพ่อ เจ้าถืออะไรมาด้วย? พระโพธิสัตว์กล่าวว่า โอสถจะแม่ ดังนั้น บิดามารดาจึงตั้งชื่อเขาว่า โอสถกุมาร เพราะถือโอสถมา. บิดามารดาเอาโอสถนั้นใส่ไว้ในตุ่ม โอสถนั้นนั้นแหละได้เป็นยาระงับสารพัดโรค แก่คนตาบอด หูหนวกเป็นต้นที่ผ่านมา ๆ. ต่อมา เพราะอาศัยคำพูดที่เกิดขึ้นว่า โอสถนี้โอสถนี้มีคุณมหันต์ จึงได้เกิดมีชื่อว่า มโหสถ.

ส่วนในอรรถภาพเป็นพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์เมื่อจะประสูติจากพระครรภ์มารดา ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาประสูติแล้วตรัสว่า พระมารดาอะไร ๆ ในเรือนมีไหม ลูกจักให้ทาน. ลำดับนั้น พระมารดาของพระองค์ตรัสว่า พ่อ ลูกบังเกิดในตระกูลที่มีทรัพย์ แล้วให้วางถุงทรัพย์หนึ่งพันไว้ จึงวางมือของพระโอรสไว้เหนือผ้าพระหัตถ์ของพระนาง.

ส่วนในอรรถภาพนี้ พระโพธิสัตว์บันลือสีหนาทนี้ พระโพธิสัตว์พอประสูติจากพระครรภ์มารดาเท่านั้น ก็ทรงเปล่งพระวาจาได้ ในอรรถภาพทั้ง ๓ ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

ก็แม้ในขณะที่พระโพธิสัตว์นั้นประสูติ ได้มีบุรพนิมิต ๓๒ ประการปรากฏขึ้น เหมือนในขณะถือปฏิสนธิ ก็สมัยใด พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายประสูติในลุมพินีวัน สมัยนั้นนั่นแหละ พระเทวีมารดาพระราชหุล พระอานันทเถระ ฉันทอำมาตย์ กาฬุทายีอำมาตย์ กัณฐกะ อัครราช มหาโพธิพฤษ และหม้อขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ขุม ก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ในหม้อขุมทรัพย์ทั้ง ๔ นั้น ขุมทรัพย์หม้อหนึ่งมีขนาดคาวุตหนึ่ง ขุมทรัพย์หม้อหนึ่งมีขนาดกึ่งโยชน์ ขุมทรัพย์หม้อหนึ่งมีขนาด ๓ คาวุต ขุมทรัพย์หม้อหนึ่งมีขนาดหนึ่งโยชน์ โดยส่วนเล็ก ไปจดที่สุดของแผ่นดินทีเดียว เพราะเหตุนี้ ทั้ง ๗ เหล่านี้จึงจัดเป็นสหชาติ.

ชนชาวเมืองทั้งสองนครได้พาพระโพธิสัตว์ไปยังนครกบิลพัสดุ์เลยทีเดียว ก็วันนั้นเอง หมู่เทพในภพดาวดึงส์ต่างร่าเริงยินดีว่า พระราชบุตรของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชในนครกบิลพัสดุ์ ประสูติแล้ว พระราชกุมารนี้จักนั่งที่ควงไม้โพธิ์ แล้วจักได้เป็นพระพุทธเจ้า จึงพากันโบกสะบัดผ้าเป็นต้นเล่นสนุกกัน.

สมัยนั้น ดาบสชื่อว่ากาฬเทวิล ผู้คุ้นเคยกับราชสกุลของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช เป็นผู้ได้สมบัติ ๘ การทำภักตกิจแล้วไปยังดาวดึงส์พิภพ เพื่อต้องการพักผ่อนกลางวัน นั่งพักผ่อนกลางวันอยู่ในดาวดึงส์พิภพนั้น เห็นเทวดาเหล่านั้นเล่นสนุกกันอยู่อย่างนั้น จึงถามว่า เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงมีใจร่าเริงเล่นสนุกกันอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจง

บอกเหตุที่นั่นแก่เราบ้าง. เทวดาทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ พระราชบุตรของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชประสูติแล้ว พระราชบุตรนั้น จักประทับที่โพธิมณฑลเป็นพระพุทธเจ้า ประกาศพระธรรมจักร พวกเรา จักได้เห็นพระพุทธรูปอันหาประมาณมิได้ของพระองค์ และจักได้ฟัง ธรรม เพราะเหตุนี้ เราทั้งหลายจึงได้เป็นผู้ยินดีด้วยเหตุนี้. พระดาบส ได้ฟังคำของเทวดาเหล่านั้นแล้ว จึงรีบลงมาจากเทวโลก เข้าไปยัง พระราชนิเวศน์ นั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้แล้วทูลว่า มหาบพิตร ได้ยิน ว่าพระราชบุตรของพระองค์ประสูติแล้ว อาตมภาพอยากจะเห็นพระราช- บุตรนั้น. พระราชาทรงให้นำพระกุมารผู้แต่งตัวแล้วมา เริ่มที่จะให้ไหว้ พระดาบส พระบาททั้งสองของพระโพธิสัตว์ กลับไปประดิษฐานบน ขฎ्ฐาของพระดาบส จริงอยู่ บุคคลอื่นชื่อว่าผู้สมควรที่พระโพธิสัตว์จะพึง ไหว้โดยอัทธานั้น ย่อมไม่มี ก็ถ้าผู้ไม่รู้ จะพึงวางศิระของพระ- โพธิสัตว์ลงแทบบาทมูลของพระดาบส ศิระของพระดาบสนั้นจะแตก ออก ๗ เลี่ยง. พระดาบสคิดว่า เราไม่ควรจะทำตนของเราให้พินาศ จึง ลุกขึ้นจากอาสนะ ประคองอัญชลีแก่พระโพธิสัตว์. พระราชาทรงเห็น ความอัศจรรย์เช่นนั้น จึงทรงไหว้พระราชบุตรของพระองค์.

พระดาบสระลึกได้ ๘๐ กัป คือในอดีต ๔๐ กัป ในอนาคต ๔๐ กัป เห็นลักษณะสมบัติของพระโพธิสัตว์แล้วรำพึงว่า เธอจักได้เป็นพระพุทธร- เจ้าหรือไม่หนอ จึงใคร่ครวญดูว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้อง สงสัย จึงได้กระทำการข่มขี้มอันเป็นเหตุให้รู้ว่า พระราชบุตรนี้เป็น อัจฉริยบุรุษ แต่นั่นจึงใคร่ครวญดูว่า เราจักได้เห็นอัจฉริยบุรุษผู้นี้เป็น พระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ ได้เห็นว่าเราจักไม่ได้เห็น จักตายเสียใน

ระหว่างนั้นแหละ จักบังเกิดในรูปภพที่พระพุทธเจ้าร้อยองค์ก็ดี พันองค์ก็ดี ไม่อาจเสด็จไปให้ตรัสรู้ได้ แล้วคิดว่า เราจักไม่ได้ทันเห็นอัคริยบุรุษชื่อผู้เห็นปานนี้เป็นพระพุทธเจ้า เราจักมีความเสื่อมอย่างมหันต์หนอ จึงได้ร้องไห้แล้ว.

คนทั้งหลายเห็นแล้วจึงเรียนถามท่านว่า พระคุณเจ้าของพวกเรา หัวเราะอยู่เมื่อใด กลับร้องไห้อีกเล่า ท่านผู้เจริญ อันตรายไร ๆ จักมีแก่พระลูกเจ้าของพวกเราหรือหนอ? พระดาบสบอกว่า พระราชบุตรนี้ไม่มีอันตราย จักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย. คนทั้งหลายจึงเรียนถามว่า ท่านผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงร้องไห้เล่า พระดาบสบอกว่า เราโศกเศร้าถึงคนว่า จักไม่ได้ทันเห็นบุรุษผู้เห็นปานนี้เป็นพระพุทธเจ้า เราจักมีความเสื่อมอย่างมหันต์หนอ จึงได้ร้องไห้.

ลำดับนั้น ท่านจึงใคร่ครวญดูว่า บรรดาพวงญาติของเรา ญาติใดๆ จักได้ทันเห็นบุรุษนี้เป็นพระพุทธเจ้าบ้างไหม ก็ได้เห็นนาลกทารกผู้เป็นหลานของตน. ท่านจึงไปยังเรือนของน้องสาวแล้วถามว่า นาลกะบุตรของเจ้าอยู่ไหน. น้องสาวตอบว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า เขาอยู่ในเรือนเจ้าค่ะ. พระดาบสกล่าวว่า จงไปเรียกเขามา ครั้นให้เรียกมาแล้ว จึงพูดกะกุมารผู้มายังสำนักของตนว่า นี่แน่ะพ่อหลานชาย พระราชบุตรประสูติในราชสกุลของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระราชบุตรนั้นเป็นหน่อเนื้อพุทธางกูร ล่วงไป ๓๕ ปีจักได้เป็นพระพุทธเจ้า เจ้าจักได้ทันเห็นพระองค์ เจ้าจงบวชเสียในวันนี้ทีเดียว.

ฝ่ายทารกผู้เกิดในตระกูลมีทรัพย์ ๘๗ โกฏิคิดว่า หลวงลุงจักไม่
ชักชวนเราในสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์ ทันใดนั้นเองจึงให้คนไปซื้อผ้ากาสาเย
และบาตรดินมาจากตลาด แล้วปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเย
ประคองอัญชลีมุ่งหน้าไปทางพระโพธิสัตว์ โดยคิดว่า เรามัวชอุทิศท่าน
ผู้อุดมบุคคลในโลก ดังนี้แล้วกราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เอาบาตร
ใส่ถุงคล้องจะงอยป่า เข้าป่าหิมพานต์ กระทำสมณธรรม.

ท่านนาลกะนั้น เข้าไปเฝ้าพระตถาคตผู้ได้บรรลुพระปรมาภิไธยโพธิ-
ญาณแล้ว ขอให้ตรัสนาลกปฏิบัติปา แล้วกลับเข้าป่าหิมพานต์อีก บรรลु
พระอรหัตแล้วปฏิบัติปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ รักษาอายุอยู่ได้ ๗ เดือนเท่านั้น
ขึ้นพึงภูเขาทองลูกหนึ่ง อยู่ทำเดี่ยว ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนนิพ-
พานธาตุ.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์แล พระประยูรญาติทั้งหลายให้สนานพระเศียร
ในวันที่ ๕ แล้วคิดกันว่า จักเฉลิมพระนาม จึงให้ฉาบทาพระราชม-
ณเฑียรด้วยคันธชาติ ๔ ชนิด โปรยดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ ๕ ให้จัด
ข้าวปายาสล้วน ๆ แล้วเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน ผู้เรียนจบไตรเพท ให้นำ
ในพระราชมณเฑียร ให้ฉันทโภชนะอย่างดี กระทำสักการะอย่างมากมายแล้ว
ให้ทวยพระลักษณณะว่า อะไรจักเกิดมีหนอแล. บรรดาพราหมณ์เหล่านั้น

ครั้งนั้น พราหมณ์ ๘ คนนั้น คือรามพราหมณ์ ธชพราหมณ์

ลักขณพราหมณ์ มนต์ิพราหมณ์ ยัญญพราหมณ์ สุโภช-
พราหมณ์ สุยามพราหมณ์ และสุทัตตพราหมณ์ เป็นผู้
จบเวททางคศาสตร์มีองค์ ๖ กระทำให้แจ้งซึ่งมณฑลแล้ว ด้วย
ประการฉะนี้.

พราหมณ์เฉพาะ ๘ คนนี้แหละ ได้เป็นผู้ทำนายพระลักษณะ. แม้พระสุบินในวันที่ถือปฏิสนธิ พราหมณ์ทั้ง ๘ คนนี้นั้นแหละ ก็ได้ทำนายแล้ว. บรรดาพราหมณ์ทั้ง ๘ คนนั้น ๗ คนสูงขึ้น ๒ นิ้ว ทำนายพระโพธิสัตว์นั้นเป็น ๒ สถานว่า ผู้ประกอบด้วยพระลักษณะเหล่านี้ ถ้าอยู่ครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าบวชจักได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วบอกสิริมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหมด. แต่มาณพชื่อ โกณฑัญญะ โดยโคตร เป็นหนุ่มกว่าพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ตรวจดูลักษณะสมบัติอันประเสริฐของพระโพธิสัตว์แล้ว ชูขึ้นนิ้วเดียว พยากรณ์โดยสถานเดียวเท่านั้นว่า พระกุมารนี้ไม่มีเหตุที่จะดำรงอยู่ท่ามกลางเรือน พระกุมารนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้า มีกิเลสจุหลังคาอันเปิดแล้ว โดยส่วนเดียว. อันโกณฑัญญะมาณพนี้ได้กระทำบุญญาธิการไว้ เป็นสัตว์ผู้จะเกิดในภพสุดท้าย มีปัญญาเหนือคนทั้ง ๗ นอกนี้ ได้เห็นคติเดียวเท่านั้น กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้จะเป็นพระพุทธเจ้า โดยแน่นอน เพราะเหตุนั้น จึงชูขึ้นนิ้วเดียวแล้วพยากรณ์อย่างนั้น. ลำดับนั้น พราหมณ์ทั้งหลายเมื่อจะเฉลิมพระนามของพระโพธิสัตว์นั้น จึงขนานพระนามว่า **สิทธัตถะ** เพราะกระทำสำเร็จความต้องการแก่โลกทั้งปวง.

ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้นจึงไปยังเรือนของตน ๆ เรียกลูก ๆ มาบอกว่า นี่แน่ะพ่อทั้งหลาย พวกเราเป็นคนแก่ จะอยู่ถึงพระราชบุตรของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชบรรลุประสัพพัญญุตญาณหรือไม่ (ก็ไม่รู้) เมื่อพระราชกุมารนั้นบรรลุประสัพพัญญุตญาณแล้ว พวกเจ้าพึงบวชใน

สำนักของพระองค์. พราหมณ์ทั้ง ๗ คนนั้นดำรงอยู่ตราบชั่วอายุแล้วได้ไปตามกรรม ส่วนโกณฑัญญมาณพเท่านั้นยังมีชีวิตอยู่.

โกณฑัญญมาณพนั้น เมื่อพระมหาสัตว์อาศัยความเจริญแล้วออกมหาภิเนษกรรมณบวชแล้ว เสด็จถึงอุรุเวลาประเทศโดยลำดับ ทรงพระดำริว่า ภูมิภาคนี้รื่นรมย์จริงหนอ ที่นี่สมควรที่จะบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้มีความต้องการจะบำเพ็ญเพียร จึงเสด็จเข้าไปอยู่ ณ ที่นั้น เขาได้ฟังข่าวว่า พระมหาบุรุษทรงผนวชแล้ว จึงเข้าไปหาพวกบุตรของพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวอย่างนี้ว่า ได้ยินข่าวว่า พระสถิตถกุมารทรงผนวชแล้ว พระองค์จักได้เป็นพระพุทธรเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าบิดาของท่านทั้งหลายยังมีชีวิตอยู่ ก็จะฟังออกบวชวันนี้ ถ้าแม่ท่านทั้งหลายจะต้องการจงมาซิ พวกเราจักบวชตามพระมหาบุรุษนั้น. พวกเขาทั้งหมดไม่สามารถจะมีนัดทะเลเป็นอันเดียวกันได้ บรรดาชนทั้ง ๗ นั้น ๑ คนไม่บวช ๔ คนนอกนี้บวช โดยตั้งให้โกณฑัญญพราหมณ์เป็นหัวหน้า พราหมณ์ทั้ง ๕ คนนั้น จึงมีชื่อว่า พระปัญจวัคคีย์เถระ.

ก็ในครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนะตรัสถามว่า บุตรของเราเห็นอะไร จึงจักบวช พวกอำมาตย์กราบทูลว่า เห็นบุพนิมิตทั้ง ๔. ตรัสถามว่า บุพนิมิตอะไรบ้าง. กราบทูลว่า คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต. พระราชาตรัสว่า จำเดิมแต่เข้าไป พวกท่านอย่าได้เห็นปานนี้เข้าไปยังสำนักแห่งบุตรของเรา เราไม่มีกิจกรรมที่จะให้บุตรของเราเป็นพระพุทธรเจ้า เรามีความประสงค์จะเห็นบุตรของเราครอบครองราชสมบัติจักรพรรดิ อันมีความเป็นอิสริยาธิบดินทวิปทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร ห้อมล้อมด้วยบริษัทอันมีปริมณฑล ๓๖ โยชน์ ท่องเที่ยวไปในพื้น

ท้องฟ้า ก็แหละครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว เพื่อที่จะห้ามมิให้บุพนิมิตทั้ง ๔ ประการนี้ มาสู่คลองจักขุพระกุมาร จึงทรงตั้งการอารักขาไว้ในที่ทุก ๆ คาจุดในทิศทาง ๔.

ก็วันนั้น เมื่อตระกูลพระญาติแปดหมื่นตระกูลประชุมกันในมงคลสถานแล้ว พระญาติองค์หนึ่ง ๆ ได้อนุญาตบุตรคนหนึ่ง ๆ ว่า พระราชกุมารนี้ จะเป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นพระราชาก็ตาม พวกเราจักให้บุตรคนละคน ถ้าแม่จักได้เป็นพระพุทธเจ้า จักเป็นผู้อันหมุ่ขัตติยสมณะห้อมล้อมเที่ยวไป ถ้าแม่จักเป็นพระราชา จักเป็นผู้อันขัตติยกุมารห้อมล้อมกระทำไว้ในเบื้องหน้าเที่ยวไป. ฝ่ายพระราชา ก็ทรงตั้งนางนมผู้ปราศจากสรรพโรค สมบูรณ์ด้วยรูปอันอุดมแก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์เจริญด้วยบริวารใหญ่ ด้วยสิริโสภาคย์อันยิ่งใหญ่.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาทรงมีงานพระราชพิธีชื่อว่า วัปปมงคล. วันนั้น ประชาชนต่างประดับประดาพระนครทั้งสิ้น ประจุเทพนครคนทั้งหม่อมมีทาสและกรรมกรเป็นต้น นุ่งห่มผ้าไหม ประดับด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ประชุมกันในราชสกุล เทียมไถถึงพันคันในงานพระราชพิธี. ก็ในวันนั้น ไถ ๑๐๘ คัน หย่อนไว้คันหนึ่ง (คือ ๑๐๗ คัน) พร้อมทั้งโคผู้ผูกเชือกสายตะพาย หุ้มด้วยเงิน. ส่วนไถที่พระราชาทรงถือ หุ้มด้วยทองคำสุกปลั่ง. แม้เขา เชือกสายตะพา และปลักของโคผู้ทั้งหลาย หุ้มด้วยทองคำทั้งนั้น.

พระราชาเสด็จออกด้วยบริวารใหญ่ ได้ทรงพาพระราชบุตรไปด้วย. ในสถานที่ประกอบพระราชพิธี มีต้นหว้าต้นหนึ่ง มีใบหนาแน่น มีร่มเงา

จิตสนิท. พระราชาทรงให้ปลูลาดพระที่บรรทมของพระกุมาร ณ ภายใต้อันหัวนั้น ให้ผูกเพดานขจิตด้วยดาวทองไว้เบื้องบน ให้แควงด้วยปราการคือพระวิสูตร วางการอารักขาเสร็จแล้ว พระองค์ทรงประดับเครื่องราชอลังการทั้งปวง ห้อมล้อมด้วยหมู่อำมาตย์เสด็จไปยังสถานที่จรดพระนังคัล ณ ที่นั้นพระราชาทรงถือพระนังคัลทองคำ อำมาตย์ทั้งหลายถือโถเงิน ๑๐๗ คัน พวกชวานาถือโถที่เหลื่อ. พวกเขาถือโถเหล่านั้นโถไปรอบ ๆ ส่วนพระราชาทรงโถจากด้านในไปสู่ด้านนอก โถจากด้านนอกไปสู่ด้านใน. ในที่แห่งหนึ่ง มีมหาสมบัติ. พวกนางนมที่นั้งห้อมล้อมพระโพธิสัตว์ คิดว่าจักไปคูดสมบัติของพระราชา จึงออกจากพระวิสูตรไปข้างนอก.

พระโพธิสัตว์ทรงแลดูไปรอบ ๆ ไม่เห็นมีใครเลย จึงเสด็จลุกขึ้นโดยเร็ว ทรงนั่งขัดสมาธิกำหนดลมหายใจเข้าออก ทำปฐมฌานให้เกิดขึ้นแล้ว. พวกนางนมเที่ยวไปในระหว่างเวลากินอาหาร จึงชักเข้าไปหน่อยหนึ่ง. เงามของต้นไม้ที่เหลื่อเคลื่อนไป แต่เงาของต้นหัวนั้นคงตั้งอยู่เป็นปริมณฑล. พวกนางนมคิดได้ว่า พระลูกเจ้าประทับอยู่พระองค์เดียว จึงรีบยกพระวิสูตรขึ้นเข้าไปภายใน เห็นพระโพธิสัตว์นั่งขัดสมาธิบนพระที่บรรทม และเห็นปาฏิหาริย์นั้น จึงไปกราบทูลแต่พระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระกุมารประทับนั่งอย่างนี้ เงามของต้นไม้อื่น ๆ เคลื่อนไปแล้ว แต่เงาของต้นหัวนี้คงตั้งเป็นปริมณฑลอยู่. พระราชารีบเสด็จมาทรงเห็นปาฏิหาริย์ จึงทรงไหว้พระโอรสโดยตรัสว่า นี่แน่ะพ่อ นี่เป็นการไหว้เจ้าครั้งที่สอง.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์มีพระชนมายุ ๑๖ พรรษาโดยลำดับ. พระราชาให้สร้างปราสาทสามหลัง อันเหมาะสมแต่ฤดูทั้งสาม เพื่อพระโพธิสัตว์ คือหลังหนึ่งมี ๕ ชั้น หลังหนึ่งมี ๗ ชั้น หลังหนึ่ง ๕ ชั้น และให้หญิงพื่อนรำสี่หมื่นนางคอยบำเรอรับใช้. พระโพธิสัตว์อันหญิงพื่อนรำผู้ประดับกายงดงามหอมล้อม เหมือนเทพบุตรอันหนุ่มนางอัปสรหอมล้อมอยู่ ฉะนั้น ถูกบำเรออยู่ด้วยดนตรีไม่มีบุรุษเจือปน เสวยมหาสมบัติอยู่ในปราสาททั้งสามตามคราวแห่งฤดู. ส่วนพระเทวีมารดาพระราहुลเป็นพระอัครมเหสีของพระองค์.

เมื่อพระองค์เสวยสมบัติอยู่อย่างนั้น วันหนึ่ง ได้มีการพูดกันขึ้น ในระหว่างหมู่พระญาติดังนี้ว่า พระสิทธัตถะทรงเที่ยวชวนขวายอยู่แต่การเล่นเท่านั้น ไม่ทรงศึกษาศิลปศาสตร์อะไร ๆ เมื่อมีสงครามมาประชิดเข้า จักกระทำอย่างไร. พระราชารับสั่งให้เรียกพระโพธิสัตว์มาแล้วตรัสว่า นี่แน่พ่อ พวกญาติ ๆ ของลูกพากันพูดว่า สิทธัตถะไม่ศึกษาศิลปศาสตร์อะไร ๆ ขวนขวายแต่การเล่นเท่านั้นเที่ยวไป ในเรื่องนี้ ลูกจะเข้าใจอย่างไร ในเวลาประจวบกับพวกศัตรู พระโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ไม่มีกิจที่จะต้องศึกษาศิลปศาสตร์ ขอพระองค์ได้โปรดให้เที่ยวติกลองป่าวร้องไปในพระนคร เพื่อให้มาดูศิลปะของข้าพระองค์ ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไป ข้าพระองค์จักแสดงศิลปศาสตร์แก่หมู่พระญาติ. พระราชาได้ทรงกระทำตามนั้น พระโพธิสัตว์ให้ประชุมนักแม่นธนูผู้สามารถยิงอย่างสายฟ้าแลบ และผู้สามารถยิงขนหางสัตว์ แล้วทรงแสดงศิลปะทั้ง ๑๒ ชนิดแก่พระญาติ ซึ่งไม่ทั่วไปกับพวกนักแม่นธนู

อื่น ๆ ในท่ามกลางมหาชน. เรื่องนั้นพึงทราบตามนัยที่มีมาใน**สรงก-**
ชาตนั้นแล. ครั้งนั้น หมู่พระญาติของพระองค์ได้หมดข้อสงสัย

อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์มีพระประสงค์จะเสด็จไปยังอุทยานภูมิ
จึงตรัสเรียกนายสารถีมาแล้วตรัสว่า จงเทียมรถ. นายสารถีนั้นรับพระ-
บัญชาแล้ว ประดับรถชั้นสูงสุดอันควรค่ามาก ด้วยเครื่องประดับทั้งปวง
แล้วเทียมม้าสินธพที่เป็นมงคล ๔ ตัว มีสีดังกลีบดอกโกมุท เสร็จแล้ว
จึงทูลบอกแก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นรถอันเป็นเช่นกับเทพ-
วิมาน ได้เสด็จบายพระพักตร์ไปทางอุทยาน. เทวดาทิ้งหลายคิดว่า กาล
ที่จะตรัสรู้พร้อมเฉพาะของพระสิทธัตถกุมาร ใกล้เข้ามาแล้ว พวกเราจัก
แสดงบุญนิमित จึงแสดงเทวบุตรองค์หนึ่ง ให้เป็นคนแก่ชรา มีฟันหัก
ผมหงอก หลังโก่ง มีร่างกายค่อมลง ถือไม้เท้า สั่นงก ๆ เงิน ๆ
พระโพธิสัตว์และนายสารถีก็ได้ทอดพระเนตรเห็น และแลเห็นคนแก่ชรา
นั้น. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้ตรัสถามนายสารถี โดยนัยอันมาใน
มหาปทานสูตรว่า นี่แน่ะสหาย บุรุษนั้นชื่อไร แม้ผมของเขาก็ไม่เหมือน
คนอื่น ๆ ดังนี้ ได้ทรงสดับคำของนายสารถีนั้นแล้วทรงดำริว่า แน่ผู้
เจริญความเกิดนี้ น่าติเตียนจริงหนอ เพราะชื่อว่าความแก่จักปรากฏแก่
สัตว์ผู้เกิดแล้วดังนี้ มีพระทัยสลด เสด็จกลับจากที่นั้นขึ้นสู่ปราสาททันที
พระราชารัสถามว่า เพราะเหตุไร บุตรของเราจึงกลับเร็ว? นายสารถี
กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เพราะเห็นคนแก่ พระเจ้าข้า. พระราชา
ตรัสว่า พวกเขาพูดกันว่า เพราะเห็นคนแก่จักบวช เพราะเหตุไร พวก
เจ้าจึงจะทำเราให้ฉิบหายเสียเล่า จงรีบจัดนางฟ้อนรำให้ลูกเราดู เธอเสวย

สมบัติอยู่ จักไม่ระลึกถึงการบวช แล้วทรงเพิ่มการอารักขาให้มากขึ้น
วางแผนการอารักขาไว้ในที่ทุก ๆ กิ่งโยชน์ ในทิศทั้งปวง.

วันรุ่งขึ้น พระโพธิสัตว์เสด็จไปยังอุทยานเหมือนอย่างเดิม ทอด
พระเนตรเห็นคนเจ็บที่เทวดานิรมิตขึ้น จึงตรัสถามโดยนัยก่อนนั้นแหละ
มีพระทัยสลด เสด็จกลับขึ้นสู่ปราสาท. ฝ่ายพระราชาก็ตรัสถามแล้วทรง
จัดแจงโดยนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแหละ แต่เพิ่มการอารักขาขึ้นอีก
ทรงวางแผนการอารักขาไว้ในที่มีประมาณ ๓ คาจตุโดยรอบ.

ต่อมาอีกวัน พระโพธิสัตว์เสด็จไปอุทยานเหมือนเดิม ทอดพระ-
เนตรเห็นคนตายที่เทวดานิรมิตขึ้น ตรัสถามโดยนัยก่อนนั้นแหละ มีพระ-
ทัยสลด หวนกลับขึ้นสู่ปราสาท. ฝ่ายพระราชาก็ตรัสถามแล้วทรงจัดแจง
โดยนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแหละ จึงทรงเพิ่มการอารักขาขึ้นอีก ทรง
วางแผนการอารักขาไว้ในที่มีประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ.

วันรุ่งขึ้นต่อมา พระโพธิสัตว์เสด็จไปอุทยาน ทอดพระเนตรเห็น
บรรพชิตนุ่งห่มเรียบริ้วที่เทวดานิรมิตไว้อย่างนั้นเหมือนกัน จึงตรัสถาม
นายสารถีว่า สหาย ผู้นี้ชื่อไร? สารถีไม่รู้จักบรรพชิตหรือคุณธรรม
ของบรรพชิต เพราะยังไม่มีพระพุทธรเจ้าอุบัติขึ้นก็จริง ถึงกระนั้น เพราะ
อานุภาพของเทวดา เขากล่าวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ผู้นี้ชื่อว่าบรรพชิต
แล้วพรรณนาคุณของการบวช. พระโพธิสัตว์ยังความพอพระทัยให้เกิดขึ้น
ในการบวช ได้เสด็จไปยังอุทยานตลอดวันนั้น. ฝ่ายพระทิฆภาณกาจารย์
ทั้งหลายกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ได้เสด็จไปเห็นนิมิตทั้ง ๔ โดยวันเดียว
เท่านั้น.

พระโพธิสัตว์นั้นทรงเล่นอยู่ในอุทยานนั้นตลอดทั้งวัน แล้วทรง
สนานในสระโบกขรณีอันเป็นมงคล เมื่อพระอาทิตย์อัสดงแล้ว ประทับ
นั่งบนแผ่นศิลาอันเป็นมงคล มีพระประสงค์จะให้เขาแต่งพระองค์. ที่นั้น
พวกบริจาริกาของพระองค์ถือเอาผ้าสีต่าง ๆ เครื่องอาภรณ์หลายชนิดนา
นัปการ และดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ มายืนห้อมล้อมอยู่โดยรอบ.
ขณะนั้น อาสนะที่ท้าวสักกะประทับนั่ง ได้มีความร้อนขึ้น ท้าวสักกะนั้น
ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า ใครหนอ มีความต้องการจะให้เราเคลื่อนจากที่นี่
ทรงทราบว่าพระโพธิสัตว์มีพระประสงค์จะให้ตกแต่งพระองค์ จึงตรัส
เรียกพระวิสสุกรรมมาตรัสว่า นี่แน่ะวิสสุกรรมผู้สหาย วันนี้ สิทธิตถกุมาร
จักเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณเฑาะในเวลาที่เที่ยงคืน การประดับนี้เป็นการ
ประดับครั้งสุดท้ายของพระองค์ ท่านจงไปยังอุทยานประดับตกแต่งพระ-
มหามารุช ด้วยเครื่องประดับอันเป็นทิพย์. พระวิสสุกรรมนั้นรับเทวบัญชา
แล้ว เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ทันที ด้วยเทวานุภาพเป็นเหมือนกับช่าง
กลบกลของพระองค์ทีเดียว เอาผ้าทิพย์พันพระเศียรของพระโพธิสัตว์.
โดยการสัมผัสมือเท่านั้น พระโพธิสัตว์ก็ได้ทราบว่า ผู้นี้ไม่ใช่มนุษย์ ผู้นี้
เป็นเทวบุตร. เมื่อพอเขาเอาผ้าพันผืนพันพระเศียรเข้า ผ้าพันผืนก็หนุนขึ้น
โดยอาการคล้ายแก้วมณีบนพระโมลี เมื่อเขาพันอีก ผ้าพันผืนก็หนุนขึ้น
เพราะเหตุนั้น เมื่อเขาพัน ๑๐ ครั้ง ผ้าหมื่นผืนก็หนุนสูงขึ้น. ใคร ๆ
ไม่ควรคิดว่า พระเศียรเล็ก ผ้ามาก พอนหนุนขึ้นได้อย่างไร. เพราะ
บรรดาผ้าเหล่านั้น ผ้าที่ใหญ่กว่าทุกผืน มีขนาดเท่าดอกมะขามป้อม
ผ้าที่เหลือมีขนาดเท่าดอกกระทู้ม พระเศียรของพระโพธิสัตว์ได้เป็น
เหมือนดอกสารภีที่หนาแน่นด้วยเกสระนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวงแล้ว เมื่อพวกนักดนตรีทั้งปวงแสดงปฏิภาณของตน ๆ เมื่อพวกพราหมณ์สรรเสริญด้วยคำมีอาทิว่า ขอพระองค์จงทรงยินดีในชัยชนะ เพราะพวกคนที่ถือการได้ยินได้ฟังว่าเป็นมงคลเป็นต้น สรรเสริญด้วยการประกาศศุภคดีด้วยคำอันเป็นมงคลนานัปการ พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นรถอันประเสริฐซึ่งประดับด้วยเครื่องประดับทั้งปวง. สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงสดับว่า มารดาเราหุลประสูติพระโอรส จึงส่งสาสน์ไปว่า ท่านทั้งหลายจงบอกความดีใจของเราแก่ลูกของเราด้วย. พระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับข่าวสาสน์นั้นแล้วตรัสว่า ราหู (ห้วง) เกิดแล้ว เครื่องจองจำเกิดแล้ว. พระราชาตรัสถามว่า บุตรของเราได้พูดอะไรบ้าง ครั้นได้สดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป หลานของเราจะมีชื่อว่า ราหูลุมาร.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็เสด็จขึ้นทรงรถอันประเสริฐ เสด็จเข้าสู่พระนครด้วยพระยศอันยิ่งใหญ่ ด้วยพระสิริโสภาคย์อันรื่นรมย์ใจยิ่งนัก. สมัยนั้นนางชัตติยกัญญาพระนามว่า กิสาโคตมี เสด็จอยู่ ณ พื้นปราสาทชั้นบนอันประเสริฐ เห็นความสง่าแห่งพระรูปโฉมของพระโพธิสัตว์ผู้กระทำประทัภณพระนคร ทรงเกิดปีติโสมนัส จึงทรงเปล่งอุทานนี้ว่า

บุรุษเช่นนี้ เป็นบุตรของมารดาใด มารดานั้นก็ดับได้แน่

เป็นบุตรของบิดาใด บิดานั้นก็ดับได้แน่ เป็นสามีของนารีใด

นารีนั้นก็ดับได้แน่.

พระโพธิสัตว์สดับคำอันเป็นคาถานั้น ทรงดำริว่า พระนางกิสาโคตมีนี้ตรัสอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของภริยา ผู้เห็นอรรถภาพเห็นปานนี้ ย่อมดับทุกข์ได้ เมื่ออะไรหนอดับ หทัยจึงชื่อว่าดับทุกข์ได้.

๑. หมายถึงสมายใจ, เย็นใจ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ผู้มีหทัยคลายความกำหนัดในกิเลสทั้งหลาย ได้มีพระดำริดังนี้ว่า เมื่อไฟคือราคะดับ หทัยชื่อว่าดับก็มี เมื่อไฟคือ โทสะดับ หทัยชื่อว่าดับก็มี เมื่อไฟคือโมหะดับ หทัยชื่อว่าดับก็มี เมื่อความเร่าร้อนเพราะกิเลสทั้งปวงมีมานะทิฏฐิเป็นต้นดับ หทัยชื่อว่าดับก็มี พระนางให้เราฟังคำที่ดี ความจริง เรากำลังเที่ยวแสวงหาความดับอยู่ วันนี้อย่างไร เราควรทิ้งการครองเรือนออกไปบวชแสวงหาความดับ. นี่จึงเป็นส่วนแห่งอาจารย์สำหรับพระนางเกิด แล้วปลดแก้วมุกดาหารมีค่าหนึ่งแสนจากพระศอ ส่งไปประทานแก่พระนางกิสาโคตมิ. พระนางเกิดความโสมนัสว่า สิทธัตถกุมารมีจิตปฏิพัทธ์เราจึงส่งเครื่องบรรณาการมาให้.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นสู่ปราสาทของพระองค์ ด้วยพระสิริโสภาคย์อันยิ่งใหญ่ เสด็จบรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์ ในทันใดนั้นเอง เหล่าสตรีนักฟ้อนผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ผู้ศึกษามาดีแล้วในการฟ้อนและการขับเป็นต้น ทั้งงามเลิศด้วยรูปโฉม ประคองนางเทพกัญญา ถือนดนตรีนาขนิดมาแวดล้อมทำพระโพธิสัตว์ให้อภิรมย์ยินดีต่างพากันประกอบการฟ้อนรำขับร้องและการบรรเลง. พระโพธิสัตว์ไม่ทรงอภิรมย์ยินดีในการฟ้อนรำเป็นต้น เพราะทรงมีพระหฤทัยเบื่อหน่ายในกิเลสทั้งหลาย ครู่เดียวก็เสด็จเข้าสู่นิทรา. ฝ่ายสตรีเหล่านั้นนึกกันว่า พวกเราประกอบการฟ้อนรำเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่พระราชกุมารใด พระราชกุมารนั้นเสด็จเข้าสู่นิทราแล้ว บัดนี้พวกเราจะลำบากไปเพื่ออะไร ต่างพากันวางเครื่องดนตรีที่ถือไว้ๆ แล้วก็นอนหลับไป ดวงประทีปน้ำมันหอมยังคงลุกสว่างอยู่.

พระโพธิสัตว์ทรงตื่นบรรทม ทรงนั่งขัดสมาธิบนหลังพระที่บรรทม ได้ทอดพระเนตรเห็นสตรีเหล่านั้นนอนหลับทับเครื่องดนตรีอยู่ บางพวก มีน้ำลายไหล มีตัวเปราะเปื้อนน้ำลาย บางพวกกัดฟัน บางพวกนอนกรน บางพวกละเมอ บางพวกอ้าปาก บางพวกผ้าหุคดู่ปรากฏอวัยวะเพศอัน น่าเกลียด. พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นอาการผิดแผกของสตรีเหล่านั้น ได้ทรงมีพระหฤทัยเบื่อหน่ายในกามทั้งหลายยิ่งกว่าประมาณ พื้นใหญ่ที่นั่นตกแต่งประดับประดาไว้แม้จะเป็นเช่นกับภพของท้าวสักกะ ก็ปรากฏแก่พระองค์ประหนึ่งว่า ป่าช้าฝิบซึ่งเต็มด้วยซากศพนานาชาติ กพทั้ง ๓ ปรากฏเหมือนเรือนถูกไฟไหม้ จึงเปล่งอุทานว่า วุ่นวายจริงหนอ ขัดข้องจริงหนอ. พระทัยของพระองค์ทรงโน้มไปเพื่อบรรพชา ยิ่งขึ้น.

พระโพธิสัตว์นั้นทรงดำริว่า เราออกมหาภิเนษกรรมเสียในวันนี้ทีเดียว จึงเสด็จลุกขึ้นจากพระที่บรรทม เสด็จไปใกล้ประตูตรัสว่า ใครอยู่ที่นั่น. นายฉันทะนอนเอาศีรษะหนุนธรณีประตูอยู่กราบทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ข้าพระองค์ ฉันทะ. ตรัสว่า วันนี้เรามีประสงค์จะออกมหาภิเนษกรรม จงจัดหาม้าให้เราตัวหนึ่ง. เขาทูลรับว่า ได้ พระเจ้าข้า แล้วถือเอาเครื่องมือไปยังโรงม้า เมื่อควงประทีปน้ำมันหอมยังลูกโพลงอยู่ เห็นหญ้าμάกัณฐกะยืนอยู่บนภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ ภายใต้เพดานแผ่นดอกมะลิ คิดว่า วันนี้ เราควรจัดม้าตัวนี้แหละถวาย จึงได้จัดม้ากัณฐกะ. ม้ากัณฐกะนั้นเมื่อนายฉันทะจัดเตรียมอยู่ ได้รู้ว่าการจัดเตรียมคราวนี้ กระชับแน่นจริง ไม่เหมือนการจัดเตรียมในคราวเสด็จประพาสเล่นในสวน เป็นต้น ในวันอื่น ๆ วันนี้พระลูกเจ้าของเรา จักมีพระประสงค์เสด็จ

ออกมหาภิเนษกรรมณ์. ที่นั่นก็มีโยนดีจึงร้องดั่งลั่น เสียงนั้นจะฟังกลบไปทั่วทั้งพระนคร แต่เทวดาทั้งหลายก็เสียงนั้นไว้มิให้ใคร ๆ ได้ยิน.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงใช้นายฉันทะไปแล้วทรงดำริว่า เราจักเยี่ยมคูลูกเสียดก่อน จึงเสด็จลุกขึ้นจากบัลลังก์ที่ประทับ เสด็จไปยังที่อยู่ของพระมารดาพระราหุล ทรงเปิดประตูห้อง ขณะนั้นดวงประทีปน้ำมันหอมยังลุกไหม้อยู่ในภายในห้อง พระมารดาพระราหุลทรงบรรทมวางพระหัตถ์เหนือเศียรพระโอรส บนที่บรรทมอันเกลื่อนกล่นด้วยดอกมะลิซ้อนและดอกมะลิลาเป็นต้น. พระโพธิสัตว์ประทับยืนวางพระบาทบนธรณีประตูทอดพระเนตรดูแล้วทรงดำริว่า ถ้าเราจักเอามือพระเทวีออกแล้วจับลูกของเราไซ้ พระเทวีก็จักตื่นบรรทม เมื่อเป็นอย่างนั้น อันตรายจักมีแก่เรา เราจักเป็นพระพุทธรเจ้าเสียดก่อนจึงจักมาเยี่ยมคูลูก ครั้นทรงดำริแล้วจึงเสด็จลงจากพื้นปราสาทไป. ก็คำที่กล่าวไว้ในอรรถกถาชาดกว่า ตอนนั้น พระราหุลกุมารประสูติได้ ๗ วัน ดังนี้ ไม่มีอยู่ในอรรถกถาที่เหลืออยู่ เพราะฉะนั้น ฟังถือเอาคำนี้แหละ.

พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากพื้นปราสาทอย่างนี้แล้ว เสด็จเข้าไปใกล้ม้าน้ำอย่างนี้ว่า นี่แน่ะพอกัณฐกะ วันนี้ เจ้าจงให้เราข้ามฝั่งสักคืนหนึ่งเถิด เราอาศัยเจ้าได้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว จักยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามฝั่งด้วย. ถ้าดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็กระโดดขึ้นหลังม้าน้ำกัณฐกะ. ม้าน้ำกัณฐกะโดยความยาวเริ่มแต่ควัดได้ ๑๘ ศอก ประกอบด้วยส่วนสูงอันเหมาะสมกับความยาวนั้น สมบูรณ์ด้วยกำลังและความเร็ว ตัวขาวปลอดประดุจสังข์ที่ขัดแล้ว. ถ้าม้าน้ำกัณฐกะนั้นฟังร้องหรือกระทำเสียงที่เท่าเสียงก็จะฟังกลบไปทั่วทั้งพระนคร เพราะฉะนั้น เทวดาทั้งหลายจึงปิด

เสียงร้องของม้านั้น โดยประการที่ใคร ๆ จะไม่ได้ยิน ด้วยอำนาจของ
คน แล้วเอาฝ่ามือเข้าไปรองรับในวาระที่ม้าก้าวเท้าเหยียบไป ๆ. พระ-
โฑธัสตว์เสด็จอยู่ท่ามกลางหลังม้าตัวประเสริฐ ให้นายฉันทะจับหางม้า
เสด็จถึงยังที่ใกล้ประตูใหญ่ตอนเที่ยงคืน.

ก็ในกาลนั้น พระราชาทรงให้การทำบานประตูสองบาน แต่ละบาน
จะต้องใช้บุรุษหนึ่งพันคนเปิด ด้วยทรงพระดำริว่า เมื่อเป็นอย่างนี้
บุตรของเราจักไม่อาจเปิดประตูเมืองออกไปได้ ไม่ว่าเวลาไหน ๆ. แต่
พระโฑธัสตว์ทรงสมบูรณด้วยพละกำลัง เมื่อเทียบกับช้าง ทรงกำลังเท่า
ช้างถึงพันโกฏิเชือก เมื่อเทียบกับบุรุษ ทรงกำลังเท่าบุรุษถึงหมื่นโกฏิ
พระองค์จึงทรงดำริว่า ถ้าใครไม่เปิดประตู วันนี้เรานั่งอยู่บนหลังม้า
กัณฐกะนี้แหละ จักเอาขาอ่อนหนีบม้ากัณฐกะพร้อมทั้งนายฉันทะผู้ยืนจับ
หางอยู่ โดดข้ามกำแพงสูง ๑๘ สอกไป. ฝ่ายนายฉันทะก็คิดว่า ถ้าประตู
ไม่เปิด เราจักให้พระลูกเจ้าผู้เป็นนายของตนประทับนั่งบนคอ เอาแขน-
ขวาโอบรอบท้องม้ากัณฐกะกระทำให้อยู่ในระหว่างรักแร้ โดดข้ามกำแพง
ออกไป. ฝ่ายม้ากัณฐกะก็คิดว่า ถ้าประตูไม่เปิด เราจักยกนายของตน
ทั้งที่นั่งอยู่บนหลัง พร้อมทั้งนายฉันทะผู้ยืนจับหางอยู่ โดดข้ามกำแพง
ออกไป. ถ้าประตูไม่เปิด คนทั้งสามนั้นคนใดคนหนึ่งพึงทำให้สำเร็จตาม
ที่คิดไว้ได้แน่ แต่ทว่าผู้สิงอยู่ที่ประตูเปิดประตูให้.

ในขณะนั้นนั่นเอง มารผู้มีบาปคิดว่า จักให้พระโฑธัสตว์กลับ จึง
มายืนอยู่ในอากาศแล้วทูลว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าออกเลย ในวันที่ ๗
แต่วันนี้ไป จักรัตนะจักปรากฏแก่ท่าน ท่านจักครอบครองราชสมบัติ
ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร จงกลับเถิด ท่านผู้

นिरทุกข์. พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร ? มารตอบว่า เราเป็นวสวัตติมาร. พระโพธิสัตว์ตรัสว่า คุณก่อนมาร เรา รู้ว่าจักรรัตนจะปรากฏแก่เรา เราไม่มีความต้องการราชสมบัติ เราจักเป็นพระพุทธเจ้าทำหมื่นโลกธาตุให้บันลือ. มารกล่าวว่า จำเดิมแต่บัดนี้ไป ในเวลาที่ท่านคิดถึงกามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตกก็ตาม เราจักรู้ ดังนี้ คอยหาช่องติดตามไปเหมือนเงาฉะนั้น.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ไม่ทรงหวั่นไหวละทิ้งจักรพรรดิราชสมบัติอันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ ประหนึ่งทึ่งก้อนเขฬะ เสด็จออกจากพระนครด้วยสักการะยิ่งใหญ่ ก็ในวันเพ็ญเดือน ๘ เมื่อนักขัตฤกษ์ในเดือน ๘ หลังกำลังดำเนินไปอยู่ พระโพธิสัตว์เสด็จออกไปแล้ว มีพระประสงค์จะแลดูพระนครอีกครั้ง ก็แหละเมื่อพระโพธิสัตว์นั้นมีความคิดพองเกิดขึ้นอย่างนี้เท่านั้น มหาปฐพีเหมือนจะกราบทูลว่า ข้าแต่มหาบุรุษ พระองค์ไม่ต้องหันกลับมาทำการทอดพระเนตรดอก ได้แยกขาออกหมุนกลับให้ ประคองล้อของนายช่างหม้อ. พระโพธิสัตว์ประทับยืนบ่ายพระพักตร์ไปทางพระนคร ทอดพระเนตรดูพระนครแล้วทรง แสดงเจดีย์สถานทีกลับม้ากัณฐกะ ณ ปฐพีประเทศนั้น แล้วทรงกระทำม้ากัณฐกะให้บ่ายหน้าไปในทางที่จะเสด็จ ได้เสด็จไปแล้วด้วยสักการะอันยิ่งใหญ่ ด้วยความงามสง่าอันโอฬาร.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นเทวดาทั้งหลายชุกบเพลิงไปข้างหน้าพระโพธิสัตว์นั้นหกหมื่นดวง ข้างหลังหกหมื่นดวง ข้างขวาหกหมื่นดวง และข้างซ้ายหกหมื่นดวง. เทวดาอีกพวกหนึ่งชุกบเพลิงหาประมาณมิได้ที่ขอบปากจักรวาล. เทวดากับนาคและครุฑเป็นต้นอีกพวกหนึ่ง เคนบูชาด้วย

ของหอม ดอกไม้ จุลและรูปอันเป็นทิพย์. ท้องฟ้านภาคลได้เนืองแน่นไปด้วยดอกปาริฉัตรและดอกมณฑารพ เหมือนเนืองแน่นด้วยสายธารน้ำในเวลาที่มีเมฆฝนอันหนาทึบ. ทิพย์สังคีตทั้งหลายได้บรรเลงแล้ว คนตรีหกล้านแปดแสนชนิดได้บรรเลงโดยรอบ ๆ คือด้านหน้าแปดแสนด้านข้างและด้านหลังด้านละสองล้าน เสียงดนตรีเหล่านั้นย่อมเป็นไป เหมือนเวลาที่เมฆคำรามในท้องมหาสมุทร และเหมือนเวลาที่สาครมีเสียงกึกก้องในท้องภูเขาคุณคร.

พระโพธิสัตว์เสด็จไปด้วยสิริโสภาคย์นี้ ล่วงเลยราชอาณาจักรทั้ง ๓ โดยราตรีเดียวเท่านั้น บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำอโนมานที ในที่สุด ๓๐ โยชน์. ถามว่า ก็สามารไปเกินกว่านั้นได้หรือไม่? ตอบว่า ไม่สามารถหาไปได้ เพราะแม่น้ำนั้นเที่ยวไปทางซ้าย ขอบท้องจักรวาลหนึ่ง เหมือนเหยียบขอบกงของวงล้อที่อยู่ในคุม สามารถจะกลับมาก่อนอาหารเข้าตรู แล้วบริโภคอาหารที่เขาจัดไว้สำหรับตน. ก็ในกาลนั้น ม้าต้องดึงร่างที่ทับถมด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ที่เทวดา นาค และครุฑเป็นต้น ยืนโปรยอยู่ในอากาศจนกระทั่งอรุประเทศษาอ่อน แล้วตะลุยขั้วแห่งของหอมและดอกไม้ไป จึงได้มีความล่าช้ามาก เพราะฉะนั้น จึงไปได้เพียง ๓๐ โยชน์เท่านั้น. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำตรัสถามนายฉันทนะว่า แม่น้ำนี้ชื่ออะไร? นายฉันทนะทูลว่า ชื่ออโนมานที พระเจ้าข้า. พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า การบรรพชาของเราจักไม่ทราม จึงเอาสันพระบาทกระตุ้นให้สัตยญาณม้า และม้าก็ได้กระโดดไปยืนอยู่ที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำอันกว้าง ๘ อุตภะ.

พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนบนเนินทรายอันเป็น

เสมือนแผ่นดินเงิน แล้วตรัสเรียกนายฉันทะมาตรัสว่า นี่แน่ฉันทะผู้สหาย
เธอจงพาเอาอาภรณ์และม้ากัณฐกะของฉันทะไป ฉันทะจักบวช. นายฉันทะทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ แม้ข้าพระองค์ก็จักบวช. พระโพธิสัตว์ตรัสห้ามถึง ๓ ครั้ง
ว่า เธอยังบวชไม่ได้ เธอจะต้องไป จึงทรงมอบอาภรณ์และม้าให้แล้ว
ทรงดำริว่า ผมทั้งหลายของเรานี้ไม่สมควรแก่สมณะ ผู้อื่นที่สมควรจะตัด
ผมของพระโพธิสัตว์ ย่อมไม่มี. ลำดับนั้น จึงทรงดำริว่า เราจักเอา
พระขรรค์ตัดด้วยตนเองทีเดียวจึงเอาพระหัตถ์ขวาจับพระขรรค์ เอาพระ-
หัตถ์ซ้ายจับพระจุฬา (จุก) พร้อมกับพระเมาลี (มวยผม) แล้วจึงตัด
พระเกศาเหลือประมาณ ๒ องคุลี เวียนขวาแนบติดพระเศียร. พระเกศา
เหล่านั้น ได้มีอยู่ประมาณนั้นเท่านั้น จนตลอดพระชนม์ชีพ. และพระมัสสุ
ก็ได้มีพอเหมาะแก่พระเกศานั้น. ชื่อว่ากิจในการปลงพระเกศาและพระ-
มัสสุ ไม่มีอีกต่อไป. พระโพธิสัตว์ถือพระจุฬากับพระเมาลีแล้วทรง
อธิษฐานว่า ถ้าเราจักได้เป็นพระสัมพุทธเจ้า จงตั้งอยู่ในอากาศ ถ้าจักไม่
ได้เป็น จงตกลงบนแผ่นดิน แล้วทรงโยนขึ้นไปในอากาศ พระจุฬานั้น
ลอยขึ้นไปถึงที่มีประมาณโยชน์หนึ่ง แล้วได้ตั้งอยู่ในอากาศ. ท้าวสักกะ
เทวราชทรงตรวจดูด้วยทิพยจักขุ แล้วทรงเอาผอบแก้วมีประมาณโยชน์
หนึ่งรับไว้ ให้ประดิษฐานไว้ในเจดีย์ชื่อว่า จุฬามณีเจดีย์ ในดาวดึงส์
พิภพ.

พระศากยะผู้ประเสริฐ ได้ตัดพระเมาลีอันอบด้วยกลิ่น-
หอมอันประเสริฐ แล้วโยนขึ้นไปยังเวหาส ท้าววาสวะผู้มี
พระเนตรตั้งพัน เอาผอบแก้วอันประเสริฐทูลพระเศียรรับไว้
แล.

พระโพธิสัตว์ทรงดำริสืบไปว่า ผ่ากาลิกพัศตร์เหล่านี้ไม่สมควรแก่สมณะสำหรับเรา. ครั้งนั้น ฆฎิกกรรมหาพรหมผู้เป็นสหายเก่าของพระโพธิสัตว์ ในครั้งพระกัสสปพุทธเจ้า มีความเป็นมิตรยังไม่เสื่อมคลายตลอดพุทธันดรหนึ่ง คิดว่า วันนี้ สหายเราออกมหาภิเนษกรรมณ์ เราจักถือเอาสมณบริวารของสหายเรานั้นไป จึงนำเอาบริวาร ๘ เหล่านี้มาถวายคือ

บริวารเหล่านี้ คือ ไตรจีวร บาตร มีด เข็ม รัศประคด เป็น ๘ กับผ้ากรองน้ำ ย่อมสมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบความเพียร.

พระโพธิสัตว์นุ่งห่มธงชัยของพระอรหันต์ ทรงถือเพศบรรพชิตอันอุดม แล้วตรัสว่า จันนะ เธอจงกราบทูลถึงความสบายไม่ป่วยไข้แก่พระชนกและพระชนนีตามคำของเรา ดังนี้แล้วทรงส่งไป. นายจันนะถวายบังคมพระโพธิสัตว์ กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป. ส่วนม้ากัณฐกะได้ยินพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ผู้ตรัสอยู่กับนายจันนะ คิดว่า บัดนี้เราจะไม่ได้เห็นนายของเราอีกต่อไป เมื่อละกลองจักขุไป ไม่อาจอดกลั้นความโศกไว้ได้ มีหทัยแตกตายไป บังเกิดเป็นเทพบุตรชื่อกัณฐกะ ในภพดาวดึงส์. ครั้งแรก นายจันนะได้มีความโศกเพียงอย่างเดียว แต่เพราะม้ากัณฐกะตายไปถูกความโศกครั้งที่สองบีบคั้น จึงได้ร้องไห้รำไรไปยังพระนคร.

พระโพธิสัตว์ครั้นบวชแล้ว ทรงยับยั้งอยู่ในอนุปิยัมพวันซึ่งมีอยู่ในประเทศนั้น ๗ วัน ด้วยความสุขอันเกิดจากบรรพชา แล้วเสด็จดำเนินด้วยพระบาทสิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ โดยวันเดียวเท่านั้น ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์. ก็ครั้นเสด็จเข้าไปแล้ว ก็เสด็จเที่ยววิณฑบาตตามลำดับตรอก. พระนครทั้งสิ้นได้ถึงความตื่นตื่น เพราะได้เห็นพระรูปโฉมของ

พระโพธิสัตว์เท่านั้น เหมือนกรุงราชคฤห์ ตื่นเต้นในเมื่อช้างชนปาลกะเข้าไป และเหมือนเทพนครตื่นเต้นในเมื่ออสุรินทราหูเข้าไป. ราชบุรุษทั้งหลายไปกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ บุคคลชื่อเห็นปานนี้ เทียบพิณฆาตในพระนคร ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ทราบเกล้าว่า ผู้นี้ชื่ออะไร จะเป็นเทพหรือมนุษย์ นาคหรือครุฑ. พระราชาประทับยืนที่พื้นปราสาท ได้ทรงเห็นพระมหาบุรุษ อัจฉรย์พระหฤทัยไม่เคยเป็น ทรงสั่งพวกราชบุรุษว่า นี่แน่ะพนาย พวกท่านจงไปพิจารณาดู ถ้าจักไม่ใช่มนุษย์ เขาก็ออกจากพระนครหายไป ถ้าจักเป็นเทวดา เขาก็ไปทางอากาศ ถ้าจักเป็นนาค เขาก็ดำดิ่งไป ถ้าจักเป็นมนุษย์ เขาก็บริโภคนกิกษอาหารตามที่ได้.

ฝ่ายพระมหาบุรุษรวบรวมกัถอันสำรวมกัน รู้ว่า กัถมีประมาณเท่านี้ เพียงพอแก่เรา เพื่อที่จะยังอัตภาพให้เป็นไป จึงเสด็จออกจากพระนครทางประตูที่เสด็จเข้ามานั้นแหละ บ่ายพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ประทับนั่งได้ร่มเงาแห่งกุหา ปันฑวะ เริ่มเสวยพระกระยาหาร. ลำดับนั้น พระอันตะใส่ใหญ่ของพระมหาบุรุษนั้น ได้ถึงอาการจะกลับออกทางพระโอษฐ์ ลำดับนั้นพระองค์แม้จะทรงอดอดด้วยอาหารอันปฏิกูลนั้น เพราะด้วยทั้งพระอัตภาพนั้น ไม่ทรงเคยเห็นอาหารนั้นแม้ด้วยพระจักขุ จึงทรงโอวาทคนด้วยพระองค์เองอย่างนี้ว่า คู่ก่อนสิทธัตถะ เธอแม้เกิดในสถานที่ที่บริโภคนกิกษณะแห่งข้าวสาลีหอมเก็บไว้ ๓ ปี มีรสเลิศต่าง ๆ ในตระกูลที่หาข้าวและน้ำได้ง่าย ได้เห็นท่านผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรรูปหนึ่งจึงคิดว่า เมื่อไรหนอ แม้เราก็จะเป็นผู้เห็นปานนี้ เทียบพิณฆาตบริโภคนกิกษณะ กาลนั้นจักมีแก่เราไหมหนอ ดังนี้จึงออกบวช บัดนี้

เธอจะกระทำข้อที่คิดไว้นั้นอย่างไร ครั้นทรงโอวาทพระองค์อย่างนี้แล้ว
ไม่มีพระอาการอันผิดแผกเสวยพระกระยาหาร.

ราชบุรุษทั้งหลายเห็นเหตุนั้นแล้ว จึงไปกราบทูลแต่พระราช
พระราชาทรงสดับคำของทูตแล้ว จึงรีบเสด็จออกจากพระนคร เสด็จไป
ยังสำนักของพระโพธิสัตว์ ทรงเลื่อมใสเฉพาะในพระอิริยาบถ จึงทรงยก
ความเป็นใหญ่ทั้งปวงให้แก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ตรัสว่า มหา-
บพิตร อาตมภาพไม่มีความต้องการด้วยวัตถุทางหรือกิเลสทาง อาตมภาพ
ปรารถนาพระอภิสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม จึงออกบวช. พระราชาแม้จะ
ทรงอ่อนวอนเป็นอเนกประการ ก็ไม่ทรงได้นำพระทัยของพระโพธิสัตว์
จึงถือเอาปณิธานว่า พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แล้ว ก็พระองค์
เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พึงเสด็จมายังแคว้นของหม่อมฉันก่อน. นี่เป็น
ความสังเขปในที่นี้ ส่วนความพิสดารพึงตรวจดูปัจฉิมชาสูตรนี้ว่า เรา
จักสรรเสริญการบวช เหมือนท่านผู้มีจักขุบวชแล้ว ดังนี้ พร้อมทั้ง
อรรถกถาแล้วพึงทราบเถิด.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงให้ปณิธานแก่พระราชแล้ว เสด็จเที่ยวจาริกไป
โดยลำดับ เสด็จเข้าไปหาอาหารคาวสกาลามโคตร และอุทกคาวสรามบุตร
ทำสมาบัติให้เกิดแล้ว คิดว่า นี้ไม่ใช่ทางเพื่อการตรัสรู้ จึงยังไม่พอ
พระทัยสมาบัติกาวนาแม้นั้น เพื่อจะทรงแสดงเรี่ยวแรงและความเพียร
ของพระองค์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก จึงมีพระประสงค์จะเริ่มตั้งความ
เพียรใหญ่ จึงเสด็จไปยังอุรุเวลาประเทศ ทรงพระดำริว่า ภูมิภาคนี้
นำ
รื่นรมย์จริงหนอ จึงเสด็จเข้าไปในอุรุเวลาประเทศนั้น เริ่มตั้งมหาปธาน

ความเพียรใหญ่ พระปัญจวัคคีย์มีพระโกณฑัญญะเป็นประธานแม่เหล่านั้
เที่ยวไปเพื่อภิกษาหารในคามนิคมและราชธานีทั้งหลาย ได้ไปประจวบ
กับพระโพธิสัตว์ ณ ตำบลอุรุเวลาประเทศนั้น. ลำดับนั้น พระปัญจ-
วัคคีย์เหล่านั้ได้อยู่ในสำนักคอยดูอุปนิสัยจากพระโพธิสัตว์ ผู้เริ่มตั้งมหา-
ปธานความเพียรตลอด ๖ พรรษา ด้วยวัตรปฏิบัติมีการกวาดบริเวณ
เป็นต้น ด้วยหวังใจว่า เดียวจักได้เป็นพระพุทธเจ้า เดียวจักได้เป็น
พระพุทธเจ้า. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ดำริว่า เราจักทำทุกรกิริยาให้ถึงที่สุด
จึงทรงยับยั้งอยู่ด้วยข้าวสารเมล็ดงาหนึ่งเป็นต้น ได้ทรงกระทำการตัด
อาหารแม่โดยประการทั้งปวง. ฝ่ายเทวดาทั้งหลายก็นำเอาโอชะทั้งหลาย
เข้าไปแทรกทางชุมชน.

ลำดับนั้น พระวรกายของพระโพธิสัตว์นั้น แม้จะมีวรรณะดั่งสีทอง
ก็ให้มีวรรณะคำกล้าไป เพราะไม่มีพระกระยาหาร และเพราะได้รับความ
กะปลกกะเปลี้ยอย่างยิ่ง พระมหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการก็มีได้ปรากฏ
ออกมา. บางคราวเมื่อทรงเพ่งอานาปานกฌาน คือลมหายใจเข้าออก
ถูกเวทนาใหญ่ครอบงำ ถึงกับสลบล้มลงในที่สุดที่จงกรม. ลำดับนั้น
เทวดาบางพวกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์นั้นว่า พระสมณโคดมทำกาลกิริยา
แล้ว. เทวดาบางพวกกล่าวว่า นี่เป็นกรรมเครื่องอยู่ของพระอรหันต์
เท่านั้น. บรรดาเทวดาเหล่านั้ เทวดาผู้มีความสำคัญว่า พระสมณโคดม
ทำกาลกิริยาแล้ว ได้ไปกราบทูลแก่พระเจ้าสุทโธทนมหาราชว่า พระราช-
โอรสของพระองค์สวรรคตแล้ว. พระเจ้าสุทโธทนมหาราชตรัสว่า บุตร
ของเรายังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า จะยังไม่ตาย. เทวดาเหล่านั้กราบทูล
ว่า พระโอรสของพระองค์ไม่อาจเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงล้มที่พื้น

บำเพ็ญเพียรอยู่สวรรคตแล้ว. พระราชาได้ทรงสดับดังนี้ จึงตรัสห้ามว่า เราไม่เชื่อ บุตรของเราจะไม่บรรลुพระโพธิญาณ จะไม่ทำกาลกิริยา. ถามว่า ก็เพราะเหตุไรพระราชาจึงไม่ทรงเชื่อ ตอบว่า เพราะได้ทรงเห็นปาฏิหาริย์ในวันที่ให้ไว้พระกาลเทวิตดาบส และที่โคนต้นหว่า.

เมื่อพระโพธิสัตว์กลับได้สติญาเสด็จลุกขึ้น เทวดาเหล่านั้นได้ไปกราบทูลแก่พระราชาอีกว่า ข้าแต่มหाराช โอรสของพระองค์ไม่มีพระโรคแล้ว. พระราชาตรัสว่า เรารู้ว่าบุตรของเราไม่ตาย. เมื่อพระมหาสัตว์ทรงทำทุรกิริยาอยู่ ๖ พรรษา กาลเวลาได้เป็นเหมือนขอดปมไว้ในอากาศ. พระมหาสัตว์นั้นทรงดำริว่า ชื่อว่าการทำทุรกิริยานี้ ย่อมไม่เป็นทางเพื่อที่จะตรัสรู้ จึงเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตในคามและนิคม เพื่อจะนำอาหารหยาบมาแล้วเสวยพระกระยาหาร. ครั้งนั้น มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระมหาสัตว์ก็ได้กลับเป็นปกติ. แม้พระกายก็มีวรรณดุจทองคำ. ภิกษุปัญจวัคคีย์พากันคิดว่า พระมหาบุรุษนี้แม้ทรงทำทุรกิริยาอยู่ถึง ๖ ปี ก็ไม่อาจตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ บัดนี้เที่ยวบิณฑบาตในคามนิคมเป็นต้น นำอาหารหยาบมา จักอาจตรัสรู้ได้อย่างไร พระมหาบุรุษนี้คลายความเพียร เวียนมาเป็นคนมักมากเสียแล้ว การที่พวกเราคิดคาดคะเนเอาคุณวิเศษจากสำนักของพระมหาบุรุษนี้ เหมือนคนผู้ประสงค์จะสนานศิระษะคิดคะเนเอาหยาดน้ำค้างจะนั้น พวกเราจะประโยชน์อะไรด้วยพระมหาบุรุษนี้ จึงพากันละพระมหาบุรุษ ถือบาตรและจีวรของตนๆ เดินทางไป ๑๘ โยชน์ เข้าไปยังป่าอิสิปตนะ.

ก็สมัยนั้นแล ทาริกาชื่อว่า สุชาดา ผู้เกิดในเรือนของเสนานิคมุมพี ในตำบล อรุเวลาเสนานิคม เจริญวัยแล้วได้การทำกรรมที่ต้น

ไทรต้นหนึ่งว่า ถ้าข้าพเจ้าไปยังเรือนสกุลที่มีชาติเสมอกัน ได้บุตรชายใน
ครครษ์แรกไซ้ ข้าพเจ้าจักทำพิธีกรรมโดยบริจาครทรัพย์แสนหนึ่งแก่ท่าน
ทุกปี ๆ. ความปรารถนานั้นของนางสำเร็จแล้ว นางมีความประสงค์จะ
ทำพิธีกรรมในวันเพ็ญเดือน ๖ เมื่อครบปีที่ ๖ แห่งพระมหาสัตว์ผู้ทรง
ทำทุกกริยามา และก่อนหน้านั้นแหละ ได้ปล่อยแม่โคนมพันตัวให้เที่ยว
ไปในป่าหิมพานต์ ให้แม่โคนม ๕๐๐ ตัว คัดน้ำนมของแม่โคนม ๑,๐๐๐ ตัว
นั้น แล้วให้แม่โคนม ๒๕๐ ตัว คัดน้ำนมของแม่โคนม ๕๐๐ ตัวนั้น
รวมความว่า นางต้องการความชื่นความหวาน และความมีโอชะของน้ำนม
จึงได้กระทำการหมุนเวียนไป จนกระทั่งแม่โคนม ๘ ตัว คัดน้ำนมของแม่
โคนม ๑๖ ตัว ด้วยประการฉะนี้. ในวันเพ็ญเดือน ๖ นางคิดว่า จักทำ
พิธีกรรมตั้งแต่เช้าตรู่ จึงลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งของราตรี แล้วให้รีดนม
แม่โคนม ๘ ตัวนั้น ลูกโคทั้งหลายยังไม่ทันมาใกล้เต้านมของแม่โคนม
แต่เมื่อพอนำภาชนะใหม่เข้าไปใกล้เต้านม ธารน้ำนมก็ไหลออกโดย
ธรรมชาติของคน. นางสุชาดาเห็นความอัศจรรย์ดังนั้น จึงตักน้ำนมด้วย
มือของตนเองใส่ลงในภาชนะใหม่ แล้วรีบก่อไฟด้วยมือของตนเอง

เมื่อนางกำลังหุงข้าวปายาสนั้นอยู่ ฟองใหญ่ ๆ ผุดขึ้นไหลวนเป็น
ทักษิณาวฏู น้ำมันแม้จะแตกออกสักหยาดเดียว ก็ไม่กระเด็นออกไปข้าง
นอก ควันไฟแม้มีประมานน้อยก็ไม่ตั้งขึ้นจากเตาไฟ. สมัยนั้น ท้าว-
จตุโลกบาลมาถือการอารักขาที่เตาไฟ ท้าวมหาพรหมกัณฉัตร ท้าวสักกะ
ทรงนำค้อนฟันมาใส่ไฟให้ลูกโพลงอยู่ เทวดาทั้งหลายรวบรวมเอาโอชะที่
สำเร็จแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพัน
เป็นบริวารมาใส่ลงในข้าวปายาสนั้น ด้วยเทวานุภาพของตน ๆ เสมือน

คันรวงผึ้งซึ่งคึดอยู่ที่ท่อนไม้ถื่อเอาแต่น้ำหวานฉะนั้น. จริงอยู่ ในเวลาอื่น ๆ เทวดาทั้งหลายใส่โอชะในทุก ๆ คำข้าว แต่ในวันบรรลुพระ-สัมโพธิญาณ และวันปรินิพพาน ใส่ลงในหม้อเลยทีเดียว. นางสุชาดาได้เห็นความอัศจรรย์มิใช่น้อย ซึ่งปรากฏแก่ตน ณ ที่นั้น ในวันเดียวเท่านั้น จึงเรียกนางปุลณาทาสีมาพูดว่า นี่แน่ะแม่ปุลณา วันนี้เทวดาของพวกเราน่าเลื่อมใสยิ่งนัก เพราะว่าเราไม่เคยเห็นความอัศจรรย์เห็นปานนี้ ในเวลาที่มีประมาณเท่านี้ เธอจงรีบไปปิดกวาดเทวสถานโดยเร็ว. นางปุลณาทาสีรับคำของนางแล้วรีบคว่นไปยังโคนไม้.

ในตอนกลางคืนวันนั้น แม่พระโพธิสัตว์ก็ได้ทรงเห็นมหาสุบิน ๕ ประการ เมื่อทรงไคร่ครวญดู จึงทรงกระทำสันนิษฐานว่า วันนี้เราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย เมื่อราตรีนั้นล่วงไป จึงทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระ ทรงคอยเวลาภิกขาจาร พอเช้าตรู่ จึงเสด็จมาประทับนั่งที่โคนไม้นั้น ยังโคนไม้ทั้งสิ้นให้สว่างไสวด้วยพระรัศมีของพระองค์. ลำดับนั้น นางปุลณาทาสีนั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งที่โคนไม้ มองดูโลกธาตุด้านทิศตะวันออกอยู่. และต้นไม้ทั้งสิ้นมีวรรณดุจทองคำ เพราะพระรัศมีอันชานออกจากพระสรีระของพระองค์. นางปุลณาทาสีนั้นได้เห็นแล้วจึงมีความคิดดังนี้ว่า วันนี้ เทวดาของเราเห็นจะลงจากต้นไม้มานั่งเพื่อคอยรับพลีกรรมด้วยมือของตนเอง จึงเป็นผู้มีความตื่นตื่น รีบมาบอกเนื้อความนั้นแก่นางสุชาดา.

นางสุชาดาได้ฟังคำของนางปุลณาทาสีนั้นแล้วมีใจยินดีพูดว่า ตั้งแต่วันนี้ไป เจ้าจงตั้งอยู่ในฐานะเป็นธิดาคณโฑของเรา แล้วได้ให้เครื่องอสังการทั้งปวงอันสมควรแก่ธิดา. ก็เพราะเหตุที่ในวันจะได้บรรลुความ

เป็นพระพุทธเจ้า ควรจะได้ถาดทองใบหนึ่งซึ่งมีราคาหนึ่งแสน ฉะนั้น นางสุชาดานั้นจึงทำความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักใส่ข้าวปายาสในถาดทอง นางมีความประสงค์จะให้นำถาดทองราคาหนึ่งแสนมาเพื่อใส่ข้าวปายาสในถาดทองนั้น จึงรำพึงถึงโภชนะที่สุกแล้ว ข้าวปายาสทั้งหมดได้กลิ้งมาตั้งอยู่เฉพาะในถาด เหมือนน้ำกลิ้งมาจากใบปทุมฉะนั้น ข้าวปายาสนั้นได้มีปริมาณเต็มถาดหนึ่งพอดี นางจึงเอาถาดใบอื่นครอบถาดใบนั้นแล้วเอาผ้าขาวพันห่อไว้ ส่วนตนประดับประดารา่างกายด้วยเครื่องประดับทุกอย่างเสร็จแล้ว ทูลถาดนั้นบนศีรษะของคนไปยังโคนต้นไม้ด้วยอานุภาพใหญ่ เห็นพระโพธิสัตว์แล้วเกิดความโสมนัสเป็นกำลัง สำคัญว่าเป็นรุกขเทวดา จึงโน้มตัวเดินไปตั้งแต่ที่ที่ได้เห็น ปลงถาดลงจากศีรษะแล้วเปิด (ผ้าคลุม) ออก เอาสุวรรณภิงคาร คนโทน้ำทองคำ ตักน้ำที่อบด้วยดอกไม้หอม แล้วได้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ยืนอยู่. บาดรดินที่มณีกรรมหาพรหมถวาย ไม่ได้ห่างพระโพธิสัตว์มาตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ขณะนั้นได้หายไป พระโพธิสัตว์ไม่ทรงเห็นบาดร จึงเหยียดพระหัตถ์ขวาออกรับน้ำ นางสุชาดาจึงวางข้าวปายาสพร้อมทั้งถาดลงบนพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ ๆ ทรงแลดูนางสุชาดา ๆ กำหนดพระอาการได้ทูลว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ดิฉันบริจาคน้ำแก่ท่านแล้ว ท่านจงถือเอาถาดนั้นไปกระทำตามความชอบใจเถิด ถวายบังคมแล้วทูลว่า **มโนรชของดิฉันสำเร็จแล้ว จันใด แม้มโนรชของท่านก็จงสำเร็จ จันนั้น** นางบริจาคน้ำซึ่งมีราคาตั้งหนึ่งแสน เหมือนบริจาคน้ำใบไม้เก่าไม่เสียหายเลย แล้วหลีกไป

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับนั่ง ทรงทำประทักษิณต้นไม้ แล้วทรงถือถาดเสด็จไปที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในวันที่พระโพธิ-

สัตว์หลายแสนพระองค์จะตรัสรู้ มีทำเป็นที่เสด็จลงทรงสนานชื่อว่า **สุปติภู-
จิตะ** จึงทรงวางถาดที่ฝั่งแห่งแม่น้ำเนรัญชรา นั้น แล้วเสด็จลงทรงสนาน
ที่ทำชื่อว่าสุปติภูจิตะ แล้วทรงนุ่งห่มธงชัยของพระอรหันต์อันเป็นเครื่อง
นุ่งห่มของพระพุทธเจ้าหลายแสนพระองค์ ประทับนั่งบำเพ็ญพระพักตร์ไป
ทางทิศตะวันออก เสวยข้าวมธุปายาสน้ำน้อยทั้งหมด ที่ทรงกระทำให้เป็น
ปั้น ๔๕ ปั้น ปั้นหนึ่งมีประมาณเท่าจาวตาลสุก ข้าวมธุปายาสนั้นแล
ได้เป็นพระกระยาหารอยู่ได้ ๔๕ วัน สำหรับพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระพุทธร-
เจ้าแล้วประทับอยู่ที่โพธิมณฑลตลอด ๗ สัปดาห์. ตลอดกาลมีประมาณ
เท่านี้ ไม่มีพระกระยาหารอย่างอื่น ไม่มีการทรงสนาน ไม่มีการชำระ
พระโอษฐ์ ไม่มีการถ่ายพระบังคนหนัก ทรงยับยั้งอยู่ด้วยความสุขในฌาน
และความสุขในผลสมาบัติ. ก็ครั้งเสวยข้าวมธุปายาสนั้นแล้ว ทรงถือถาด
ทองตรัสว่า ถ้าเราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ ถาดนี้จงทวนกระแสน้ำ
นำไป ถ้าจักไม่ได้เป็น จงลอยไปตามกระแสน้ำ ครั้นตรัสแล้วทรงลอย
ไปในกระแสน้ำ.

ถาดนั้นกระแสน้ำไปถึงกลางแม่น้ำ ตรงสถานที่กลางแม่น้ำ
นั้นแหละ ได้ทวนกระแสน้ำไปสิ้นที่ประมาณ ๘๐ ศอก เสมือนม้าตัวที่
สมบูรณ์ด้วยความเร็วจะนั้น แล้วจมลง ณ ที่น้ำวนแห่งหนึ่งไปถึงภพของ
พญากาฬนาคราช กระทบถาดเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓
พระองค์ ส่งเสียงดังกรึก ๆ แล้วได้รองอยู่ใต้ถาดเหล่านั้น. พญากาฬ-
นาคราชได้ยินเสียงนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า เมื่อวาน พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น
องค์หนึ่ง วันนี้ บังเกิดขึ้นอีกหนึ่งองค์ แล้วลุกขึ้นกล่าวสรรเสริญด้วย
บทหลายร้อยบท. ได้ยินว่า เวลาที่แผ่นดินใหญ่ออกขึ้นเต็มท้องฟ้า

ประมาณ ๑ โยชน์ ๓ คาวุต ได้เป็นเสมือนวันนี้หรือวันพรุ่งนี้ สำหรับ พญาภาพนาคราชนั้น.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ทรงพักผ่อนกลางวันอยู่ในศาลวันอันมีดอกบาน สะพรั่ง ณ ริมฝั่งแม่น้ำ ครั้นเวลาเย็น ในเวลาดอกไม้ทั้งหลายหล่นจาก ชั่ว จึงเสด็จบายพระพักตร์ไปทางต้นโพธิ์ ตามหนทางกว้าง ๘ อสุภะ ที่เทวดาทิ้งหลายประดับประดาไว้ เหมือนราชสีห์เยื้องกรายฉะนั้น. พวก นาค ยักษ์ และครุฑ เป็นต้น บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น อันเป็นทิพย์ บรรเลงสังคีตทิพย์เป็นต้น หมั่นโลกธาตุได้มีกลิ่นหอมเป็น อันเดียวกัน มีดอกไม้เป็นอันเดียวกัน และมีเสียงสาธนาการเป็นอย่าง เดียวกัน.

สมัยนั้น คนหาบหญ้าชื่อ โสตถิยะ หาหญ้าเดินสวนทางมา รู้ อาการของพระมหาบุรุษ จึงได้ถวายหญ้า ๘ กำมือ. พระโพธิสัตว์ทรงถือ หญ้าเสด็จขึ้นยังโพธิ์มณฑป ประทับยืนอยู่ ณ ด้านทิศใต้ บายพระพักตร์ไป ทางทิศเหนือ ขณะนั้น จักรवालด้านทิศใต้ได้จมลงเป็นเสมือนจรดถึง อเวจีเบื้องล่าง จักรवालด้านทิศเหนือได้ลอยขึ้นเสมือนจรดถึงภวคคพรหม เบื้องบน. พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า สถานที่นี้เห็นจักไม่เป็นสถานที่ที่จะ ให้บรรลुพระสัมโพธิญาณ จึงทรงทำประทักษิณ แล้วเสด็จไปยังด้านทิศ ตะวันตก ประทับยืนบายพระพักตร์ไปยังทิศตะวันออก ลำดับนั้น จักร- वालด้านตะวันตกจมลงเป็นเสมือนจรดถึงอเวจีเบื้องล่าง จักรवालด้าน ตะวันออกได้ลอยขึ้นเป็นเสมือนจรดถึงภวคคพรหมเบื้องบน. ได้ยินว่า ใน ที่ที่พระโพธิสัตว์นั้นประทับยืนแล้ว ๆ มหาปฐพีได้ยุบลงและหนุนขึ้น เหมือนวงล้อของเกวียนใหญ่ซึ่งสอดใส่อยู่ในคุม ถูกเหยียบที่ชายขอบของกง

ฉะนั้น. พระโฬิสต์ว์ทรงดำริว่า แม้สถานที่นี่ ก็เห็นจักไม่เป็นสถานที่ให้บรรลुพระสัมโพธิญาณ จึงทรงทำประทักษิณ แล้วเสด็จไปยังด้านทิศเหนือ ประทับยืนปายพระพักตร์ไปทางทิศใต้. ลำดับนั้น จักรवालด้านทิศเหนือได้ทรุดลงเป็นประหนึ่งจรดถึงอเวจีเบื้องล่าง จักรवालด้านทิศใต้ได้ลอยขึ้นเป็นเสมือนจรดถึงภวัคคพรหมเบื้องบน. พระโฬิสต์ว์ทรงดำริว่า แม้สถานที่นี่ ก็เห็นจักไม่เป็นสถานที่ให้บรรลุพระสัมโพธิญาณ จึงทรงกระทำประทักษิณ เสด็จไปยังด้านทิศตะวันตกออกประทับยืนปายพระพักตร์ไปด้านทิศตะวันตก. ก็ในด้านทิศตะวันออก ได้มีสถานที่ตั้งบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งปวง สถานที่นั้นจึงไม่หวั่นไหวไม่สั่นสะเทือน. พระโฬิสต์ว์ทรงทราบว่า สถานที่นั้นอันพระพุทธเจ้าทั้งปวงไม่ทรงละ เป็นสถานที่ไม่หวั่นไหว เป็นสถานที่กำจัดกรงคือกิเลส จึงทรงจับปลายหญ้าเหล่านั้นเข้า. ทันใดนั้นเอง ได้มีบัลลังก์สูง ๑๔ ศอก หญ้าแม่เหล่านั้นก็ตั้งอยู่โดยสัจฐาน เห็นปานที่ช่างเขียนหรือช่างโบทถาบผู้ฉลาดยิ่งก็ไม่สามารถจะเขียนหรือโบทถาบได้. พระโฬิสต์ว์ทรงกระทำลำดับโพธิ์ไว้เบื้องปฤษฎางค์ หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ทรงมีพระมนัสมั่นคง ทรงนั่งคู่อปราจิตบัลลังก์ ซึ่งแม้ฟ้าจะผ่าลงมาถึงร้อยครั้งก็ไม่แตกทำลาย โดยทรงอธิษฐานว่า

เนื้อและเลือดในสตรีระจะแห่งเหือดไปหมดสิ้น จะเหลือ

แต่หนัง เอ็น และกระดูก ก็ตามที เรายังไม่บรรลุพระ-
สัมมาสัมโพธิญาณ จักไม่ทำลายบัลลังก์นี้.

สมัยนั้น มารผู้มีบาปคิดว่า สิทธัตถกุมารต้องการจะลวงพันอำนาจของเรา บัดนี้ เราจักไม่ให้สิทธัตถกุมารนั้นลวงพันไปได้ จึงไปยังสำนัก

ของพลมาร บอกเนื้อความนั้นแล้ว ให้ทำการประกาศชื่อมารโฆษณา แล้วพาพลมารออกไป. เสนามารนั้นได้มีอยู่ข้างหน้าของมาร ๑๒ โยชน์ ข้างขวาและข้างซ้ายข้างละ ๑๒ โยชน์ ข้างหลังตั้งอยู่จรดชายขอบเขตจักรวาลสูงขึ้นไปบน ๘ โยชน์ซึ่งเมื่อโห่ร้อง เสียงโห่ร้องจะได้ยินเหมือนเสียงแผ่นดินทรุดตั้งแต่พื้นโยชน์ไป. ครั้งนั้น เทวบุตรมารจีข้างศิริเมฆล่สูงร้อยห้าสิบโยชน์ นิรมิตแขนหนึ่งพันถืออาวุธนานาชนิด บริษัทมารแม่ที่เหลือ ตั้งแต่สองคนขึ้นไป จะเป็นเหมือนคนเดียวกันถืออาวุธอย่างเดียวกันหาไม่ ต่างมีรูปร่างต่าง ๆ กัน มีหน้าคนละอย่างกัน ถืออาวุธต่างชนิดกัน พวกนี้มาจู่โจมพระโพธิสัตว์.

ส่วนเทวดาในหมื่นจักรวาลกำลังยืนกล่าวสวดอิติพระมหาสัตว์อยู่. ท้าวสักกเทวราชยืนเป่าสังข์วิษุบุตร ได้ยินว่าสังข์นั้นมีขนาดประมาณ ๑๒๐ ศอก เมื่อเป่าให้กินลมไว้คราวเดียว จะมีเสียงอยู่ตลอด ๔ เดือน ไม่หมดเสียง พญามหากาฬนาค ยืนพรรณนาพระคุณเท่านั้นเกินกว่าร้อยบาท ท้าวมหาพรหมยืนกั้นเศวตฉัตร. ก็เมื่อพลมารเข้าไปใกล้โพธิมณฑล บรรดาเทพเหล่านั้นแม้อंकหนึ่ง ก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ ต่างพากันหนีหน้าไปจากที่ที่อยู่ตรงหน้า ๆ แม้พญากาฬนาคราชก็ดำดิ่งไปมัญเชริกนาคพิภพ ซึ่งมีขนาด ๕๐๐ โยชน์ นอนเอามือทั้งสองปิดหน้า แม้ท้าวสักกเทวราชก็ลากสังข์วิษุบุตรไปยืนที่ขอบปากจักรวาล. ท้าวมหาพรหมจับยอดเศวตฉัตรเสด็จไปยังพรหมโลกทันที. แม้เทวดาองค์หนึ่งชื่อว่าผู้สามารถยืนอยู่มิได้มีเลย แต่พระมหาบุรุษพระองค์เดียวเท่านั้นประทับอยู่.

ฝ่ายมารกล่าวกะบริษัทของตนว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย ชื่อว่าบุรุษ

อื่นผู้จะเสมอเหมือนพระสิทธัตถะโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ย่อมไม่มี
พวกเราจักไม่อาจทำการรบต่อหน้า พวกเราจักทำการรบทางด้านหลัง.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงมองทั้งสามด้านได้เห็นแต่ความว่างเปล่า เพราะ
เทวดาทั้งปวงพากันหนีไปหมด. พระองค์ทรงเห็นพลมารจู่โจมเข้ามาทาง
ด้านเหนืออีก จึงทรงดำริว่า ชนมีประมาณเท่านี้กระทำความพากเพียร
ใหญ่โต เพราะมุ่งหมายเอาเราผู้เดียว ในที่นี้เราไม่มีบิดา มารดา พี่น้อง
หรือญาติไร ๆ อื่น แต่เรามี ๑๐ นี้เท่านั้น เป็นเสมือนบริวารชนที่เรา
ชุบเลี้ยงไว้ตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น เราควรทำบารมีเท่านั้นให้เป็น
ยอดของหมู่พล เอาศาสตราคือบารมีนั้นแหละประหาร กำจัดหมู่พลนี้
เสีย ดังนี้แล้ว จึงทรงนั่งรำพึงถึงบารมีทั้ง ๑๐ ประการ.

ลำดับนั้น เทวบุตรมารคิดว่า จักบันดาลให้พระสิทธัตถะกุมารหนีไป
เฉพาะด้วยลม จึงบันดาลมณฑลของลมให้ตั้งขึ้น. ขณะนั้นเอง ลมทั้งหลาย
อันต่างด้วยลมด้านทิศตะวันออกเป็นต้นก็ตั้งขึ้นมา แม้สามารถจะทำลาย
ยอดภูเขาซึ่งมีประมาณถึงโยชน์ หนึ่งโยชน์ สองโยชน์ สามโยชน์
กระทำป่า กอไม้ และต้นไม้เป็นต้นให้มีรากขึ้นข้างบน แล้วทำคามนิคม
รอบ ๆ ให้ละเอียดเป็นจุนวิจุน แต่มีอานุภาพถูกเดชแห่งบุญของพระ-
มหาบุรุษกำจัดเสียแล้ว พอมาถึงพระโพธิสัตว์ก็ไม่สามารถที่จะทำแม้มาตร
ว่าชายจิวรของพระโพธิสัตว์ให้ไหวได้.

ลำดับนั้น เทวบุตรมารจึงคิดว่า จักเอาน้ำมาท่วมทำพระสิทธัตถะ
ให้ตาย จึงบันดาลฝนห่าใหญ่ให้ตั้งขึ้น, ด้วยอานุภาพของเทวบุตรมารนั้น
เมฆฝนอันมีร้อยหีบพันหีบเป็นต้นเป็นประเภทตั้งขึ้นซ้อน ๆ กัน แล้ว
ตกลงมา. ด้วยกำลังแห่งสายธารของน้ำฝน แผ่นดินได้เป็นช่องน้อยช่อง

ใหญ่. มหาम्मที่ลอยมาทางส่วนเบื้องบนของป่าและต้นไม้เป็นต้น ไม่
อาจให้น้ำแม่ท่าก่อนหยาดน้ำค้างเปียกที่จีวรของพระมหาสัตว์.

ลำดับนั้น จึงบันดาลห้าฝนหินให้ตั้งขึ้น ยอดภูเขาขนาดใหญ่ ๆ
กรุ่นเป็นควันไฟลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ พอถึงพระโพธิสัตว์ก็กลายเป็น
เป็นกลุ่มดอกไม้ทิพย์.

ลำดับนั้น จึงบันดาลห้าฝนเครื่องประหารให้ตั้งขึ้น เครื่องประหาร
มีดาบ หอก และลูกศร เป็นต้น มีคมข้างเดียว มีคมสองข้าง คุณเป็น
ควันไฟลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ พอถึงพระโพธิสัตว์ก็กลายเป็น
ดอกไม้ทิพย์.

ลำดับนั้น จึงบันดาลห้าฝนถ่านเพลิงให้ตั้งขึ้น ถ่านเพลิงทั้งหลาย
มีสีดังดอกทองกวาว ลอยมาทางอากาศ พอถึงพระโพธิสัตว์ก็กลายเป็น
ดอกไม้ทิพย์ โปรยปรายลงแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์.

ลำดับนั้น จึงบันดาลห้าฝนถ้ำร้างให้ตั้งขึ้น ถ้ำร้างมีสีดังไฟร้อน
อย่างยิ่ง ลอยมาทางอากาศก็กลายเป็นจันท์ตกลงแทบบาทมูล
ของพระโพธิสัตว์.

ลำดับนั้น จึงบันดาลห้าฝนทรายให้ตั้งขึ้น ทรายทั้งหลายละเอียด
ยับ คุณเป็นควันไฟลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ ก็กลายเป็นดอกไม้ทิพย์
ตกลงแทบบาทมูลของพระมหาสัตว์.

ลำดับนั้น จึงบันดาลห้าฝนเปลือกนมให้ตั้งขึ้น เปลือกนมที่คุณเป็น
ควันไฟลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ ก็กลายเป็นเครื่องลูบไล้อันเป็นทิพย์
ตกลงแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์.

ลำดับนั้น เทวบุตรมารได้บันดาลความมืดให้ตั้งขึ้น ด้วยคิดว่า

เราจักทำให้พระสิทธัตถะกลัวด้วยความมีดนี้แล้วหนีไป. ความมีดนั้นเป็นความมีดคือ เหมือนความมีดอันประกอบด้วยองค์ ๔ (คือแรม ๑๔ คำ ป่าช้า เมฆทึบ และเที่ยงคืน) พอถึงพระโพธิสัตว์ก็อันตรธานหายไป เหมือนความมีดที่ถูกกำจัดด้วยแสงสว่างของดวงอาทิตย์ฉะนั้น.

มารนั้นเมื่อไม่สามารถทำให้พระโพธิสัตว์หนีไปด้วยลม ฝน ห่าฝน- หิน ห่าฝนเครื่องประหาร ห่าฝนถ่านเพลิง ห่าฝนถ้ำร้าง ห่าฝนทราย ห่าฝนเปือกตม และห่าฝนคือความมีด ทั้ง ๕ ประการนี้ ด้วยประการอย่างนี้ได้ จึงตั้งบริษัทยของตนว่า พนาย พวกท่านจะหยุดอยู่ทำไม จงจับพระสิทธัตถะกุมารนี้ จงฆ่า จงให้หนีไป แม้ตนเองก็นั่งอยู่บนคอช้าง คิริเมขล์ ถือจักรารุชเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์แล้วกล่าวว่า สิทธัตถะ ท่าน จงลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ บัลลังก์นี้ไม่ถึงแก่ท่าน บัลลังก์นี้ถึงแก่เรา. พระมหาสัตว์ได้ฟังคำของมารนั้นแล้วได้ตรัสว่า ลูกอมมาร ท่านไม่ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ ไม่ได้บำเพ็ญอุปบารมี ๑๐ ไม่ได้บำเพ็ญปรมัตตบารมี ๑๐ มหาบริจาต ๕ ก็ไม่ได้บำเพ็ญ ท่านไม่ได้บำเพ็ญญาตถจริยา โลกัตถจริยา พุทธัตถจริยา ทั้งหมดนั้น เราท่านนั้นบำเพ็ญมาแล้ว เพราะฉะนั้น บัลลังก์นี้จึงไม่ถึงแก่ท่าน บัลลังก์นี้ถึงแก่เราท่านนั้น.

มารโกรธ อดกลั้นกำลังของความโกรธไว้ไม่ได้ จึงขว้างจักรารุชใส่พระมหาบุรุษ จักรารุชนั้น เมื่อพระมหาบุรุษรำพึงถึงบารมี ๑๐ ทศ อยู่ นั่นแล ได้กลายเป็นพาดานดอกไม้ตั้งอยู่ ณ ส่วนเบื้องบน. ได้ยินว่า จักรารุชนั้นคมกล้านัก มารโกรธแล้วขว้างไปในที่อื่น จะตัดเสาคินอันเป็นแท่งเดียวที่บิดาไป เหมือนตัดหน่อไม้ไผ่. แต่บัดนี้ เมื่อจักรารุชนั้นกลายเป็นพาดานดอกไม้ตั้งอยู่ บริษัทมารที่เหลือจึงพากันปล่อยยอกเขา

หินใหญ่ให้กลิ้งมา ด้วยคิดว่า พระสิทธัตถะจักลุกจากบัลลังก์หนีไปในบัดนี้. ยอดเขาหินแม่เหล่านั้น เมื่อพระมหาบุรุษรำพึงถึงบารมี ๑๐ ทศอยู่ ก็กลายเป็นกลุ่มดอกไม้ตกลงบนภาคพื้น เทวดาทิ้งหลายที่อยู่ ณ ขอบปากจักรวาลก็ยี้ดคอเงยศีรษะขึ้นแลดูด้วยคิดว่า โอ! อตภาพอันถึงความเลิศด้วยพระรูปโฉมของพระสิทธัตถะกุมร นิบหายเสียแล้วหนอ พระสิทธัตถะกุมารนั้น จักทรงกระทำอย่างไรหนอ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสว่า บัลลังก์ที่ถึงในวันนี้เป็นที่ตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว ย่อมถึงแก่เรา จึงตรัสกะมารผู้ยืนอยู่ว่า คุณก่อนมาร ในภาวะที่ท่านได้ให้ทาน ใครเป็นสักขีพยาน มารเหยียดมือไปตรงหน้าพลมารโดยพูดว่า คนเหล่านี้มีประมาณเท่านี้แล เป็นสักขีพยาน. ขณะนั้น เสียงของบริษัทมารได้ดังขึ้นว่า เราเป็นสักขีพยาน เราเป็นสักขีพยาน ได้เป็นเหมือนเสียงแผ่นดินทรุด.

ลำดับนั้น มารกล่าวกะพระมหาบุรุษว่า สิทธัตถะ ในภาวะที่ท่านให้ทานไว้แล้ว ใครเป็นสักขีพยาน. พระมหาบุรุษตรัสว่า ในภาวะที่เราให้ทาน ตนผู้มีจิตใจเป็นพยานก่อน แต่ในที่นี้ เราไม่มีใคร ๆ ที่มีจิตใจเป็นสักขีพยานให้ได้ ทานที่เราให้ในอตภาพอื่น ๆ จงยกไว้ก่อน เอาแค่ในภาวะที่เราดำรงอยู่ในอตภาพเป็นพระเวสสันดรแล้วได้ให้สัตตสดกมหาทานก่อน ปฐพีอันหนาใหญ่นี้แม้จะไม่มีจิตใจก็เป็นสักขีพยานได้ จึงทรงนำออกเฉพาะพระหัตถ์เบื้องขวา จากภายในกลีบจีวร แล้วทรงชี้ไปตรงหน้ามหาปฐพี โดยตรัสว่า ในภาวะที่เราดำรงอยู่ในอตภาพเป็นพระเวสสันดรแล้วให้สัตตสดกมหาทาน ท่านเป็นสักขีพยานหรือไม่ได้เป็น. มหาปฐพีได้บันลือขึ้นเหมือนจะท่วมทับพลมาร ด้วยร่ำเสียง พันเสียง แสนเสียงว่า ในกาลนั้น เราเป็นสักขีพยานท่าน.

แต่นั้น เมื่อพระมหาบุรุษทรงพิจารณาถึงทานที่ให้ในอรรถภาพเป็น พระเวสสันดรอยู่ว่า สิทธิตะละ มหาทาน อุดมทาน ท่านได้ให้แล้ว ดังนี้ ช้างศิริเมขล์สูง ๑๕๐ โยชน์ ถูกเขาลงบนแผ่นดิน บริษัทมารพากันหนีไป ยังทิสานุกิศา มาร ๒ ตนชื่อว่าหนีไปทางเดียวกัน ย่อมไม่มี พากันถึง อารณที่ศิรยะ และผ้าที่นุ่งห่ม แล้วหนีไปทางทิศที่ตรงหน้า ๆ นิ่งเอง. แต่นั้น หมู่เทพได้เห็นพลมารหนีไป พวกเทวดา จึงประกาศแก่พวก เทวดา พวกนาคจึงประกาศแก่พวกนาค พวกครุฑจึงประกาศแก่พวก ครุฑ พวกพรหมจึงประกาศแก่พวกพรหมว่า ความปราศัยเกิดแก่มาร แล้ว ชัยชนะเกิดแก่สิทธิตถกุมารแล้ว พวกเราจักทำการบูชาชัยชนะ ดังนี้ ต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นมายัง โขธิบัลลังก์อันเป็นสำนัก ของพระมหาบุรุษ.

ก็เมื่อพลมารเหล่านั้นหนีไปอย่างนี้แล้ว

ในกาลนั้น หมู่เทพมีใจเบิกบาน ประกาศความชนะของ พระมเหสีเจ้า ๓ โขธิมัทธว่า พระพุทธเจ้าผู้มีสิรินทร์จะมี ชัยชนะ ส่วนมารผู้ลามกปราศัยแล้ว.

ในกาลนั้น หมู่ นาคมีใจเบิกบาน ประกาศความชนะของ พระมเหสีเจ้า ๓ โขธิมัทธว่า พระพุทธเจ้าผู้มีสิรินทร์จะมี ชัยชนะ ส่วนมารผู้ลามกปราศัยแล้ว.

ในกาลนั้น หมู่ครุฑมีใจเบิกบาน ประกาศความชนะของ พระมเหสีเจ้า ๓ โขธิมัทธว่า พระพุทธเจ้าผู้มีสิรินทร์จะมี ชัยชนะ ส่วนมารผู้ลามกปราศัยแล้ว.

ในกาลนั้น หมู่พรหมมีใจเบิกบาน ประกาศความชนะ

ของพระมหาสีเจ้า ฌ โภธิมัทธาว่า พระพุทธเจ้าผู้มีสิรินี้ ทรง
มีชัยชนะ ส่วนมารผู้ลามกปราชัยแล้ว ฉะนั้นแล.

เทวดาในหมื่นจักรวาลที่เหลือ ได้บูชาด้วยดอกไม้ของหอมและ
เครื่องลูบไล้ กับได้กล่าวสดุดีนานปีการอยู่. เมื่อพระอาทิตย์ยัง
ทอแสงอยู่อย่างนี้นั้นแล พระมหาบุรุษทรงกำจัดมารและพลมารได้ อันกาบ
ไบมหาโพธิพฤษ์ซึ่งตกลงเบื้องบนจิวร ประหนึ่งกลีบแก้วประพาพแดง
บูชาอยู่ ทรงระลึกรูปเพนิवासญาณได้ในปฐมยาม ทรงชำระทิพยจักขุได้
ในมัชฌิมยาม ทรงหยั่งพระญาณลงในปัจจุสมุปบาทได้ในปัจฉิมยาม.
ครั้งเมื่อพระมหาบุรุษนั้นทรงพิจารณาปัจจุอาการ อันประกอบด้วยบท ๑๒
บท โดยอนุโลมและปฏิโลม ด้วยอำนาจวิภูฏะและวิวัฏฏะ หมิ่นโลกธาตุ
ได้ไหวถึง ๑๒ ครั้ง จนจรคน้ารองแผ่นดินเป็นที่สุด.

ก็เมื่อพระมหาบุรุษทรงยังหมิ่นโลกธาตุให้บันลือแล้ว ทรงรู้แจ้ง
แทงตลอดพระสัพพัญญูญาณในเวลาอรุณขึ้น หมิ่นโลกธาตุทั้งสิ้นก็ได้มี
การตกแต่งประดับประดาแผ่นดินของธงทั้งหลายที่ยกขึ้นที่ขอบปากจักร-
วาลทิศตะวันออก กระทบขอบปากจักรวาลทิศตะวันตก. อนึ่ง แผ่นผ้าของ
ธงทั้งหลายที่ยกขึ้นที่ขอบปากจักรวาลทิศตะวันตก กระทบขอบปากจักร-
วาลทิศตะวันออก. แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่ยกขึ้นที่ขอบปากจักรวาลทิศใต้
กระทบขอบปากจักรวาลทิศเหนือ แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่ยกขึ้นที่ขอบ
ปากจักรวาลทิศเหนือ กระทบขอบปากจักรวาลทิศใต้. แผ่นผ้าของธง
ทั้งหลายที่ยกขึ้นที่พื้นแผ่นดิน ได้ตั้งจรดถึงพรหมโลก แผ่นผ้าของธง
ทั้งหลายที่ยกขึ้นที่พรหมโลก ก็ตั้งอยู่จรดถึงบนพื้นแผ่นดิน. ต้นไม้ดอกไม้
ในหมื่นจักรวาลก็ออกดอก ต้นไม้ผลก็เต็มไปด้วยพวงผล. ปทุมชนิด

ลำต้นก็ออกดอกที่ลำต้น ปทุมชนิดกิ่งก็ออกดอกที่กิ่ง ปทุมชนิดเครือเถา
ออกดอกที่เครือเถา ปทุมชนิดที่ห้อยในอากาศก็ออกดอกในอากาศ
ปทุมชนิดเป็นก้านก็ทำลายพื้นศิลาที่บเป็นดอกบัวตั้งขึ้นซ้อนๆ กัน. หมื่น
โลกธาตุได้เคลื่อนกลาดด้วยดอกไม้ เหมือนกลุ่มดอกไม้ที่เขาวน ๆ แล้ว
โยนไป และเหมือนเครื่องลาดดอกไม้ที่เขาลาดไว้อย่างดี. โลกัณตริกนร
กว้าง ๘ พันโยชน์ในระหว่างจักรวาลทั้งหลาย ไม่เคยสว่างแม้ด้วยแสง
อาทิตย์ ๗ ดวง ในกาลนั้นได้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน. มหาสมุทรลึก
๘๔,๐๐๐ โยชน์ ได้กลายเป็นน้ำหวาน. แม่น้ำทั้งหลายไม่ไหล คนบอด
แต่กำเนิดแลเห็นรูป คนหนวกแต่กำเนิดได้ยินเสียง. คนง่อยเปลี้ยแต่
กำเนิดก็เดินได้ เครื่องจองจำคือข้อคาเป็นต้นก็ขาดตกไปเอง.

พระมหาบุรุษอันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บูชาอยู่ด้วยสิริสมบัติ
หาประมาณมิได้ ด้วยประการอย่างนี้ เมื่ออัจฉริยธรรมทั้งหลายมีประการ
มิใช่น้อยปรากฏแล้ว ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานที่พระพุทธเจ้าทั้งปวงมิได้ทรงละว่า

เราเมื่อแสวงหานายช่างผู้กระทำเรือน เมื่อไม่ประสบได้
ท่องเที่ยวไปยังสงสารมิใช่น้อย การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์.
นี่แนะนำช่างผู้กระทำเรือน เราเห็นท่านแล้ว ท่านจักรไม่ได้
กระทำเรือนอีกต่อไป ซึ่งโครงทั้งหมดของท่านเราหักเสียแล้ว
ยอดเรือนเราก็กำจัดแล้ว จิตของเราถึงวิสังขารคือพระนิพพาน
แล้ว เราได้ถึงความสิ้นตัณหาแล้ว ดังนี้.
ฐานะมีประมาณเท่านี้ โดยเริ่มตั้งแต่พิภพคฤติจนกระทั่งบรรลู่

พระสัมพันธูปัญญาที่โพธิมณฑลนี้ ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่า อวิทูเรนิทาน ด้วยประการฉะนี้.

จบอวิทูเรนิทานกถา

สันติเกนิทานกถา

ก็สันติเกนิทาน ท่านกล่าวว่าย่อมได้เฉพาะในที่นั้น ๆ อย่างนี้ว่า "สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันอันเป็นอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี" ดังนี้ และว่า "ประทับอยู่ในกุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้กรุงสาวัตถี" ดังนี้, ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น สันติเกนิทานเมื่อนั้น ฟังทราบตั้งแต่ต้นอย่างนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับนั่งบนชยบัลลังก์ ทรงเปล่งอุทานแล้วได้มีพระดำริอย่างนี้ว่า เราเล่นไปถึงสี่สงขัยแสนกับ ก็เพราะเหตุบัลลังก์นี้ เพราะเหตุบัลลังก์นี้แหละ เราได้ตัดศีรษะอันประดับแล้วที่คอให้ไปแล้ว ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ เราควักนัยน์ตาที่หยอดคิแล้ว และเชือดหทัยให้ไปแล้ว ให้บุตรเช่นกับชาลิกุมาร ให้ธิดาเช่นกับกัณหาชินากุมารีและให้ภริยาเช่นกับพระมัทรีเทวี เพื่อเป็นทาสของคนอื่น ๆ บัลลังก์ของเราเป็นบัลลังก์ชั้ย เป็นบัลลังก์มั่นคง เมื่อนั่งบนบัลลังก์นี้แล้ว ความดำริเต็มบริบูรณ์ เราจักไม่ออกจากบัลลังก์นี้ก่อน ดังนี้ พระองค์จึงประทับนั่งเข้าสมาบัติหลายแสน โกฎิ ฌ บัลลังก์นั้นนั้นแหละตลอด ๗ วัน

ซึ่งท่านหมายกล่าวได้ว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข โดยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์.

ครั้งนั้น เทวดาบางพวก เกิดความปริวิตกขึ้นว่า แม่วันนี้ พระ-
สิทธิ์ดลก็ยังมิกิจที่จะต้องทำอยู่เป็นแน่ เพราะยังไม่ละความอาลัยใน
บัลลังก์ พระศาสดาทรงทราบความปริวิตกของเทวดาทั้งหลาย เพื่อจะทรง
ระงับความปริวิตกของเทวดาเหล่านั้น จึงทรงเหาะขึ้นสู่เวหาส ทรงแสดง
ยมกปาฏิหาริย์. จริงอยู่ ปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำที่มหาโพธิมณฑลก็ดี ปาฏิ-
หาริย์ที่ทรงกระทำในสมาคมพระญาติก็ดี ปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำในสมาคม
ชาวป่าตลิวศรก็ดี ทั้งหมดได้เป็นเช่นกับยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำที่ควง
ไม้คันทามพพฤกษ์.

พระศาสดาครั้งทรงระงับความวิตกของเทวดาทั้งหลาย ด้วยปาฏิ-
หาริย์นี่ยังนี้แล้ว จึงประทับยืนทางด้านทิศเหนือติดกับทิศตะวันออก
เฉียงจากบัลลังก์ไปเล็กน้อย ทรงพระดำริว่า เราแห่งตลอดพระสัพพัญญ-
ุตญาณ ที่บัลลังก์นี้หนอ จึงทรงลืมนพระเนตรแลดูบัลลังก์และต้นโพธิ์
อันเป็นสถานที่บรรลุมผลแห่งบารมีทั้งหลาย ที่ทรงบำเพ็ญมาสื่อสงไขย-
แสนกัป ทรงยับยั้งอยู่ตลอดสัปดาห์. สถานที่นั้นจึงชื่อว่า อนิมิสเจดีย์.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงนิรมิตที่จงกรมในระหว่างบัลลังก์กับ
สถานที่ที่ประทับยืน ทรงจงกรมอยู่บนรัตนจงกรมอันยาวจากทิศตะวันออก
จรดทิศตะวันตก ยับยั้งอยู่ตลอดสัปดาห์ สถานที่นั้นจึงชื่อว่า รัตนจงกรม-
เจดีย์.

กึ่งในสัปดาห์ที่ ๔ เทวดาทั้งหลายนิรมิตเรือนแก้วทางด้านทิศพายัพ

จากต้นโพธิ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งขัดสมาธิในเรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก และพระสมันตปิฎกฐานอนันตนัยในพระอภิธรรมปิฎกนั้น โดยพิเศษ ทรงยับยั้งอยู่ตลอดสัปดาห์. ส่วนนักอภิธรรมทั้งหลายกล่าวว่า ที่ชื่อว่าเรือนแก้ว ไม่ใช่เรือนที่ทำด้วยแก้ว ๗ ประการ แต่สถานที่ที่ทรงพิจารณาปกรณ์ทั้ง ๗ เรียกว่าเรือนแก้ว. แต่เพราะเหตุที่ท่านประยุกต์เรื่องทั้งสองนั้นเข้าไปในที่นี้โดยปริยาย เพราะฉะนั้น ควรถือเอาทั้งสองเรื่องนั้นนั่นแหละ. ก็จำเดิมแต่นั้นมา สถานที่นั้นจึงชื่อว่า **รัตนมรเจตีย์.**

พระศาสดาทรงยับยั้งอยู่ ๔ สัปดาห์เฉพาะบริเวณใกล้ต้นโพธิ์เท่านั้น ด้วยประการอย่างนี้ ในสัปดาห์ที่ ๕ เสด็จจากควงไม้โพธิ์ไปยังไม้ อชปาลนิโครธ ประทับนั่งพิจารณาพระธรรมและเสวยวิมุตติสุข ณ ต้น อชปาลนิโครธเมื่อนั้น.

สมัยนั้น มารผู้มีบาปคิดว่า เราติดตามอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่านั้น แม้จะเพ่งมองหาช่องอยู่ ก็ไม่ได้เห็นความพลั้งพลาดอะไร ๆ ของสิทธัตถะนี้ บัดนี้ สิทธัตถะนี้ก้าวล่วงพ้นอำนาจของเราเสียแล้ว จึงถึงความโทมนัส นั่งอยู่ในหนทางใหญ่ เมื่อคิดถึงเหตุ ๑๖ ประการ จึงขีดเส้น ๑๖ เส้น ลงบนแผ่นดิน คือคิดว่า เราไม่ได้บำเพ็ญทานบารมีเหมือนสิทธัตถะนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เป็นเหมือนสิทธัตถะนี้ ดังนี้ แล้วขีดลงไปเส้นหนึ่ง. อนึ่ง คิดว่าเราไม่ได้บำเพ็ญศีลบารมี ฯลฯ เนกขัมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี เหมือนสิทธัตถะนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เป็นเหมือนสิทธัตถะนี้ ดังนี้แล้วขีดเส้น (ที่ ๒ ถึงเส้น) ที่ ๑๐. อนึ่ง คิดว่า เราไม่

ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ อันเป็นอุปนิสัยแก่การแทงตลอดอินทริยปโรปริยัตติ-
ญาณอันไม่ทั่วไปแก่คนอื่น เหมือนสัทธัตถะนี้ เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่
ได้เป็นเช่นกับสัทธัตถะนี้ ดังนี้แล้วขีดเส้น ที่ ๑๑. อนึ่ง คิดว่า เราไม่ได้
บำเพ็ญบารมี ๑๐ อันเป็นอุปนิสัยแก่การแทงตลอดอสาขานุสยญาณ ฯลฯ
มหากรณาสมาปัติญาณ ยมกปาฏิหาริยญาณอนาวรณญาณและสัพพัญญุต-
ญาณอันไม่ทั่วไปแก่คนอื่น เหมือนดังสัทธัตถะนี้ เพราะเหตุนี้ เราจึง
ไม่เป็นเช่นกับสัทธัตถะนี้ ดังนี้แล้ว ขีดเส้นที่ ๑๒ ถึงเส้นที่ ๑๖. มารนั่ง
ขีดเส้น ๑๖ เส้นอยู่ที่หนทางใหญ่ เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็สมัยนั้นธิดาของมาร ๓ นาง คือ นางตัณหา นางราคา และ
นางอรดี คิดว่า บิดาของพวกเราไม่ปรากฏ บัดนี้ อยู่ที่ไหนหนอ จึงพากัน
กันมองหา ได้เห็นบิดาผู้มีความโทมัสนั่งขีดแผ่นดินอยู่ จึงพากันไปยัง
สำนักของบิดาแล้วถามว่า ท่านพ่อ เพราะเหตุไร ท่านพ่อจึงเป็นทุกข์
หม่นหมองใจ. มารกล่าวว่า ลูกเอ๋ย มหาสมณะนี้ ล้วงพื้นอำนาจของ
เราเสียแล้ว พ่อคอยดูอยู่ตลอดเวลาประมาณเท่านี้ ไม่อาจได้เห็นช่องคือ
โทษของมหาสมณะนี้ เพราะเหตุนี้ พ่อจึงเป็นทุกข์หม่นหมองใจ. ธิดา
มารกล่าวว่า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านพ่ออย่าเสียใจเลย ลูก ๆ จักทำ
มหาสมณะนั้นไว้ในอำนาจของตน ๆ แล้วพามา. มารกล่าวว่า ลูกเอ๋ย
มหาสมณะนี้ ใคร ๆ ไม่อาจทำไว้ในอำนาจได้ บุรุษผู้นี้ตั้งอยู่ในศรัทธา
อันไม่หวั่นไหว. ธิดามารกล่าวว่า ท่านพ่อ พวกลูกเชื่อว่าเป็นสตรี
ลูก ๆ จักเอาบ่วงคือราคะเป็นต้น ผูกมหาสมณะนั้น นำมาเคียวนี้แหละ.
ท่านพ่ออย่าคิดไปเลย ครั้นกล่าวแล้วจึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลว่า
ข้าแต่พระสมณะ พวกข้าพระบาทจะบำเรอบาทของพระองค์. พระผู้มี-

พระภาคเจ้ามิได้ทรงใส่ใจถึงคำของพวกนาง ทรงไม่ทรงลืมพระเนตรแลดู ทรงนั่งเสวยสุขอันเกิดแต่วิเวกอย่างเดียว เพราะทรงน้อมพระทัยไปในธรรมเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอุปธิอันยอดเยี่ยม.

ธิดามารคิดกันอีกว่า ความประสงค์ของพวกผู้ชายเอาแน่ไม่ได้ บางพวกมีความรักหญิงเด็ก ๆ บางพวกรักหญิงผู้อยู่ในปฐมวัย บางพวกรักหญิงผู้อยู่ในมัชฌิมวัย บางพวกรักหญิงผู้อยู่ในปัจฉิมวัย ถ้ากระไร พวกเราควรเอารูปต่างอย่างเข้าไปล่อแล้วยึดเอา จึงนางหนึ่ง ๆ นิรมิตอรรถภาพของตนๆ โดยเป็นรูปหญิงวัยรุ่นเป็นต้น ก็เป็นหญิงวัยรุ่นเป็นหญิงยังไม่คลอด เป็นหญิงคลอดคราวเดียว เป็นหญิงคลอดสองคราว เป็นหญิงกลางคน และเป็นหญิงผู้ใหญ่ เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ๖ ครั้ง แล้วทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระบาททั้งหลาย จะบำเรอบาทของพระองค์ แม้ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มิได้ทรงใส่พระทัย โดยประการที่ทรงน้อมพระทัยไปในธรรมเครื่องสิ้นไปแห่งอุปธิอันยอดเยี่ยม

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นธิดามารเหล่านั้นเข้าไปหา โดยเป็นหญิงผู้ใหญ่ จึงทรงอธิษฐานว่า หญิงเหล่านี้จงเป็นคนพินาศมีผมหงอก. คำของเกจิอาจารย์นั้น ไม่ควรเชื่อถือ. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าจะได้ทรงกระทำอธิษฐานเห็นปานนั้นก็หามิได้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงหลีกไป พวกเธอเห็นอะไรจึงพยายามอย่างนี้ ควรทำกรรมชื่อเห็นปานนี้ เบื้องหน้าของคนผู้ยังไม่ปราศจากราคะเป็นต้น ก็ตถาคตละราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงทรงปรารภถึงการละกิเลสของพระองค์ ทรงแสดงธรรมตรัสคาถา ๒ คาถา ในพุทธวรรค ธรรมบท ดังนี้ว่า

ความชนะอันผู้ใดชนะแล้วไม่กลับแพ้ใคร ๆ จะนำความชนะของผู้นั้นไปไม่ได้ในโลก ท่านทั้งหลายจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไร.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ไม่มีตัณหาจุจาย ส่ายไปในอารมณ์ต่าง ๆ เพื่อจะนำไปในที่ไหน ท่านทั้งหลายจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไร ดังนี้.

ธิดามารเหล่านั้นพากันกล่าวคำนั้นอาทิวา นัยว่า เป็นความจริง บิดาของเราได้กล่าวไว้ว่า พระอรหันต์สุดเจ้าในโลก ใคร ๆ จะนำไปง่าย ๆ ด้วยราคะ. หาได้ไม่ ดังนี้แล้วพากันกลับมายังสำนักของบิดา.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยับยั้งอยู่ที่ชพาลนิโครชนั้นนั้นแหละตลอดสัปดาห์ แต่นั้นได้เสด็จไปยังโคนไม้มุจลินท์. ณ ที่นั้น เกิดฝนปร่าอยู่ตลอด ๗ วัน เพื่อจะป้องกันความหนาวเป็นต้น พญานาค ชื่อมุจลินท์ เอาขนดวง ๗ รอบ ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่เหมือนประทับอยู่ในพระคันธกุฎีอันไม่ดับแคบ ทรงยับยั้งอยู่ตลอดสัปดาห์ แล้วเสด็จเข้าไปยังต้นราชายตนะ แม้ ณ ที่นั้นก็ทรงยับยั้งเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอดสัปดาห์.

โดยลำดับกาลเพียงเท่านี้ก็ครบ ๗ สัปดาห์บริบูรณ์.

ในระหว่างนี้ไม่มีการสรงพระพักตร์ ไม่มีการปฏิบัติพระสรีระ ไม่มีกิจด้วยพระกระยาหาร แต่ทรงยับยั้งอยู่ด้วยฌานสุขและผลสุขเท่านั้น.

ครั้นในวัน ที่ ๔๕ อัน เป็นที่สุดของ ๗ สัปดาห์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ที่ต้นราชายตนะนั้น เกิดพระดำริขึ้นว่าจักสรงพระพักตร์.

ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ทรงนำผลสมออันเป็นยาสมุนไพรมาถวาย. พระศาสดาเสวยผลสมอนั้น ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้มีการถ่ายพระบังคนหนัก. ลำดับนั้น ท้าวสักกะนั้นแลได้ถวายไม้ชำระพระทนต์ ชื่อ นาคคดา และน้ำบัวนพระโอยฐ์ น้ำสรงพระพักตร์แก่พระองค์ พระศาสดาทรงเสวยไม้ชำระพระทนต์นั้น แล้วยื่นพระโอยฐ์ สรงพระพักตร์ด้วยน้ำจากสระอนโณคต เสร็จแล้วยังคงประทับนั่งอยู่ที่โคนไม้ราชายตนะนั้นนั้นแหละ.

สมัยนั้น พานิช ๒ คนชื่อ ตปฺสสะ และ ภัลลิกะ เดินทางจาก อุกกชนบท จะไปยังมัจฉิมประเทศ ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ผู้อันเทวดา ผู้เป็นญาติสายโลหิตของคนในชาติก่อน กันเกวียนไว้ ให้มีความอดสาหะในการจัดพระกระยาหารถวายแต่พระศาสดา จึงถือเอาข้าวตูก้อนและขนม น้ำผึ้ง (ขนมหวาน) แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ พระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงอาศัยความอนุเคราะห์ รับพระกระยาหารของ ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด ดังนี้แล้วน้อมถวายพระศาสดาแล้วยืนอยู่ เพราะบาตรได้อันตรธานหายไปในวันรับข้าวปายาส พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงดำริว่า พระตถาคตเจ้าทั้งหลายย่อมไม่รับที่มือ เราจะรับที่อะไรหนอ. ลำดับนั้น ท้าวมหाराชทั้ง ๔ องค์จากทิศทั้ง ๔ รู้พระดำริของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงน้อมถวายบาตรทั้งหลายอันแล้วด้วยแก้วอินทนิล พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงรับบาตรเหล่านั้น ท้าวมหाराชทั้ง ๔ จึงน้อมถวายบาตร ๔ ใบ อันแล้วด้วยศิลามีสีดังถั่วเขียว เพื่อจะทรงอนุรักษศรัทธาของท้าวมหाराชทั้ง ๔ จึงทรงรับบาตรแม่ทั้ง ๔ ใบ ทรงวางซ้อน ๆ กัน แล้วทรงอธิษฐานว่า จงเป็นบาตรใบเดียว บาตรทั้ง ๔ ใบจึงมีรอย

ปรากฏอยู่ที่ขอบปาก รวมเข้าเป็นใบเดียวกัน โดยประมาณขนาดกลาง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับพระกระยาหารที่บาตรอันล้นด้วยศิลามีค่านานั้น เสวยแล้วได้ทรงกระทำอนุโมทนา. พาณิชน้องสองคนนั้นถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ ได้เป็น ทเววจิกอุบาสก คืออุบาสกผู้กล่าวถึงสรณะสอง. ลำดับนั้น พาณิชน้องสองคนนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานฐานะ อันควรที่จะพึงปรนนิบัติแก่ข้าพระองค์ทั้งสองด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเอาพระหัตถ์ขวาลูบพระเศียรของพระองค์ แล้วได้ประทานพระเกศธาตุทั้งหลายให้ไป. พาณิชน้องสองนั้นบรรจุพระเกศธาตุเหล่านั้นไว้ภายในผอบทองคำ ประดิษฐานพระเจดีย์ไว้ในนครของตน.

ก็จำเดิมแต่นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จกลับไปยังต้นอชปาลนิโครธอีก แล้วประทับนั่งอยู่ที่ควงต้นนิโครธ. ครั้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นพอประทับนั่งที่ควงต้นนิโครธนั้นเท่านั้น ทรงพิจารณาถึงความที่ธรรมอันพระองค์ทรงบรรลุแล้วเป็นธรรมลึกซึ้ง ความตรึกอันพระพุทธเจ้าทั้งปวงเคยประพฤติกันมา ถึงอาการคือความไม่ประสงค์จะทรงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น บังเกิดขึ้นว่า ธรรมนี้เราบรรลุได้โดยยากแล.

ลำดับนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ทรงดำริว่า ท่านผู้เจริญ โลกจักพินาศหนอ ท่านผู้เจริญ โลกจักพินาศหนอ จึงทรงพาท้าวสักกะ ท้าวสุยามะ ท้าวสันดุสิต ท้าวนิมมานรดี ท้าวสวัตติ และท้าวมหาพรหมทั้งหลาย จากหมื่นจักรวาล เสด็จมายังสำนักของพระศาสดา ทูลอาราธนา

ให้ทรงแสดงธรรม โดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรม.

พระศาสดาทรงให้ปฎิญาแก่ท้าวสหัมบดีพรหมนั้น แล้วทรงดำริอยู่ว่า เราควรแสดงธรรมกัณฑ์แรก แก่ใครหนอ ทรงยังพระดำริให้เกิดขึ้นว่า **อาหารดาบส** เป็นบัณฑิต เธอจรรู้ธรรมนี้ได้เร็วพลัน จึงทรงตรวจดูอีก ทรงทราบว่าอาหารดาบสนั้นกระทำกาละได้ ๗ วันแล้ว จึงทรงรำพึงถึง **อุทกดาบส** ได้ทรงทราบว่า แม้อุทกดาบสนั้นก็ได้กระทำกาละเสียเมื่อพลบค่ำวานนี้ จึงทรงมนสิการปรารภถึง **พระปัญจวัคคีย์** ว่าภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะมากมายแก่เรา จึงทรงรำพึงว่า บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น อยู่ที่ไหนหนอ ได้ทรงทราบว่า อยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี จึงเสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปรอบ ๆ โขรัมภ์ประทับอยู่ ๒ - ๓ วัน แล้วทรงดำริว่า ในวันเพ็ญเดือน ๘ เราจักไปเมืองพาราณสี ประกาศพระธรรมจักร จึงในคิลิที ๑๔ ค่ำแห่งปัจฉิมเวลาปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง เมื่อราตรีสว่างตั้งขึ้นแล้ว พอเช้าตรู่ ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จดำเนินสิ้นหนทาง ๑๘ โยชน์ ในระหว่างทาง ทรงพบอุปกอาชีวก จึงตรัสบอกถึงหน้าที่พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้าแก่อุปกอาชีวกนั้น แล้วเสด็จถึงป่าอิสิปตนะในเวลาเย็นวันนั้นเอง.

พระปัญจวัคคีย์เห็นพระตถาคตเสด็จมาแก่ไกล ได้กระทำตักกานว่า นี่แน่ะอาวุโสทั้งหลาย พระสมณโคดมนี้เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มั่งมากในปัจจุบัน มีร่างกายสมบูรณ์ มีอินทรีย์ผ่องใส มีวรรณดุจทอง กำลังเสด็จมา พวกเราจักไม่ทำสามีจิกรรม มีการไหว้เป็นต้นแก่พระสมณโคดม

นี้ แต่เธอประสูติในตระกูลใหญ่ ย่อมควรจัดอาสนะไว้ ด้วยเหตุนี้
พวกเราปลุกเพียงอาสนะไว้เพื่อเธอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงรำพึงว่า ภิกษุปัจฉิมศรัทธาเหล่านี้ คิดกัน
อย่างไรหนอ. ก็ได้ทราบวาระจิตด้วยพระญาณ อันสามารถทรงทราบอาจารย์
แห่งจิตของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก. ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงประมวล
เมตตาจิต อันสามารถแผ่ไปด้วยอำนาจการแผ่ไปโดยไม่เจาะจง ในเทวดา
และมนุษย์ทั้งหมด แล้วทรงแผ่เมตตาจิตไปในพระปัจฉิมศรัทธาเหล่านั้น
ด้วยอำนาจการแผ่โดยเจาะจง. พระปัจฉิมศรัทธาเหล่านั้นอันพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าให้สัมผัสด้วยเมตตาจิตแล้ว เมื่อพระตถาคตเจ้าเสด็จเข้าไปใกล้
ไม่อาจดำรงอยู่ตามกติกาของตน ได้พากันลุกขึ้นทำกิจที่ปวงมีการอภิวัต
เป็นต้น แต่ไม่รู้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงร้อง
เรียกพระองค์โดยพระนามและโดยวาตะว่า "อาวุโส" ทั้งสิ้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระปัจฉิมศรัทธาเหล่านั้นรู้ว่า
พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า โดยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่า
เรียกตถาคตโดยชื่อและโดยวาตะว่า "อาวุโส" เลย ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ดังนี้ แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์
อันประเสริฐที่ปลุกไว้ เมื่อประจวบกับคาวนักษัตรแห่งเดือน ๘ หลัง
กำลังดำเนินไป อันพรหม ๑๘ โภกฏีห้อมล้อมแล้ว จึงตรัสเรียกพระเถระ
ปัจฉิมศรัทธามา ทรงแสดง พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันยอดเยี่ยม
เพริศแพร้วด้วยญาณ ๖ มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒. บรรดาพระเถระ
ปัจฉิมศรัทธาเหล่านั้น พระโกณฑัญญเถระ ส่งญาณไปตามกระแสแห่ง

เทศนา ในเวลาจบพระสูตร ก็ได้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล พร้อมกับ
พรหม ๑๘ โกฏิ.

พระศาสดา ทรงเข้าจำพรรษาอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้น
นั่นเอง ในวันรุ่งขึ้น ประทับนั่งทรงโอวาทพระวัปปเถระ อยู่ในวิหาร
นั้นแล พระเถระที่เหลือทั้ง ๔ รูปเที่ยวบิณฑบาต. ในเวลาเช้านั้นเอง
พระวัปปเถระ ก็บรรลुพระโศคาปัตติผล โดยวิธีนี้นั้นแล ทรงให้พระเถระ
ทั้งหมดดำรงอยู่ในพระโศคาปัตติผล คือวันรุ่งขึ้น ให้พระภักตียเถระ
บรรลु วันรุ่งขึ้น ให้พระมหานามเถระบรรลु วันรุ่งขึ้น ให้พระอัสสชิ-
เถระบรรลุ ครั้นในคืนที่ ๕ แห่งปีภย ให้พระเถระทั้ง ๕ ประชุมกัน
แล้วทรงแสดง **อนัตตลักษณะสูตร** ในเวลาจบเทศนา พระเถระทั้ง ๕
ดำรงอยู่ในพระอรหัต.

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยของ **ยสกุลบุตร** ตรัสเรียก
เขาผู้เปื้อนอายละเรือนออกไปในตอนกลางคืนว่า มานี้เกิด ยสะ ทรง
ให้เขาดำรงอยู่ในพระโศคาปัตติผลในตอนกลางคืนนั้นแหละ แล้วให้ดำรง
อยู่ในพระอรหัตในวันรุ่งขึ้น แล้วทรงให้ชน ๕๔ คนแม่อื่นอีก ผู้เป็น
สหายของพระยสะนั้นบรรพชา ด้วยเอหิภิกขุบรรพชา แล้วทรงให้บรรลु
พระอรหัต.

ก็เมื่อพระอรหันต์ ๖๑ องค์เกิดขึ้นในโลก ด้วยประการอย่างนี้แล้ว
พระศาสดาทรงออกพรรษาปวารณาแล้ว ทรงส่งภิกษุ ๖๐ รูปไปในทิศ
ทั้งหลายด้วยพระดำรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป**
ดังนี้เป็นต้น ส่วนพระองค์เสด็จไปยังอุรุเวลาประเทศ ในระหว่างทาง
ทรงแนะนำ **ภททวัคคีย์กุมาร ๓๐ คน** ในชฎุป่าฝ้าย บรรดาภททวัคคีย์กุมาร

เหล่านั้น คนสุดท้ายเขาทั้งหมดได้เป็นพระโศดาบัน คนเหนือกว่าเขาทั้งหมดได้เป็นพระอนาคามี พระองค์ทรงให้ภักทวัคคีย์กุมารทั้งหมดเมื่อนั้นบรรพชา ด้วยความเป็นเอหิภิกขุเหมือนกัน แล้วทรงส่งไปในทิศทั้งหลาย แล้วพระองค์เสด็จถึงอุรุเวลาประเทศ ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ ปาฏิหาริย์ ทรงแนะนำชฎิลสามพี่น้อง มีอุรุเวลกัสสปะ เป็นต้น มีชฎิลหนึ่งพันเป็นบริวาร ทรงให้บรรพชาด้วยความเป็นเอหิภิกขุแล้ว ให้นั่งที่คยาสีสประเทศ ให้ดำรงอยู่ในพระอรหัตด้วย อาทิตตปริยายเทศนา อันพระอรหันต์หนึ่งพันองค์ห้อมล้อม แล้วได้เสด็จไปยังอุทยานลัญจิวณฺณ ชานพระนครราชคฤห์โดยพระประสงค์ว่า จักทรงเปลื้องปญฺญญาที่ให้ไว้กับพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาทรงสดับข่าวจากสำนักของนายอุยยานบาลว่า พระศาสดาเสด็จมา จึงทรงห้อมล้อมด้วยพราหมณ์และคหบดี ๑๒ นหุต (คือ ๑๒ หมื่น) เสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทรงชบพระเศียรลงที่พระบาทของพระตถาคต อันมีฝ่าพระบาทวิจิตด้วยลายจักร กำลังเปล่งรัศมีสุกสกาวขึ้น ประคองเข้านอนด้วยแผ่นทองคำ แล้วประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง พร้อมทั้งบริษัท.

ลำดับนั้น พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า พระมหาสมณะประพฤติพรหมจรรย์ในพระอุรุเวลกัสสปะ หรือว่าพระอุรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในพระมหาสมณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของพราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ด้วยพระหทัย จึงตรัสกะพระอุรุเวลกัสสปะ ด้วยพระคาถาว่า

ดูก่อนกัสสปะ เธออยู่ในตำบลอุรุเวลามานาน ชุบผอม
เพราะกำลังพรต เป็นผู้กล่าวสอนประชาชน เห็นโทษอะไร

หรือจึงจะไปเสีย เราถามเนื้อความนี้กะเธอ อย่างไรเธอจึง
ละการบูชาไฟเสียเล่า.

ฝ่ายพระเถระก็ทราบความประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าว
กาลานี้ว่า

ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญ รูป เสียง กลิ่น รส
ที่นำใคร่ และหญิงทั้งหลาย ข้าพระองค์รู้ว่า นี่เป็นมลทิน
ในอุภิทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีในการ
เช่นสรงและการบูชา ดังนี้.

เพื่อจะประกาศความที่ตนเป็นสาวก จึงชบศิระลงที่หลังพระบาท
ของพระตถาคตแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้แล้วเหาะขึ้นสู่
เวหาส ๗ ครั้ง คือ ๑ ชั่วโมง ๒ ชั่วโมง ๓ ชั่วโมง จนกระทั่ง
ประมาณ ๗ ชั่วโมง แล้วลงมาถวายบังคมพระตถาคต แล้วนั่ง ณ ที่
ควรข้างหนึ่ง.

มหาชนได้เห็นปาฏิหาริย์ดังนั้น จึงกล่าวเฉพาะกถาสรรเสริญพระ-
คุณของพระศาสดาเท่านั้นว่า น่าอัศจรรย์ พระพุทธเจ้าทรงมีอานุภาพมาก
เพราะแม้พระอรุเวลกัศสปะ ชื่อว่า ผู้มีทิวาจัดอย่างนี้ สำคัญตนว่าเป็น
พระอรหันต์ ก็ถูกพระตถาคตทรมาน ทำลายข่ายคือทิวาเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราไม่ได้ทรมานอรุเวลกัศสปะแต่ใน
บัดนี้เท่านั้น แม้ในอดีตกาล อรุเวลกัศสปะนี้เราก็ได้ทรมานแล้ว เพราะ
เหตุเกิดเรื่องนี้ขึ้น จึงตรัส มหานารทกัศสปะชาดก แล้วทรงประกาศ
สังขะ ๔. พระราชาพร้อมกับบริวาร ๑๑ นหุต ดำรงอยู่ในพระโศคา-

ปัดติผล บริวาร ๑ นหุตประกาศความเป็นอุบาสก. พระราชาประทับ
นั่งอยู่ในสำนักของพระศาสดานั้นเอง ทรงประกาศความสบายพระทัย ๕
ประการแล้วทรงถึงสรณะ ทรงนิมนต์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ แล้วเสด็จ
ลุกขึ้นจากอาสน์ กระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเสด็จหลีกไป.

วันรุ่งขึ้น พวกชนชาวเมืองราชคฤห์ทั้งสิ้นนับได้ ๑๘ โกฏิ ทั้งที่
ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเมื่อวันวาน กับทั้งที่ไม่ได้เห็น ต่างมีความ
ประสงค์จะเห็นพระตถาคต จึงพากันจากเมืองราชคฤห์ไปยังลัญจิวณอุทยาน
แต่เช้าตรู่. หนทาง ๓ คาวุตไม่พอจะเดิน. ลัญจิวณอุทยานทั้งสิ้นแน่น
ขนัด. มหาชนแม้เห็นพระอรรถภาพอันถึงความงามเลิศแห่งพระรูปโฉมของ
พระทศพล ก็ไม่อาจกระทำให้อิ่ม. นี้ชื่อว่า ภูมิของการพรรณนา. จริงอยู่
ในฐานะเห็นปานนี้ ฟังพรรณนาความสง่าแห่งพระรูปกายแม้ทั้งหมด อัน
มีประเภทแห่งพระลักษณะ และพระอนุพยัญชนะเป็นต้น ของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า. เมื่ออุทยานและทางเดินแน่นขนัด ด้วยมหาชนผู้จะดูพระ-
สรีระของพระทศพล อันถึงความงามเลิศด้วยพระรูปโฉมอย่างนี้ แม้ภิกษุ
รูปเดียวก็ไม่มีโอกาสออกไปได้. นัยว่า วันนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจะต้อง
ขาดพระกระยาหาร เพราะฉะนั้น อาสนะที่ท้าวสักกะประทับนั่ง จึงแสดง
อาการร้อน อันมีเหตุให้รู้ว่า ข้อนั้นอย่าได้มีเลย. ท้าวสักกะทรงรำพึงคู้
รู้เหตุนั้นแล้ว จึงนิรมิตเพศเป็นมาณพน้อย กล่าวคำสวดอันประกอบด้วย
พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เสด็จลงเบื้องพระพักตร์ของพระ-
ทศพล กระทำที่ว่างด้วยเทวานุภาพ เสด็จไปเบื้องหน้ากล่าวคุณของ
พระศาสดา ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีวรรณะงามดุจลิมทองสิงคิ ผู้ทรงฝึก
แล้ว ทรงหลุดพ้นแล้ว เสด็จเข้ากรุงราชคฤห์ พร้อมกับ
พระปราณชฎิลผู้ฝึกตนได้แล้ว ผู้หลุดพ้นแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีวรรณะงามดุจลิมทองสิงคิ ผู้หลุดพ้น
แล้ว ทรงข้ามได้แล้ว เสด็จเข้ากรุงราชคฤห์ พร้อมกับ
พระปราณชฎิลผู้พ้นแล้ว ผู้ข้ามได้แล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีวรรณะงามดุจลิมทองสิงคิ ผู้สงบ
แล้ว ทรงสงบแล้ว เสด็จเข้ากรุงราชคฤห์ พร้อมกับ
พระปราณชฎิล ผู้สงบแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีธรรมเครื่องอยู่ ๑๐ มีพระ-
กำลัง ๑๐ ทรงรู้แจ้งธรรม ๑๐ และประกอบด้วยพระคุณ ๑๐
มีบริวารหนึ่งพัน เสด็จเข้ากรุงราชคฤห์แล้ว ดังนี้.

ในกาลนั้น มหาชนเห็นความสง่าแห่งรูปของมาณพน้อยแล้วคิดว่า
มาณพน้อยผู้นี้ มีรูปงามยิ่งหนอ ก็พวกเราไม่เคยเห็นเลย จึงกล่าวว่า
มาณพน้อยผู้นี้มาจากไหน หรือว่ามาณพน้อยผู้นี้เป็นของใคร. มาณพ
ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

พระสุตเจ้าพระองค์ใด ทรงเป็นปราชญ์ ทรงฝึกพระ-
องค์ได้ในที่ทั้งปวง บริสุทธิ ไม่มีบุคคลเปรียบปาน เป็น
พระอรหันต์ในโลก เราเป็นคนรับใช้ของพระสุตเจ้าพระองค์
นั้น ดังนี้.

พระศาสดาเสด็จดำเนินตามทาง ซึ่งมีช่องว่างที่ท้าวสักกะกระทำไว้
อันภิกษุหนึ่งพันแควดล้อมเสด็จเข้ากรุงราชคฤห์. พระราชาถวายมหาทาน

แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันจักไม่อาจอยู่ โดยเว้นพระรัตนตรัย หม่อมฉันจักมายังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาบ้าง ไม่ใช่เวลาบ้าง ก็อุทยานชื่อว่าลัญจิวันไกลเกินไป แต่อุทยานชื่อว่าเวฬุวันของหม่อมฉันแห่งนี้ ไม่ไกลเกินไป ไม่ใกล้เกินไป สมบูรณ์ด้วยการไปและการมา เป็นเสนาสนะสมควรแก่พระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับอุทยานเวฬุวันของหม่อมฉันนี้เถิด แล้วทรงเอาพระสุวรรณภิงคารตักน้ำอันมีสีดั่งแก้วมณีอบด้วยดอกไม้หอม เมื่อจะทรงบริจาคพระเวฬุวันอุทยาน จึงทรงหลังน้ำให้ตกลงบนพระหัตถ์ของพระทศพล. เมื่อทรงรับพระเวฬุวันอุทยานนั้นนั้นแล มหาปฐพีได้หวั่นไหว ซึ่งมีอันให้รู้ว่า มุรธาของพระพุทธศาสนาได้หยั่งลงแล้ว. จริงอยู่ในพื้นชมพูทวีป ยกเว้นพระเวฬุวันเสีย ชื่อว่าเสนาสนะอื่นที่ทรงรับแล้ว มหาปฐพีไหว ไม่มีเลย. แม้ในตามพินฉิทวีป คือเกาะลังกา ยกเว้นมหาวิหารเสีย ชื่อว่าเสนาสนะอื่นที่รับแล้วแผ่นดินไหว ก็ย่อมไม่มี. พระศาสดาครั้งทรงรับพระเวฬุวันารามแล้ว ทรงกระทำอนุโมทนาแก่พระราชแล้ว เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จไปยังพระเวฬุวัน.

ก็สมัยนั้นแล ปริพาชกสองคน คือ สารีบุตร และ โมคคัลลานะ อาศัยกรุงราชคฤห์แสวงหาอมตธรรมอยู่. ในปริพาชกสองคนนั้น สารีบุตร ปริพาชกเห็นพระอัสสชิเถระเข้าไปบิณฑบาตมีจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปนั่งใกล้ฟังคาถามีอาทิว่า **เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา** ดังนี้ ได้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล แล้วได้กล่าวคาถานั้นนั้นแหละ แก่โมคคัลลานปริพาชก

ผู้เป็นสหายของตน แม้โมคคัลลานปริพาชกนั้น ก็ได้ดำรงอยู่ใน โสดาปัตติผล. ปริพาชกทั้งสองนั้นจึงอำลาสัญชัยปริพาชกไปบวชใน สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งบริษัทของตน. บรรดาท่าน ทั้งสองนั้น พระโมคคัลลานะบรรลुพระอรหัตโดย ๗ วัน พระสารีบุตร บรรลुพระอรหัตโดยกึ่งเดือน พระศาสดาทรงตั้งพระเถระทั้งสองนั้นไว้ใน ตำแหน่งอัครสาวก และในวันที่พระสารีบุตรเถระบรรลुพระอรหัตนั้น แหละ ได้ทรงกระทำสันนิบาตคือประชุมพระสาวก

ก็เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในพระเวฬุวันอุทยานนั้นนั้นแล พระเจ้าสุทโธทนมหาราชได้ทรงสดับว่า ข้าว่าบุตรของเราประพฤติทุณกริยา อยู่ ๖ ปี จึงบรรลुพระปรมาภิสมโพธิญาณแล้วประกาศพระธรรมจักร อันบวร เข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ในพระเวฬุวันดังนี้ จึงตรัส เรียกอำมาตย์คนหนึ่งมาตรัสว่า มานีแนะพนาย ท่านมีบุรุษพันหนึ่งเป็น บริวารเดินทางไปกรุงราชคฤห์ กล่าวตามคำของเราว่า พระเจ้าสุทโธทนมหาราชพระราชบิดาของพระองค์ มีพระประสงค์จะพบ ดังนี้แล้วจงพา บุตรของเรามา.

อำมาตย์ผู้นั้นรับพระราชดำรัสของพระราชาใส่เศียรเกล้าว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วมีบุรุษพันหนึ่งเป็นบริวาร รีบเดินทางไปสิ้นหนทาง ๖๐ โยชน์ แล้วเข้าไปยังพระวิหาร ในเวลาที่พระทศพลประทับนั่ง แสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔. อำมาตย์นั้นคิดว่า พระราชาสัน ของพระราชาที่ส่งมาจงงดไว้ก่อน จึงยืนอยู่ท้ายบริษัทฟังพระธรรมเทศนา ของพระศาสดา ทั้งที่ยืนอยู่นั้นแล ได้บรรลुพระอรหัตพร้อมกับบุรุษ พันหนึ่ง จึงทูลขอบรรพชา. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด. ทันใดนั้นเอง คนทั้งหมดได้เป็นผู้
ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ เป็นคฤพระเถระมีพรรษา ๖๐
พรรษา.

ก็ตามธรรมดาพระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกลายเป็นผู้มรัยซ์สถ์ไปตั้ง
แต่เวลาที่ได้บรรลุพระอรหัต เพราะเหตุนี้ พระผู้เป็นอำมาตย์นั้นจึง
มิได้กราบทูลข่าวที่พระราชาส่งมาแต่พระทศพล. พระราชาทรงดำริว่า
อำมาตย์ผู้ที่ยังไม่กลับมา ข่าวสาสน์ก็ไม่ได้ฟัง จึงส่งอำมาตย์คนอื่น
ไปโดยท่านองนั้นนั่นแล้ว มานี้แน่พนาย ท่านจงไป. อำมาตย์แม้
คนนั้นไปแล้วได้บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งบริษัทก็ได้เป็นผู้หนึ่งเสีย โดยนัย
อันมีในก่อนนั้นแหละ. พระราชาทรงส่งอำมาตย์อื่นไปอีก ๗ คน โดย
ท่านองนี้แหละว่า มานี้แน่พนาย ท่านจงไป. อำมาตย์ที่พระราชาทรง
ส่งไปนั้นทั้งหมด เป็นบุรุษบริวาร ๕ พันคน เป็นอำมาตย์ ๕ คน ทำ
กิจของตนเสร็จแล้ว เป็นผู้หนึ่งเสีย อยู่แต่ในกรุงราชคฤห์นั้นเท่านั้น.

พระราชาไม่ทรงได้อำมาตย์ผู้จะนำ แม้แต่ข่าวสาสน์มาบอก จึง
ทรงพระดำริว่า ชนแม้มีประมาณเท่านี้ ไม่นำกลับมาแม้แต่ข่าวสาสน์ เพราะ
ไม่มีความรักในเรา ใครหนอจักกระทำตามคำสั่งของเรา เมื่อทรงตรวจดู
พลของหลวงทั้งหมดก็ได้ทรงเห็นกาฬุทายีอำมาตย์. ได้ยินว่า กาฬุทายี
อำมาตย์นั้นเป็นผู้จัดราชการทั้งปวง เป็นคนภายใน เป็นอำมาตย์ผู้มีความ
คุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง เกิดวันเดียวกันกับพระโพธิสัตว์ เป็นสหายเล่นหัว
กันมา. ลำดับนั้น พระราชาตรัสเรียกกาฬุทายีอำมาตย์นั้นมาว่า นี่แน่
พอกาฬุทายี ฉันอยากจะเห็นบุตรของฉัน จึงส่งอำมาตย์ ๕ คนกับบุรุษ
ผู้เป็นบริวาร ๕ พันไป บรรดาคนเหล่านั้นแม้คนเดียวชื่อว่าผู้จะมาบอก

เพียงแต่ข่าวสาสน์ก็ไม่มี ก็อันตรายแห่งชีวิตของเราได้ยาก เรายังมีชีวิตอยู่ปรารถนาจะเห็นบุตร เธอจักอาจแสดงบุตรแก่เราหรือหนอ กาพุทธายีอำมาตย์กราบทูลว่า จักอาจพระเจ้าข้า ถ้าข้าพระพุทธเจ้าจักได้บวช. พระราชาตรัสว่า นี่แน่พ่อ เธอจะบวชหรือไม่บวชก็ตาม จงแสดงบุตรแก่เรา. กาพุทธายีอำมาตย์ทูลรับพระบัญชาว่า ได้พระเจ้าข้า แล้วถือพระราชสาสน์ไปยังกรุงราชคฤห์ ยืนอยู่ท้ายบริษัทในเวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรม ฟังธรรมแล้ว พร้อมทั้งบริวารบรรลुพระอรหัตต์แล้ว บวชด้วยความเป็นเอหิภิกขุอยู่.

พระศาสดาเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ตลอดภายในพรรษาแรก ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ออกพรรษาปวารณาแล้วเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลานั้นตลอด ๓ เดือน ทรงแนะนำชฎิลสามพี่น้องแล้ว มีภิกษุหนึ่งพันเป็นบริวาร ในวันเพ็ญเดือนยี่เสด็จไปกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ๒ เดือน. โดยลำดับกาลมีประมาณเท่านี้ เมื่อพระองค์เสด็จออกจากเมืองพาราณสีเป็นเวลา ๕ เดือน. ฤดูเหมันต์ทั้งสิ้นได้ล่วงไปแล้ว. ตั้งแต่วันที่พระกาพุทธายีเถระมาถึง เวลาได้ล่วงไปแล้ว ๗-๘ วัน ในวันเพ็ญเดือน ๔ พระเถระคิดว่า บัดนี้ฤดูเหมันต์ล่วงไปแล้ว วสันตฤดูกำลังเข้ามา พวกมนุษย์ถอนข้าวกล้าเป็นต้นเสร็จแล้ว ให้หนทางตามที่ตรงหน้าๆ (หมายความว่าบ่ายหน้าไปทางไหน มีทางไปได้ทั้งนั้น) แผ่นดินก็ปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี ราวป่ามีดอกไม้บานสะพรั่ง หนทางเหมาะแก่การที่จะเดินทาง เป็นกาลที่พระทศพลจะกระทำการสงเคราะห์พระญาติ. ลำดับนั้น ท่านพระกาพุทธายีจึงเข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้า พรรณนาการเสด็จดำเนินไปยังนครแห่งราชสกุลของ
พระทศพล ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ต้นไม้ทั้งหลายมีสีแดง กำลัง
ทรงผลสลัดใบแล้ว ต้นไม้เหล่านั้น สว่างโพลงดูมีเปลวไฟ
ข้าแต่มหาวิระ ถึงสมัยที่เหมาะสมแก่การที่พระองค์จะรับ
รมย์ ฯลฯ

สถานที่ไม่เย็นจัด ไม่ร้อนจัด ไม่อึดอัดและอดอยากนัก
พื้นภูมิภาคมีหญ้าแพรกเขียวสด ข้าแต่พระมหามุนี กาลนี้
เป็นกาลสมควรที่จะเสด็จไป ดังนี้.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะพระกาฬทายีเถระว่า คุณก่อนอุทายี เพราะ
เหตุไรหนอ เธอจึงพรรณนาการไป ด้วยเสียงอันไพเราะ พระกาฬทายี
เถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช
พระบิดาของพระองค์ ทรงมีพระประสงค์จะพบเห็นพระองค์ ขอพระองค์
จงทรงกระทำการสงเคราะห์พระญาติทั้งหลายเถิด. พระศาสดาตรัสว่า
ดีละอุทายี เราจักกระทำการสงเคราะห์พระญาติทั้งหลาย เธอจงบอก
แก่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจักได้ทำมิกวัตร คือระเบียบของผู้จะไปให้
บริบูรณ์. พระเถระรับพระดำรัสว่า ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แล้ว
บอกแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้อมล้อมด้วยพระภิกษุชิวาสพสองหมื่นองค์
คือ ภิกษุกุลบุตรชาวเมืองอังคะและมคธะหมื่นองค์ ภิกษุกุลบุตร
ชาวเมืองกบิลพัสดุ์หมื่นองค์ เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์เสด็จดำเนินวัน
ละโยชน์หนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า จากเมืองราชคฤห์

ถึงเมืองกบิลพัสดุ์ประมาณ ๖๐ โยชน์ เราจักถึงได้โดย ๒ เดือน จึงเสด็จออกหลีกจาริกไปโดยไม่รีบด่วน. ฝ่ายพระเถระคิดว่า เราจักกราบทูลความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกมาแล้ว แก่พระราชา จึงเหาะขึ้นสู่เวหาสไปปรากฏในพระราชนิเวศน์.

พระราชาทรงเห็นพระเถระแล้วมีพระทัยยินดี จึงนิมนต์ให้นั่งบนบัลลังก์อันควรค่ามาก บรรจुบาตรให้เต็มด้วยโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ที่เขาจัดเพื่อพระองค์แล้วได้ถวาย. พระเถระแสดงอาการจะลุกขึ้นไป. พระราชาตรัสว่า จงนั่งฉันเถิดพ่อ พระเถระทูลว่า ข้าแต่มหाराชบพิตร อาตภาพจักไปยังสำนักของพระศาสดาแล้ว จักฉัน. พระราชาตรัสถามว่า ก็พระศาสดาอยู่ที่ไหนล่ะพ่อ. พระเถระทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร พระศาสดามีภิกษุสองหมื่นเป็นบริวาร เสด็จออกจาริกมาแล้ว เพื่อต้องการจะเฝ้าพระองค์. พระราชาทรงมีพระมนัสยินดีตรัสว่า ท่านจงฉันบิณฑบาตนี้แล้วนำบิณฑบาตจากที่นี้ไปถวายพระโอรสนั้น จนกว่าพระโอรสของโยมจะถึงนครนี้. พระเถระรับพระคำรัสแล้ว.

พระราชาทรงอังคาสพระเถระ แล้วให้ขจัดอุปาดด้วยผงเครื่องหอม บรรจुให้เต็มด้วยโภชนะชั้นดี แล้วให้ตั้งไว้ในมือของพระเถระโดยตรัสว่า ขอท่านจงถวายแด่พระตถาคต. พระเถระเมื่อคนทั้งหลายเห็นอยู่ที่เดียวได้โยนบาตรไปในอากาศ ฝ่ายตนเองก็เหาะขึ้นสู่เวหา นำบิณฑบาตมาวางถวายที่พระหัตถ์ของพระศาสดา. พระศาสดาเสวยบิณฑบาตนั้น. พระเถระนำบิณฑบาตมาทุกวัน ๆ โดยอุบายนั้นแหละ.

ฝ่ายพระศาสดาก็เสวยบิณฑบาตของพระราชาเท่านั้น ในระหว่างทาง. ในเวลาเสร็จภัตกิจทุกวัน ๆ แม้พระเถระก็กล่าวว่า วันนี้ พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสิ้นระยะทางมีประมาณเท่านี้ วันนี้มีประมาณเท่านี้ และได้กระทำราชสกุลทั้งสิ้น ให้เกิดความเลื่อมใสในพระศาสดา โดยเห็นการได้เห็นพระศาสดา ด้วยกถาอันประกอบด้วยพระพุทธคุณ. เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสถาปนาพระเถระให้เป็นเอตทัคคะด้วยพระดำรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กาพุทธายีนี้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกของเรา ผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส.

ฝ่ายเจ้าศากยะทั้งหลาย เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจวนถึง ต่างคิดกันว่า จักเห็นพระญาติผู้ประเสริฐของพวกเรา จึงประชุมกันพิจารณาสถานที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า กำหนดเอาว่า อารามของเจ้าศากยนิโครธ นำรีนรมย์ จึงให้กระทำวิธีการซ่อมแซมทุกอย่างในอารามนั้น มีมือถือของหอมและดอกไม้ เมื่อจะทำการต้อนรับ จึงส่งเด็กชายและเด็กหญิงชาวเมืองผู้ยังเด็ก ๆ แต่งตัวด้วยเครื่องประดับทุกอย่างไปก่อน ต่อจากนั้น ส่งราชกุมารและราชกุมารีไป ตนเองบูชาอยู่ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ในระหว่างราชกุมารและราชกุมารีเหล่านั้น ได้พาพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังนิโครธารามทีเดียว. ณ นิโครธารามนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพระปิณาสพสองหมื่นแควดล้อม ประทับนั่งบนบรรพตพุทธอาสน์ที่เขาปูลาดไว้.

ธรรมดาว่าเจ้าศากยะทั้งหลายมีมานะในเรื่องชาติ ถือตัวจัด เจ้าศากยะเหล่านั้นคิดกันว่า สิทธัตถกุมารเป็นเด็กกว่าพวกเรา เป็นพระกนิษฐา เป็นพระภาคิไนย เป็นพระโอรส เป็นพระนัดดาของพวกเรา จึงได้ตรัสกระราชกุมารทั้งหลายที่หนุ่ม ๆ ว่า พวกเธอจงพากันถวายบังคมเราทั้งหลายจักนั่งข้างหลังของพวกเธอ. เมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายเหล่านั้น

ไม่ถวายบังคมนั่งอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูอัครราชกุมารของ
เจ้าศากยะเหล่านั้น ทรงพระดำริว่า พระญาติทั้งหลายไม่ไหวเรา เอา
เถอะ เราจะให้พวกเขาไหวในบัดนี้ จึงทรงเข้าจตุตถฌานอันเป็นบาท
แห่งอภิญา แล้วออกจากจตุตถฌานนั้นเหาะขึ้นสู่อากาศ ทำทิโปยชฎี
พระบาทลงบนพระเศียรของเจ้าศากยะเหล่านั้น ได้ทรงกระทำปาฏิหาริย์
เช่นเดียวกับยมกปาฏิหาริย์ที่ควงไม้คันทามพพฤกษ์. พระราชาทรงเห็น
ความอัศจรรย์นั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวันที่พระองค์
ประสูติ หม่อมฉันได้เห็นพระบาทของพระองค์ ผู้ซึ่งเขานำเข้าไปเพื่อให้
ไหว้กามเทวิลดาบส กลับไปตั้งอยู่บนกระหม่อมของพราหมณ์ จึงได้ไหว้
พระบาทของพระองค์ นี่เป็นการไหว้ครั้งแรก ของหม่อมฉัน. ในวัน
วปปมงคลแรกนาขวัญ หม่อมฉันก็ได้เห็นร่มเงาไม้หว่าของพระองค์ผู้
บรรทมอยู่บนพระที่สิริไสยาสน์ในร่มเงาไม้หว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลง
(ไปตามตะวัน) ก็ได้ไหว้พระบาท นี่เป็นการไหว้ครั้งที่สอง ของหม่อม-
ฉัน. ก็บัดนี้ หม่อมฉันได้เห็นปาฏิหาริย์ที่ไม่เคยเห็นนี้ จึงไหว้พระบาท
ของพระองค์ นี่เป็นการไหว้ครั้งที่สาม ของหม่อมฉัน.

ก็เมื่อพระราชาถวายบังคมแล้ว เจ้าศากยะแม้องค์เดียว ชื่อว่าเป็น
ผู้สามารถทรงยืนอยู่โดยไม่ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้มีเลย เจ้า-
ศากยะทั้งปวงพากันถวายบังคมทั้งสิ้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระญาติทั้งหลายถวายบังคมด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว เสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้.
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว ได้มีการประชุมพระญาติอันถึงจุด

สุดยอด เจ้าศากยะทั้งปวงเป็นผู้มีจิตแน่วแน่ประทับนั่งแล้ว. ลำดับนั้น มหาเมฆได้ยังฝนโบกขรพรรษาให้ตกลงมา น้ำสีแดงไหลไปข้างล่าง ผู้ต้องการให้เปียกเท่านั้น จึงจะเปียก สำหรับผู้ไม่ประสงค์จะให้เปียก น้ำ แม้แต่หยาดเดียวก็ไม่ตกลงบนร่างกาย. เจ้าศากยะทั้งปวงเห็นดังนั้น เป็นผู้มีจิตอัศจรรย์ไม่เคยมี จึงสังสนทนากันขึ้นว่า โอ! น้าอัศจรรย์ โอ! ไม่เคยมี.

พระศาสดาตรัสว่า ฝนโบกขรพรรษตกลงในสมาคมแห่งพระญาติของเราแต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในอดีตกาลก็ได้ตกแล้ว จึงตรัสเวสสันดรชาดก เพราะเหตุเกิดเรื่องขึ้น. เจ้าศากยะทั้งปวงได้ฟังพระธรรมกถาแล้ว เสด็จลุกขึ้นถวายบังคมแล้วเสด็จหลีกไป. พระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาแม้แต่ผู้เดียว ชื่อว่ากราบทูลว่า พระองค์ทั้งหมดของรับภิกษาของข้าพระองค์ทั้งหลายดังนี้ แล้วจึงไป ย่อมไม่มี.

วันรุ่งขึ้น พระศาสดาอันภิกษุสองหมื่นแวดล้อม เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ ใดๆ ไม่ไปนิมนต์พระองค์ หรือไม่รับบาตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่ธรณีประตุนั้นแล ทรงพระรำพึงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในเมืองของสกุลอย่างไรหนอ คือเสด็จไปยังเรือนของพวกอิสรชนโดยข้ามลำดับ หรือว่าเสด็จเที่ยวไปตามลำดับตรอก ลำดับนั้น ไม่ได้ทรงเห็นแม้พระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่งเสด็จไปโดยข้ามลำดับ จึงทรงดำริว่า บัดนี้ แม้เราก็ควรประทับประคองวงศ์ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น เฉพาะบัดนี้เท่านั้น และต่อไปสาวกทั้งหลายของเรา เมื่อสำเหนียกตามเราอยู่นั้นแล จักได้บำเพ็ญ

ปิ่นทวาริกวัตร คือถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ดังนี้แล้วจึงเสด็จเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก เริ่มตั้งแต่เรือนที่ตั้งอยู่ในที่สุดไป. มหาชนโงะฆานกันว่า ได้ข่าวว่า สิทธิธตถกุมารผู้เป็นเจ้านายเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว จึงเปิดหน้าต่างในปราสาทชั้น ๒ และชั้น ๓ เป็นต้น ได้เป็นผู้ชวนขวายเป็นจะดู.

ฝ่ายพระเทวีพระมารดาของพระราหุล ทรงดำริว่า นัยว่า พระลูกเจ้าเสด็จเที่ยวไปในพระนครนี้แหละด้วยวอทองเป็นต้น โดยราชานุภาพยิ่งใหญ่ มาบัดนี้ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ. ถือกระบือเสด็จเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว จะงามหรือหนอ จึงทรงเปิดพระแกลทอดพระเนตรดู ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังถนนในพระนครให้สว่าง ด้วยพระรัศมีแห่งพระสรีระอันเรืองรองด้วยแสงสีต่างๆ ไพโรจน์งดงามด้วยพุทธสิริอันหาอุปมามิได้ ประดับด้วยพระมหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการ สดใสด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ตามประชิดล้อมรอบด้วยพระรัศมีด้านละวา จึงทรงชมเชยตั้งแต่พระอุณหิส (ได้แก่ส่วนที่เลยหน้าผากไป) จนถึงพื้นพระบาท ด้วยคาถาชื่อว่านรสีหคาถา ๑๐ คาถามีอาทิอย่างนี้ว่า

พระผู้รสีหะ มีพระเกสาเป็นลอนอ่อนดำนนิท มีพื้น

พระนลาตปราศจากมลทินดุจพระอาทิตย์ มีพระนาสิกโค้ง

อ่อนยาวพอเหมาะ มีขำพระรัศมีแผ่ซ่านไป ดังนี้.

แล้วกราบทูลแด่พระราชาวา พระโอรสของพระองค์เสด็จเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว. พระราชาสดพระทัย เอาพระหัตถ์จัดผ้าสาฎกให้เรียบร้อย พลงาริศจวนเสด็จออก ริบเสด็จดำเนินไปประทับยืนเบื้องพระพักตร์ของ

พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงกระทำหม่อมฉันให้ได้อายุ เพื่ออะไรจึงเสด็จเที่ยวไปเพื่อ ก้อนข้าว ทำไมพระองค์จึงทรงกระทำความสำคัญว่า ภิกษุมีประมาณ เท่านั้นไม่อาจได้กัฏตาหาร.

พระศาสดาตรัสว่า. มหาบพิตร นี่เป็นการประพุดิตามวงศ์ของ อาตมภาพ

พระราชชาติตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่าวงศ์ของเราทั้งหลาย เป็นวงศ์กษัตริย์มหาสมมตราช กึ่งวงศ์กษัตริย์มหาสมมตราชนี้ ย่อมไม่มี กษัตริย์สักพระองค์เดียว ชื่อว่าผู้เที่ยวไปเพื่อศึกษา.

พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ชื่อว่าวงศ์กษัตริย์นี้ เป็นวงศ์ของ พระองค์ ส่วนชื่อว่าพุทธวงศ์นี้ คือพระทีปังกร พระโกณฑัญญะ ฯลฯ พระกัสสปเป็นวงศ์ของอาตมภาพ ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านี้และอื่น ๆ นับได้หลายพัน ได้สำเร็จการเลี้ยวพระชนมชีพด้วยการเที่ยวศึกษาจาร เท่านั้น ทั้งที่ประทับยืนอยู่ในระหว่างถนนนั้นแล ได้ตรัสพระภาษานี้ว่า

**บุคคลไม่ควรประมาทในก้อนข้าวที่ตนพึงลุกขึ้นยืนรับ พึง
ประพุดิตุกรรมให้สุจริต บุคคลผู้ประพุดิตุกรรมเป็นปกติ ย่อม
อยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังนี้.**

ในเวลาจบพระคาถา พระราชาทรงดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผล. ได้ทรง สดับคาถานี้ว่า

**บุคคลพึงประพุดิตุกรรมให้สุจริต ไม่พึงประพุดิตุกรรมนั้น
ให้ทุจริตผู้ประพุดิตุกรรมเป็นปกติ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้
และโลกหน้า ดังนี้.**

ได้ดำรงอยู่ในพระสกทาคามีผล ทรงสดับมหาธัมมपालชาดก ได้ดำรงอยู่ในพระอนาคามีผล ในสมัยใกล้จะสวรรคต ทรงบรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์ภายใต้เศวตฉัตรนั้นแล ได้บรรลุพระอรหัต. กิจในการตามประกอบปธานความเพียรด้วยการอยู่ป่า มิได้มีแก่พระราชา.

ก็พระราชนั้น ครั้นทรงกระทำให้แจ้งพระโศคาปิตติผลแล้วแล ทรงรับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งบริษัทขึ้นสู่มหาปราสาท ทรงอังกาสด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีต. ในเวลาเสร็จกตกิจ นางสนมทั้งปวงพากันมาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ยกเว้นพระมารดาพระราहुล. ก็พระมารดาพระราहुลนั้น แม้ปริวารชนจะกราบทูลว่า ขอพระองค์จงเสด็จไปถวายบังคมพระลูกเจ้า ก็ตรัสว่า ถ้าคุณความดีของเรามีอยู่ พระลูกเจ้าจักเสด็จมายังสำนักของเราด้วยพระองค์เอง พระองค์เสด็จมานั้นแหละ เราจึงจะถวายบังคม ครั้นตรัสดังนี้แล้วก็มิได้เสด็จไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้พระราชารับบาตรแล้ว ได้เสด็จไปยังห้องอันมีสิริ ของพระราชธิดา พร้อมกับพระอัครสาวกทั้งสองแล้ว ตรัสว่า พระราชธิดาเมื่อไหว้ตามชอบใจอยู่ ไม่ควรกล่าวอะไร แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวาย. พระราชธิดารับเสด็จมาแล้วจับข้อพระบาท กลิ้งเกลือกพระเศียรที่หลังพระบาทแล้ว ถวายบังคมตามพระอัยยาศัย. พระราชาตรัสคุณสมบัติมีความรักและความนับถือมากเป็นต้น ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ของพระราชธิดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธิดาของหม่อมฉันได้สดับว่า พระองค์ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ตั้งแต่นั้นก็เป็นผู้นุ่งห่มผ้าสาเยะ ได้สดับว่า พระองค์เสวยพระกระยาหารหนเดียว ก็เป็น

ผู้เสวยภัตตเพียงเดียวบ้าง ได้สดับว่า พระองค์ละเลิกที่นอนใหญ่ ก็บรรทมบนเตียงน้อยอันจึงด้วยแผ่นผ้า ทราบว่า พระองค์ทรงเว้นจากดอกไม้และของหอมเป็นต้น ถึงดเว้นดอกไม้และของหอมบ้าง เมื่อพระญาติทั้งหลายส่งข่าวมาว่า เราทั้งหลายจักปรนนิบัติ ก็มีได้เสียวแลพระญาติเหล่านั้น แม้พระองค์เดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระธิดาของหม่อมฉันเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติอย่างนี้. พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ข้อที่พระราชธิดาที่พระองค์รักษาอยู่ในบัดนี้ รักษาตนได้ในเมื่อญานแก่กล้าแล้ว ไม่น่าอัศจรรย์ เมื่อก่อน พระราชธิดานี้ไม่มีการอารักขา เทียวอยู่ที่เชิงเขาก็ยังรักษาตนได้ ในเมื่อญานทั้งที่ยังไม่แก่กล้า ดังนี้แล้วตรัส จันทกนิริชาตก แล้วทรงลุกขึ้นจากอาสนะเสด็จหลีกไป.

ก็ในวันรุ่งขึ้น เมื่องานวิวาหมงคลเนื่องในการเสด็จเข้าพระตำหนักอภิเษกของนันทราชกุมารกำลังเป็นไปอยู่ พระศาสดาเสด็จไปยังตำหนักของนันทราชกุมารนั้น ทรงให้พระกุมารถือบาตร มีพระประสงค์จะให้บวช ตรัสเรื่องมงคลแล้วทรงลุกจากอาสนะเสด็จหลีกไป. นางชนบทกัลยาณี เห็นพระกุมารกำลังเสด็จไป จึงทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระองค์จงกลับมาโดยด่วน แล้วชะเง้อแลดู. นันทกุมารนั้นไม่อาจทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระองค์ทรงรับบาตร จึงได้เสด็จไปยังพระวิหารเหมือนกัน. นันทกุมารไม่ปรารถนาเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงให้บวชแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ ทรงให้นันทะบวชในวันที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้.

ในวันที่ ๗ แม้พระมารดาของพระราहुล ก็ทรงแต่งองค์พระกุมารแล้วส่งไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี่แน่ะพ่อ เจ้าจงดูพระสมณะ

นั้น ซึ่งมีวรรณแห่งรูปตั้งรูปพรหม มีวรรณดังทองคำ ห้อมล้อมด้วย
สมณะสองหมื่นรูป พระสมณะนี้เป็นบิดาของเจ้า พระสมณะนั้นมีขุมทรัพย์
ใหญ่ จำเดิมแต่พระสมณะนั้น ออกบวชแล้ว แม้มิได้เห็นขุมทรัพย์เหล่านั้น
เจ้าจึงไปขอมรดกกะพระสมณะนั้นว่า ข้าแต่พระบิดา ข้าพระองค์เป็น
กุมาร ได้รับอภิเษกแล้วจักได้เป็นจักรพรรดิ ข้าพระองค์ต้องการทรัพย์
ขอพระองค์จงประทานทรัพย์แก่ข้าพระองค์ เพราะบุตรย่อมเป็นเจ้าของ
ทรัพย์มรดกของบิดา และพระกุมารก็ได้ไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นแล ได้ความรักในฐานะเป็นบิดา มีจิตใจร่าเริง กราบทูลว่า ข้าแต่
พระสมณะ ร่มเงาของพระองค์เป็นสุข แล้วได้ยืนตรัสถ้อยคำอื่น ๆ และ
ถ้อยคำอันสมควรแก่ตนเป็นอันมาก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำภักติกแล้ว
ตรัสอนุโมทนาเสร็จแล้ว ทรงลุกจากอาสนะเสด็จหลีกไป. ฝ่ายพระกุมาร
กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ขอพระองค์จงประทานทรัพย์มรดกแก่
ข้าพระองค์ ข้าแต่พระสมณะ ขอพระองค์จงประทานทรัพย์มรดกแก่
ข้าพระองค์ แล้วติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไป. พระผู้มีพระภาคเจ้ามิให้
พระกุมารกลับ แม้ปริวารชนก็ไม่อาจยังพระกุมารผู้เสด็จไปกับพระผู้มี
พระภาคเจ้าให้กลับได้. พระกุมารนั้นได้ไปยังพระอารามนั้นแล พร้อมกับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประการดังนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า กุมารนี้ปรารถนา
ทรัพย์อันเป็นของบิดา ซึ่งเป็นไปตามวิกฎะ มีแต่ความคับแค้น เขาเอะ
เราจะให้อริยทรัพย์ ๗ ประการ ซึ่งเราได้เฉพาะที่โพธิมณฑลแก่กุมารนี้
เราจะทำกุมารนั้นให้เป็นเจ้าของทรัพย์มรดกอันเป็นโลกุตระ จึงตรัสเรียก
ท่านพระสารีบุตรมาว่า สารีบุตร ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้ราหุลกุมารบวช.

พระเถระให้ราหุลกุมารนั้นบวชแล้ว ก็แหละเมื่อพระกุมารบวชแล้ว ความทุกข์มีประมาณยิ่งเกิดขึ้นแก่พระราชา. พระองค์เมื่อไม่อาจทรงออกกลิ่นความทุกข์นั้นได้ จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสขอพรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดั่งหม่อมฉันขอโอกาส พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ไม่พึงบวชบุตรที่บิดามารดายังไม่อนุญาต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พรแก่ท้าวเธอ ในวันรุ่งขึ้นทรงกระทำกัตติกาในพระราชานิเวศน์ เมื่อพระราชาประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในคราวที่พระองค์ทรงทำทวารกิริยา เทวดาคนหนึ่งเข้ามาหาหม่อมฉัน กล่าวว่า พระโอรสของพระองค์สวรรคตแล้ว หม่อมฉันไม่เชื่อคำของเทวดานั้น ได้ห้ามเทวดานั้นว่า บุตรของเรา ยังไม่บรรลुพระสัมโพธิญาณจะยังไม่ตาย ดังนี้ จึงตรัสว่า บัดนี้ พระองค์จักทรงเชื่อได้อย่างไร แม้ในกาลก่อน คนเอากระดูกมาแสดงแล้วกล่าวว่า บุตรของท่านตายแล้ว พระองค์ก็ยังไม่ทรงเชื่อ ดังนี้แล้วตรัส มหาธรรมपालชาดก เพราะเหตุเกิดเรื่องนี้ขึ้น ในเวลาจบพระกถา พระราชาทรงดำรงอยู่ในอนาคามีผล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระบิดาดำรงอยู่ในผลทั้ง ๓ ด้วยประการดังนี้แล้ว อันหมู่ภิกษุห้อมล้อมแล้วเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์อีก ทรงประทับอยู่ที่ป่าสีตวัน. สมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี เอาเกวียน ๕๐๐ เล่มบรรทุกสินค้าไปยังกรุงราชคฤห์ ได้ไปยังเรือนของเศรษฐีผู้เป็นสหายรักของคน ได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า อุบัติขึ้นในกรุงราชคฤห์นั้น ในเวลาใกล้รุ่งจัด จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทางประตูที่เปิดด้วยเทวานุภาพ ฟังธรรมแล้วตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล ในวันที่สองได้ถวาย

มหาทานแก่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ได้กราบทูลขอให้ พระศาสดาทรงรับปฏิญญา เพื่อต้องการเสด็จมายังนครสาวัตถี ในระหว่าง ทางในที่ ๔๕ โยชน์ ได้ให้ทรัพย์หนึ่งแสนสร้างวิหารในที่ทุก ๆ หนึ่ง โยชน์ แล้วซื้อสวนของเจ้าเขตด้วยเงิน ๑๘ โกฏิ โดยเอาเงินโกฏิปูจน เต็มเนื้อที่ แล้วเริ่มการก่อสร้าง. ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีนั้นให้สร้าง วิหารอันเป็นที่รื่นรมย์ใจในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ ด้วยการบริจาคเงิน ๑๘ โกฏิ คือให้สร้างพระคันธกุฎีเพื่อพระทศพลในท่ามกลาง ให้สร้างเสนา- สนะที่เหลือ เช่นกุฎีเดี่ยว กุฎีคู่ กุฎีทรงกลม ศาลาหลังยาว ศาลาสั้น และปะรำเป็นต้น และสระโบกขรณี ที่จงกรม ที่พักกลางคืน และที่พัก กลางวัน ในอาวาสอันเป็นที่อยู่แห่งหนึ่ง โดยแยกเป็นส่วนบุคคลสำหรับ พระมหาเถระ ๘๐ รายล้อมพระคันธกุฎีนั้น เสร็จแล้วส่งทูตไปนิมนต์ พระทศพลให้เสด็จมา. พระศาสดาทรงสดับคำของทูตนั้นแล้ว มีภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ เสด็จถึงนครสาวัตถีโดย ลำดับ.

ฝ่ายท่านมหาเศรษฐี ก็เตรียมการฉลองพระวิหาร ในวันที่ พระตถาคตเสด็จเข้าพระเชตวัน ได้แต่งตัวบุตรด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง แล้วส่งไปพร้อมกับกุมาร ๕๐๐ คน ผู้ตกแต่งประดับประดาแล้วเหมือนกัน บุตรของเศรษฐีนั้นพร้อมด้วยบริวาร ถือธง ๕๐๐ คันอันเรียงรองด้วยผ้า ๕ สี อยู่ข้างหน้าของพระทศพล ธิดาของเศรษฐี ๒ คน คือนางมหา สุภัทธา และนางจูฬสุภัทธา พร้อมกับกุมาริกา ๕๐๐ นาง ถือหม้อเต็ม น้ำ ออกเดินไปข้างหลังของกุมารเหล่านั้น ภริยาของเศรษฐีประดับด้วย เครื่องอลังการทั้งปวง พร้อมกับมาตุคาม ๕๐๐ นาง ถือถาดมีของเต็ม

ออกเดินไปข้างหลังของกุมาริกาเหล่านั้น. ท่านมหาเศรษฐีนุ่งห่มผ้าไหมพร้อมกับเศรษฐี ๕๐๐ คน นุ่งห่มด้วยผ้าไหมเหมือนกัน มุ่งไปเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้า เบื้องหลังของคนทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำอุบาสกบริษัทนี้ไว้เบื้องหน้า อันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อม ทรงกระทำระหว่างป่าให้เป็นคจฺราครดด้วยการรดด้วยน้ำทอง ด้วยพระรัศมีจากพระสรีระของพระองค์ จึงเสด็จเข้าพระเชตวันวิหาร ด้วยพุทธลีลาอันหาที่สุดมิได้ ด้วยพุทธสิริอันหาประมาณมิได้.

ลำดับนั้น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะปฏิบัติในวิหารนี้อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนคบดี ถ้าอย่างนั้นท่านจงให้ประดิษฐานวิหารนี้ เพื่อภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ในทิศทั้ง ๔ ทั้งที่มาแล้วและยังไม่ได้มา ท่านมหาเศรษฐีรับพระพุทธฎีกาว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วถือเต้าน้ำทองคำหลังน้ำให้ตกลงเหนือพระหัตถ์ของพระทศพล แล้วได้ถวายด้วยคำว่า ข้าพระองค์ขอถวายพระเชตวันวิหารนี้แก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานซึ่งอยู่ในทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและที่ยังไม่ได้มา. พระศาสดาทรงรับพระวิหารแล้ว เมื่อจะทรงกระทำอนุโมทนา ได้ตรัสอานิสงส์การถวายวิหารว่า

เสนาสนะย่อมป้องกันความหนาวและความร้อน แต่
นั้น
ย่อมป้องกันเนื้อร้าย งู ยุง น้ำค้าง และฝน แต่
นั้น
ย่อมป้องกันลม และแดดอันกล้า ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมบรรเทาไป. การถวายวิหารแก่สงฆ์เพื่อเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเฟื่องพิจารณา และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ.

เพราะเหตุนั้นแล บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเล็งเห็นประโยชน์
ของตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ ถวายให้เป็นที่อยู่ในภิกษุผู้
เป็นพหูสูตเถิด.

อนึ่ง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะแก่ท่านเหล่านั้น ด้วยใจอันเต็มใสในท่านผู้ปฏิบัติตรง. เขาผู้ถวายวิหาร
ฐัรรมใดในโลกนี้แล้ว จะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพาน ท่าน
เหล่านั้นย่อมแสดงธรรมนั้น อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง
แก่เขา.

จำเดิมแต่วันที่สองไป ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เริ่มการฉลอง
วิหาร. การฉลองวิหารของนางวิสาขา ๔ เดือนเสร็จ ส่วนการฉลองวิหาร
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ๕ เดือนเสร็จ. แม้ในการฉลองวิหาร ก็สิ้น
ทรัพย์ไปถึง ๑๘ โภกฺกิตีเดียว. เฉพาะวิหารอย่างเดียวกันเท่านั้น ท่านได้
บริจาคทรัพย์นับได้ ๕๔ โภกฺกิตี ด้วยประการฉะนี้.

ก็ในอดีตกาล ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสิ
เศรษฐีชื่อว่า ปุณฺณพพสุมิตตะ ชื่อที่โดยการปลูลาดอิฐทองคำ สร้างสังฆา-
รामประมาณหนึ่งโยชน์ ลงในที่นั้นนั่นแหละ.

ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี เศรษฐีชื่อ สิริ-
วัฑฒะ ชื่อที่โดยการปลูลาดผลทองคำ แล้วให้สร้างสังฆารามมีประมาณ ๓
คาจุต ลงในที่นั้นนั่นแหละ.

ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า เวสสภู เศรษฐีชื่อว่า
โสถติยะ ชื่อที่โดยปลูลาดรอยเท้าช้างทองคำ แล้วสร้างสังฆารามมี
ประมาณถึงโยชน์ ลงในที่นั้นนั่นแหละ.

ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ เศรษฐีชื่อว่า
อัจจุตะ ชื่อที่โดยการปลูกลาดอิฐทองคำ แล้วสร้างสังฆารามมีประมาณหนึ่ง
คาวุต ลงในที่นั่งนั้นแหละ.

ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ เศรษฐี
ชื่อว่า อุกคะ ชื่อที่โดยการปลูกลาดเต่าทองคำ แล้วสร้างสังฆารามมีประมาณ
กึ่งคาวุต ลงในที่นั่งนั้นแหละ.

ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เศรษฐีชื่อว่า
ศุ้มงคละ ชื่อที่โดยการปลูกลาดไม้เท้าทองคำ แล้วสร้างสังฆารามมีประมาณ
๖ กรีส ลงในที่นั่งนั้นแหละ.

แต่ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย เศรษฐีชื่อว่า
อนาถบิณฑิกะ ชื่อที่โดยการปลูกลาดทรัพย์โกฏิกหาปณะ แล้วสร้างสังฆาราม
มีประมาณ ๘ กรีส ลงในที่นั่งนั้นแหละ. ได้ยินว่า สถานที่นี้เป็นสถานที่
ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์มิได้ทรงละเลยทีเดียว.

ตั้งแต่บรรลुพระสัพพัญญุตญาณที่มหาโพธิมณฑล จนกระทั่งถึงเพียง
มหาปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สถานที่ใด ๆ สถานที่
นั้นนั้น พึงทราบว่าเป็นที่ชื่อว่า สันติเกนิทาน ด้วยประการฉะนี้.

จบนิทานกถา

พรรณนาอัปภัณฑนิทาน

ศัพทว่า อถ ในกาลานี้ว่า

ลำดับนี้ ท่านทั้งหลายผู้มีใจบริสุทธิ์ จงสดับพุทธานุภาพ
ว่า เราเป็นพระธรรมราชาสมบุรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ถ้วน ซึ่ง
ใคร ๆ นับไม่ได้ ดังนี้.

เป็นบทนิบาตใช้ในอรรถว่า แสดงลำดับแห่งอริการ คือ เป็นบทนิบาต
ที่ประกอบด้วยวิกัตติ ในบรรดานิบาตทั้งสอง ที่ประกอบด้วยวิกัตติ และ
ไม่ประกอบด้วยวิกัตติ. อีกอย่างหนึ่ง

อถ ศัพท์เป็นไปในอรรถว่า อริการ, มงคล, อรรถว่า
สำเร็จ, อวธารณะ, อรรถว่า ต่อเนื่องกันไป, และอรรถว่า
ปราศจากไป.

จริงอย่างนั้น เพราะท่านกล่าวไว้ว่า

อริการย่อมบ่งบอกถึงกิจอันยิ่ง ฐานะอันยิ่ง และอรรถ
อันยิ่ง ท่านกล่าวไว้โดยภาวะอันประเสริฐที่สุดและเจริญที่สุด
ดังนี้.

(เชื่อกความว่า) ท่านทั้งหลายจงฟังอปทาน (คือเหตุ) อันประกอบด้วย
ด้วย อถ ศัพท์อันมีอริการเป็นอรรถ โดยเป็นกิจอันยิ่งแห่งบารมีธรรม
๓๐ ถ้วนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ โดยภาวะอันประเสริฐที่สุดและเจริญ
ที่สุด. เชื่อกความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังอปทานอันประกอบด้วย อถ
ศัพท์ซึ่งมีมงคลเป็นอรรถ โดยพระบาลีว่า การบูชาผู้ควรบูชา นั้น

เป็นมงคลอันสูงสุด เพราะการบูชาพระโพธิสัตว์ ๓ จำพวกเป็นมงคลโดยสภาพ. เชื่อมความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังอุปทานที่ประกอบด้วย อล ศัพท์อันมีความสำเร็จเป็นอรรถ เพราะกิจแห่งสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น สำเร็จแล้วด้วยพระอรหันตมรรค. เชื่อมความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังอุปทานอันประกอบด้วย อล ศัพท์อันมีวชิระเป็นอรรถ คือมีการห้ามเป็นอรรถ เพราะพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้น ไม่มีกุศลอื่นจากกุศลมี อรหันตมรรคเป็นต้น. เชื่อมความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังอุปทานอันประกอบด้วย อล ศัพท์อันมี อนันตระ ความต่อเนื่องกันเป็นอรรถ เพราะท่านร้อยกรองไว้ติดต่อกับการร้อยกรองขุททกปาฐะ. เชื่อมความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังอุปทานอันประกอบด้วย อล ศัพท์ ซึ่งมีการจากไปเป็นอรรถ เพราะเริ่มจากขุททกปาฐะนี้ไป.

ในบทว่า พุทฺโธ พระพุทธรูปเจ้า นี้ มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะยังหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะทรงเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะทรงหยั่งเห็นสิ่งทั้งปวง.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะทรงเป็นผู้ไม่มีตนอื่นแนะนำ.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะทรงเป็นผู้เบิกบาน.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะสิ้นอาสวะแล้ว.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะปราศจากอุปกิเลส.

ชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้า เพราะการถือบวช.

ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่าไม่เป็นที่สอง.

ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่าละตัณหาได้.

ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะเสด็จดำเนินทางเป็นที่ไปอันเอก.

ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะพระองค์เดียวตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม.

ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะทรงได้เฉพาะความรู้ เป็นเหตุกำจัดความไม่รู้เสียได้.

บททั้งสามคือ พุทธิ พุทธิ โโพธิ นี้ ไม่มีความแตกต่างกัน. ผู้เราเรียกว่า ผู้เขียว ผู้แดง เพราะประกอบด้วยสีเขียวเป็นต้น ฉนั้นใด.

ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะประกอบด้วยคุณของพระพุทธเจ้านั้นนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ญาณในมรรคทั้ง ๔ เรียกว่า โโพธิ, ญาณที่เรียกว่า โโพธิ เพราะทำหมู่กิเลส ๑,๕๐๐ ทั้งสิ้นให้สิ้นไป ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ แล้วบรรลุพระนิพพาน. สมัยที่บุคคลผู้ประกอบพร้อมด้วยญาณนั้น ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า. แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยญาณนั้นเหมือนกัน แล้วจึงบรรลุพระนิพพาน. ก็ญาณนั้นเท่านั้นเป็นอปทาน คือเป็นเหตุของพระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น โดยเป็นญาณอันยิ่งเฉพาะของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงชื่อว่า พุทธาปทาน เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบำเพ็ญบารมีมา ๔ อสงไขยแสนกัป จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ และเพราะทรงบรรลุสาธารณญาณ มีอินทริยปโรปริยัตติญาณ มหากรุณาสมบัติญาณ ขมกปาฏิหาริยญาณ สัพพัญญุตญาณ อนาวรณญาณ อาสขานุสยญาณเป็นต้น และเพราะทรงให้หมู่สัตว์นับไม่ถ้วนดื่มอมตธรรม

ด้วยพระกรรมเทศนา แม้กัณฑ์เดียวแล้วให้บรรลุพระนิพพาน.

ก็พุทธบาทนั้นมี ๒ อย่าง โดยเป็นกุศลและอกุศล แต่พระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งหลายไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้ แม้เมื่อจะทำการสงเคราะห์
ทายกผู้ถวายปัจจัย มีข้าวเป็นต้น ก็แสดงธรรมด้วยคาถา ๒ คาถานี้
เท่านั้นแหละว่า

ขออิฐผลที่ท่านอยากได้แล้ว ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จโดย
เร็วพลัน ความดำริไว้ในใจจงเต็มที เหมือนพระจันทร์
ในวันเพ็ญจะนั้น.

ขออิฐผลที่ท่านอยากได้แล้ว ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จโดย
เร็วพลัน ความดำริในใจจงเต็มที เหมือนแก้วมณี ชื่อโชติรส
จะนั้น ดังนี้.

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแม้จะแสดงธรรม ก็ไม่อาจทำหมู่อัตว์
นับไม่ถ้วนให้ตรัสรู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นเหมือนพระสัมพันธุ-
พุทธเจ้า ตรัสรู้ได้เฉพาะโดยโคตเดียว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า. อปทาน คือเหตุแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่า
ปัจเจกพุทธบาท.

ชื่อว่า เถระ เพราะดำรงอยู่นาน.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เถระ เพราะประกอบด้วยคุณ มีศีล อจาระ
และมัทวะความอ่อนโยนเป็นต้น อันมั่นคงกว่า.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เถระ เพราะประกอบด้วยคุณ คือศีล สมาธิ
ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ อันมั่นคงและประเสริฐ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เถระ เพราะบรรลुพระนิพพาน คือสันติ
ที่นับว่ามั่นคงกว่า ประณีต และยอดเยี่ยม.

อปทานของพระเถระทั้งหลาย ชื่อว่า เถราปทาน.

ชื่อว่า เถรี เพราะประกอบด้วยตาทิคุณทั้งหลายเหมือนพระเถระ.

อปทานของพระเถรีทั้งหลาย ชื่อว่า เถรีปทาน.

ในอปทานเหล่านั้น พุทธาปทานมี ๕ อปทาน และ ๕ พระสูตร.
ด้วยเหตุ นั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

อปทานที่ ๑ ซึ่งมี ๕ อปทาน และ ๕ พระสูตร นี้ชื่อว่า

พุทธาปทาน โดยอนุโลม.

แม้ปัจเจกพุทธาปทานก็มี ๕ อปทาน และ ๕ พระสูตร. ด้วยเหตุ
นั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

อปทานที่ ๒ ซึ่งมี ๕ อปทาน และ ๕ พระสูตร นี้ชื่อว่า

ปัจเจกพุทธาปทาน โดยอนุโลม.

เถราปทานมี ๕๐๐ อปทาน ว่าโดยวรรค มี ๕๑ วรรค. ด้วยเหตุ
นั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

อปทานที่ ๓ ซึ่งมี ๕๐๐ อปทาน ว่าโดยวรรค มี ๕๑

วรรค นี้ชื่อว่า เถราปทาน โดยอนุโลม.

เถรีอปทานมี ๔๐ อปทาน ว่าโดยวรรค มี ๔ วรรค. ด้วยเหตุ นั้น
พระโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

อปทานที่ ๔ ซึ่งมี ๔๐ อปทาน และมีวรรค ๔ วรรค นี้

ชื่อว่า เถรีปทาน โดยอนุโลม.

อปทาน ศัพท์ ในบทว่า อปทาน นี้ ปรากฏว่าใช้ในความหมาย
มีอาทิว่า การณะ คหณะ อปคมนะ ปฏิปาฏิ และอ๊กโกสนะ.

จริงอย่างนั้น อปทาน ศัพท์นี้ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า การณะ
คือเหตุ ได้ในประโยคมีอาทิว่า ขตุติยาน อปทาน, พุราหุมนาน อปทาน
อธิบายว่า เหตุแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย เหตุแห่งพราหมณ์ทั้งหลาย.

ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า คหณะ คือการถือ ได้ในประโยคมี
อาทิว่า อุปาสกาน อปทาน อธิบายว่า อุปาสกทั้งหลายถือเอาด้วยดี.

ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า อปคมนะ คือการจากไป ได้ใน
ประโยคมีอาทิว่า วาณิขาน อปทาน สุตทาน อปทาน อธิบายว่า พวก
พ่อค้าและพวกสุทรเหล่านั้น พากันจากไปแต่ที่นั่น ๆ.

ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า ปฏิปาฏิ คือตามลำดับ ได้ในประโยค
มีอาทิว่า ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ย่อมเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว โดย
เที่ยวไปตามลำดับ อธิบายว่า เที่ยวไปตามลำดับเรื่อย.

ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า อ๊กโกสนะ คือ การดำ ได้ใน
ประโยคมีอาทิว่า ย่อมดำ ว่า ชนเหล่านี้ไปปราศ จากความเป็นสมณะ ชน
เหล่านั้นไปปราศ จากความเป็นพราหมณ์ อธิบายว่า ย่อมดำ ย่อมบริภาษ.

แต่ในที่นี้ ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า การณะ คือเหตุ เพราะ-
ฉะนั้น อปทานของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่า พุทธธาปทาน อธิบายว่า
เหตุแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ฟังเห็นว่า บารมี ๓๐ ถ้วนมีทานบารมี
เป็นต้น เป็นเหตุของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่น้อย อุปมาดังเมล็ดทราย
ในแม่น้ำคงคา. มีการเชื่อมความว่า บัดนี้ ท่านทั้งหลายผู้มีใจบริสุทธิ์

จงสดับอปทานที่ประกอบในความหมายมีความหมายว่า อธิการคือคุณที่กระทำไวยิ่งใหญ่เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุทฺธมานสา** ความว่า ท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพระจีณาสพ ๕๐๐ องค์ ชื่อว่าสุทฺธมานสา คือมีจิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง มีเหตุหายสะอาด เพราะทำกิเลส ๑,๕๐๐ ให้สิ้นไปด้วยอรหัตมรรคญาณ แล้วดำรงอยู่ จงนั่งประชุมกันฟังอปทานในโรงธรรมนี้ อธิบายว่า ท่านทั้งหลายจงเงี่ยโสตลงฟังกระทำไว้ในใจ.

ก็ในข้อนี้พึงเห็นว่า แม้เมื่อปัจเจกพุทฺธาปทาน เถราปทาน และ เถรีปทานจะมีอยู่ ท่านก็ไม่กล่าวว่า **อปทานานิ** กลับกล่าวคำว่า **อถ พุทฺธาปทานานิ** เหมือนเมื่อขันธขมก อายตนขมก ธาตุขมก สัจขมก สังขารขมก และอนุสขขมก แม้จะมีอยู่ก็กล่าวว่า มุลขมก ด้วยอำนาจที่เป็น ประธาน และด้วยอำนาจที่เป็นเบื้องต้น และเหมือนเมื่อสังฆาทิเสส ๑๓ อนิยต ๒ และนิสสัคคิยะ ๓๐ แม้จะมีอยู่ ก็กล่าวว่า ปาราชิกกัณฑ์ ด้วย อำนาจที่เป็นประธาน และด้วยอำนาจที่เป็นเบื้องต้น แม้ในที่นี้ ท่านก็ กล่าวไว้โดยที่เป็นประธานและเป็นเบื้องต้น.

เมื่อควรจะกล่าวว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธาปทานานิ** แต่ท่านทำการลบ บทนิบาตว่า **สมฺมา** ซึ่งบ่งบอกอรรถที่เป็นตติยาวิภคติ และบทอุปสรรค ว่า **ถ** ซึ่งบ่งบอกอรรถของศัพท์ว่า **สย** โดยนิรุตตินัยว่า **วณฺณากโม** ๗ เป ๗ **ปญฺจวิธ** **นิรุตฺต** = **นิรุตต์** มี ๕ ชนิด คือ ลงตัวอักษร ๗๑๗ หรือโดยสูตรว่า **เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปริตาเตสา จ** = ก็ในสนธิ- กิริโยปกรรมเหล่านั้น มีพฤทธิ์ ลบ ลงตัวอักษร ทำให้ผิดจากของเดิม และแปลงให้ผิดตรงกันข้าม ดังนี้ แล้วถือเอาเฉพาะศัพท์ว่า **พุทฺธ** อัน

ป่งว่าเป็นกิตก์ แล้วกล่าวว่า พุทธาปทานานิ เพื่อสะดวกในการประพันธ์
คาถา. เพราะฉะนั้น บทว่า พุทธาปทานานิ มีความหมายว่า อปทาน
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้.

พรรณนาอัปกันตรนิทาน

ในวิสุทธขณวิลาสินี อรรถกถาอาทาน

จบเพียงเท่านี้

๑. พรรณนาพุทธาปทาน

บัดนี้ พระเถระมีความประสงค์จะกล่าวอรรถกถาอาทาน ในลำดับ
อัปกันตรนิทาน จึงกล่าวไว้ว่า

อปทาน คืออปทานใด แสดงนัยอันวิจิตร พระอรหันตเจ้า
ทั้งหลาย สังกายนาไว้ในขุททกนิกาย บัดนี้ ถึงลำดับแห่ง
การสังวรธรรมa เนื้อความแห่งอาทานนั้น ดังนี้.

ก่อนอื่น อปทานใดในอาทานนั้น ย่อมถึงการสงเคราะห์ลงในรส
อันเดียวกัน เพราะท่านกล่าวไว้ว่า พระพุทธพจน์ทั้งสิ้นมีรสคือวิมุติ
เป็นอันเดียวกัน, ย่อมถึงการสงเคราะห์ลงในธรรมที่ท่านสงเคราะห์ไว้ ๒
ส่วน ด้วยอำนาจธรรมและวินัย, ในบรรดาปฐมพุทธพจน์ มัชฌิม-
พุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ ย่อมถึงการสงเคราะห์ลงในมัชฌิม-
พุทธพจน์, ในบรรดาพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรม-
ปิฎก ย่อมถึงการสงเคราะห์ลงในพระสุตตันตปิฎก, ในบรรดานิกาย ๕

คือ ทิฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตรนิกาย และขุททกนิกาย ย่อมถึงการสงเคราะห์ลงในขุททกนิกาย, ในบรรดานวังคสัตถุศาสน์ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ะ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อภัยภูตธรรม เวทัลละ ท่านสงเคราะห์ลงในคาทา. ในบรรดาธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ซึ่งท่านพระอานนทกล่าวไว้ดังนี้ว่า

ธรรมเหล่าใดที่คล่องปากขึ้นใจของข้าพเจ้า ธรรมเหล่านั้น มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น คือที่ข้าพเจ้าเรียกจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ เรียนจากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น ดังนี้.

เป็นอันสงเคราะห์ลงใน ๒-๓ พระธรรมชั้น.

บัดนี้ ท่านเมื่อจะแสดงอปทานนั้น จึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็น พระธรรมราชาสมบุรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ถ้วน มีจำนวนนับไม่ถ้วน ดังนี้. ในคำเหล่านั้นมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บารมี ๑๐ ถ้วนนั่นเอง จัดเป็นบารมี ๓๐ ถ้วน ด้วยอำนาจบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ โดยเป็นอย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่างสูง. ผู้บริบูรณ์ดี คือผู้สมบุรณ์ ประกอบ พร้อมพร้ง บรรลุ ประกอบพร้อมด้วยบารมี ๑๐ ถ้วนนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้สมบุรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ถ้วน. ชื่อว่า ราชา เพราะยังหมู่สัตว์ผู้อยู่ในสากลโลกทั้ง ๓ และกายของตนให้ยินดี คือให้ยึดติดด้วยพรหมวิหารสมาบัติ ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือด้วยความเป็นผู้มีจิตเป็นอันเดียว ด้วยธรรมเครื่องอยู่แห่งผลสมาบัติ, พระราชาโดยธรรม ชื่อว่า พระธรรมราชา, พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างนี้. อธิบายว่า พระพุทธ-

เจ้าผู้เป็นพระธรรมราชาที่ล่วงไปแล้ว คือ จากไปแล้ว ดับแล้ว ถึงการตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว มีจำนวนนับไม่ได้ คือ เว้นจากการนับ ด้วยอำนาจจำนวนสิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปโกฏิ นหุต นินนหุต อักโขภินิ พินทุ อัพพุทะ นิรัพพุทะ อหะ อพพะ อญฺญะ โสคันธิกะ อุปปละ กุมุทะ ปุณฺฑริกะ ปทุมะ กลามะ มหากถานะ และอสังเขยยะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันพระอนนทเถระทูลถามถึงอริการที่พระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ทรงทำไว้ ในอดีตพระพุทธเจ้าเหล่านั้น และสมภารที่พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิทรงทำไว้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **สมโพธิพุทธเสฏฺฐจํ** ดังนี้. อธิบายว่า คุณอนอนนทผู้เจริญ เธอจงฟังอุปทานของเรา. เชื่อมความว่า คุณอนอนนท ในกาลก่อน คือในกาลบำเพ็ญโพธิสมภาร เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ อภิวัตด้วยเศียรเกล้าซึ่งพระสัมโพธิญาณ คือจตุสัจจรรคญาณ หรือพระสัพพัญญุตญาณ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ประเสริฐ คือผู้แทงตลอดสัจจะ ๔. อธิบายว่า เราเอานี้ ๑๐ นิ้ว คือฝ่ามือทั้งสองนมัสการ คือไหว้พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เป็นนายกของโลก คือผู้เป็นใหญ่ในโลก พร้อมทั้งพระสงฆ์ คือเป็นไปกับสงฆ์สาวก แล้วอภิวัตด้วยเศียร คือด้วยศรัทธา คือกระทำการสรรเสริญด้วยความเต็มใจ แล้วกระทำการนอบน้อมอยู่.

บทว่า ยาวตา พุทธเขตฺเตสุ ความว่า รัตนะทั้ง ๓ มีแก้วไพฑูรย์เป็นต้นที่ตั้งอยู่ในอากาศ คือที่อยู่ในอากาศ ที่ตั้งอยู่บนภาคพื้น คือที่อยู่บนพื้นของแผ่นดิน นับไม่ถ้วน คือนับไม่ได้ มีอยู่เพียงใด ก็มีประมาณ

เท่าใด ในพุทธเขตในหมื่นจักรวาล เราเอาใจคือจิตประมวลมาซึ่งรัตนะทั้งหมดนั้น คือจักกุธฐานจินนำมาด้วยดี อธิบายว่า เราจะกระทำให้เป็นกองรอบ ๆ ปราสาทของเรา.

บทว่า **ตตฺถ รุปีญญิมิ** ความว่า นิรมิตพื้นอันสำเร็จด้วยรูปยะ คือสำเร็จด้วยเงิน ในปราสาทหลายชั้นนั้น, อธิบายว่า เรานิรมิตปราสาทหลายร้อยชั้นอันล้วนแล้วด้วยรัตนะ คือสำเร็จด้วยรัตนะ ๗ สูงคือพุ่งขึ้นเด่นอยู่ในท้องฟ้า คือโชติช่วงอยู่ในอากาศ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะพรรณนาปราสาทนั้นเท่านั้น จึงตรัสว่า **วิจิตฺตมฺภ** ดังนี้ เป็นต้น. เชื่อมความว่า ปราสาทให้ยกเสามีสี่ดิ่งแก้วหลายเป็นต้นมิใช่น้อย วิจิตรงดงาม ทำไว้อย่างดี คือสร้างไว้ดีถูกลักษณะจัดแบ่งไว้เรียบร้อยโดยเป็นส่วนสูงและส่วนกว้าง ชื่อว่า ควรมีค่ามาก เพราะนิรมิตเสาค่ายอันมีค่าหลายร้อยโกฏิไว้. ปราสาทวิเศษอย่างไรอีกบ้าง? คือปราสาทมีชื่ออันสำเร็จด้วยทอง ได้แก่ ประกอบด้วยชื่อและคันทวยอันทำด้วยทอง ประดับแล้ว คือองคงามด้วยนกกะเรียนและฉัตรที่ยกขึ้นในปราสาทนั้น.

เมื่อจะทรงพรรณนาความงามของปราสาทโดยเฉพาะซ้ำอีก จึงตรัสว่า **ปรมา เวปุริยา ภูมิ** ดังนี้ เป็นต้น. ความว่า ปราสาทซึ่งมีพื้นหลายร้อยชั้นนั้นงดงาม คือน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เสมอเหมือนหมอก คือ เช่นกับหีบเหมฝน ปราศจากมลทิน คือไม่มีมลทิน มีสีเขียว สำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์ อธิบายว่า พื้นชั้นแรกคารคาช คือสระพรั่งด้วยกอบัวและดอกปทุมที่เกิดในน้ำ งดงามด้วยกาญจนภูมิ คือพื้นทองอันประเสริฐคือสูงสุด.

อธิบายว่า พื้นปราสาทนั้นนั่นแหละ บางชั้นเป็นส่วนของแก้ว
ประพาพ คือเป็นโกกฐาสของแก้วประพาพ มีสีดั่งแก้วประพาพ พื้นบาง
ชั้นแดง คือมีสีแดง พื้นบางชั้นงาม คือเป็นที่ค้ำค้ำใจ มีแสงสว่างดั่งสี
แมลงค่อมทอง คือเปล่งรัศมีอยู่ พื้นบางชั้นส่องแสงไปทั้ง ๑๐ ทิศ.

ในปราสาทนั้น มีป้อมและศิลาดินหน้ามุขที่จัดไว้ดีแล้ว คือจัดไว้
เรียบร้อย มีสีหัตถุจรและสีทวารที่ทำไว้เป็นแผนก ๆ ตามส่วน. บทว่า
จตุโร เวทิกา ความว่า ที่วาลย์ของชุกชีและหน้าต่างมีตาข่าย ๔ แห่ง มีพวง
ของหอมและช่อของหอมอันเป็นที่รื่นรมย์ใจ คือเป็นที่จับใจ ห้อยย้อยอยู่.

ในปราสาทนั้นแหละ มีเรือนยอดประดับด้วยรัตนะ ๗ คือทองคำ
ด้วยรัตนะ ๗. มีสีเป็นอย่างไร? คือเป็นสีเขียว คือมีสีเขียว เป็นสีเหลือง
คือมีสีเหลือง ได้แก่ มีสีเหลืองทอง เป็นสีแดง คือมีสีเหมือนโลหิต
ได้แก่ มีสีแดง เป็นสีขาว คือมีสีขาว ได้แก่ เป็นสีเสวต มีสีดำล้วน
คือมีสีดำไม่มีสีอื่นเจือ อธิบายว่า ปราสาทนั้นประกอบด้วยเรือนยอด
คือประกอบด้วยเรือนยอดอย่างดี และด้วยเรือนยอดมีช่อฟ้าอย่างดี.

ในปราสาทนั้นแหละ มีดอกปทุมชูดอก คือมีดอกตั้งบาน ได้แก่
ดอกปทุมบานสะพรั่งงดงาม อธิบายว่า ปราสาทนั้นงดงามด้วยหมู่เนื้อร้าย
มีสีหะและพยัคฆ์เป็นต้น และงดงามด้วยหมู่ปักษี มีหงส์ นกกระเรียน
และนกยูงเป็นต้น. หมายความว่า ปราสาทนั้นสูงลิ่ว เพราะสูงจรดท้องฟ้า
จึงเกลื่อนกล่นด้วยนักษัตรและดวงดาว ประดับด้วยพระจันทร์ พระ-
อาทิตย์ และรูปพระจันทร์พระอาทิตย์.

อธิบายว่า ปราสาทของพระเจ้าจักรพรรดิหลังนั้นนั่นแหละ ดาดาย
ด้วยข่ายเหม คือข่ายทอง ประกอบด้วยกระดิ่งทอง คือประกอบด้วยข่าย

กระดิ่งทอง. หมายความว่า ระเบียบดอกไม้ทอง คือถ้องแถวของดอกไม้ ดอกเป็นที่รื่นรมย์ใจ คือเป็นที่จับใจ ย่อมเปล่งเสียง คือย่อมส่งเสียง เพราะแรงลม คือเพราะลมกระทบ.

ปักธงซึ่งย่อมสี คือระบายด้วยสีต่างๆ คือมีสีมิใช่น้อย คือธงสี หงสบาท ได้แก่ สีฝาง สีแดง คือสีโลหิต เป็นสีเหลือง คือมีสีเหลือง และธงสีทองและสีเหลืองแก่ ได้แก่ มีสีดั่งทองชมพู และสีเหลืองแก่ คือปักธงสีต่างๆ ไว้ในปราสาทนั้น. คำว่า **ธम्मานิ** นี้ ท่านกล่าว โดยเป็นลึงควิปลาส อธิบายว่า ปราสาทนั้นประกอบด้วยระเบียบธง.

พระองค์เมื่อจะทรงพรรณนาเครื่องลาดเป็นต้นในปราสาทนั้น จึง ตรัสว่า **น น พุ** ดังนี้ เป็นต้น. อธิบายว่า ปราสาทนั้นชื่อว่าไม่มี สิ่งของโดยมาก ย่อมไม่มีในปราสาทนั้น. ที่นอนมีเตียงและตั้งเป็นต้น วิจิตด้วยที่นอนต่างๆ คือวิจิตตรงตามด้วยเครื่องลาดมิใช่น้อย มีจำนวน หลายร้อย คือนับได้หลายร้อย. มีเป็นอย่างไร. คือที่นอนเป็นแก้วผลึก ได้แก่ ทำด้วยแก้วผลึก ที่สำเร็จด้วยเงิน คือทำด้วยเงิน สำเร็จด้วยแก้ว มณี คือทำด้วยแก้วมณีเขียว ทำด้วยทับทิม คือทำด้วยแก้วมณีรัตนชาติ สีแดงโดยกำเนิด สำเร็จด้วยแก้วลาย คือทำด้วยแก้วมณีต่าง คือเพชร ตาแมว ลาดด้วยผ้ากาสีเนื้อดี คือลาดด้วยผ้ากาสีเนื้อละเอียดอ่อน.

ผ้าห่มชื่อว่า **ปาฐา**. ผ้าห่มเป็นเช่นไร? คือผ้ากัมพล ได้แก่ ผ้าที่ทอด้วยผม ผ้าทุกตะ ได้แก่ ผ้าที่ทอด้วยผ้าทุกตะ ผ้าจินะ ได้แก่ ผ้า ที่ทอด้วยฝ้ายจีน ผ้าปัตตคุณณะ ได้แก่ ผ้าที่ทอด้วยฝ้ายอันเกิดมีในประเทศ ปัตตคุณณะ เป็นผ้าสีเหลือง คือมีสีเหลือง. อธิบายว่า เราให้ปูลาดเครื่อง

ลาดอันวิจิตร คือที่นอนทั้งหมดอันวิจิตรด้วยเครื่องลาด และผ้าห่มมิใช่น้อยด้วยใจ คือด้วยจิต.

เมื่อจะทรงพรรณนาปราสาทนั้นโดยเฉพาะ จึงตรัสว่า **ตาสู ตาเสวว ภูมิสุ** ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รัตนภูฏลจกต** ความว่าประดับ คือ งามด้วยยอดอันล้วนด้วยแก้ว คือ ช่อฟ้าแก้ว. บทว่า **มณิเวโรจนา อุกกา** ความว่า คบเพลิง คือประทีปมีด้ามอันกระทำด้วยแก้วมณีอันรุ่งเรือง คือแก้วมณีแดง. บทว่า **ธารยหุตา สุตินฺจเร** ความว่า คนหลายร้อยขึ้นทรงไว้ คือถือชูไว้ในอากาศอย่างเรียบร้อย.

เมื่อจะทรงพรรณนาปราสาทนั้นนั้นแหละซ้ำอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า **โสภนฺติ เอสิกาถมฺภา** ดังนี้. เสาที่เขาปักไว้ที่ประตูเมือง เพื่อต้องการความงาม ชื่อว่าเสาระเนียด ในคำว่า **โสภนฺติ เอสิกาถมฺภา** นั้น. ชุ่มประตูงาม คือน่าพึงใจ เป็นชุ่มประตูทอง คือสำเร็จด้วยทอง เป็นทองชมพูท คือล้วนแล้วด้วยทองชมพูท สำเร็จด้วยไม้แก่น คือทำด้วยแก่นไม้ตะเคียน และทำด้วยเงิน. อธิบายว่า เสาระเนียดและชุ่มประตูทำปราสาทนั้นให้งดงาม.

อธิบายว่า ในปราสาทนั้น มีที่ต่อหลายแห่งจัดไว้เรียบร้อย วิจิตรคืองามด้วยบานประตูและกลอน เป็นวงรอบของที่ต้องงดงามอยู่. บทว่า **อุทโต** ได้แก่ สองข้างปราสาทนั้น มีหม้อเต็มน้ำ ประกอบคือเต็มด้วยปทุมมิช้่น้อย และอุบลมิช้่น้อย ทำปราสาทนั้นให้งดงาม.

ครั้นทรงพรรณนาความงามของปราสาทอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงประกาศปราสาทที่ทำด้วยรัตนะ และสักการะสัมมานะ การนับถือยกย่อง จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อติเต สพฺพพุทฺเธ จ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อดีต** ความว่า ในกาลอันล่วงไปแล้ว คือผ่านไปแล้ว เรายินมิตพระพุทธเจ้าผู้เป็นนายกของโลกทุกองค์ พร้อมทั้งพระสงฆ์ คือเป็นไปกับหมู่สาวกที่เกิดมีมาแล้ว และพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งสาวก คือมีพระสาวก โดยมีวรรณ รูปโฉมและทรวดทรงตามปกติโดยสภาวะ พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสาวกทุกพระองค์ เสด็จเข้าไปยังปราสาททางประตูที่จะต้องเสด็จเข้าไป ประทับนั่งบนตั่งอันทำด้วยทองคำล้วน ๆ คือล้วนแล้วด้วยทองคำทั้งหมด เป็นอริยมณฑล คือเป็นหมู่พระอรិยะ.

อธิบายว่า ในบัดนี้ คือในปัจจุบัน เราได้ให้พระพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม คือไม่มีผู้ยิ่งกว่าซึ่งมีอยู่ และพระปัจเจกพุทธเจ้าหลายร้อยองค์ผู้เป็นสยัมภู คือผู้เป็นเองไม่มีคนอื่นเป็นอาจารย์ ผู้ไม่พ่ายแพ้ คือผู้อันชนะมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมารทำให้แพ้ไม่ได้ ผู้บรรลุชัยชนะ ให้อัมมหน้าแล้ว. พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาลและปัจจุบันกาล พวกกันเสด็จขึ้น อธิบายว่า พวกกันเสด็จขึ้นสู่ภพ คือปราสาทของเราอย่างดี.

เชื่อมความว่า ต้นกัลปพฤกษ์เหล่าใดที่เป็นทิพย์ คือเกิดในเทวโลก มีอยู่มาก และต้นกัลปพฤกษ์เหล่าใดที่เป็นของมนุษย์ คือเกิดในมนุษย์ มีอยู่เป็นอันมาก เรานำเอาผ้าทั้งหมดจากต้นกัลปพฤกษ์เหล่านั้น แล้วให้ทำเป็นไตรจีวร แล้วให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นครองไตรจีวร.

ครั้นให้นุ่งห่มไตรจีวรอย่างนี้แล้ว เอาของเคี้ยวคือของอย่างใด อย่างหนึ่งมีขมนมเป็นต้นที่ควรเคี้ยว อันถึงพร้อมแล้วคือมีรสอร่อย ของควรบริโภคคืออาหารที่ควรบริโภคอันอร่อย ของควรลิ้มคือของที่ควรเสวยกิน

อันอร่อย ของควรถمیمคือน้ำปานะ ๘ อย่างที่สมบูรณ์คืออร่อย และโภชนะ คืออาหารที่ควรกิน บรรจุให้เต็มทีในบาตรณณิมัย คือทำด้วยศิลาอันงาม คือดี แล้วถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้นั่งลงแล้ว อธิบายว่า นิมนต์ให้รับเอาแล้ว.

อริยมณฑลทั้งหมดนั้น คือหมู่พระอริยเจ้าทั้งหมดนั้น เป็นผู้มี ทิพยจักขุเสมอกัน เป็นผู้เกลี้ยงเกลา อธิบายว่า เป็นผู้พร้อมด้วย ทิพยจักขุ เป็นผู้เกลี้ยงเกลา คือเป็นผู้สละสลวย คืองดงาม เพราะเว้น จากกิเลสทั้งปวง ครองจิ๋ว คือเป็นผู้พร้อมกันด้วยไตรจีวร เป็นผู้อันเราให้อิมหนาสำราญบริบูรณ์ด้วยของหวาน น้ำตาลกรวด น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และข้าวชั้นดี.

หมู่พระอริยเจ้าเหล่านั้นอันเราให้อิมหนายังนี้แล้ว เข้าสู่ห้องแก้ว คือเรือนมีห้องอันนิรมิตด้วยรัตนะทั้ง ๗ แล้วสำเร็จสีหไสยาบนที่นอนอัน มีค่ามาก คือบนเตียงอันหาค่ามิได้ คุจไกรสรราชสีห์มีถ้ำเป็นที่อยู่อาศัย คือนอนอยู่ในถ้ำนั้น อธิบายว่า สีหฤคธาชนอนตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า เอาเท้าขวาทำเป็นที่หนุนศีรษะ วางเท้าซ้ายทอดไป ตรงๆ เอาหางชูไว้ในระหว่างหัวไหล่ แล้วนิ่งๆ ฉันทใด หมู่พระ- อริยเจ้าทั้งหลายก็สำเร็จ คือกระทำการนอน ฉันทนั้น.

อธิบายความว่า หมู่พระอริยเจ้าเหล่านั้น ครั้นสำเร็จสีหไสยาอย่าง นี้แล้ว รู้ตัวอยู่คือสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ลุกขึ้นแล้วคือลุกขึ้นอย่าง เรียบร้อย แล้วคู้บัลลังก์บนที่นอน คือทำการนั่งทำขาอ่อนให้แนบ ติดกันไป.

บทว่า โคจร สพุพพุธานิ ความว่า เป็นผู้เพียบพร้อมด้วย
ความยินดีในฉาน คือเป็นผู้พร้อมด้วยความยินดีในฉาน อันเป็น
โคจร คืออารมณ์ของพระพุทธเจ้าทั้งปวงทั้งที่ล่วงไปแล้วและที่ยังไม่มา.

บทว่า อญฺเฐ ฐมฺมานิ เทเสนฺติ ความว่า บรรดาพระปัจเจกพุทธเจ้า
เหล่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าพวกหนึ่ง คือบางพวกแสดงธรรม อีก
พวกหนึ่งเล่นคือรื่นรมย์ด้วยฤทธิ์ คือด้วยการเล่นฉานมีปฐมฉานเป็นต้น.

ความอธิบายต่อไปว่า บางพวกอบรมอกิญญา คืออกิญญา ๕
ให้เชี่ยวชาญ คือทำให้ชำนาญ คือบรรดาอกิญญา ๕ ย่อมถึง คือเข้า
อกิญญาอันไปคือถึง บรรลุความชำนาญ ด้วยความชำนาญ ๕ ประการ
กล่าวคือการนึก การเข้า การออก การหยุดยั้ง และการพิจารณา.
บางพวกแสดงฤทธิ์ คือทำการแสดงฤทธิ์ให้เป็นหลายพันคน ได้แก่
แสดงฤทธิ์มีอาทิอย่างนี้ คือแม้คนเดียวทำให้เป็นหลายคน แม้หลายคน
ทำให้เป็นคนเดียวก็ได้.

บทว่า พุทฺธาปี พุทฺเธ ความว่า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
ประชุมกันอย่างนี้แล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมถามพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ถึงปัญหาอันเป็นวิสัย คือเป็นอารมณ์ของพระสัพพัญญุตญาณ พระ-
พุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมตรัสรู้แจ้งจริง คือตรัสรู้โดยพิเศษไม่มีส่วนเหลือ ซึ่ง
ฐานะคือเหตุ ที่ชื่อว่าลิกซึ่ง เพราะลิกซึ่งโดยอรรถ อันละเอียดคือสุขุมด้วย
พระปัญญา.

ในกาลนั้น แม้พระสาวกทั้งหลายผู้ประชุมกันอยู่ในปราสาทของเรา
ย่อมถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ถาม

ปัญหาเกสาวกคือศิษย์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าและพระสาวกเหล่านั้น ต่างถามปัญหากันและกัน ต่างพยากรณ์คือแก้ปัญหากันและกัน.

เมื่อจะทรงแสดงพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น โดยมีภาวะเป็นอย่างเดียวกันอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า พุทธา ปัจเจกพุทธา จ ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกคือศิษย์ และผู้ปรนนิบัติคืออนิสิต ทั้งหมดนี้ยินดีอยู่ด้วยความยินดีของตน ๆ เร้นอยู่ ย่อมภริมย์อยู่ในปราสาทของเรา.

พระเจ้าติโลกวิชัยจักรพรรดิราชนั้น ครั้นทรงแสดงอาจารย์สมบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ในเวชยันตปราสาทของพระองค์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอานุภาพของพระองค์ จึงตรัสคำมีอาทิว่า จตุตา ติฏฺฐนฺติ รตนา ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า ฉัตรแก้ว อันล้วนแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ มีพวงมาลัยทองเป็นทิวแถว คือห้อยตาข่ายทองอยู่ประจำ. ฉัตรทั้งหลายวงด้วยข่ายแก้วมุกดา คือล้อมด้วยข่ายแก้วมุกดา เพียงแต่คิดว่า ฉัตรทุกชนิดจงกั้นอยู่เหนือกระหม่อมคือศีรษะเรา ก็ย่อมปรากฏขึ้น.

เพดานผ้าวิจิตด้วยดาวทอง คือแหววาวด้วยดาวทองงมมี ก็จงบังเกิดขึ้น. อธิบายว่า เพดานมิใช่น้อยทุกชนิด วิจิตรคือมีสีหลายอย่าง ฉายด้วยมาลัย คือแผ่ไปด้วยดอกไม้ จงกั้นอยู่เหนือกระหม่อม คือส่วนเบื้องบนแห่งที่เป็นที่นั่ง.

เชื่อมความว่า สระโบกขรณีดาบาศ คือกลาดเกลื่อนด้วยพวงดอกไม้ คือพวงของหอมและดอกไม้หลายอย่าง งดงามด้วยพวงของหอม คือพวงสุคนธชาติมีจันทร์ ฟ้าฝ้านและกฤษณาเป็นต้น. อธิบายว่า สระ-

โบทกษณีกเลื้อนกล่นด้วยพวงฝ้า คือพวงฝ้าอันหาค่ามิได้ มีฝ้าปัดตุนณะ และฝ้าจันะเป็นต้น ประดับตกแต่งด้วยพวงรัตนะทั้ง ๗. ดาดายด้วย ดอกไม้ คือดาดายด้วยดอกไม้หอมมีจำปา สพละ และจงกลนีเป็นต้น วิจิตรงดงามด้วยดี. สระโบทกษณีมืออะไรอีกบ้าง? คือสระโบทกษณีบ อวลด้วยสุคนษชาติอันมีกลิ่นหอมน่าพอใจยิ่ง. เติมด้วยของหอมไว้โดยรอบ คือประดับด้วยของหอมที่เอาเนื้อทั้ง ๕ ไล่ทาไว้ สระโบทกษณีสันมืออยู่ใน ทิศทั้ง ๔ ของปราสาท มุงด้วยเครื่องมุงเหมคือมุงด้วยเครื่องมุงอันเป็น ทอง และเพดานทอง ดาดายแผ่เต็มไปด้วยปทุมและอุบล ปรากฏเป็น สีทองในรูปทอง สระโบทกษณีฟุ้งไปด้วยละอองเรณูของดอกปทุม คือ จจรขยายไปด้วยละอองธุลีของดอกปทุม งดงามอยู่.

รอบ ๆ เวชยันตปราสาทของเรา มีต้นไม้มีต้นจำปาเป็นต้นออก ดอกทุกต้น นี้เป็นต้นไม้ดอก. ดอกไม้ทั้งหลายหล่นมาเองแล้วลอยไป ไพรยปราสาท อธิบายว่า ไพรยลงเบื้องบนปราสาท.

เมื่ออธิบายว่า ในเวชยันตปราสาทของเรานั้น มีนกยูงฟ้อน มีหมู่ หงส์ทิพย์ คือหงส์เทวดาส่งเสียงร้อง หมู่นกการวิก คือโกกิล่าที่มีเสียง เพราะขับขาน คือทำการขับร้อง และหมู่คนอื่น ๆ ที่ไม่สำคัญ ก็รำร้อง ด้วยเสียงอัน ไพเราะอยู่โดยรอบปราสาท.

รอบ ๆ ปราสาท มีกลองซึงหนึ่งหน้าเดียวและกลองซึงหนึ่งสอง- หน้าเป็นต้นทั้งหมดได้ตั้งขึ้น คือได้ตั้งขึ้น พิณนั้นทั้งหมดซึ่งมีสายมิใช่น้อย ได้ตั้งขึ้น คือส่งเสียง. สังคีตทุกชนิด คือเป็นอเนกประการ จงเป็นไป คือจงบรรเลง อธิบายว่า จงขับขานขึ้น.

ในพุทธเขตมีกำหนดเพียงใด คือในที่ที่มีประมาณเท่าใด ได้แก่
ในหมื่นจักรวาล และในจักรวาลอื่นจากหมื่นจักรวาลนั้น บัลลังก์ทอง
สมบูรณ์ด้วยความโชติช่วง คือสมบูรณ์ด้วยรัศมี ไม่มีช่องว่าง ใหญ่โต
สำเร็จด้วยรัตนะทั่วทุกด้าน คือเขาทำขจิตด้วยรัตนะทั้ง ๗ จงตั้งอยู่ ต้นไม้
ประดับประทีป คือต้นไม้มีน้ำมันตามประทีปจงลุกเป็นไฟโพลงอยู่ คือ
สว่างด้วยประทีปรอบ ๆ ปราสาท. เป็นไม้ประทีปติดต่อกันไปเป็นหมื่นดวง
คือเป็นหมื่นดวงติดต่อกันกับหมื่นดวง จงเป็นประทีปรุ่งเรืองเป็นอัน
เดียวกัน คือเป็นประคูประทีปดวงเดียวกัน อธิบายว่า จงลุกโพลง.

หญิงคนิกาคือหญิงพื่อนผู้ฉลาดในการพื่อนและการขับ หญิงขับร้อง
คือผู้ทำเสียงด้วยปาก จงพื่อนไปรอบ ๆ ปราสาท. หมุ่นางอัปสรคือหมู่
หญิงเทวดา จงพื่อนรำ. สนามเต้นรำต่าง ๆ คือมณฑลสนามเต้นรำ
ต่าง ๆ มีสี่เป็นอนุประการ จงพื่อนรำรอบ ๆ ปราสาท ชื่อว่าเขา
เห็นกันทั่วไป อธิบายว่า จงปรากฏ.

อธิบายว่า ในครั้งนั้น เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าติโลกวิชัย
ให้ยกธงทั้งปวงมี ๕ สี คือมีสี ๕ สี มีสีเขียวและสีเหลืองเป็นต้น วิจิตร
คืองดงามด้วยสีหลายหลาก บนยอดไม้ บนยอดเขา คือยอดเขาหิมพานต์
และเขาจักรวาลเป็นต้น บนยอดเขาสิเนรุ และในที่ทั้งปวง ในจักรวาล
ทั้งสิ้น.

อธิบายว่า พวกคนคือคนจากโลกอื่น พวกนาคจากโลกนาค
พวกคนธรรพ์และเทวดาจากเทวโลก ทั้งหมดจงมาคือจงเข้ามา. พวก
คนเป็นต้นเหล่านั้นนัสมการ คือทำการนอบน้อมเรา กระทำอัญชลี คือ
ทำกระพุ่มมือ แวดล้อมเวษยันตปราสาทของเรา.

พระเจ้าจักรพรรดิโลกวิชัยนั้น ครั้นพรรณานาอนุภาพปราสาท และอนุภาพของตนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะให้ถือเอาผลบุญที่คนทำไว้ ด้วยสมบัติ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยัม กิณฺจิกุสฺสํ กมฺมํ ดังนี้. อธิบายว่า กิริยากล่าวคือกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะพึงการทำมีอยู่ กุศลกรรม ที่จะพึงทำทั้งหมดนั้น เราทำแล้วด้วยกาย วาจา และใจ คือด้วยไตรทวาร ให้เป็นอันทำดีแล้ว คือให้เป็นอันทำด้วยดีแล้วในไตรทศ อธิบายว่า กระทำให้ควรแก่การเกิดขึ้นในภพดาวดึงส์.

เมื่อจะให้ถือเอาอีกจึงกล่าววว่า เย สตุตา สตุณฺโณ ดังนี้เป็นต้น ในคำนั้นมีอธิบายว่า สัตว์เหล่าใด จะเป็นมนุษย์ เทวดาหรือพรหมก็ตาม ที่มีสัญญา คือประกอบด้วยสัญญามีอยู่ และสัตว์เหล่าใดที่ไม่มีสัญญา คือ เว้นจากสัญญา ได้แก่สัตว์ที่ไม่มีสัญญาย่อมมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจึง เป็นผู้มีส่วนบุญที่เรากระทำแล้ว คือจึงเป็นผู้มีบุญ

พระโพธิสัตว์เมื่อจะให้ถือเอาแม่อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เยถํ กตฺมํ ดังนี้. อธิบายว่า บุญที่เราทำแล้วอันชน นาค คนธรรพ์และเทพเหล่าใด รู้ดีแล้วคือทราบแล้ว เราให้ผลบุญแก่นรชนเป็นต้นเหล่านั้น นรชน เป็นต้นเหล่าใด ไม่รู้ว่าเราให้บุญที่เราทำแล้วนั้น เทพทั้งหลายจึงไปแจ้งให้รู้ อธิบายว่า จึงบอกผลบุญนั้นแก่นรชนเป็นต้นเหล่านั้น.

สัตว์เหล่าใดในโลกทั้งปวงผู้อาศัยอาหารเลี้ยงชีวิต สัตว์เหล่านั้น ทั้งหมดคงได้โภชนะอันพึงใจทุกอย่างด้วยใจของเรา คือด้วยจิตของเรา อธิบายว่า จึงได้ด้วยบุญฤทธิ์ของเรา.

ทานใดเราได้ให้แล้ว ด้วยจิตใจอันเต็มใส เรานำมาแล้ว ก็ยัง ความเต็มใสให้เกิดขึ้นแล้ว ในทานนั้นด้วยจิตใจ. พระสัมพุทธเจ้าทุก

พระองค์ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า และพระสาวกของพระชินเจ้า เราผู้
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้บูชาแล้ว.

ด้วยกรรมที่เราทำดีแล้วนั้น คือด้วยกุศลกรรมที่เราเชื่อแล้วกระทำ
ไว้ และด้วยการตั้งเจตนาไว้ คือด้วยความปรารถนาที่ทำไว้ด้วยใจ เรา
ละคือทิ้งร่างกายมนุษย์ ได้แก่สรีระของมนุษย์ แล้วได้ไปสู่ดาวดึงส-
เทวโลก อธิบายว่า เราได้เกิดขึ้นในดาวดึงสเทวโลกนั้น เหมือนหลับ
แล้วตื่นขึ้นขณะนั้น.

แต่นั้น พระเจ้าจักรพรรดิโลกวิชัยได้สวรรคตแล้ว จำเดิมแต่นั้น
เรารู้จักภพ ๒ ภพ คือชาติ ๒ ชาติที่มาถึง คือความเป็นเทวดา ได้แก่
อรรถาของเทวดา และความเป็นมนุษย์ คืออรรถาของมนุษย์. นอกจาก
๒ ชาติ เราไม่รู้จัก คือไม่เห็นคติอื่น คือความอุปบัติอื่น อันเป็นผลแห่ง
ความปรารถนาด้วยใจคือด้วยจิต อธิบายว่า เป็นผลแห่งความปรารถนา
ที่เราปรารถนาแล้ว.

บทว่า เทวานํ อธิโก โหมิ ความว่า ถ้าเกิดในเทวดา เราได้
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ คือเป็นใหญ่ ได้แก่เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาทั้งหลาย ด้วย
อายุ วรรณะ พละ และเดช. ถ้าเกิดในมนุษย์ เราย่อมเป็นใหญ่ใน
มนุษย์ คือเป็นอธิบดี เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ทั้งหลาย อนึ่ง เราเป็นพระ-
ราชาผู้เพียบพร้อม คือสมบูรณ์ด้วยรูปอันยิ่ง คือด้วยรูปสมบัติ และด้วย
ลักษณะ คือลักษณะส่วนสูงและส่วนใหญ่ ไม่มีผู้เสมอ คือเว้นคนผู้เสมอ
ด้วยปัญญา ได้แก่ปัญญาเครื่องรู้ปรมาตถ์ในภพที่เกิดแล้ว ๆ อธิบายว่า
ไม่มีใคร ๆ เสมอเหมือนเรา.

เพราะผลบุญอันเป็นบุญสมภารที่เรากระทำไว้แล้ว โภชนะอัน
ประเสริฐอร่อยมีหลายอย่างคือมีประการต่าง ๆ รัตนะทั้ง ๘ มากมายมี
ประมาณไม่น้อย และผ้าปิดตุณณะและผ้าโกเสยยะเป็นต้นหลายชนิด คือ
เป็นอเนกประการ จากฟากฟ้าคืออนภากาศมา คือเข้ามาหาเรา ได้แก่สำนัก
เราโดยเร็วพลัน ในภพที่เกิดแล้ว ๆ.

เราเหยียดคือซื้อมือไปยังที่ใด ๆ จะเป็นที่ไหนแผ่นดิน บนภูเขา บน
อากาศ ในน้ำ และในป่า ภัณฑทิพย์คืออาหารทิพย์ย่อมเข้ามา คือ
เข้ามาหาเรา ได้แก่สำนักเราจากที่นั่น ๆ อธิบายว่า ย่อมปรากฏขึ้น.
อนึ่ง รัตนะทั้งปวง ของหอมมีจันทน์เป็นต้นทุกอย่าง ยานคือพาหนะ
ทุกชนิด มาลาคือดอกไม้ทั้งหมดมีจำปา กากะทิงและบุรณาคเป็นต้น
เครื่องอสังการคือเครื่องอาภรณ์ทุกชนิด นางทิพกัญญาทุกนาง น้ำผึ้ง
และน้ำตาลกรวดทุกอย่าง ของเคี้ยวคือของควรเคี้ยวมีขนมเป็นต้นทุกชนิด
ย่อมเข้ามา คือย่อมเข้ามาหาเราคือสำนักเราโดยลำดับ.

บทว่า สมุโพธิวรปตฺติยา แปลว่า เพื่อต้องการบรรลุมรรคญาณ
ทั้ง ๔ อันสูงสุด. อธิบายว่า เราได้กระทำ คือบำเพ็ญอุคฺคทานใด เพราะ
อุคฺคทานนั้น เรากระทำภูเขาหินให้บังลือเป็นอันเดียวกันทั้งสิ้น ให้
กระหึ่มเสียงดัง คือเสียงกึกก้องมากมาย ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลก ได้แก่
มนุษย์โลกและเทวโลกทั้งสิ้นให้ร่าเริง คือทำให้ถึงความโสมนัส จะได้
เป็นพระพุทธเจ้าผู้มีกิเลสจุกหลังคาอันเปิดแล้วในโลก คือในสกลโลก
ทั้ง ๓.

บทว่า ทิสฺวา ทสฺวิธา โลเก ความว่า ในจักรวาลโลก มีทิศ
อยู่ ๑๐ อย่าง คือ ๑๐ ส่วน ที่สุดย่อมไม่มีแก่ผู้ไป คือผู้ดำเนินไปอยู่

ในส่วนนั้น. ครั้งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในที่ที่เราไปแล้วๆ หรือใน
ทศกาศนั้น มีพุทธเขตคือพุทธวิสัยนับไม่ถ้วน คือยกเว้นการนับ.

บทว่า ปภา ปกิตฺตทา ความว่า ในกาลเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
ครั้งนั้น รัศมีของเรา รัศมีคือแสงสว่างของจักรแก้ว และแก้วมณีเป็นต้น
นำรัศมีมา คือแปลงรัศมีเป็นคู่ๆ ปรากฏแล้ว ในระหว่างนี้ คือใน
ระหว่างหมื่นจักรวาล มีข้ายคือหมู่รัศมีได้มีแสงสว่างกว้างขวาง คือ
มากมาย.

บทว่า เอตฺตล โลกธาตุมฺหิ ความว่า ในหมื่นจักรวาล ชนทั้งปวง
ย่อมดู คือเห็นเรา. เทวดาทั้งปวงจนกระทั่งเทวโลกจนนุวรรตน์ตาม คือ
เกือบดูเรา.

บทว่า วิสิฏฺฐมรฺฐนาเทน แปลว่า ด้วยเสียงบันลืออันไพเราะสละ
สลวย. บทว่า อมตเกริมาหณี แปลว่า เราตีกลองอมตเกรี ได้แก่
กลองอันประเสริฐ. ชนทั้งปวงในระหว่างนี้ คือระหว่างหมื่นจักรวาลนี้
จงฟัง คือจงใส่ใจจากที่แปลงคือเสียงอันไพเราะของเรา.

เมื่อฝนคือธรรมตกลง คือเมื่อฝนมีอรรธอันเป็นปรมัตถ์ ลึกซึ่ง
ไพเราะ สุขุม อันเป็นโอรสของพระธรรมเทศนานั้น ตกลงมาด้วยการ
บันลืออันล้วนแล้วด้วยพระธรรมเทศนา ภิกษุและภิกษุณีเป็นต้นทั้งหมด
จงเป็นผู้ไม่มีอาสวะคือไม่มีกิเลส ด้วยอานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า เยตฺถ ปจฺฉิมกา สตุตา มีอธิบายว่า บรรดาสัตว์คือบริษัท ๔
อันเป็นหมวดหมู่นี้ สัตว์เหล่าใดเป็นปัจฉิมกสัตว์ คือเป็นผู้ต่ำสุดด้วย
อำนาจคุณความดี สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงเป็นพระโสดาบัน.

ในคราวเป็นพระเจ้าจักรพรรดิโลกวิชัยนั้น เราได้ให้ทานที่ควร ให้ บำเพ็ญศีลบารมีโดยไม่เหลือ บรรลุถึงบารมี คือที่สุด ในเนกขัม คือเนกขัมมบารมี พึงเป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด คือมรรคญาณ ทั้ง ๔.

เราสอบถามบัณฑิต คือนักปราชญ์ผู้มีปัญญา คือถามว่า ท่านผู้ เจริญ อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล คนทำอะไรจึงจะเป็นผู้มีส่วนแห่งสวรรค์และนิพพานทั้งสอง อธิบายว่า บำเพ็ญปัญญาบารมี ด้วยประการอย่างนี้. บทว่า กตฺวา วิริยมุตฺตมํ ได้แก่ การทำความเพียรอันสูงสุด คือ ประเสริฐสุด ได้แก่ ไม่ขาดตอน ในการยืนและการนั่งเป็นต้น อธิบายว่า บำเพ็ญวิริยบารมี. เราถึงบารมี คือที่สุดแห่งอริวาสนขันติที่คนร้ายทั้งสิ้นไม่ทำความเอื้อเพื่อ คือได้บำเพ็ญ ขันติบารมีแล้ว พึงบรรลุพระโพธิญาณอันสูงสุด คือความเป็นพระ- พุทธเจ้าอันอุดม.

บทว่า กตฺวา ทพฺพหฺมธฺมฺจฺฉานํ ความว่า เรากระทำอธิษฐานบารมี มั่นโดยไม่หวั่นไหวว่า แม้เมื่อสรีระและชีวิตของเราจะพินาศไป เราจัก ไม่งดเว้นบุญกรรม บำเพ็ญที่สุดแห่งสัจบารมีว่า แม้เมื่อสรีระจะขาด เรา จักไม่กล่าวมุสาวาท ถึงที่สุดแห่งเมตตาบารมี โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีโรคป่วยไข้ แล้วบรรลุพระสัม- โพธิญาณอันสูงสุด.

เราเป็นผู้เสมอ คือมีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือในการได้สิ่งมี ชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ในการไม่ได้สิ่งเหล่านั้น ในสุขทางกายและทางใจ ในทุกข์เช่นนั้นคือที่เป็นไปทางกายและทางใจ ในการยกย่องที่ชนผู้มี

ความเอื้อเพื่อกระทำ และในการดูหมิ่น บำเพ็ญอุเบกขาบารมี บรรลุแล้ว
อธิบายว่า พึงบรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด.

ท่านทั้งหลายจงเห็นคือรู้ความเกียจคร้าน คือความเป็นผู้เกียจคร้าน
โดยความเป็นภัย คือโดยอำนาจว่าเป็นภัยว่า มีส่วนแห่งอบายทุกข์ เห็น
คือรู้ความไม่เกียจคร้าน คือความเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ความประพฤตินัน
ไม่หดหู่ ชื่อว่าความเพียรโดยความเกษม คือโดยอำนาจความเกษมว่า มี
ปกติให้ไปสู่นิพพาน แล้วจึงเป็นผู้ปรารภความเพียร. นี้เป็นพุทธานุศาสนี
คือนี้เป็นความปราสาธของพระพุทธเจ้า.

บทว่า วิวาท ภัยโต ทิสฺวา ความว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาท
คือการทะเลาะโดยความเป็นภัย เห็นคือรู้ว่า ความวิวาทมีส่วนแห่งอบาย
และเห็นคือรู้ความไม่วิวาท คือความงดเว้นจากการวิวาทว่าเป็นเหตุให้
บรรลุพระนิพพาน แล้วจึงเป็นผู้สมัคสมานกัน คือมีจิตมีอารมณ์เลิศ
เป็นอันเดียว เป็นผู้มิวาทจาอ่อนหวาน คือสละสลวย งดงามด้วยเมตตา
อันดำเนินไปในฐานะหน้าที่. ถกาคือการเจรจา การกล่าวนี้เป็นอนุศาสนี
คือเป็นการให้โอวาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ท่านทั้งหลายจงเห็น คือจรรู้ความประมาท คือการอยู่โดยปราศจาก
สติ ในการยืนและการนั่งเป็นต้น โดยความเป็นภัยว่า เป็นเหตุให้ขึ้นไป
เพื่อความทุกข์ ความเป็นผู้มีรูปชั่วและความเป็นผู้มีขำขำน้อยเป็นต้น
และเป็นเหตุให้ไปสู่อบายเป็นต้น ในสถานที่เกิดแล้ว ๆ แล้วจึงเห็นคือ
จรรู้อย่างชัดแจ้งถึงความไม่ประมาท คือการอยู่ด้วยสติในอิริยาบถทั้งปวง
โดยเป็นความเกษม คือโดยความเจริญว่า เป็นเหตุเครื่องบรรลุพระ-
นิพพาน แล้วจึงอบรม คือจงเจริญ จงใส่ใจถึงมรรคมืองค์ ๘ คือมรรค

ได้แก่อุบายเครื่องบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ อันมีองค์ประกอบ ๘ อย่าง คือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ. ถาถคือการกล่าว ได้แก่การ เจริญ การเปล่งวาจา นี้เป็นพุทธานุสาสนี อธิบายว่า เป็นความปราถนา ของพระพุทเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า สมากตา พหู พุทธา ความว่า พระปัจเจกพุทเจ้าทั้งหลาย นับได้หลายแสนมาพร้อมกันแล้ว คือเป็นผู้ประชุมกันแล้ว และพระ- อรหันตปัจเจกสพทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว คือเป็นผู้ประชุมกันแล้วโดย ประการทั้งปวง ได้แก่โดยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จงนอบน้อม คือจงนมัสการกราบไหว้ ด้วยการกระทำความนอบน้อม ด้วยอวยวะน้อยใหญ่ ซึ่งพระพุทเจ้าและพระอรหันตทั้งหลายนั้นผู้ควร แก่การกราบไหว้.

ด้วยประการฉะนี้ คือด้วยประการดังเรากล่าวมาแล้วนี้ พระพุท- เจ้าทั้งหลายเป็นอินไตย คือใคร ๆ ไม่พึงอาจเพื่อจะคิด. ธรรมทั้งหลาย มีอาทิ คือสติปัญญาน ๔ ๗๗ มรรคมีองค์ ๘ ชั้น ๕ เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่า พุทธรธรรม. อีกอย่างหนึ่ง สภาวะแห่งพระ- พุทเจ้าทั้งหลายเป็นอินไตย คือใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะคิด วิบากกล่าวคือ เทวสมบัติ มนุษย์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลายผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เป็อินไตย คือในสิ่งที่พ้นจากวิสัยของการคิด ย่อมเป็นอันใคร ๆ ไม่อาจคิด คือล่วงพ้นจากการที่จะนับจำนวน.

ก็ด้วยลำดับคำมีประมาณเท่านี้ อุปมาเหมือนคนเดินทาง เมื่อใครๆ ถูกเขาถามว่า ขอจงบอกทางแก่เรา ก็บอกว่า จงละทางซ้ายถือเอาทาง

ขวา ดังนี้แล้วก็ทำกิจที่ควรทำในคามนิคม และราชธานีให้สำเร็จโดยทางนั้น แม้จะไปใหม่อีกตามทางซ้ายมือสายอื่นที่เขาไม่ได้เดินกัน ก็ยอมทำกิจที่ควรทำในคามและนิคมเป็นต้นให้สำเร็จได้ ฉนใด พุทธาปทานก็ฉนนั้นเหมือนกัน ครั้นให้สำเร็จได้ด้วยอุปทานที่เป็นฝ่ายกุศลแล้ว เพื่อที่จะให้พุทธาปทานนั้นนั่นแลพิสดารออกไป ด้วยอำนาจอุปทานที่เป็นฝ่ายอกุศลบ้าง จึงตั้งหัวข้อปัญหาไว้ดังนี้ว่า

การทำทุกรกิริยา ๑ การกล่าวโทษ ๑ การด่าว่า ๑ การกล่าวหา ๑ การอุกติลากระทบ ๑ การเสวยเวทนาจากสะเก็ดหิน ๑

การปล่อยช้างนาพาการี ๑ การถูกฆ่าตัดด้วยศัสตรา ๑ การปวดศีรษะ ๑ การกินข้าวแดง ๑ ความเจ็บปวดสาหัสที่กลางหลัง ๑ การลงโลหิต ๑ เหล่านี้เป็นเหตุฝ่ายอกุศล.

บรรดาข้อปัญหาเหล่านั้น ปัญหาข้อที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

การทำทุกรกิริยาอยู่ถึง ๖ พรรษา ชื่อว่า ทำทุกรกิริยา. ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพราหมณ์มาณพชื่อว่า โขติปาละ โดยที่เป็นชาติพราหมณ์จึงไม่เลื่อมใสในพระศาสนา เพราะวิบากของกรรมเก่าแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เขาได้ฟังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ. จึงได้กล่าวว่า การตรัสรู้ของสมณะไลน์จักมีมาแต่ที่ไหน การตรัสรู้เป็นของที่ได้โดยยากยิ่ง เพราะวิบากของกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงได้เสวยทุกข์มีนรกเป็นต้นหลายร้อยชาติ ถัดมาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นนั่นแหละ เขาทำชาติสงสารให้สิ้นไปด้วยกรรมที่ได้พยากรณ์ไว้หน้านั้นนั่นแล ในตอนสุดท้าย

ได้อัตภาพเป็นพระเวสสันดร จุตจากอัทภานั้นแล้วบังเกิดในภพดุสิต. จุตจากภพดุสิตนั้นด้วยการอาราธนาของเหล่าเทวดา บังเกิดในสักยตระกูล เพราะญาณแก่กล้าจึงละทิ้งราชสมบัติในสกลชมพูทวีปเสีย แล้วตัดกำพระเกศาให้มีปลายเสมอกัน ด้วยดาบที่ลับไว้อย่างดี ที่ฝั่งแม่น้ำอโนมาที่รับบริวาร ๘ อันสำเร็จด้วยฤทธิ์ซึ่งเกิดขึ้นกليبปทุม ในเวลาที่ก็ยังตั้งอยู่ซึ่งพระพรหมนำมาให้แล้วบรรพชา เพราะญาณทัสสนะคือพระโพธิญาณยังไม่แก่กล้าก่อน จึงไม่รู้จักทางและมีไช้ทางแห่งความเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นผู้มีสรีระเช่นกับเปรตผู้ไม่มีเนื้อและเลือด เหลือแต่กระดูกหนังและเอ็น ด้วยอำนาจที่บริโภคาหามือเดียว คำเดียว เป็นผู้เดียวทางเดียว และนั่งผู้เดียว บำเพ็ญทุกรกิริยามหาปธานความเพียรใหญ่ โดยนัยดังกล่าวไว้ในปธานสูตรนั้นแล ณ อรุณเวลาชนบทถึง ๖ พรรษา. พระโพธิสัตว์นั้นนึกถึงทุกรกิริยานี้ว่า ไม่เป็นทางแห่งการตรัสรู้ จึงกลับเสวยอาหารประณีตในคาม นิคม และราชธานี มีอินทรีย์ผ่องใส มีมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ครอบบริบูรณ์ เสด็จเข้าไปยังโพธิมณฑลโดยลำดับขณะมารทั้ง ๕ ได้เป็นพระพุทธรเจ้า.

ก็ในกาลนั้น เราได้เป็นพราหมณ์ชื่อ โชติปาละ ได้กล่าวกะพระกัสสปสุตตเจ้าว่า การตรัสรู้ของสมณะโล้นจักมีนาแต่ไหนด การตรัสรู้เป็นของไฉน

เพราะวิบากของกรรมนั้น เราจึงต้องทำทุกรกิริยามากมาย อยู่ที่ตำบลอรุณเวลาถึง ๖ ปี จากนั้น จึงได้บรรลुพระโพธิญาณ.

เราไม่ได้บรรลुพระโพธิญาณอันสูงสุดโดยหนทางนั้น เราถูกรกรรมเก่าห้ามไว้ จึงได้แสวงหาโดยทางผิด.

เรามีบุญและบาปสิ้นไปหมดแล้ว เว้นจากความร่ำร้อน
ทั้งปวง ไม่มีความโศก ไม่มีความคับแค้น ไม่มีอาสวะ
จักปรินิพพานแล.

ในปัญหาข้อที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

การกล่าวอ้าง คือการกล่าว ชื่อว่า อัปภักขานะ. ได้ยินว่า ใน
อดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลศูทร เป็นนักเลงชื่อ มุนาพิ ผู้ไม่
มีชื่อเสียง ไม่มีความชำนาญอะไรอาศัยอยู่. ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธ-
เจ้านามว่า สุรภิ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากไปถึงที่ไกลของเขาด้วยกิจ
บางอย่าง. เขาพอเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเท่านั้น ได้ดำงด้วยคำ
เป็นต้นว่า สมณะนี้ทุศีล มีธรรมลามก. เพราะวิบากของอกุศลนั้น เขา
จึงได้เสวยทุกข์ในนรกเป็นต้น หลายพันปี ในอรรถภาพครั้งสุดท้ายนี้ ใน
ตอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในภพดุสิต พวกเดียรถีย์ปรากฏขึ้น
ก่อน เทียบแสดงทีฎฐิ ๖๒ หลอกหลวงประชาชนอยู่นั้น จึงได้จุติจาก
ดุสิตบุรี บังเกิดในสกุลสักยราช แล้วได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยลำดับ.
พวกเดียรถีย์เสื่อมลาภสักการะ เสมือนหิ้งห้อยในตอนพระอาทิตย์ขึ้น จึง
ผูกความอาฆมาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าเที่ยวไปอยู่. สมัยนั้น เศรษฐีใน
กรุงราชคฤห์ผูกดาบชายในแม่น้ำคงคาแล้วเล่นอยู่ เห็นปุมไม้จันทร์แดง
จึงคิดว่า ในเรือนของเรามีไม้จันทร์มากมาย จะให้เอาปุมไม้จันทร์แดง
นี้เข้าเครื่องกลึง แล้วให้ช่างกลึงกลึงบาตรด้วยปุมไม้จันทร์แดงนั้น แล้ว
แขวนที่ไม้ไผ่ต่อ ๆ ลากัน ให้ตีกลองป่าวร้องว่า ผู้ใดมาถือเอาบาตรใบนี้
ได้ด้วยฤทธิ์ เราจักเป็นผู้จงรักภักดีต่อผู้นั้น.

ในกาลนั้น พวกเดียรถีย์ปรึกษากันว่า บัดนี้ พวกเราฉิบหายแล้ว บัดนี้ พวกเราฉิบหายแล้ว นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวกะบริษัทของตนอย่างนี้ เราจะไปใกล้ๆ ไม้ไผ่ ทำอาการดังว่าจะเหาะขึ้นในอากาศ พวกท่านจง จับบ่าเราแล้วห้ามว่า ท่านอย่ากระทำฤทธิเพราะอาศัยบาตรที่ทำด้วยไม้ เผาผีเลย เดียรถีย์เหล่านั้นพากันไปอย่างนั้น แล้วได้กระทำเหมือน อย่างนั้น.

ครั้งนั้น พระปิณโฑลภารทวาชะ และพระโมคคัลลานะ ยืนอยู่บน ยอดภูเขาหินประมาณ ๓ ศาวัต กำลั้งห่มจีวรเพื่อต้องการจะรับบิณฑบาต ได้ยินเสียงโกลาหล่นนั้น. บรรดาพระเถระทั้งสองนั้น พระโมคคัลลานะ ได้กล่าวกะพระปิณโฑลภารทวาชะว่า ท่านจงเหาะไปเอาบาตรนั้น. พระปิณโฑลภารทวาชะนั้นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านเท่านั้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเลิศของท่านผู้มีฤทธิทั้งหลาย ท่านนั้นแหละ จงถือเอา. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านถูกพระโมคคัลลานะบังคับว่า ท่าน นั้นแหละผมสั่งแล้ว จงถือเอาเถิด จึงทำภูเขาหินประมาณ ๓ ศาวัต ที่ ตนยืนอยู่ ให้คิดที่พื้นเท้าแล้วให้ปกคลุมนครราชคฤห์เสียทั้งสิ้น เหมือน ฝาปิดหม้อข้าวฉะนั้น. ครั้งนั้น ชนชาวพระนครแลเห็นพระเถระนั้น จูจ ค้ายแดงที่ร้อยในภูเขาแก้วพลิก พากันตะโกนว่า ท่านภารทวาชะผู้เจริญ ขอท่านจงคุ้มครองพวกกระผมด้วย ต่างก็กลัว จึงได้เอากระดังเป็นต้น กั้นไว้เหนือศีรษะ. ที่นั้น พระเถระได้ปล่อยภูเขานั้นลงไว้ในที่ที่ตั้งอยู่ แล้วไปด้วยฤทธิถือเอาบาตรนั้นมา. ครั้งนั้น ชนชาวพระนครได้กระทำ ความโกลาหลดดังขึ้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ในพระเวฬุวนาราม ได้ทรงสดับ

เสียงนั้น จึงตรัสถามพระอานนท์ว่า นั้นเสียงอะไร? พระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระภราทวาชะถือเอาบาตรมาได้ ชนชาวพระนครจึงยินดีได้กระทำเสียงโห่ร้อง. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อที่จะทรงปลดเปลื้องการกล่าวร้ายผู้อื่นต่อไป จึงทรงให้นำบาตรนั้นมาทาบให้แตก แล้วทำการบดให้ละเอียดสำหรับเป็นยาหยอดตา แล้วทรงให้แก่ภิกษุทั้งหลาย ก็แหละครั้นทรงให้แล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรทำการแสดงฤทธิ์ ภิกษุใดทำ ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ.

ลำดับนั้น เดียรถีย์ทั้งหลายกล่าวกันว่า ข้าว่าพระสมณโคดมบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย สาวกเหล่านั้นย่อมไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่บัญญัติไว้นั้น แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต พวกเราจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ จึงพากันเป็นหมวดหมู่ทำความโกลาหลอยู่ในที่นั้น ๆ ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับดังนั้น จึงเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงไหวแล้วประทับนั่ง ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเดียรถีย์บ่าวร้องว่า จักทำอิทธิปาฏิหาริย์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร แม้อาตมภาพก็จักทำ.

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายไว้แล้วมิใช่หรือ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร อาตมภาพจักถามเฉพาะพระองค์เท่านั้น พระองค์ทรงตั้งสินไหมสำหรับผู้กินผลมะม่วงเป็นต้น ในอุทยานของพระองค์ว่า สินไหมมีประมาณเท่านี้ แม้สำหรับพระองค์ก็ทรงตั้งรวมเข้าด้วยหรือ.

พระราชทานว่า ไม่มีสินไหมสำหรับข้าพระองค์ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อย่างนั้น มหาบพิตร สิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้ว ย่อมไม่มีสำหรับอادمภาพ.

พระราชตราตรัสถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปาฏิหาริย์จักมีที่ไหน พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ที่โคนต้นคันทามพพฤกษ์ ใกล้เมืองสาวัตถี มหาบพิตร.

พระราชตราตรัสว่า ดีละ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักคอยดูปาฏิหาริย์นั้น.

ลำดับนั้น พวกเดียรถีย์ได้ฟังว่า นัยว่าปาฏิหาริย์จักมีที่โคนต้นคันทามพพฤกษ์ จึงให้ตัดต้นมะม่วงรอบ ๆ พระนคร. ชาวพระนครทั้งหลาย จึงพากันผูกมัดเตียงซ้อน ๆ กัน และหอคอยเป็นต้น ในสถานที่อันเป็นลานใหญ่ ชาวชมพูทวีปเป็นกลุ่ม ๆ ได้ยื่นแผ่ขยายไปตลอด ๑๒ โยชน์ เฉพาะในทิศตะวันออก แม้ในทิศที่เหลือ ก็ประชุมกันอยู่ โดยอาการอันสมควรแก่สถานที่นั้น.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อกาลเวลาถึงเช้าแล้ว ในวันเพ็ญเดือน ๘ ทรงทำกิจที่ควรทำให้เสร็จแต่เช้าตรู่ แล้วเสด็จไปยังที่นั้นประทับนั่งอยู่แล้ว. ขณะนั้น นายคนเฝ้าอุทยานชื่อว่าคันทะ เห็นมะม่วงสุกดีในรังมดแดง จึงคิดว่า ถ้าเราจะถวายเป็นมะม่วงนี้แก่พระราชาก็จะได้ทรัพย์อันเป็นสาระมิกหาปณะเป็นต้น แต่เมื่อน้อมถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สมบัติในโลกนี้และโลกหน้าจักเกิดมี ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงน้อมถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับมะม่วงนั้นแล้ว ดำรัสสั่ง

พระอานนทเถระว่า เธอจงคั้นผลมะม่วงนี้ทำให้เป็นน้ำปานะ. พระเถระได้กระทำตามพระดำรัสแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดื่ม (น้ำ) ผลมะม่วงแล้ว ประทานเมล็ดมะม่วงแก่นายคนเฝ้าอุทยานแล้วตรัสว่า จงเพาะเมล็ดมะม่วงนี้. นายอุทยานบาลนั้นจึงค้ำยทรายแล้วเพาะเมล็ดมะม่วงนั้น พระอานนทเถระเอาคนโทตักน้ำรด. ขณะนั้น หน่อมะม่วงงอกขึ้นมา เมื่อมหาชนเห็นอยู่นั้นแหละ ก็ปรากฏเต็มไปด้วยกิ่ง ลำคอบ ดอก ผล และใบอ่อน. ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นเที่ยวกินผลมะม่วงที่หล่นลงมา ไม่อาจให้หมดสิ้นได้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิรมิตรต้นจกกรมบนยอดเขามหาเมรุในจักรวาลนี้ จากจักรวาลทิศตะวันออกจนกระทั่งถึงจักรวาลทิศตะวันตก เมื่อจะทรงยังบริษัทมิใช่น้อยให้บันลือสีหนาท จึงทรงกระทำมหาอิทธิปาฏิหาริย์ โดยนัยดังกล่าวแล้วในอรรถกถาธรรมบท ทรงย้ายพวกเดียรถีย์ทำให้พวกเขาถึงประการอันผิดแผกไปต่าง ๆ ในเวลาเสร็จปาฏิหาริย์ ได้เสด็จไปยังภพดาวดึงส์ โดยพุทธจรियाที่พระพุทธรเจ้าในปางก่อนทรงประพาศมาแล้ว ทรงจำพรรษาอยู่ในภพดาวดึงส์นั้น ทรงแสดงพระอภิธรรมติดต่อกันตลอดไตรมาส ทรงทำเทวดามิใช่น้อยมีพระมารดาเป็นประธาน ให้บรรลुพระโศคาปัตติมรรค ออกพระพรรษาแล้วเสด็จลงจากเทวโลก อันหมู่เทวดาและพรหมมิใช่น้อยห้อมล้อม เสด็จลงยังประตูเมืองสังกัสสะ ได้ทรงกระทำการอนุเคราะห์ชาวโลกแล้ว. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีลาภสักการะท่วมท้นท่ามกลางชมพูทวีป ประคองแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย (คือ คงคา อจิรวดี ยมุนา สรรภู มหิ) ฉะนั้น.

ครั้งนั้น พวกเดียรถีย์เสื่อมลาภสักการะ เป็นทุกข์ เสียใจ คอดก
นั่งก้มหน้าอยู่. ในกาลนั้น อุบาสิกของพวกเดียรถีย์เหล่านั้น ชื่อนาง
จิตฺตจมาณวิกา ถึงความเป็นผู้เลอเลิศด้วยรูปโฉม เห็นพวกเดียรถีย์
เหล่านั้นนั่งอยู่อย่างนั้น จึงถามว่า ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลาย
จึงนั่งเป็นทุกข์ เสียใจอยู่อย่างนี้? พวกเดียรถีย์กล่าวว่า น้องหญิง ก็เพราะ
เหตุไรเล่า เธอจึงได้เป็นผู้มีความชวนชวายน้อย. นางจิตฺตจมาณวิกาถามว่า
มีเหตุอะไร ท่านผู้เจริญ. เดียรถีย์กล่าวว่า คู่ก่อนน้องหญิง จำเดิมแต่กาลที่
พระสมณโคตมเกิดขึ้นมา พวกเราเสื่อมลาภสักการะหมด ชาวพระนคร
ไม่สำคัญอะไร ๆ พวกเรา. นางจิตฺตจมาณวิกาถามว่า ในเรื่องนี้ ดิฉันควร
จะทำอะไร. เดียรถีย์ตอบว่า เธอควรจะยังโทษมิใช่คุณให้เกิดขึ้นแก่พระ-
สมณโคตม. นางจิตฺตจมาณวิกาถามว่า ข้อนั้น ไม่เป็นการหนักใจสำหรับ
ดิฉันดังนี้แล้ว เมื่อจะทำความอุตสาหะในการนั้น จึงไปยังพระเชตวันวิหาร
ในเวลาวิกาล แล้วอยู่ในสำนักของพวกเดียรถีย์ ครั้นตอนเช้า ในเวลาที่
ชนชาวพระนครถือของหอมเป็นต้นไปเพื่อจะถวายบังคมพระผู้มีพระภาค-
เจ้า จึงออกมา ทำที่เหมือนออกจากพระเชตวันวิหาร ถูกถามว่า นอน
ที่ไหน จึงกล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยที่ที่เรานอนแก่พวกท่าน ดังนี้
แล้วก็หลีกไปเสีย. เมื่อกาลเวลาดำเนินไปโดยลำดับ นางถูกถามแล้ว
กล่าวว่า เรานอนในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคตมแล้วออกมา
พวกปฤชชนผู้เขลาเชื่อดังนั้น บัณฑิตทั้งหลายมีพระโสดาบันเป็นต้น ไม่เชื่อ.
วันหนึ่ง นางผูกท่อนไม้กลมไว้ที่ท้องแล้วนุ่งผ้าแดงทับไว้ แล้วไปกล่าว
กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประทับนั่งเพื่อทรงแสดงธรรมแก่บริษัทพร้อมทั้ง

พระราชทานอย่างนี้ว่า พระสมณะผู้เจริญ ท่าน (มัวแต่) แสดงธรรม ไม่จัดแจงกระเทียมและพริกเป็นต้น เพื่อเราผู้มีกรรมทำรอกที่เกิดเพราะอาศัยท่าน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนน้องหญิง ท่านกับเราเท่านั้น ย่อมรู้ภาวะอันจริงแท้. นางจิตฺตมาณวิกา กล่าวว่ อย่างนั้นทีเดียว เรา กับท่าน ๒ คนเท่านั้น ย่อมรู้คราวที่เกี่ยวข้องกันด้วยเมถุน คนอื่นย่อมไม่รู้.

ขณะนั้น บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะแสดงอาการเร้าร้อน. ท้าวสักกะทรงรำพึงอยู่ ทรงรู้เหตุนั้น จึงตรัสตั้งเทวบุตร ๒ องค์ว่า บรรดาท่านทั้งสอง องค์หนึ่งนิรมิตเพศเป็นหนู กัดเครื่องผูกท่อนไม้กลมของนางให้ขาด องค์หนึ่งทำมณฑลของลมให้ตั้งขึ้น พัดผ้าที่นางห่มให้เวกขึ้นเบื้องบน. เทวบุตรทั้งสองนั้นได้ไปกระทำอย่างนั้นแล้ว. ท่อนไม้กลมตกลง ทำลายหลังเท้าของนางแตก. ปุณฺณทั้งหลายผู้ประชุมกันอยู่ในโรงธรรมสภา ทั้งหมดพากันกล่าวว่า เฮ้ย! นางโจรร้าย เข้าได้ทำการกล่าวหาความเห็นปานนี้ แก่พระผู้เป็นเจ้าของโลกทั้ง ๓ ผู้เห็นปานนี้แล้วต่างลุกขึ้นเอากำปั่นประหารคนละที นำออกไปจากที่ประชุม เมื่อนางล่วงพ้นไปจากทัตสนะคือการเห็นของพระผู้มีพระภาคเจ้า แผ่นดินได้ให้ช่อง. ขณะนั้น เปลวไฟจากอเวจินรกตั้งขึ้น หุ้มห่อนางเหมือนหุ้มด้วยผ้ากัมพลแดงที่ตระกูลให้ แล้วซัดลงไปในอเวจินรก. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้มีลาภสักการะอย่างล้นเหลือ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระพุทฺธเจ้าผู้ทรงครอบงำสิ่งทั้งปวง มีสาวกชื่อนันทะ
เรากล่าวคู่พระสาวกชื่อนันทะนั้น จึงได้ท่องเที่ยวไปใน
นรก ถิ่นกาลนาน.

เราท่องเที่ยวไปในนรกตลอดกาลนานถึงหมื่นปี ได้รับความ
เป็นมนุษย์แล้ว ได้รับการกล่าวตู่มากมาย.

เพราะกรรมที่เลือนั้น นางฉัญจมาณวิกาได้กล่าวตู่เรา
ด้วยคำอันไม่เป็นจริงต่อหน้าหมู่มนุษย์.

ในปัญหาข้อที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

การกล่าวขี้ คือ การคำชื่อว่า อัปภักขานะ. ได้ยินว่า ในอดีต
กาล พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดที่ไม่ปรากฏชื่อเสียง เป็นนักเลงชื่อว่า
มุนาฬิ เพราะกำลังแรงที่คลุกคลีกับคนชั่ว จึงได้คำพระปัจเจกพุทธเจ้า
นามว่า สุรภี ว่า ภิกษุนี้ทุศีล มีธรรมอันลามก. เพราะวชิกรรมอันเป็น
อกุศลนั้น พระโพธิสัตว์นั้นใหม่อยู่ในนรกหลายพันปี ในอรรถภาพครั้ง
สุดท้ายนี้ เกิดเป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยกำลังแห่งความสำเร็จบารมี ๑๐ ได้
เป็นผู้ถึงลาภอันเลิศและยศอันเลิศ. พวกเดียรถีย์กลับเกิดความอุตสาหะขึ้น
อีก คิดกันว่า พวกเราจักยังโทษมิใช่ยศ ให้เกิดแก่พระสมณโคดมได้
อย่างไรหนอ พวกกันนั่งเป็นทุกข์เสียใจ.

ครั้งนั้น ปริพาชกาผู้หนึ่งชื่อว่า สุนทรี เข้าไปหาเดียรถีย์เหล่านั้น
ไปไหวแล้วยืนอยู่ เห็นเดียรถีย์ทั้งหลายพากันนั่งไม่พูดอะไร จึงถามว่า ดิฉัน
มีโทษอะไรหรือ? พวกเดียรถีย์กล่าวว่า พวกเราถูกพระสมณโคดม
เบียดเบียนอยู่ ท่านกลับมีความขวนขวายน้อยอยู่ ข้อนี้เป็นโทษของท่าน
นางสุนทรีกล่าวว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ดิฉันจักกระทำอย่างไรในข้อนั้น
เดียรถีย์ทั้งหลายกล่าวว่า ท่านจักอาจหรือที่จะทำโทษมิใช่คุณให้เกิดขึ้น
แก่พระสมณโคดม. นางสุนทรีกล่าวว่า จักอาจซิ พระผู้เป็นเจ้า ครั้น
กล่าวแล้ว จำเดิมแต่นั้นมา ก็กล่าวแก่พวกคนที่ได้พบเห็นว่า ตนนอน

ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณ โคดมแล้วจึงออกมา ดังนี้ โดยนัยดังกล่าวมาแล้วค่าบริการอยู่ ฝ่ายพวกเดียรถีย์ก็ค่าบริการอยู่ว่า ผู้เจริญทั้งหลาย จงเห็นกรรมของพระสมณ โคดม. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ในชาติอื่นๆ ในครั้งก่อน เราเป็นนักเลงชื่อว่ามุนาพิ ได้กล่าวต่อพระสุรภิปัจเจกพุทธเจ้าผู้ไม่ประทุษร้าย.

เพราะวิบากของกรรมนั้น เราจึงท่องเที่ยวไปในนรกสังกาสานาน เสวยทุกข์เวทนาหลายพันปี.

ด้วยเศษกรรมที่เหลือนั้น ในภพสุดท้ายนี้ เราจึงได้รับการกล่าวต่อ เพราะเหตุแห่งนางสุนทรี.

ในปัญหาข้อที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

การดำ การบริการโดยยั้ง คือโดยพิเศษ ชื่อว่า อัภักขานะ.

ได้ยั้งว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมาก คนเป็นอันมากสักการบูชา ได้บวชเป็นดาบส มีรากเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร สอนมนต์พวกมาณพจำนวนมาก สำเร็จการอยู่ในป่าหิมพานต์. ดาบสรูปหนึ่งได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ได้มายังสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น. พระโพธิสัตว์นั้นพอเห็นพระดาบสนั้นเท่านั้น ถูกความริษยาครอบงำ ได้คำว่าพระฤาษีผู้ไม่ประทุษร้ายนั้นว่า ฤาษีนี้หลอกลวง บริโภคกาม และบอกกะพวกศิษย์ของตนว่า ฤาษีนี้เป็นผู้ไม่มีอาจารย์เห็นปานนี้. ฝ่ายศิษย์เหล่านั้นก็พากันดำ บริการอย่างนั้นเหมือนกัน. ด้วยวิบากของอกุศลกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงได้เสวยทุกข์ในนรกอยู่พันปี ในอรรถาพหลังสุดนี้ ได้เป็นพระพุทธเจ้า ถึง

ความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศ ปรากฏดูพระจันทร์เพ็ญในอากาศ
ณนั้น.

แม้ด้วยการค่าว่าถึงอย่างนั้น พวกเดียรถีย์ก็ยังไม่พอใจ ให้นาง
สุนทรีทำการค่าว่าอีก ให้เรียกพวกนักเลงสุรามาให้ค่าจ้างแล้วสั่งว่า พวก
ท่านจงฆ่านางสุนทรีแล้วปิดด้วยขยะดอกไม้ในที่ใกล้ประตูพระเชตะวัน พวก
นักเลงสุราเหล่านั้นได้กระทำอย่างนั้น แต่นั้น พวกเดียรถีย์จึงกราบทูล
แก่พระราชารว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่พบเห็นนางสุนทรี. พระราชา
รับสั่งว่า พวกท่านจงค้นหา เดียรถีย์เหล่านั้นจึงเอามาจากที่ที่ตนให้โยน
ไว้แล้วยกขึ้นสู่เตียงน้อยแสดงแก่พระราชาร แล้วเที่ยวโฆษณาโทษของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ในพระนครทั้งสิ้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่าน
ทั้งหลายจงเห็นการกระทำของพระสมณโคดมและของพวกสาวก. แล้ว
วางนางสุนทรีไว้บนแคร่ในป่าช้าผิฉิบ. พระราชารับสั่งว่า ท่านทั้งหลาย
จงค้นหาคนฆ่านางสุนทรี.

ครั้งนั้น พวกนักเลงดื่มสุราแล้วทำการทะเลาะกันว่า เจ้าฆ่านาง-
สุนทรี เจ้าฆ่า. ราชบุรุษทั้งหลาย จึงจับพวกนักเลงเหล่านั้นแสดงแก่
พระราชาร พระราชาตรัสถามว่า แน่ะพนาย พวกเจ้าฆ่านางสุนทรีหรือ?
นักเลงเหล่านั้นกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่สมมติเทพ. พระราชาตรัส
ถามว่า พวกใครสิ่ง? นักเลงทูลว่า พวกเดียรถีย์สิ่ง พระเจ้าข้า. พระราชา-
จึงให้นำพวกเดียรถีย์มาแล้วให้จงจำพันธนาการแล้วรับสั่งว่า แน่ะพนาย
พวกเจ้าจงไปป่าร้องว่า เราทั้งหลายให้ฆ่านางสุนทรีเองแหละ โดยความ
จะให้เป็นโทษแก่พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกทั้งหลายของ
พระองค์ไม่ได้เป็นผู้กระทำ. พวกเดียรถีย์ได้กระทำอย่างนั้นแล้ว. ชาว

พระนครทั้งสิ้นต่างเป็นผู้หมดความสงสัย. พระราชาทรงให้ฆ่าพวกเดียรฉัตร และพวกนักเลงแล้วให้ทิ้งไป. แต่ฉัน ลากสักการะเจริญพอกพูนแก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยยิ่งกว่าประมาณ. ด้วยเหตุฉัน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราเป็นพราหมณ์เรียนจบแล้ว เป็นผู้อันมหาชนสักการะบูชา ได้สอนมนต์กะมาณพ ๕๐๐ คนในป่าใหญ่.

พระฤๅษีผู้กล้า สำเร็จภิญญา ๕ มีฤทธิ์มาก มาในที่นี้ฉัน และเราได้เห็นพระฤๅษีนั้นมาแล้ว ได้กล่าวต่อว่าท่านผู้ไม่ประทุษร้าย.

แต่ฉัน เราได้บอกกะศิษย์ทั้งหลายว่า ฤๅษีนี้เป็นผู้บริโศกคาม แม้เมื่อเราบอกอยู่ มาณพทั้งหลายก็พลอยยินดีตาม. แต่ฉัน มาณพทุกคนเที่ยวภิกขาไปทุก ๆ ตระกูล ก็บอกกล่าวแก่มหาชนว่า ฤๅษีนี้บริโศกคาม.

เพราะวิบากของกรรมนั้น ภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้จึงได้รับการกล่าวต่อด้วยกันทั้งหมด เพราะเหตุแห่งนางสุนทรี.

ปัญหาข้อที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สิลาวะโ ได้แก่ ผู้มีจิตอันโทสะกระทบแล้ว กลิ้งศิลาทับ. ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์และน้องชายเป็นลูกพ่อเดียวกัน เมื่อบิดาล่วงลับไปแล้ว พี่น้องทั้งสองนั้น ทำการทะเลาะกัน เพราะอาศัยพวกทาส จึงได้คิดร้ายกันและกัน พระโพธิสัตว์กดทับน้องชายไว้ด้วยความที่ตนเป็นผู้มีกำลัง แล้วกลิ้งหินทับลงเบื้องบนน้องชายนั้น. เพราะ

วิบากของกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นได้เสวยทุกข์ในนรกเป็นต้นหลายพันปี ในอรรถภาพหลังสุดนี้ได้เกิดเป็นพระพุทธรเจ้า.

พระเทวทัตผู้เป็นพระมาตุลาของพระราหุลกุมาร ในชาติก่อนได้เป็นพ่อค้ากับพระโพธิสัตว์ ในครั้งเป็นพ่อค้าชื่อว่า เสรีพาณิชย์ พ่อค้าทั้งสองนั้นไปถึงปัญจกคาม บ้านอันตั้งอยู่ใกล้ท่าแห่งหนึ่ง จึงตกลงกันว่า ท่านจงถือเอาถนนสายหนึ่ง แม้เราก็จะถือเอาถนนสายหนึ่ง แล้วทั้งสองคนก็เข้าไป. บรรดาคนทั้งสองนั้น ในถนนสายที่พระเทวทัตเข้าไป ได้มีคน ๒ คนเท่านั้น คือภรรยาของเศรษฐีเก่าคนหนึ่ง หลานสาวคนหนึ่ง ถาดทองใบใหญ่ของคนทั้งสองนั้น ถูกสนิมจับ เป็นของที่เขาวางปนไว้ในระหว่างภาชนะ. ภรรยาของเศรษฐีเก่านั้นไม่รู้ว่ภาชนะทอง จึงกล่าวกะท่านเทวทัตนั้นว่า ท่านจงเอาถาดใบนี้ไปแล้วจงให้เครื่องประดับมา. เทวทัตนั้นจับถาดใบนั้นแล้วเอาเข็มจิกดู รู้ว่าเป็นถาดทอง แล้วคิดว่าเราจักให้หนักหน่อยแล้วถือเอา จึงไปเสีย.

ลำดับนั้น หลานสาวเห็นพระโพธิสัตว์มาอยู่ที่ใกล้ประตู จึงกล่าวว่า ข้าแต่แม่เจ้า ขอท่านจงให้เครื่องประดับ กัจฉปุฎะ แก่ดิฉัน. ภรรยาเศรษฐีเท่านั้นจึงให้เรียกพระโพธิสัตว์นั้นมา ให้นั่งลงแล้วจึงให้ภาชนะนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ท่านจงถือเอาภาชนะนี้แล้วจงให้เครื่องประดับกัจฉปุฎะแก่หลานสาวของข้าพเจ้า. พระโพธิสัตว์จับภาชนะนั้น รู้ว่าเป็นภาชนะทอง และรู้ว่า นางถูกเทวทัตนั้นลวง จึงเก็บ ๘ กหาปณะไว้ในถุงเพื่อตน และให้สินค้าที่เหลือ ให้ประดับเครื่องประดับ กัจฉปุฎะ ที่มีของนางกุมาริกาแล้วก็ไป. พ่อค่านั้นหวนกลับมาถามอีก. ภรรยาเศรษฐีนั้นกล่าวว่า นี่แน่พ่อ ท่านไม่เอา บุตรของเราให้สิ่งนี้ ๆ แล้วถือเอา

ภาคใบนั้นไปเสียแล้ว. พ่อค้ำนั้นพอได้ฟังดังนั้น มีหทัยเหมือนจะแตกออก จึงวิ่งติดตามไป. พระโพธิสัตว์ขึ้นเรือแล่นไปแล้ว. พ่อค้ำนั้นกล่าวว่า หยุด! อย่าหนี อย่าหนี แล้วได้ทำความปรารถนาว่า เราพึงสามารถทำให้มันฉิบหายในภพที่เกิดแล้ว ๆ.

ด้วยอำนาจความปรารถนา พ่อค้ำนั้นเบียดเบียนกันและกันหลายแสนชาติ ในอัฐภพนี้ บังเกิดในสักยตระกูล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าบรรลุประชาตย์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ได้ไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับเจ้าอนุรุทธะเป็นต้น แล้วบวช เป็นผู้ได้มานปรากฏแล้ว ทูลขอพรพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ทั้งปวง จงสมาทานธุดงค์ ๑๓ มีเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นต้น ภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้นจงเป็นภาระของข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตผู้กบฏ จึงเสื่อมจากฉันทนาการจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคเจ้า วันหนึ่ง ยืนอยู่เบื้องบน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับยืนอยู่ที่เชิงเขาเวภาระ* กลิ้งยอดเขาลงมา ด้วยอำนาจของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยอดเขา ยอดอื่นรับเอายอดเขานั้นที่กำลังตกลงมา. สะเก็ดหินที่ตั้งขึ้นเพราะยอดเขาเหล่านั้นกระทบกัน ปลิวมากระทบหลังพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เมื่อชาติก่อน เรามาน้องชายต่างมารดา เพราะเหตุแห่ง

ทรัพย์ เราใส่ลงในชอกหิน และบดขยี้ด้วยหิน

เพราะวิบากของกรรมนั้น พระเทวทัตจึงกลิ้งหิน ก้อนหิน

บดขยี้หัวแม่เท้าของเรา.

๑. ที่อื่นเป็น เขาคิชฌกูฏ.

ปัญหาข้อที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

สะเก็ดหินกระทบ ชื่อว่า **สกลิกาวัระ**. ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลหนึ่ง ในเวลาเป็นเด็ก กำลังเล่นอยู่ที่ถนนใหญ่ เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในถนนคิดว่า สมณะโธ่ฉันนี้จะไปไหน จึงถือเอาสะเก็ดหินขว้างไปที่หลังเท้าของท่าน. หนึ่งหลังเท้าขาด โลหิตไหลออก. เพราะกรรมอันลามกนั้น พระโพธิสัตว์นั้นได้เสวยทุกข์อย่างมหันต์ในนรกหลายพันปี แม้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้เกิดการห่อพระโลหิตขึ้น เพราะสะเก็ดหินกระทบที่หลังพระบาท ด้วยอำนาจกรรมเก่า. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

ในกาลก่อน เราเป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่ เห็นพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าในหนทาง จึงขว้างสะเก็ดหินใส่.

เพราะวิบากของกรรมนั้น ในภพหลังสุดนี้ พระเทวทัต
จึงประกอบนายขมังธนูเพื่อฆ่าเรา.

ปัญหาข้อที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ช่างชนปาลกะที่เขาส่งไปเพื่อต้องการให้ฆ่า ชื่อว่า **ช่างนาพาคิริ**. ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นคนเลี้ยงช้าง ขึ้นช้างเที่ยวไปอยู่ เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในหนทางใหญ่ คิดว่า คนหัวโล้นมาจากไหน เป็นผู้มีจิตถูกโทสะกระทบแล้ว เกิดเป็นดุจตะปูดรีงใจ ได้ทำช้างให้ขัดเคือง. ด้วยกรรมนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้เสวยทุกข์ในอบายหลายพันปี ในอรรถภาพหลังสุดได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้า. พระเทวทัตกระทำพระเจ้าอชาตศัตรูให้เป็นสหายแล้วให้สัญญากันว่า มหาบพิตรพระองค์ปลงพระชนม์พระบิดาแล้วจงเป็นพระราชา อาตมภาพฆ่าพระ-

พุทธเจ้าแล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้ อยู่มาวันหนึ่ง ไปยังโรงช้างตาม
ที่พระราชาทรงอนุญาต แล้วสั่งคนเลี้ยงช้างว่า พຽงนี้ ท่านจงให้ช้าง
นาพาศิริคั้มเหล่า ๑๖ หม้อ แล้วจงปล่อยไปในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต. พระนครทั้งสี่นี้ได้มีเสียงเอิกเกริกมากมาย. ชน
ทั้งหลายกล่าวกันว่า เราจักดูการต่อยุทธ์ของนาคคือช้าง กับนาคคือ
พระพุทธเจ้า ดังนี้แล้วพากันผูกเตียงและเตียงซ้อน ในถนนหลวง จาก
ด้านทั้งสอง แล้วประชุมกันแต่เช้าตรู่.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระแล้ว อัน
หมู่ภิกษุห้อมล้อมเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์. ขณะนั้น พวก
คนเลี้ยงช้างปล่อยช้างนาพาศิริ โดยทำนองที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. ช้าง
นาพาศิริทำลายถนนและทางสี่แพร่งเป็นต้นเดินมา ครั้งนั้น หญิงผู้หนึ่งพา
เด็กเดินข้ามถนน ช้างเห็นหญิงนั้นจึงไล่ติดตาม. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
นี่แน่ชาพาศิริ เธอถูกเขาส่งมาเพื่อจะฆ่าหญิงนั้นก็หามิได้ เธอจงมาทางนี้.
ช้างนั้นได้ฟังเสียงนั้นแล้ว ก็วิ่งบ้ายหน้ามุ่งไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแผ่เมตตาอันควรแก่การแผ่ในจักรวาล อันหา
ประมาณมิได้ ในสัตว์อันหาที่สุดมิได้ ไปในช้างนาพาศิริตัวเดียวเท่านั้น.
ช้างนาพาสิรินั้นอันพระเมตตาของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกต้องแล้ว กลาย
เป็นช้างที่ไม่มีภัย หมอบลงแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงวางพระหัตถ์ลงบนกระหม่อมของช้างนาพาสิรินั้น. ครั้งนั้น
เทวดาและพรหมเป็นต้นเกิดจิตอัศจรรย์ไม่เคยเป็น จึงพากันบูชาด้วย
ดอกไม้และเกสรดอกไม้เป็นต้น. ในพระนครทั้งสี่ ได้มีกองทัพ

ประมาณถึงเช้า. พระราชารับสั่งให้เที่ยวตักลองป่าวร้อง ทรัพย์ที่ประตูด้านทิศตะวันตกจงเป็นของชาวพระนคร ทรัพย์ที่ประตูด้านทิศตะวันออกจงนำเข้าห้องพระคลังหลวง. คนทั้งปวงกระทำอย่างนั้นแล้ว. ในครั้งนั้น ช่างนาพาคิริได้มีชื่อว่า **ชนบาล**. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังพระเวฬุวนาราม. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า.

ในกาลก่อน เราได้เป็นนายความช่าง ได้ทำช่างให้โกรธ
พระปัจเจกมุณีผู้สูงสุด ผู้กำลังเที่ยววิณฑบาตอยู่นั้น.

เพราะวิบากของกรรมนั้น ช่างนาพาคิริตัวดูร้ายหมุนเข้า
มาประจัญในบุรีอันประเสริฐ ชื่อว่า คิริพพะชะ คือกรุง
ราชคฤห์.

ปัญหาข้อที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

การฆ่าผีด้วยศาสตรา คือ ตัดด้วยสิ่ง ด้วยศาสตรา ชื่อว่า **สตัดัจ-**
เฉท. ได้ยินว่า ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์ได้เป็นพระราชาในปัจจุบัน-
ประเทศ พระโพธิสัตว์นั้นเป็นนักเลง ด้วยอำนาจการคลุกคลีกับคนชั่ว
และด้วยอำนาจการอยู่ในปัจเจกประเทศ เป็นคนหยาบซ่า อยู่มาวันหนึ่ง
ถือมีดเดินเท้าเปล่า เทียวไปในเมือง ได้เอามีดฆ่าฟันคนผู้ไม่มีความผิด
ได้ไปแล้ว. ด้วยวิบากของกรรมอันลามกนั้น พระโพธิสัตว์นั้นใหม่ใน
นรกหลายพันปี เสวยทุกข์ในทุกคติ มีสัตว์เดียรัจฉานเป็นต้น ด้วยวิบาก
ที่เหลือ ในอรรถภาพที่สุดแม้ได้เป็นพระพุทธเจ้า หนึ่งก็ให้เกิดหื้อพระ-
โลहितขึ้น เพราะก้อนหินที่พระเทวทัตกลิ้งใส่กระทบเอา โดยนัยดังกล่าว
ในหนหลัง. หมอชีวกผ่าหนังที่บวมขึ้นนั้นด้วยจิตเมตตา. การทำพระ-

โลหิตให้หื้อขึ้นของพระเทวทัตผู้มีจิตเป็นข้าศึก ได้เป็นอนันตริยกรรม.
การฝ่าหนังที่บวมขึ้นของหมอชีวกผู้มีจิตเมตตา ได้เป็นบุญอย่างเดียว.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราเป็นคนเดินเท้า ฆ่าคนทั้งหลายด้วยหอก ด้วยวิบาก
ของกรรมนั้น เราถูกไฟไหม้อยู่ในนรกอย่างรุนแรง.

ด้วยเศษของกรรมนั้น มาบัดนี้เขาจึงตัดหนังที่เท้าของเรา
เสียสิ้น เพราะยังไม่หมดกรรม.

ปัญหาข้อที่ ๘ มีวินิจฉัยต่อไปนี้.

อาหารที่ศีระะ คือเวทนาที่ศีระะ ชื่อว่า สีสทุกขะ ทุกข์ที่ศีระะ.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นชาวประมง ในหมู่บ้าน
ชาวประมง. วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์นั้นกับพวกบุรุษชาวประมง ไปยัง
ที่ที่ฆ่าปลา เห็นปลาทั้งหลายตาย ได้ทำโสมนัสให้เกิดขึ้นในข้อที่ปลาตาย
นั้น แม้บุรุษชาวประมงที่ไปด้วยกัน ก็ทำความโสมนัสให้เกิดขึ้นอย่างนั้น
เหมือนกัน. ด้วยอกุศลกรรมนั้น พระโพธิสัตว์ได้เสวยทุกข์ในอบายทั้ง ๔
ในอรรถาพหลังสุดนี้ ได้บังเกิดขึ้นตระกูลศากยราช พร้อมกับบุรุษเหล่านั้น
แม้จะได้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าโดยลำดับแล้ว ก็ยังได้เสวยความ
เจ็บป่วยที่ศีระะด้วยตนเอง และเจ้าศากยะเหล่านั้น ถึงความพินาศกันหมด
ในสงคามของเจ้าวิฑูทกะ โดยนัยดังกล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบท. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เราเป็นลูกชาวประมงในหมู่บ้านชาวประมง เห็นปลา
ทั้งหลายถูกฆ่า ได้ยังความโสมนัสดีใจให้เกิดขึ้น.

เพราะวิบากของกรรมนั้น ความทุกข์ที่ศีรษะได้มีแก่เรา
แล้ว ในคราวที่เจ้าวิฑูททะฆ่าสัตว์ทั้งหมด (คือเจ้าศากยะ)
แล้ว.

ปัญหาข้อที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

การกินข้าวสารแห้งข้าวแดงในเมืองเวสาลี ชื่อว่า ยวชาทนะ การ
กินข้าวแดง. ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลหนึ่ง
เพราะอำนาจชาติและเพราะความเป็นอันธพาล เห็นสาวกทั้งหลายของ
พระผู้มีพระภาคเจ้ามุสสะ ฉันทขว้าน้ำอันอร่อย และโภชนะแห้งข้าวสาลี
เป็นต้น จึงดำ่ว่า เฮ้ย! พวกสมณะโธ่! พวกท่านจงกินข้าวแดงเถอะ
อย่ากินโภชนะแห้งข้าวสาลีเลย. เพราะวิบากแห่งอกุศลกรรมนั้น พระ-
โพธิสัตว์จึงเสวยทุกข์อยู่ในอภายทั้ง ๔ หลายพันปี ในอภายหลังสุดนี้
ถึงความเป็นพระพุทธรเจ้าโดยลำดับ เมื่อทรงกระทำความอนุเคราะห์ชาว
โลก เสด็จเที่ยวไปในคาม นิคม และราชธานีทั้งหลาย. สมัยหนึ่ง เสด็จ
ถึงโคนไม้สะเดาอันสมบูรณ์ด้วยกิ่งและค่าคบ ณ ที่ใกล้เวรัญชพราหมณ-
คาม. เวรัญชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อไม่อาจเอาชนะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้โดยเหตุหลายประการ ได้เป็นพระโสดาบันแล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การเสด็จเข้าจำพรรษาในที่นี้แหละ
ย่อมควร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำนิมนต์โดยคุษณีภาพ.

ครั้นจำเดิมแต่วันรุ่งขึ้นไป มารผู้มีบาปได้กระทำการคลใจชาวบ้าน
เวรัญชพราหมณคามทั้งสิ้น ไม่ได้มีแม่แต่คนเดียวผู้จะถวายเป็นภิกษุสักทำพิ
หนึ่ง แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จเข้าไปบิณฑบาต เพราะเนื่องด้วยมาร
คลใจ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีบาตรเปล่า อันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมเสด็จ

กลับมา. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จกลับมาอย่างนั้น พวกพ่อค้าม้า ที่อยู่ในที่นั้นนั้นแหละ ได้ถวายทานในวันนั้น จำเดิมแต่วันนั้นไป ได้ นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุ ๕๐๐ เป็นบริวาร แล้วทำการแบ่งจาก ภิกษุทั้งหลาย. เทวดาในพันจักรวาลแห่งจักรวาลทั้งสิ้น พากันไปทิพโອး เหมือนในวันทีนางสุชาดาหุงข้าวปายาส. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยแล้ว พระองค์เสวยข้าวแดงตลอดไตรมาส ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อล่วงไป ๓ เดือน การคลใจของมารก็หายไปในวันปวารณา เรวัญชพราหมณ์ระลึก ขึ้นได้ถึงความสลดใจอย่างใหญ่หลวง จึงถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์ มี พระพุทธเจ้าเป็นประธาน ถวายบังคมแล้วขอให้ทรงอดโทษ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราได้บริภาษพระสาวกทั้งหลาย ในศาสนาของพระ-
พุทธเจ้า พระนามว่า ผุสสะ ว่า พวกท่านจงเคี้ยว จงกินแต่
ข้าวแดง อย่ากินข้าวสาทิเลย

ด้วยวิบากของกรรมนั้น เราจึงได้เคี้ยวกินข้าวแดงตลอด
ไตรมาส เพราะว่า ในคราวนั้น เราอันพราหมณ์นิมนต์แล้ว
จึงได้อยู่ในบ้านเวรัญชา.

ปัญหาข้อที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

อาหารที่หลัง ชื่อว่า ปฎิจทุกขะ ทุกข์ที่หลัง. ได้ยินว่า ในอดีต-
กาล พระโศภิตวัชังเกิดในตระกูลคหบดี สมบูรณ์ด้วยกำลัง ได้เป็นคน
ค่อนข้างดี. สมัยนั้น นักต่อสู้ด้วยการต่อสู้ด้วยมวยปล้ำคนหนึ่ง เมื่อ
การต่อสู้ด้วยมวยปล้ำกำลังดำเนินไปอยู่ในคามนิคม และราชธานีทั้งหลาย

ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ได้ทำพวกบุรุษล้มลง ได้รับชัยชนะ มาถึงเมืองอันเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์เข้าโดยลำดับ ได้ทำพวกคนในเมืองเมื่อนั้นให้ล้มลงแล้ว เริ่มจะไป. ครานั้น พระโพธิสัตว์คิดว่า ผู้นี้ได้รับชัยชนะในที่ที่เป็นที่อยู่ของเราแล้วก็จะไป จึงมายังบริเวณพระนครในที่นั้น ปรบมือแล้วกล่าวว่า ท่านจงมา จงต่อสู้กับเราแล้วค่อยไป นักมวยปล้ำนั้นหัวเราะแล้วคิดว่า พวกบุรุษใหญ่โตเรายังทำให้ล้มได้ บุรุษผู้นี้เป็นคนเดียมีธาตุเป็นคนเดียว ย่อมไม่เพียงพอแม้แก่มือข้างเดียว จึงปรบมือบันลือแล้วเดินมา. คนทั้งสองนั้นจับมือกันและกัน พระโพธิสัตว์ยกนักมวยปล้ำคนนั้นขึ้นแล้วหมุนในอากาศ เมื่อจะให้ตกลงบนภาคพื้น ได้ทำลายกระดูกไหลแล้วให้ล้มลง. ชาวพระนครทั้งสิ้นทำการโห่ร้อง ปรบมือบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยผ้าและอาภรณ์เป็นต้น. พระโพธิสัตว์ให้หนักต่อสู้ด้วยมวยปล้ำนั้นตรง ๆ กระทำกระดูกไหลให้ตรงแล้วกล่าวว่า ท่านจงไปตั้งแต่นี้ไปท่านจงอย่ากระทำการเห็นปานนี้ แล้วส่งไป ด้วยวิบากของกรรมนั้น พระโพธิสัตว์ได้เสวยทุกข์ที่ร่างกายและศิระะเป็นต้น ในภพที่เกิดแล้ว ๆ ในอรรถาพหลังสุด แม้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้วก็ได้เสวยทุกข์มีการเสียดแทงที่หลังเป็นต้น. เพราะฉะนั้น เมื่อความทุกข์ที่เบื้องพระปฤษฎางค์เกิดขึ้นในกาลบางคราว พระองค์จึงตรัสกะพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะว่า จำเดิมแต่นี้ไป พวกเธอจงแสดงธรรม แล้วพระองค์ทรงลาดสุดจิ๋วแล้วบรรทม. ขึ้นชื่อว่ากรรมเก่า แม้พระพุทธรเจ้าก็ไม่พ้นไปได้. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อการปล้ำกันดำเนินไปอยู่ เราได้เบียดเบียนบุตรนัก-
มวยปล้ำ (ให้ลำบาก)

ด้วยวิบากของกรรมนั้น ความทุกข์ที่หลัง (ปวดหลัง)

จึงได้มีแก่เรา.

ปัญหาข้อที่ ๑๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

การถ่ายด้วยการลงพระโลหิต ชื่อว่า **อดิสาระ** โรคนิด. ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลคหบดี เลี้ยงชีพด้วยเวชกรรม พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อจะเยียวยาบุตรของเศรษฐีคนหนึ่งผู้ถูกโรคครอบงำ จึงปรุขยาแล้วเยียวยา อาศัยความประมาทในการให้ไทยธรรมของบุตรเศรษฐีนั้น จึงให้โอสถอีกขนานหนึ่ง ได้กระทำการถ่ายโดยการสำรอกออก เศรษฐีได้ให้ทรัพย์เป็นอันมาก. ด้วยวิบากของกรรมนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้ถูกอาพาธด้วยโรคลงโลหิตครอบงำในภพที่เกิดแล้วๆ ในอภัพหลังสุดแม้ในปรินิพพานสมัย จึงได้มีการถ่ายด้วยการลงพระโลหิต ในขณะที่สวายุกรมัททวะที่นายจุนทะกัมมารบุตรปรุขถวาย พร้อมกับพระกระยาหารอันมีทิพโอสะที่เทวดาในจักรวาลทั้งสิ้นใส่ลงไว้. กำลังช้างแสนโกฏิเชือก ได้ถึงความสิ้นไป. ในวันเพ็ญเดือน ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินไปเพื่อต้องการปรินิพพานในเมืองกุสินารา ประทับนั่งในที่หลายแห่ง ระบายน้ำ ทรงดื่ม น้ำ ทรงถึงเมืองกุสินาราด้วยความลำบากอย่างมหันต์ แล้วเสด็จปรินิพพานในเวลาปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง. แม้พระผู้เป็นเจ้าของไตรโลกเห็นปานนี้ กรรมเก่าก็ไม่ละเว้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

**เราเป็นหมอรักษาโรค ได้ถ่ายยาบุตรของเศรษฐี ด้วย
วิบากของกรรมนั้น โรคปักขันทิกาพาธจึงมีแก่เรา.**

พระชินเจ้าทรงบรรลุภิญญาพละทั้งปวง ทรงพยากรณ์

ต่อหน้าภิกษุสงฆ์ ณ โอนาคตสระใหญ่ ด้วยประการฉะนี้แล.

อปทานฝ่ายอกุศล ชื่อว่าเป็นอันจบบริบูรณ์ ด้วยการตั้งหัวข้อปัญหาที่ท่านให้ปฎิญาไว้ ด้วยประการอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ **อิตุถ์ สุทฺ** อธิบายว่า ด้วยประการฉะนี้ คือ ด้วยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง โดยประการนี้. ศัพท์ว่า **สุทฺ** เป็นนิบาต มาในอรรถว่า ทำบทให้เต็ม. พระผู้มีพระภาคเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระมหากรุณาพระองค์นั้น ทรงเพียบพร้อมด้วยภาคยธรรม เป็นพระมหาสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว ทรงประกอบด้วยคุณ มีอาทิอย่างนี้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีภาคบุญ คือโชค ผู้ห้กราน

กิเลส ผู้ประกอบด้วยภาคธรรมทั้งหลาย ผู้ทรงด้วยภาคธรรม

ทั้งหลาย ผู้ทรงจำแนกธรรม ผู้คบแล้ว ผู้คายการไปในภพ

ทั้งหลายแล้ว เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นท้าวสักกะยิ่งกว่าท้าวสักกะ ทรงเป็นพรหมยิ่งกว่าพรหม ทรงเป็นพระพุทเจ้ายิ่งกว่าพระพุทเจ้า เมื่อจะทรงยกย่อง คือทำให้ปรากฏซึ่งพุทจริยา คือเหตุแห่งพระพุทเจ้าของพระองค์ จึงได้ภษิตคือตรีศธรรมบรรยาย คือพระสูตรธรรมเทศนาชื่อว่า **พุทธาปทานิยะ** คือ ชื่อว่า ประกาศเหตุแห่งพระพุทเจ้าแล.

พรรณนาพุทธาปทาน

ในวิสุททชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน

จบบริบูรณ์เท่านี้

๒. ปัจเจกพุทธาน

ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า

[๒] ลำดับนี้ ขอนานทั้งหลายจงฟัง ปัจเจกสัมพุทธาน.
พระอนนทเวทมนุณี ผู้มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว ได้ทูลถาม
พระตถาคตผู้ประทับอยู่ในพระวิหารเชตวันว่า ได้ทราบว่
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีจริงหรือ เพราะเหตุไร ท่านเหล่านั้น
จึงได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นนักราชญ์.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระสัพพัญญู ผู้ประ-
เสริฐ ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ตรัสตอบท่านพระอนนทผู้เจริญ
ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าสร้าง
บุญญาธิการไว้ในพระพุทธานทั้งปวง ยังไม่ได้โมกขธรรมใน
ศาสนาของพระชินเจ้า.

ด้วยมุขคือความสังเวชนั้นนั่นแล ท่านเหล่านั้นเป็น
นักราชญ์ มีปัญญาแก่กล้า ถึงจะเว้นพระพุทธานก็ย่อม
บรรลุปัจเจกโพธิญาณได้ แม้ด้วยอารมณ์นึกน้อย.

ในโลกทั้งปวง เว้นเราเสียแล้ว ไม่มีใครเสมอกับพระ-
ปัจเจกพุทธานได้เลย เราจักบอกคุณเพียงสังเขปนี้ ของท่าน
เหล่านั้น ท่านทั้งหลายจงฟังคุณของพระมหามุนีให้ดี.

ท่านทั้งปวงผู้ปรารถนาพระนิพพาน อันเป็นโอสถวิเศษ
จงมีใจผ่องใส ฟังถ้อยคำอันดีอ่อนหวานไพเราะ ของพระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ ตรัสรู้ด้วยตนเองเถิด.

คำพยากรณ์โดยสืบ ๆ กันมาเหล่าใด ของพระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งหลายผู้มาประชุมกัน โทษ เหตุปราศจากราคะ
และพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย บรรลุพระโพธิญาณ ด้วย
ประการใด.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย มีสัญญาในวัตถุอันมีราคา
ว่า ปราศจากราคะ มีจิตปราศจากกำหนด ในโลกอันกำหนด
ละธรรมเครื่องเน้นช้า ชนะทัญญูอันดีนรณ แล้วได้บรรลุ
พระโพธิสัตว์ ณ สถานที่นั้นเอง.

ท่านวางอาญาในสัตว์ทั้งปวงเสียแล้ว ไม่เบียดเบียนสัตว์
แม้ตนเดียว ในบรรดาสัตว์เหล่านั้น มีจิตประกอบด้วยเมตตา
หวังประโยชน์เกื้อกูล พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเสมือนนอแรด
ฉะนั้น.

ท่านวางอาญาในปวงสัตว์ ไม่เบียดเบียนแม้ผู้หนึ่งใน
บรรดาสัตว์เหล่านั้น ไม่ปรารถนาบุตร ที่ไหนจะปรารถนา
สหาย พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเสมือนนอแรดฉะนั้น.

ความมีเสน่ห์หาย่อมมีแก่ผู้เกี่ยวข้อง ทุกข์ที่อาศัยความ
เสน่ห์นั้นมีมากมาย ท่านถึงเห็นโทษอันเกิดแต่ความเสน่ห์หา
พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

บุคคลผู้นุเคราะห์มิตรสหาย มีจิตใจผูกพัน ย่อมทำ
ประโยชน์ให้เสื่อมไป ท่านถึงเห็นภัยในความสนิทสนมข้อนี้
พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเสมือนนอแรดฉะนั้น.

ความเสนาหาในบุตรและภรรยา เปรียบเหมือนไม้ไฟ
กอไฟเกี่ยวพันกันอยู่ ท่านไม้ขี้ในบุตรและภรรยา ดัง
หน่อไม้ไฟ พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเสมือนนอแรดฉะนั้น.

เนื้อในป่าไม้ถูกมัด เทียวหาเหยื่อด้วยความปรารถนา
ฉันทใด ท่านเป็นวิญญูชนมุ่งความเสรี พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เช่นกันนอแรด ฉันทนั้น.

ในท่ามกลางหมู่สหาย ย่อมจะมีการปรึกษาหารือกัน ทั้ง
ในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่หากิน ท่านเล็งเห็นความไม่
ละโมภ ความเสรี พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นเดียวกับนอแรดฉะนั้น.

การเล่นในท่ามกลางหมู่สหาย เป็นความยินดีและความ
รักในบุตรภรรยา เป็นสิ่งที่กว้างใหญ่ไพศาล ท่านเกลียด
ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เสมือนนอแรดฉะนั้น.

ท่านแผ่เมตตาไปทั้ง ๔ ทิศ ไม่มีความโกรธเคือง ยินดี
ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ อดทนต่ออันตรายทั้งหลายได้ ไม่
หวาดเสียว พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเสมือนนอแรดฉะนั้น.

แม้คนผู้บวชแล้วบางพวก และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน
สงเคราะห์ได้ยาก ท่านจึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในบุตร
ของคนอื่น พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ท่านปลงเครื่องหมายของคฤหัสถ์ เป็นผู้กล้าหาญ ตัด
เครื่องผูกของคฤหัสถ์ เสมือนต้นทองหลางมีใบขาดมาก
พึ่งเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกันนอแรดฉะนั้น.

ถ้าจะพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาคณ ประพฤติเช่นเดียวกัน อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้ร้ พึงครอบงำอันตราย ทั้งปวง มีใจดี มีสติ เทียวไปกับสหายนั้น.

ถ้าไม่ได้สหายผู้มีปัญญารักษาคณ ผู้อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ ไซ้ร้เป็นเพื่อนเทียวไปด้วยกัน พึงเป็นผู้เดียวเทียวไป เหมือนพระราชา ทรงละแว่นแคว้นที่ทรงชนะแล้ว เทียวไปพระองค์เดียว ดังช้างชื่อมาตังคะ ละโขลงอยู่ในป่าฉะนั้น.

ความจริง เราย่อมสรรเสริญความถึงพร้อมด้วยสหาย พึงคบหาสหายผู้ประเสริฐกว่า หรือผู้ที่เสมอกัน เมื่อไม่ได้สหาย เหล่านั้น ก็พึงคบหากรรมอันไม่มีโทษ พึงเป็นผู้เดียวเทียวไป เช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านเห็นกำไลมือทองคำอันผูกผ่อง ที่นายช่างทองคำ เสร็จแล้ว กระทบกันอยู่ที่แขนทั้งสอง (เกิดความเบื่อหน่าย) พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

การเปล่งวาจา หรือวาจาเครื่องข้องของเรานั้น พึงมีกับเพื่อนอย่างนี้ ท่านถึงเห็นภยันต์ต่อไป พึงเป็นผู้เดียวเทียวไป เช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร หวานอร่อย เป็นที่รื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิตด้วยสภาพต่าง ๆ ท่านเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ความจัญไร หัวผี อุบาทว์ โรค กิเลสจุกจุกศร และ

ภัยนี้ของเรา ท่านเห็นภัยนี้ในกามคุณทั้งหลาย พึงเป็นผู้เดียว
เที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านครอบงำอันตรายแม่ทั้งหมดนี้ คือ หนาว ร้อน
ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบ ยุง และสัตว์
เลื้อยคลาน แล้วพึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ท่านพึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรด เปรียบเหมือน
ช้างมีชันท์เกิดพร้อมแล้ว สีกายดังดอกปทุมใหญ่โต ละโจลง
อยู่ในป่าตามชอบใจฉะนั้น.

ท่านใคร่ครวญถ้อยคำของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันเกิดเอง นี้มีฐานะ
ของผู้ทำความคลุกคลีด้วยหมู่มาก พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับ
นอแรดฉะนั้น.

ท่านเป็นไปล่วงทิฏฐิอันเป็นข้าศึก ถึงความแน่นอน มี
มรรคอันได้แล้ว เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว อันคนอื่นไม่ต้อง
แนะนำ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านไม่มีความโลภ ไม่โง่ง ไม่ระหาย ไม่ลบหลู่คุณท่าน
มิมีหะคุณนำฝาดอันกำจัดแล้ว เป็นผู้ไม่มีตัณหาในโลก
ทั้งปวง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

คุณบุตรพึงละเว้นสหายผู้ลามก ผู้มักชี้แต่ความฉิบหาย
ตั้งอยู่ในฐานะผิดธรรมดา ไม่พึงเสพสหายผู้ชวนขวย ผู้
ประมาทด้วยตนเอง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรด
ฉะนั้น.

กุลบุตรพึงคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มี
ปฏิภาณ รู้ประโยชน์ทั้งหลาย บรรเทาความสงสัยแล้ว
พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านไม่พอใจการเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก
ไม่หวังใย งดเว้นจากฐานะที่ตกแต่ง มีปกติกล่าวคำสัตย์
พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านละบุตร ภรรยา บิดา มารดา ทรัพย์ ข้าวเปลือก
พวกพ้อง และกามทั้งหลายตามที่มีอยู่มากมาย พึงเป็นผู้เดียว
เที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

นี่เป็นความเกี่ยวข้อง ในความเกี่ยวข้องนี้ มีสุขนิดหน่อย
มีความพอใจน้อย มีทุกข์มากยิ่ง บุรุษผู้มีความรู้ทราบว่
ความเกี่ยวข้องนี้ดุจลูกธนู พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับ
นอแรดฉะนั้น.

กุลบุตรพึงทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลา
ทำลายขำยแล้วไม่กลับมา ดังไฟไม่เชื้อลามไปแล้วไม่กับ
มา พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

พึงทอดจักษุลง ไม่คะนองเท้า มีอินทรีย์อันคุ้มครองแล้ว
รักษาใจไว้ได้ อันระคะไม่ร้าวรด อันไฟกิเลสไม่เผาผลาญ พึง
เป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านละเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ เหมือนต้นทองหลาง
มีใบขาดแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสาเยาะ ออกบวชแล้ว พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ท่านไม่กระทำความกำหนดในรส ไม่วิวาจา ไม่ต้องเลี้ยง
ผู้อื่น เทียววิณฑบาตตามลำดับตรอก มีจิตไม่ข้องเกี่ยวใน
สกุต พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านละนิเวศน์เครื่องกั้นจิต ๕ ประการ บรรเทาอุปกิเลส
เสียทั้งสิ้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ ตัดโทษอันเกิดแต่สังขาร
แล้ว พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านทำสุข ทุกข์ โทมนัส และโสมนัสก่อน ๆ ไว้เบื้อง
หลัง ได้อุเบกขา สมณะ และความหมจดแล้ว พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านปรารถนาความเพียรเพื่อบรรลุพระนิพพาน มีจิตไม่ห่อหุ้ม
ไม่ประพฤติกิจจกร้าน มีความเพียรมั่น ประกอบด้วยกำลัง
เรียวแรง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ไม่ละการหลีกเร้นและฌาน มีปกติประพฤติธรรมสมควร
แก่ธรรมเป็นนิตย์ พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านปรารถนาความสิ้นตัณหา ไม่ประมาท เป็นผู้ฉลาด
เฉียบแหลม เป็นผู้ลำดับรับฟัง มีสติ มีธรรมอันพิจารณา
แล้ว เป็นผู้เที่ยง มีความเพียร พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่น
กับนอแรดฉะนั้น.

ท่านไม่สะดุ้งเพราะเสียง ดุจสีหะ ไม่ข้องอยู่ในตัณหา
และทิฏฐิ เหมือนลมไม้ติดตาข่าย ไม่ติดอยู่ในโลก ดุจดอก
ปทุมไม้ติดน้ำ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านเทพเสนาสนะอันศักดิ์ เหมือนราชสีห์มีเขี้ยวเป็น
กำลัง เป็นราชาของหมู่เนื้อ มีปกติประพடுத்தข่มขี้ครอบงำ
พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านเจริญเมตตาวิมุตติ กรุณาวิมุตติ มุทิตาวิมุตติ และ
อุเบกขาวิมุตติทุกเวลา ไม่พิโรธสัตว์โลกทั้งปวง พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

ท่านละราคะ โทสะ และโมหะ ทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย
เสีย ไม่สะดุ้งในเวลานอนหลับ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับ
นอแรดฉะนั้น.

ชนทั้งหลาย มีเหตุเป็นประโยชน์ จึงคบหาสมาคมกัน
มิตรทั้งหลายไม่มีเหตุ หาได้ยากในวันนี้ มนุษย์ทั้งหลายมี
ปัญญามองประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด พึงเป็นผู้เดียว
เที่ยวไปเช่นกับนอแรดฉะนั้น.

นักปราชญ์เหล่าใดมีศีลบริสุทธิ มีปัญญาหมดจดดี มีจิต
ตั้งมั่น ประกอบความเพียร เจริญวิปัสสนา มีปกติเห็นธรรม
พิเศษ รู้แจ้งธรรมอันประกอบด้วยองค์มรรค และโพชฌงค์.

เจริญสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ และอัปปลิหิต-
วิโมกข์ ไม่บรรลุดูความเป็นพระสาวกในศาสนาของพระชินเจ้า
นักปราชญ์เหล่านั้นย่อมเป็นพระสยัมภูปัจเจกชินเจ้า.

มีธรรมใหญ่ มีธรรมกายมาก มีจิตเป็นอิสระ ข้ามห้วง
ทุกข์ทั้งปวงได้ มีใจเบิกบาน มีปกติเห็นประโยชน์อย่างยิ่ง
อุปมาดังราชสีห์ อุปมาดังนอแรดฉะนั้น.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ มีอันทรีย์สงบ มีใจสงบ มีจิตตั้งมั่น มีปกติประพฤติกรรณาในสัตว์ ในปัจฉินตชนบท เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์ รุ่งเรืองอยู่ในโลกนี้และโลกหน้า เช่น กับดวงประทีปฉะนั้น.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ ละกิเลสเครื่องกั้นทั้งปวงหมดแล้ว เป็นจอมชน เห็นประทีปส่องโลกให้สว่าง มีรัศมี เช่นรัศมีแห่งทองคำแท่ง เป็นพระทักษิณบุคลลชั้นดีของชาวโลก โดยไม่ต้องสงสัย เป็นผู้เต็มเปี่ยมอยู่เสมอ.

คำสุภาษิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ชนเหล่าใดผู้เป็นพาลได้ฟังแล้วไม่กระทำเหมือนอย่างนั้น ชนเหล่านั้นท่องเที่ยวไปในสังสารทุกข์บ่อย ๆ.

คำสุภาษิตของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นคำไพเราะ. ดั่งน้ำผึ้งรวงอันไหลออกอยู่ ชนเหล่าใดได้ฟังแล้ว ประกอบการปฏิบัติเช่นนั้น ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้มีปัญญาเห็นสัจจะ.

กาลาอันโอฬารที่พระปัจเจกสัมพุทธชินเจ้า ออกบวช กล่าวไว้แล้ว กาลาเหล่านั้นอันพระศากยสีหะผู้สูงสุดกว่านรชนทรงประกาศแล้ว เพื่อให้รู้แจ้งธรรม.

คำที่เป็นกาลาเหล่านี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น รจนาวี้อย่างวิเศษ เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก อันพระสยัมภู

ผู้สี่หะทรงประกาศแล้ว เพื่อเพิ่มพูนความสังเวช ความไม่
คลุกคลี และปัญญา ฉะนั้นแล.

ปัจเจกพุทธานุภาพ จบบริบูรณ์
จบอปทานที่ ๒

พรรณนาปัจเจกพุทธานุภาพ

พระอนนทเถระเมื่อจะสังคายนาอปทาน ต่อจากพุทธานุภาพนั้น
ต่อไป อันท่านพระมหากัสสปเถระถามว่า นี่แน่ะท่านอาวุโสอาณนที่
ปัจเจกพุทธานุภาพ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติ ณ ที่ไหน จึงกล่าวว่า
ลำดับนี้ ขอท่านทั้งหลายจงฟังปัจเจกพุทธานุภาพ ดังนี้. อรรถแห่ง
อปทานของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลัง
นั้นแล.

พระเถระเมื่อจะประกาศบทที่กล่าวว่า สุณนถ ด้วยอำนาจการ
บังเกิดโดยเกิดเรื่องขึ้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ตถาคตฺ เตวเน วสนุตฺ
พระตถาคตประทับอยู่ในพระเชตวัน ดังนี้. ในคำว่า ตถาคตฺ เตวเน
วสนุตฺ นั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ผู้ประทับอยู่ในวิหารอันมีชื่ออย่างนั้น เนื่องด้วยพระนามของ
เชตกุมาร โดยอิริยาบถวิหารทั้ง ๔ หรือโดยทิววิหาร พรหมวิหาร
และอริยวิหาร พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่มีในกาลก่อน มีพระวิปัสสีเป็นต้น
ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ แล้วเสด็จมาโดยประการใด พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลายก็เสด็จมาแล้ว โดยประการนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระตถาคต. เชื่อมความหมายว่า พระตถาคตพระองค์นั้น ประทับอยู่ในพระเชตวันวิหาร.

บทว่า เวทมนุณี ความว่า พระเทวีผู้เกิดแคว้นเวทนะ จึงชื่อว่า เวเทหี, โอรสของพระนางเวเทหี จึงชื่อว่า เวเทหิบุตร.

ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ ท่านผู้ไป คือดำเนินไป ได้แก่ เป็น ไปด้วยโมนะนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มุณี. มุณินั้นด้วย โอรสของ พระนางเวเทหีด้วย เพราะเหตุนี้ ควรจะกล่าวว่ เวเทหิบุตรมุณี กลับ กล่าวว่ เวทมนุณี เพราะแปลง อ เป็น อ และลบ ปุตุต ศัพท์เสีย โดยนิรุกติชัย มีอาทิว่า วณฺณาคโม ลงตัวอักษรใหม่. เชื่อมความว่า ท่านพระอานนทผู้ที่มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะว่า ถูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อานนทนี่เป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกของเรา ผู้มีสติ มีธิดี มีคติ เป็นพหูสูต เป็นผู้ปฏิญาณ ดังนี้ น้อมมองคฺลง คือน้อมมองคฺ คือกาย กระทำอัญชลี ได้กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นไร พระเจ้าข้า? พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมมี คือย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุอะไร คือการณอะไร. พระเถระทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า วีระ.

เบื้องหน้าแต่นั้น พระอานนทเถระเมื่อจะแสดงอาการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิชันนา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ดังนี้. ชื่อว่า สัพพัญญู เพราะทรงรู้สิ่งทั้งปวงต่างด้วยสิ่งที่เป็นอดีตเป็นต้น ประจวบผลมะขามป้อมในมือ. ชื่อว่า พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ เพราะพระสัพ-

ปัญญาองค์นั้น ประเสริฐคือสูงสุด. ชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เพราะ
ทรงหา คือแสวงหาคุณคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณ-
ทัตสนะอันใหญ่. เชื่อมความว่า ในกาลนั้น คือ ในกาลที่ถูกถามนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส คือตรัสบอกพระอานนท์ผู้เถระ ด้วยพระสุรเสียง
อันไพเราะ. อธิบายว่า คุณก่อนอานนท์ผู้เจริญ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
เหล่าใด กระทำบุญญาธิการไว้ คือกระทำบุญสมภารไว้ ในพระพุทธเจ้า
ปางก่อนทั้งหลาย คือในอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายปางก่อน ยังไม่ได้ความ
หลุดพ้นในศาสนาของพระชินเจ้า คือยังไม่บรรลุพระนิพพาน พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมด เป็นนักปราชญ์ กระทำบุคคลผู้หนึ่ง
ให้เป็นประธาน โดยมุขคือความสังเวช จึงได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ในโลกนี้. ผู้มีปัญญากล้าแข็งดี คือมีปัญญากล้าแข็งด้วยดี. แม้เว้นจาก
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ แม้เว้นจากโอวาทานุสาสนีของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมบรรลุคือย่อมรู้แจ้งปัจเจกสัมโพธิ คือโพธิเฉพาะผู้เดียว
ได้แก่ โพธิอันต่อเนื่อง (รอง) จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วย
อารมณ์แม้นิดหน่อย คือแม้มีประมาณน้อย.

ในโลกทั้งปวงคือในไตรโลกทั้งสิ้น เว้นเรา (คือพระพุทธเจ้า)
คือละเว้นเราเสีย บุคคลผู้เสมอ คือแม่นยำเหมือนพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมไม่มี. เราจักกล่าว อธิบายว่า จักบอกคุณนี้ ของพระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้มหายานี่เหล่านั้น เพียงบางส่วน คือเพียงสังเขป ให้
สำเร็จประโยชน์ คือให้ดีแก่ท่านทั้งหลาย.

ท่านทั้งปวงผู้ปรารถนา คืออยากได้พระนิพพาน คือเกษข ได้แก่
โอสถอันยอดเยี่ยม คือเว้นสิ่งที่ยิ่งกว่า มีจิตผ่องใส คือมีใจใสสะอาด

จงฟัง อธิบายว่า จงใส่ใจ ถ้อยคำ คือคำอุทานอันอร่อย คืออันหวาน เหมือนน้ำผึ้งเล็ก คือเหมือนรวงน้ำผึ้งเล็ก ของพระฤาษีใหญ่ในระหว่าง ฤาษีทั้งหลาย ผู้ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้ด้วยตนเอง คือรู้แจ้งด้วยตนเอง.

บทว่า ปัจเจกพุทธานํ สมาคตานิ ได้แก่ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ประชุมกันแล้ว คือเกิดขึ้นแล้ว. อธิบายว่า คำพยากรณ์สืบ ๆ กันมา คือเฉพาะองค์หนึ่ง ๆ เหล่าใดอันเป็นอปทานของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๑๐๐ องค์ มีอาทิ คือ พระอริฏฐะ พระอุปริฏฐะ พระตครลิจิ พระยัสสตี พระสุทัสสนะ พระปิยทัสตี พระคันธาระ พระปิลนโทะละ พระอุปาสกะ พระนิณะ พระตละ พระสุตวะ พระภาวิตตะ พระสุมกะ พระสุกะ พระเมถุละ พระอัญญะ พระสุเมชะ พระอนิเมะ พระสุทาสะ พระหิงคุ พระหิงคะ พระทเวชาลินะ พระอัญญกะ พระโกสละ พระสุพาหุ พระอุปเนมิสะ พระเนมิสะ พระสันจิตตะ พระสัจจะ พระตละ พระวิระชะ พระปัททิตะ พระกาละ พระอุปกาละ พระวิชิตะ พระชิตะ พระอังคะ พระปังกะ พระคุตติชชิตะ พระปัสตี พระชหิ พระอุปธิ พระทุกขมูละ พระอุปราชิตะ พระสรกังคะ พระโลมหังสะ พระอุจจังคมาเย พระอสิตะ พระอนาสวะ พระมโนมยะ พระมานัจฉิตะ พระพันธุมะ พระตทาทิมุตตะ พระวิมลละ พระเกตุมะ พระโกตุมพริังคะ พระมาตังคะ พระอริยะ พระอัจจุตะ พระอัจจุคคามิ พระพยามกะ พระสุมังกละ และพระทิพพิละ อาทินพโทษใด วิราควัตถุ คือเหตุเป็นเครื่องไม่ยึดติดใด และพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายบรรลุตามโพธิ คือกระทำจตุมรรคญาณให้ประจักษ์ได้ด้วยเหตุใด, พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้คลายสัญญาในวัตถุที่มีราคะ คือในวัตถุที่พึงยึดติด

แน่น ได้แก่ ในวัตถุกามและกิเลสกามทั้งหลาย มีจิตปราศจากกำหนดใน
โลกอันกำหนดแล้ว คือในโลกอันมีสภาวะเป็นเครื่องยึดติด ละกิเลสเครื่อง
เนิ่นช้าทั้งหลายได้แล้ว คือละกิเลส กล่าวคือ เครื่องเนิ่นช้า คือเครื่อง
เนิ่นช้าคือราคะ เครื่องเนิ่นช้าคือโทสะ เครื่องเนิ่นช้าคือโมหะ เครื่องเนิ่นช้า
คือกิเลสทั้งปวง ชนะความคิรินน คือชนะทัญญู ๖๒ อันคิรินน บรรลุตาม
โพธิ์อย่างนั้น คือกระทำปัจเจกโพธิญาณให้ประจักษ์แล้วด้วยเหตุนี้.

บทว่า **สพฺเพสุ ญฺเตสุ นิชาย ทณฺท์** ความว่า วาง คือเว้นการ
ชู้ การทำลาย การฆ่า และการจองจำ ไม่เบียดเบียนสัตว์ตัวใดตัวหนึ่ง
คือสัตว์ใด ๆ แม้ตัวเดียวในระหว่างสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น ก็ไม่ทำให้
ลำบาก มีจิตเมตตา คือมีจิตสพรคด้วยเมตตาว่า สัตว์ทั้งปวงจึงมีความสุข
เป็นผู้อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล คือมีความอนุเคราะห์ด้วย
ประโยชน์เกื้อกูลเป็นสภาพ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สพฺเพสุ** นี้ ในคำว่า
สพฺเพสุ ญฺเตสุ นิชาย ทณฺท์ เป็นบทบอกการถือเอาหมดโดยประการ
ทั้งปวง คือหมดสิ้นไม่มีเศษ. ในบทว่า **ญฺเตสุ** นี้ สัตว์ที่สะดุ้งและมั่นคง
เรียกว่า **ญฺตะ** สัตว์เหล่าใดละความอยากคือค้นหาไม่ได้ ทั้งถ่วงและความกลัวไม่ได้
สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า **ผู้สะดุ้ง**. เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า
ผู้สะดุ้ง? สัตว์เหล่าใดยอมสะดุ้ง คือสะดุ้งขึ้น สะดุ้งรอบ ย่อมกลัว
ยอมถึงความสะดุ้งพร้อม เพราะเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า
ผู้สะดุ้ง. สัตว์เหล่าใดละความอยากคือค้นหา ทั้งถ่วงและความกลัวได้
สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า **ผู้มั่นคง**. เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าผู้มั่นคง? สัตว์เหล่าใด
ยอมมั่นคง คือไม่สะดุ้ง ไม่สะดุ้งขึ้น ไม่สะดุ้งรอบ ไม่กลัว ไม่ถึง
ความสะดุ้งพร้อม เพราะเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่าผู้มั่นคง.

อาชญา ๓ คืออาชญาทางกาย อาชญาทางวาจา อาชญาทางใจ. กายทุจริต ๓ ชื่อว่า อาชญาทางกาย, วาจาทุจริต ๔ ชื่อว่า อาชญาทางวาจา, มโนทุจริต ๓ ชื่อว่า อาชญาทางใจ. วาจา คือตั้งลง ยกลง ยก-ลงพร้อม วาจาไว้ คือระงับอาชญา ๓ อย่างนั้นในภุตคือสัตว์ทั้งปวง คือ ทั้งสิ้น ได้แก่ ไม่ถือเอาอาชญา เพื่อจะเบียดเบียน เพราะเหตุนี้ จึง ชื่อว่า วาจาอาชญาในสัตว์ทั้งปวง. บทว่า อวิหะลย อญฺญตรมปิ เตถ ความว่า ไม่เบียดเบียนสัตว์แม้ตัวหนึ่ง ๆ ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน ท่อนไม้ ศัสตรา ชื่อคา หรือเชือก ไม่เบียดเบียนสัตว์แม้ทุกชนิดด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน ท่อนไม้ ศาสตรา ชื่อคา หรือเชือก คือไม่เบียดเบียนสัตว์ เหล่านั้นแม้ตัวใดตัวหนึ่ง.

ศัพท์ว่า น ในคำว่า น ปุตุตฺตมิจฺเจยฺย กุโธ สหาย เป็นศัพท์ ปฏิเสธ. บทว่า ปุตุตฺ ความว่า บุตร ๔ ประเภท คือ บุตรที่เกิดในตน ๑ บุตรที่เกิดในภริยา ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรคืออันเดวาสิก ๑.

บทว่า สหาย ความว่า การมา การไป การยืน การนั่ง การ ร้องเรียก การเจรจา การสนทนากับผู้ใด เป็นความผาสุก ผู้นั้นท่าน เรียกว่า สหาย.

บทว่า น ปุตุตฺตมิจฺเจยฺย กุโธ สหาย ความว่า ไม่อยากได้ คือ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่ทะเยอทะยาน ไม่รำพันถึงแม้แต่บุตร จะอยากได้ยินดี ปรารถนา ทะเยอทะยาน รำพันถึงมิตร เพื่อนเห็น เพื่อน-คบ หรือสหาย มาแต่ไหน เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า ไม่อยากได้แม้แต่บุตร จะอยากได้สหายมาแต่ไหน.

บพว่า เอโก จเร ขคฺควิสถณกปโป ความว่า พระปัจเจกพุทธ-
เจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะการบรรพชา.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อน.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะอรรถว่า ละตัณหา.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากราคะแน่นอน.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากโทสะแน่นอน.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากโมหะแน่นอน.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะหมดกิเลสแน่นอน.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะดำเนินสู่ทางเป็นที่ดำเนินไปผู้เดียว.

ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตรัสรู้พร้อมเฉพาะพระปัจเจกสัมโพธิญาณ
อันยอดเยี่ยมผู้เดียว.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะการบรรพชาอย่างไร ?

คือพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัดปติโพธกัณฑ์ในการครองเรือน
เสียทั้งหมด ตัดปติโพธกัณฑ์ในลูกเมีย ตัดปติโพธกัณฑ์ในญาติมิตร
อำมาตย์ และการสังสม ปลงผมและหนวด นุ่งผ้ากาสาเยะ ออกจาก
เรือนบวชไม่มีเรือน เข้าถึงความไม่มีกัณฑ์ ผู้เดียวเท่านั้นเที่ยวไป คือ
อยู่ เป็นอยู่ เป็นไป คู้มครอง ไป ให้ไป เพราะเหตุนั้น พระปัจเจก-

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อน
อย่างไร ? คือท่านเป็นผู้บวชอย่างนั้นอยู่ผู้เดียว เสพอาศัยเสนาสนะอัน
สังค อันเป็นอรัญ ป่า และไหล่เขา ไม่มีเสียงอีกทีก ปราศจากลมอัน
เกิดจากชน อยู่โดดเดี่ยวไกลจากพวกมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น

ท่านยืนคนเดียว เดินคนเดียว นั่งคนเดียว นอนคนเดียว ผู้เดียวเข้าไป
บิณฑบาตยังบ้าน ผู้เดียวกลับมา ผู้เดียวนั่งในที่ลับ ผู้เดียวเดินจงกรม
ผู้เดียวเที่ยวไป คืออยู่ เป็นอยู่ เป็นไป คุ่มครอง ไป ให้เป็นไป ท่าน
ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อน อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ละตัณหาเป็น
อย่างไร ?

คือท่านผู้เดียว ไม่มีเพื่อน ไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผา
กิเลสให้เร่าร้อน มีใจสงบอยู่ เริ่มตั้งมหาปธานความเพียรใหญ่ กำจัด
มารพร้อมทั้งเสนามารแล้วละบรรเทา ทำให้พินาศไป ทำให้ถึงการไม่
เกิดอีกต่อไป ซึ่งตัณหาอันมีจ่าย คือตัณหาอันพุ่งไปในอารมณ์ต่าง ๆ.

บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลยาวนาน
ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารซึ่งมีความเป็นอย่างนี้ และมีความเป็น
โดยประการอื่น.

ภิกษุรู้โทษข้อนี้ เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่ยึดมั่นมีสติ
พึงเว้นโดยสิ้นเชิง ซึ่งตัณหาอันเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์แล.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ละตัณหา
ด้วยประการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะปราศจากราคะโดย
ส่วนเดียว เป็นอย่างไร ?

คือพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าปราศจากราคะโดยส่วนเดียว
เพราะละราคะได้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้เดียว. ชื่อว่าผู้ปราศจาก
โทสะโดยส่วนเดียว เพราะละโทสะได้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้เดียว.

ชื่อว่าผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะละโมหะได้ เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่าผู้เดียว. ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะละกิเลสทั้งหลาย
ได้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียว. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า
ผู้เดียว เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว ด้วยประการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะดำเนินสู่ทางเป็นที่ไป
สำหรับคนผู้เดียว เป็นอย่างไร ?

สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านเรียกว่า เอกายนมรรค ทางเป็นที่
ไปสำหรับคนผู้เดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเห็นความสิ้นชาติและที่สุดแห่ง
ชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล ทรงรู้ชัดทางเป็น
ที่ไปสำหรับคนผู้เดียว ในกาลก่อนชนทั้งหลายข้ามโอฆะไป
แล้วด้วยทางนี้ ในอนาคตจักข้ามด้วยทางนี้ และปัจจุบันนี้
ก็กำลังข้ามโอฆะด้วยทางนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะดำเนินสู่ทางเป็นที่
ไปสำหรับคนผู้เดียว ด้วยประการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะตรัสรู้พร้อมเฉพาะ
พระปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมผู้เดียว เป็นอย่างไร ?

ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ. ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ
สัมมวិทยสัมโพชฌงค์ วิมังสา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ. พระปัจเจกสัมพุทธ-
เจ้านั้น ตรัสรู้ด้วยปัจเจกโพธิญาณนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตรัสรู้

ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตรัสรู้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา. ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งหลายมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ตัณหา มีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ตรัสรู้ว่า ชรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย.

ตรัสรู้ว่า สังขารดับ เพราะอวิชชาดับ ตรัสรู้ว่า วิญญาณดับ เพราะสังขารดับ ฯลฯ ตรัสรู้ว่า ชาติดับ เพราะภพดับ ตรัสรู้ว่า ชรามรณะดับ เพราะชาติดับ. ตรัสรู้ว่า นี้ทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี้ทุกขสมุทัย ตรัสรู้ว่า นี้ทุกขนิโรธ ตรัสรู้ว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา. ตรัสรู้ว่า เหล่านี้อัสวะ ตรัสรู้ว่า นี้อัสวสมุทัย ฯลฯ ตรัสรู้ว่า นี้ปฏิปทา. ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรละ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ตรัสรู้การเกิดการดับไป ความเพลิดเพลิน โทษ และการสลัดออกแห่ง ผัสสายตนะ ๖ ตรัสรู้การเกิด ฯลฯ การสลัดออกแห่งอุปาทานชั้น ๕ ตรัสรู้การเกิด การดับไป ความเพลิดเพลินโทษ และการสลัดออกแห่ง มหาภูตรูป ๔ ตรัสรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง ตรัสรู้ ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้เฉพาะ ตรัสรู้พร้อม บรรลุ ถูกต้อง กระทำให้แจ้ง ซึ่งสิ่งที่ควรรู้ ควรรู้ตาม ควรรู้เฉพาะ ควรรู้

พร้อม ครอบบรรลู่ ครอบถูกต้อง ครอบทำให้แจ้งทั้งหมดนั้น ด้วยปัจเจก-
โพธิญาณนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตรัสรู้
พร้อมเฉพาะซึ่งพระปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมผู้เดียว อย่างนี้ด้วย
ประการฉะนี้.

บทว่า จเร ความว่า จริยา ๘ คือ อริยาบถจริยา ๑ आयตน-
จริยา ๑ สติจริยา ๑ สมาธิจริยา ๑ ญาณจริยา ๑ มรรคจริยา ๑ ปัตติ-
จริยา ๑ และโลกัตถจริยา ๑.

จริยาในอริยาบถทั้ง ๔ ชื่อว่า อริยาบถจริยา.

จริยาในอายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ ชื่อว่า आयตนจริยา.

จริยาในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ชื่อว่า สติจริยา.

จริยาในฌาน ๔ ชื่อว่า สมาธิจริยา.

จริยาในอริยสัจ ๔ ชื่อว่า ญาณจริยา.

จริยาในอริยมรรค ๘ ชื่อว่า มรรคจริยา.

จริยาในสามัญญผล ๔ ชื่อว่า ปัตติจริยา.

จริยาในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระปัจเจกสัม-
พุทธเจ้าบางส่วน ในพระสาวกทั้งหลายบางส่วน ชื่อว่า โลกัตถจริยา.

อริยาบถจริยาข้อมมีแก่ผู้เพียบพร้อมด้วยปณิธการดำรงตน, आयตน-
จริยาข้อมมีแก่ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย สติจริยาข้อมมีแก่ผู้ปกติ
อยู่ด้วยความไม่ประมาท. สมาธิจริยาข้อมมีแก่ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ในอธิจิต,
ญาณจริยาข้อมมีแก่ผู้สมบูรณ์ด้วยพุทธปัญญา, มรรคจริยาข้อมมีแก่ผู้ปฏิบัติ
โดยชอบ, ปัตติจริยาข้อมมีแก่ผู้บรรลู่ผล และโลกัตถจริยาข้อมมีแก่

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แก่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าบางส่วน
แก่พระสาวกทั้งหลายบางส่วน นี้จริยา ๘ ประการ.

จริยา ๘ อีกอย่างหนึ่ง ท่านเมื่อน้อมใจเชื่อย่อมประพฤติด້วย
ศรัทธา, เมื่อประคองอยู่ยอมประพฤติด້วยความเพียร. เมื่อเข้าไปตั้งมั่น
ยอมประพฤติด້วยสติ. เมื่อกระทำความไม่ฟุ้งซ่านยอมประพฤติด້วยสมาธิ,
เมื่อรู้ชัดยอมประพฤติด້วยปัญญา. เมื่อรู้แจ้งยอมประพฤติด້วยวิญญาณ-
จริยา, ย่อมประพฤติด້วยอายตนจริยา เพราะมนสิการว่า กุศลธรรม
ทั้งหลายยอมมาถึงแก่ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมประพฤติด້วยวิเสสจริยา เพราะ
มนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ยอมบรรลुकุณพิเศษ. นี้จริยา ๘ ประการ.

จริยา ๘ อีกอย่างหนึ่ง จริยาในทสฺสนะ สำหรับสัมมาทิฏฐิ จริยา
ในการยกจิต สำหรับสัมมาสังกัปปะ จริยาในการกำหนด สำหรับสัมมา-
วาจา จริยาในความหมั่น สำหรับสัมมากัมมันตะ จริยาในความบริสุทธิ์
สำหรับสัมมาอาชีวะ จริยาในการประคองไว้ สำหรับสัมมากัมมันตะ จริยา
ในการปรากฏ สำหรับสัมมาสติ และจริยาในความไม่ฟุ้งซ่าน สำหรับ
สัมมาสมาธิ นี้จริยา ๘ ประการ.

บทว่า **ขคฺคฺวิเสสณฺโปกฺ** ความว่า ธรรมดาแร่ค มีเนื้อเดียวเท่านั้น
ไม่มีเนื้อที่สอง ฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ก็ฉนั้นเหมือนกัน
เหมือนกับนอแรคคั้น เช่นเดียวกับนอแรคคั้น มีส่วนเปรียบด้วยนอแรค
คั้น, ของเค็มจัด เรียกว่าเหมือนเกลือ ของขมจัด เรียกว่าเหมือนของขม
ของหวานจัด เรียกว่าเหมือนน้ำหวาน ของร้อนจัด เรียกว่าเหมือนไฟ
ของเย็นจัด เรียกว่าเหมือนหิมะ ถ่าน้ำใหญ่ เรียกว่าเหมือนทะเล พระ-
สาวกผู้บรรลุมหาอภิญญาพละ เรียกว่าเหมือนพระศาสดา ฉะนั้น ประ-

ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ก็ฉนั้นเหมือนกัน ท่านเหมือนนอแรด เช่นกับ
นอแรด มีส่วนเปรียบด้วยนอแรด ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน หลุดพ้นกิเลส
เครื่องผูกพัน เทียวไป ก็อยู่ เป็นอยู่ เป็นไปอยู่ ค้ำครองอยู่ ไปอยู่
ให้ไปอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียวเทียวไปเหมือน
นอแรด ด้วยเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงกล่าวว่

บุคคลวางอาชญาในปวงสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น
แม้ตัวหนึ่ง ไม่ปรารถนาบุตร จะปรารถนาสหายแต่ที่ไหน
พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ความเส่นหาย่อมมีแก่บุคคลผู้เกิดความเกี่ยวข้อง ทุกข์ที่
อาศัยความเส่นหานี้มีมากมาย. บุคคลถึงเห็นโทษอันเกิดจาก
ความเส่นหา พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ผู้ช่วยอนุเคราะห์มิตรสหาย มีจิตพัวพันอยู่ ย่อมทำ
ประโยชน์ให้เต็มไป บุคคลมองเห็นภัยในความสนิทสนมนี้
พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ความอาศัยในบุตรและภรรยา เปรียบเหมือนไม้ไฟใหญ่
เกี่ยวเกาะกันอยู่ บุคคลไม่ข้องอยู่ในบุตรและภรรยาเหมือน
หน่อไม้ไฟ พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

วิญญูชนหวังความเสรี พึงเป็นผู้เดียวเทียวไปเหมือน
นอแรดตั้งเนื้อในป่าไม่ถูกผูก ย่อมเทียวไปหาเหยื่อได้ตาม
ความปรารถนาฉะนั้น.

ในท่ามกลางสหาย ย่อมจะต้องมีการปรึกษาหารือกัน

บุคคลเห็นความเสรี อันไม่พึงไปถึงในการอยู่ การยืน การเดิน และการเที่ยวไป พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือน นอแรดฉะนั้น.

การเล่นในท่ามกลางสหายเป็นความยินดี และความรัก ในบุตรภรรยาเป็นเรื่องกว้างใหญ่ไพศาล บุคคลเกลียดความ พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือน นอแรดฉะนั้น.

พึงแผ่เมตตาไปทั้ง ๔ ทิศ และไม่โกรธเคือง ยินดีด้วย บังจายตามมีตามได้ อดทนต่ออันตรายทั้งหลาย ไม่หวาดเสียว พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

แม้บรรพชิตบางพวก และพวกคฤหัสถ์ที่ครองเรือนก็ สงเคราะห์ได้ยาก พึงเป็นผู้ชวนชวายน้อยในบุตรของคนอื่น พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

บุคคลปลงเครื่องหมายของคฤหัสถ์เสีย เป็นผู้กล้าหาญ ตัดเครื่องหมายของคฤหัสถ์ เหมือนต้นทองกลางขาไ้บ พึง เป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ถ้าบุคคลได้สหายผู้มีปัญญาเครื่องรักษาตน พึงเที่ยวไป กับสหายผู้เป็นนักปราชญ์มีปกติอยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ พึง ครอบงำอันตรายทั้งมวล พึงดีใจ มีสติ เที่ยวไปกับสหายนั้น.

ถ้าไม่ได้สหายผู้มีปัญญาเครื่องรักษาตน ผู้เป็นนักปราชญ์ มีปกติอยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จไว้เที่ยวไปด้วยกัน พึงเป็นผู้ เดียวเที่ยวไป เหมือนพระราชาทรงละแวนแคว้นที่พระองค์ ชนะแล้ว และเหมือนช้างชื่อมาตังคะในป่าฉะนั้น.

อันที่แท้ พวกเราสรรเสริญสหายสมบัติ พึงคบหาสหาย
ผู้ประเสริฐกว่าหรือผู้เสมอกัน บุคคลไม่ได้สหายเหล่านี้ พึง
คบหากรรมอันไม่มีโทษ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

บุคคลเห็นกำไลมือทองคำอันสูงปลั่ง อันช่างทองคำสำเร็จ
อย่างดี กระทบกันอยู่ที่แขนทั้งสอง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

การกล่าวด้วยวาจา หรือการคิดข้อนของเรา จะพึงมีกับ
เพื่อนอย่างนี้ บุคคลถึงเห็นภัยนี้ ต่อไปภายหน้า พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ก็กามทั้งหลายงดงาม หวานอร่อย เป็นที่รื่นรมย์ใจ
ย่อมย่ำยีจิตใจด้วยรูปแปลกๆ บุคคลเห็นโทษในกามคุณ
ทั้งหลาย พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ความจัญไร หัวผี อันตราย โรค บาดแผล และภัย นี้
จะพึงมีแก่เรา บุคคลเห็นภัยนี้ในกามคุณทั้งหลาย พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงครอบงำอันตรายนี้ทั้งหมด คือความหนาว ความร้อน
ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบ ยุง และสัตว์
เลื้อยคลาน พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

บุคคลพึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรด หรือเหมือน
ช้างเกิดร่างกายใหญ่โต มีสีดังดอกปทุม ละโจลงอยู่ในป่า
ตามชอบใจฉะนั้น.

ท่านใคร่ครวญคำของพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าอาทิจจพันธู์

ว่า ข้อที่บุคคลผู้ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่ จะพึงบรรลุมุตติอัน
เกิดขึ้นในสมัยนั้น มิใช่ฐานะที่จะมีได้ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

เราเป็นไปล่วงเข้าศึกคือทิวา ถึงความแน่นอน มีมรรค
อันได้แล้ว มีญาณเกิดขึ้นแล้ว ไม่มีคนอื่นแนะนำ พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

บุคคลไม่มีความโลภ ไม่โง่ง ไม่กระหาย ไม่ลบหลู่
คุณท่าน มีโมหะคุณน้ำฝนอันกำจัดแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นที่มา
นอน ครอบงำโลกทั้งปวง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

บุคคลพึงเว้นสหายผู้ลามก ผู้มักชี้แต่ความพินาศ ตั้งมั่น
อยู่ในฐานะลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่ข้องเสพผู้ขวนขวาย ผู้ประมาท
ด้วยตนเอง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ
รู้ทั่วถึงประโยชน์ทั้งหลาย บรรเทาความสงสัยได้ พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

บุคคลไม่พอใจการเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก
ไม่อาลัยคลายความยินดีจากฐานะที่ตกแต่ง มีปกติกล่าวแต่
คำสัตย์ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

บุคคลละบุตร ภรรยา บิดา มารดา ทรัพย์ ข้าวเปลือก
พวกพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

นี่เป็นกิเลสเครื่องข้อง ในกิเลสเครื่องข้องนี้ มีความสุข
นิดหน่อย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มากยิ่ง ผู้ที่มีความคิดรู้ว่า
เครื่องข้องนี้เป็นดุจขอ ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

บุคคลฟังทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย เหมือนปลาทำลายข่าย
ไม่หวนกลับมาอีก เหมือนไฟไม่หวนกลับมายังที่ที่ไหม้แล้ว
ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทอดจักษุลง ไม่คะนองเท้า คู้มครองอินทรีย์ รักษา
มนัส อันระคะไม่ร้าวรด อันไฟกิเลสไม่เผาผลาญ ฟังเป็นผู้
เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังละเครื่องหมายคฤหัสถ์ เหมือนต้นทองกวาวมีใบขาด
แล้ว นุ่งห่มผ้ากาสาเยออกบวชแล้ว ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เหมือนนอแรดฉะนั้น

ไม่ฟังทำความกำหนดในรส ไม่วิเสส ไม่ต้องเลี้ยงผู้อื่น
เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก มีจิตไม่ข้องเกี่ยวในสกุล
ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังละนิวรรณ์เครื่องกั้นจิต ๕ ประการ บรรเทาอุปกิเลสเสีย
ทั้งหมด ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ ตัดโทษอันเกิดแต่สันหา
ได้แล้ว ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

กระทำสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสในก่อนไว้เบื้อง
หลัง ได้อุเบกขาและสมณะอันบริสุทธิ ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงปรารถนาความเพียรเพื่อบรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง มีจิตไม่
หดหู่ ไม่ประพฤติกิจจกร้าน มีความบากบั่นมั่น ประกอบ
ด้วยเรี่ยวแรงและกำลัง พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

ไม่ละการหลีกเร้นและฌาน มีปกติประพฤติธรรมสมควร
แก่ธรรมเป็นนิตย์ พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย พึงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงปรารถนาความสิ้นตัณหา ไม่ประมาท ไม่เป็นคนบ้า
น้ำลาย มีการสดับ มีสติ มีธรรมอันพิจารณาแล้ว เป็นผู้เที่ยงมี
ประธานความเพียร พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ไม่พึงสะดุ้งในเพราะเสียง ดุจสีหะ มีช่องอยู่เหมือนลม
ไม่ติดตาข่าย ไม่ติดอยู่ เหมือนปทุมไม้ติดน้ำ พึงเป็นผู้เดียว
เที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงเสพเสนาสนะอันสงัด เหมือนสีหะผู้เป็นราชาของ
พวกเนื้อ มีเขี้ยวเป็นกำลัง ประพฤติข่มขี้ครอบงำเนื้อทั้งหลาย
ฉะนั้น พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงเจริญเมตตาวิมุตติ กรุณาวิมุตติ มุทิตาวิมุตติ และ
อุเบกขาวิมุตติทุกเวลา ไม่พิโรธสัตว์โลกทั้งมวล พึงเป็นผู้
เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงละราคะ โทสะ และโมหะ ทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย
ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

ชนทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงคบหาสมาคมกัน
บุคคลผู้ไม่มีเหตุ จะมาเป็นมิตรกันในทุกวันนี้หาได้ยาก พวก
มนุษย์ผู้ไม่สะอาดมักเห็นแก่ประโยชน์ตน พึงเป็นผู้เดียว
เที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

คำว่า สพฺพเพสุ ภูเตสุ ในคานานั้น คือพระสูตรว่าด้วยซักค-
วิสาณปัจเจกสัมพุทฺธาปทาน.

พระสูตรนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระสูตรทั้งปวง มีเหตุเกิดขึ้น ๔ อย่าง คือเกิดโดยอหยาตัย
ของตนเอง ๑ เกิดโดยอหยาตัยของผู้อื่น ๑ เกิดโดยเกิดเรื่องขึ้น ๑
และเกิดโดยอำนาจการถาม ๑

ในเหตุเกิด ๔ อย่างนั้น ซักควิสาณสูตรเกิดขึ้นด้วยอำนาจการถาม
โดยไม่พิเศษ. แต่เมื่อว่าโดยพิเศษ เพราะเหตุที่คาคาบางคาคาในสูตรนี้
พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าองค์นั้น ๆ ถูกเขาถามจึงกล่าวไว้ บางคาคาไม่ถูก
ถาม แต่เมื่อจะเปล่งเฉพาะอุทานอันเหมาะสมแก่นัยแห่งมรรคที่คนบรรลุ
จึงได้กล่าวไว้ เพราะฉะนั้น บางคาคาจึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจการถาม บาง
คาคาเกิดขึ้นด้วยอหยาตัยของตน. ในเหตุเกิด ๔ อย่างนั้น เหตุเกิดด้วย
อำนาจการถามโดยไม่พิเศษนี้นั้น พึงทราบอย่างนี้จำเดิมแต่ต้นไป.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในนครสาวัตถี ครั้งนั้น
ท่านพระอานนท์ อยู่ในที่ลับเร้นอยู่ เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นอย่างนี้ว่า
ความปรารถนาและอภินิหารของพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายย่อมปรากฏ ของ
พระสาวกทั้งหลายก็ปรากฏเหมือนอย่างนั้น แต่ของพระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้า
ทั้งหลายยังไม่ปรากฏ ถ้ากระไรเราพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

ทูลถาม. ท่านพระอานนทนั้นจึงออกจากที่เร้น ทูลถามถึงเรื่องราวนั้น โดยลำดับ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสบุพพโยคาวจรสูตร แก่ท่านพระอานนทนั้นว่า

ดูก่อนอานนท อานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ คือยอมทำ ผู้ยังลงในความเพียรอันมีในก่อน ให้ปลันบรรลุพระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ ถ้ายังไม่ให้บรรลุพระอรหัตผลในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมให้บรรลุพระอรหัตผลในเวลาจะตาย ๑ ถ้าไม่เป็นอย่างนั้น จะเป็นเทวบุตรบรรลุพระอรหัตผล ๑ ถ้าไม่อย่างนั้น จะเป็นขีปปาภิญญาตรัสรู้ได้เร็ว ในเมื่ออยู่ ต่อพระพักตร์พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ๑ ถ้าไม่เป็นอย่างนั้น จะเป็นพระปัจเจกสัมพุทธรเจ้าในกาลสุดท้ายภายหลัง ๑

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปอีกว่า

ดูก่อนอานนท ธรรมดาว่าพระปัจเจกสัมพุทธรเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้สมบูรณ์ด้วย อภินิหาร ยังลงในความเพียรอันมีในก่อน เพราะฉะนั้น ความปรารถนาและอภินิหารของพระปัจเจกสัมพุทธรเจ้าและสาวกของพระพุทธรเจ้าทั้งหมด จึงจำปรารถนา.

ท่านพระอานนทกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความปรารถนาของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไปนานเพียงไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท ความปรารถนาของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย โดยกำหนดอย่างต่ำ ย่อมเป็นไป ๔ อสงไขย แสนกัป โดยกำหนดอย่างกลาง ย่อมเป็นไป ๘ อสงไขยแสนกัป โดยกำหนดอย่างสูง ย่อมเป็นไป ๑๖ อสงไขยแสนกัป.

ก็ความแตกต่างกันเหล่านี้ ฟังทราบโดยอำนาจแห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นปัญญาริษะยิ่งด้วยปัญญา สัทธาธิริษะยิ่งด้วยศรัทธา และวิริยาธิริษะ ยิ่งด้วยความเพียร.

จริงอยู่ พระพุทธเจ้าผู้เป็นปัญญาริษะ มีศรัทธาอ่อน มีปัญญา กล้าแข็ง.

พระพุทธเจ้าผู้เป็นสัทธาธิริษะ มีปัญญาปานกลาง มีศรัทธา กล้าแข็ง.

พระพุทธเจ้าผู้เป็นวิริยาธิริษะ มีศรัทธาและปัญญาอ่อน มีความ เพียรกล้าแข็ง.

ก็ฐานะนี้ที่ว่ายังไม่ถึง ๔ อสงไขยแสนกัป เมื่อให้ทานทุกวัน ๆ เช่น การให้ทานของพระเวสสันดร และการตั้งสมภารมีธรรมมีศีลเป็นต้นอัน สมควรแก่ทานนั้น ก็จะเป็นพระพุทธเจ้าในระหว่างได้ ดังนี้ ย่อมจะมี ไม่ได้. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะญาณยังไม่ตั้งท้อง ยังไม่ถึงความไพบูลย์ ยังไม่ถึงความแก่กล้า. ฐานะนี้ที่ว่า ข้าวกกล้าที่จะ เผล็ดผลต่อเมื่อล่วงไป ๓ เดือน ๔ เดือน และ ๕ เดือน ยังไม่ถึงเวลานั้น ๆ จะอยากได้ก็ดี จะเอาน้ำรดก็ดี ตักร้อยครั้งพันครั้งทุกวัน ๆ จักให้ผลัด ผลโดยปีกษหนึ่งหรือเดือนหนึ่งในระหว่าง ดังนี้ ย่อมไม่มี. ถามว่า เพราะ เหตุไร? ตอบว่า เพราะข้าวกกล้ายังไม่ท้อง ยังไม่ถึงความไพบูลย์ ยัง ไม่แก่ ดังนี้ชื่อฉันใด ฐานะนี้ว่า ยังไม่ถึง ๔ อสงไขยแสนกัป จักได้ เป็นพระพุทธเจ้าดังนี้ ย่อมไม่มี ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ฟัง กระทำการบำเพ็ญบารมีตลอดกาลตามที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ เพื่อต้อง การให้ญาณแก่กล้า.

อนึ่ง ผู้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าโดยกาลแม้มีประมาณเท่านี้
ก็จำต้องปรารถนาสมบัติ ๘ ประการในการกระทำอภินิหาร. จริงอยู่

อภินิหารนี้ย่อมสำเร็จเพราะประชุมธรรม ๘ ประการไว้ได้

คือความเป็นมนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย ๑ เหตุ ๑

การได้พบพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑ ความถึงพร้อมด้วย

คุณ ๑ การกระทำอันยิ่ง ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑.

คำว่า อภินิหาร นี้ เป็นชื่อของความปรารถนาเดิมเริ่มแรก. ใน
ธรรม ๘ ประการนั้น การเกิดเป็นมนุษย์ ชื่อว่าความเป็นมนุษย์.
จริงอยู่ เว้นจากกำเนิดมนุษย์ ความปรารถนาย่อมไม่สำเร็จแก่ผู้ดำรงอยู่
ในกำเนิดที่เหลือ แม้แต่กำเนิดเทวดา อันผู้ดำรงอยู่ในกำเนิดอื่นนั้น
เมื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า ต้องกระทำบุญกรรมมีทานเป็นต้น
แล้วปรารถนาเฉพาะความเป็นมนุษย์ (ให้ได้ก่อน) ครั้นดำรงอยู่ในความ
เป็นมนุษย์แล้วจึงค่อยกระทำความปรารถนา (ความเป็นพระพุทธเจ้า).
เมื่อกระทำอย่างนี้แหละ ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ.

ความเป็นบุรุษ ชื่อว่าความถึงพร้อมด้วยเพศ. จริงอยู่ มาตุคาม
กะเทย และคนสองเพศ แม้จะดำรงอยู่ในกำเนิดมนุษย์ ก็ปรารถนาไม่
สำเร็จ. อันผู้ดำรงอยู่ในเพศมาตุคามเป็นต้น นั้น เมื่อปรารถนาความเป็น
พระพุทธเจ้า พึงกระทำบุญกรรมมีทานเป็นต้น แล้วจึงปรารถนาเฉพาะ
ความเป็นบุรุษ ครั้นได้ดำรงอยู่ในความเป็นบุรุษแล้ว จึงพึงปรารถนา
ความเป็นพระพุทธเจ้า ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ความปรารถนาย่อมสำเร็จ.

ความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัตต์ชื่อว่าเหตุ. ก็บุคคลใด
เพียรพยายามอยู่. ในอรรถาพจน์สามารถบรรลุพระอรหัตต์ ความปรารถนา

ของบุคคลนั้นย่อมสำเร็จ ความปรารถนาของบุคคลนอกนี้ย่อมไม่สำเร็จ เหมือนดังสุเมธบัณฑิต. จริงอยู่ ท่านสุเมธบัณฑิตนั้น ได้พบพระทีปังกร-
พุทธเจ้าในที่พร้อมพระพักตร์แล้วจึงการทำ ความปรารถนา.

ความเป็นผู้ไม่มีเหย้าเรือน ชื่อว่าการบรรพชา. ก็ความเป็นผู้ไม่มี
เหย้าเรือนนั้น ย่อมควรในพระศาสนา หรือในนิกายของดาบสและ
ปริพาชกผู้เป็นกรรมวาทีและกิริยาที เหมือนดังท่านสุเมธบัณฑิต. จริงอยู่
ท่านสุเมธบัณฑิตนั้นเป็นดาบส นามว่าสุเมธ ได้กระทำความปรารถนา
แล้ว.

การได้เฉพาะคุณมีฉานเป็นต้น ชื่อว่าความถึงพร้อมด้วยคุณ.
จริงอยู่ แต่เมื่อบวชแล้วก็เฉพาะสมบุรณ์ด้วยคุณเท่านั้น ความปรารถนา
จึงจะสำเร็จ ย่อมไม่สำเร็จแก่บุคคลนอกนี้ เหมือนดังสุเมธบัณฑิต.
จริงอยู่ ท่านสุเมธบัณฑิตนั้นเป็นผู้มีอภิญา ๕ และเป็นผู้ได้สมบัติ ๘
ได้ปรารถนาแล้ว.

การกระทำอันยิ่ง อธิบายว่า การบริจาชชื่อว่า อธิการ. จริงอยู่
เมื่อบุคคลบริจาชชีวิตเป็นต้นแล้วปรารถนานั้นแหละ ความปรารถนาย่อม
สำเร็จ ไม่สำเร็จแก่บุคคลนอกนี้ เหมือนดังท่านสุเมธบัณฑิต. จริงอยู่ ท่าน
สุเมธบัณฑิตนั้นกระทำการบริจาชตน แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า

พระพุทเจ้าพร้อมกับศิษย์ทั้งหลายจงเหยียบเราไป อย่า

ทรงเหยียบเปือกตมเลย ชื่อนี้จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล

แก่เรา ดังนี้.

แล้วจึงได้ปรารถนา.

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ ชื่อว่าความเป็นผู้มีฉันทะ. ความเป็นผู้มีฉันทะที่จะทำนั้น ย่อมมีกำลังแก่ผู้ใด ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น. อธิบายว่า ก็ความเป็นผู้มีฉันทะที่จะทำนั้น ถ้าใคร ๆ มากล่าวว่า ใครอยู่ในนรก ๔ อสงไขยแสนกัป แล้วปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้ ผู้ใดได้ฟังดังนั้นอาจกล่าวว่า เรา ดังนี้ ฟังทราบว่ามีกำลังแก่ผู้นั้น. อนึ่ง ถ้าใคร ๆ มากล่าวว่า ใครเหยียบจักรวาลทั้งสิ้นอันเต็มด้วยถ่านเพลิงปราศจากเปลว ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ใครเหยียบจักรวาลทั้งสิ้นอันเกลื่อนกลาดด้วยหอกและหลาวพันไปได้ ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ใครข้ามจักรวาลทั้งสิ้นอันมีน้ำเต็มเปี่ยมไปได้ ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ใครเดินย่ำจักรวาลทั้งสิ้นที่ปกคลุมด้วยกอไผ่ไม่มีช่องว่างพันไปได้ ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ดังนี้ ผู้ใดได้ฟังดังนั้นอาจสามารถพูดว่า เรา ดังนี้ ฟังทราบว่าผู้นั้นมีความเป็นผู้มีฉันทะที่จะทำมีกำลัง. ก็สุเมธบัณฑิตประกอบด้วยฉันทะคือความเป็นผู้ใคร่ที่จะทำเห็นปานดังกล่าวมา จึงปรารถนาแล้ว.

ก็พระโพธิสัตว์ผู้มีอภินิหารอันสำเร็จแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่เข้าถึงอภัพพฐานะ คือฐานะอันไม่ควร ๑๘ ประการเหล่านี้.

อธิบายว่า จำเดิมแต่สำเร็จอภินิหารแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นไม่เป็นคนบอดไม่เป็นคนหนวกมาแต่กำเนิด ๑ ไม่เป็นคนบ้า ๑ ไม่เป็นคนใบ้ ๑. ไม่เป็นง่อยเปลี้ย ไม่เกิดขึ้นในหมู่คนมีลักษณะ คือคนป่าเถื่อน ๑ ไม่เกิดในท้องนางทาสี ๑ ไม่เป็นนิตยมิจฉาปฏิภูมิจึงคือคนมีมิจฉาปฏิภูมิจึงอันดั่ง ๑ ท่านจะไม่กลับเพศ ๑ ไม่ทำอนันตริยกรรมห้า ๑ ไม่เป็นคนมีโรคเรื้อน ๑ ในกำเนิดดิรัจฉานจะไม่มีร่างกายเล็กกว่านกกระจาบ จะไม่ใหญ่โตกว่า

ข้าง ๑ จะไม่เกิดขึ้นในขุปปิปาสิกเปรตและนิชฌามัตถิกเปรต ๑ จะไม่เกิดขึ้นในพวกกาลกัณฐิกาสูร ๑ ไม่เกิดในอเวจันรก ๑ ไม่เกิดในโลกันตนรก ๑ อนึ่ง จะไม่เป็นมาร ๑ ในชั้นกามาวจรทั้งหลาย ในชั้นรูปาวจรทั้งหลาย จะไม่เกิดในอสังขญิกภพ ๑ ไม่เกิดในชั้นสุทธาวาส ๑ ไม่เกิดในอรุณภพ ไม่ก้าวล้ำไปยังจักรวาลอื่น ๑.

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบด้วยพุทธรุณิ ๔ เหล่านี้ คือ อุตสาหะ ความอุตสาหะ ๑ อุมมัคคะ ปัญญา ๑ อวัตถานะ ความตั้งใจมั่น ๑ หิตจริยา การประพฤติประโยชน์เกื้อกูล ๑ ในพุทธรุณิ ๔ ประการนั้น พึงทราบว่

ความเพียร เรียกว่าอุตสาหะ ปัญญา เรียกว่าอุมมัคคะ
อธิษฐานความตั้งมั่น เรียกว่าอวัตถานะ การประพฤติประ-
โยชน์เกื้อกูลที่เรียกว่าหิตจริยา เรียกว่า เมตตากาวนา.

อนึ่ง อัจฉาสัย ๖ ประการนี้ใด คืออัจฉาสัยในเนกขัมมะ ๑ อัจฉาสัยในปวิเวก ๑ อัจฉาสัยในอโลกะ ๑ อัจฉาสัยในอโทสะ ๑ อัจฉาสัยในอโมหะ ๑ และอัจฉาสัยในนิสสรณะ การสลัดออกจากภพ ๑ ย่อมเป็นไปเพื่อบ่มพระโพธิญาณ. และเพราะประกอบด้วยอัจฉาสัยเหล่าใด ท่านจึงเรียกพระโพธิสัตว์ทั้งหลายว่า ผู้มีเนกขัมมะเป็นอัยยาศัย เห็นโทษในกามทั้งหลาย, ว่าผู้มีปวิเวกเป็นอัยยาศัย เห็นโทษในการคลุกคลี, ว่าผู้มีอโลกะเป็นอัยยาศัย เห็นโทษในความโลภ, ว่าผู้มีอโทสะเป็นอัยยาศัย เห็นโทษในโทสะ, ว่าผู้มีอโมหะเป็นอัยยาศัย เห็นโทษในโมหะ, ว่าผู้มีการสลัดออกจากภพเป็นอัยยาศัย เห็นโทษในภพทั้งปวง.

พระโพธิสัตว์ผู้สำเร็จกิจการ ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยอชยาศัยเหล่านั้นด้วย.

ถามว่า ก็ความปรารถนาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นไปนานเพียงไร ? ตอบว่า ความปรารถนาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไป ๒ อสงไขยแสนกัป ไม่อาจต่ำกว่านั้น ฟังทราบเหตุในความปรารถนานั้น โดยนัยดังกล่าวไว้ในเบื้องต้นนั้นแหละ ก็ว่าโดยกาลแม้มีประมาณเท่านี้ ผู้ปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็จำต้องปรารถนาสมบัติ ๕ ประการกระทำอภินิหาร. จริงอยู่ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น

มีเหตุแห่งอภินิหารเหล่านี้ คือความเป็นมนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย ๑ การได้เห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ๑ การกระทำอันยิ่งใหญ่ ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า การได้เห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ได้แก่ การได้เห็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านใดท่านหนึ่ง. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอลถามว่า ความปรารถนาของพระสาวกทั้งหลาย เป็นไปตลอดกาลมีประมาณเท่าไร ?

ตอบว่า ความปรารถนาของพระอัครสาวกเป็นไป ๑ อสงไขยแสนกัป ของพระอสีติมหาสาวกเป็นไปแสนกัปเท่านั้น. ความปรารถนาของพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธอุปัฏฐาก และพระพุทธรูปบุตร ก็แสนกัปเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ จึงไม่อาจต่ำกว่านั้น เหตุในความปรารถนานั้น มีนัยดังกล่าวแล้วเหมือนกัน.

แต่พระสาวกเหล่านี้ ทุกองค์มีอธิการเฉพาะสองข้อเท่านั้น คือ อธิการ การกระทำอันยิ่ง และ ฉันทตา ความเป็นผู้มีฉันทะที่จะทำ.

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญบารมีทั้งหลายตลอดกาลซึ่งมีประเภทตามที่กล่าวแล้ว ด้วยความปรารถนา^{นี้} และด้วยอธิการ^{นี้} อย่าง^{นี้} แล้ว เมื่อจะเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นในสกุลกษัตริย์หรือสกุลพราหมณ์.

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์หรือสกุลคหบดี สกุลใดสกุลหนึ่ง.

ส่วน**พระอัครสาวก**ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะ ในสกุลกษัตริย์ และ สกุลพราหมณ์ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่เกิดขึ้นในสังวัฏฏ์ก็คือกัปเสื่อม ย่อมเกิดขึ้นในวิวัฏฏ์ก็คือกัปเจริญ. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็เหมือนกัน.

อนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดขึ้น. พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และยังให้ผู้อื่นรู้ได้ด้วย. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้เฉพาะตนเอง แต่ไม่ยังให้ผู้อื่นรู้. พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมแทงตลอดอรรถรสเท่านั้น ไม่แทงตลอดธรรมรส. เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ไม่อาจยกโลกุตรธรรมขึ้นสู่บัญญัติแล้วแสดง. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น มีการตรัสรู้ธรรมเหมือนคนไข้เห็นความฝัน และเหมือนพรานป่าลี้มรสกับข้าวในเมืองฉะนั้น. ท่านบรรลุประเภทแห่งความแตกฉานในอิทธิฤทธิ์และสมบัติทั้งปวง เป็นผู้ดำกว่าพระพุทธเจ้า สูงกว่าพระสาวก โดยคุณวิเศษ. ให้คนอื่นบวชไม่ได้ แต่ให้ศึกษาอภิสมาจาริกวัตรได้ กระทำอุโบสถด้วย

อุเทศนี้ว่า พึงทำการขัดเกลาจิต ไม่พึงถึงอวสานคือจบ หรือกระทำ อุโบสถโดยเพียงกล่าวว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ และเมื่อจะทำอุโบสถ ย่อมประชุมกันทำที่รัตนมาพกะโรงแก้ว ณ ควางต้นไม้สวรรค์ บนภูเขาคันธมาทน์แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกความปรารถนา และอธินiharอัน บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แก่ท่านพระอานนท์ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะตรัสบอกพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ๆ ผู้เป็นไปพร้อมด้วยความปรารถนานี้ และด้วยอธินiharนี้ จึงได้ตรัสชักคิสาณสูตรนี้ โดยนัยมีอาทิว่า วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ดังนี้ นี้เป็นเหตุเกิดแห่งชักคิสาณสูตรด้วยอำนาจการถาม โดยไม่พิเศษก่อน.

บัดนี้ จะได้กล่าวการเกิดขึ้นแห่งชักคิสาณสูตร โดยพิเศษ. ในข้อนั้น พึงทราบการเกิดขึ้นแห่งคานานี้อย่างนี้ก่อน :-

ได้ยินว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ หยั่งลงสู่ภูมิปัจเจกโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีอยู่สองอสงไขยแสนกัป บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร บำเพ็ญคตปัจจากตวัตรให้บริบูรณ์ ได้กระทำสมณธรรมแล้ว. เขาว่า ขึ้นชื่อว่าผู้ไม่บำเพ็ญวัตรให้บริบูรณ์อย่างนี้แล้วบรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ ย่อมไม่มี. ก็วัตรอะไรที่ชื่อว่า คตปัจจากตวัตร. อธิบายว่า การนำไปและนำกลับมา. เราทั้งหลายจักกล่าวโดยประการที่วัตรจะแจ่มแจ้ง.

ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้นำไปแต่ไม่นำกลับมา บางรูปนำกลับมา แต่ไม่นำไป บางรูปทั้งไม่นำไป ไม่นำกลับมา บางรูปทั้งนำไปและ

นำกลับมา. บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใดลุกขึ้นแต่เช้ามีด กระทำวัตร ที่ลานพระเจดีย์ และลานโพธิ์ รดน้ำที่ต้นโพธิ์ ทำหม้อน้ำดื่มให้เต็มแล้ว ตั้งไว้ในโรงน้ำดื่ม กระทำอาจริยวัตรและอุปัชฌายวัตร สมทานขันธกวัตร ๘๒ และมหาวัตร ๑๔ ประพฤติอยู่. ภิกษุนั้นกระทำบริกรรม ร่างกายแล้วเข้าสู่เสนาสนะ ยับยังอยู่ในที่นั่งอันสงบจนถึงเวลาภิกษาจาร ฐูเวลาแล้ว นุ่งสบง ผูกรัดประคด ห่มจีวรเฉวียงบ่า เอาสังฆาฏิพาดไหล่ คล้องบาตรที่บ่า ใส่ใจถึงกรรมฐาน เดินไปลานพระเจดีย์ ไหว้พระเจดีย์ และต้นโพธิ์ แล้วห่มจีวรในที่ใกล้บ้าน แล้วถือบาตรเข้าบ้านไปบิณฑบาต ก็ภิกษุผู้เข้าไปแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มีลาภ มีบุญ อันพวกอุบาสกอุบาสิกา ตักการะเคารพ กลับมาที่ตระกูลของอุปัชฌากหรือโรงเป็นที่กลับ ถูกพวก อุบาสกและอุบาสิกาถามปัญหานั้น ๆ อยู่ ย่อมละทิ้งมนสิการนั้นแล้วออกไป เพราะตอบปัญหาของอุบาสกอุบาสิกาเหล่านั้น และเพราะความฟุ้งซ่าน อันเกิดจากการแสดงธรรม แม้มายังวิหาร ถูกพวกภิกษุถามปัญหา ก็จะต้องตอบปัญหา กล่าวธรรมะ และถึงการชวนชวนนั้น ๆ จะชักเข้าอยู่กับภิกษุเหล่านั้นด้วยประการอย่างนี้ ตลอดทั้งเวลาหลังภัต ทั้งปฐมยาม และมัชฌิมยาม ถูกความชั่วหยาบทางกายครอบงำ แม้ในตอนปัจฉิมยาม ก็จะไม่สนใจถึงกรรมฐาน. ภิกษุนี้เรียกว่า **นำไป แต่ไม่นำกลับมา.**

ส่วนภิกษุใดเป็นผู้มีความป่วยไข้มากมาย ฉันทัดอาหารแล้ว ในเวลา ใกล้รุ่งก็ยังย่อยไม่เรียบร้อย ในเวลาเช้ามีด ไม่อาจลุกขึ้นกระทำวัตรตามที่กล่าวได้ หรือไม่อาจมนสิการกรรมฐานได้ โดยที่แท้ ต้องการยาของเคี้ยว เกษชหรือภัต พอได้เวลาเท่านั้น ก็ถือบาตรและจีวรเข้าบ้าน

ได้ยากของเคี้ยว เกสซ์หรือกัดในบ้านนั้นแล้ว นำบาตรออกมา ทำกตกิจ ให้เสร็จแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปลูกลาไ้ กระทำไว้ในใจซึ่งพระกรรมฐาน จะบรรลุคุณวิเศษหรือไม่ก็ตาม กลับมายังวิหารแล้วอยู่ด้วยมนสิการนั้นนั่นแหละ ภิกษุนี้เรียกว่า **นำกลับมาแต่ไม่ได้นำไป**. จริงอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ผู้เช่นนี้ คัมภายาคแล้วเจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตในพระพุทธศาสนา ล่วงพ้นคลองแห่งการนับ. ในโรงฉันในบ้านนั้น ๆ ในเกาะสิงหล อาสนะที่ภิกษุทั้งหลายนั่งคัมภายาคแล้วไม่บรรลุพระอรหัต ย่อมไม่มี.

ส่วนภิกษุใด เป็นผู้มักอยู่ด้วยความประมาท ทอดธุระ ทำลายวัตรทั้งปวงเสีย มีจิตถูกผูกด้วยเครื่องผูกคุดตะปุดจริงใจ ๕ อย่างอยู่ ไม่หมั่นประกอบมนสิการกรรมฐาน เข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน ก็เน้นซ้ำด้วยการกล่าวกับพวกคฤหัสถ์ เป็นคนเปล่า ๆ ออกมา ภิกษุนี้เรียกว่า **ไม่นำไปทั้งไม่นำกลับมา**.

ส่วนภิกษุใดลุกขึ้นแต่เช้ามีจิต ทำวัตรทุกอย่างให้ครบบริบูรณ์โดยนัยอันมีในก่อนนั้นแหละ ขัดสมาธิ มนสิการถึงกรรมฐานจนถึงเวลาภิกษาจาร. ธรรมดากรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ สัพพัตถกรรมฐาน คือ กรรมฐานที่ใช้ทั่วทุกที่ และ ปาริหาริกรรมฐาน กรรมฐานที่จะต้องบริหาร. ในกรรมฐาน ๒ อย่างนั้น เมตตา และ มรณานุสสติ ชื่อว่า สัพพัตถกรรมฐาน เพราะกรรมฐานดังกล่าวนี้ จำต้องการ จำต้องปรารธนาในที่ทุกแห่ง เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า **สัพพัตถกรรมฐาน**. ธรรมดาเมตตาจำปรารธนาในที่ทั้งปวงมีอาวาสเป็นต้น. จริงอยู่ ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาในอาวาสทั้งหลาย ย่อมเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ ย่อมอยู่เป็นผาสุก ไม่กระทบกระทั่ง

กัน. ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาในเทวดาทั้งหลาย จะเป็นผู้อันเหล่าเทวดารักษาคุ้มครองอยู่เป็นสุข. ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาในพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น จะเป็นผู้อันพระราชาและมหาอำมาตย์เหล่านั้นรักใคร่หวงแหนอยู่เป็นสุข. ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาในคามและนิคมเป็นต้น จะเป็นผู้อันคนทั้งหลายในที่ที่เกี่ยวภิกษาจารเป็นต้นในที่ทุกแห่ง สักการะ เคารพ ย่อมอยู่เป็นสุข. ภิกษุละความชอบใจในชีวิตเสียด้วยการเจริญมรณานุสสติ ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่.

ส่วนกรรมฐานที่จะต้องบริหารทุกเมื่อ อันพระโยคีเรียนเอาแล้วตามสมควรแก่จริตนั้น เป็นกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาสุก ๑๐ กสิณ ๑๐ และอนุสสติ ๑๐ หรือเป็นเฉพาะจตุธาตววัตถุสถานการกำหนดธาตุ ๔ เท่านั้น กรรมฐานนั้นเรียกว่าปาริหาริยกรรมฐาน เพราะจำต้องบริหาร จำต้องรักษา และจำต้องเจริญอยู่ทุกเมื่อ ปาริหาริยกรรมฐานนั้นนั่นแล เรียกว่ามูลกรรมฐานก็ได้. อันกุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์บวชในพระศาสนาอยู่ร่วมกัน ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง กระทำคิกวัตรอยู่ว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมิได้บวชเพราะเป็นหนี้ มิได้บวชเพราะมีภัย มิได้บวชเพราะจะทำการเลี้ยงชีพ แต่ประสงค์จะพ้นจากทุกข์ จึงได้บวชในพระศาสนา นี้เพราะฉะนั้น กิเลสที่เกิดในตอนเดิน ท่านทั้งหลายจงข่มเสียเฉพาะในตอนเดิน กิเลสที่เกิดในตอนยืน จงข่มเสียเฉพาะในตอนยืน กิเลสที่เกิดในตอนนั่ง จงข่มเสียในตอนนั่ง กิเลสที่เกิดในตอนนอน จงข่มเสียเฉพาะในตอนนอน.

กฤษบุตรเหล่านั้นครั้งกระทำการดิถีวัตรอย่างนี้แล้ว เมื่อจะไปภิกขาจาร ในระหว่างทางถึงอุสกะ หนึ่งอุสกะ กิ่งคาจูด และหนึ่งคาจูด มีหินอยู่ ก็กระทำไว้ในใจถึงกรรมฐานด้วยสัญญานั้นเดินไปอยู่. ถ้าในตอนเดินไป กิเลสเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ผู้นั้นย่อมข่มกิเลสที่เสียดในตอนเดินนั้นแหละ เมื่อไม่อาจอย่างนั้นจึงยืนอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้ท่านผู้มาข้างหลังของผู้ นั้นก็ต้องหยุดยืนอยู่. ผู้นั้นจะโทษท้วงตนขึ้นว่า ภิกษุนี้ย่อมรู้ความ คำริที่เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน ข้อนี้นี้ไม่สมควรแก่ท่าน ดังนี้แล้วเจริญวิปัสสนา ย่อมก้าวลงสู่อริยมูนิในตอนยืนนั้นนั่นเอง เมื่อไม่อาจอย่างนั้น จึงนั่งอยู่นั้นนั้นเหมือนกันว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้ท่านผู้มาข้างหลังของผู้นั้นก็จะต้องนั่ง ดังนี้. เมื่อไม่อาจก้าวลงสู่อริยมูนิ ก็ข่มกิเลสที่เสียดแล้วใส่ใจถึงกรรมฐานเท่านั้นเดินไป (ถ้า) มีจิตเคลื่อนจากกรรมฐานอย่ายกเท้าไป ถ้าจะยกเท้าไป ต้องกลับมายืน ณ ที่เดิมให้ได้. เหมือนพระมหาสุตสเทวะเถระ ผู้อยู่ในอาสินทกะ.

ได้ยินว่า พระเถระนั้นบำเพ็ญศบกิจจากตวัตรเท่านั้นอยู่ถึง ๑๕ ปี ฝ่ายคนทั้งหลาย ไถนา หว่านข้าว นวดข้าว และทำการทำงานอยู่ระหว่างทาง เห็นพระเถระเดินไปอย่างนั้น จึงเจรจากันว่า พระเถระเดินกลับมาบ่อย ๆ ท่านหลงทางหรือว่าลืมนะไร. พระเถระไม่สนใจข้อนั้น มีจิตประกอบด้วยกรรมฐานอย่างเดียว การทำสมณธรรมอยู่ ภายใน ๒๐ ปีก็ได้บรรลุพระอรหัต. ในวันที่พระเถระนั้นบรรลุพระอรหัตนั้นแล เทวดา ผู้สิงอยู่ที่จงกรม ได้ยินเอานิวทั้งหลายทำแสงสว่างให้โพล่งขึ้น ท้าว มหาราชทั้ง ๔ ท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวสหัมบดีพรหมต่างมายังที่ บำรุง และพระมหาตีสเถระผู้อยู่ในป่า ได้เห็นแสงสว่างนั้น ในวันที่

สองจึงถามท่านว่า ในตอนกลางคืน ได้มีแสงสว่างในสำนักของท่านผู้มีอายุ แสงสว่างนั้น คือแสงอะไร? พระเถระเมื่อจะทำความสับสนคือพรางเรื่อง จึงกล่าวคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ธรรมดาแสงสว่าง เป็นแสงของประทีปก็มี เป็นแสงของแก้วมณีก็มี ท่านถูกแค้นได้ว่า พระคุณเจ้าปกปิดหรือ จึงรับว่าครับ แล้วจึงได้บอก.

และเหมือนพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาฬิลิมัตถปะ. ได้ยินว่า พระเถระเมื่อนั้น เมื่อจะบำเพ็ญศตปีจากตวัตร จึงคิดว่า เบื้องต้น เราจักบูชาพระมหาปธานความเพียรใหญ่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน แล้วจึงอธิษฐานการขึ้นและการจงดมเท่านั้นถึง ๗ ปี ได้บำเพ็ญศตปีจากตวัตรอีก ๑๖ ปีจึงบรรลุพระอรหัต. พระเถระมีจิตประกอบตามกรรมฐานอยู่อย่างนี้ทีเดียว จึงยกเท้าไป เมื่อมีจิตปราศจากกรรมฐาน ยกเท้าจะหวนกลับมา ท่านไปจนใกล้บ้านแล้วขึ้นอยู่ในสถานที่อันน่าสงสัยว่า จะเป็นแม่โคหรือบรรพชิตหนอ จึงห่มสังฆาฏิถือบาตรไปถึงประตูบ้าน แล้วเอาน้ำจากคนโทน้ำที่หนีบรักแรมมาอม แล้วจึงเข้าบ้านด้วยคิดว่า ความสับสนแห่งกรรมฐานของเราอย่าได้มี แม้ด้วยเหตุสักว่าการกล่าวกะพวกคนผู้เข้าไปหาเพื่อถวายภิกษาหรือเพื่อจะไหว้วา จงมีอายุยืนเถิด. ก็ถ้าพวกเขาถามท่านถึงวันว่า ท่านผู้เจริญ วันนี้ ๗ คำ หรือ ๘ คำ ท่านจะกลืนน้ำแล้วจึงบอก ถ้าผู้ถามถึงวันไม่มี ในเวลาออกไป ท่านจะบ้วนทิ้งที่ประตูบ้านแล้วจึงไป.

และเหมือนภิกษุ ๕๐ รูป จำพรรษาอยู่ในกัลมปัตตถวิหาร ในเกาะสิงหล. ได้ยินว่า ในวันอุโบสถใกล้เช้าพรรษา ภิกษุเหล่านั้นได้กระทำตักวัตรกันว่า เราทั้งหลายยังไม่บรรลุพระอรหัต จักไม่พูดกะกัน

และกัน. และเมื่อจะเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต อมน้ำที่ประตูบ้านแล้วจึงเข้าไป. เมื่อเขาถามถึงวัน ก็กลืนน้ำแล้วจึงบอก เมื่อไม่มีผู้ถาม ก็บ้วนที่ประตูบ้านแล้วกลับมายังวิหาร. คนทั้งหลายในที่นั้นเห็นที่ที่บ้วนน้ำก็รู้ได้ว่า วันนี้ มารูปเดียว วันนี้มาสองรูป. และพากันคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่พูดกับพวกเราหรือไม่พูดแม้กะกันและกัน. ถ้าไม่พูดแม้กะกันและกัน จักเกิดวิวาทกันแน่แท้ เอาเถอะ พวกเราจักให้ภิกษุเหล่านั้นขอโทษกะกันและกัน. คนทั้งปวงได้พากันไปยังวิหาร. เมื่อภิกษุ ๕๐ รูปในวิหารนั้นเข้าพรรษาแล้ว จึงไม่ได้เห็นภิกษุ ๒ รูปในที่เดียวกัน. ลำดับนั้น บรรดาคนเหล่านั้น บรูษผู้มีดวงตากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โอกาสของตนผู้ทำการทะเลาะกัน ย่อมไม่เป็นเช่นนี้ ลานพระเจดีย์ ลานโพธิ์ เกลี้ยงเกล่า ไม้กวาดก็เก็บไว้เรียบร้อย น้ำดื่มนำใช้ก็ตั้งไว้ดี แต่นั้นคนเหล่านั้นจึงพากันกลับ. ภิกษุแม่เหล่านั้นเจริญวิปัสสนาภายในพรรษาเท่านั้น ได้บรรลุพระอรหัต ในวันมหาปวารณา จึงปวารณาเป็นวิสุทธิปวารณา.

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยกรรมฐานเท่านั้น เหมือนพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาฬวลิมัทปะ และเหมือนภิกษุผู้จำพรรษาอยู่ในกลัมพติดลวิหาร ด้วยประการอย่างนี้ ย่างเท้าไปใกล้บ้านจึงอมน้ำ กำหนดถนนในถนนใดไม่มีคนก่อการทะเลาะมีนักเลงสุราเป็นต้น หรือช่างคู้มั่วคู้เป็นต้น จึงดำเนินไปตามถนนนั้น. และเมื่อเที่ยวบิณฑบาตไปในถนนนั้นก็รีบร้อนไปโดยรวดเร็ว. ชื่อว่าธาตุงค์ของภิกษุผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตโดยรวดเร็วเป็นวัตรย่อมไม่มี. อนึ่ง ไปถึงภูมิภาคอันไม่สม่าเสมอ ก็เป็นผู้นั่งเดินไป เหมือนเกวียนเต็มน้ำ และเข้าไปตามลำดับบ้าน เพื่อที่จะ

กำหนดผู้ใคร่จะให้หรือไม่ให้ จึงรอเวลาอันเหมาะสมแก่กิจนั้น รับประทานได้แล้วนั่งอยู่ในโอกาสอันสมควร เมื่อมนสิการกรรมฐาน จึงเข้าไปยังความสำคัญว่าปฏิภูมในอาหาร พิจารณาโดยเปรียบด้วยน้ำมันหยอดเพลาทายาแผล และเนื้อของบุตร บริโภคอาหารอันประกอบด้วยองค์ ๘ ว่า มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา ฯลฯ และบริโภคแล้วทำกิจด้วยน้ำ บรรเทาความลำบากเพราะภักตครุหนึ่ง แล้วกระทำไว้ในใจถึงกรรมฐาน ตลอดกาลภายหลังภักต ตลอดยามแรกและยามสุดท้าย เหมือนกาลก่อนภักต. ภิกษุนี้เรียกว่า นำไปและนำกลับมาด้วย. การนำไปและนำกลับมาด้วยประการอย่างนี้ เรียกว่าคตปัจจากตวัตร.

ภิกษุผู้บำเพ็ญวัตรนี้อยู่ ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลุพระอรหัตในปฐมวัยทีเดียว ถ้าไม่บรรลุในปฐมวัย ก็จะไม่บรรลุในมัชฌิมวัย ถ้าไม่บรรลุในมัชฌิมวัย ก็จะไม่บรรลุในเวลาใกล้จะตาย ถ้าไม่บรรลุในเวลาใกล้จะตาย ก็จะเป็นเทวบุตรแล้วบรรลุ ถ้าเป็นเทวบุตรไม่บรรลุ ก็จะได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน. ถ้าไม่ได้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน ก็จะได้เป็นผู้ตรัสรู้ได้เร็วพลัน ในความเป็นผู้พร้อมหน้าต่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนพระพาหิยเถระ หรือจะเป็นผู้มีปัญญา มากเหมือนพระสารีบุตรเถระ.

พระปัจเจกโพธิสัตว์นี้ บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสป เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร บำเพ็ญคตปัจจากตวัตรนี้อยู่สองหมื่นปี กระทำกาละแล้วบังเกิดขึ้นในกามาวจรเทวโลก. จุตินั้นแล้วได้ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี. สตรีทั้งหลายผู้ฉลาด ย่อมรู้การตั้งครรภ์ได้ในวันนั่นเอง. ก็พระอัครมเหสีนั้นเป็นสตรีคนหนึ่ง

บรรดาสตรีเหล่านั้น เพราะฉะนั้น พระอักรมเหสีเมื่อก็กราบทูลการตั้ง
ครรรค์นั้นแด่พระราชา. ข้อที่เมื่อสัตว์ผู้มีบุญเกิดขึ้นในครรรค์ มาตุคาม
ย่อมได้การบริหารครรรค์นั้น เป็นของธรรมดา. เพราะฉะนั้น พระราชา
จึงได้ประทานการบริหารครรรค์แก่พระอักรมเหสีนั้น. จำเดิมแต่นั้น
พระนางไม่ได้กลิ่นกินอะไร ๆ ที่ร้อนจัด เย็นจัด เปรี๊ยะจัด เค็มจัด เผ็ด
จัด และขมจัด. เพราะเมื่อมารดากลิ่นกินของที่ร้อนจัด สัตว์ที่เกิดใน
ครรรค์ย่อมเป็นเหมือนอยู่ในโลกภูมิ เมื่อกลิ่นกินของเย็นจัด ย่อมเป็น
เหมือนอยู่ในโลกกันตนรก เมื่อบริโภคของเปรี๊ยะจัด เค็มจัด เผ็ดจัด ขม
จัด อวัยวะของทารกย่อมมีเวทนากดำ เหมือนถูกผ่าด้วยมีดแล้วราดด้วย
ของเปรี๊ยะเป็นต้น. ผู้บริหารครรรค์ทั้งหลายย่อมห้ามพระนางจากการเดิน
มาก ยืนมาก นั่งมาก และนอนมาก ด้วยหวังใจว่า ทารกที่อยู่ในครรรค์
อย่าได้มีความลำบากเพราะการเคลื่อนไหว. พระนางได้การเดินเป็นต้น
บนภาคพื้นทีลาดด้วยเครื่องอันนุ่มโดยพอประมาณ ย่อมได้เสวยข้าวน้ำที่
เป็นสัปปายะ อร่อย สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นเป็นต้น ผู้บริหารครรรค์
กำหนดให้พระนางเดิน ให้ประทับนั่งและให้ออกไป.

พระนางอันเขาบริหารอยู่อย่างนี้ ในเวลาพระครรรค์แก่ เสด็จเข้า
เรือนประสูติ ในเวลาใกล้รุ่ง ประสูติพระโอรสผู้เช่นกับก้อนมโนศิลาที่
เคล้าด้วยน้ำมันที่หุงแล้ว ประกอบด้วยรัญญลักษณะ และบุญลักษณะ.
ในวันที่ ๕ จากวันนั้น พระญาติทั้งหลายจึงแสดงพระโอรสนั้น ผู้ตกแต่ง
ประดับประดาแล้วแด่พระราชา. พระราชาทรงดีพระทัย ให้บำรุงด้วย
แม่นม ๖๖ นาง. พระราชโอรสนั้นเจริญด้วยสมบัติทั้งปวง ไม่นานนัก
ก็ทรงบรรลุความเป็นผู้รู้เคียงสา. พระราชาทรงอภิเษกพระโอรสนั้นผู้มี

พระชนม์ ๑๖ พรรษาด้วยราชสมบัติ และให้บำรุงบำเรอด้วยนางพื่อนต่าง ๆ พระราชโอรสผู้อภิเษกแล้ว ทรงพระนามว่าพระเจ้าพรหมทัต โดยพระนาม ครองราชสมบัติในสองหมื่นนครในสกลชมพูทวีป. ได้ยินว่า ในชมพูทวีป เมื่อก่อน ได้มีนครอยู่แปดหมื่นสี่พันนคร นครเหล่านั้น ล้อมไปเหลืออยู่หกหมื่นนคร แต่นั้น ล้อมไปเหลืออยู่ที่หมื่นนคร ก็ในเวลาล้อมหมดมีเหลืออยู่สองหมื่นนคร. ก็พระเจ้าพรหมทัตนี้อุบัติขึ้นในเวลาล้อมหมด เพราะเหตุนั้น พระเจ้าพรหมทัตจึงได้มีสองหมื่นนคร มีปราสาทสองหมื่นองค์ มีพลช้างสองหมื่นเชือก มีพลม้าสองหมื่นตัว มีพลรถสองหมื่นคัน มีพลเดินเท้าสองหมื่นคน มีสตรีสองหมื่นนาง คือนางในและหญิงพื่อน มีอำมาตย์สองหมื่นคน.

พระเจ้าพรหมทัตนั้น ทรงครองมหาราชสมบัติอยู่นั้นแล ทรงการทำกสิณบrikกรรม ทรงทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว ก็เพราะเหตุว่าพระราชโอรสผู้อภิเษกแล้ว ต้องประทับนั่งในศาลเป็นประจำ ฉะนั้น วันหนึ่งเวลาเช้าตรู่ เสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ประทับนั่งในที่วิจิตร. พวกคนได้กระทำเสียงดังลั่นเอ็ดอึงในที่นั้น. พระองค์ทรงดำริว่า เสียงนี้เป็นอุปกิเลสแห่งสมาบัติ จึงเสด็จขึ้นสู่พื้นปราสาทประทับนั่งด้วยหวังว่าจะเข้าสมาบัติ ก็ไม่อาจเข้าได้ สมาบัติเสื่อมไปเพราะความสับสนในตอนเป็นพระราชโอรส. ลำดับนั้น จึงทรงดำริว่า ราชสมบัติประเสริฐ หรือสมณธรรมประเสริฐ. แต่นั้น ทรงทราบว่ ความสุขในราชสมบัติ นิดหน่อย มีโทษมาก แต่ความสุขในสมณธรรมไพบูลย์ มีอานิสงส์ มิใช่น้อย และบรูษชั้นสูงเสพแล้ว จึงทรงสั่งอำมาตย์คนหนึ่งว่า เธอจงปกครองราชสมบัตินี้โดยธรรมโดยสม่ำเสมอ อย่าครอบครองโดยไม่เป็น

ธรรม ดังนี้แล้ว ทรงมอบสมบัติทั้งปวงให้แก่อำมาตย์นั้น แล้วเสด็จขึ้นปราสาท ทรงยับยั้งอยู่ด้วยสุขในสมบัติ ใคร ๆ จะเข้าไปเฝ้าไม่ได้ ยกเว้นแต่ผู้จะถวายน้ำสรงพระพักตร์และไม่ชำระฟัน กับคนผู้จะนำพระกระยาหารไปถวาย เป็นต้น.

ลำดับนั้น เมื่อเวลาล่วงไปประมาณกึ่งเดือน พระมเหสีตรัสถามว่า พระราชาไม่ปรากฏในที่ไหนๆ ในการเสด็จไปอุทยาน การทอดพระเนตรกำลังพล และการพ้อนเป็นต้น พระราชาเสด็จไปไหน. อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลเนื้อความนั้นแด่พระมเหสี. พระนางทรงให้ส่งข่าวแก่อำมาตย์ (ผู้รับมอบราชสมบัติ) ว่า เมื่อท่านรับมอบราชสมบัติ แม้เราก็เป็นอันท่านรับมอบด้วย ท่านจงมาสำเร็จการอยู่ร่วมกับเรา. อำมาตย์นั้นปิดหู ทั้งสองข้างเสีย แล้วห้ามว่า คำนี้ไม่น่าฟัง. พระนางจึงให้ส่งข่าวไปอีก ๒-๓ ครั้ง ให้คุกคามเขาผู้ไม่ปรารถนาว่า ถ้าท่านไม่ทำ เราจะปลดท่านแม้จากตำแหน่ง จะให้ปลงแม้ชีวิตท่าน. อำมาตย์นั้นกลัวคิดว่า ธรรมดา มาตุคามเป็นผู้ตัดสินใจได้เด็ดเดี่ยว บางครั้งจะให้กระทำแม้อย่างที่ตรัสนั้น. วันหนึ่งไปที่ลับสำเร็จการอยู่ร่วมกันบนพระที่สิริไสยากับพระนาง. พระนางเป็นหญิงมีบุญ มีสัมผัสสบาย อำมาตย์นั้นกำหนดแล้วด้วยความกำหนัดในสัมผัสของพระนาง ทั้งระแวงทั้งสงสัยนั้นแหละก็ได้ไปในที่นั้นเนื่อง ๆ ต่อมาหมดความระแวงสงสัย เริ่มเข้าไปโดยลำดับคูเจ้าของเรือนของตน.

ลำดับนั้น คนของพระราชาได้กราบทูลเรื่องราวนี้แก่พระราชา. พระราชาไม่ทรงเชื่อ. จึงพากันกราบทูลแม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม. ลำดับนั้น พระราชาทรงแอบไป ได้ทรงเห็นด้วยพระองค์เอง จึงรับสั่งให้ประชุมอำมาตย์ทั้งหมดแล้วแจ้งให้ทราบ. อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า

อำมาตย์ผู้นี้ผิดต่อพระราชา ควรตัดมือ ควรตัดเท้า ดังนี้แล้ว ชีกรมมกรณ์
การลงโทษทางกายทั้งหมดจนกระทั่งถึงการเสียชีวิต. พระราชาตรัสว่า
ในการฆ่า การจองจำ และการทรมานผู้นี้ การเบียดเบียนก็จะพึงเกิดขึ้น
แก่เรา ในการปลงชีวิต ปาณาติบาตก็จะพึงเกิด ในการริบทรัพย์ อทินนา-
ทานก็จะพึงเกิดขึ้น ไม่ควรทำกรรมเห็นปานนี้ พวกท่านจงขับไล่อำมาตย์
ผู้นี้ออกไปเสียจากอาณาจักรของเรา. อำมาตย์ทั้งหลายได้กระทำเขาให้เป็น
คนไม่มีเขตแดน. เขาจึงพาเอาทรัพย์และบุตรของตนที่พอจะนำเอาไปได้
ไปยังเขตแดนของพระราชารอื่น. พระราชาในเขตแดนนั้นได้ทรงทราบ
เข้าจึงตรัสถามว่า ท่านมาทำไม? อำมาตย์นั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ข้าพระองค์ปรารถนาจะคอยรับใช้พระองค์. พระราชานั้นจึง
รับเอาไว้. พอล่วงไป ๒-๓ วัน อำมาตย์ได้ความคุ้นเคยแล้วได้กราบ
ทูลคำนี้อะพระราชานั้นว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์เห็นน้ำผึ้งไม่มี
ตัวอ่อน คนผู้จะเกี่ยวกินน้ำผึ้งนั้นก็ไม่มี. พระราชาทรงดำริว่า อะไรนี้
คนที่ประสงค์จะเหยยจึงจะกล่าว จึงไม่ทรงเชื่อฟัง. อำมาตย์นั้นได้ช่อง
จึงได้กราบทูลพรรณนาให้ดียิ่งขึ้นไปอีก พระราชาตรัสถามว่า นี่อะไร ?
อำมาตย์นั้น กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัติในเมืองพาราณสี
พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ท่านประสงค์จะนำเราไปฆ่าให้ตายหรือ.
อำมาตย์นั้นกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนั้น
ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อ ขอพระองค์จงส่งคนไป. พระราชาจึงทรงส่งคน
ทั้งหลายไป คนเหล่านั้นไปถึงแล้ว จึงขุดขุมประดูแล้วไหลขึ้นในตำหนัก
ที่บรรทมของพระราชา.

พระราชาทรงเห็นแล้วตรัสถามว่า พวกท่านพากันมาเพื่ออะไร ?
คนเหล่านั้นกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์เป็นโจร พระเจ้าข้า พระราชา
ได้ให้ทรัพย์แก่คนเหล่านั้นแล้วตรัสสอนว่า พวกท่านอย่าได้กระทำอย่างนี้
อีกแล้วปล่อยตัวไป คนเหล่านั้นจึงมากราบทูลให้พระราชานั้นทรงทราบ.
พระราชานั้นทรงทดลองอย่างนั้นแหละครั้งที่สองอีก ทรงทราบว่า พระ-
ราชาทรงมีศีล จึงคุมกองทัพมีองค์ ๔ เข้าประชิดนครหนึ่งในระหว่าง
แดน แล้วให้ส่งข่าวแก่อำมาตย์ในนครนั้นว่า ท่านจะให้นครแก่เราหรือว่า
จะรบ. อำมาตย์นั้นจึงให้คนกราบทูลเนื้อความนั้นแก่พระเจ้าพรหมทัตว่า
ขอพระองค์ผู้สมมติเทพจงสั่งมาว่า จะรบหรือจะให้นคร. พระราชาทรง
ส่งข่าวไปว่า ไม่จำเป็นต้องรบ ท่านจงให้นครแล้วจงมาในนครพาราณสีนี้.
อำมาตย์นั้นได้กระทำตามรับสั่งอย่างนั้น ฝ่ายพระราชาที่เป็นข้าศึกยึดนคร
นั้นได้แล้ว ทรงส่งทูตทั้งหลายไปแม้ในนครที่เหมือนอย่างนั้นแหละ
อำมาตย์แม่เหล่านั้นก็กราบทูลแก่พระเจ้าพรหมทัตอย่างนั้นเหมือนกัน อัน
พระเจ้าพรหมทัตนั้นตรัสว่า ไม่จำเป็นต้องรบ พึงมา ณ ที่นี้ จึงพากันมายัง
เมืองพาราณสี.

ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลพระเจ้าพรหมทัตว่า ข้าแต่
มหาราชเจ้า พวกข้าพระองค์จักรบกับพระราชานั้น. พระราชาทรงห้ามว่า
ปาณาติบาตจักมีแก่เรา. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า
พวกข้าพระองค์จักจับเป็นพระราชานั้น แล้วนำมาในที่นี้ทีเดียว ทำให้
พระราชาทรงยินยอมด้วยอุบายต่าง ๆ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช
ขอพระองค์จงเสด็จมา ดังนี้แล้วเริ่มจะไป พระราชาตรัสว่า ถ้าท่านทั้งหลาย
จะไม่กระทำสัตว์ให้ตาย ด้วยการประหารและปล้น เราก็จะไป. อำมาตย์

ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกข้าพระองค์จะไม่ทำ พวกข้าพระองค์จะแสดงภัยแล้วให้หนีไป ดังนี้แล้วจึงคุมจตุรงคินีเสนา ไล่ดวงประทีปในหม้อแล้วไปในตอนกลางคืน. วันนั้น พระราชาที่เป็นข้าศึกยึคนครในที่ใกล้เมืองพาราณสีได้แล้ว ทรงดำริว่า บัดนี้จะมีอะไร จึงให้ปลดเครื่องผูกสอดในตอนกลางคืน เป็นผู้ประมาท จึงก้าวลงสู่ความหลับพร้อมกับหม้อพล.

ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายได้พาพระเจ้าพรหมทัตไปถึงค่ายของพระราชารู้เป็นข้าศึก จึงให้นำดวงประทีปออกจากหม้อทุกหม้อ ทำให้โชติช่วงเป็นอันเดียวกัน แล้วกระทำการโห่ร้อง อำมาตย์ของพระราชารู้เป็นข้าศึก เห็นหม้อพลมากมายก็กลัว จึงเข้าไปเฝ้าพระราชารู้ของตนแล้ว ได้กล่าวเสียงดังลั่นว่า ขอพระองค์จงลุกขึ้นเกี่ยวกินน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวอ่อนเกิด. แม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม ก็ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. พระราชารู้เป็นข้าศึกทรงตื่นขึ้นเพราะเสียงนั้น ถึงความกลัวหวาดสะดุ้ง. เสียงโห่ร้องตั้งรือยลั่นไปแล้ว. พระราชารู้ทรงดำริว่า เราเชื่อคำของคนอื่น จึงตกไปอยู่ในเงื้อมมือของศัตรู ทรงบ่นถึงเรื่องนั้น ๆ ไปตลอดทั้งคืน ในวันรุ่งขึ้น ทรงดำริว่า พระราชารู้ทรงตั้งอยู่ในธรรม คงไม่ทำการขัดขวาง เราจะไปให้พระองค์อดโทษ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชารู้ กุยก์เข้าลงแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงอดโทษผิดของหม่อมฉัน. พระราชารู้ทรงโอวาทพระราชารู้เป็นข้าศึกนั้น ตรัสว่า จงลุกขึ้นเกิด หม่อมฉันอดโทษแก่พระองค์. พระราชารู้เป็นข้าศึกนั้น เมื่อพระราชารู้สักล่าว ตรัสอย่างนั้นเท่านั้น ก็ได้ถึงความโล่งพระทัยอย่างยิ่ง ได้ราชสมบัติในชนบท

ใกล้เคียงพระเจ้าพาราณสีนั่นเอง พระราชาทั้งสองนั้นได้เป็นพระสหายกัน และกัน.

ลำดับนั้น พระเจ้าพรหมทัตทอดพระเนตรเสนาทั้งสองฝ่ายรื่นเริง บันเทิงยินดีร่วมกันได้ จึงทรงดำริว่า เพราะเราผู้เดียวเท่านั้นตามรักษาจิต หยาบโลมหิตลัทธิเท่าแมลงวันตัวเล็ก ๆ คืบได้ จึงไม่เกิดขึ้นในหมู่มหาชนนี้ โอ สาธุ โอ ดีแล้ว! สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุข อย่าได้มีเวรกัน อย่าเบียดเบียนกัน แล้วทรงทำเมตตาตามานให้เกิดขึ้น ทรงทำเมตตาตามานนั้นนั้นแหละให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย กระทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ บรรลุความเป็นพระสัมมัญญแล้ว. อำมาตย์ทั้งหลายหมอบกราบลงแล้ว กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตผู้มีความสุขด้วยสุขในมรรคและผล ผู้ประทับนั่งอยู่บนคอช้างว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า การที่จะเสด็จไป ฟังทำสักการะแก่หมู่พลผู้ชนะ ฟังให้เสียบึงก็กัณฑ์แก่หมู่พลผู้แพ้. พระเจ้าพรหมทัตนั้นตรัสว่า นี่แน่ะพนา เราไม่ได้เป็นพระราชา เราชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า พระองค์ผู้ประเสริฐ ตรัสอะไร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นผู้เช่นนี้. พระราชาตรัสว่า พนายทั้งหลาย พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นไร. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมดาพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้มีผม และหนวดยาวสองนิ้ว ประกอบด้วยบริวาร ๘. พระราชาจึงเอาพระหัตถ์ ขวาลูบพระเศียร. ทันใดนั้นเพศกฤหัสถ์อันตรธานหายไป เพศบรรพชิตปรากฏขึ้น. พระองค์มีพระเกศาและพระมัสสุประมาณสองนิ้ว ประกอบด้วยบริวาร ๘ เป็นเช่นกับพระเถระมีพรรษาหนึ่งร้อย. พระราชาทรงเข้าจตุตถฌานเหาะจากคอช้างขึ้นสู่เวหาส ประทับนั่งบนดอกปทุม. อำมาตย์

ทั้งหลายถวายบังคมแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็น
กรรมฐาน พระองค์บรรลุได้อย่างไร? พระราชานั้น เพราะเหตุที่
พระองค์มีกรรมฐานมีเมตตาตามนเป็นอารมณ์ และทรงเห็นแจ้งวิปัสสนา
นั้น จึงได้บรรลุ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้น จึงได้ตรัสคาถา
นี้แหละอันเป็นอุทานคาถาและพยากรณ์คาถาว่า สพฺเพสุ ญฺเฏสุ นิชาย
ทณฺฑํ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺเพสุ แปลว่า ไม่เหลือ. บทว่า
ญฺเฏสุ ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย. ในที่นี้มีความสังเขปเท่านั้น ส่วนความ
พิสดาร ข้าพเจ้าจักกล่าวในอรรถกถารัตนสูตร. บทว่า นิชาย แปลว่า
วางแล้ว. บทว่า ทณฺฑํ ได้แก่ อาชญาทางกาย วาจา และใจ. คำนี้
เป็นชื่อของกายทุจริตเป็นต้น. จริงอยู่ กายทุจริตชื่อว่าทัณฺฑํ เพราะย่อ
ลงโทษ อธิบายว่า เบียดเบียน คือทำให้ถึงความพินาศนิบหาย. วจีทุจริต
และมโนทุจริต ก็เหมือนกัน. อีกอย่างหนึ่ง ทัณฺฑํได้แก่ทัณฺฑํคือการ
ประหาร อธิบายว่า วางทัณฺฑํคือการประหารนั้น ดังนี้ก็มี. บทว่า
อวิหฺเรญฺญํ แปลว่า ไม่เบียดเบียน. บทว่า อญฺญตรมฺปิ ได้แก่ คนใด
คนหนึ่ง คือแม่คนหนึ่ง. บทว่า เตสํ โยควา สัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น.
บทว่า น ปุตุตฺตมิจฺเจยฺย ความว่า ไม่พึงปรารถนาบุตรชนิดใดชนิดหนึ่ง
ในบรรดาบุตร ๔ จำพวกนี้ คือบุตรที่เกิดแต่ตน บุตรเกิดแต่ภริยา บุตร
ที่เขาให้ และอันเตवासสิก คือลูกศิษย์. บทว่า กุโธ สหายนํ ความว่า
แต่สหายนควรปรารถนา เพราะเหตุนี้ จะปรารถนาสหายนั้นแต่ไหนเล่า.

บทว่า เอโก ความว่า ชื่อว่าผู้เดียว เพราะการบรรพชา, ชื่อว่า
ผู้เดียว เพราะอรรถว่าไม่มีเพื่อน, ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่าละตัณหา

ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่าปราศจากกิเลสโดยส่วนเดียว, ชื่อว่าผู้เดียว เพราะตรัสรู้พร้อมเฉพาะพระปัจเจกสัมโพธิญาณผู้เดียว. จริงอยู่ ท่านเป็นไปอยู่ในท่ามกลางสมณะตั้งพันองค์ ก็ชื่อว่าผู้เดียว เพราะตัดความเกี่ยวข้องกับภคอุสถ์เสีย. ชื่อว่าผู้เดียว เพราะการบรรพชอย่างนี้. ยืนผู้เดียว เดินผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว ไปอยู่คือเป็นไปผู้เดียว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่าไม่มีเพื่อนด้วยประการอย่างนี้.

บุคคลมีตัณหาเป็นเพื่อน จึงท่องเที่ยวอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารอันมีภาวะเป็นอย่างนี้ และมีภาวะเป็นอย่างอื่น. ภิกษุรู้โทษนี้แล้วปราศจากตัณหา ไม่ลุ่ม ลุ่ม มีสติ พึงงดเว้นตัณหาอันเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์เสีย.

เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่าละตัณหาได้ด้วยประการอย่างนี้. กิเลสทั้งปวงเป็นอันท่านละได้แล้ว มีมูลรากขาดแล้ว ทำให้เป็นควัจจตุคือที่ตั้งของต้นตาล ทำให้ถึงความไม่มีต่อไป มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่าปราศจากกิเลสโดยส่วนเดียว ด้วยประการอย่างนี้. ท่านไม่มีอาจารย์ เป็นสยัมภู. ตรัสรู้พร้อมเฉพาะพระปัจเจกสัมโพธิญาณด้วยตนเอง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียว เพราะตรัสรู้พร้อมเฉพาะพระปัจเจกสัมโพธิญาณผู้เดียว ด้วยประการอย่างนี้.

บทว่า จเร ความว่า จริยา ๘ เหล่านี้ใด คืออิริยาบถจริยาในอิริยาบถ ๔ ของผู้ที่สมบูรณ์ด้วยปณิธิ. อายุคนจริยาในอายุคนะภายใน และภายนอก ๖ ของผู้ที่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย. สติจริยาในสติปัญญา ๔ ของผู้ที่มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท. สมาธิจริยาในฌาน ๔

ของผู้ที่ประกอบเนื่อง ๆ ในอธิจิต. ญาณจรียาในอริยสัจ ๔ ของผู้ที่สมบูรณ์ด้วยพุทธานุญา. มรรคจรียาในอริยสัจ ๔ ของผู้ที่ปฏิบัติชอบ. ปัตติจรียาในสามัญญผล ๔ ของผู้ที่บรรลุผล. และโลกัตถจรียาในสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า ๓ จำพวก. บรรดาจรียาเหล่านั้น จรียาของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าโดยบางส่วน. เหมือนดังท่านกล่าวไว้ว่า บทว่า จรียา ได้แก่ จรียา ๘ คืออิริยบถจรียา. ความพิสดารแล้ว. พึงเป็นผู้ประกอบด้วยจรียาเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า จรียา ๘ แม้อื่นอีกท่านกล่าวไว้ว่า ผู้น้อมใจเชื่อย่อมประพตติด้วยศรัทธา ผู้ประคองไว้ย่อมประพตติด้วยความเพียร ผู้เข้าไปตั้งมั่นย่อมประพตติด้วยสติ ผู้ไม่ฟุ้งซ่านย่อมประพตติด้วยสมาธิ ผู้รู้ย่อมพระพตติด้วยปัญญา ผู้รู้แจ้งอยู่ย่อมประพตติด้วยวิญญูญาณ ย่อมประพตติอายตนะจรียาโดยมนสิการว่า กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเกิดแก่ผู้ปฏิบัติอย่างนี้. ย่อมประพตติวิเสสจรียาโดยมนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ย่อมบรรลุคุณวิเศษ พึงเป็นผู้ประกอบด้วยจรียา ๘ เหล่านี้. ในคำว่า **ขคฺคฺวิสาณกปโป** นี้ เขาของแรดชื่อว่านอแรด. ความหมายของกัปปศัพท์ ข้าพเจ้าจักประกาศในอรรถกถามงคลสูตร. แต่ในที่นี้กัปปศัพท์นี้ พึงทราบทำให้พิสดาร เช่น ดังในประโยคที่ว่า ผู้เจริญทั้งหลาย นัยว่า พวกเราปรึษาหารี้อยู่กับพระสาวกผู้เช่นกับพระศาสดา. บทว่า **ขคฺคฺวิสาณกปโป** ท่านจึงอธิบายว่า เช่นกันนอแรด. พรรณนาความโดยบทในที่นี้ เพียงเท่านี้ก่อน.

แต่เมื่อว่าด้วยความเกี่ยวเนื่องกันโดยอธิบาย พึงทราบอย่างนี้. อาชญาภิประการดังกล่าวนี้ใด อันบุคคลให้เป็นไปในสัตว์ทั้งหลาย ย่อม

ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เราปล่อยวางอาชญา^๑นั้นให้สัตว์ทั้งหมด โดยไม่
ให้อาชญาเป็นไปในสัตว์เหล่านั้น และโดยนำเข้าไปซึ่งประโยชน์เกื้อกูล
แก่สัตว์อื่น ด้วยเมตตาอันเป็นฝ่ายตรงข้ามกับอาชญา^๑นั้น และเพราะเป็น
ผู้ปล่อยวางอาชญาเสียแล้ว จึงไม่เบียดเบียนโดยประการที่พวกสัตว์ผู้
ยังไม่วางอาชญาเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยท่อนไม้ ศัสตรา ฝ่ามือ
หรือก้อนหิน อาศัยเมตตากรรมฐานนี้^๑แม้ข้อหนึ่ง บรรดาพรหมวิหาร ๔
เหล่านั้น เห็นแจ้งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในกรรมฐานนั้น
และสังขารอื่นจากนั้น ตามแนวของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
นั้นนั่นแล จึงได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ^๑นี้ อธิบายว่า ดังกล่าวมานี้
เพียงเท่านั้นก่อน.

ส่วนเรื่องอันเกี่ยวเนื่องกันมีดังต่อไปนี้. เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้
แล้ว อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระองค์
จะเสด็จไปไหน. ลำดับนั้น เมื่อพระองค์ทรงรำพึงว่า พระปัจเจกสัม-
พุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน อยู่ ณ ที่ไหน ทรงรู้แล้วจึงตรัสว่า เราจะ
อยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลอีกว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ บัดนี้ พระองค์จะละพวกข้าพระองค์ จึงไม่พึงประสงค์พวก
ข้าพระองค์. ลำดับนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงตรัสคำที่ฟังว่า น
ปุตฺตมิจฺเจยฺย ดังนี้ เป็นต้น. ในคำนี้มีอธิบายว่า บัดนี้ เราไม่ปรารถนา
แม้บุตรชนิดใดชนิดหนึ่ง บรรดาบุตรที่เกิดในตนเป็นต้น จะปรารถนา
สหายผู้เช่นท่าน แต่ที่ไหนเล่า. เพราะฉะนั้น บรรดาพวกท่าน ผู้ใด
ปรารถนาจะไปกับเรา หรือจะเป็นเช่นกับเรา ผู้นั้นพึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป
เหมือนนอแรด. อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พระองค์จะละพวกข้าพระองค์ จะไม่ต้องการพวกข้าพระองค์. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงตรัสว่า บุคคลไม่ปรารถนาบุตร จะปรารถนาสหายมาแต่ไหนเล่า ได้เห็นคุณของการเที่ยวไปผู้เดียว โดยเนื้อความตามที่กล่าวแล้ว จึงว่าจริง เกิดปีติโสมนัส เปล่งอุทานนี้ว่า พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น ดังนี้. ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อมหาชนเห็นอยู่นั้นแล ได้เหาะขึ้นในอากาศไปยังภูเขาคันธมาทน์.

ชื่อว่าภูเขาคันธมาทน์นี้มีอยู่เลยภูเขา ๗ ลูกไป คือจุฬาพบรรพต มหากาพบรรพต นาคปลิวฐนบรรพต จันทกัปกบรรพต สุริยคัปกบรรพต สุวัณณปีตสบรรพต และหินวันตบรรพต ในป่าหิมพานต์. ณ ภูเขาคันธมาทน์ มีเงื้อมเขาชื่อนันทมูลกะ เป็นสถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และมีภูเขา ๓ ภูเขา คือสุวรรณคูหา ๑ มณีคูหา ๑ รัชตคูหา ๑ บรรดาภูเขาทั้ง ๓ นั้น ที่ประทุมฉิมภูหา มีต้นไม้ชื่อว่ามีญชุสกะ ต้นไม้สวรรค์ สูงหนึ่งโยชน์ กว้างหนึ่งโยชน์. ต้นไม้นั้นยอมผลัดดอกในน้ำหรือบนบกทั่วไป โดยพิเศษ ในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จมา. เบื้องบนต้นไม้ นั้น มีโรงรัตนะทุกชนิด ในโรงรัตนะนั้น ลมที่กวาดก็ปิดกวาดหายากเชื้องถึง ลมที่กระทำที่ให้เรียบ ก็กระทำทรายอันล้วนแล้วด้วยรัตนะทั้งปวงให้เรียบ ลมที่รดน้ำก็นำน้ำจากสระอโนดาตมารคน้ำ ลมที่ทำให้มีกลิ่นหอม ก็นำกลิ่นหอมของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมมาจากป่าหิมพานต์ ลมที่โปรยก็โปรยดอกไม้ทั้งหลายให้ตกลงมา ลมที่ลาดก็ลาดที่ทั้งปวง และในโรงนั้นปูลาดอาสนะไว้เรียบร้อยเป็นประจำ สำหรับเป็นที่ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงนั่งประชุม ในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้น และในวันอุโบสถ. นี้เป็นปกติในที่นั้น. พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ไปในที่นั้นแล้ว

นั่งบนอาสนะที่ลาดไว้แล้ว. ลำดับนั้น ถ้าในเวลานั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้า
อื่น ๆ อยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น ก็จะประชุมกันในทันทีนั้น
แล้วต่างก็นั่งบนอาสนะที่ลาดไว้แล้ว ก็แลครั้นนั่งแล้ว จะพากันเข้า
สมาบัติบางสมาบัติแล้วจึงออกจากสมาบัติ แต่นั้น เพื่อที่จะให้พระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งปวงอนุโมทนา พระสังฆเถระจะถามกรรมฐานกะพระปัจเจก-
พุทธเจ้าผู้มาไม่นานอย่างนี้ว่า ท่านบรรลุอย่างไร. แม้ในกาลนั้น พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าผู้มาไม่นานนั้น ก็จะกล่าวอุทานคาถาและพยากรณ์คาถา
ของตนนั้นนั่นแหละ. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกท่านพระอานนท์ถาม
ก็ตรัสคาถานั้นนั่นแหละซ้ำอีก แม้พระอานนท์ก็กล่าวคาถานั้นนั่นแหละใน
คราวสังคายนา รวมความว่า คาถาหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นอันกล่าว ๔ ครั้ง
คือในที่ที่ตรัสรู้พระปัจเจกสัมโพธิญาณ ๑ ในโรงบนต้นไม้สวรรค์ ๑
ในเวลาทีที่พระอานนท์ทูลถาม ๑ ในคราวสังคายนา ๑ ด้วยประการ
อย่างนี้แล.

จบพรรณนาคาถาที่ ๑

พรรณาสังสัคคคาถา

คาถาว่า **สังสัคคชาตสุต** ดังนี้ เป็นต้น มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระปัจเจกโพธิสัตว์แม่นี้ ก็กระทำสมณธรรมโดยนัยเรื่องก่อนนั้น
แล ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า **กัสสป** สองหมื่นปี กระทำกสิณ-
บริกรรมยังปฐมฌานให้บังเกิดแล้ว กำหนดนามและรูป พิจารณาลักษณะ

ยังไม่บรรลุนิรมรรค จึงบังเกิดในพรหมโลก. พระปัจเจกโพธิสัตว์นั้น
จูดิจากพรหมโลกนั้นแล้ว อุบัติในครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้า.
พาราณสี เจริญวัยขึ้นโดยนัยก่อนนั้นแล อาศัยกาลจำเดิมแต่ที่ได้รู้ความ
แปลกกันว่า ผู้นี้เป็นหญิง ผู้นี้เป็นชายแล้ว ไม่ชอบอยู่ในมือของพวก
ผู้หญิง ไม่ยินดีแม้มาตราบการอบ การอาบน้ำ และการประดับเป็นต้น
บุรุษเท่านั้นเลี้ยงดูพระปัจเจกโพธิสัตว์นั้น ในเวลาจะให้ดื่มนม แม่นม
ทั้งหลายสวมเสื้อปลอมเพศเป็นชายให้ดื่มนม. พระปัจเจกโพธิสัตว์นั้นได้
สูดกลิ่นหรือได้ยินเสียงของหญิงทั้งหลายเข้าก็ร้องไห้ แม้รู้เดียงสาแล้วก็ไม่
ปรารถนาจะพบเห็นผู้หญิงทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ คนทั้งหลายจึงให้สมญา
นามพระโพธิสัตว์นั้นว่า อนิตถิกันธกุมาร.

เมื่ออนิตถิกันธกุมารนั้นมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา พระราชาทรงดำริ
ว่า จักให้ดำรงวงศ์สกุล จึงให้นำสาวน้อยผู้เหมาะสมแก่พระกุมารนั้นมา
แล้วทรงสั่งอำมาตย์ผู้หนึ่งว่า ท่านจงทำให้พระกุมารยินดี. อำมาตย์มีความ
ประสงค์จะให้พระกุมารนั้นยินดีด้วยอุบาย จึงให้แควดวงปราคาการเมือง
ไม่ไกลพระกุมารนั้น แล้วให้พวกหญิงเพื่อนรำประกอบการแสดง. พระ-
กุมารได้ฟังเสียงขับร้องและเสียงประโคมดนตรี จึงตรัสถามว่า นี่เสียงของ
ของใคร. อำมาตย์กราบทูลว่า นี่เป็นเสียงของพวกหญิงเพื่อนรำของ
พระองค์ ผู้มีบุญทั้งหลายจึงจะมีการเพื่อนรำเช่นนี้ ข้าแต่ทเวะ ขอพระองค์
จงอภิมรณเกิด พระองค์เป็นผู้มีบุญมาก. พระกุมารให้เขียนอำมาตย์
ด้วยไม้แล้วให้ลากตัวออกไป. อำมาตย์นั้นจึงกราบทูลแก่พระราชา พระ-
ราชาเสด็จไปพร้อมกับพระชนนีของพระกุมาร ให้พระกุมารขอโทษ
แล้วทรงสั่งอำมาตย์อีก. พระกุมารถูกพระบิดาเป็นต้นเหล่านั้นบีบบังคับ

นักเข้า จึงให้ทองคำเนื้อดีเยี่ยมแล้วสั่งพวกช่างทองว่า พวกท่านจงทำรูปหญิงให้งดงาม. ช่างทองเหล่านั้นกระทำรูปหญิงประดับด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง ประคองพระวิสุกรรมเทวบุตรเนรมิตแล้วให้ทอดพระเนตร. พระกุมารทรงเห็นแล้ว ทรงสั่นพระเศียรด้วยความประหลาดพระทัย แล้วให้ส่งไปถวายพระชนกและพระชนนีด้วยคำทูลว่า ถ้าหม่อมฉันได้สตรีผู้เช่นนี้ จักรับเอา. พระชนกและพระชนนีตรัสกันว่า บุตรของเรามีบุญมาก ทาริกาบางนางผู้ได้ทำบุญร่วมกับบุตรของเรานั้น จักเกิดขึ้นในโลกแล้วอย่างแน่นอน จึงให้ยกรูปทองนั้นขึ้นรถได้ตั้งไปแก่พวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงไปเที่ยวแสวงหาทาริกาผู้เช่นรูปทองนี้. อำมาตย์เหล่านั้นพารูปทองนั้นเที่ยวไปในชนบทใหญ่ ๆ ๑๖ ชนบท ไปถึงบ้านนั้น ๆ เห็นหมู่ชนในที่ใด ๆ มีทำนน้ำเป็นคัน จึงตั้งรูปทองเหมือนหนึ่งเทวดาไว้ในที่นั้น ๆ ทำการบูชาด้วยดอกไม้ ผ้า และเครื่องประดับต่าง ๆ คาดเพดานแล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งด้วยหวังใจว่า ถ้าใคร ๆ จักเคยเห็นทาริกาเห็นปานนี้ เขาจักสั่งสนทนาขึ้น. อำมาตย์ทั้งหลายท่องเที่ยวไปทั่วทุกชนบทโดยอุบายนั้น ยกเว้นแคว้นมัททราชู คูหมันแคว้นมัททราชูนั้นว่าเป็นแคว้นเล็ก ครั้งแรกจึงไม่ไปในแคว้นนั้น พวกกันกลับเสีย

ลำดับนั้น อำมาตย์เหล่านั้นได้ความคิดดังนี้ว่า ก่อนอื่น แม่มัททราชู พวกเราก็จะไป เราทั้งหลายแม่เข้าไปยังเมืองพาราณสีแล้ว พระราชาจะได้ไม่ส่งไปอีก ครั้นคิดกันดังนี้แล้ว อำมาตย์เหล่านั้นจึงได้ไปยังสาครนครในแคว้นมัททราชู. ก็ในสาครนครมีพระราชาพระนามว่า มัททวะ. ธิดาของพระองค์ พระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา มีพระรูปโฉมงดงาม. พวกนางวิณณทาสีของพระราชานั้น พวกกันไปทำน้ำเพื่อต้อง

การจะอาบน้ำ เห็นรูปทองนั้นที่พวกอำมาตย์ตั้งไว้ที่หน้านั้นแต่ไกล พวก
กันกล่าวว่า พระราชบุตรส่งพวกเรามาเพื่อต้องการน้ำ แล้วยังเสด็จมา
ด้วยพระองค์เอง จึงไปใกล้ๆ แล้วกล่าวว่า นี่ไม่ใช่เจ้านายหญิง เจ้า
นายหญิงของพวกเรามีรูปโฉมงดงามกว่านี้. อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังดังนั้น
จึงเข้าไปเฝ้าพระราชแล้วทูลขอทาริกา โดยนัยอันเหมาะสม แม้พระราช
ก็ได้ประทานให้. อำมาตย์เหล่านั้นจึงส่งข่าวแก่พระเจ้าพาราณสีว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลายได้นางกุมาริกาแล้ว พระองค์จะเสด็จมาเอง
หรือจะให้ข้าพระองค์ทั้งหลายนำมา พระราชาทรงส่งพระราชสาสน์ไปว่า
เมื่อเรามาความลำบากในเพราะชนบทจักเกิดมี พวกท่านนั้นแหละจงนำมา.

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายพานางทาริกาออกจากนคร แล้วส่งข่าวแก่
พระกุมารว่า ได้นางกุมาริกาผู้เช่นกับรูปทองแล้ว. พระกุมารพอได้ฟัง
เท่านั้นฉุกราะครอบงำก็เสื่อมจากปฐมฌาน. พระกุมารนั้นจึงส่งข่าวไป
โดยทูลสืบ ๆ กัน (คือทยอยส่งทูลไปเรื่อย ๆ) ว่าพวกท่านจงรีบนำมา
พวกท่านจงรีบนำมา โดยการพักผ่อนอยู่ในที่ทุกแห่งคืนเดียว อำมาตย์
เหล่านั้นก็ถึงเมืองพาราณสี จึงตั้งอยู่ภายนอกพระนคร ส่งข่าวถวายพระ-
ราชาว่า ควรจะเข้าไปวันนี้หรือไม่. พระราชาตรัสว่า กุมาริกานำมาจาก
สกุลอันประเสริฐ พวกเรากระทำมงคลกิริยาแล้วจักให้เข้าไปด้วยสักการะ
ยิ่งใหญ่ ท่านทั้งหลายจงนำนางไปยังอุทยานก่อน. อำมาตย์เหล่านั้นได้
กระทำตามรับสั่งอย่างนั้น. กุมาริกานั้นเป็นหญิงละเอียดอ่อนเกินไปบอบ-
ช้าเพราะยานกระแทก เกิดโรคลมเพราะความลำบากในหนทางไกล เป็น
ประหนึ่งดอกไม้เหี่ยว จึงได้ตายไปในเวลาตอนกลางคืน. อำมาตย์ทั้งหลาย
พากันปริเวทนาการว่า พวกเราเป็นผู้พลาดจากสักการะเสียแล้ว. พระ-

ราชาและชาวพระนครต่างรำไรรว่า สกวลวงศ์พินาศเสียแล้ว. พระนครทั้งสี่นี้ได้เป็นโกลาหลวุ่นวาย ในเพราะเพียงแต่ได้ฟังข่าวเท่านั้น ความโศกอย่างมหันต์ก็เกิดขึ้นแก่พระกุมารแล้ว.

ลำดับนั้น พระกุมารเริ่มขุดรากของความโศก พระองค์ทรงดำริอย่างนี้ว่า ชื่อว่าความโศกนี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่เกิด แต่สำหรับผู้เกิดแล้ว ย่อมมีความโศก เพราะฉะนั้น ความโศกมี เพราะอาศัยชาติ ก็ชาติมี เพราะอาศัยอะไร ทรงรู้ว่า ชาติมีเพราะอาศัยภพ. เมื่อทรงมนสิการโดยแบบคาย ด้วยอานุภาพของการอบรมภาวนาในกาลก่อนด้วยประการอย่างนี้ จึงได้เห็นปฏิจสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม และเมื่อกลับพิจารณาสังขารทั้งหลายเป็นอนุโลมอีก ประทับนั่งอยู่ในที่นั้นแหละ ได้กระทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณ. อামาตย์ทั้งหลายเห็นพระกุมารนั้น มีความสุขด้วยสุขในมรรคและผล มีอินทรีย์สงบ มีใจสงบประทับนั่งอยู่ จึงกระทำการหมอบกราบแล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์อย่าได้ทรงเศร้าโศกเลย ชมพูทวีปใหญ่โตเข้าพระองค์ทั้งหลายจักนำนางกัญญาอื่นซึ่งงามกว่านั้นมาถวาย. พระกุมารนั้นตรัสว่า เรามีได้เศร้าโศก เราหมดโศกเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว. เบื้องหน้าแต่นี้ไปเรื่องทั้งปวงเป็นเช่นกับคาคาแรกทีกล่าวมาแล้วนั้นแล ยกเว้นการพรรณนาคาคา.

ก็การพรรณนาคาคาพึงทราบอย่างนี้.

บทว่า **อัสสคฺชชตฺสส** แปลว่า ผู้เกิดความเกี่ยวข้อง. ในบทว่า **เกิดความเกี่ยวข้อง** นั้น ความเกี่ยวข้องมี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจการเกี่ยวข้องด้วยการเห็น เกี่ยวข้องด้วยการฟัง เกี่ยวข้องด้วยกาย เกี่ยวข้องด้วยการเจรจา และเกี่ยวข้องด้วยการกินร่วมกัน. ในการเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง

นั้น รากะเกิดทางจักขุวิญญาณวิถิ เพราะเห็นกันและกัน ชื่อว่า **ทัสสน-**
สังสัคคะ เกี่ยวข้องด้วยการเห็น. ในข้อนั้น มีธิดาของกุกุมพีชากาพ-
ทิมวาปี ในเกาะสิงหล เห็นภิกษุหนุ่มผู้กล่าวที่ฌนิกายผู้อยู่ในกัลยาณวิหาร
ซึ่งกำลังเที่ยววิณฑบาตมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ ไม่ได้ภิกษุหนุ่มนั้นด้วยอุบาย
อะไร ๆ จึงตายไป และภิกษุหนุ่มรูปนั้นแหละ เห็นท่อนผ้านุ่งห่มของนาง
คิดว่า เราไม่ได้อยู่ร่วมกับนางผู้นุ่งห่มผ้าเห็นปานนี้ มีหทัยแตกตายเป็น
ตัวอย่าง.

รากะเกิดทางโสตวิญญาณวิถิ เพราะได้ฟังรูปสมบัติเป็นต้นที่คน
อื่นกล่าว หรือได้ฟังเสียงหัวเราะ เสียงเจรจา และเสียงขับร้องด้วยตนเอง
ชื่อว่า **สวณสังสัคคะ** เกี่ยวข้องด้วยการฟัง. แม้ในข้อนั้น ก็มีพระภิกษุหนุ่ม
ชื่อคิสสะผู้อยู่ในปัญจคคพเลนสะ ได้ยินเสียงของธิดาช่างทองผู้อยู่ในคิริคาม
ไปสระปทุมพร้อมกับนางกุมาริกา ๕๐๐ นาง อาบน้ำ เก็บดอกไม้แล้ว
ขับร้องด้วยเสียงสูง (ท่าน) กำลังไปทางอากาศ เลื่อมจากคุณวิเศษเพราะ
กามรากะ จึงถึงความพินาศ เป็นตัวอย่าง.

รากะที่เกิดขึ้นเพราะการลูบคลำอวัยวะของกันและกัน ชื่อว่า **กาย-**
สังสัคคะ ความเกี่ยวข้องด้วยกาย. ก็ภิกษุหนุ่มผู้กล่าวธรรมะและราชธิดา
เป็นตัวอย่างในข้ออื่น. ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มในมหาวิหารกล่าวธรรมะ มหาชน
พากันมาในวิหารนั้น แม้พระราชากับพระอัครมเหสีและราชธิดาก็ได้เสด็จ
มา. แต่่นั้น เพราะอาศัยรูปและเสียงของภิกษุหนุ่มนั้น. รากะกล้าจึงเกิด
ขึ้นแก่ราชธิดา ทั้งเกิดแก่ภิกษุหนุ่มนั้นด้วย. พระราชาทอดพระเนตรเห็น
ดังนั้น ทรงกำหนดรู้ได้ จึงให้วังปราการคือม่าน. คนทั้งสองนั้นจำเป็นต้อง

สวมกอดกันและกัน. คนทั้งหลายจึงเอาปราการคือม่านออกแล้วมองดูอีก ก็ได้เห็นคนทั้งสองตายเสียแล้ว.

ก็ราคะเกิดขึ้น เพราะอำนาจการเรียกหาและการเจรจา^๑กันและกัน ชื่อว่าสมมูลปนสังสัคคะ เกี่ยวข้องด้วยการเจรจากัน. ราคะที่เกิดขึ้น เพราะกระทำการบริโภคร่วมกับนางภิกษุณีทั้งหลาย ชื่อว่าสัมภอกสังสัคคะ เกี่ยวข้องด้วยการกินร่วมกัน. ในสังสัคคะการเกี่ยวข้องกันทั้งสองนี้ มีภิกษุและภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิกเป็นตัวอย่าง. ได้ยินว่า ในคราวฉลองมหาวิหารชื่อว่ามริจวัฏฐิ พระเจ้าทุฏฐคามณิอภัยทรงตระเตรียมมหาทานแล้วอังกาสพระสงฆ์สองฝ่าย. เมื่อเขาถวายยาครุ^๒ร้อนในมหาทานนั้น สามเณรผู้ใหม่ในสงฆ์ ได้ถวายกำไลแก่สามเณรผู้ใหม่ในสงฆ์ซึ่งไม่มีเชิงรองแล้วกระทำการเจรจาปราศรัยกัน. คนทั้งสองนั้นได้อุปสมบทแล้ว มีพรรษา ๖๐ ไปยังฝั่งอื่น กลับได้สัญญาเก่าก่อน เพราะการเจรจาปราศรัยกันและกัน ทันใดนั้นจึงเกิดความสึเนหา ได้ล่วงละเมิดสิกขาบท เป็นปาราชิก.

ความเสน่หาย่อมมีแก่ผู้เกิดการเขวข้อง ด้วยการเกี่ยวข้องอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาการเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง ด้วยประการฉะนี้. ราคะกล้าอันมีราคะเดิมเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น. แต่^๓นั้น ความทุกข์นี้อันเป็นไปตามความเสน่หาย่อมมีมา คือความทุกข์นี้มีประการต่าง ๆ มีโสกะ และปริเทวะ เป็นต้น อันเป็นไปในปัจจุบันและเป็นไปในสัมปรายภพ ซึ่งติดตามความเสน่หานั้นนั่นแหละ ย่อมมีมา คือยอมมีทั่ว ได้แก่ยอมเกิดขึ้น.

อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า การปล่อยจิตในอารมณ์ ชื่อว่าสังสัคคะ. แต่^๔นั้นเป็นเสน่หา และทุกข์อันเกิดจากความเสน่หานี้ ฉะนี้แล. พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นกล่าวถึงกาลานี้ ซึ่งมีประเภทแห่งเนื้อความอย่างนี้แล้ว

จึงกล่าวว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ นั่น ขุศรากลแห่งของทุกข์ซึ่งมีโสภณทุกข์
แล้วเป็นต้น อันไปตามความเสน่หานั้นนั่นแหละ ได้บรรลุปัจเจกโพธิ-
ญาณแล้วแล.

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะควรกระทำอย่างไร. ลำดับ
นั้น พระราชาตรัสว่า ท่านทั้งหลายหรือคนใดคนหนึ่ง มีความประสงค์
จะพ้นจากทุกข์นี้ คนแม่ทั้งหมดนั้น เห็นโทษอันเกิดจากความเสนาหา
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น. ก็ในที่นี้พึงทราบว่ ท่านหมาย
เอาคำที่กล่าวว่า ทุกข์นี้อันไปตามความเสน่หาย่อมมีมาก ดังนี้ นั่นนั่น-
แหละ จึงกล่าวคำนี้ว่า เห็นโทษอันเกิดจากความเสน่หาดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง
เชื่อมความอย่างนี้ว่า ความเสน่หาย่อมมีแก่ผู้เกิดความเกี่ยวข้องด้วยความ
เกี่ยวข้องตามที่กล่าวแล้ว ทุกข์นี้เป็นไปตามความเสน่หา. ย่อมมีมาก
เราเห็นโทษอันเกิดจากความเสน่หา ตามความเป็นจริงอย่างนี้ จึงได้บรรลุ
ดังนี้ แล้วพึงทราบว่ ท่านกล่าวบทที่ ๔ ด้วยอำนาจความเสน่หา
โดยนัยดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น. เบื้องหน้าแต่นั้นไป บทที่ปวงเป็นเช่น
กับที่กล่าวแล้วในคาถาแรก ฉะนี้แล.

จบพรรณาสังสัคคคาถา

พรรณนามิตตสุหัชชคาถา

คาถาว่า มิตฺเต สฺหุชฺเช ดังนี้ เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ? มีเรื่อง
เกิดขึ้นว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์องค์นี้อุปบัติขึ้นแล้ว โดยนัยดังกล่าวในคาถา

แรกนั้นแล ครอบราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี ทำปฐมมานให้บังเกิดแล้ว ทรงพิจารณาว่า สมณธรรมประเสริฐ หรือราชสมบัติประเสริฐ จึงมอบราชสมบัติแก่อำมาตย์ทั้งหลายแล้วได้กระทำสมณธรรม. อำมาตย์ทั้งหลายแม้อันพระปัจเจกโพธิสัตว์ตรัสว่า พวกท่านจงกระทำโดยธรรมโดยสม่ำเสมอ ก็รับสินบนกระทำโดยไม่เป็นธรรม. อำมาตย์เหล่านั้นรับสินบนแล้ว ทำเจ้าของทรัพย์ให้แพ้ คราวหนึ่งทำราชวัลลกคนหนึ่งให้แพ้. ราชวัลลกนั้นจึงเข้าไปพร้อมกับพวกปรงพระกระยาหารของพระราชา แล้วกราบทูลเรื่องทั้งปวงให้ทรงทราบ. ในวันที่สอง พระราชาจึงได้เสด็จไปยังสถานที่วินิจฉัยด้วยพระองค์เอง. ลำดับนั้นพวกมหาชนส่งเสียงอื้ออึงขึ้นว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกอำมาตย์กระทำเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ พระเจ้าข้า แล้วได้กระทำเหมือนจะรบเป็นการใหญ่. ลำดับนั้น พระราชาจึงเสด็จลุกขึ้นจากที่วินิจฉัยแล้วเสด็จขึ้นยังปราสาท ประทับนั่งเข้าสมบัติ มีจิตฟุ้งซ่านเพราะเสียงนั้น ไม่อาจเข้าสมบัติได้. พระราชานั้นทรงดำริว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติสมณธรรมประเสริฐ จึงทรงสละราชสมบัติ ทำสมบัติให้บังเกิดขึ้นอีกแล้วเจริญวิปัสสนาโดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแล กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว และถูกพระสังฆเถระถามกรรมฐานแล้วจึงได้กล่าวคานี.

บรรดามิตรและสหายนั้น ชื่อว่า มิตร เพราะอำนาจของไมตรีจิต. ชื่อว่า สหาย เพราะความเป็นผู้มีใจดี. คนบางพวกเป็นเพียงมิตร เพราะเป็นผู้หวังเกื้อกูลอย่างเดียว ไม่เป็นสหาย. บางพวกเป็นเพียงสหาย โดยทำความสุขใจให้เกิดในการไป การมา การยืน การนั่ง และการโอภา-

ปราศรัย แต่ไม่ได้เป็นมิตร. บางพวกเป็นทั้งสหายและเป็นทั้งมิตร ด้วยอำนาจการกระทำทั้งสองอย่างนั้น.

มิตรนั้นมี ๒ พวก คือ อคาริยมิตร และ อนคาริยมิตร.

บรรดามิตร ๒ พวกนั้น อคาริยมิตรมี ๓ คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขและร่วมทุกข์ ๑ มิตรผู้มีความเอ็นดู ๑. อนคาริยมิตร โดยพิเศษเป็นแต่ผู้บอกประโยชน์ให้เท่านั้น. มิตรเหล่านั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า:-

ดูก่อนคฤหบดีบุตร พึงทราบมิตรผู้มีหทัยดี มีอุปการะโดยสถาน ๔ คือ ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อเพื่อนมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ เมื่อกิจจำต้องทำเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเพิ่มโภคทรัพย์ให้สองเท่าของจำนวนนั้น ๑

อนึ่ง เหมือนอย่างที่ได้ตรัสว่า :-

ดูก่อนคฤหบดีบุตร พึงทราบมิตรผู้มีหทัยดี เป็นผู้ร่วมสุขและร่วมทุกข์โดยสถาน ๔ คือบอกความลับของตนแก่เพื่อนปกปิดความลับของเพื่อน ๑ ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ ๑ แม้ชีวิตก็ยอมสละให้เพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ ๑

อนึ่ง เหมือนอย่างที่ได้ตรัสว่า :-

ดูก่อนคฤหบดีบุตร พึงทราบมิตรผู้มีหทัยดี ผู้มีความรักใคร่โดยสถาน ๔ คือ ไม่นินดีเพราะความเสื่อมเสียของเพื่อน ๑

ยินดีเพราะความเจริญของเพื่อน ๑ ห้ามคนผู้กล่าวโทษของ

เพื่อน ๑ ธรรมเสริญคนที่กล่าวสรรเสริญเพื่อน ๑

อนึ่ง เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า:-

ดูก่อนคหบดีบุตร พึงทราบมิตรผู้มีหทัยดี ผู้แนะนำประโยชน์
ให้โดยสถาน ๔ คือห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความ
ดีงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ บอกทางสวรรค์
ให้ ๑.

บรรดามิตร ๒ พวกนั้น ในที่นี้ประสงค์เอาอคาริยมิตร แต่โดย
ความ ย่อมรวมเอามิตรแม่ทั้งหมด. บทว่า มิตุเต สุหขุเช อนุกรมปมาโน
ได้แก่ เอ็นคูมิตรสหายเหล่านั้น คือต้องการนำสุขเข้าไปให้มิตรเหล่านั้น
และต้องการบำบัดทุกข์ออกไป.

บทว่า หาเปติ อตุลล ความว่า ย่อมทำประโยชน์ ๓ คือ
ทิวฐัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์
อนึ่ง ทำประโยชน์ ๓ คือประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์
ทั้งของตนและของผู้อื่น ให้เสื่อม คือให้พินาศไปโดยส่วนทั้งสอง
คือ โดยทำสิ่งที่ได้แล้วให้พินาศไป ๑ โดยทำสิ่งที่ยังไม่ได้มิให้เกิดขึ้น ๑.
ผู้มีจิตพัวพัน คือแม้จะตั้งตนไว้ในฐานะที่ต่ำอย่างนี้ว่า เว้นผู้นี้เสียเรา
เป็นอยู่ไม่ได้ ผู้นี้เป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้าของเรา ดังนี้ ก็ชื่อว่า
เป็นผู้มีจิตพัวพันแล้ว. แม้จะตั้งตนไว้ในฐานะที่สูงอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้
ปราศจากเราเสียเป็นอยู่ไม่ได้ เราเป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้าของคน
เหล่านั้น ดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตพัวพันแล้ว. ก็ในที่นี้ ท่านประสงค์
เอาผู้มีจิตพัวพันอย่างนี้.

บทว่า **เอตุ ภย** ได้แก่ภัยคือการทำประโยชน์ให้เสื่อมไปนี้ คำนี้ พระราชาตรัสหมายเอาความเสื่อมสมบัติของพระองค์.

บทว่า **สนฺถเว** ความว่า **สันถวะมี ๓ อย่าง** คือค้นหาสันถวะ ทัฎฐิสันถวะ และมิตตสันถวะ ในสันถวะ ๓ อย่างนั้น ค้นหาทั้ง ๑๐๘ ประเภท ชื่อว่า **ค้นหาสันถวะ ทัฎฐิ** ทั้ง ๖๒ ชนิด ชื่อว่า **ทัฎฐิสันถวะ** การอนุเคราะห์มิตรด้วยความเป็นผู้มีจิตผูกพัน ชื่อว่า **มิตตสันถวะ**. บรรดา สันถวะ ๓ เหล่านี้ ในที่นี้ประสงค์เอามิตตสันถวะนั้น. จริงอยู่ สมบัติ ของพระราชนั้นเสื่อม เพราะมิตตสันถวะนั้น. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า เราเห็นภัยนี้ในความสนิทสนม จึงได้บรรลุแล้ว. คำที่เหลือเช่นกับที่ กล่าวแล้วแล.

จบพรรณนามิตตสุหัชชกาถา

พรรณनावังสกพีรกาถา

กาถาว่า **วิโส วิสาโล** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยิ่นว่า ในปางก่อน พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๓ องค์ บวชใน ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสป บำเพ็ญศบิจจากตวัตรสิ้นสองหมื่น ปี แล้วเกิดขึ้นในเทวโลก. จุตจากเทวโลกนั้น บรรดาปัจเจกโพธิสัตว์ เหล่านี้ พระปัจเจกโพธิสัตว์องค์ใหญ่ บังเกิดในราชสกุลของพระเจ้า พาราณสี พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๒ องค์นี้ บังเกิดในราชสกุลชายแดน. พระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งสองนั้น เรียนกรรมฐานแล้ว สละราชสมบัติออก

บวช ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยลำดับ อยู่ที่เจ็มนันทมุลกะ วันหนึ่ง
ออกจากสมาบัติแล้วรำพึงว่า เราทั้งหลายทำกรรมอะไรไว้ จึงได้บรรลุ
โลกุตระสุขนี้โดยลำดับ พิจารณาอยู่ก็ให้เห็นจริยาของตน ๆ ในกาลแห่ง
พระกัสสปพุทธเจ้า. แต่นั้น จึงรำพึงว่า องค์ที่ ๓ อยู่ที่ไหน ก็ได้เห็น
ครองราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี ระลึกถึงคุณทั้งหลายของพระ-
ปัจเจกโพธิสัตว์องค์นั้น คิดว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์นั้น เป็นผู้ประกอบ
ด้วยคุณมีความมักน้อยเป็นต้นตามปกติทีเดียว เป็นผู้โอวาทกล่าวสอน
เฉพาะพวกเรา อดทนต่อถ้อยคำ มีปกติขี้นบาศ เอะอะ เราจะ
แสดงอารมณ์นั้นแล้วจึงจะบอก จึงหาโอกาสอยู่ วันหนึ่ง เห็นพระราช
านั้นทรงประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เสด็จไปยังอุทยาน จึงมาทาง
อากาศแล้วได้ยืนอยู่ที่ควงพุ่มไม้ไผ่ใกล้ประตูอุทยาน. มหาชนไม่อิม แหงน
ดูพระราช โดยกรมองดูพระราช. ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า
มีไหมหนอ ใคร ๆ ไม่กระทำความขวนขวายในการดูเรา จึงตรวจดูอยู่
ก็ให้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสอง ก็ความเสนาหาในพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งสองนั้น เกิดขึ้นแก่พระองค์ พร้อมกับการเห็นทีเดียว. พระองค์จึง
เสด็จลงจากคอส้าง เสด็จเข้าไปหาด้วยมารยาทอันเรียบร้อย แล้วตรัส
ถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายชื่ออะไร ? พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสอง
ทูลว่า มหาบพิตร อาตมภาพทั้งสองชื่ออัสชมานะ. พระราชาตรัสถามว่า
ท่านผู้เจริญ ชื่อว่า อัสชมานะ นี้ มีความหมายอย่างไร ? พระปัจเจก-
พุทธเจ้าทูลว่า มีความหมายว่า ไม่ข้อง ถวายพระพร.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงชี้ที่กอไม้ไผ่แล้วทูลว่า มหาบพิตร
กอไม้ไผ่นี้เอารากลำต้น กิ่งใหญ่ และกิ่งน้อยเกี่ยวกำกันอยู่โดยประการ

ทั้งปวง บุรุษผู้มีดาบในมือเมื่อตัดรากลแล้วดึงออกอยู่ ก็ไม่อาจถอนออกมาได้ แม้นั้นใด พระองค์ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ถูกขังภายในและภายนอก ทำให้พันกันยุ่ง พัวพันติดข้องอยู่ในอารมณ์นั้น ก็หรือว่า หน่อไม้ไผ่นี้ แม้จะอยู่ท่ามกลางกอไผ่นั้น ตั้งอยู่อันอะไร ๆ ไม่รัดติด เพราะยังไม่เกิดกิ่งก็แต่ว่า ใคร ๆ ไม่อาจจะตัดยอดหรือโคนต้นแล้วดึงออกมา แม้นั้นใด อาตมภาพทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ไม่ข้องอยู่ในอะไร ๆ ไปได้ทั่วทุกทิศ ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ทนโค่นนั้นจึงเข้าจตุตถฌาน เมื่อพระราชาทอดพระเนตรดูอยู่นั้นแล ได้ไปยังเงื้อมเขาชื่อว่า นันทมูลกะ ทางอากาศ.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า เมื่อไรหนอ แม้เราก็จะเป็นผู้ไม่ข้องอย่างนี้ ทั้งที่ประทับยืนอยู่ในที่นั้นนั่นเอง ทรงเห็นแจ้งอยู่ได้ กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว. ท่านถูกถามกรรมฐานโดยนัยอันมีในก่อนนั้นแหละ จึงได้กล่าวคานานี้.

ไม้ไผ่ ชื่อว่า วังสะ ในคานานั้น. บทว่า วิสาลโต ได้แก่ แผ่ออกไป. ว อักษร มีอรรถว่าห้ามเนื้อความอื่น อีกอย่างหนึ่ง ว อักษรนี้ คือ เอว อักษร. ในที่นี้ เอ อักษรหายไป ด้วยอำนาจสนธิการต่อ เอ อักษรนั้น เชื่อมเข้ากับบทเบื้องปลาย. เราจักกล่าวข้อนั้นภายหลัง. บทว่า ยถา ใช้ในการเปรียบเทียบ. บทว่า วิสตุโต ได้แก่ คิด นุ่งนังเกี่ยวพัน. บทว่า ปุตุเตสุ ทาเรสุ จ ได้แก่ ในบุตร ธิดา และภรรยา. บทว่า ยา เปกฺขา ได้แก่ ความอยากใด คือ ความเส่นหาอันใด. บทว่า วัสทุกพีโรว อสขฺขมาโน ความว่า ไม่ติดอยู่ ดังหน่อไม้ไผ่. ท่านอธิบายไว้อย่างไร ? (ท่านอธิบายไว้ว่า) ไม้ไผ่แผ่กว้างย่อมเป็นของเกี่ยวพันกันแท้ ฉนั้นใด ความห่วงใยในบุตรธิดาและภรรยาแม้นั้น ก็ฉนั้นนั่น ชื่อว่า

ติดข้องวัตถุเหล่านั้น เพราะเป็นสิ่งรังรัดไว้. เรานั้นมีความห่วงใย ด้วยความห่วงใยนั้น จึงติดข้องอยู่ เหมือนไม้ไผ่ซึ่งแผ่กว้างไปฉะนั้น เพราะเหตุนั้น เราเห็นโทษในความห่วงใยอย่างนี้ จึงตัดความห่วงใยนั้นด้วยมรรคญาณ ไม่ข้องอยู่ด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ในอิฐผลมีลาภเป็นต้น หรือในภพมีกามภพเป็นต้น เหมือนหน่อไม้ไผ่นี้ จึงได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ. คำที่เหลือพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

จบพรรณनावังสกพีรคาถา

พรรณนามิโคธรรณคาถา

คาถาว่า มิโค อธรรณมฺหิ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ภิกษุรูปหนึ่งเป็นพระโยคาวจรในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า กัสสป กระทำกาละแล้ว เกิดขึ้นในสกุลเศรษฐีในเมืองพาราณสี ซึ่งมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มิโคคะมาก เขาได้เป็นผู้ถึงความงามแต่นั้นได้เป็นผู้ผิดภรรยาของคนอื่น กระทำกาละแล้วบังเกิดในนรก ไหม้อยู่ในนรกนั้น ด้วยวิบากของกรรมที่เหลือ จึงถือปฏิสนธิเป็นหญิงในท้องของภรรยาเศรษฐี. สัตว์ทั้งหลายที่มาจากนรก ย่อมมีความร้อนอยู่ด้วย. ด้วยเหตุนี้ ภรรยาของเศรษฐี มีครรภ์ร้อน ทรงครรภ์นั้นโดยยากลำบาก คลอดทาริกาตามเวลา. ทาริกานั้นจำเดิมแต่วันที่เกิดมาแล้ว เป็นที่เกลียดชังของบิดามารดา และของพวกพ้องกับปรีชนที่เหลือ และพอเจริญวัยแล้ว บิดามารดายกให้ในตระกูลใด ได้เป็นที่เกลียดชังของสามี

พ่อสามี และแม่สามีในตระกูลเมื่อนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจเลย. ครั้งเมื่อเขาป่าวร้องงานนักขัตฤกษ์ บุตรของเศรษฐีไม่ปรารถนาจะเล่นกับทาริกานั้น จึงนำหญิงแพศยามาเล่นด้วย. นางทาริกานั้นได้ฟังข่าวนั้น จากสำนักของพวกทาสี จึงเข้าไปหาบุตรของเศรษฐี และแนะนำด้วยประการต่าง ๆ แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ลูกเจ้า ธรรมดาหญิง ถ้าแม่เป็นพระกนิษฐาของพระราชชา ๑๐ พระองค์ หรือเป็นพระธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิก็ตาม แม่ถึงอย่างนั้น จะต้องทำการรับใช้สามี เมื่อสามีไม่เรียกหา ก็ยอมจะได้เสวยความทุกข์ เหมือนถูกเสียบไว้บนหลาว ถ้าดิฉันควรแก่การอนุเคราะห์ ก็ควรจะอนุเคราะห์ ถ้าไม่ควรอนุเคราะห์ ก็ควรปล่อยไป. ดิฉันจักได้ไปยังสกุลแห่งญาติของตน. บุตรของเศรษฐีกล่าวว่า ช่างเถอะ นางผู้เจริญ เธออย่าเสียใจจงเตรียมการเล่นเถิด พวกเราจักเล่นงานนักขัตฤกษ์. ธิดาของเศรษฐีเกิดความอุตสาหะด้วยเหตุสักว่าการเจรจามีประมาณเท่านั้น คิดว่า จักเล่นงานนักขัตฤกษ์พຽງนี้ จึงจัดแจงของเคี้ยวและของบริโภคมากมาย. ในวันที่สอง บุตรของเศรษฐีไม่ได้บอกเลย ได้ไปยังสถานที่เล่น. นางนั่งมองดูหนทางด้วยหวังใจว่า ประเดี๋ยวเขาจักส่งคนมา เห็นพระอาทิตย์ขึ้นแล้ว จึงส่งคนทั้งหลายไป. คนเหล่านั้นกลับมาแล้วบอกว่า บุตรของเศรษฐีไปแล้ว. ธิดาของเศรษฐีนั้นจึงถือเอาสิ่งของทั้งหมดนั้น ซึ่งจัดเตรียมไว้หมดแล้วยกขึ้นบรรทุกยานเริ่มไปยังอุทยาน.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าที่เงื่อนนันทมูลกะ ในวันที่ ๗ ออกจากนิโรธสมาบัติ เคี้ยวไม้ชำระฟันชื่อนาคลดา ล้างหน้าที่สระอโนดาต

แล้วรำพึงว่า วันนี้ เราจักเที่ยวภิกขาจารที่ไหน ได้เห็นธิดาของเศรษฐี
นั้นรู้ว่า กรรมนั้นของธิดาเศรษฐีนี้จักถึงความสิ้นไป เพราะได้ทำสักการะ
ด้วยศรัทธาในเรา จึงยื่นที่พื้นมโนศิลาประมาณ ๖๐ โยชน์ในที่ใกล้เงื้อม
แล้วถือบาตรจีวรเข้าฉานมือภิกขุญาเป็นบาท แล้วมาทางอากาศลงที่หน
ทาง นางเดินสวนทางมา ได้บ้ายหน้าไปยังนครพาราณสี. พวกทาสีเห็น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเข้า จึงบอกแก่ธิดาเศรษฐี นางจึงลงจากยาน
ไหว้โดยเคารพ บรรจุบาตรให้เต็มด้วยของควรเคี้ยวของควรบริโภคนั้น อัน
สมบูรณ์ด้วยรสต่าง ๆ แล้วเอาดอกปทุมปิด เอามือถือกำดอกปทุม โดย
ให้ดอกปทุมอยู่เบื้องล่าง ถวายบาตรในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว
ไหว้ มือถือกำดอกปทุมอยู่ ได้กระทำความปรารถนาว่า ท่านผู้เจริญ
ดิฉันอุบัติในภพใด ๆ พึงเป็นที่รัก ที่ชบใจของมหาชนในภพนั้น ๆ
เหมือนดอกปทุมนี้. ครั้นปรารถนาอย่างนี้แล้ว จึงปรารถนาครั้งที่สองว่า
ท่านผู้เจริญ การอยู่ในครรภ์ลำบาก พึงปฏิสนธิในดอกปทุมเท่านั้น โดย
ไม่ต้องเข้าถึงการอยู่ในครรภ์ ปรารถนาแม้ครั้งที่สามว่า มาตุคามนำ
รังเกียจ แม้ธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังจะต้องไปสู่อำนาจของผู้อื่น
เพราะฉะนั้น ดิฉันอย่าได้เข้าถึงความเป็นหญิง พึงเป็นบุรุษ. แม้ครั้งที่สี่
ก็ปรารถนาว่า ท่านผู้เจริญ ดิฉันพึงล่วงพ้นสังสารทุกข์นี้ ในที่สุด พึง
บรรลุอมตธรรมที่ท่านได้บรรลุแล้วนี้. นางกระทำความปรารถนา ๔
ประการอย่างนี้แล้ว บุชาดอกปทุมกำหนึ่งนั้นแล้วไหว้ด้วยเบญจางค-
ประดิษฐ์ ได้ทำความปรารถนาครั้งที่หนึ่งนี้ว่า กลิ่นและผิวพรรณ
ของดิฉันจงเป็นเหมือนดอกไม้เท่านั้น.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ารับบาตรและกำดอกไม้แล้วขึ้นไปใน
อากาศ กระทำอนุโมทนาแก่ธิดาของเศรษฐี ด้วยภาษานี้ว่า

สิ่งที่ท่านอยากได้แล้ว ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จโดยเร็ว
พลัน ความดำริทั้งปวงจงเต็ม เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ
ฉะนั้น.

แล้วอริยฐานว่า ธิดาเศรษฐีจึงเห็นเราไปอยู่ แล้วได้ไปยังเงื้อมเขา
นั้นหมู่ลูกทางอากาศ. เมื่อธิดาของเศรษฐีเห็นดังนั้น เกิดความปีติมาก
มาย. อกุศลกรรมที่นางกระทำไว้ในระหว่างภพ หมดสิ้นไป เพราะไม่มี
โอกาส นางเป็นผู้บริสุทธิ์ คุจกาชนะทองแดงอันเขาขัดด้วยความเปรี้ยว
ของมะขามฉะนั้น. ทนใดนั่นเอง ชนทั้งปวงในตระกูลสามีและตระกูล
ญาติของนางยินดีแล้ว. ส่งคำอันน่ารักและบรรณาการไปว่า พวกเราจะ
ทำอะไร (จะให้พวกเราทำอะไรบ้าง). แม้สามีก็ส่งคนไปว่า ท่านทั้งหลาย
จงรับนำเศรษฐีธิดามา เราลืมนำแล้วมาอุทยาน. ก็จำเดิมแต่นั้นมา มหาชน
รักใคร่คอยบริหารดูแลนาง คุจจันท์อันได้ทาที่น้ออก คุจแก้วมุกดาหาร
ที่สวมใส่ และคุจระเบียบดอกไม้ฉะนั้น. นางเสวยสุขอันประกอบด้วย
ความเป็นใหญ่และโภคทรัพย์ ตลอดชั่วอายุ ตายแล้วเกิดในดอกปทุมใน
เทวโลก โดยภาวะเป็นบุรุษ. เทวบุตรนั้น แม้เมื่อเดินก็เดินไปในห้อง
ดอกปทุมเท่านั้น จะยืนก็ดี จะนั่งก็ดี จะนอนก็ดี ก็ยืน นั่ง นอน
เฉพาะในห้องแห่งดอกปทุมเท่านั้น. และเทวดาทั้งหลายพากันเรียกเทว-
บุตรนั้นว่า มหาปทุมเทวบุตร. มหาปทุมเทวบุตรนั้นท่องเที่ยวไปใน
เทวบุตรทั้ง ๖ ชั้นเท่านั้น เป็นอนุโลมและปฎิโลม ด้วยอิทธานุภาพนั้น
ด้วยประการอย่างนี้.

ก็สมัยนั้น พระเจ้าพาราณสีมีสตรีสองหมื่นนาง บรรดาสตรีเหล่านั้น
แม่สตรีนางหนึ่งก็ไม่ได้บุตรชาย. อำมาตย์ทั้งหลายจึงทำพระราชโองการให้แจ้ง
พระทัยว่า ข้าแต่สมมติเทพ ควรปรารณาพระโอรสผู้รักษาสกุลวงศ์
เมื่อพระโอรสผู้เกิดในพระองค์ไม่มี แม้พระโอรสที่เกิดในเขต ก็เป็นผู้
ชำระสกุลวงศ์ได้. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสว่า หญิงที่เหลือ ยกเว้น
พระมเหสี จงกระทำการฟ้อนรำโดยธรรมตลอด๗ วัน ดังนี้แล้วรับสั่ง
ให้เที่ยวไปภายนอกได้ตามความปรารณา. แม้ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ได้พระ-
โอรส. อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลอีกว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ธรรมดา
พระมเหสี เป็นผู้เลิศกว่าหญิงทั้งปวง ด้วยบุญและปัญญา ชื่อแม่โฉน
เทพจึงได้พระโอรสในพระครรภ์ของพระมเหสี. พระราชาจึงแจ้งเนื้อ
ความนี้แก่พระมเหสี. พระมเหสีกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า สตรีผู้มี
ศีลมีปกติกล่าวคำสัจ ฟังได้บุตร สตรีผู้ปราศจากหิริโอดตปปะ จะมีบุตร
มาแต่ไหน จึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาท สมทานศีลห้า แล้วรำฟิ่งถึงบ่อย ๆ.
เมื่อพระราชธิดาผู้มีศีลรำฟิ่งถึงศีลห้าอยู่ พระทัยปรารณานบุตรสักว่าเกิด
ขึ้นแล้ว อาสนะของท้าวสักกะจึงสั่นไหว.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงรำฟิ่งไป ได้ทรงรู้แจ้งเรื่องราวนั้นแล้ว
ทรงดำริว่า เราจะให้บุตรผู้ประเสริฐแก่พระราชธิดาผู้มีศีล จึงเสด็จมา
ทางอากาศ ประทับยืนอยู่ตรงหน้าพระเทวีแล้วตรัสว่า นี่แน่ะเทวี เธอ
จะปรารณาอะไร. พระเทวีทูลว่า ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันปรารณา
พระโอรส. ท้าวสักกะตรัสว่า นี่แน่ะเทวี เราจะให้โอรสแก่เธอ อย่าคิด
ไปเลย แล้วเสด็จไปเทวโลก ทรงรำฟิ่งว่า เทวบุตรผู้จะหมดอายุใน
เทวโลกนี้ มีหรือไม่หนอ ทรงทราบว่ มหาปทุมเทวบุตรนี้ จักเป็นผู้ใคร่

จะไปยังเทวโลกเบื้องบนด้วย จึงไปยังวิมานของมหาปทุมเทวบุตรนั้นแล้ว
อ่อนน้อมว่า พ่อมหาปทุม เธอจงไปยังมนุษยโลกเถิด. มหาปทุมเทวบุตร
กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชาเจ้า พระองค์อย่าตรัสอย่างนี้ ข้าพระองค์
เกลียดมนุษยโลก. ท้าวสักกะตรัสว่า นี่แน่ะพ่อ เธอกระทำบุญไว้ใน
มนุษยโลก จึงได้อุบัติในเทวโลกนี้ เธอตั้งอยู่ในมนุษยโลกนั้นนั่นแหละ
จะพึงบำเพ็ญบารมีได้ ไปเถอะพ่อ. มหาปทุมเทวบุตรทูลว่า ข้าแต่มหา
ราชาเจ้า การอยู่ในครรรค์เป็นทุกข์ ข้าพระองค์ไม่อาจอยู่ในครรรค์นั้น.
ผู้อื่นท้าวสักกะตรัสอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ ว่า นี่แน่ะพ่อ การอยู่ในครรรค์จะ
ไม่มีแก่เธอ เพราะเธอได้กระทำกรรมไว้ โดยประการที่จักบังเกิดเฉพาะ
ในห้องแห่งดอกปทุมเท่านั้น จงไปเถอะพ่อ ดังนี้ จึงรับคำเชิญ.

มหาปทุมเทวบุตรนั้นจุติจากเทวโลก. แล้วบังเกิดในห้องแห่งดอก
ปทุม ในสระโบกขรณีอันคาคด้วยแผ่นศิลา ในอุทยานของพระเจ้า
พาราณสี. และกินนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระมเหสีทรงพระสุบินไปว่า พระ
องค์แวดล้อมด้วยสตรีสองหมื่นนาง เสด็จไปอุทยาน ได้พระโอรสในห้อง
ปทุมในสระโบกขรณีอันคาคด้วยศิลา. เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระนาง
ทรงศีลอยู่ ได้เสด็จไปในพระอุทยานนั้นทรงเห็นดอกปทุมดอกหนึ่ง.
ดอกปทุมนั้นไม่ได้ย้อมสีสิ่งทั้งไม่ได้อยู่ในที่ลึก. ก็พร้อมกับที่พระนาง
ทรงเห็นเท่านั้น ความรักประจวบดังบุตรเกิดขึ้นในดอกปทุมนั้น. พระ
นางเสด็จลงด้วยพระองค์เอง ได้เด็ดเอาดอกปทุมนั้นมา. เมื่อดอกปทุม
พอสักว่าพระนางทรงจับเท่านั้น กลับทั้งหลายก็แย้มบาน. พระนางได้ทรง
เห็นทารกจรูปรูปภูิมาทองคำในดอกปทุมนั้น. ครั้นทรงเห็นเท่านั้นก็ทรง
เปล่งพระสุรเสียงว่า เราได้ลูกชายแล้ว. มหาชนได้เปล่งเสียงสาธุการถึง

พันครั้ง ทั้งได้ส่งข่าวแก่พระราชด้วย. พระราชาทรงสดับแล้วตรัสถามว่า ได้ที่ไหน ได้ทรงสดับถึงสถานที่ใด จึงตรัสว่า อุทยานและดอกปทุมเป็นของเรา เพราะฉะนั้น บุตรนี้ชื่อว่าบุตรผู้เกิดในเขต เพราะเกิดในเขตของเรา จึงให้เข้ามายังนคร ให้สตรีสองหมื่นนางกระทำหน้าที่เป็นแม่นม. สตรีใด ๆ รู้ว่าพระกุมารชอบ ก็ให้เสวยของเคี้ยวที่ทรงปรารถนาแล้ว ๆ สตรีนั้น ๆ ย่อมได้ทรัพย์หนึ่งพัน. เมืองพาราณสีทั้งสิ้นรำลึกกันชนทั้งปวงได้ส่งบรรณาการตั้งพันไปถวายพระกุมาร. พระกุมารไม่ทรงสนพระทัยถึงบรรณาการนั้น ๆ อันพวกนางนมทูลว่า จงเคี้ยวกินสิ่งนี้ จงเสวยสิ่งนี้ ทรงเบื่อบรรณาการเสวย จึงเสด็จไปยังชุ่มประตุ ทรงเล่นลูกกลมอันทำด้วยครั้ง.

ในครั้งนั้น มีพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อาศัยเมืองพาราณสี อยู่ในป่าอิสิปตนะ ท่านลุกขึ้นแต่เช้ามืด กระทำกิจทั้งปวงมีเสนาสนวัตร บริกรรมร่างกาย และมนสิการกรรมฐานเป็นต้น แล้วออกจากที่เรือนรำพึงอยู่ว่า วันนี้เราจักรับภิกษาที่ไหน ได้เห็นคุณสมบัติของพระกุมาร จึงใคร่ครวญว่า พระกุมารนี้เมื่อชาติก่อน ได้ทำกรรมอะไรไว้ ได้ทราบว่าเป็นพระกุมารนี้ได้ถวายบิณฑบาตแก่คนเช่นกับเรา แล้วปรารถนาความสำเร็จแล้ว ความปรารถนาอีกข้อหนึ่งยังไม่สำเร็จ เราจักให้อารมณ์แก่พระกุมารนั้นด้วยอุบาย ครั้นคิดแล้วจึงได้ไปยังสำนักของพระกุมารนั้น ด้วยการภิกษาจาร พระกุมารเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้วตรัสว่า ข้าแต่พระสมณะ ท่านอย่ามาที่นี่ เพราะคนเหล่านี้จะกล่าวแก่ท่านว่า จงเคี้ยวกินสิ่งนี้ จงบริโภคสิ่งนี้. โดยการกล่าวคำเดียวเท่านั้น พระปัจเจก-

พุทธเจ้าก็กลับจากที่นั่น ได้ไปยังเสนาสนะของตน พระกุมารจึงกล่าว
กะบิรว่า พระสมณะนี้เพียงแต่เรากล่าวเท่านั้นก็กลับไป ท่านโกธ
เราระมังหนอ. พระกุมารนั้นอันพวกบิรารชนเหล่านั้นทูลว่า ชรรมา
บรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่มุ่งหน้าที่จะโกธ คนอื่นมีใจเลื่อมใสถวายสิ่งใด
ก็ยังอัศพาให้เป็นไปด้วยสิ่งนั้น จึงทรงดำริว่า สมณะชื่อเห็นปานนี้
โกธแล้ว เราจักให้ท่านอดโทษ จึงกราบทูลแก่พระชนกชนนี แล้ว
เสด็จขึ้นทรงช้างไปยังป่าอิสิปตะนะ ด้วยราชานุกาพอันยิ่งใหญ่ ทอดพระ-
เนตรเห็นฝูงเนื้อจึงตรัสถามว่า พวกเหล่านี้ ชื่ออะไร? บิรารชนทูลว่า
ข้าแต่เจ้านาย สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าเนื้อ. พระกุมารตรัสว่า พวกคนผู้กล่าวแก่
เนื้อเหล่านี้ว่า จงกินสิ่งนี้ จงบริโภคสิ่งนี้ จงลิ้มสิ่งนี้ ดังนี้แล้วปรนนิบัติ
อยู่ มีอยู่หรือ. บิรารชนทูลว่า ไม่มีพระเจ้าข้า เนื้อเหล่านี้มันอยู่ในที่
ที่มีหญ้าและน้ำอันหาได้ง่าย. พระกุมารดำริว่า เมื่อไรหนอ แม้เราก็ควร
จะอยู่เหมือนพวกเนื้อเหล่านั้น ไม่มีใครรักษาเลยอยู่ในที่ที่ปรารถนา แล้ว
ถือเอาเรื่องนี้ให้เป็นอารมณ์. ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้ารู้ว่า พระกุมาร
เสด็จมา จึงกวาดทางไปเสนาสนะและที่จงกรมทำให้เกลี้ยง แล้วเดิน
จงกรม ๑-๒-๓ ครั้ง แสดงรอยเท้าไว้ แล้วกวาดสถานที่พักกลางวัน
และบรรณศาลา กระทำให้เกลี้ยงแสดงรอยเท้าเข้าไป ไม่แสดงรอยเท้า
ที่ออกแล้วได้ไปเสียที่อื่น. พระกุมารเสด็จไปที่นั่น ทรงเห็นสถานที่นั้น
เขากวาดไว้เกลี้ยง ได้ทรงสดับบิรารชนกล่าวว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า
นั้น เห็นจะอยู่ที่นี้ จึงตรัสว่า สมณะนั้นแม้เข้าก็โกธ ย่อมมาเห็นสถานที่
ของตนถูกข้างและม้าเป็นต้นเหยียบย่ำ จะโกธมากขึ้น พวกท่านจงยืน
อยู่ที่นี้แหละ แล้วเสด็จลงจากคอช้าง พระองค์เดียวเสด็จเข้าไปยังเสนาสนะ

ทรงเห็นรอยเท้าในสถานที่ที่กวาดไว้อย่างดี โดยถูกต้องตามระเบียบ จึงทรงดำริว่า บัดนี้ สมณีนี้นั้นจงกรมอยู่ในที่นี้ ไม่คิดเรื่องการค้าขาย เป็นต้น สมณีนี้นั้นเห็นจะคิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนถ่ายเดียวเป็นแน่ มีพระมนัสเลื่อมใส เสด็จขึ้นที่จงกรม ทรงทำวิตกอันแน่นหนาให้ออกห่างไกล เสด็จไปประทับนั่งบนแผ่นหิน ทรงเกิดอารมณ์แน่วแน่เสด็จเข้าไปยังบรรณศาลา ทรงบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ถูกปุโรหิตตามกรรมฐานโดยนัยก่อนนั้นแหละ จึงประทับนั่งบนพื้นห้องฟ้า ได้ตรัสพระคาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิโค ได้แก่ เนื้อ ๒ ชนิด คือ เนื้อทราย ๑ เนื้อแก้ง ๑. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า มิโค นี้ เป็นชื่อของสัตว์ ๔ เท้าที่อยู่ในป่าทั้งหมด. แต่ในที่นี้ ประสงค์เอาเนื้อแก้ง เกจิอาจารย์ท่านกล่าวไว้ดังนี้. บทว่า อรณฺณมฺหิ ความว่า เว้นบ้านและอุปจารของบ้าน ที่เหลือจัดเป็นป่า แต่ในที่นี้ประสงค์เอาอุทยาน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอธิบายว่าในอุทยาน ศัพท์ ยถา ใช้ในอรรถว่า เปรียบเทียบ. บทว่า อพทฺธิ แปลว่า ไม่ถูกผูกด้วยเครื่องผูกคือเชือก เป็นต้น. ด้วยคำนี้ ท่านแสดงถึงจริยาอันปราศจากความน่ารังเกียจ. บทว่า เยนิจฺจกคฺจฺจติ โจราย ความว่า ไปหาเหยื่อโดยทิสภาที่คนปรารถนาจะไป สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เนื้อที่อยู่ในอรัญญ์เที่ยวไปในอรัญญ์ป่าใหญ่
เดินอย่างวางใจ ยืนอย่างวางใจ นั่งอย่างวางใจ นอนอย่าง
วางใจ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่
อยู่ในสายตาของนายพราน แม้นั้นใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัจจจากามทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึง
ปฐมฌานอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า กระทำ
มารให้ตามหาร่องรอยไม่ได้ เธอกำจัดดวงตาของมารได้แล้ว
ไปยังที่ที่มารผู้มีจักขุมองไม่เห็น.

เนื้อความพิสดารแล้ว. บทว่า เสริตฺ ใต้แก่ ความเป็นไปที่มีความ
พอใจหรือความเป็นผู้เกี่ยวเนื่องกับคนอื่น. ท่านกล่าวอธิบายว่า เนื้อ
ไม่ถูกผูกในป่าย่อมไปหาเหยื่อตามความปรารถนา ฉันทใด เมื่อไรหนอ
แม้เราก็กิ่งตัดเครื่องผูกคือตัณหา เทียวไปอย่างนั้น ฉันทนั้น. วิญญูชน
คือคนผู้เป็นบัณฑิตหวังความเสรี กิ่งเทียวไปผู้เดียว ฉะนั้นแล.

จบพรรณนามิโคธรรุญญาคา

พรรณนาอามันตนาคาถา

คาถาว่า อามนฺตนา โหติ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า อำมาตย์ทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าในสมัยเป็นที่บำรุงใหญ่ของ
พระเจ้าพาราณสี. บรรดาอำมาตย์เหล่านั้น อำมาตย์คนหนึ่งกราบทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ มีสิ่งทีควรจะทรงสดับ จึงทูลขอให้เสด็จไป ณ ส่วนข้าง
หนึ่ง. พระราชาได้เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะแล้วเสด็จไป. อีกคนหนึ่งทูล
ขอให้ประทับนั่งในที่บำรุงใหญ่อีก. อำมาตย์คนหนึ่งทูลขอให้ประทับนั่งบน
คอช้าง อำมาตย์คนหนึ่งทูลขอให้ประทับนั่งบนหลังม้า. อำมาตย์คนหนึ่ง
ทูลขอให้ประทับนั่งในรถทอง อำมาตย์คนหนึ่งทูลขอให้ประทับนั่งวอเสด็จ

ไปอุทาน. พระราชาได้เสด็จลงจากวอนนั้นเสด็จไป. อำมาตย์อื่นอีกทูลขอ ให้เสด็จจาริกในชนบท. พระราชาทรงสดับคำของอำมาตย์เมื่อนั้น จึงเสด็จลงจากคอกช้าง แล้วได้เสด็จไป ณ ส่วนข้างหนึ่ง. เมื่อเป็นอย่างนั้น พระองค์ทรงระอาพวกอำมาตย์เหล่านั้น จงทรงผนวช. อำมาตย์ทั้งหลาย จึงเจริญด้วยความเป็นใหญ่. บรรดาอำมาตย์เหล่านั้น อำมาตย์คนหนึ่ง ไปกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์โปรดประทานชนบท ชื่อโน้นแก่ข้าพระบาท. พระราชาตรัสกะอำมาตย์นั้นว่า คนชื่อโน้นกินอยู่. อำมาตย์นั้นไม่เอื้อเพื่อพระดำรัสของพระราชากราบทูลว่า ข้าพระบาทจะ ไปยึดเอาชนบทนั้นกิน คังนี้แล้ว ไปในชนบทนั้นก่อการทะเลาะกัน คน ทั้งสองพากันมายังสำนักของพระราชาอีก แล้วกราบทูลโทษของกันและกัน. พระราชาทรงดำริว่า เราไม่อาจให้พวกอำมาตย์เหล่านั้นยินดีได้ ทรงเห็นโทษในความโลภของอำมาตย์เหล่านั้น เห็นแจ้งอยู่กระทำให้แจ้งพระ- บังเจกโพธิญาณ. พระองค์ได้กล่าวอุทานนี้ โดยนัยอันมีในก่อน.

ความหมายของอุทานนั้นว่า. บุคคลผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสหาย ย่อม จะมีการเรียกร้องโดยประการนั้นโดยนัยมีอาทิว่า จะฟังเรื่องนี้ จงให้ สิ่งนี้แก่เรา ทั้งในการอยู่กล่าวคือการนอนกลางวัน ในการยืนกล่าวคือ ที่บำรุงให้ ในการไปกล่าวคือการไปอุทาน และในการจาริกกล่าว คือการจาริกไปในชนบท เพราะฉะนั้น เราจึงระอาในข้อนั้น การคบหาอริยชนนี้ มีอานิสงส์มิใช่น้อยเป็นสุขโดยส่วนเดียว แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น คนเลวทุกคนผู้ถูกความโลภครอบงำ ก็ไม่ปรารถนาการบรรพชา เราเห็น ความไม่โลภนั้น และความประพฤติตามความพอใจตน ด้วยอำนาจ

ภัพพบุคคล โดยไม่ตกอยู่ในอำนาจของคนอื่น เริ่มวิปัสสนาแล้ว จึง
บรรลुพระปัจเจกโพธิญาณโดยลำดับ. คำที่เหลือนั้นยั้งกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนามันตนาคาถา

พรรณนาจิตตาทติกาถา

คาถาว่า จิตฺตาท ติ ดั้งนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี ได้มีพระราชาพระนามว่า เอกปุตตก-
พรหมทัต พระราชานั้นมีพระโอรสน้อยผู้เดียวเป็นที่โปรดปรานเสมอด้วย
ชีวิต. พระราชาจะทรงพาเอาแต่พระโอรสน้อยเสด็จไปในทุกพระอิริยาบถ
วันหนึ่งเสด็จไปยังพระราชอุทยาน ทรงเว้นพระโอรสนั้นเสีย เสด็จไป
แล้ว. ฝ่ายพระกุมารสิ้นพระชนม์ด้วยพยาธิอันเกิดขึ้นแล้วในวันนั้นเอง.
อำมาตย์ทั้งหลายปรึกษากันว่า แม้พระทัยของพระราชาที่จะแตกเพราะ
ความเส่นหาในพระโอรส จึงไม่กราบทูลให้ทรงทราบ พวกนั้นเผาพระ-
กุมารนั้น. พระราชาทรงเมาน้ำจันท์อยู่ในพระราชอุทยาน ไม่ได้ระลึก
ถึงพระโอรส แม้ในวันที่ ๒ ก็เหมือนกัน ในเวลาทรงสนานและเวลา
เสวยก็ได้ทรงระลึกถึง. ลำดับนั้น พระราชาเสวยแล้วประทับนั่งอยู่ ทรง
ระลึกชนได้จึงรับสั่งว่า พวกท่านจงนำลูกชายของเรามา. อำมาตย์
ทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องราวนั้นแก่พระราชา โดยวิธีอันเหมาะสม. ลำดับ
นั้น พระองค์ถูกความโศกครอบงำประทับนั่ง ทรงทำไว้ในพระทัยโดย
อุบายอันแยบคายอย่างนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้

จึงเกิด พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลมโดยลำดับอยู่อย่างนี้ ได้ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณ. คำที่เหลือ เช่นกับที่กล่าวแล้วในวรรณนาแห่งสังคคคานันนั้นแหละ. เว้นพรรณนา ความในคาถา.

ก็พรรณนาความมีว่า. การเล่นชื่อว่า จิตฺตทา. การเล่นนั้นมี ๒ อย่าง คือเล่นหางกาย ๑ เล่นทางวาจา ๑. บรรดาการเล่น ๒ อย่างนั้น การเล่น มีอาทิอย่างนี้ คือเล่นข้างข้าง เล่นม้าข้าง เล่นรถข้าง เล่นธนูข้าง เล่นคาบข้าง ชื่อว่าเล่นทางกา. การเล่นมีอาทิอย่างนี้คือ การขับร้อง การกล่าวโศลก เอาปากทำกลอง และเปิงมาง ชื่อว่าการเล่นทางวาจา ความยินดีในกามคุณ ๕ ชื่อว่า รติ. บทว่า วิปุล ได้แก่ เอิบอาบไปทั่วอรรถภาพ โดยการตั้งอยู่จนกระทั่งจรดเชื้อในกระดูก. คำที่เหลือปรากฏชัดแล้ว. ก็แม้วาจาประกอบความอนุสนธิในคาถานี้ ก็พึงทราบโดยนัย ที่กล่าวแล้วในสังคคคานันนั้นแล. และเบื้องหน้าแต่นั้นไป เรื่องราว ทั้งปวงก็เหมือนกัน.

จบพรรณนาจิตตาทารตिकाถา

พรรณนาจาตุททิสคาถา

คาถาว่า จาตุททิสโต ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในปางก่อน พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๔ องค์ บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสป บำเพ็ญคตบิจจากตวัตรอยู่สองหมื่นปี

แล้วบังเกิดในเทวโลก. จุตจากเทวโลกนั้นแล้ว บรรดาพระปัจเจก-
โพธิสัตว์เหล่านั้น พระปัจเจกโพธิสัตว์องค์ใหญ่ ได้เป็นพระเจ้าพาราณสี.
พระปัจเจกโพธิสัตว์ที่เหลือได้เป็นพราชาตามปกติ. ฝ่ายพระราชาทัง
๕ องค์นั้น เรียนกรรมฐานแล้วทรงสละราชสมบัติออกบวช ได้เป็นพระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าโดยลำดับ แล้วอยู่ที่เงื่อนนันทมูลกะ วันหนึ่ง ออกจาก
สมบัติแล้วรำพึงถึงกรรมและสหายของตน โดยนัยดังกล่าวแล้วในวังส-
กพิรคาถา ครั้นรู้แล้วจึงหาโอกาสเพื่อจะแสดงอารมณ์แก่พระเจ้าพาราณสี
ด้วยอุบาย. ก็พระราชานั้นตกพระทัยในเวลากลางคืนถึง ๓ ครั้ง ทรง
กลัวจึงทรงร้องด้วยความระทมพระทัย เสด็จวิ่งไปที่พื้นใหญ่. แม้ถูก
ปุโรหิตผู้ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ทูลถามถึงการบรรทมเป็นสุขสบายก็ตรัสว่า ท่าน
อาจารย์ เราจะมีความสุขมาแต่ไหน แล้วทรงบอกเรื่องราวทั้งหมดนั้น
ฝ่ายปุโรหิตคิดว่า โรคนี้ใคร ๆ ไม่อาจแนะนำด้วยเภสัชกรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง มีการถ่ายยาเบื่องสูงเป็นต้น แต่อุบายสำหรับจะกินเกิดขึ้น
แก่เราแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า นี่เป็นบุญนิमितแห่งความ
เสื่อมราชสมบัติและอันตรายแห่งพระชนม์ชีพเป็นต้น ทำให้พระราชา
ตกพระทัยมากขึ้น แล้วกราบทูลว่า เพื่อจะให้บุญนิमितนั้นสงบ พระองค์
พึงประทานช้าง ม้า และรถเป็นต้นมีประมาณเท่านี้ ๆ กับทั้งเงินและ
ทองให้เป็นทักษิณานุชาญ ดังนี้แล้วให้จัดแจงการบูชาญ.

ลำดับนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เห็นสัตว์มีปราณ-
หลายพันที่เขาประมวลมาเพื่อประโยชน์แก่ญ จึงคิดว่า เมื่อพระราชา
ทรงกระทำการนี้ พระองค์จักเป็นผู้อันใคร ๆ ให้ตรัสรู้ได้ยาก เอาเถอะ

เราทั้งหลายจะล่องหน้าไปคอยดูพระราชานั้น จึงมาเที่ยววิณฑาท ได้
ไปที่พระลานหลวงตามลำดับ โดยนัยดังกล่าวแล้วในวังสภพรีคาถา.
พระราชารประทับยืนที่สีหบัญชร ทอดพระเนตรพระลานหลวง ได้เห็น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น และพร้อมกับการเห็นนั้นแหละ ความ
เสนาหาได้เกิดขึ้นแก่พระองค์. ลำดับนั้น จึงรับสั่งให้นิมนต์พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าเหล่านั้นมา นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่ปูลาดแล้ว ณ พื่นกลางแจ้ง
ให้ฉันโดยเคารพ แล้วตรัสถามพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้กระทำกตกิจเสร็จ
แล้วว่า ท่านทั้งหลายเป็นใคร? พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตอบว่า มหาบพิตร
พวกอาตมาชื่อว่า จาคุทิส. พระราชาถามว่า ท่านผู้เจริญ ความหมายของคำ
ว่าจาคุทิสนี้เป็นอย่างไร? พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตอบว่า มหาบพิตร พวก
อาตมาไม่มีความกลัว หรือความสะดุ้งใจในที่ไหน ๆ จากที่ไหน ๆ ในทิศ
ทั้ง ๔. พระราชาถามว่า ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไร ความกลัวนี้จึงไม่มี
แก่ท่านทั้งหลาย. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าถวายพระพรว่า มหาบพิตร อาตมา
ทั้งหลายเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ด้วยเหตุนี้ ความกลัวนั้นจึง
ไม่มีแก่พวกอาตมา ดังนี้แล้วลุกจากอาสนะได้ไปยังสถานที่อยู่ของตน.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า สมณะเหล่านี้พากันกล่าวว่า ไม่
มีความกลัว เพราะเจริญเมตตาเป็นต้น แต่พวกพราหมณ์พากันพรรณนา
การฆ่าสัตว์หลายพันตัว คำของพวกไหนหนอเป็นคำจริง. ลำดับนั้นพระ-
องค์ได้มีความดำริดังนี้ว่า สมณะทั้งหลายล้างของไม่สะอาดด้วยของสะอาด
แต่พวกพราหมณ์ล้างของไม่สะอาด ด้วยของไม่สะอาด ก็ใคร ๆ ไม่อาจ
ล้างของไม่สะอาดด้วยของไม่สะอาด คำของบรรพชิตเท่านั้นเป็นคำจริง.
พระองค์จึงเจริญพรหมวิหารทั้ง ๔ มีเมตตาเป็นต้นต้น โดยนัยมีอาทิว่า ขอ

สัตว์ทั้งปวงจงเป็นสุข ๆ เกิด ทรงมีพระทัยแผ่ประโยชน์เกื้อกูล ทรงสั่ง
อำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกท่านจงปล่อยสัตว์ทั้งหมด สัตว์ทั้งหมดจงดื่มน้ำ
เย็น กินหญ้าเขียวสด และลมเย็นจงรำเพยพัดสัตว์เหล่านั้น. อำมาตย์
เหล่านั้นได้กระทำตามรับสั่งทุกประการ.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า เราพ้นจากกรรมชั่ว เพราะคำ
ของกัลยาณมิตร จึงประทับนั่งอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง เจริญวิปัสสนา ได้
ทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ ก็ในเวลาเสวย เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูลว่า
ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงเสวย ถึงเวลาแล้วพระเจ้าข้า พระองค์
ได้ตรัสคำทั้งปวงโดยนัยก่อนนั้นแล้วว่า เรามีใช้พระราชา ดังนี้เป็นต้น
แล้วได้ตรัสอุทานคาถาและพยากรณ์คาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จาคุทธิโส** ความว่า มีปกคิอยู่ตาม
สบายในทิศทั้ง ๔ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จาคุทิศ เพราะมีทิศทั้ง ๔ อัน
แผ่ไปด้วยพรหมวิหารภาวนา โดยนัยมีอาทิว่า แผ่ไปยังทิศหนึ่งอยู่. ชื่อว่า
ผู้ไม่มีปฏิฆะ เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์หรือสังขารในที่ไหนๆ ในทิศทั้ง ๔
นั้น เพราะความกลัว. บทว่า **สนตุสุตมาโน** ได้แก่ ผู้สันโดษด้วย
อำนาจสันโดษ ๑๒ อย่าง. บทว่า **อิตริตเรน** ได้แก่ ด้วยปัจจัยสูง ๆ ต่ำๆ
ในคำว่า **ปริสฺสยานํ สหิตา อณฺมภึ** นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ ชื่อว่า **ปริสฺสยะ**
เพราะเบียดเบียนรอบกายและจิต หรือยังสมบัติแห่งกายและจิตให้เสื่อมไป
รอบ หรืออาศัยกายและจิตนั้นนอนอยู่. คำว่า **ปริสฺสยะ** นี้ เป็นชื่อของ
อุปัทวันตรายทางกายและจิต ที่เป็นภายนอก มีสีหะและพยัคฆ์เป็นต้น
ที่เป็นภายใน มีกามฉันทะเป็นต้น. ชื่อว่า **อดกถัน** อันตรายอันเบียดเบียน

เหล่านั้น ด้วยอริวาสนขันติ และด้วยธรรมทั้งหลายมีวิริยะเป็นต้น. ชื่อว่า
ผู้ไม่หวาดสะอึ้ง เพราะไม่มีความกลัวอันทำให้ตัวแข็ง. ท่านกล่าว
อธิบายไว้อย่างไร. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า สันโคชด้วยปัจจัยตามมีตาม
ได้ เหมือนสมณะ ๔ จำพวกเหล่านั้น ดำรงอยู่ในสันโคชอันเป็นปทัช-
ฐานของการปฏิบัตินี้ ชื่อว่าอยู่ตามผาสูกในทิศ ๔ เพราะเจริญเมตตา
เป็นต้นในทิศทั้ง ๔ และชื่อว่าเป็นผู้ไม่ขัดเคือง เพราะไม่มีความกลัวแต่
การเบียดเบียนในสัตว์และสังขารทั้งหลาย. ผู้นั้นชื่อว่ามีผู้คัดค้านอันตราย
อันเบียดเบียน เพราะเป็นผู้ที่อยู่ตามความสบายในทิศทั้ง ๔ และชื่อว่าเป็น
ผู้ไม่หวาดสะอึ้ง เพราะความเป็นผู้ไม่ขัดเคือง เราเห็นคุณของการปฏิบัติ
อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ แล้วปฏิบัติโดยแยบคาย ได้บรรลุพระปัจเจก-
โพธิญาณแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า เรารู้ว่า บุคคลผู้สันโคช
ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ เป็นผู้ที่อยู่ตามความสบายใน ๔ ทิศ โดยนัย
ดังกล่าวแล้ว เหมือนพระสมณะเหล่านั้น จึงปรารถนาความเป็นผู้ที่อยู่ตาม
สบายในทิศ ๔ อย่างนั้น ปฏิบัติโดยแยบคายจึงได้บรรลุ เพราะฉะนั้น
แม้ผู้อื่นเมื่อปรารถนาฐานะเช่นนี้ พึงเป็นผู้คัดค้านอันตรายอันเบียดเบียน
โดยความเป็นผู้ที่อยู่ตามสบายในทิศ ๔ และเป็นผู้ไม่หวาดสะอึ้ง โดยความ
เป็นผู้ไม่ขัดเคือง เทียบกับผู้เดียวเหมือนนอแรด. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าว
แล้วนั้นแล.

จบพรรณนาจากุททกนิกาย

พรรณนาทูลสังคคาถา

คาถาว่า **ทูลสูงคหา** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสีสวรรคตแล้ว แต่ในวันโสภณเสร์าล่วงเลยไปแล้ว วันหนึ่ง อำมาตย์ทั้งหลายทูลอ้อนวอนว่า ธรรมดาพระราชาทองหลายจำต้องปรารภนาพระอัครมเหสีในราชกิจนั้น ๆ อย่างแน่นอน ดังพวกข้าพระบาทขอโอกาส ขอสมมติเทพทรงนำพระเทวีองค์อื่นมา. พระราชาตรัสว่า นี่แน่ะพนาย ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งหลายจงรู้กันเองเถิด. อำมาตย์เหล่านั้นพากันแสวงหาอยู่ พระราชาในราชอาณาจักรใกล้เคียงสวรรคต พระเทวีของพระราชานั้นปกครองราชสมบัติ และพระเทวีนั้นได้มีพระครรภ์. อำมาตย์ทั้งหลายระว่าพระเทวีนี้เหมาะสมแก่พระราชินี จึงทูลอ้อนวอนพระนาง. พระนางตรัสว่า ธรรมดาหญิงมีครรภ์ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของคนทั้งหลาย ถ้าพวกท่านจะรอจนกว่าเราจะคลอด เมื่อเป็นอย่างนั้น ย่อมเป็นการดี ถ้าไม่รอ พวกท่านก็จงหาหญิงอื่นเถิด. อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลความนั้นแม่แก่พระราชินี. พระราชาตรัสว่า พระนางแม้จะมีครรภ์ก็ช่างเถอะ พวกท่านจงนำมาเถิด. อำมาตย์เหล่านั้นจึงนำมา. พระราชาทรงอภิเษกพระเทวีนั้นแล้ว ได้ประทานเครื่องใช้สอยสำหรับพระมเหสีทุกอย่าง. ทรงสงเคราะห์พระนางและบริวารชน ด้วยเครื่องบรรณาการมีอย่างต่าง ๆ. พระมเหสีนั้นประสูติพระโอรสตามกาลเวลา. พระราชาทรงกระทำโอรสของพระนางนั้นไว้ที่พระเพลา และพระอูระในพระอิริยาบถทั้งปวง คุณพระโอรสของพระองค์. ครั้งนั้น บริวารชนของพระเทวีนั้นพากันคิดว่า พระราชาทรงสงเคราะห์

อย่างยิ่ง ทรงกระทำความคุ้นเคยเป็นล้นพ้นในพระกุมาร เอาเถอะพวก
เราจักอุยงพระกุมารนั้นให้แตกกัน.

แต่นั้น จึงพากันทูลพระกุมารว่า ข้าแต่พ่อ พระองค์เป็นโอรส
แห่งพระราชบิดาของข้าพระบาททั้งหลาย ไม่ได้เป็นพระโอรสของพระราช
องค์นี้ พระองค์อย่าทรงไว้ว่างพระทัยพระราชบิดาองค์นี้. ที่นั่น พระกุมาร
อันพระราชบิดาตรัสว่า มาซิลูก ดังนี้ก็ดี เอาพระหัตถ์ตั้งมาก็ดี ก็ไม่ติด
พระราชบิดาเหมือนแต่ก่อน. พระราชาทรงพิจารณาอยู่ว่า เหตุอะไรกัน
ทรงทราบเรื่องราวนั้น ทรงเบื่อหน่ายว่า คนเหล่านั้นแม้เราจะสงเคราะห์
อยู่ ก็ยังมีความประพฤติวิปริตอยู่นั่นเอง จึงทรงพระราชสมบัติออกทรง
ผนวช. ฝ่ายอำมาตย์และบริวารชนทั้งหลายทราบข่าว พระราชาทรงผนวช
ก็พากันบวชเป็นอันมาก. พระราชาพร้อมด้วยบริวารชน แม้บวชแล้ว
คนทั้งหลายก็ยังน้อมนำปัจจัยอันประณีตเข้าไปถวาย. พระราชาทรงให้
ปัจจัยอันประณีต ตามลำดับคนผู้แก่กว่า. บรรดาคนเหล่านั้น คนที่ได้
ของดีก็พากันยินดี คนที่ได้ของไม่ดีก็พากันยกโทษว่า พวกเรากวาด
บริเวณเป็นต้น กระทำกิจการทั้งปวงอยู่ ก็ได้ภัตตาหารเสิร์ฟหมองและ
ผ้าเก่า. พระราชานั้นทรงทราบเมื่อดังนั้น จึงทรงดำริว่า พวกเหล่านี้แม้
เราให้อยู่ตามลำดับผู้แก่กว่า ก็ยังยกโทษอยู่ โอ! บริษัทสงเคราะห์ยาก
จึงทรงถือบาตรและจีวร พระองค์เดียวเสด็จเข้าไป ปรรณวิปัสสนา ได้
ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ. และถูกชนผู้มาในที่นั้นถามถึงกรรม-
ฐาน จึงได้ตรัสกาลานี้. กาลานั้นปรากฏชัดแล้วโดยอรรถ แต่มีวาจา
ประกอบความดังนี้ แม้บรรพชิตบางพวก ผู้ถูกความไม่สันโดษครอบงำ
ก็สงเคราะห์ยาก อนึ่ง คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนก็อย่างนั้นเหมือนกัน. เรา

เกลียดความเป็นผู้สงเคราะห์ยากนี้ จึงปรารถนาวิปัสสนาได้บรรลุแล้ว. คำ
ที่เหลือฟังทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

จบพรรณนาทูลสังคหคาถา

พรรณนาโกวิฬารคาถา

คาถาว่า โอรุเปยิตฺวา ดังนี้ เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาในนครพาราณสี พระนามว่า จาตุมาสิก-
พรหมทัต เสด็จไปพระราชอุทยานในเดือนแรกของฤดูคิมหันต์ ทรง
เห็นต้นทองหลางเต็มไปด้วยใบเขียวและแน่นทึบ ในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์
ในพระราชอุทยานนั้น จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงปลูกาดที่นอนของเราที่
โคนต้นทองหลาง แล้วทรงเล่นในพระราชอุทยาน เวลาเย็น ทรงสำเร็จ
การบรรทมอยู่ ณ ที่โคนต้นทองหลางนั้น. ในเดือนกลางฤดูคิมหันต์ ได้
เสด็จไปยังพระราชอุทยานอีก ในคราวนั้น ต้นทองหลางกำลังออกดอก
แม้ในคราวนั้น ก็ได้ทรงกระทำเหมือนอย่างนั้นแหละ. ในเดือนท้ายฤดู
คิมหันต์ ได้เสด็จไปแม้อีก ในคราวนั้น ต้นทองหลางสลัดใบ เป็น
เหมือนต้นไม้แห้ง. แม้ในคราวนั้น พระราชาก็ไม่ทันดูต้นไม้นั้น ด้วย
ความคุ้นเคยในกาลก่อน จึงรับสั่งให้ปลูกาดที่บรรทม ณ ที่โคนต้นทองหลาง
นั้นนั่นเอง. อำมาตย์ทั้งหลายแม้จะรู้อยู่ ก็ให้ปลูกาดที่บรรทมที่โคนต้น
ทองหลางนั้น ตามคำสั่งของพระราชา. พระองค์ทรงเล่นในพระราช-
อุทยาน พอเวลาเย็น เมื่อจบบรรทม ณ ที่นั้น ทรงเห็นต้นไม้นั้นเข้า

จึงทรงดำริว่า ร้ายจริง ต้นไม้นี้ เมื่อก่อนมีใบเต็ม ได้เป็นต้นไม้งาม
น่าดู ประคองสำเร็จด้วยแก้วมณี จากนั้น ได้มีสง่านำดูด้วยดอกทั้งหลาย
เช่นกับหน่อแก้วประพาฬอันวางอยู่ระหว่างกิ่งมีสีแดงแก้วมณี และภูมิภาค
ภายใต้ต้นไม้ ก็เกลียดด้วยทราย เช่นกับข้ายแก้วมุกดา ดาดายด้วยดอก
อันหล่นจากขั้ว ได้เป็นจุลลาดไว้ด้วยผ้ากัมพลแดง วันนี้ ต้นไม้ชื่อนั้น
เหมือนต้นไม้แห้ง เหลือสักกกิ่งยืนต้นอยู่ โอ! ต้นทองเหลืองก็ยิ่งถูกชรา
ทำร้ายแล้ว ทรงได้เฉพาะอนิจจังสัญญาว่า แม้สิ่งที่ไม่มียัญญาณครอง ก็
ยังถูกชรานั้นเบียดเบียน จะป่วยกล่าวไปไยถึงสิ่งที่มีวิญญาณเล่า พระองค์
ทรงเห็นแจ้งสังขารทั้งปวงตามแนวนั้นนั่นแล โดยความเป็นทุกข์ และ
โดยความเป็นอนัตตา ทรงปรารถนาอยู่ว่า โอหนอ! แม้เราก็พึงเป็น
ผู้ปราศจากเครื่องหมายคฤหัสถ์ เหมือนต้นทองเหลืองสลัดใบฉะนั้น ทรง
บรรทมอยู่โดยข้างเบื้องขวา ณ ที่ที่บรรทมนั้น โดยลำดับ เจริญวิปัสสนา
ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว. ในเวลาเสด็จไปจากที่นั้น เมื่อ
พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ได้เวลาเสด็จไปแล้วพระเจ้าข้า
จึงตรัสคำมีอาทิว่า เราไม่ใช่พระราชา แล้วได้ตรัสคาถานี้ โดยนัยก่อน
นั้นแหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอรุเปยิตฺวา แปลว่า นำออกไป.
บทว่า คิหิพฺยุชฺชานนินิ ได้แก่ผม หนวด ผ้าขาว เครื่องประดับ ดอกไม้
ของหอม เครื่องลูบไล้ บุตร ภรรยา ทาสี และทาสเป็นต้น. สิ่งเหล่านี้
ทำความเป็นคฤหัสถ์ให้ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า คิหิพฺยุชฺชานนินิ.
บทว่า สนฺนิหฺนฺนปฺตฺโต แปลว่า มีใบร่วงไปแล้ว. บทว่า เณฺตฺวาน ได้แก่
ตัดด้วยมรรคญาณ. บทว่า วิโร ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเพียรใน

มรรค. บทว่า คิหิพฺพชฺชานนํ ได้แก่ เครื่องผูกคืออาม. จริงอยู่ อาม
ทั้งหลายเป็นเครื่องผูกของคฤหัสถ์ เนื้อความของบทเพียงเท่านี้ก่อน.
ส่วนอธิบายมีดังนี้ พระราชาทรงดำริอย่างนี้ว่า โอหนอ! แม้เราก็พึง
ปลงเครื่องหมายของคฤหัสถ์เสีย พึงเป็นเหมือนต้นทองหลวงสลัดใบจะนั้น
ทรงปรารถนาวิปัสสนาได้บรรลุแล้ว. คำที่เหลือพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

จบพรรณนาโกวิฬารคาคา

พรรณนาสหายคาคา

คาคาว่า สเจ ลภถ ดั่งนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในปางก่อน พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๒ องค์ บวชใน
ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัศสพ บำเพ็ญศตปัจจจากตวัตรอยู่สองหมื่น
ปีแล้วบังเกิดขึ้นในเทวโลก จุตจากเทวโลกนั้นแล้ว บรรดาปัจเจกโพธิ-
สัตว์เหล่านั้น พระปัจเจกโพธิสัตว์องค์พี่ใหญ่ได้เป็นโอรสของพระเจ้า-
พาราณสี องค์น้องชายได้เป็นบุตรของปุโรหิต. พระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งสอง
นั้นถือปฏิสนธิวันเดียวกัน ออกจากท้องมารดาวันเดียวกัน ได้เป็นสหาย
เล่นผ่นด้วยกัน. บุตรปุโรหิตได้เป็นผู้มีปัญญา เขากราบทูลพระราชบุตรว่า
ข้าแต่พระสหาย เมื่อพระราชบิดาล่วงลับไปแล้ว พระองค์จักได้ราชสมบัติ
ข้าพระองค์จักได้ตำแหน่งปุโรหิต อันคนผู้ศึกษาดีแล้ว อาจปกครอง
ราชสมบัติได้ พระองค์จงมา พวกเราจักเรียนศิลปศาสตร์ แต่นั้น คน
ทั้งสองได้เป็นผู้สร้างสมัคญ์ เทียวภิกขาไปในคามและนิคมเป็นต้น ไป

๑. คล้องสายขัณ्ड.

ถึงบ้านปัจฉิมตชนบท. พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ องค์ เข้าไปยังบ้านนั้น
ในเวลาภิกขาจาร. คนทั้งหลายในบ้านนั้นเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
แล้ว เกิดความอุตสาหะ พากันปลุกเอาสนะ น้อมของเคี้ยวและของ
บริโภคอันประณีตเข้าไปบูชาอยู่. คนทั้งสองนั้นมีความคิดดังนี้ว่า ชื่อว่า
คนผู้มีตระกูลสูงเช่นกับพวกเรา ย่อมไม่มี ก็อีกอย่างหนึ่ง คนเหล่านี้
ถ้าต้องการ ก็จะให้ภิกษาแก่พวกเรา ถ้าไม่ต้องการ ก็จะไม่ให้ จะ
กระทำสักการะเห็นปานนี้แก่บรรพชิตเหล่านี้ บรรพชิตเหล่านี้ย่อมรู้ศิลป-
ศาสตร์ไร ๆ เป็นแน่ เอาเถอะ พวกเราจักเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักของ
บรรพชิตเหล่านี้. เมื่อพวกคนกลับไปแล้ว คนทั้งสองนั้นได้โอกาส จึง
พูดอ่อนวอนว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งหลายจงให้พวกกระผมศึกษา
ศิลปะที่ท่านทั้งหลายทราบเถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า พวก
เราไม่อาจให้คนที่มิใช่บรรพชิตศึกษา. คนทั้งสองนั้นจึงขอบรรพชาแล้ว
บวช. ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงบอกอภิสมาจาริกวัตร
แก่คนทั้งสองนั้น โดยนัยมีอาทิว่า ทำทั้งหลายพึงนุ่งอย่างนี้ พึงห่ม
อย่างนี้ แล้วกล่าวว่า ความยินดีในความเป็นผู้เดียว เป็นความสำเร็จ
แห่งศิลปะนี้ เพราะฉะนั้น พึงนั่งผู้เดียว พึงจงกรมผู้เดียว พึงยืนผู้เดียว
พึงนอนผู้เดียว ดังนี้ แล้วได้ให้บรรณศาลาแยกกัน. แต่นั้น บรรพชิต
ทั้งสองนั้น จึงเข้าไปยังบรรณศาลาของตน ๆ แล้วนั่งอยู่. จำเดิมแต่กาล
ที่นั่งแล้ว บุตรปุโรหิตได้ความตั้งมั่นแห่งจิต ได้ฌานแล้ว. พอชั่วครู่เดียว
พระราชบุตรราชา จึงมายังสำนักของบุตรปุโรหิต. บุตรปุโรหิตนั้นเห็น
ดังนั้นจึงถามว่า อะไรกันสหาย? ราชบุตรกล่าวว่า เราราคาญเสียแล้ว.
บุตรปุโรหิตกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงนั่งที่นี่. ราชบุตรนั้นนั่งในที่

นั่นได้ครู่หนึ่งแล้วกล่าวว่า นี่แน่ะสหาย ได้ยินว่า ความยินดีในความเป็นผู้เดียว เป็นความสำเร็จแห่งศิลปะนี้. บุตรปุโรหิตกล่าวว่า อย่างนั้นสหาย ถ้าอย่างนั้น ท่านจงไปยังโอกาสที่ตนนั่งเท่านั้น เราจักเรียนเอาความสำเร็จของศิลปะนี้. ราชบุตรนั้นจึงไป พอครุ่เดียวเท่านั้นก็รำคาญอีก จึงกลับมาโดยนัยก่อนนั้นแหละถึง ๓ ครั้ง.

ลำดับนั้น บุตรปุโรหิตจึงส่งราชบุตรนั้นไปเหมือนอย่างเดิม เมื่อราชบุตรนั้นไปแล้ว จึงคิดว่า ราชบุตรนี้ทำกรรมของตนและกรรมของเราให้เสื่อมเสีย มาในที่นี้เนื่อง ๆ. บุตรปุโรหิตนั้นจึงออกจากบรรณศาลาเข้าป่า. ฝ่ายราชบุตรนั่งอยู่ในบรรณศาลานั้นแหละ พอชักรู้เดียวก็รำคาญขึ้นอีก จึงมายังสำนักของบุตรปุโรหิตนั้น แม้หาไปรอบ ๆ ก็ไม่เห็นบุตรปุโรหิตนั้น จึงคิดว่าผู้ใดแม่พาเอาเครื่องบรรณาการในคราวเป็นคฤหัสถ์มา ก็ไม่ได้เห็นเรา บัดนี้ ผู้นั้น เมื่อเรามาแล้วประสงค์จะไม่ให้แม่แต่การเห็น จึงได้หลีกไป โอ เจ้าจิตร้าย เจ้าไม่ละอาย เราถูกเจ้านำมาที่นี่ถึง ๔ ครั้ง บัดนี้ เราจักไม่เป็นไปในอำนาจของเจ้า โดยที่แท้ เราจักให้เจ้านั้นแหละเป็นไปในอำนาจจิตของเรา ดังนี้ แล้วเข้าไปยังเสนาสนะของตน เริ่มวิปัสสนาทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ไปยังเงื้อมเขานั้นทมูลกะทางอากาศ. ฝ่ายบุตรปุโรหิตนอกนี้เข้าป่าแล้ว เริ่มวิปัสสนา ทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ไปที่นั่นเหมือนกัน พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสองนั้นนั่งอยู่ที่พื้นมโนศิลา ได้กล่าวอุทานคาถาเหล่านี้โดยแยกกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิปกั ได้แก่ ผู้มีปัญญารักษาดนตามปกติ คือเป็นบัณฑิต ได้แก่ ผู้ฉลาดในการบริกรรมกสิณเป็นต้น. บทว่า สาธุวิหารี ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยธรรมเครื่องอยู่อันแนบแน่น หรือด้วย

ธรรมเครื่องอยู่อย่างเฉียด ๆ. บทว่า **ธีริ** คือ ผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาเครื่อง
ทรงจำ. ในข้อนั้น ท่านกล่าวจิตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่อง
ทรงจำ ด้วยความเป็นผู้มีปัญญารักษาดน. แต่ในที่นี้ หมายความว่า ผู้
สมบูรณ์ด้วยจิตเท่านั้น. ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ชื่อว่า **จิตติ**. คำนี้เป็น
ชื่อของความเพียรซึ่งเป็นไปอย่างนี้ว่า **กามิ ตโจ จ นหารุ จ** จะเหลือ
แต่หนังและเอ็นก็ตาม ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ธีระ** เพราะเกลียดชัง
บาป ดังนี้ก็มี บทว่า **ราชาว รฏฺฐิ วิชิตุ ปหาย** ความว่า พึงละสหาย
ผู้เป็นพาลเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนพระราชาตามปกติรู้ว่า แวนแคว้นที่เรา
ชนะแล้ว นำอเนตถพินาสมาให้ จึงละราชสมบัติเที่ยวไปพระองค์เดียว
ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ราชาว รฏฺฐิ** นั้น มีความแม้นี้ว่า
ผู้เดียวเที่ยวไป เหมือนพระเจ้าสุตโสม ทรงละแวนแคว้นที่ชนะแล้ว
เที่ยวไปพระองค์เดียว และเหมือนพระเจ้ามหาชนกฉะนั้น. คำที่เหลือ
อาจรู้ได้ตามแนวที่กล่าวแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงไม่ต้องกล่าวให้พิสดาร
ฉะนี้แล.

จบพรรณนาสหายกาลา

พรรณนาอัทธาปัสสากาลา

เหตุเกิดกาลาว่า **อทุธา ปลัสสาม** ดังนี้ เป็นต้น เหมือนกับเหตุเกิดขึ้น
แห่งจาคุทธิสกาลา คราบเท่าที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งบนอาสนะที่
ลาดไว้ในพื้นที่โล่งแจ้ง. ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้.

พระราชานี้ไม่ตกพระทัย เหมือนพระราชานั้นตกพระทัยถึง ๓ ครั้ง ในตอนกลางคืน. พระราชานี้มิได้ทรงเข้าไปตั้งยัญ พระองค์นิมนต์ ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ในพื้นที่โล่งแจ้ง แล้วตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นใคร? พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ทูลว่า มหาบพิตร พวกอาตมาชื่อว่าอนวัชชโกซี. พระราชาตรัสถาม ว่า ท่านผู้เจริญ คำว่า อนวัชชโกซี นี้ มีความหมายว่าอย่างไร? พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายทูลว่า มหาบพิตร พวกอาตมาได้ของดีหรือ ไม่ได้ ไม่มีอาการผิแตกปริโกลได้. พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น จึงได้ มีพระดำริดังนี้ว่า ถ้ากระไร เราควรจะได้พิสูจน์ดูท่านเหล่านี้ว่า เป็นผู้ เช่นนี้หรือไม่. วันนั้น พระองค์จึงทรงอังคาสด้วยข้าวปลายเกรียน มีน้ำ ผักคองเป็นที่สอง. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีอาการผิแตก ฉันท ข้าวปลายเกรียนนั้นคือเป็นของอมฤต. พระราชาทรงพระดำริว่า ท่านเหล่านี้เป็นผู้ไม่มีอาการผิแตกในวันเดียว เพราะปฎิญาไว้ พຽງนี้ เราจักรู้่ออีก จึงนิมนต์เพื่อฉันในวันพຽງนี้. แม้ในวันที่สอง ก็ได้ทรงกระทำเหมือน อย่างนั้น. แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นก็ฉันเหมือนอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า เราจักถวายของดีทดลองดู จึง นิมนต์อีก ทรงทำมหาสักการะถึง ๒ วัน วันอังคาสด้วยของเดี่ยวของ ฉันทอันประณีตวิจิตรยิ่ง. แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็ไม่มีอาการผิ แตก ฉันทเหมือนอย่างนั้นแหละ กล่าวมงคลแก่พระราชแล้วหลีกไป. เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นหลีกไปไม่นาน พระราชาทรงดำริว่า ท่าน เหล่านี้เป็นอนวัชชโกซีมีปกติฉันหาโทษมิได้ โอหนอ! แม้เราก็ควรเป็น

อนวัชชโกชีบ้าง จึงสละราชสมบัติใหญ่ สมทานการบรรพชา เริ่ม
วิปัสสนาแล้ว ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อจะชี้แจงอารมณ์ของตน
ในท่ามกลางพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ณ ควางต้นไม้สวรรค์ ได้กล่าว
กาลานี้. กาลานั้นโดยใจความของบทง่ายมาก แต่ในบทว่า สหายสมุปท์
นี้ สหายผู้เพียบพร้อมด้วยศีลขันธเป็นต้นอันเป็นอเสขะ พึงทราบว่าสหาย-
สัมปทาทั้งสิ้น.

ส่วนวาจาประกอบความในคำว่า สหายสมุปท์ นี้ มีดังต่อไปนี้:-

เราสรรเสริญสหายสัมปทาที่กล่าวแล้วนั้นโดยแท้ อธิบายว่า เราชมเชยโดย
ส่วนเดียวเท่านั้น. สรรเสริญอย่างไร? สรรเสริญว่า ควรคบหาสหายผู้
ประเสริฐกว่า หรือผู้เสมอกัน. เพราะเหตุไร? เพราะเมื่อบุคคลคบหาผู้
ที่ประเสริฐกว่าด้วยคุณ มีศีลเป็นต้นของตน ธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น
ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อมถึงความเจริญอกงามไปบุลย์.
เมื่อคบหากับผู้เสมอกัน ธรรมที่ได้แล้วก็ไม่เสื่อม เพราะเสมอเท่ากัน
และกัน ทั้งเพราะบรรเทาความรำคาญใจเสียได้. ก็กุกุบุตรผู้ใคร่ประโยชน์
ไม่ได้สหายเหล่านั้นผู้ประเสริฐกว่าและเสมอกัน แล้วละมิจนาจีพมีการ
หลอกลวงเป็นต้น บริโภคโภชนะที่เกิดขึ้นโดยธรรม โดยเสมอ และไม่
ทำความยินดียินดีร้ายให้เกิดขึ้นในโภชนะนั้น เป็นผู้มีปกติบริโภคโดยหา
โทษมิได้ เทียบกับผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น. แม้เราก็ประพฤติอยู่อย่าง
นี้ จึงได้บรรลุสมบัตินี้แล.

จบพรรณนาอรรถาปสังสาคาถา

พรรณนาสุวรรณฉนวนคธา

คธาว่า ทิสฺวา สุวณฺณเสฺสฺส ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาในนครพาราณสีองค์หนึ่ง ได้เสด็จเข้าบรรทม กลางวันในฤดูร้อน และนางวิณฺณทาสีในสำนักของพระราชนั้น กำลัง บดจันทน์แดงอยู่ ที่แขนข้างหนึ่งของนางวิณฺณทาสีนั้น มีกำไลมือทองคำ อันหนึ่ง ที่แขนอีกข้างหนึ่งมีสองอัน. กำไลทอง ๒ อันนั้นกระทบกัน กำไลทองอันเดียวนอกนั้น ไม่กระทบ (อะไร). พระราชาทรงเห็นดังนั้น จึงดำริว่า ในเพราะการอยู่เป็นคณะอย่างนี้แหละ จึงมีการกระทบกัน ในเพราะการอยู่โดดเดี่ยว จึงไม่มีการกระทบกัน แล้วทอดพระเนตรดู นางทาสีบ่อย ๆ. ก็สมัยนั้น พระเทวีประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทุก ชนิด ยืนถวายนการพัคอยู่ พระเทวีนั้นทรงดำริว่า พระราชาเห็นจะมี พระทัยปฏิบัติกับนางวิณฺณทาสี จึงรับสั่งให้นางทาสีนั้นลุกขึ้น แล้วเริ่มบด ด้วยพระองค์เอง. ก็ครั้งนั้น ที่พระพาทาสีทั้งสองของพระนางมีกำไลทองคำ มิใช่น้อย กำไลทองเหล่านั้นกระทบกัน ทำให้เกิดเสียงดังลั่น. พระราชา ทรงเบื่อบระอายังนัก จึงทรงบรรทมโดยพระประศวีเบื้องขวาเท่านั้น ทรง เริ่มวิปัสสนาแล้วกระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ. พระเทวีถือจันทน์ เข้าไปหาพระราชนั้นผู้บรรทมสบายด้วยสุขอันยอดเยี่ยม แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์จงทรงลูบไล้. พระราชนั้นตรัสว่า จงหลีกเลี่ยงไป อย่าลูบไล้. พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันจะลูบไล้ให้แก่ ใคร. พระราชาตรัสว่า เราไม่ใช่พระราชา. อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟัง ถ้อยคำปราศรัยของพระราชาและพระเทวีนั้นอย่างนั้น จึงพากันเข้าไปเฝ้า. พระองค์ แม้อำมาตย์เหล่านั้นร้องทูลด้วยวาตะว่าพระราชา ก็ตรัสว่า

เราไม่ใช่พระราชาดอกพนาย. คำที่เหลือเชื่อกับที่กล่าวแล้วในคาถาแรก นั้นแหละ.

ส่วนการพรรณนาคาถามีดังต่อไปนี้ :- บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺวา แปลว่า ทรงแลดูแล้ว. บทว่า สุวณฺณสุตฺต แปลว่า ทองคำ. บาลีที่เหลือว่า วलयานิ. ก็อรรถะพร้อมทั้งอรรถะของบทที่เหลือมีเพียงเท่านั้น. บทว่า ปกฺกสุตฺตานิ แปลว่า มีแสงสุกปลั่งเป็นปกติ มีอธิบายว่า โขติช่วงอยู่ คำที่เหลือมีอรรถะของบทง่ายทั้งนั้น. ส่วนวาจาประกอบความมีดังต่อไปนี้ :- เราเห็นกำไลทองที่แขนจึงคิดอย่างนี้ว่า เมื่อมีการอยู่เป็นคณะ การกระทบกันย่อมมี เมื่ออยู่ผู้เดียว ก็ไม่มีการกระทบกัน จึงเริ่มวิปัสสนาได้บรรลุแล้ว. คำที่เหลือเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาสุวณฺณวलयคาถา

พรรณนายติภยคาถา

คาถาว่า เอวํ ทูติเยน คังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่ง ยังเป็นหนุ่มอยู่ทีเดียว มีพระประสงค์จะทรงผนวช จึงสั่งอำมาตย์ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงพาพระเทวีมาแล้วให้ทรงบริหารราชสมบัติ เราจักบวช. อำมาตย์ทั้งหลายทูลให้ทรงทราบฯ ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่อาจรักษาราชสมบัติที่หาพระราชามิได้ พระราชาใกล้เคียงทั้งหลายจักพากันมาปล้นชิงเอา ขอพระองค์จงทรงรอนตราบเท่าพระโอรสสักองค์หนึ่งเสด็จอุบัติขึ้น. พระราชาทรงมีพระทัยอ่อนจึงทรงรับคำ. ลำดับนั้น พระเทวีทรง

ตั้งครรถ์. พระราชาทรงสั่งอำมาตย์เหล่านั้นอีกว่า พระเทวีทรงมีพระครรถ์
ท่านทั้งหลายจงอภิเษกพระโอรสผู้ประสูติแล้วในราชสมบัติ แล้วจงบริหาร
ราชสมบัติ เราจักบวช. อำมาตย์ทั้งหลายทูลพระราชาให้ทรงทราบแม้อีกว่า
ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้อที่พระเทวีจักประสูติพระโอรสหรือพระธิดานั้นรู้ได้
ยาก เพราะเหตุนั้น ขอพระองค์จงทรงรอเวลาประสูติก่อน. ที่นั้นพระเทวี
ได้ประสูติพระโอรส. แม้คราวนั้น พระราชาก็ทรงสั่งอำมาตย์ทั้งหลาย
เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. อำมาตย์ทั้งหลายพากันทูลพระราชาให้ทรง
ทราบด้วยเหตุมากมายแม้อีกว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงรอ
จนกว่าพระโอรสจะเป็นผู้สามารถ. ลำดับนั้น เมื่อพระกุมารเป็นผู้สามารถ
แล้วพระราชารับสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายประชุมกันแล้วตรัสว่า บัดนี้ พระ-
กุมารนี้เป็นผู้สามารถแล้ว ท่านทั้งหลายจงอภิเษกพระกุมารนั้นในราชสมบัติ
แล้วปรนนิบัติ ครันตรัสแล้ว ไม่ให้โอกาสแก่พวกอำมาตย์ ให้นำบริวาร
ทั้งปวงมีผ้ากาสาเยเป็นต้นมาจากตลาด ทรงผนวชในภายในบุรีนั่นเอง
แล้วเสด็จออกไปเหมือนพระมหานก. ปริชนทั้งปวงพากันรำไรมีประการ
ต่าง ๆ ติดตามพระราชาไป. พระราชาเสด็จไปตราบเท่ารัชสีมาของ
พระองค์ แล้วเอาไม้เท้าจีดรอยพลางตรัสว่า ไม่ควรก้าวล่วงรอยชิดนี้
มหานนนอนลงบนแผ่นดินทำศิระชะไว้ที่รอยชิดรำไรอยู่ กล่าวว่ นี้แน่พ่อ
บัดนี้ อาชญาของพระราชาจะทำอะไรแก่พระองค์ได้ จึงให้พระกุมาร
ก้าวล่วงรอยชิดไป. พระกุมารทูลว่า พระเจ้าพ่อ พระเจ้าพ่อ แล้ววิ่ง
ไปทันพระราชา. พระราชาทรงเห็นพระกุมารแล้วทรงดำริว่า เราบริหาร
มหานนครองราชสมบัติ บัดนี้ เราไม่อาจบริหารทารกคนเดียวได้หรือ
จึงพาพระกุมารเข้าป่า ทรงเห็นบรรณศาลาที่พระปัจเจกพุทธเจ้าในปาง

ก่อนทั้งหลายอยู่มาแล้วในป่านั้น จึงสำเร็จการอยู่พร้อมกับพระโอรส.

ลำดับนั้น พระกุมารทรงทำความคุ้นเคยในที่นอนอย่างดีเป็นต้น เมื่อมานอนบนเครื่องลาดทำด้วยหญ้า หรือบนเตียงเชือก จึงทรงกันแสง. เป็นผู้อันความหนาวและลมเป็นต้นถูกต้องเข้าก็ทูลว่า หนาวเสด็จพ่อ ร้อนเสด็จพ่อ ยุงกัดเสด็จพ่อ หิวเสด็จพ่อ กระจายเสด็จพ่อ. พระราชามัวแต่ทรงปลอบโยนพระกุมารอยู่นั้นแล ทำให้เวลาล่วงไปตลอดราตรี แม้เวลากลางวันทรงเที่ยววิณฑชบาตแล้วนำภัตตาหารเข้าไปให้พระกุมารนั้น. ภัตตาหารตำรวม มากไปด้วยข้าวฟ่าง ลูกเดือย และถั่วเขียวเป็นต้น แม้ไม่ชอบใจก็เสวยภัตตาหารนั้นด้วยอำนาจของความหิว พอล่วงไป ๒-๓ วันก็ทรงชิวชืดเหมือนปทุมที่วางไว้ในที่ร้อน ส่วนพระราชามิทรงมีประการอันแปลก เสวยได้ด้วยการพิจารณา. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงให้พระกุมารยินยอมจึงตรัสว่า นี่แน่ะพ่อ ในนคร ย่อมจะหาอาหารประณีตได้ พวกเราจงพากันไปในนครนั้นเถิด. พระกุมารรับว่า ดิละเสด็จพ่อ. แต่นั้น พระราชาทรงให้พระกุมารอยู่ข้างหน้า แล้วพากันกลับมาตามทางที่มาแล้วนั้นแหละ. ฝ่ายพระเทวีชนนีของพระกุมารทรงดำริว่า บัดนี้ พระราชาจักไม่ทรงพาพระกุมารไปอยู่ป่านาน พอล่วงไป ๒-๓ วันเท่านั้นก็จักเสด็จกลับ จึงให้กระทำรั้วไว้ในที่ที่พระราชาเอาไม้เท้าขีดไว้แล้วนั้นแหละ แล้วสำเร็จการอยู่. พระราชาประทับยืนอยู่ในที่ไม่ไกลจากรั้วของพระเทวีนั้น แล้วทรงส่งพระกุมารไปว่า คุณก่อนพ่อมารดาของเจ้านั่งอยู่ที่นี้ เจ้าจงไป. พระองค์ได้ประทับยืนดูด้วยหวังพระทัยว่าใคร ๆ อย่าได้เบียดเบียนเขาเลย จนกระทั่งพระกุมารนั้นถึงที่นั้น พระกุมารได้วิ่งไปยังสำนักของพระมารดา.

พวกบุรุษผู้ทำการอารักขาเห็นพระกุมารนั้นเสด็จมา จึงกราบทูล
พระเทวี. พระเทวีห้อมล้อมด้วยหญิงพื่อนสองหมื่นนางต้อนรับเอาไว้แล้ว
และตรัสถามถึงความเป็นไปของพระราชินี ได้ทรงสดับว่า เสด็จมาข้างหลัง
จึงทรงสั่งคนไปคอยรับ ฝ่ายพระราชินีได้เสด็จไปยังที่อยู่ของพระองค์ใน
ทันใดนั่นเอง. คนทั้งหลายไม่พบพระราชินีจึงพากันกลับมา. ลำดับนั้น
พระเทวีทรงหมดหวัง จึงพาพระโอรสไปยังพระนครอภิเษกไว้ในราช-
สมบัติ. ฝ่ายพระราชินีประทับนั่งอยู่ในที่อยู่ของพระองค์ ทรงเห็นแจ้งบรรลु
พระโพธิญาณแล้ว ได้กล่าวอุทานคาถานี้ ในท่ามกลางพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ณ ควางต้นไม้สวรรค์. อุทานคาถานั้น โดยใจความง่ายทั้งนั้น.

ก็ในอุทานคาถานี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้. การเปล่งวาจาสนทนาหรือ
วาจาเครื่องเกี่ยวข้องด้วยอำนาจความเสนาหาในกุมารนั้นนี้ใด เกิดแล้วแก่
เราผู้ยังกุมารนั้นให้ยินยอมอยู่ โดยการอยู่ร่วมกับกุมารคนหนึ่งผู้เป็นเพื่อน.
ผู้ประกาศให้ทราบความหนาวและความร้อนเป็นต้น. ถ้าเราไม่สละกุมาร
นั้นไซ้ริ้ แม้กาลต่อจากนั้นไป การเปล่งวาจาสนทนาหรือวาจาเครื่อง
เกี่ยวข้องนั้น ก็จักมีอยู่เหมือนอย่างนั้น. การเปล่งวาจาสนทนาหรือวาจา
เครื่องเกี่ยวข้องกันกับเพื่อนจะพึงมีแก่เราจนถึงในบัดนี้. เราเล็งเห็นภยันต์ต่อ
ไปข้างหน้าว่า การเปล่งวาจาสนทนาและวาจาเครื่องเกี่ยวข้องทั้งสองนี้
จะกระทำอันตรายแก่การบรรลุคุณวิเศษ จึงทิ้งกุมารนั้นแล้วปฏิบัติโดย
แบบคายน จึงได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนาอายุติภยคาถา

พรรณนากามคาถา

คาถาว่า กามา หิ จิตฺรา ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า บุตรของเศรษฐีในนครพาราณสี ยังหนุ่มแน่นทีเดียว ได้ตำแหน่งเศรษฐี. เขามีปราสาท ๓ หลังอันเหมาะแก่ฤดูทั้ง ๓. เขาให้บำเรอด้วยสมบัติทั้งปวงจุฑเทพกุมาร. ครั้งนั้น เขายังเป็นหนุ่มอยู่ที่เดียว คิดว่าจักบวช จึงลาบิดามารดา. บิดามารดาห้ามเขาไว้ เขาก็ยังรบเร้าอยู่เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. บิดามารดาจึงห้ามเขาเมื่ออีกโดยประการต่าง ๆ ว่า พ่อเอ๋ย เจ้าเป็นคนละเอียดอ่อน การบรรพชาทำได้ยาก เช่นกับการการเดินทางไป ๆ มา ๆ บนคมมิดโคน. เขาก็ยังรบเร้าอยู่เหมือนเดิมนั่นแหละ บิดามารดาจึงคิดว่า ถ้าลูกคนนี้บวช ความโทมนัสย่อมเกิดมีแก่พวกเรา ห้ามเขาได้ ความโทมนัสย่อมจะเกิดมีแก่เขา. เออ ก็ความโทมนัสจะมีแก่พวกเราเกิด จงอย่ามีแก่เขาเลย จึงอนุญาตให้บวช. แต่บัดนั้น บุตรของเศรษฐีนั้นไม่สนใจปริชนทั้งปวงผู้ปริเวณาการอยู่ ไปยังป่าอิสิปตนะบวชในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. เสนาสนะอันประเสริฐยังไม่ถึงเขา เขาจึงลาดเสื่อลำแพนบนเตียงน้อยแล้วนอน. เขาเคยชินที่นอนอย่างดีมาแล้ว จึงได้มีความลำบากยิ่งตลอดคืนยังรุ่ง. เมื่อราตรีสว่างแล้ว เขาทำบริกรรมสรีระแล้วถือบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. บรรดาพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้แก่กว่า ได้เสนาสนะเลิศและโภชนะเลิศ. พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นนวกะ ได้อาสนะและโภชนะอันเศร้าหมอง อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น. เขาได้เป็นผู้มีความทุกข์อย่างยิ่ง แม้เพราะโภชนะอันเศร้าหมองนั้น. พอล่วงไป ๒-๓ วันเท่านั้น เขาก็ซุบผอมมีผิวพรรณหมอง-

คล้ำเบื้อหน้า ในเพราะสมณธรรมยังไม่ถึงความแก่กล้านั้น. แต่ฉัน จึง
สั่งทูตให้บอกแก่บิดามารดาแล้วสึก. พอ ๒ - ๓ วัน เขาได้กำลังแล้ว
ประสงค์จะบวชแม่อีก. แต่ฉัน เขาจึงบวชเป็นครั้งที่สอง แล้วก็สึกไปอีก
ในครั้งที่สามเขาบวชอีก ปฏิบัติโดยชอบเห็นแจ้งแล้ว กระทำให้แจ้ง
ปัจเจกโพธิญาณแล้วกล่าวอุทานคาถานี้ ได้กล่าวแม่พยากรณ์คาถานี้แหละ
ในท่ามกลางพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายซ้ำอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามา ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ
วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ใน ๒ อย่างนั้น ธรรมคืออารมณ์มีปิยรูป
เป็นต้น ชื่อว่าวัตถุกาม ประเภทของราคะทั้งหมด ชื่อว่ากิเลสกาม. ก็
ในที่นี้ ประสงค์เอาวัตถุกาม. กามทั้งหลายวิจิตรงดงามโดยอเนกประการ
มีรูปเป็นต้น. ชื่อว่าอร้อย เพราะเป็นที่ชอบใจของชาวโลก. ชื่อว่าเป็น
ที่รื่นรมย์ใจ เพราะทำใจของพาลปุถุชนให้ยินดี. บทว่า วิรูปรุเปน ได้แก่
ด้วยรูปต่าง ๆ. ท่านกล่าวอธิบายว่า ด้วยสภาวะหลายอย่าง. จริงอยู่ กาม
เหล่านั้นวิจิตรงดงามด้วยอำนาจรูปเป็นต้น มีรูปต่าง ๆ ชนิด ด้วยอำนาจ
สีเขียวเป็นต้นในรูปเป็นต้น. อธิบายว่า กามทั้งหลายแสดงความชอบใจ
โดยประการนั้น ๆ ด้วยรูปต่าง ๆ นั้น ๆ อย่างนี้ ย่ำยิจิตอยู่คือไม่ให้ยินดี
ในการบวช. คำที่เหลือในคาถานี้ ปรากฏชัดแล้ว แม้บทสรูป ก็พึง
ประกอบด้วยบท ๒ บท หรือ ๓ บท แล้วพึงทราบโดยนัยดังกล่าวใน
คาถาแรกนั้นแล.

จบพรรณนากามคาถา

พรรณนาอิติคาถา

คาถาว่า อิติ จ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า หัวผีเกิดขึ้นแก่พระเจ้าพาราณสี เวทนากลาได้เพิ่มมากขึ้น หมอทั้งหลายทูลว่า เว้นสัตตกรรมกรฆ่าตัด จะไม่มีความผาสุก พระราชาทรงให้อภัยหมอเหล่านั้น แล้วให้กระทำการฆ่าตัด. หมอเหล่านั้นฆ่าหัวผีนั้นแล้ว นำหนองและเลือดออกมา กระทำให้ไม่มีเวทนาแล้ว เอาผ้าพันแผล. และถวายคำแนะนำพระราชาใน (การเสวย) เนื้อและพระกระยาหารอันเศร้าหมอง. พระราชาทรงมีพระสรีระชুবพอม เพราะโภชนะเศร้าหมอง. และหัวผีของพระราชานั้นก็แห้งไป. พระราชาทรงมีสัญญาว่าทรงผาสุก จึงเสวยพระกระยาหารอันสนิท. ด้วยเหตุนี้ จึงทรงเกิดพละกำลัง ทรงเสพเฉพาะในการเสพเท่านั้น. หัวผีของพระราชานั้นก็ถึงสภาวะอันมีในก่อนนั้นแหละ เมื่อเป็นอย่างนั้น พระองค์จึงให้ทำการฆ่าตัดจนถึง ๓ ครั้ง อันหมอทั้งหลายละเว้นแล้ว (จากการรักษา) จึงทรงเบื่อหน่าย ละคราชสมบัติใหญ่ออกบวชเข้าป่า เริ่มวิปัสสนา ๖ พรรษา ก็ทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ ได้กล่าวอุทานคาถานี้แล้วไปยังเงื่อมเขานั้นทมุลกะ.

ที่ชื่อว่า อิติ จัญไรในคาถานั้น เพราะอรรถว่า มา. คำว่า อิติ นี้ เป็นชื่อของเหตุแห่งความฉิบหายอันเป็นส่วนแห่งอกุศลที่จรมา. เพราะฉะนั้น แมื่กามคุณเหล่านี้ก็ชื่อว่าจัญไร เพราะอรรถว่า นำมาซึ่งความฉิบหายมิใช่น้อย และเพราะอรรถว่า เป็นที่ประชุมอนัตตพินาศ. แม้หัวผีก็หลังของไม่สะอาดออกมา เป็นของบวมขึ้น แก่จัด และแตกออก เพราะฉะนั้น กามคุณเหล่านี้ จึงชื่อว่าจัญไร เพราะหลังของไม่สะอาด

คือกิเลสออกมา และเพราะมีภาวะบวมขึ้น แก่จัด และแตกออก โดยการเกิดขึ้น การคร่ำคร่า และแตกพังไป. ชื่อว่าอุปัทวะ เพราะอรรถว่า ครอบงวน. อธิบายว่า ทำอนัตตพินาศให้เกิดครอบงำ ท่วมทับไว้. คำว่า อุปัทวะนี้เป็นชื่อของหัวฝีคือโรคเป็นต้น. เพราะฉะนั้น แมื่กามคุณเหล่านี้ ก็ชื่อว่าอุปัทวะ เพราะนำมาซึ่งความพินาศคือการไม่รู้แจ้งพระนิพพานเป็นเหตุ และเพราะเป็นวัตถุที่ตั้งโดยรอบแห่งอุปัทวะกรรมทุกชนิด. ก็เพราะเหตุที่กามคุณเหล่านี้ ทำความกระสับกระส่ายเพราะกิเลสให้เกิด ทำความไม่มีโรคกล่าวคือศีล หรือความโลภให้เกิดขึ้น ปลิ้นเอาความไม่มีโรคซึ่งเป็นไปตามปกติ ฉะนั้น กามคุณเหล่านั้นจึงชื่อว่าดุจโรค เพราะอรรถว่า ปลิ้นความไม่มีโรคนี้. อนึ่ง ชื่อว่าดุจลูกศร เพราะอรรถว่า เข้าไปเรื่อย ๆ ในภายใน เพราะอรรถว่า เสียบเข้าในภายใน และเพราะอรรถว่า ถอนออกยาก. ชื่อว่าเป็นภัย เพราะนำมาซึ่งภัยในปัจจุบันและภัยในภายหน้า. ชื่อว่า เมต เพราะตัดบทยอกเป็น เม เอต. คำที่เหลือในคถานีปรากฏชัดแล้ว. แม้คำสรุปก็พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนาอดีตคถา

พรรณนาสิตาลูกคถา

คถาว่า สิตถย ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี ได้มีพระราชาพระนามว่าสิตาลูก-
พรหมทัต พระราชานั้นทรงผนวชแล้วอยู่ในกุฎิที่มุงบังด้วยหญ้าในป่า
ก็ในสถานทีนั้น ในฤดูหนาวก็หนาวจัด ในฤดูร้อนก็ร้อนจัด เพราะเป็น

สถานที่โล่งแจ้ง. ในโศครุคม ก็ไม่ได้รักษาเพียงพอแก่ความต้องการ
แม่น้ำดื่มก็หาได้ยาก. ทั้งลม แดด เหลือบ และสัตว์เลื้อยคลานก็เบียดเบียน
พระราชานั้นได้มีพระดำริดังนี้ว่า ในที่ประมาณถึงโยชน์จากที่นี่ไป มีถิ่น
ที่สมบูรณ์ อันตรายอันเบียดเบียนเหล่านั้นแม้ทุกชนิดก็ไม่มี ในถิ่นที่นั้น
ถ้ากระไรเราพึงไปในถิ่นที่นั้น เราอยู่ผาสุกอาจได้บรรลุความสุข. พระ-
องค์ได้ทรงดำริต่อไปอีกว่า ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่เป็นผู้มักมาก
ในปัจจุบัน และย่อมทำจิตเห็นปานนี้ ให้อยู่ในอำนาจของตนได้ ย่อมไม่
ตกอยู่ในอำนาจของจิต เราจักไม่ไปละ ครั้นทรงพิจารณาอย่างนี้แล้ว
จึงไม่เสด็จไป. พระองค์ทรงพิจารณาจิตที่เกิดขึ้นอย่างนี้จนถึงครั้งที่สาม
ทำจิตให้กลับแล้ว แต่ที่พระองค์ก็ประทับอยู่ในที่เดิมแน่นแผละ ถึง
๗ พรรษา ปฏิบัติชอบอยู่ กระทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณ
ตรัสอุทานกาลานี้ แล้วได้เสด็จไปยังเมืองเขานันทมุลกะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิตยฺจ** ความว่า ความหนาวมี ๒ อย่าง
คือความหนาวมีธาตุภายในกำเรปเป็นปัจจัย และความหนาวมีธาตุภายนอก
กำเรปเป็นปัจจัย. แม้ความร้อนก็มี ๒ อย่างเหมือนกัน. แผลงวันสีน้ำตาล
ชื่อว่าเหลือบ. บทว่า **สิริสฺปา** ความว่า ที่มหาตชนิโคตชนิหนึ่งซึ่ง
เลื้อยคลานไป. คำที่เหลือบปรากฏชัดแล้ว. แม้บทสรูปพึงทราบโดยนัย
ดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพระณาสีตาคูกาถา

พรรณนานาคคาถา

คาถาว่า นาโคว ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี มีพระราชอาณัติหนึ่งครองสมบัติอยู่ ๒๐ ปี สวรรคตแล้วใหม่อยู่ในนรก ๒๐ ปีเหมือนกัน แล้วเกิดในกำเนิด ช้างในหิมวันตประเทศ มีสภณกัณฐกเกิดพร้อมแล้ว มีร่างกายทั้งสิ้นดุจสี ปทุม ได้เป็นช้างใหญ่จำโจลงตัวประเสริฐ. เฉพาะลูกช้างทั้งหลายยอม กินกิ่งไม้หักที่ช้างนั้นหักลงแล้ว ๆ แม้ในการหยั่งลงน้ำ พวกช้างพังก็เอา เปือกตมมาไล้ทาช้างนั้น. เรื่องทั้งหมดได้เป็นเหมือนเรื่องของช้างปาลิ- โลยกะ. ช้างนั้นเบื่อหน่ายจึงหลีกออกไปจากโจลง. แต่นั้น โจลงช้างก็ ติดตามช้างนั้นไปตามแนวของรอยเท้า. ช้างนั้นแม้หลีกไปอย่างนั้นถึงครั้งที่ ๓ โจลงช้างก็ยังติดตามอยู่นั้นแหละ. ลำดับนั้น ช้างนั้นจึงคิดว่า บัดนี้ หลานของเราครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี ถ้ากระไรเราพึง ไปยังอุทยาน ตามชาติกำเนิดอันมีในก่อนของตน หลานนั้นจักรักษาเรา ไว้ในอุทยานนั้น. ลำดับนั้น เมื่อโจลงช้างพากันหลับในตอนกลางคืน ช้างนั้นจึงละโจลงเข้าไปยังอุทยานนั้นนั้นแหละ. พนักงานรักษาอุทยาน เห็นเข้า จึงกราบทูลแด่พระราชชา พระราชาทรงแวงล้อมด้วยเสนา โดย หวังพระทัยว่าจักจับช้าง. ช้างบ้ายหน้าไปเฉพาะพระราชชา. พระราชา ทรงดำริว่า ช้างมาตรงหน้าเรา จึงผูกสอดลูกศรประทับยืนอยู่. ลำดับนั้น ช้างคิดว่า พระราชชานี้คงจะยิงเรา จึงกล่าวด้วยถ้อยคำมนุษย์ว่า ข้าแต่ ท่านพรหมทัต พระองค์อย่ายิงข้าพระองค์เลย ข้าพระองค์เป็นพระอัยกา ของพระองค์. พระราชาตรัสว่า ท่านพูดอะไร แล้วตรัสถามเรื่องราว ทั้งปวง. ฝ่ายช้างก็กราบทูลเรื่องทั้งปวงในราชสมบัติ ในนรก และใน

กำเนิดช้าง. ให้ทรงทราบ. พระราชาตรัสว่า คีละ ท่านอย่ากลัว และอย่าให้ใคร ๆ กลัว แล้วให้เข้าไปตั้งเสบียง คนอารักขา และสิ่งของสำหรับช้างแก่ช้าง.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จบนคอช้างตัวประเสริฐทรงดำริว่า พระอัยกานี้ครองราชสมบัติอยู่ ๒๐ ปี แล้วไหม้ในนรก แล้วเกิดในกำเนิดดิรัจฉานด้วยเศษแห่งวิบากที่เหลือ แม้ในกำเนิดนั้นก็อดกลั้นการกระทบกระทั่งในการอยู่เป็นหมู่คณะไม่ได้ จึงมาที่นี่. โอ ! การอยู่เป็นหมู่คณะลำบากหนอ. แต่ความเป็นผู้เดียวอยู่เป็นสุขแล. จึงทรงเริ่มวิปัสสนาบนคอช้างนั้นนั่นเอง ได้กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว. พระราชานั้นทรงมีความสุขด้วยโลกุตระสุข พวกอำมาตย์เข้าไปหมอบกราบแล้วทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ได้เวลาเสด็จไปแล้ว พระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระราชาตรัสว่า เราไม่ได้เป็นพระราชา แล้วได้ตรัสภาณนี้ โดยนัยอันมีในก่อนนั้นแล. ภาณนั้น ว่าโดยอรรถแห่งบท ปราภุชชัตแล้ว.

ก็ในที่นี้ ประกอบคำอธิบายไว้ดังต่อไปนี้. ก็ภาณนั้นท่านกล่าวโดยความถูกต้อง มิใช่กล่าวตามที่ได้ฟังกันมา. ช้างนี้ชื่อว่านาคะ เพราะไม่มาสู่ภูมิที่ตนยังมิได้ฝึก เพราะเป็นผู้ฝึกแล้วในสัตว์ทั้งหลายที่พระอริยะเจ้าใคร่หรือเพราะเป็นผู้มีร่างกายใหญ่โต ฉนฺได ชื่อว่าในกาลไหน ๆ แม้เราก็นั้นนั้น ฟังเป็นผู้ชื่อว่านาค เพราะไม่มาสู่ภูมิที่ยังมิได้ฝึก เพราะเป็นผู้ฝึกแล้วในสัตว์ทั้งหลายที่พระอริยะเจ้าใคร่ เพราะไม่กระทำบาป และเพราะไม่มาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก หรือเพราะเป็นผู้มีสรีระคุณใหญ่. อนึ่ง ช้างนี้ละโจลง อยู่ในป่าตามความชอบใจ ด้วยความสุขในความเป็นผู้เดียวเที่ยวไป ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด ฉนฺได ชื่อว่าในกาลไหน ๆ

แม้เราก็คงนั้น พึงเว้นหมู่คณะเสีย อยู่ในป่าตามความชอบใจด้วยความสุขในการอยู่ผู้เดียว คืออาศัยในป่าตลอดกาลที่ปรารถนา โดยประการที่จะมีความสุขแก่ตน พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด อธิบายว่า พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป. อนึ่ง ช้างนี้ชื่อว่ามีขันธเกิดพร้อมแล้ว เพราะเป็นผู้มีขันธซึ่งตั้งอยู่ถูกที่ใหญ่โต ฉันทใด ชื่อว่าในกาลไหน ๆ แม้เราก็คงนั้น เป็นผู้ชื่อว่ามีขันธเกิดพร้อมแล้ว เพราะเป็นผู้มีขันธคือกองแห่งศีลอันเป็นของพระอเสขะอันยิ่งใหญ่. อนึ่ง ช้างนี้ชื่อว่าปทุม มีสีเหมือนปทุม เพราะมีตัวเช่นกับปทุม หรือเพราะเกิดในตระกูลช้างปทุม ฉันทใด ชื่อว่าในกาลไหน ๆ แม้เราก็คงนั้น พึงเป็นผู้ชื่อว่าปทุม เพราะเป็นผู้ชื่อตรงเช่นกับปทุม หรือเพราะเป็นผู้เกิดในปทุมคืออริยชาติ. อนึ่ง ช้างนี้เป็นผู้โอฬารยิ่งด้วยเรียวแรงและกำลังเป็นต้น ฉันทใด ชื่อว่าในกาลไหน ๆ แม้เราก็คงนั้น พึงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยความเป็นผู้มีกายสมาจารอันบริสุทธิ์เป็นต้น หรือด้วยศีล สมาธิ และปัญญา เป็นเครื่องชำระกิเลสเป็นต้น. เราคิดอยู่อย่างนี้ จึงเริ่มวิปัสสนา แล้วได้บรรลุพระปัจเจกสัมโพธิญาณ ฉะนี้แล.

จบพรรณนานาคคาถา

พรรณนาอัฐฐานคาถา

คาถาว่า อัฐฐาน ต่ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า โอรสของพระเจ้าพาราณสียังทรงเป็นหนุ่มอยู่ที่เดียว มีพระประสงค์จะผนวช จึงทูลอ้อนวอนพระชนกชนนี. พระชนกชนนีทรง

ห้ามพระโอรสนั้น. พระโอรสนั้นแม้จะถูกห้ามก็ยังทรงรบเร้าอยู่นั้นแหละว่า จักบวช. แต่นั้น พระชนกชนนีได้ตรัสคำทั้งปวงแล้วทรงอนุญาต เหมือน บุตรเศรษฐีที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น. และทรงให้พระโอรสปฏิญาณว่า บวช แล้วต้องอยู่ในพระอุทยานเท่านั้น. พระโอรสได้ทรงการทำอย่างนั้นแล้ว. พระมารดาของพระองค์ทรงห้อมล้อมด้วยหญิงพื่อนสองหมื่นนาง เสด็จไป พระอุทยานแต่เช้าตรู่ ให้พระโอรสดื่มยาสุ และในระหว่างก็ทรงให้เคี้ยว ของควรเคี้ยวเป็นต้น ทรงสนทนากับพระโอรสนั้นจนกระทั่งเที่ยง จึง เสด็จเข้าพระนคร. ฝ่ายพระบิดาก็เสด็จมาในเวลาเที่ยง ให้พระโอรสนั้น เสวย แม้พระองค์ก็เสวยด้วย ทรงสนทนากับพระโอรสนั้นตลอดวัน ใน เวลาเย็น ทรงวางคนผู้ปรนนิบัติไว้ แล้วเสด็จเข้าพระนคร. พระโอรส นั้นไม่เสวยสังคยอยู่ตลอดทั้งวันและคืนด้วยประการอย่างนี้.

ก็สมัยนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอาทิตย์พันธู อยู่ใน เมืองเขานันท์ทมูลกะ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงรำพึงอยู่ได้เห็น พระกุมารนั้นว่า กุมารนี้อาจบวชได้ แต่ไม่อาจตัดชฎได้. เบื้องหน้าแต่นั้น ทรงรำพึงต่อไปว่า พระกุมารจักเบียดหนายโดยธรรมดาของตนได้หรือไม่หนอ. ถ้าดับนั้น ทราบว่า พระกุมารเมื่อทรงเบียดหนายเองโดยธรรมดา จักเป็นเวลานานมาก จึงดำริว่า เราจักให้อารมณ์แก่พระกุมารนั้นดังนี้ แล้วมาจากพื้นมโนศิลาโดยนัยก่อน แล้วได้ยืนอยู่ในอุทยาน. บริษัท ของพระราชาเห็นเข้าจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เสด็จมา. พระราชาทรงมีพระทัยปราโมทย์ว่า บัดนี้โอรสของเราจะไม่ รำคาญ จักอยู่กับพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงทรงอุปัฏฐากพระปัจเจกสัม- พุทธเจ้าโดยเคารพ แล้วขอให้อยู่ในอุทยานนั้น รับสั่งให้กระทำทุกสิ่ง

มีบรรณศาลาที่พักกลางวัน และที่จงกรมเป็นต้น เสร็จแล้วนิมนต์ให้อยู่. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นอยู่ในที่นั้น วันหนึ่งได้โอกาสจึงถามพระกุมารว่าพระองค์เป็นอะไร? พระกุมารตรัสว่า ข้าพเจ้าเป็นบรรพชิต. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่เป็นผู้เช่นนี้.

ลำดับนั้น เมื่อพระกุมารตรัสว่า ท่านผู้เจริญ บรรพชิตทั้งหลายเป็นผู้เช่นไร อะไรไม่สมควรแก่ข้าพเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ท่านไม่พึงดูการกระทำอันไม่สมควรแก่ท่าน พระมารดาของท่านเสด็จมาในเวลาเช้า พร้อมกับพวกสตรีสองหมื่นนาง กระทำอุทยานให้ไม่เงียบสงัด อนึ่ง พระบิดาของท่านก็เสด็จมาพร้อมกับหมู่พลใหญ่ ทำให้ไม่เงียบสงัดในตอนเย็น บริษัทผู้ปรนนิบัติทำให้ไม่เงียบสงัดตลอดราตรีทั้งสิ้น มิใช่หรือ ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่เป็นอย่างกับท่าน แต่ท่านเป็นผู้เป็นเช่นนี้ ดังนี้แล้วแสดงธรรมเครื่องอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งในหิมวันตประเทศด้วยฤทธิ์แก่พระกุมาร ผู้ยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นแหละ. พระกุมารเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในหิมวันตประเทศนั้น ผู้ยืนฟังแผ่นกระดานสำหรับยึด ผู้กำลังจงกรม และผู้กำลังทำการข้อมและการเข้บเป็นต้น จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายไม่ได้มาในที่นี้ แต่การบรรพชาท่านทั้งหลายอนุญาตแล้ว. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า เจริญพร ท่านอนุญาตการบรรพชาจำเดิมแต่กาลที่บวชแล้ว ชื่อว่าสมณะทั้งหลายยอมได้เพื่อจะกระทำการออกไปจากทุกข์แก่ตน และเพื่อจะไปยังถิ่นที่ต้องการที่ปรารถนา กรรมมีประมาณเท่านี้แหละยอมควร ครั้นกล่าวแล้วจึงยืนอยู่ในอากาศ กล่าวถึงกาลานี้ว่า ข้อที่จะได้สัมพัสมุตติอันเกิด

ขึ้นในสมัยนั้น มิใช่ฐานะของผู้ยินดีในการคลุกคลีดังนี้ เป็นผู้ที่ใคร ๆ
ยังเห็นอยู่นั้นแล ได้ไปยังเจียมเข้านั้นทมูลกะทางอากาศ.

เมื่อพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเสด็จไปอย่างนั้นแล้ว พระกุมารนั้นเสด็จ
เข้าไปยังบรรณศาลาของตนแล้วก็นอน. ฝ่ายบุรุษผู้อารักขาประมาทเสียวว่า
พระกุมารนอนแล้ว บัดนี้จักไปไหนได้ จึงก้าวลงสู่ความหลับ. พระ-
กุมารรู้ว่าบุรุษนั้นประมาทแล้ว จึงถือบาตรจีวรเข้าไปป่า. ก็พระกุมารนั้น
ยืนอยู่ในที่นั้นเริ่มวิปัสสนา กระทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้วไป
ยังสถานที่ของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า. และในที่นั้น ถูกถามว่า บรรลุ
ได้อย่างไร จึงกล่าวถึงกาลาที่พระอาทิตย์จันทรุปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวไว้
ให้ครบบริบูรณ์.

ความของกาลานั้นว่า บทว่า อฏฺฐาน ตํ ตัดเป็น อฏฺฐานํ ตํ
ท่านอธิบายว่า อการณํ ตํ แปลว่า ข้อนั้นมีไฉ่เหตุ. ท่านลบนิกคหิต.
เหมือนในคำมีอาทิว่า อริยสจฺจาน ทสฺสนํ ดังนี้. บทว่า สจฺจนิกา-
รตสฺส แปลว่า ผู้ยินดีในหมู่คณะ. บทว่า ยํ เป็นคำกล่าวเหตุ คุณใน
คำมีอาทิว่า ยํ หิริยติ หิริยิตพฺเพน แปลว่า เพราะละอายด้วยสิ่งที่ควร
ละอาย. บทว่า ผลสฺส ได้แก่ พึงบรรลุ. บทว่า สามยิกํ วิมุตฺติ
ได้แก่ โลกียสมาบัติ. จริงอยู่ สมาบัติอันเป็นฝ่ายโลกียะนั้น ท่านเรียกว่า
สามยิกา วิมุตฺติ เพราะหลุดพ้นจากข้าศึกทั้งหลายในสมัยที่แน่วแน่ ๆ
เท่านั้น. ซึ่ง สามยิกวิมุตฺติ นั้น. พระกุมารตรัสว่า เราใคร่ครวญคำ
ของพระอาทิตย์จันทรุปัจเจกสัมพุทธเจ้าดังนี้ว่า บุคคลพึงบรรลุวิมุตติด้วย
เหตุใด เหตุนั้นมีฐานะ คือเหตุนั้นย่อมไม่มีแก่ผู้ยินดีในการคลุกคลี

ดังนี้ จึงละความยินดีในการคลุกคลี ปฏิบัติโดยแยกกาย จึงได้บรรลุแล้ว.
คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

จบพรรณนาอัฐฐานคาถา

จบวรรคที่ ๒

พรรณนาทิวฏฐวิสุทตคาถา

คำว่า ทิวฏฐวิสุทตนิ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่งไปในที่ลับแล้วทรงดำริว่า ความร้อนเป็นต้นอันกำจัดความหนาวเป็นต้น มีอยู่ฉันใด วิวัฏฐะอันกำจัดวิวัฏฐะ มีอยู่ฉันนั้นหรือไม่หนอ. พระองค์จึงตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกท่านรู้จักวิวัฏฐะไหม? อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า รู้พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า วิวัฏฐะนั้นคืออะไร? แต่ที่นั่นอำมาตย์ทั้งหลายจึงกล่าวถึงความเที่ยงและความขาดสูญ โดยนัยมีอาทิว่า โลกมีที่สุด. พระราชาทรงดำริว่า อำมาตย์พวกนี้ไม่รู้ อำมาตย์พวกนี้ทั้งหมด เป็นไปในคติของทิวฏฐิ ทรงเห็นความที่พระองค์เองทรงเป็นที่ขัดกัน และไม่เหมาะสมกันแก่อำมาตย์เหล่านั้น แล้วทรงดำริว่า วิวัฏฐะอันกำจัดวิวัฏฐะย่อมมี ควรแสวงหาวิวัฏฐะนั้น จึงทรงละราชสมบัติออกผนวชเจริญวิปัสสนาอยู่ ได้ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว. ได้ตรัสอุทานคาถานี้ และพยากรณ์คาถา ในท่ามกลางพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ความของคาถานั้นว่า บทว่า ทิวฏฐวิสุทตนิ ได้แก่ ทิวฏฐิ ๖๒.

จริงอยู่ ทิวฏฐิเหล่านั้นชื่อว่าเป็นข้าศึก เพราะอรรถว่า เป็นข้าศึก เพราะ

พรรณานิลโลรูปคถา

คถาว่า นิลโลรูป ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พ่อครัวของพระเจ้าพาราณสีหุงพระกระยาหารในระหว่าง (เสวย) เห็นเป็นที่พอใจมีรสอร่อย แล้วน้อมเข้าไปถวายด้วยหวังใจว่า ชื่อแม่โจน พระราชาคงจะประทานทรัพย์ให้แก่เรา. พระกระยาหารนั้น โดยเฉพาะกลิ่นเท่านั้น ก็ทำความเป็นผู้ใคร่เสวยให้เกิดแก่พระราชา ทำพระเชพระในพระโอษฐ์ให้เกิดขึ้น ก็เมื่อคำข้าวคำแรกสีกว่าใส่เข้าในพระโอษฐ์ เอ็นหมื่นเจ็ดพันเอ็นได้เป็นประหนึ่งนำอมตฤกต้องแล้ว. พ่อครัวคิดว่า จักประทานเราเดี๋ยวนี้ จักประทานเราเดี๋ยวนี้. ฝ่ายพระราชาทรงดำริว่า พ่อครัวสมควรแก่การสักการะ. แล้วทรงดำริต่อไปว่า ก็เราได้ลิ้มรสแล้ว สักการะ เกียรติศัพท์อันเลวก็จะแพร่ไปว่า พระราชาองค์นี้เป็นคนโลภ หนักในรส ดังนี้ จึงมิได้ตรัสคำอะไร ๆ. เมื่อเป็นอย่างนั้น พ่อครัว ก็ยังคงคิดอยู่ว่า ประเดี๋ยวจักประทาน ประเดี๋ยวจักประทาน จนกระทั่ง เสวยเสร็จ. ฝ่ายพระราชาก็ได้ตรัสอะไร ๆ เพราะกลัวต่อการติเตียน. ลำดับนั้น พ่อครัวคิดว่า ชิวหาวิญญานของพระราชาเห็นจะไม่มี ในวันที่สอง จึงน้อมพระกระยาหารอันมีรสไม่อร่อยเข้าไปถวาย. พระราชาพอได้เสวยแม้ทรงทราบอยู่ว่า แน่ผู้เจริญ วันนั้นพ่อครัวควรแก่ การดำนิหนอ แต่ก็ทรงพิจารณาเหมือนในครั้งก่อน จึงมิได้ตรัสอะไร ๆ เพราะกลัวการติเตียน. ลำดับนั้นพ่อครัวคิดว่า พระราชา ดีก็ไม่ทรงทราบ ไม่ดีก็ไม่ทรงทราบ จึงถือเอาเครื่องเสบียงทุกชนิดด้วยตัวเอง แล้วหุง ต้มเฉพาะบางอย่างถวายพระราชา. พระราชาทรงดำริว่า โอหนอ ความโลก ชื่อว่าเรารู้กินบ้านเมืองถึงสองหมื่นเมือง ยังไม่ได้แม่สักว่า

ข้าวยาย เพราะความโลภของพ่อครัวนี้ ทรงเบื่อหน่ายพระราชสมบัติออก
ผนวชเห็นแจ้งอยู่ ได้ทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณ ได้ตรัสคานานี้
โดยนัยก่อนนั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิลุโลสุโป** แปลว่า 'ไม่มีความโลภ.
จริงอยู่ บุคคลใด ถูกความอยากในรสครอบงำ บุคคลนั้นย่อมโลภจัด
โลภแล้ว ๆ เล่า ๆ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **โลสุปะ** ผู้โลภ. เพราะ-
ฉะนั้น พระราชานี้เมื่อจะทรงห้ามความเป็นผู้ถูกเรียกว่าเป็นคนโลภ จึง
ตรัสว่า **นิลุโลสุปะ** ผู้ไม่มีความโลภ. ในบทว่า **นิกุกุโ** นี้ มีอธิบาย
ดังต่อไปนี้. เรื่องสำหรับหลอกลวง ๓ อย่าง ไม่มีแก่ผู้ใด ผู้ที่นั่นท่านเรียกว่า
ผู้ไม่หลอกลวง ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในคานานี้ ชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง
เพราะไม่ถึงความประหลาดใจในโทษนั้นอันเป็นที่พอใจเป็นต้น. ในบทว่า
นิปิปาโส นี้ ความอยากจะดื่ม ชื่อว่าความกระหาย, ชื่อว่าผู้ไม่
กระหาย เพราะไม่มีความอยากจะดื่มนั้น อธิบายว่า ผู้เว้นจากความ
ประสงค์จะบริโภคเพราะความโลภในรสอร่อย. ในบทว่า **นิมุกโข** นี้
มักจะ ความลบหลู่คุณท่าน มีลักษณะทำคุณความดีของคนอื่นให้เสียหาย.
ชื่อว่าผู้ไม่มีความลบหลู่คุณท่าน เพราะไม่มีมักขะนั้น. ท่านกล่าวหมายเอา
ความไม่มีการลบหลู่คุณของพ่อครัว ในคราวที่พระองค์ทรงเป็นคฤหัสถ์.
ในบทว่า **นิตุหนุตถสาวมโ** นี้ ธรรม ๖ ประการ คือกิเลส ๓ มีราคะ
เป็นต้น และทุจริต ๓ มีกายทุจริตเป็นต้น พึงทราบว่าเป็นคาวะ น้ำฝาด
เพราะอรรถว่า ไม่พองใสตามที่เกิดมี เพราะอรรถว่า ให้สถานะของตน
แล้ว ให้ถึงสถานะของผู้อื่น และเพราะอรรถว่า คุดตะกอน. เหมือนดังท่าน
กล่าวไว้ว่า

บรรดาธรรมเหล่านั้น กิเลสคุณน้ำฝาด ๓ เป็นไฉน ? กิเลส
คุณน้ำฝาด ๓ เหล่านี้ คือกิเลสคุณน้ำฝาดคือราคะ โทสะ
และโมหะ บรรดาธรรมเหล่านั้น กิเลสคุณน้ำฝาด ๓ แม้อัน
อื่นเป็นไฉน ? คือกิเลสคุณน้ำฝาดทางกาย ทางวาจา และ
ทางใจ ดังนี้.

บรรดากิเลสคุณน้ำฝาดเหล่านั้น ชื่อว่าผู้มีโมหะคุณน้ำฝาดอันขจัด
แล้ว เพราะเป็นผู้ขจัดกิเลสคุณน้ำฝาด ๓ เว้นโมหะ และเพราะเป็นผู้
ขจัดโมหะอันเป็นมูลรากของกิเลสคุณน้ำฝาดทั้งหมดนั้น. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่าเป็นผู้มีโมหะคุณน้ำฝาดอันขจัดแล้ว เพราะเป็นผู้ขจัดกิเลสคุณน้ำฝาด
ทางกาย วาจา ใจ ๓ นั้นแหละ และชื่อว่าเป็นผู้มีโมหะ. อันขจัดแล้ว
เพราะเป็นผู้ขจัดโมหะแล้ว. บรรดากิเลสคุณน้ำฝาดนอกนี้ ความ
ที่กิเลสคุณน้ำฝาดคือราคะถูกขจัด สำเร็จแล้วด้วยความเป็นผู้ไม่มีความโลภ
เป็นต้น ความที่กิเลสคุณน้ำฝาดคือโทสะถูกขจัด สำเร็จแล้วด้วยความเป็น
ผู้ไม่มีการลบหลู่คุณท่าน. บทว่า นิราสโย แปลว่า ผู้ไม่มีตัณหา. บทว่า
สพฺพโลเก ภวิตฺวา ความว่า เป็นผู้เว้นจากภวตัณหาและวิภวตัณหาใน
โลกทั้งสิ้น คือในภพทั้ง ๓ หรือในอายตนะ ๑๒. คำที่เกสือพึงทราบ
โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง กล่าวบาททั้ง ๓ แล้วพึงทำการ
เชื่อมความในบทว่า เอโก จเร นี้. แม้อย่างนี้ว่า พึงอาจเป็นผู้เดียว
เที่ยวไป ดังนี้.

จบพรรณนานิลโลรูปคาถา

พรรณนาปาปสหายกาลา

กาลาว่า ปาป สหาย ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาองค์หนึ่งในพระนครพาราณสี ทรงทำประทักษิณพระนครด้วยราชานุกาพอันใหญ่ยิ่ง ทรงเห็นคนทั้งหลายนำข้าวเปลือกเก่าเป็นต้นออกจากฉางไปภายนอก จึงตรัสถามอำมาตย์ว่า พนาย นี้ อะไรกัน ? เหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า บัดนี้ข้าวเปลือกใหม่เป็นต้นจักเกิดขึ้น คนเหล่านี้จึงทิ้งข้าวเปลือกเก่าเป็นต้นเสียเพื่อจะทำที่ว่างแก่ข้าวเปลือกใหม่เป็นต้นเหล่านั้น. พระราชาตรัสว่า นี่แน่ะพนาย เสบียงของพวกหมู่พลในตำหนักในฝ่ายหญิงเป็นต้น ยังเต็มบริบูรณ์อยู่หรือ. เหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ยังเต็มบริบูรณ์อยู่พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า นี่แน่ะพนาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงก่อสร้างโรงทาน เราจักให้ท่าน ข้าวเปลือกเหล่านี้จึงอย่าได้เสียหายไปโดยไม่มี การช่วยเหลือเกื้อกูลเลย. ลำดับนั้น อำมาตย์ผู้มีคติในความเห็นผิดคนหนึ่งปรารถนาว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ทานที่ให้แล้วไม่มีผลดังนี้ แล้วจึงกราบทูลพระราชาต่อไปว่า คนทั้งที่เป็นพาลและเป็นบัณฑิต แล่นไป ท่องเที่ยวไป จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เอง ดังนี้แล้ว ทูลห้ามเสีย. พระราชาทรงเห็นคนทั้งหลายแย่งฉางข้าวกันแม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม ก็ตรัสสั่งเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. แม้ครั้งที่สาม อำมาตย์ผู้มีคติในความเห็นผิดนั้น ก็กล่าวคำมีอาทิว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ทานนี้คนโง่บัญญัติ แล้วทูลห้ามพระราชนั้น. พระองค์ตรัสว่า แน่เจ้าแม่ของของเราก็ไม่ได้เพื่อจะให้หรือ เราจะได้ประโยชน์อะไรจากพวกสหายลามกเหล่านี้ ทรงเบื่อหน่าย จึงสละราชสมบัติออกผนวชเห็นแจ้งอยู่

อุบัติขึ้นในเทวโลกดังนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้วในอนวัชชโกชีกาถา นั้นแหละ, ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้.

พระราชานิมนต์ให้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งแล้ว จึงตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นใคร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทูลว่า มหาราชเจ้า อาตมาทั้งหลายชื่อว่าพหูสูตะ. พระราชาทรงดำริว่า เราชื่อว่าสุตพรหมทัต ย่อมไม่อ้อมการฟัง, เอาเถอะ เราจักฟังธรรมเทศนา ซึ่งมีนัยอันวิจิตรในสำนักของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ครั้นดำริแล้ว ทรงดีพระทัย ถวายน้ำทักษิโณทกแล้วทรงอังคาส ในเวลาเสร็จกตกิจ จึงประทับนั่งในที่ใกล้พระสังฆเถระแล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านได้โปรดกล่าวธรรมกถาเถิด. ท่านกล่าวว่า ขอมหาราชเจ้า จงทรงมีพระเกษมสำราญ จงมีความสิ้นไปแห่งราคะเถิด แล้วลุกขึ้น. พระราชาทรงดำริว่า ท่านผู้นี้มิได้เป็นพหูสูต ท่านองค์ที่สองคงจักเป็นพหูสูต, พຽງนี้เราจักได้ฟังธรรมเทศนาอันวิจิตรในสำนักของท่าน จึงนิมนต์ฉันในวันพຽງนี้. พระองค์ทรงนิมนต์จนถึงลำดับแห่งพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทุกองค์ ด้วยประการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแม่ทั้งหมดนั้นก็กล่าวบทที่เหลือให้เป็นเช่นกับองค์ที่ ๑ ทำบทหนึ่ง ๆ ให้แปลกกันอย่างนี้ว่า จงสิ้นโทสะเถิด จงสิ้นโมหะเถิด จงสิ้นคติเถิด จงสิ้นภพเถิด จงสิ้นวัฏฏะเถิด จงสิ้นอุปธิเถิด แล้วก็ลุกขึ้น.

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า ท่านเหล่านี้กล่าวว่า พวกเราเป็นพหูสูต แต่ท่านเหล่านั้นไม่มีกถาอันวิจิตร ท่านเหล่านั้นกล่าวอะไร จึงทรงเริ่มพิจารณาอรรถแห่งคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น. ครั้นเมื่อทรงพิจารณาอรรถของคำว่า จงสิ้นราคะเถิด จึงได้ทรงทราบว่

เมื่อระคะสิ้นไป โทสะก็ดี โมหะก็ดี กิเลสอื่น ๆ ก็ดี ย่อมเป็นอันสิ้นไป
ได้ ทรงดีพระทัยว่า สมณะเหล่านี้เป็นพหูสูตโดยสิ้นเชิง เหมือนอย่างว่า
บุรุษผู้นั้นมีมือชี้มหาปฐพีหรืออากาศ ย่อมเป็นอันชี้เอาพื้นที่ประมาณ
เท่าองคุลีเท่านั้นก็หามิได้ โดยที่แท้ ย่อมเป็นอันชี้เอามหาปฐพีทั้งสิ้น
อากาศก็เหมือนกัน แม้ฉันใด พระสมณะเหล่านี้ ก็ฉันนั้น เมื่อชี้แจงอรรถ
หนึ่ง ๆ ย่อมเป็นอันชี้แจงอรรถทั้งหลายอันหาปริมาณมิได้. จากนั้น
พระองค์ทรงดำริว่า ชื่อว่าในกาลบางคราว แม้เราก็จักเป็นพหูสูตอย่างนั้น
เมื่อทรงปรารถนาความเป็นพหูสูตเห็นปานนั้น จึงทรงสละราชสมบัติออก
ผนวช เห็นแจ้งอยู่ ได้ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณ แล้ว
ได้ตรัสอุทานกาลานี้.

เนื้อความย่อในอุทานกาลานี้มีดังต่อไปนี้.

บทว่า พหูสูต ความว่า พหูสูตมี ๒ อย่าง คือปริยัติพหูสูต
ทั้งมวล โดยใจความในพระไตรปิฎก และปฏิบัติพหูสูต โดยแทงตลอด
มรรค ผล วิชา และอภิญา. ผู้มีอาคมอันมาแล้ว ชื่อว่า **ธมฺมธโร**
ผู้ทรงธรรม, อนึ่ง ผู้ประกอบด้วยกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม
อันยิ่งใหญ่ ชื่อว่า **อุปาโร** ผู้ยิ่งใหญ่. ผู้มียุตตปฏิภาณ มีมุตตปฏิภาณ
และมียุตตมุตตปฏิภาณ ชื่อว่า **ปฎิภาณวา** ผู้มีปฏิภาณ. อีกอย่างหนึ่ง
พึงทราบผู้มีปฏิภาณ ๓ อย่าง โดยปริยัติ ปริจจณาและอริคม. จจริงอยู่
ปริยัติย่อมแจ่มแจ้งแก่ผู้ใด ผู้นั้นเป็นผู้มีปริยัติปฏิภาณ แจ่มแจ้งในปริยัติ.
การสอบถามย่อมแจ่มแจ้งแก่ผู้ใดซึ่งสอบถามถึงอรรถ ญาณ ลักษณะ ฐานะ
และอฐานะ ผู้นั้นเป็นผู้มีปริจจณาปฏิภาณ แจ่มแจ้งในการถาม. มรรค

เป็นต้นอันผู้ใดแทงตลอดแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้มีอิทธิมปฏิภาณ แจ่มแจ้งใน การบรรลุ บุคคลคบมิตรนั้นคือเห็นปานนั้น ผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม ผู้ยิ่งใหญ่ มีปฏิภาณ. แต่นั้นพึงรู้ทั่วถึงประโยชน์มีประการมิใช่น้อย โดย ชนิดประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้งสอง หรือโดยชนิด ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้าและประโยชน์อย่างยิ่ง ด้วยอนุภาพ ของมิตรนั้น แต่นั้นบรรเทาความกังวล คือบรรเทา ได้แก่ทำให้พินาศไป ซึ่งความลึงเลงสงสัยในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอาทิว่า ในอดีต- กาลอันยาวนาน เราได้มีแล้วหรือหนอ เป็นผู้ทำกิจทั้งปวงเสร็จแล้ว อย่างนี้ พึงเป็นผู้เกี่ยวข้องไปเหมือนนอแรดฉะนั้นแล.

จบพรรณนาพหูสูตคาถา

พรรณนาวิภูสัจฐานคาถา

คาถาว่า จิตฺตํ รัตติํ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระนามว่า วิภูสกพรหมทัต ในนครพาราณสี เสวยยาकुหรือพระกระยาหารแต่เช้าตรู่ แล้วให้ช่างประดับพระองค์ด้วย เครื่องประดับนานาชนิด แล้วทรงดูพระสรีระทั้งสิ้นในพระฉายใหญ่ ไม่โปรดสิ่งใด ก็เอาสิ่งนั้นออก แล้วให้ประดับด้วยเครื่องประดับอย่างอื่น. วันหนึ่งเมื่อพระองค์ทรงกระทำอย่างนั้น เวลาเสวยพระกระยาหารเป็น เวลาเที่ยงพอดี. พระองค์ทรงประดับค้างอยู่ จึงทรงเอาแผ่นผ้าพันพระ- เสียรเสวยแล้ว เสด็จเข้าบรรทมกลางวัน. เมื่อพระองค์ทรงลุกขึ้นแล้ว

ทรงกระทำอยู่อย่างนั้นนั่นแลซ้ำอีก พระอาทิตย์ก็ตก. แม้วันที่สอง
แม้วันที่สามก็อย่างนั้น. ครั้นเมื่อพระองค์ทรงชวนชายแต่การประดับ
ประดาอยู่อย่างนั้น โรคที่พระปฤษณางค์ได้เกิดขึ้น พระองค์ได้มีพระดำริ
ดังนี้ว่า พุทโธเอ๋ย เราแม่เอาเรี่ยวแรงทั้งหมดมาประดับประดาก็ยังไม่พอใจ
ในการประดับที่สำเร็จแล้วนี้ ทำความคึ้นรนให้เกิดขึ้น ก็ขึ้นชื่อว่าความ
คึ้นรนเป็นกรรมเป็นที่ตั้งแห่งการไปอบาย เอาเถอะ เราจักข่มความคึ้นรน
เสีย จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวช ทรงเห็นแจ้งอยู่ ได้ทรงทำให้แจ้ง
พระปัจเจกสัมโพธิญาณ แล้วได้ตรัสอุทานคาถานี้.

การเล่นและความยินดีในอุทานคาถานั้นได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น.
บทว่า กามสุข ได้แก่ ความสุขในวัตถุกาม. จริงอยู่ แม้วัตถุกาม
ทั้งหลายท่านก็เรียกว่าสุข เพราะเป็นอารมณ์เป็นต้นของความสุข. เหมือน
ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า รูปเป็นสุข ตกไปตามความสุข มีอยู่ดังนี้. เมื่อเป็น
อย่างนั้น ไม่ทำให้พอใจ คือไม่ทำว่าพอละ. ซึ่งการเล่น ความยินดี
และความสุขนี้ในโลกพิภพนี้ ได้แก่ ไม่ถือเอาการเล่นเป็นต้นนี้เป็นอย่างนี้ว่า
เป็นที่อึดใจ หรือว่าเป็นสาระ. บทว่า อนเปกขมาโน ได้แก่ ผู้มีปกติ
ไม่เฟื่องเล็งคือไม่มักมาก ไม่มีความอยาก เพราะการไม่ทำให้พอนั้น.
ในคำว่า วิภูตฺถุรานา วิโรตฺตจฺจวาทิ นั้น การประดับมี ๒ อย่าง
คือการประดับของคฤหัสถ์ และการประดับของบรรพชิต. การประดับ
ด้วยผ้าสาฎก ผ้าโพก ดอกไม้ และของหอมเป็นต้น ชื่อว่าการประดับ
ของคฤหัสถ์ การประดับด้วยเครื่องประดับคือบาตรเป็นต้น ชื่อว่าการ
ประดับของบรรพชิต. ฐานะที่ประดับก็คือการประดับนั่นเอง. ผู้คลาย

ความยินดีจากฐานะที่ระดับนั้นด้วยวิธี ๓ อย่าง. ฟังเห็นเนื้อความ
อย่างนี้ว่า ชื่อว่าผู้มีปกติกกล่าวคำสัตย์ เพราะกล่าวคำจริงแท้.

จบพรรณนาวิภูสัจฐานคาถา

พรรณนาปุตตทารคาถา

คาถาว่า **ปุตตตฺยจ ทาริ** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า โอรสของพระเจ้าพาราณสี ทรงอภิเษกครองราชสมบัติ
ในเวลายังทรงเป็นหนุ่มอยู่ที่เดียว. พระองค์เสวยสิริราชสมบัติ ครอบพระ-
ปัจเจกโพธิสัตว์ที่กล่าวแล้วในคาถาที่หนึ่ง วันหนึ่งทรงดำริว่า เราครอง
ราชสมบัติอยู่ ย่อมกระทำความทุกข์ให้แก่คนเป็นอันมาก เราจะประ-
โยชน์อะไรด้วยบาปนี้ เพื่อต้องการภักดิ์มือเดียว เอาเถอะ เราจะทำความ
สุขให้เกิดขึ้น จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวช เห็นแจ้งอยู่ ได้ทรง
ทำให้แจ้งพระปัจเจกสัมโพธิญาณแล้ว ได้ตรัสอุทานคาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธนานิ** ได้แก่ รัตนะทั้งหลายมีแก้ว
มุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงินและทอง
เป็นต้น. บทว่า **ธณฺฐานิ** ได้แก่ บุพพัตถชาติ ๗ ชนิด มีข้าวสาลี ข้าว
เปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก้ว
เป็นต้น และอุปรัณชาติที่เหลือ (มีถั่ว งา เป็นต้น). บทว่า **พนฺธวานิ**
ได้แก่ เผ่าพันธุ์ ๔ อย่าง มีเผ่าพันธุ์คือญาติ เผ่าพันธุ์คือโคตร เผ่าพันธุ์

คือมิตรและเฝ้าพันธู์คือศิลา. บทว่า ยโธธิกานิ ได้แก่ ซึ่งตั้งอยู่ตามเขต
ของตน ๆ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนาปุตตทวารคาถา

พรรณนาสังคคาถา

คาถาว่า สงฺโกล เอโส คังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี ได้มีพระราชาพระนามว่า ปาทโลล-
พรหมทัต พระองค์เสวยยาคุและพระกระยาหารแต่เช้าตรู่ แล้วทอด
พระเนตรละคร ๓ อย่าง ในปราสาททั้ง ๓. การพ้อนชื่อว่ามี ๓ อย่าง
คือการพ้อนอันมาจากพระราชองค์ก่อน ๑ การพ้อนอันมาจากพระราช
ต่อมา ๑ การพ้อนอันตั้งขึ้นในกาลของตน ๑. วันหนึ่ง พระองค์เสด็จ
ไปยังปราสาทที่มีนางพ้อนสาวแต่เช้าตรู่. หญิงพ้อนเหล่านั้นคิดว่า จักทำ
พระราชาให้ยินดี จึงพากันประกอบการพ้อน การขับ และการประโคม
เป็นที่ประทับใจอย่างยิ่ง ประคูนางอัปสรประกอบถวายแก่ท้าวสักกะผู้
เป็นจอมเทวดานั้น. พระราชาไม่ทรงยินดีด้วย คำริว่า นี้ไม่น่าอัศจรรย์
สำหรับคนสาว จึงเสด็จไปยังปราสาทที่มีนางพ้อนปุณกลาง. หญิงพ้อน
แม้เหล่านั้นก็ได้กระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. พระองค์ก็ไม่ทรงยินดี
เหมือนอย่างนั้น แม้ในหญิงพ้อนปุณกลางนั้น จึงเสด็จไปยังปราสาทที่มี
หญิงพ้อนเป็นคนแก่. แม้หญิงพ้อนเหล่านั้นก็ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น.
พระราชาทรงเห็นการพ้อนเสมือนกระดุกเล่นแสดง และได้ทรงฟังการขับ

ไม่ไผ่เพราะ เพราะหญิงพื่อนเหล่านั้นเป็นไปล่วง ๒-๓ ชั่วโมงแล้ว
จึงเป็นคนแก่ จึงเสด็จไปยังปราสาทที่มีหญิงพื่อนสาว ๆ ซ้ำอีก แล้ว
เสด็จไปยังปราสาทที่มีหญิงพื่อนกลางซ้ำอีก พระองค์ทรงเที่ยวไปแม้อย่างนี้
ด้วยประการฉะนี้ ก็ไม่ทรงยินดีในปราสาทไหน ๆ จึงทรงดำริว่า หญิง
พื่อนเหล่านี้ ประสงค์จะยังเราให้ยินดี จึงเอาเรี่ยวแรงทั้งหมดประกอบ
การพื่อน การจับ และการประโคม ประคองนางอัปสรทั้งหลาย ประสงค์
จะให้ท้าวสักกะจอมเทวดาทรงยินดี จึงประกอบถวายฉะนั้น. เรานั้นไม่
ยินดีในที่ไหน ๆ ทำให้รักโลก. ก็จึงชื่อว่าความโลภนี้ เป็นธรรมที่ตั้ง
แห่งการไปสู่อบาย เอาเถอะ เราจักข่มความโลภเสีย จึงสละราชสมบัติ
แล้วทรงผนวช เจริญวิปัสสนาแล้วได้ทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ จึงได้
ตรัสอุทานกาลานี้.

เนื้อความแห่งอุทานกาลานี้ว่า :- พระราชาทรงชี้แจงเครื่องใช้
สอยของพระองค์ด้วยบทว่า สงฺโกล เอโส นี้. เพราะเครื่องใช้สอยนั้น
ชื่อว่า สังคะ เพราะเป็นที่ขึงอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย คูกข้างเข้าไป (ติด)
อยู่ในเปลือกตมฉะนั้น. ในบทว่า ปริตุตเมตฺถ สอขุญฺญี นี้ ความสุขชื่อว่า
นิตหน้อย เพราะอรรถว่า ต่ำช้า โดยจะต้องให้เกิดขึ้นด้วยสัญญาวิปริต
ในเวลาใช้สอยกามคุณ ๕ หรือโดยนับเนื่องในธรรมอันเป็นกามาวจร
คือเป็นของชั่วคราวเหมือนความสุขในการเห็นการพื่อนด้วยแสงสว่างแห่งแสง
ฟ้าแลบ อธิบายว่า เป็นไปชั่วคราว. ก็ในบทว่า อปฺปสุตาโท ทุกฺข-
เมวตฺถ กิยฺโย นี้ ความยินดีใดที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สุข-
โสมนัสสาชยฺกามกฺขณ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้นใด นี้เป็นความยินดีในกามทั้งหลาย
ความยินดีนั้น คือทุกข์ ในความเกี่ยวข้องนี้ ที่ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิอย่างนี้

ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทษของกามทั้งหลายเป็นอย่างไร ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในพระศาสนานี้ ย่อมเลี้ยงชีวิตด้วยฐานะแห่งศีลปะไค คือด้วยการติตรา หรือด้วยการคำนวณดังนี้ ว่าด้วยการเทียบเคียงกันทุกข์นั้นมีน้อย ประมาณเท่าหยาดน้ำ โดยที่แท้ ทุกข์เท่านั้นมีมากยิ่ง เช่นกับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ในความเกี่ยวข้องนี้ มีความยินดีน้อย ทุกข์เท่านั้นมีมากยิ่ง. บทว่า คโพ เอโธ ความว่า ความเกี่ยวข้องคือกามคุณ ๕ นี้ เปรียบดังเบ็ด โดยแสดงความยินดีแล้วหลุดลากลมา. บทว่า อิติ ญตฺวา มติมา ความว่า บุรุษผู้มีความรู้ คือ เป็นบัณฑิต รู้แบบนี้แล้ว พึงละความเกี่ยวข้องทั้งหมดนั้นแล้วเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้นแล.

จบพรรณนาสังคคาถา

พรรณนาสันทาลคาถา

คาถาว่า สนฺทาลยิตฺวาน ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี ได้มีพระราชอาชวณามว่า อนิวัตต-พรหมทัต พระราชานั้นเข้าสู่สงครามไม่ชนะ หรือทรงปรารภกิจอื่นไม่สำเร็จจะไม่กลับมา. เพราะฉะนั้น ชนทั้งหลายจึงรู้จักพระองค์อย่างนั้น. วันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปพระราชอุทยาน.

ก็สมัยนั้น ไฟป่าเกิดขึ้น ไฟนั้นไหม้ไม้แห้งและหญ้าสดเป็นต้นลามไปไม่กลับเลย. พระราชาทรงเห็นดังนั้น จึงทรงทำนimitอันมีไฟป่าน

นั่นเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เกิดขึ้นว่า ไฟป่านี้ฉันใด ไฟ๑๑ กองก็ฉันนั้น เหมือนกัน ไหม้สัตว์ทั้งปวงลามไปไม่กลับมา ทำมหันตทุกข์ให้เกิดขึ้น. ชื่อว่าเมื่อไร เพื่อให้ทุกข์นี้หมดสิ้น แม้เราก็จะเผากิเลสทั้งหลายไม่ให้เกิดกลับมา ด้วยไฟคืออริยมรรคญาณ เหมือนไฟนี้ ไหม้ลามไปไม่พืงหวนกลับมา ฉะนั้น.

แต่นั้น พระองค์เสด็จไปครู่หนึ่ง ได้ทรงเห็นชาวประมงกำลังจับ ปลาในน้ำ ปลาใหญ่ตัวหนึ่งเข้าไปถวยในแหของชาวประมงเหล่านั้น ได้ ทำลายแหหนีไป. ชาวประมงเหล่านั้นจึงพากันส่งเสียงว่า ปลาทำลายแห หนีไปแล้ว. พระราชาได้ทรงสดับคำเมื่อนั้น จึงทรงทำนimitอันมีปลานั้น เป็นข้อเปรียบเทียบว่า ชื่อว่าเมื่อไร แม้เราก็จะทำลายข้ายคือตัณหาและ ทิฎฐิ ด้วยอริยมรรคญาณ พืงไปไม่ติดข้องอยู่. พระองค์จึงทรงสละ ราชสมบัติผนวช ประารภวิปัสสนา ได้ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ และได้ตรัสอุทานกาลานี้.

ในบทที่สองของกาลานี้ สิ่งที่ทำด้วยด้ายเรียกว่า ซาละ. น้ำ เรียกว่า อัมพุ. ชื่อว่าอัมพุจารี เพราะเที่ยวไปในน้ำนั้น. คำว่า อัมพุจารี นั้นเป็นชื่อของปลา. ปลาในน้ำ ชื่อว่า สลิลัมพุจารี. อธิบายว่า เหมือน ปลาทำลายแหไปในแม่น้ำนั้น. ในบาทที่สาม สถานที่ที่ถูกไฟไหม้เรียกว่า ทัตตะ. อธิบายว่า ไฟย่อมไม่หวนกลับมายังที่ที่ไหม้แล้ว คือจะมาเกิดที่ นั้นไม่ได้ ฉันใด เราก็จะไม่หวนกลับมายังสถานที่ คือกามคุณที่ถูกเผา ไหม้ด้วยไฟคือมรรคญาณ คือจะไม่มาในกามคุณนั้นต่อไปฉันนั้น. คำที่ เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนาสันทาลกาลา

พรรณนาโอภจิตตจักษุคาถา

คาถาว่า โอภจิตตจักษุ ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี พระราชาพระนามว่า จักขุโลลพรหม-
ทัต เป็นผู้ทรงขวนขวายการดูแลคร เหมือนพระเจ้าปาทโลลพรหมทัต.
ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้.

พระเจ้าปาทโลลพรหมทัตนั้น เป็นผู้ไม่สันโดษเสด็จไปในที่นั้น ๆ
ส่วนพระเจ้าจักขุโลลพรหมทัตพระองค์นี้ ทอดพระเนตรการละครนั้น ๆ
ทรงเพลิดเพลินอย่างยิ่ง เสด็จเที่ยวเพิ่มความอยาก โดยผลัดเปลี่ยนหมุน
เวียนทอดพระเนตรการแสดงละคร. ได้ยินว่า พระองค์ทรงเห็นภรรยา
ของกุกุมพินางหนึ่งซึ่งมาดูการแสดง ได้ยังความกำหนัดรักใคร่ให้เกิดขึ้น.
แต่นั้นทรงถึงความสลดพระทัยขึ้นมา จึงทรงดำริว่า เฮ้อ! เราทำความ
อยากนี้ให้เจริญอยู่ จักเป็นผู้เต็มอยู่ในอบาย เออละ เราจักข่มความอยาก
นั้น จึงออกผนวชแล้วได้เห็นแจ้งอยู่ ได้กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ
เมื่อจะทรงคติเตียนการปฏิบัติแรก ๆ ของพระองค์ จึงได้ตรัสอุทานคาถานี้
อันแสดงคุณซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อการปฏิบัตินั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอภจิตตจักษุ แปลว่า ผู้มีจักขุทอด
ลงเบื้องล่าง. ท่านอธิบายไว้ว่า วางกระดูกคอ ๗ ข้อไว้โดยลำดับแล้ว
เพ่งดูชั่วแอก เพื่อจะดูสิ่งที่ควรเว้นและสิ่งที่ควรจะถือเอา. แต่ไม่ใช่เอา
กระดูกกลางจรดกระดูกหทัย เพราะเมื่อเป็นอย่างนั้น ความเป็นผู้มีจักขุ
ทอดลงก็ย่อมจะไม่ใช่สมณสารูป.

บทว่า น จ ปาทโลโล ความว่า ไม่เป็นเหมือนคนเท้าตัน โดย
ความเป็นผู้ใคร่จะเข้าไปท่ามกลางคณะ ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นคนที ๒

ของคนคนเดียว เป็นคนที่ ๓ ของคน ๒ คน คือเป็นผู้งดเว้นจากการ
เที่ยวจาริกไปนานและเที่ยวจาริกไปไม่กลับ.

บทว่า **คฤตินุทริโย** ความว่า เป็นผู้มีอินทรีย์อันคุ้มครองด้วย
อำนาจอินทรีย์ที่เหลือดังกล่าวแล้ว เพราะบรรดาอินทรีย์ทั้ง ๖ ในที่นี้
ท่านกล่าวมนินทรีย์ไว้เป็นแผนกหนึ่งต่างหาก.

บทว่า **รกุจิตมานสาโน** ความว่า มานसान์ ก็คือ มานสิ นั่นเอง.
ชื่อว่า ผู้รักษาใจ เพราะรักษาใจนั้นไว้ได้. ท่านอธิบายว่า เป็นผู้รักษา
จิตไว้ได้โดยประการที่ไม่ถูกกิเลสปล้น. บทว่า **อนวสุสูโต** ความว่า ผู้
เว้นจากการถูกกิเลสรบกวนในอารมณ์นั้น ๆ ด้วยกายปฏิบัตินี้.

บทว่า **อปริทยุหมาโน** ได้แก่ ไม่ถูกไฟกิเลสเผา. อีกอย่างหนึ่ง
ได้แก่ ไม่ถูกกิเลสรบกวนภายนอก ไม่ถูกไฟกิเลสเผาในภายใน. คำที่เหลื
มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนาโอภจิตตจักขุคาถา

พรรณนาปาริจัตตกคาถา

คาถาว่า **โอาหารยิตฺวา** ดังนี้ เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในนครพาราณสี มีพระราชาอีกองค์พระนามว่า **จาทู-**
มาลิกพรหมทัต เสด็จไปเล่นอุทยานทุก ๆ ๔ เดือน วันหนึ่ง พระองค์
เสด็จเข้าไปยังอุทยาน ในเดือนกลางของฤดูคิมหันต์ ทรงเห็นต้นทองหลาง
คารดาศด้วยใบ มีกิ่งและค่าคบประดับด้วยดอก ที่ประตูดุทยาน ทรงถือ
เอาหนึ่งดอกแล้วเสด็จเข้าไปยังอุทยาน.

ลำดับนั้น อำมาตย์คนหนึ่งผู้อยู่บนคอช้าง คิดว่า พระราชาทรง
ถือเอาดอกช้้นเลิกไปแล้ว จึงได้ถือเอาหนึ่งดอกเหมือนกัน. หมู่พล
ทั้งหมดต่างได้ถือเอาโดยอุบายเดียวกัน. พวกที่ไม่ชอบดอก แม้ใบก็ถือ
เอาไป.

ต้นไม้ที่ไม่มีใบและดอก ได้มีอยู่สักว่าลำดับเท่านั้น. เวลาเย็น
พระราชาเสด็จออกจากอุทยาน ทรงเห็นดังนั้น จึงทรงดำริว่า ทำไมคน
จึงทำกับต้นไม้ ตอนเวลาที่เรามา ต้นไม้ยังประดับด้วยดอก เช่นกับ
แก้วประพาฬที่ระหว่างกิ่งอันมีสีดุกแก้วมณี มาบัดนี้ กลับไม่มีใบและดอก
เมื่อกำลังทรงดำริอยู่ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ไม่มีดอก มีใบสะพรั่ง
ในที่ไม้ไกลต้นทองหลวงนั่นเอง และพระองค์ครั้นทรงเห็นแล้ว ได้มี
พระดำริดังนี้ว่า ต้นไม้เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ของชนเป็นอันมาก
เพราะมีกิ่งเต็มด้วยดอก ด้วยเหตุนี้ จึงถึงความพินาศไปโดยครู่เดียว
เท่านั้น ส่วนต้นไม้อื่นต้นนี้ คงตั้งอยู่เหมือนเดิม เพราะไม่เป็นที่ตั้งแห่ง
ความอยากได้ ก็ราชสมบัตินี้เล่า ก็เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ เหมือน
ต้นไม้มีดอกจะนั้น ส่วนภิกษุภาวะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความอยากได้ เหมือน
ต้นไม้ที่ไม่มีดอก. เพราะฉะนั้น ตราบใด ที่ราชสมบัติแม้ยังไม่ถูกชิง
เหมือนต้นไม้ ตราบนั้น เราจะนุ่งห่มผ้ากาสาจะบวช เหมือนต้นทอง-
หลวงต้นอื่นนี้ที่ไม่มีใบคารดาอยู่จะนั้น. พระองค์จึงทรงสละราชสมบัติ
ผนวช ทรงเห็นแจ้งอยู่ ได้กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ตรัส
อุทยานกาลานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทกาลาว่า กาสายวตุโธ อภินิภูมิตฺวานี
พึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า เสด็จออกจากตำหนักเป็นผู้นุ่งห่มผ้ากาสาจะ.

คำที่เหลืออาจรู้แจ้งได้โดยนัยดังกล่าวแล้วแล เพราะเหตุนี้ จึงไม่ต้องกล่าวให้พิสดาร.

จบพรรณนาปาริฉัตตกคาถา

จบวรรคที่ ๓

พรรณนารสเคชคาถา

คาถาว่า รสสุ ดั้งนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่ง อันบุตรอำมาตย์ทั้งหลายห้อมล้อมอยู่ในอุทยาน ทรงเล่นอยู่ในสระโบกขรณีอันมีแผ่นศิลา. พ่อครัวของพระองค์เอารสของเนื้อทุกชนิดมาหุงอันตรกัต (อาหารว่าง) อันปรุงอย่างดีเยี่ยม ประจุอมฤตรสแล้วน้อมเข้าไปถวาย. พระองค์ทรงคิดในรสนั้น ไม่ทรงประทานอะไร ๆ แก่ใคร ๆ เสวยเฉพาะพระองค์เท่านั้น. ทรงเล่นน้ำอยู่ จึงเสด็จออกไปในเวลาพลบค่ำเกินไป แล้วรีบ ๆ เสวย. บรรดาคนที่พระองค์เคยเสวยร่วมด้วยในกาลก่อนนั้น พระองค์มิได้ทรงระลึกถึงใคร ๆ. ครั้นภายหลัง ทรงยังการพิจารณาให้เกิดขึ้น ทรงทราบ ว่า โอ! เราถูกความอยากในรสครอบงำ ลืมชนทั้งปวงเสีย บริโภคเฉพาะคนเดียวนั้น ได้กระทำการอันลามกแล้ว เอาเถอะ เราจักข่มความอยากในรสนั้น ครั้นทรงดำริแล้วจึงสละราชสมบัติผนวช เจริญวิปัสสนากระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงติเตียนการปฏิบัติอันมีในก่อนของพระองค์ จึงได้ตรัสอุทานคาถานี้ อันแสดงคุณตรงกันข้ามกับการปฏิบัตินั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รเสสุ ได้แก่ ในของควรรลิมอันต่าง
ตัวรสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ด รสเค็ม รสแสบ และรสฝาด
เป็นต้น. บทว่า เคะ อกริ แปลว่า ไม่กระทำความอยากได้ อธิบายว่า
ไม่ยังค้นหาให้เกิดขึ้น.

บทว่า อโลโล ไม่หมกมุ่นในความวิเศษของรสทั้งหลายอย่างนี้ว่า
เรจักลิ้มสิ่งนี้ เรจักลิ้มสิ่งนี้.

บทว่า อนญญโปสี ได้แก่ ผู้เว้นจากสัททิวาหาริกที่จะต้องเลี้ยงดู
เป็นต้น อธิบายว่า เป็นผู้สันโดษด้วยเหตุสักว่าทรงร่างกายไว้. อีกอย่าง
หนึ่ง อธิบายว่า ชื่อว่าผู้ไม่เลี้ยงดูคนอื่น เพราะไม่เป็นเหมือนเมื่อก่อน
ที่เรามีปกติกระทำความอยากในรสทั้งหลายในอุทยาน เลี้ยงคนอื่น ละ
ค้นหาอันเป็นเหตุให้โลภกระทำความอยากในรสทั้งหลายนั้นเสีย แล้วไม่
ทำอรรถาพอื่นซึ่งมีค้นหาเป็นมูลรากให้บังเกิดต่อไป. อีกอย่างหนึ่ง ใน
บทนี้มีเนื้อความดังนี้ว่า กิเลสทั้งหลายเรียกว่าอัญญะ เพราะอรรถว่า ยัง
อรรถาพให้เกิด, ชื่อว่า อัญญโปสี เพราะไม่เลี้ยงดูกิเลสเหล่านั้น.

บทว่า สปทานจาริ ได้แก่ มีปกติเที่ยวไปไม่แหวะออก (นอกทาง)
คือมีปกติเที่ยวไปโดยลำดับ อธิบายว่า ไม่ละลำดับเรื่อน เข้าไปบิณฑบาต
ติดต่อกันไป ทั้งตระกูลมั่งคั่งและตระกูลเช็ญใจ.

บทว่า กุเล กุเล อปปฏิพุทธจิตโต ได้แก่ มีจิตไม่ช้องอยู่ใน
ตระกูลกษัตริย์เป็นต้นตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ด้วยอำนาจกิเลส, อธิบายว่า
เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิตย์ อุปมาดังพระจันทร์. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว
นั่นแล.

พรรณนาอวารณคาถา

คาถาว่า **ปหาย ปญจาวรณานิ** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาองค์หนึ่งในนครพาราณสี เป็นผู้ได้ปฐมฉาน. เพื่อจะทรงอนุรักษ์ฉานนั้น พระองค์จึงทรงพระราชสมบัติออกผนวช เห็นแจ้งอยู่ จึงทรงบรรลुพระปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติตีสัมปทาของพระองค์ จึงได้ตรัสอุทานคาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญจาวรณานิ** ได้แก่ นีวรณ ๕ นั้นเอง. นีวรณ ๕ นั้น โดยใจความ ได้กล่าวไว้แล้วใน **อุรคสูตร**. ก็เพราะเหตุที่นีวรณเหล่านั้นกั้นจิตไว้ เหมือนหมอกเป็นต้นกั้นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ฉะนั้น จึงเรียกว่าเป็นเครื่องกั้นจิต. อธิบายว่า ฟิงละ คือละขาดซึ่งนีวรณเหล่านั้น ด้วยอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ.

บทว่า **อุปกุทิลเส** ได้แก่ อกุศลธรรมซึ่งเข้าไปเบียดเบียนจิต. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ อภิชฌาเป็นต้นซึ่งกล่าวไว้ในวัด โภปมสูตรเป็นต้น.

บทว่า **พยุปนุชช** แปลว่า บรรเทา อธิบายว่า ละขาดด้วยวิปัสสนาและมรรค. บทว่า **สพฺเพ** ได้แก่ ไม่เหลือ. บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยสมถวิปัสสนาอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้อันค้นหาและทักขิไม่อาศัย เพราะละทักขินิสัยได้แล้วด้วยปฐมมรรค, ตักโขทัยคือความเส่นหา อธิบายว่า ค้นหาและระอาอันเป็นไปในไตรชาตุ ด้วยมรรคที่เหลือ. จริงอยู่ ความเส่นหาเท่านั้นท่านเรียกว่า สิเนหโทษ เพราะเป็นปฏิบัติกษต่อคุณ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบพรรณนาอวารณคาถาน

พรรณนาวิปัสสิกา

กาลาว่า วิปัสสิกาตวาน ดังนี้ เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร.

ได้ยินว่า พระราชาองค์หนึ่งในนครพาราณสี ได้เป็นผู้ได้จตุตถฌาน. แม้พระราชนั้น เพื่อจะอนุรักรัศมีมาน ก็ทรงสละราชสมบัติออกผนวช เห็นแจ้งอยู่ ได้ทรงทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติตติหัตถ์ของพระองค์ จึงได้ตรัสอุทานกาลานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิปัสสิกาตวาน แปลว่า กระทำไว้ข้างหลัง อธิบายว่า ทิ้ง คือละ. บทว่า สุขญจ ทุกฺขํ ได้แก่ ความยินดีและความไม่ยินดีทางกาย. บทว่า โสมนสฺสุทฺโทมนสฺสุ ได้แก่ ความยินดีและความไม่ยินดีทางใจ. บทว่า อุเปกฺขํ ได้แก่ อุเบกขาในจตุตถฌาน. บทว่า สมถํ ได้แก่ สมภาในจตุตถฌานเท่านั้น. บทว่า วิสุทฺธํ ความว่า ชื่อว่า บริสุทฺธียัง เพราะพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึก ๘ ประการ คือ นีวรณ ๕ และวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข อธิบายว่า ปราศจากอุปกิเลส คุณทองคำอันขัดแล้ว.

ส่วนวาทรวรรณความมีดังต่อไปนี้. กระทำสุขและทุกข์ในกาลก่อนเท่านั้นไว้ข้างหลัง อธิบายว่า กระทำทุกข์ไว้ข้างหลังในอุปจารแห่งปฐมฌาน กระทำสุขไว้ข้างหลังในอุปจารแห่งตติยฌาน. นำ จ อักษรที่กล่าวไว้เบื้องต้นกลับไปไว้เบื้องปลาย สำเร็จรูปว่า โสมนสฺสุทฺโทมนสฺสุญจ วิปัสสิกาตวาน ปุพฺพเพว ทำโสมนัส และโหมนัสก่อน ๆ ไว้ข้างหลัง ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงแสดงว่า ทำโสมนัสไว้ข้างหลังในอุปจารแห่งจตุตถฌาน และทำโหมนัสไว้ข้างหลังในอุปจารแห่งทุติยฌาน. จริงอยู่ ฌานเหล่านั้นเป็นฐานสำหรับละโสมนัสและโหมนัสโดยอ้อม. แต่เมื่อว่าโดยตรง

ปฐมฌานเป็นฐานสำหรับละทุกข์ ทุคฺคิฌานเป็นฐานสำหรับละสุข จตุตถฌานเป็นฐานสำหรับละโสมนัส. เหมือนดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า คำหังปวง มีอาทิว่า พระโยคีเข้าถึงฌานที่หนึ่งอยู่ ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วในฌานที่หนึ่งนี้ ย่อมดับสิ้นเชิง. กระทำทุกข์โทมนัสและสุขไว้ข้างหลังในฌาน ๓ มีปฐมฌานเป็นต้น ชื่อว่า ในกาลก่อน ฉนฺใด ในที่นี้ก็ฉนฺนั้น กระทำ โทมนัสไว้ข้างหลังในจตุตถฌาน ได้อุเบกขาและสมณะอันบริสุทธิ์ด้วย ปฏิปทานี้ แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียว. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว ฉนฺนี้แล

จบพรรณนาวิปัสสิกา

พรรณนาอรัทธวีริยกา

กาถาว่า อารุทธวีริโย ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาปัจฉิมประเทศองค์หนึ่ง มีทหารหนึ่งพันเป็นกำลัง เป็นผู้มืราชสมบัติเพียงเล็กน้อย แต่เป็นผู้มีพระปัญญามาก. วันหนึ่ง พระองค์ทรงดำริว่า เราเป็นผู้มืราชสมบัติน้อยก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรามีปัญญาอาจสามารถเพื่อยึดเอาชมพูทวีปทั้งสิ้นได้ จึงทรงส่งทูตไปยัง พระราชาใกล้เคียงว่า ภายใน ๗ วันพระเจ้าสามันตราจงมอบราชสมบัติให้แก่เรา หรือว่าจะทำการรบกับเรา.

จากนั้น พระองค์ก็ให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ของพระองค์แล้วตรัสว่า เรายังมิได้บอกกล่าวท่านทั้งหลายเลย กระทำกรรมไปโดยพลการ เราส่งสารอย่างนี้ไปให้แก่พระราชานั้นแล้ว เราควรกระทำอย่างไร. เหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์อาจให้ทูตนั้นกลับได้หรือ

พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ไม่อาจ ทูตจักไปแล้ว. อำมาตย์กราบทูลว่า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น พระองค์ได้ทรงทำพวกข้าพระบาทให้พินาศเสียแล้ว เพราะการตายด้วยศัสตราของคนอื่นลำบาก เอาเถิดพวกข้าพระบาท จะฆ่ากันและกันตาย จะฆ่าตัวตาย จะแขวน (คอตาย) จะกินยาพิษ (ตาย). บรรดาอำมาตย์เหล่านั้นคนหนึ่ง ๆ พรรณนาเฉพาะความตายเท่านั้น ด้วยประการอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยอำมาตย์เหล่านี้ นี้แน่ะพนาย ทหารทั้งหลายของเรามีอยู่. ลำดับนั้น ทหารพันคน ก็ลุกขึ้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระบาทเป็นทหาร ข้าแต่มหाराช ข้าพระบาทเป็นทหาร. พระราชาทรงดำริว่า เราจักทดลองทหารเหล่านี้ จึงรับสั่งให้จัดแจงเชิงตะกอนใหญ่แล้วตรัสว่า นี้แน่ะพนาย เรื่องนี้เรากระทำลงไปด้วยความผลุนผลัน อำมาตย์ทั้งหลายคัดค้านเราเรื่องนั้น เรา นั้นจักเข้าสู่เชิงตะกอน ใครจักเข้าไปกับเรา ใครจะเสียสละชีวิตเพื่อเรา. เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ทหาร ๕๐๐ คนก็ลุกขึ้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช พวกข้าพระบาทจักเข้าไปพระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสกะทหารอีก ๕๐๐ คนนอกนี้ว่า พ่อทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายจักทำอะไร. ทหารเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช นี้มิใช่การกระทำเยี่ยงลูกผู้ชาย อันนี้เป็นจรรยาของผู้หญิง อีกอย่างหนึ่ง มหาราษก็ได้ส่งทูตไปแก่พระราชาฝ่ายข้าศึกแล้ว พวกข้าพระบาทนั้นจักรบกับพระราชนั้นจนตาย. แต่นั้นพระราชาจึงตรัสว่า พวกท่านบริจาคชีวิตเพื่อเรา จึงจัดกองทัพอันประกอบด้วยองค์ ๕ อัน ทหารพันคนนั้นห้อมล้อม เสด็จไปประทับนั่งในเขตแดนแห่งราชอาณาจักร.

พระราชารฝ่ายข้าศึกนั้น ได้ทรงสดับเรื่องราวนั้น ทรงพระพิโรธว่า ชะช้า! พระราชาน้อยๆ นั้น ไม่เพียงพอแม่แก่ทาสของเรา จึงพาหมู่พลทั้งปวงออกไปเพื่อจะสู้รบ.

พระราชาน้อยนั้นทรงเห็นพระราชารฝ่ายข้าศึกยกออกมา จึงตรัสกะหมู่พลว่า นี่แน่ะพ่อทั้งหลาย พวกท่านมีไม่มาก ท่านทั้งหมดจงรวมกันถือดาบและโล่ รีบไปตรงหน้าพระราชานี้. ทหารเหล่านั้นได้กระทำเหมือนอย่างนั้น.

ที่นั้น กองทัพของพระราชานี้ ได้แยกออกเป็นสองฝ่ายให้ระหว่างทหารเหล่านั้น จึงจับเป็นพระราชานี้ได้ แล้วถวายแก่พระราชารของตน ผู้เสด็จมาด้วยหวังพระทัยว่า จักฆ่าพระราชานี้. พระราชารฝ่ายข้าศึก ทูลขออภัยพระราชาน้อยนั้น. พระราชารทรงให้อภัยแก่พระราชารฝ่ายข้าศึกแล้วให้ทรงกระทำการสวด ทรงทำไว้ในอำนาจของพระองค์แล้วทรงมุ่งเข้าหาพระราชารอื่นพร้อมกับพระราชารฝ่ายข้าศึกนั้น ทรงตั้งอยู่ในเขตแดนแห่งราชอาณาจักรของพระราชานี้แล้วทรงส่งสารไปว่า จะให้ราชสมบัติแก่เราหรือว่าจะรบ. พระราชานี้ทรงส่งสารมาว่า หม่อมฉันยอมทนไม่ได้แม้แต่การรบครั้งเดียว แล้วมอบถวายราชสมบัติ. พระราชารน้อยทรงจับพระราชารทั้งปวงได้โดยอุบายนี้ แล้วได้ทรงจับเอาแม่พระเจ้าพาราณสีไว้ในภายใน.

พระราชารน้อยนั้น อันพระราชาร ๑๐๑ องค์ห้อมล้อม ทรงครอบครองราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น จึงทรงดำริว่า เมื่อก่อนเราเป็นพระราชารน้อย แต่บัดนี้ เราเป็นพระราชารผู้เป็นใหญ่แห่งมณฑลในชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะญาณสมบัติของตน ก็ญาณของเรานั้นแลประกอบ

ด้วยความเพียรอันเป็นโลกิยะ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด ไฉนหนอ เราพึงแสวงหาโลกุตรธรรมด้วยญาณนี้.

ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงมอบราชสมบัติแก่พระเจ้าพาราณสี และตั้งบุตรและทาระไวในชนบทของพระองค์ ทรงละสิ่งทั้งปวง เสด็จออกผนวช ปรารภวิปัสสนาแล้วทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงแสดงวิริยสมบัติของพระองค์ จึงได้ตรัสอุทานกาลานี้.

ในอุทานกาลานั้น พึงทำวิเคราะห์ดังต่อไปนี้. ชื่อว่าผู้ปรารภความเพียรเพราะมีความเพียรอันปรารภแล้ว. ด้วยบทนี้ทรงแสดงถึงความที่พระองค์เป็นผู้มีความเพียรใหญ่. พระนิพพานท่านเรียกว่า ปรมัตถะ การบรรลุพระนิพพานนั้น ชื่อว่าปรมัตถปัตติ. เพื่อบรรลุพระนิพพานอันชื่อว่าปรมัตถะนั้น. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงถึงผลที่พึงบรรลุด้วยการปรารภความเพียรนั้น.

ด้วยบทว่า อลินจิตฺโต นี้ ทรงแสดงถึงความไม่ห่อหุ้มของจิตและเจตสิกซึ่งมีความเพียรเป็นผู้อุปถัมภ์. ด้วยบทว่า อกุสิตวุตฺติ นี้ ทรงแสดงถึงการไม่จมลงแห่งกาย ในการขยันและการจงกรมเป็นต้น.

ด้วยบทว่า ทพฺพฺพนิกฺกโม นี้ ทรงแสดงถึงความเพียรที่เริ่มตั้งไว้ ซึ่งเป็นไปอย่างนี้ว่า กามํ ตโจ จ นหารุ จ จะเหลือแต่หนังและเอ็นก็ตามดังนี้. ซึ่งบุคคลเริ่มตั้งไว้ในอนุပ္พลิกขาเป็นต้น ท่านเรียกว่า กระทำ ให้แจ้งปรมัตถะด้วยกาย. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทว่า ทพฺพฺพนิกฺกโม นี้ ทรงแสดงถึงความเพียรอันสัมปยุตด้วยมรรค. ก็ความเพียรนั้น ชื่อว่ามัน เพราะถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรม ชื่อว่าเป็นเครื่องก้าวออก เพราะออกจากปฏิบัติโดยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น แม้บุคคลผู้พร้อมพร้อม

ด้วยความเพียรนั้น ท่านเรียกว่า **ทัฬหนิกมะ** เพราะมีความเพียรเครื่อง
ก้าวออกอันมั่น.

บทว่า **ถามพลุปปฺโน** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยกำลังร่างกายและ
กำลังญาณในขณะมรรค. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยพลังกำลังอัน
เป็นเรี่ยวแรง ท่านอธิบายว่า เป็นผู้ประกอบด้วยกำลังญาณอันมั่นคง.

ด้วยบทว่า **ถามพลุปปฺโน** นี้ ท่านแสดงถึงความประกอบพร้อม
ด้วยวิปัสสนาญาณแห่งความเพียรนั้น จึงทำประธานคือความเพียรเครื่อง
ประกอบให้สำเร็จ. อีกอย่างหนึ่ง พึงประกอบบาททั้ง ๓ ด้วยความเพียร
อันเป็นชั้นต้น ชั้นกลางและชั้นสูง. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

จบพรรณนาอรรถวิริยคาถา

พรรณนาปฏิสัถยานคาถา

คาถาว่า **ปฏิสตุลลัน** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดขึ้นแห่งคาถานี้ เหมือนดังอวารณคาถาไม่มีความพิเศษไร ๆ.
ส่วนพรรณนาอรรถแห่งคาถานี้มีความว่า การกลับเฉพาะจากหมู่มสัตว์และ
สังขารนั้น ๆ หลีกเร้นอยู่ ชื่อว่า **ปฏิสัถลัน** ได้แก่ ความเป็นผู้มีปกติ
เสพ ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง คือความเป็นผู้เดียว ได้แก่ กายวิเวก สงัดกาย.

จิตตวิเวก สงัดจิต ท่านเรียกว่า **ฉาน** เพราะเผากิเลสตั้งข้าศึกและ
เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์และลักษณะ.

ในคำว่า **ฉาน** นั้น สมบัติ ๘ เรียกว่า **ฉาน** เพราะเผากิเลสตั้งข้าศึก

มีนิเวศน์เป็นต้น และเพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์มีกสิณเป็นต้น. วิปีสสนา มรรคผล ก็ เรียกว่า ฌาน เพราะเพากิเลสตั้งเข้าศึกมีสัตตัตถัญญาความสำคัญ ว่าสัตว์เป็นต้น และเพราะเข้าไปเพ่งลักษณะ. แต่ในที่นี้ท่านประสงค์ เอาอารมณ์อุปนิชฌานการเข้าไปเพ่งอารมณ์เท่านั้น. ไม่ละ คือไม่ทิ้ง ได้แก่ ไม่สละ การหลีกเร้นและฌานนั้น ด้วยอาการอย่างนั้น. บทว่า **ธมฺเมสุ** ได้แก่ ในธรรมคือเบญจขันธ์เป็นต้นอันเข้าถึงวิปีสสนา. บทว่า **นิจฺฉิ** แปลว่า ติดต่อ คือไปเสมอ ๆ ได้แก่ ไม่เคลื่อนกล่นแล้ว.

บทว่า **อนุชฺชมฺมจารี** ได้แก่ ประพฤติวิปีสสนาธรรมอันไปแล้ว เนื่อง ๆ โดยปรารภธรรมนั้น ๆ เป็นไป. อีกอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ในบทว่า **ธมฺเมสุ** นี้ โลกุตระธรรม ๕ ชื่อว่า ธรรม. ชื่อว่า อนุธรรม เพราะธรรมอัน อนุโลมแก่ธรรมเหล่านั้น. คำว่า **อนุธรรม** นี้ เป็นชื่อของวิปีสสนา. ในคานานั้น ควรจะกล่าวว่ **ธมฺมานิ นิจฺฉิ อนุชฺชมฺมจารี** มีปกติ ประพฤติธรรมอนุโลมแก่ธรรมเป็นนิจ แต่เพื่อสะดวกในการประพันธ์ คานา จึงเป็นอันกล่าวว่ **ธมฺเมสุ** เพราะความเป็นผู้ฉลาดในเรื่องวิกัตติ.

ในบทว่า **อาทีนํ สมฺมลิตา ภเวสุ** นี้ ฟังทราบวาจาประกอบ ความอย่างนี้ว่า พิจารณาเห็นโทษมีอาการไม่เที่ยงเป็นต้นในภพทั้ง ๓ ด้วย วิปีสสนากล่าวคือความเป็นผู้มีปกติประพฤติอันเป็นอนุโลมนั้น ฟังกล่าวว่ เป็นผู้บรรลุดด้วยปฏิบัติ คือวิปีสสนาอันถึงยอดแห่งกายวิเวกและ จิตตวิเวกนี้ด้วยอาการอย่างนี้ ฟังเป็นผู้เดียวเที่ยวไป.

จบพรรณนาปฏิสัถยานคานา

พรรณนาตัณห์กขยกาลา

กาลาว่า **ตณฺหุขยํ** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่งกระทำประทักษิณพระนคร ด้วยราชานุกาพอันใหญ่ยิ่ง. คนทั้งหลายผู้มีหทัยรำพึงถึงความงามแห่ง พระสรีระของพระราชานั้น แม้ไปข้างหน้า ก็ยังกลับมาเหงนดูพระองค์ แม้ไปข้างหลังก็ดี ไปทางข้างทั้งสองก็ดี ก็ยังหันกลับมาเหงนดูพระองค์. ก็ตามปกติที่เดียวชาวโลกไม่อ้อมในการดูพระพุทธรเจ้า และในการดู พระจันทร์เพ็ญ มหาสมุทรและพระราชา.

ครั้งนั้น ฝ่ายภรรยาของกุกุมพินางหนึ่ง อยู่ในปราสาทชั้นบนได้เปิด หน้าต่างยื่นแลดูอยู่. พระราชาทรงเห็นนางนั้น มีพระทัยปฏิพัทธ์รักใคร่ จึงสั่งอำมาตย์ว่า แน่ะพนาย เธอจงรู้ว่า หญิงนี้มีสามีหรือไม่มีสามีเท่านั้น. อำมาตย์นั้นรู้แล้ว จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ หญิงนี้มีสามีพระเจ้าข้า.

ที่นั้น พระราชาจึงทรงดำริว่า หญิงพื่อนรำสองหมื่นนางเหล่านี้ เปรียบปานดังนางเทพอัปสร ยังเราคนเดียวเท่านั้นให้อภิรมย์ บัดนี้ เรานั้นไม่ยินดีหญิงแม่เหล่านี้ มาทำค้นหาให้เกิดขึ้นในหญิงของชายอื่น ตัณหานั้นเกิดขึ้นแล้ว ย่อมคร่าไปสู่อบายถ่ายเดียว ดังนี้ ทรงเห็นโทษ ของค้นหาแล้ว ทรงดำริว่า จักข่มตัณหานั้น จึงละทิ้งราชสมบัติผนวช ทรงเห็นแจ้งอยู่ จึงได้กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ตรัส อุทานกาลานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตณฺหุขยํ** ได้แก่ พระนิพพาน อีก อย่างหนึ่ง ได้แก่ความไม่เป็นไปแห่งค้นหาซึ่งมีโทษอันเห็นแล้วอย่างนั้น.

บทว่า **อปฺปมตฺโต** ได้แก่ มีปกติกระทำโดยติดต่อก็คือมีปกติ กระทำโดยเคารพ.

บพว่า อเนลมุโธ ใต้แก่ ผู้ไม่มีน้ำลายที่ปาก. อีกอย่างหนึ่ง ใต้แก่ ไม่เป็นคนบ้าและคนใบ้ ท่านอธิบายว่า เป็นบัณฑิตเป็นผู้เฉียบแหลม.

ชื่อว่า ผู้มีสุตะ เพราะมีสุตะอันยังหิตสุขให้ถึงพร้อม ท่านอธิบายว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปริยัติ.

บพว่า สติมา ใต้แก่ เป็นผู้ระลึกถึงสิ่งที่ได้กระทำไว้นานเป็นต้นได้.

บพว่า สงฺฆาตชมฺโม ใต้แก่ ผู้มีธรรมอันกำหนดรู้แล้วด้วยการเข้าไปพิจารณาธรรม.

บพว่า นิยโต ใต้แก่ ผู้ถึงความเป็นผู้เที่ยงด้วยอริยมรรค

บพว่า ปธานวา ใต้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรเป็นเครื่องตั้งไว้โดยชอบ. พึงประกอบปาฐะนี้โดยนอกลำดับ.

ผู้ประกอบด้วยธรรมมีความไม่ประมาทเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยประการอย่างนี้นั้นแล เป็นผู้มีปธานความเพียรด้วยปธานความเพียรอันให้ถึงความแน่นอน เป็นผู้เที่ยงแท้แล้วโดยความแน่นอนที่ถึงพร้อมด้วยปธานความเพียรนั้น แต่นั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมอันพิจารณาเสร็จแล้ว เพราะได้บรรลุพระอรหัต. จริงอยู่ พระอรหันต์ทั้งหลายท่านเรียกว่า ผู้มีธรรมอันพิจารณาเสร็จแล้ว เพราะไม่มีธรรมที่จะต้องพิจารณาอีก. เหมือนดังที่ท่านกล่าววว่า ผู้ใดเป็นผู้มีธรรมอันพิจารณาแล้ว ผู้ใดยังเป็นพระเสขะ และผู้ใดยังเป็นปุถุชน ในพระศาสนานี้ดังนี้. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วเช่นเดียวกันแล.

จบพรรณนาตัมหักขยคาถา

พรรณนาสีหิกาธา

คาถาว่า สีโหว ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า อุทยานของพระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่ง มีอยู่ในที่ไกล พระองค์ทรงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่เสด็จไปอุทยาน ในระหว่างทางเสด็จลงจาก พระยานเสด็จเข้าไปยังที่ที่มีน้ำด้วยหวังพระทัยว่า จักชำระล้างพระพักตร์. ก็ในถิ่นนั้น มีนางสีหะคลอดลูกสีหะแล้วตนก็ไปหาเหยื่อ. ราชบุรุษเห็น ลูกสีหะนั้นแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ลูกสีหะ พระเจ้าข้า พระราชาทรงดำริว่า เขาว่าสีหะไม่กลัวใคร เพื่อจะทดลองลูกสีหะนั้น จึงให้ตีกลองเป็นต้นขึ้น ลูกสีหะแม้ได้ยินเสียงนั้น ก็ยังนอนอยู่อย่างนั้น แหละ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระราชาจึงทรงตีกลองจนถึงครั้งที่สาม ในครั้งที่สาม ลูกสีหะนั้นยกศีรษะขึ้นแลดูบริษัทั้งหมด แล้วก็นอนอยู่เหมือน อย่างนั้นนั่นแหละ.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสว่า พวกเราจงไปตราบเท่าที่แม่ของมัน ยังไม่มา เมื่อกำลังเสด็จไปที่ทรงดำริว่า ลูกสีหะแม่เกิดในวันนั้น ก็ไม่ สะดุ้ง ไม่กลัว ชื่อว่ากาลไรเล่า แม้เราก็จึงถึงความสะดุ้ง คือค้นหาและ ทิฎฐิ แล้วไม่สะดุ้ง ไม่กลัว.

พระองค์ทรงถือเอาเรื่องนั้นให้เป็นอารมณ์เสด็จไป ทรงเห็นชาว- ประมงจับปลาแล้วผูกไว้ที่กิ่งไม้ แล้วไป เหมือนลมไม่ติดตาข่ายที่ขึงไว้ ได้ทรงถือเอานิมิตในเรื่องนั้นอีกว่า ชื่อว่ากาลไรเล่า แม้เราก็จึงฝึกข้าย คือค้นหา ทิฎฐิและโมหะ แล้วไม่ข้องอยู่อย่างนั้นไปเสีย.

ครั้งนั้น พระราชาเสด็จไปยังอุทยานประทับนั่งที่ฝั่งสระ โบกขรณิมิ แผ่นศิลา ทรงเห็นดอกปทุมที่ถูกลมกระทบจึงโน้มลงแตะน้ำ แล้วกลับ

ตั้งอยู่ในที่เดิมในเมื่อปราศจากลม อันน้ำไม่ฉาบทา ได้ทรงถือเอานิมิตใน
ข้อนั้นว่า ชื่อว่ากาลไรเล่า แม้เราก็เกิดแล้วในโลก อันโลกฉาบทาไม่ได้
ตั้งอยู่ เหมือนปทุมเหล่านี้เกิดแล้วในน้ำ อันน้ำฉาบทาไม่ได้ตั้งอยู่จะนั้น.

พระองค์ทรงดำริบ่อย ๆ ว่า เราพึงเป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่ข้งอยู่ ไม่ถูก
ฉาบทา เหมือนสีหะ ลม และปทุมจะนั้น จึงทรงพระราชสมมติผนวช
เห็นแจ้งอยู่ ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว ได้ตรัสอุทานคาถา
นี้.

ชื่อว่า สีหะ ในคานานั้น สีหะมี ๔ จำพวก คือคณสีหะ ปันฑุสีหะ
กาฬสีหะและไกรสรสีหะ. บรรดาสีหะเหล่านั้น ไกรสรสีหะ ท่านกล่าวว่า
เป็นเลิศ ไกรสรสีหะนั้นท่านประสงค์เอาในที่นี้.

ลม มีหลายอย่างเช่นลมทิศตะวันออก เป็นต้น.

ปทุม ก็มีหลายอย่างเช่นสีแดงและสีขาว เป็นต้น. บรรดาลมและ
ปทุมเหล่านั้น ลมชนิดใดชนิดหนึ่ง และปทุมชนิดใดชนิดหนึ่งย่อมควร
ทั้งนั้น.

เพราะเหตุว่า บรรดาความสะดุ้งกลัวเป็นต้นนั้น ชื่อว่าความสะดุ้ง
กลัวย่อมมีเพราะรักตน อันธรรมชาติความรักตนเป็นการฉาบทาด้วยตัณหา
แม้ความรักตนนั้นก็ย่อมมีเพราะความโลภ อันประกอบด้วยทักขุหรือ
ปราศจากทักขุก็ตาม และความรักตนแม้นั้นก็คือตัณหานั่นเอง.

อนึ่ง ความข้งยอมมีแก่บุคคลผู้เว้น จากการเข้าไปพิจารณาเป็นต้น
ในอารมณ์นั้น เพราะโมหะ. และโมหะ ก็คืออวิชชา. ในตัณหาและ
อวิชชานั้น ละตัณหาด้วยสมณะ ละอวิชชาด้วยวิปัสสนา.

เพราะฉะนั้น พึงละความรักตนด้วยสมณะ ไม่สะดุ้งในลักษณะ

ทั้งหลายมีลักษณะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์เป็นต้น เหมือนสีหะไม่สะดุ้งกลัวในเสียงทั้งหลาย ละโมหะด้วยวิปัสสนา ไม่ข้องอยู่ในจันท์และอายตนะเป็นต้น เหมือนลมไม่ติดตาข่าย ละโลภะและทิฏฐิอันประกอบด้วยโลภะ ด้วยสมณะเหมือนกัน ไม่ติดเปื้อนด้วยความโลภในภวสมบัติทั้งปวง เหมือนปทุมไม่ติดน้ำฉะนั้น.

ก็บรรดาธรรมเหล่านี้ คือศีลเป็นปทัฏฐานของสมณะ สมณะเป็นปทัฏฐานของสมาธิ สมาธิเป็นปทัฏฐานของวิปัสสนา รวมความว่า เมื่อธรรม ๒ ประการสำเร็จแล้ว จันท์คือคุณทั้ง ๓ ย่อมเป็นอันสำเร็จได้แก่บรรดาจันท์คือคุณเหล่านั้น บุคคลย่อมเป็นผู้กล้าหาญด้วยศีลจันท์ คุณคือศีล.

บุคคลนั้นย่อมไม่สะดุ้งกลัว เหมือนสีหะไม่สะดุ้งกลัวในเสียงทั้งหลาย เพราะความที่มันเป็นสัตว์ที่ต้องโกรธ ในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ, บุคคลผู้มีสภาวะอันแทงตลอดแล้วด้วยปัญญาจันท์ คุณคือปัญญา ย่อมไม่ข้องอยู่ในประเภทแห่งธรรมมีจันท์เป็นต้น เหมือนลมไม่ขังอยู่ในตาข่าย เป็นผู้มีราคะไปปราศแล้วด้วยสมาธิจันท์ คุณคือสมาธิ ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยราคะ เหมือนปทุมไม่ติดน้ำฉะนั้น.

เมื่อเป็นอย่างนั้น บัณฑิตพึงทราบบุคคลผู้ไม่สะดุ้ง ไม่ข้อง และไม่แปดเปื้อน ด้วยอำนาจการละค้นหา อวิชชา และอกุศลมูล ๓ ตามที่มีด้วยสมณะกับวิปัสสนา และด้วยคุณคือศีล สมาธิและปัญญา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

จบพรรณนาสีหาคาถา

พรรณนาท้าวพลีคาธา

คาธาว่า สีโห ยถา ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่ง เพื่อที่จะยังชนบทชายแดนที่กำเริบให้สงบ จึงทรงละหนทางเป็นที่ไปตามลำดับแห่งหมู่บ้านเสีย ถือเอาทางลัดในดง อันเป็นทางตรง เสด็จไปด้วยกองทัพใหญ่.

ก็สมัยนั้น ที่เชิงเขาแห่งหนึ่ง มีราชสีห์นอนผิงความร้อนของพระอาทิตย์อ่อน ๆ อยู่. ราชบุรุษทั้งหลายเห็นราชสีห์นั้น จึงกราบทูลแด่พระราชา. พระราชาทรงดำริว่า นัยว่าราชสีห์ไม่สะดุ้งกลัว จึงให้กระทำเสียงกลองและบันฑาะแว้เป็นต้น ราชสีห์ก็คงนอนอยู่เหมือนอย่างเดิม แม้ครั้งที่สองก็ทรงให้กระทำ ราชสีห์ก็คงนอนอยู่เหมือนอย่างเดิม ทรงให้กระทำแม้ครั้งที่สาม. ในกาลนั้น ราชสีห์คิดว่า สีหะผู้เป็นศัตรูเฉพาะต่อเราคงจะมี จึงยืนหยัดด้วยเท้าทั้ง ๔ แล้วบันลือสีหนาท. ความรู้ช้างเป็นต้น ได้ฟังเสียงสีหนาทนั้น จึงลงจากช้างเป็นต้นแล้วเข้าไปยังพงหญ้า. หมูช้างและม้าต่างๆ หนีไปยังทิศใหญ่ทิศน้อย แม้ช้างของพระราชาที่พาพระราชาไปกระทบหมูไม้หนีไป.

พระราชาไม่อาจทรงช้างนั้นได้จึงทรงโหนกิ่งไม้ไว้ แล้วจึงปล่อยให้ตกลงยังพื้นดิน แล้วเสด็จไปตามทางที่เดินได้คนเดียว ถึงสถานที่เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ตรัสถามพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายในที่นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายได้ยินเสียงบ้างไหม ? พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายทูลว่า ขอถวายพระพร ได้ยิน มหาบพิตร.

พระราชา. เสียงของใคร ท่านผู้เจริญ.

พระปัจเจกพุทธเจ้า. ครั้งแรก เสียงของกลองและสังข์เป็นต้น
ภายหลังเสียงของราชสีห์.

พระราชา. ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายไม่กลัวหรือ.

พระปัจเจกพุทธเจ้า. มหาบพิตร พวกอาตมาไม่กลัวต่อเสียงไร ๆ.

พระราชา. ท่านผู้เจริญ ก็ท่านอาจทำแม้ข้าพเจ้าให้เป็นเช่นนี้ได้
ไหม.

พระปัจเจกพุทธเจ้า. อาจ มหาบพิตร ถ้าพระองค์จักผนวช.

พระราชา. ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะบวช.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายให้พระราชาขึ้นผนวชแล้ว
ให้ศึกษาอาภิสมาจาริกวัตร โดยนัยดังกล่าวแล้วในเบื้องต้นนั้นแหละ. แม้
พระราชาขึ้นก็ทรงเห็นแจ้งอยู่โดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนเหมือนกัน จึง
ทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ตรัสอุทานคาถานี้.

ที่ชื่อว่า สีหะ ในคาลานั้น เพราะอดทน เพราะการฆ่า และ
เพราะเล่นไปรวดเร็ว. ในที่นี้ ประสงค์เอาไกรสรราชสีห์เท่านั้น. ชื่อว่า
ท้าวพลี เพราะราชสีห์นั้นมีเขี้ยวเป็นกำลัง.

บททั้งสองว่า ปสฺสฺห อภิญฺยฺย พิงฺประกอบกับศัพท์ จาริ ว่า
ปสฺสฺหจาริ อภิญฺยฺยจาริ. ในสองอย่างนั้น ชื่อว่า ปสฺสฺหจาริ เพราะ
พระพฤติข่ม คือข่มขี้ ชื่อว่า อภิญฺยฺยจาริ เพราะประพฤติกروبงำ คือ
ทำให้สะดุ้งกลัว ได้แก่ ทำให้อยู่ในอำนาจ. ราชสีห์นั้นนี้มีปกติประพฤติ
ข่มขี้ด้วยกำลังกาย และมีปกติประพฤติกروبงำด้วยเดช.

ในข้อนั้น หากใคร ๆ จะกล่าวว่า ราชสีห์มีปกติประพฤติข่มขี้

ครอบงำอะไร. แต่นั่นพึงทำอรรถแห่งัญญัติวิภัตติว่า **มิกานัน** ลงในอรรถแห่งทุตติยาวิภัตติ แล้วพึงกล่าวเฉพาะว่า มีปกติประพฤดิข่มจีครอบงำมฤคทั้งหลาย.

บทว่า **ปนุตานิ** แปลว่า ไกล. บทว่า **เสนาสนานิ** ได้แก่ สถานที่อยู่. คำที่เหลือออกจรรู้ได้โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล เพราะเหตุนี้ จึงไม่ต้องให้พิสดารแล.

จบพรรณนาท้าวพลีกาลา

พรรณนาอัปมัณฑุคาลา

กาลาว่า **เมตตุ อูปกข** ดังนี้เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาองค์หนึ่ง ทรงได้เมตตามานเป็นต้น. พระองค์ทรงดำริว่า ราชสมบัติเป็นอันตรายต่อความสุขในฉาน เพื่อจะทรงอนุรักษ์ฉาน จึงสละราชสมบัติออกผนวช เห็นแจ้งอยู่ ได้ทรงทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ แล้วได้ตรัสอุทานกาลานี้.

บรรดาเมตตาเป็นต้นนั้น ความเป็นผู้ใคร่จะนำเข้าไปซึ่งหิตสุข โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีความสุขเถิด ดังนี้ ชื่อว่า **เมตตา** ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นผู้สุข.

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะบำบัดสิ่งที่มีโทษประโยชน์เกื้อกูลและทุกข์ โดยนัยมีอาทิว่า โอหนอ สัตว์ทั้งหลายพึงพ้นจากทุกข์นี้ ดังนี้ ชื่อว่า **กรุณา** ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์.

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะไม่ให้พลัดพรากจากหิตสุข โดยนัยมีอาทิว่า

สัตว์ทั้งหลายผู้เจริญ จงยินดีหนอ จงยินดีด้วยดี ดังนี้ ชื่อว่า มุทิตา
ความพลอยยินดี.

ความวางเฉยในสุขและทุกข์ โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ทั้งหลายจัก
ปรากฏตามกรรมของตน ดังนี้ ชื่อว่า อุเบกขา ความวางเฉย

ก็เพื่อความสะดวกในการประพันธ์คาถา ท่านกล่าวเมตตา แล้วจึง
กล่าวอุเบกขา และมุทิตาที่หลัง โดยสลับลำดับกัน.

บทว่า วิมุตติ ความว่า อัปมัญญา แม่ทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า วิมุตติ
เพราะหลุดพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกของตน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
ว่า พึงเจริญเมตตาวิมุตติ อุเบกขาวิมุตติ กรุณาวิมุตติ และมุทิตาวิมุตติ
ในลำดับกาล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาเสวมาโน ความว่า เจริญเมตตา
กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ ด้วยอำนาจจิตกमानและจตุกमान เจริญอุเบกขา
ด้วยอำนาจจตุกमान.

บทว่า กาล ความว่า เจริญเมตตา ออกจากเมตตานี้แล้วเจริญ
กรุณา ออกจากกรุณาแล้วเจริญมุทิตา ออกจากกรุณา หรือจากกานที่
ไม่มีปีตินอกนี้ แล้วเจริญอุเบกขานั้นแล ท่านเรียกว่าเจริญในลำดับกาล
อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ เจริญในเวลาที่มีความผาสุก.

บทว่า สพฺเพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน ความว่า ไม่พิโรธสัตว์โลก
ทั้งปวงใน ๑๐ ทิศ. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายไม่วุ่นวาย เพราะเจริญเมตตา
เป็นต้น และปฏิฆะอันเป็นตัวข้าศึกในสัตว์ทั้งหลายย่อมสงบระงับ. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ไม่พิโรธด้วยสัตว์โลกทั้งปวง.

ความสังเขปในที่นี้เพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวถวายเป็น

ด้วยเมตตาเป็นต้นไว้ในอรรถกถาธรรมสังคหะ ชื่อว่า อัญญาสาลินี. คำที่
เหลือเช่นกับที่กล่าวแล้วแล.

จบพรรณนาอัปป์มัญญาคาถา

พรรณนาชีวิตสังขยคาถา

คาถาว่า รากลฺย โทสลฺย ดังนี้ เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า มาตังคะ อาศัยนครราชคฤห์
อยู่ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หลังสุดแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง
บรรดาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายอุบัติขึ้นแล้ว เทวดาทั้งหลาย
มาเพื่อจะบูชาพระโพธิสัตว์ เห็นพระมาตังคปัจเจกพุทธเจ้า จึงพากัน
กล่าวว่า นี่แน่ะ ท่านผู้นิรทุกข์ พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก.

พระมาตังคปัจเจกพุทธเจ้านั้น กำลังออกจากนิโรธ ได้ฟังดังนั้น
เห็นตนจะสิ้นชีวิต จึงเหาะไปที่ภูเขาช่อมหาปปาตะในหิมวันตประเทศ
อันเป็นที่ปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วโยนร่างกระดูก
ของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานแล้วในกาลก่อนลงในแหว แล้วตนเอง
ก็นั่งบนพื้นศิลา ได้กล่าวอุทานคาถานี้.

รากะ โทสะ โมหะ ในคาถานั้นได้กล่าวไว้แล้วในอุรคสูตร.

บทว่า สัโยชนานิ ได้แก่ สังโยชน์ ๑๐. ทำลายสังโยชน์ทั้ง ๑๐
นั้น ด้วยมรรคนั้น ๆ.

บทว่า อสนุตล์ ชีวิตสงขมฺหิ ความว่า ความแตกหมดแห่ง จุติจิต เรียกว่าความสิ้นชีวิต. ก็ชื่อว่าผู้ไม่สะดุ้งกลัวในความสิ้นชีวิตนั้น เพราะละความใคร่ในชีวิตได้แล้ว.

โดยลำดับคำเพียงเท่านี้ ท่านแสดงอุปาทิเสสนิพพานของตน ใน เวลาจบคาถา จึงปรินิพพานด้วยอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ฉะนี้แล.

จบพรรณนาชีวิตสังขยคาถา

คาถามีอาทิว่า

คนทั้งหลายมุ่งประโยชน์ จึงคบหาสมาคมกัน, ในทุกวันนี้
มิตรทั้งหลายผู้ไม่มุ่งประโยชน์หาได้ยาก ดังนี้.

คาถาว่า ภขนฺติ ดังนี้ เป็นต้น มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาองค์หนึ่งในนครพาราณสี ทรงปกครองราชอาณาจักรอันรุ่งเรือง มีประการดังกล่าวแล้วในคาถาดังนั้นแหละ อาพาธ กล่าวเกิดขึ้นแก่พระองค์ ทุกขเวทนาทั้งหลายย่อมเป็นไป. สตรีสองหมื่น นางห้อมล้อมพระองค์ กระทำการนวดพื้นพระหัตถ์และพระบาท เป็นต้น.

พวกอำมาตย์คิดกันว่า พระราชาจักสวรรคตในบัดนี้ ช่างเถอะ พวกเราจะแสวงหาที่พึ่งของตน จึงไปยังสำนักของพระราชาองค์หนึ่ง ทูล ขอร้องรับใช้. อำมาตย์เหล่านั้นรับใช้อยู่ในที่นั้น ไม่ได้อะไรๆ. พระราชา ทรงหายจากประชวรแล้วตรัสถามว่า อำมาตย์ชื่อนี้ๆ ไปไหน? จากนั้น ได้ทรงสดับเรื่องราวนั้น ได้ทรงสั่งพระเสียนั่งอยู่.

ฝ่ายอำมาตย์เหล่านั้นได้ฟังข่าวว่า พระราชาทรงหายประชวรแล้ว

๑. พรรณนาคาถาที่เหลือ ที่ไม่มีชื่อ รวม ๑๐ คาถา.

ทั้งไม่ได้ทำอะไรในที่นั้น ถูกความเสื่อมอย่างยิ่งบีบคั้น จึงกลับมาอีก ถวายบังคมพระราชแล้วได้ขึ้นอยู่ ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง. และถูกพระราชานั้นตรัสถามว่า นี่แน่พ่อทั้งหลาย พวกท่านไปไหน จึงพากันกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นสมมติเทพทรงทูลพล จึงพากันไปยังชนบทชื่อโน้น เพราะความกลัวอันเกิดจากการเลี้ยงชีพ. พระราชาทรงสั่งพระเสีรแล้วดำริว่า ถ้ากระไร เราจักแสดงอาพาธนั้นอีก พวกอำมาตย์จักกระทำอย่างนั้นอีกครั้งหรือไม่. พระราชาเมื่อจะทรงแสดงเวทนาเกล้า เหมือนโรคถูกต้องแล้วในกาลก่อน จึงได้ทรงกระทำการลวงว่าเป็นไข้. เหล่าสตรีพากันห้อมล้อม ได้กระทำกิจที่ปวงเช่นกับครั้งก่อนนั้นแล.

ฝ่ายพวกอำมาตย์ก็พาชนมากกว่าก่อน หลีกไปอีกเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. พระราชาทรงกระทำกรรมทุกอย่างเช่นกับครั้งก่อน จนถึงครั้งที่สาม ด้วยอาการอย่างนี้ ฝ่ายอำมาตย์เหล่านั้นก็พากันหลีกไปเหมือนอย่างนั้นนั่นแล. แม้ครั้งที่สี่จากนั้น พระราชาทรงเห็นอำมาตย์เหล่านั้นมาทรงดำริว่า พุทโธเอ๋ย พวกอำมาตย์ผู้ละทิ้งเราผู้ป่วยไข้ไม่หวังใยหลีกไปจำพวกนี้ ได้กระทำความที่ทำได้ยาก จึงทรงเบื่อหน่าย ได้ละราชสมบัติผนวช ทรงเห็นแจ้งอยู่ ได้กระทำให้แจ้งพระปัจเจกโพธิญาณ จึงได้ตรัสอุทานกาลานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภษนฺติ** ความว่า เข้าไปนั่งชिर่างกาย.

บทว่า **เสวนฺติ** ความว่า บำเรออัชชสิกรรมเป็นต้น โดยคอยฟังว่าจะให้ทำอะไร ชื่อว่าผู้มุ่งประโยชน์ เพราะมีประโยชน์เป็นเหตุ. ท่านอธิบายว่า การคบหาสมาคมไม่มีเหตุอื่น ประโยชน์เท่านั้นเป็นเหตุของคนเหล่านั้น คนทั้งหลายคบหากันเพราะประโยชน์เป็นเหตุ.

บทว่า นิภูการณา ทูลลภา อชฺช มิตฺตา ความว่า ชื่อว่า ไม่มุ่งประโยชน์ เพราะประโยชน์ที่ได้เฉพาะแก่ตนอย่างนี้ว่า พวกเราจักได้อะไรๆ จากคนนี้. มิตรทุกวันนี้ผู้ประกอบด้วยความเป็นมิตรอันประเสริฐซึ่งท่านกล่าวไว้โดยสิ้นเชิงอย่างนี้ว่า

มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรผู้แนะประโยชน์ มิตรมีความเอ็นดู ดังนี้.

บทว่า อตุตฺถุจฺพลญฺหา ความว่า ปัญญาของชนเหล่านี้ตั้งอยู่ในตน อธิบายว่า เห็นแก่ตน ไม่เห็นแก่คนอื่น. บาลีว่า อตุตฺถุจฺพลญฺหา ดังนี้ ก็มี บาลินั้นมีความว่า เห็นแก่ประโยชน์ของตนเท่านั้น ไม่เห็นประโยชน์ของคนอื่น. ได้ยินว่า บาลีว่า ทิฏฺฐุจฺพลญฺหา แม่นี้ เป็นบาลีเก่า. บาลินั้นมีใจความว่า ชนเหล่านั้นมีปัญหาในประโยชน์เดี๋ยวนี้ คือในปัจจุบัน ไม่มีปัญหาในอนาคต ท่านอธิบายว่า เห็นแก่ประโยชน์ปัจจุบัน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ภายหน้า.

บทว่า อสุจฺฉินา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมอันไม่สะอาด คือไม่ประเสริฐ.

บทว่า ขคฺคฺวิสาณกฺปโป ความว่า ชื่อว่ามีเขาดังมิด เพราะเที่ยวทำภูเขาเป็นต้นให้เป็นจุมวิจุม ด้วยเขาของตน เหมือนคนเอามิดดาบตัดต้นไม้ฉะนั้น. ชื่อว่าวิสาณะ เพราะมีอำนาจเช่นกับยาพิษ. ชื่อว่าขคคะ เพราะคุดมิดดาบ. มฤคใดมีเขาคุดมิดดาบ มฤคนั้นนั้น ชื่อว่าขคคฺวิสาณะ มีเขาคุดมิด. นอของมฤคที่มีเขาคุดมิดนั้น ชื่อว่าขคคฺวิสาณกฺปปะ คือ นอแรด.

อธิบายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเปรียบเสมือนนอแรดฉะนั้น องค์เดียว ไม่มีเพื่อน ไม่มีสหาย เทียวไป คืออยู่ เป็นไป ดำเนินไป ให้ดำเนินไป.

บทว่า วิสุทฺฐสึลา แปลว่า ผู้มีศีลหมดจดโดยพิเศษ คือผู้มีศีล หมดจดด้วยความบริสุทธิ์ ๔ ประการ.

บทว่า วิสุทฺฐปญฺญา แปลว่า ผู้มีปัญญาบริสุทธิ์ด้วยดี คือ ชื่อว่ามีปัญญา คือความแตกฉานในมรรคและผลอันบริสุทธิ์ เพราะเว้น จากราคะเป็นต้น.

บทว่า สมหิตตา แปลว่า ตั้งมั่นดี คือด้วยดี ได้แก่ มีจิตตั้งอยู่ในที่ใกล้.

บทว่า ชาคริยานุยุตฺตา ความว่า ความดี ชื่อว่าชาकरะ, อธิบายว่า ก้าวล่วงความหลับ. ความเป็นแห่งความดีอยู่ ชื่อว่าชาคริยะ, ผู้ห่มนุ่ง ประกอบในความดีอยู่ ชื่อว่าผู้ประกอบตามในความดีอยู่.

บทว่า วิปสฺสุกา ได้แก่ ผู้มีปกติเห็นโดยพิเศษว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อธิบายว่า เริ่มตั้งวิปัสสนาอยู่.

บทว่า ฐมฺมุวิเสสทสฺสี แปลว่า ผู้มีปกติเห็นโดยพิเศษซึ่งกุศล ธรรม ๑๐ ซึ่งตั้งธรรม ๔ หรือโลกุตระธรรม ๕.

บทว่า มคฺคจฺจกโปกฺขมฺจกคเต ได้แก่ อริยธรรมอันถึง คือประกอบ ด้วยองค์แห่งมรรคมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น และด้วยโพชฌงค์มีสติสัมโพชฌงค์ เป็นต้น.

บทว่า วิชฺฌญา แปลว่า รู้ อธิบายว่า รู้โดยพิเศษ.

บทว่า สฺสญฺญตาปฺปณฺหิตญฺจานิมิตฺตํ ได้แก่ ซึ่งสุญญตวิโมกข์ด้วย

อนัตตานุปัตสสนา ซึ่งอปปณิหิตวิโมกข์ด้วยทุกขานุปัตสสนา และซึ่งอนิมิตต-
วิโมกข์ด้วยอนิจจานุปัตสสนา.

บพว่า อาเสวยิตฺวา ได้แก่ เจริญแล้ว. ชีรชนเหล่าใดกระทำบุญ-
สมภารไว้ ยังไม่ถึง คือยังไม่บรรลुकความเป็นพระสาวกในศาสนาแห่ง
พระชินเจ้า ชีรชนเหล่านั้นได้กระทำบุญสมภารไว้ ย่อมเป็นพระปัจเจก-
ชินเจ้า คือเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้สยัมภู คือผู้เป็นเอง.

ถามว่า ท่านเป็นอย่างไร? ตอบว่า ท่านเป็นผู้มีธรรมยิ่งใหญ่
คือมีบุญสมภารใหญ่อันได้บำเพ็ญมาแล้ว มีธรรมกายมาก คือมีสภาวะธรรม
มิใช่น้อยเป็นร่างกาย. ถามว่า ท่านเป็นอย่างไรอีก? ตอบว่า ท่านมีจิต
เป็นอิสระ คือเป็นไปในคติของจิต อธิบายว่า ถึงพร้อมด้วยฌาน.

ผู้ข้ามห้วงทุกข์ทั้งมวล คือข้าม ได้แก่ ก้าวล่วงโอฆะ คือสงสาร
ทั้งมวล มีจิตเบิกบาน คือมีจิตโสมนัส อธิบายว่า มีใจสงบ เพราะเว้น
จากกิเลสมีโทษ และมานะเป็นต้น.

ผู้มีปกติเห็นประโยชน์อย่างยิ่ง คือมีปกติเห็นประโยชน์อย่างยิ่ง คือ
ประโยชน์สูงสุด เช่นขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ อากาโร ๓๒ สัจจะ ๔ และ
ปฎิจจสมุปบาท. เปรียบด้วยราชสีห์ฉะนั้น อธิบายว่า ประคองราชสีห์
เพราะอรรธว่า ไม่หวั่นไหวและไม่กลัว. ผู้เช้นกับนอแรด อธิบายว่า
เชื่อว่า ผู้เช้นกับนอของแรด เพราะไม่มีการคลุกคลีด้วยหมู.

บพว่า สนฺตินุทฺธิยา ความว่า ผู้มีอินทรีย์มีสภาวะอันสงบแล้ว
เพราะจักขุอินทรีย์เป็นต้น ไม่ดำเนินไปในอารมณ์ของตน ๆ.

บพว่า สนฺตมฺนา แปลว่า มีจิตสงบ, อธิบายว่า มีความดำริ
แห่งจิตมีสภาวะสงบแล้ว เพราะความเป็นผู้หมดกิเลส.

บทว่า สมาริ ได้แก่ ผู้มีจิตเป็นเอกัคคตาด้วยดี

บทว่า ปจฺจนุตตฺตเตสุ ปติปฺปจฺจารา ความว่า มีปกติประพฤติด้วยความเอ็นดู และความกรุณาเป็นต้นในเหล่าสัตว์ในปัจจุบันชนบท

บทว่า ทิปา ปฺรตฺถ อธิ วิชฺชุลนฺตา ความว่า เป็นดวงประทีป คือเป็นเช่นกับดวงประทีป อันโพลงอยู่ในโลกหน้าและโลกนี้ ด้วยการกระทำความอนุเคราะห์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น.

บทว่า ปจฺเจกพุทฺธา สตตฺ หิตาเม ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกทั้งมวล ติดต่อกัน คือตลอดกาล.

บทว่า ปหีนสพฺพาวรณา ชนินฺทา ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นใหญ่ คือเป็นผู้สูงสุดแห่งมวลชน ชื่อว่าผู้ละเครื่องกั้นทั้งปวงได้แล้ว เพราะเป็นผู้ละเครื่องกั้น ๕ ประการทั้งหมด มีกามฉันทนิเวรณเป็นต้น.

บทว่า ทนถญฺจนาภา ความว่า ผู้มีรัศมีเช่นกับความสุกสว่างแห่งทองสีแดงและทองชมพูนุก.

บทว่า นิสุตฺตยํ โลกสุทฺถจฺฉินฺนเยยา ได้แก่ เป็นผู้ควร คือสมควรเพื่อรับทักษิณชาฉันดี คือทานชั้นเลิศของชาวโลกโดยส่วนเดียว อธิบายว่าชื่อว่าเป็นผู้ควรรับสุนทรทาน เพราะเป็นผู้ไม่มีกิเลส.

บทว่า ปจฺเจกพุทฺธา สตตฺปฺปิตาเม ความว่า พระพุทธะผู้บรรลุปัจเจกญาณเหล่านี้เป็นผู้แนบแน่น คืออิมหันตปริบูรณ์เป็นนิตย์ คือเป็นนิตยกาล อธิบายว่า แม้จะไม่มีอาหารตลอด ๗ วัน ก็บริบูรณ์อยู่ได้ด้วยอำนาจนิโรธสมาบัติและผลสมาบัติ.

อสาธารณพุทธะทั้งหลายเป็นใหญ่เป็นเอก คือเป็นส่วนหนึ่ง ได้แก่ ไม่เหมือน เป็นอย่างอื่น จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าปัจเจกสัมพุทธเจ้า อีกอย่างหนึ่ง เพราะ ปติ ศัพท์เป็นอุปสรรคในความว่าเป็นเอก ท่าน กล่าวไว้ว่า

**ศัพท์ทั้ง ๓ นี้ คืออุปสรรค นิบาตและปัจจัย นักนिरูตติ-
ศาสตร์ทั้งหลายกล่าวว่า มีวิสัยแห่งอรรถมิใช่น้อย.**

ท่านจึงเป็นใหญ่ คือเป็นประธานเป็นเจ้าของ เพราะรับอาหาร มีประมาณน้อยของเหล่าทายกมากมาย แล้วให้ได้บรรลุถึงสวรรค์ และ นิพพาน. จริงอย่างนั้น ท่านเป็นใหญ่เป็นประธานโดยรับส่วนแห่งภัตของ คนหาบหน้่า ชื่อว่าอन्नภาระ เมื่อเขามองเห็นอยู่ ก็ฉันให้ดู ยังเหล่าทวดา ให้ให้สาธุการ แล้วท่านายอन्नภาระผู้เจริญใจให้ได้รับตำแหน่งเศรษฐี แล้ว ยังทรัพย์นับด้วยโกฏิให้เกิดขึ้น และ โดยรับบิณฑบาตที่พระโพธิสัตว์เหยียบ ฝักปทุมอันผุดขึ้นในหลุมถ่านเพลิง ไม่ตะเคียนที่มารนิรมิตขึ้นถวายเป็น เมื่อ พระโพธิสัตว์นั้นมองเห็นอยู่นั้นแหละ ได้ทำความโสมนัสให้เกิดขึ้นด้วยการเหาะไป (ดังกล่าวไว้)ในขทิงการชาดกและโดยที่พระปัจเจกสัมพุทธ- เจ้าทั้งหลาย ผู้เป็นโอรสของพระอัครมเหสีอรุณวดี ยังความโสมนัสให้เกิดขึ้นแก่มหาชนโพธิสัตว์และเทวี ด้วยการเหาะมาจากเขาคันธมาถน์ ด้วยการอาราธนาของพระเทวีแห่งพระเจ้ามหาชนแล้วรับการถวายทาน.

อนึ่ง ในกาลที่พระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น เมื่อชาติภักย์เกิดขึ้น ในชมพูทวีปทั้งสิ้น พาราณสีเศรษฐีทำข้าวเปลือกในฉางหกหมื่นฉางซึ่ง บรรจุไว้เต็มรักษาไว้ให้หมดไป เพราะอาศัยชาติภักย์ ทำข้าวเปลือกที่ฝังไว้ในแผ่นดินและข้าวเปลือกที่บรรจุไว้ในคุ่มหกพันคุ่มให้หมดไป และทำ

ข้าวเปลือกที่ขำกับดินเหนียวแล้วทาไว้ที่ฝาปราสาททั้งสิ้นให้หมดไป ในคราวนั้นเหลือข้าวเพียงทะนานเดียวเท่านั้น จึงนอนทำความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักกินข้าวนี้แล้วตายวันนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งมาจากเขาคันธมาทน์ได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือน. เศรษฐีเห็นท่านเข้าจึงเกิดความเลื่อมใส เมื่อจะบริจาคชีวิตถวาย จึงเกลี้ยภัตตาคารลงในบาตรของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงเสด็จไปยังที่อยู่เมื่อเศรษฐีมองเห็นอยู่นั้นแล ได้ฉันพร้อมกับพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ด้วยอานุภาพของตน. ในคราวนั้นท่านเศรษฐีและภรรยาได้ปิดหม้อข้าวที่หุงภัตแล้วตั้งไว้.

เมื่อความหิวเกิดขึ้นแก่เศรษฐีผู้กำลังหลับ เขาจึงลุกขึ้นกล่าวกะภรรยาว่า นางผู้เจริญ เธอจงดูสักว่าภัตอันเป็นข้าวตั้งในภัต. นางผู้มีการศึกษาดิไม่กล่าวว่า ให้หมดแล้วมิใช่หรือ (นาง) เปิดฝาหม้อข้าว (ดู). ทันใดนั้นหม้อข้าวนั้นได้เต็มด้วยภัตแห่งข้าวสาติ มีกลิ่นหอม เช่นกับดอกมะลิตุ้ม. นางกับเศรษฐีดีใจ ตนเอง คนที่อยู่ในเรือนทั้งสิ้น และชาวเมืองทั้งสิ้นพากันบริโภคน. ที่ที่คนตักเอา ๆ ด้วยทัพพีกลับเต็มอยู่. ข้าวสาติ มีกลิ่นหอม เต็มในนางทั้งหกหมื่นนาง. ชนชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นถือเอาพืชข้าวเปลือกจากเรือนของเศรษฐีนั้นแหละ จึงพากันมีความสุข พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่ คือเป็นเจ้าของในการก้าวลงสู่ความสุข การบริหารรักษาและการให้บรรลुสวรรค์และนิพพานในสัตตนิกายมิใช่น้อย มีอาทิอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าปัจเจกสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **ปัจเจกพุทธานํ สุภาสิตานิ** ได้แก่ คำที่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ภาษิตคือกล่าวไว้ดีแล้ว ด้วยอำนาจโอวาทและอนุศาสนี.

บทว่า จรณฺหิ โลกมฺหิ สเทวโลกมฺหิ ความว่า ย่อมเที่ยวไป คือ
เป็นไปในสัตว์โลก อันเป็นไปกับเทวโลก.

บทว่า สุตฺวา ตถา เย น กรโณติ พาลา ความว่า พาลชน
เหล่าใดไม่กระทำ คือไม่ใส่ใจถึงคำภีษิตของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้ง
หลายเห็นปานนั้น พาลชนเหล่านั้นย่อมเที่ยวไปคือเป็นไป อธิบายว่า
เล่นไปในกองทุกข์ คือในสงสารทุกข์ ด้วยอำนาจการเกิดขึ้นบ่อย ๆ.

บทว่า ปจฺเจกพุทฺธานํ สุภาสิตานิ ความว่า คำที่พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้ากล่าวดีแล้ว คือกล่าวเพื่อต้องการความหลุดพ้นจากอบายทั้ง ๔.
ถ้อยคำเป็นอย่างไร ? เป็นคุณงามน้ำผึ้งอันหลั่งออก คือกำลังไหลออก
อธิบายว่า เป็นคำหวานเหมือนน้ำผึ้ง. ความว่า แม้บัณฑิตชนเหล่าใด
ผู้ประกอบด้วยการปฏิบัติ ปฏิบัติอยู่ในข้อปฏิบัติทั้งหลายตามแนวที่กล่าว
แล้ว ได้ฟังคำอันไพเราะเห็นปานนั้นแล้วกระทำตามถ้อยคำ บัณฑิต-
ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้เห็นสังขะ คือมีปกติเห็นสังขะทั้ง ๔ เป็นผู้มีปัญญา
คือเป็นไปกับด้วยปัญญา.

บทว่า ปจฺเจกพุทฺเธหิ ชินฺเหิ ภาสิตา ความว่า ชื่อว่าชินะ เพราะ
ชนะ คือได้ชนะกิเลส ถิ่นที่พระชินปัจเจกสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นกล่าว
คือภีษิตไว้ กล่าวไว้ เป็นคำโอฬาร คือมีโอชะปรากฏอยู่ คือเป็นไปอยู่.
เชื่อมความว่า ถิ่นเหล่านั้น คือถิ่นอันพระศากยสีหะ ได้แก่พระตถาคต
ผู้เป็นสีหะในวงศ์แห่งศากยราช ผู้ออกบวชแล้วได้เป็นพระพุทฺธเจ้า เป็น
นระชั้นสูง คือเป็นผู้สูงสุดประเสริฐกว่านรชนทั้งหลาย ทรงประกาศไว้
คือทรงทำให้ปรากฏ ได้แก่ตรัสเทศนาไว้แล้ว. เพื่อจะเฉลยคำถามว่า

ทรงประกาศไว้เพื่ออะไร จึงตรัสว่า **เพื่อให้รู้แจ้งธรรม.** อธิบายว่า
เพื่อให้รู้โลกุตระธรรม ๘ โดยพิเศษ.

บทว่า **โลกานุกมฺปาย อิมานิ เตสํ** ความว่า เพราะความเป็นผู้
อนุเคราะห์โลก คือเพราะอาศัยความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงกล่าวคำเหล่านี้ คือคาถาเหล่านี้ให้พิเศษ คือแต่งไว้
กล่าวไว้โดยพิเศษ.

บทว่า **ตํเวกสฺยุมทิวฑฒนตุถํ** ความว่า เพื่อเพิ่มพูนความ
สังเวช เพื่อเพิ่มพูนความไม่คลุกคลี คือเพื่อเพิ่มพูนความเป็นผู้เดียว
และเพื่อเพิ่มพูนความรู้ คือเพื่อเพิ่มพูนปัญญา พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นสยัมภูสิทธิ์ คือเป็นผู้ไม่มีอาจารย์ เป็นแล้ว เกิดแล้ว แสงตลอดแล้ว
เฉพาะพระองค์เอง เป็นคุณสิทธิ์ไม่กลัว ได้ประกาศคำเหล่านี้ อธิบายว่า
ประกาศ เปิดเผย ทำให้คนซึ่งความเหล่านี้.

ศัพท์ว่า **อติ** เป็นนิบาตลงในอรรถจบข้อความ.

พรรณนาปัจเจกพุทธาปทาน

ในวิสุทฺถชนวิตบาลินี อรรถกถาอปทาน

จบบริบูรณ์เท่านี้

๓. เถราปทาน

สาริปุตตเถราปทานที่ ๓ (๑)

ว่าด้วยบุพจริยาของพระสารีบุตร

ลำดับนี้ขอเชิญฟังเถราปทาน

[๓] ในที่ไม่ไกลแต่หิมวันตประเทศ มีภูเขาชื่อลัมพะกะ เราสร้างอาศรมไว้อย่างดี สร้างบรรณศาลาไว้ใกล้ภูเขานั้น อาศรมของเราไม่ไกลจากแม่น้ำอันไม่ลึก มีทำนบธาราเรียบเป็นที่รื่นรมย์ใจ เคลื่อนกล่นด้วยหาดทรายขาวสะอาด.

ที่ใกล้อาศรมของเรานั้น มีแม่น้ำไม่มีก้อนกรวดตลิ่งไม่ชัน น้ำจัดสนิท ไม่มีกลิ่นเหม็นไหลไป ทำให้อาศรมของเรางาม.

ฝูงจระเข้ มังกร ปลาฉลาม และเต่า วายเล่นอยู่ในแม่น้ำนั้น แม่น้ำไหลไปทำให้อาศรมของเรางาม.

ฝูงปลาสดาด ปลากระบอก ปลาสวย ปลาเค้า ปลาตะเพียน ปลานกกระจอก วายโตดอยู่ ทำให้อาศรมของเรางาม.

ที่สองฝั่งแม่น้ำ มีหมู่ไม้ดอก หมู่ไม้ผล ห้อยย้อยอยู่ทั้งสองฝั่ง ทำให้อาศรมของเรางาม.

ไม้มะม่วง ไม้รัง หมากเม่า แคนฝอย ไม้ยางทราย ส่งกลิ่นหอมอบอวลอยู่เป็นนิจ บานอยู่ใกล้อาศรมของเรา.

ไม้จำปา ไม้ฮ้อยช้าง ไม้กระท่อม กากะทิง บุนนาค และลำเจียก มีกลิ่นหอมฟุ้งเป็นนิจ บานสะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา.

ไม้ลำดวน ต้นโศก ดอกกุหลาบบานสะพรั่ง ไม้ปรู
และมะกอลำหวง ดอกบานสะพรั่งอยู่ที่อำเภอของเรา.
การะเกด พะยอมขาว พิกุลและมะลิซ้อน มีดอกหอมบอวล
ทำให้อาสมของเรางาม.

ไม้เจตพังคี ไม้กรรณิการ ไม้ประดู่ และไม้ไผ่ชัชนมีมาก
ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง ทำให้อาสมของเรางาม.

บุรณาค บุรณาคเขา และแคฝอย ดอกบานสะพรั่ง
หอมตลบอบอวล ทำให้อาสมของเรางาม. ไม้ราชพฤกษ์
อัญชันเขียว ไม้กระทุ่มและพิกุลมีมาก ดอกหอมฟุ้งไป
ทำให้อาสมของเรางาม.

ถั่วดำ ถั่วเหลือง ถั่วฝักยาว และมะกรูด งอกงามด้วยน้ำหอม
ออกผลสะพรั่ง.

ดอกปทุมอย่างอื่นบานแบ่ง ดอกบัวชนิดอื่นก็เกิดขึ้น บัว
หลวงชนิดหนึ่งดอกร่วงพรุ บานอยู่ในบึงในกาลนั้น.
กอบปทุมมีดอกตูม เหง้าบัวก็เลื้อยไป กระจับเคลื่อนด้วยใบ
งามอยู่ในบึงในกาลนั้น.

ไม้เตาเสื่อ จงกลณี ไม้อุตตรา และชบา กลิ่นหอม
ตลบไป ดอกบานอยู่ในบึงในกาลนั้น.

ฝูงปลาฉลาด ปลากระบอก ปลาสวาย ปลาเค้า ปลา
ตะเพียน ปลาสังกูลา และปลารำพัน มีอยู่ในบึงในกาลนั้น.

ฝูงจระเข้ ปลาฉลาด ปลาฉนาก ผีเสื้อน้ำ และงูเหลือม
ใหญ่ อยู่ในบึงนั้นในกาลนั้น. ฝูงนกค้ำแค นกเป็ดน้ำ

นจากพรากที่เกี่ยวไปในน้ำ นกดูเหว่า และสาธิกา อาศัย
สระนั้นเลี้ยงชีวิต.

ฝูงนกกวัก ไก่ฟ้า ฝูงนกกะลิงป่า นกต้อยตีวิด นกแขกเต้า
ย้อมอาศัยสระนั้นเลี้ยงชีวิต. ฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูง
นกดูเหว่า ไก่ นกค้อนหอย และนกโพระดก ย้อมอาศัย
เลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ฝูงนกแสก นกหัวขวาน นกเขา เหยี่ยวและนกกา
จำนวนมาก ย้อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ฝูงเนื้อฟาน กวาง หมู หม่าป่า หม่าจิ้งจอก ละมั่ง
และเนื้อทรายมากมาย ย้อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หม่าใน เสือดาว
โหลงช้าง แยกกันเป็นสามพวก อาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้
สระนั้น.

เหล่ากินนร วานร แม่นกทำงานในป่า หม่าไล่เนื้อ
และนายพราน ก็อาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ต้นมะพลับ มะหาด มะขาง หมากเม่า เผล็ดผลอยู่
เป็นประจำในที่ไม้ไถลอาศรมของเรา.

ต้นคำ ต้นสน กระทุ่ม สะพรั่งด้วยผลมีรสหวาน เผล็ดผล
ทุกฤดู อยู่ ณ ที่ไม้ไถลอาศรมของเรา.

ต้นสมอ มะขามป้อม มะม่วง หว่า สมอพิเภก กระเบา
ไม้รอกฟ้า และมะตูม เผล็ดผลเป็นนิจ.

เหง้ามัน มันอ่อน ต้นนมแมว มันนก กะเม็ง และคัดมอน
มีอยู่มากมายใกล้อาศรมของเรา.

ณ ที่ไม้ใกล้อาศรมของเรานั้น มีสระขุดไว้อย่างดี มี
น้ำรสเย็นจีดสนิท มีทำนน้ำราบเรียบเป็นที่รื่นรมย์ใจ.

ดาตาศด้วยบัวหลวง อุบล และบัวขาว เกล็ดองกลาด
ด้วยบัวขม บัวเผื่อน กลิ่นหอมตลบไป.

ในกาลนั้น เราเป็นดาบสชื่อสุรุจิ เป็นผู้มั่งคิล สมบูรณ์
ด้วยวัตร มีปกติเฟื่องบาน ยินดีในฌานทุกเมื่อ บรรลุ
อภิญญาพละ ๕ อยู่ในอาศรมที่สร้างเรียบร้อยนารื่นรมย์ ใน
ป่าอันมีไม้ดอก ไม้ผล สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทั้งปวงด้วย
ประการอย่างนี้.

ศิษย์ของเรา ๒๔,๐๐๐ คนนี้เป็นพราหมณ์ทั้งหมด ผู้มีชาติ
มียศ บำรุงเราอยู่.

มวลศิษย์ของเรานี้เป็นผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจไวยากรณ์
ในตำราทำนายลักษณะและในคัมภีร์อิติहाสะ พร้อมทั้งคัมภีร์
นิมิต्तุและคัมภีร์เกฏฐะ ถึงความเต็มเปี่ยมในธรรมของตน.

เหล่าศิษย์ของเราเป็นผู้ฉลาดในทางดีร้าย. ในนิमित และ
ในลักษณะ ศึกษาดีแล้วในแผ่นดิน ในพื้นที่และอากาศ.

ศิษย์เหล่านี้เป็นผู้มักน้อย มีปัญญา มีอาหารน้อย ไม่โลภ
สันโดษด้วยลาภและความเสื่อมลาภ ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

เป็นผู้เฟื่องบาน ยินดีในฌาน เป็นนักปราชญ์ มีจิตสงบ
มีจิตตั้งมั่น ปรารถนาความไม่มีกังวล ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

เป็นผู้ถึงความยอดเยี่ยมแห่งภิญญา ยินดีในโคจรคือ
อาหารอันเป็นของบิดา เทียวไปในอากาศ เป็นนักปราชญ์
ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

ศิษย์ของเราเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ ดำรวมทวาร ๖ ไม่
หวั่นไหว รักษาอินทรีย์ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ หาผู้ทัดเทียม
ได้ยาก.

ศิษย์ของเราเหล่านั้นยังอยู่ตลอดราตรี ด้วยการนั่งดู
บัลลังก์ ด้วยการยืนและการเดินจงกรม หาผู้ทัดเทียมได้
ยาก.

เหล่าศิษย์ของเรา ไม่กำหนดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความ
กำหนด ไม่ขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่
หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง หาผู้ทัดเทียมได้ยาก.

ศิษย์เหล่านั้นแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ ประพฤติอยู่เป็นนิจ-
กาล บันดาลให้แผ่นดินไหวก็ได้ ยากที่ใครจะแข่งได้.

ศิษย์ของเราเหล่านั้น เมื่อจะเล่น ย่อมเล่นฉาน นำผล
หว่าจากต้นหว่ามา หาผู้ทัดเทียมมิได้.

พวกหนึ่งไปยังอมรโคยานทวีป พวกหนึ่งไปยังปุพพ-
วิเทหทวีป พวกหนึ่งไปยังอุตตรกูรูทวีป ไปนำเอาผลหว่ามา
ยากที่ผู้อื่นจะทัดเทียมได้ด้วยการแสวงหา.

ศิษย์เหล่านั้นส่งหาบไปข้างหน้า ตนเองไปข้างหลัง
ท้องฟ้าถูกดาบส ๒๔,๐๐๐ ปกปิดแล้ว. ศิษย์บางพวกปิ้งให้สุก

ด้วยไฟแล้วกิน บางพวกก็กินดิบๆ นั้นเอง บางพวกเอาฟัน
แทะเปลือกออกแล้วจึงกิน.

บางพวกซุ่มด้วยครกแล้วกิน บางพวกทุบด้วยหินกิน
บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง บางพวกชอบสะอาด ลงอาบน้ำ
ทั้งเวลาเย็นและเช้า บางพวกเอาน้ำราดตัว ศิษย์ของเราหา
ผู้ทัดเทียมได้ยาก.

ศิษย์ของเราปล่อยเล็บมือ เล็บเท้า และขนรักแร้ออกยาว
จี๊ฟันเขลอะ มีธูลีบนเศียร หอมด้วยกลิ่นศีล หาผู้ทัดเทียม
ได้ยาก.

ขุทิตทั้งหลายมีตบะแรงกล้า ประชุมกันในเวลาเช้า
แล้วไปประกาศลาภมากในอากาศในกาลนั้น. เมื่อดาบส
เหล่านี้หลีกไป เสียงอันดังย่อมเป็นไป เทวดาทั้งหลายย่อม
ยินดีด้วยเสียงหนึ่งเสื่อ.

ฤาษีเหล่านั้นกล้าแข็งด้วยกำลังของตน เหาะไปในอากาศ
ไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ตามปรารถนา.

ปวงฤาษีนี้แลทำแผ่นดินให้หวั่นไหว เทียวไปในอากาศ
มีเดชแผ่ไป ยากที่จะข่มขู่ได้ อันคนอื่นให้กระเพื่อมไม่ได้
ดังสาครอันใคร ๆ ให้กระเพื่อมไม่ได้ฉะนั้น.

ฤาษีศิษย์ของเรา บางพวกประกอบการยืนและเดิน บาง
พวกไม่นอน บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง หาผู้อื่นเสมอ
ได้ยาก.

ท่านเหล่านี้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา แสวงหาประโยชน์เกื้อ-
กูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ยกตนทั้งหมด ไม่ติเตียนใคร ๆ ทั้งนั้น.

เป็นผู้ไม่สะดุ้งคั่งพญาราชสีห์ มีกำลังคั่งพญาคชสาร ยาก
ที่จะข่มได้ตั้งเสื่อโครง ย่อมมาในสำนักของเรา.

พวกวิชาธร เทวดา นาค คนธรรพ์ ผีเสื้อน้ำ กุมภภัณฑ์
อสูร และครุฑ ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ศิษย์ของเราเหล่านั้น ทรงชฎา สมบูรณ์ด้วยหาบบริหาร-
ดาบส นุ่งห่มหนังสัตว์ เทียวไปในอากาศได้ทุกคน อาศัย
เลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ในกาลนั้น ศิษย์เหล่านี้เป็นผู้เหมาะสม มีความเคารพกัน
และกัน เสียงโอรามของศิษย์ทั้ง ๒๔,๐๐๐ ย่อมไม่มี.

ท่านเหล่านี้ซ้อบนเท้าบนเท้า เจียบเสียง ลังวรดี ทั้งหมด
นั้น เข้ามาไหว้เราด้วยเศียรเกล้า.

เราเป็นผู้ฟังมาน ยินดีในฉาน อันศิษย์เหล่านั้นผู้สงบ
ผู้มีตบะ ห้อมล้อมอยู่ในอาศรมนั้น.

อาศรมของเรามีกลิ่นหอมด้วยกลิ่นศีลของเหล่าฤๅษี และ
ด้วยกลิ่นดอกไม้และกลิ่นผลไม้ทั้งสองอย่าง.

เราไม่รู้จักกลิ่นและวัน ความไม่พอใจ ย่อมไม่มีแก่เรา
เราสั่งสอนบรรดาศิษย์ของตน ย่อมได้ความร่าเริงอย่างยิ่ง.

เมื่อดอกไม้ทั้งหลายบาน และเมื่อผลไม้ทั้งหลายสุก
กลิ่นหอมตลบอบอวล ทำอาศรมของเราให้งาม.

เราออกจากสมาธิแล้ว มีความเพียร มีปัญญา ถือเอา
บริขารดาบสเข้าไปป่า.

ในกาลนั้น เราศึกษานานในกลางดีร้าย ในการทำนาย
ฝัน และตำราทำนายลักษณะ ทรงบมหนต์อันกำลังเป็นไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โอนมทัสสี เป็นผู้ประเสริฐ
ในโลก เป็นนระผู้องอาจ ทรงใคร่ความวิเวก เป็นพระ-
สัมพุทธเจ้า เข้าไปยังเขาหิมวันต์.

พระองค์ผู้เลิศ เป็นมุนี ประกอบด้วยพระกรุณา เป็น
อุดมบุรุษ เสด็จเข้าป่าหิมพานต์แล้ว ทรงนั่งขัดสมาธิ.

เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีพระรัศมีสว่างจ้า
นำรั้นรมย์ใจ ดูกุดอกบัวเขียว ครอบงำ ทรงรุ่งเรืองดังกองไฟ.

เราได้เห็นพระนายกของโลก ทรงรุ่งโรจน์ดุจต้นไม้
ประดับด้วยประทีป ดูกุส่ายฟ้าในท้องฟ้า ดูกุพญารังอันบาน
สะพรั่ง.

เพราะอาศัยการได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้
เป็นมหาวิระ ทรงทำที่สุดทุกข์ เป็นมุนีนี้ ย่อมพ้นจากทุกข์
ทั้งปวงได้.

ครั้นเราได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเทวดาล่วงเทวดา
แล้ว ได้ตรวจดูลักษณะว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าหรือมิใช่.

เอาเถอะ เราจะดูพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ เราได้
เห็นจักรมีกัมพน์หนึ่งที่พื้นฝ่าพระบาท ครั้นได้เห็นพระลักษณะ
ของพระองค์แล้ว จึงถึงความตกลงใจในพระตถาคต.

ในกาลนั้น เราจับไม้กวาดกวาดที่นั่น แล้วได้นำเอา
ดอกไม้ ๘ ดอก มาบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

ครั้นบูชาพระพุทธเจ้า ผู้ข้ามโอฆะไม่มีอาสวะนั้นแล้ว ทำ
หนังสือเจวียงป่าข้างหนึ่ง นมัสการพระนายกของโลก.

พระสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีอาสวะ ทรงอยู่ด้วยพระญาณใด
เราจักประกาศพระญาณนั้น ท่านทั้งหลายจงฟังคำเรากล่าว.

ข้าแต่พระสยัมภู ผู้เป็นแดนเกิดขึ้นแห่งพระคุณหาประ-
มาณมิได้ ขอพระองค์จงรื้อถอนสัตว์โลกนี้ สัตว์โลกเหล่านั้น
อาศัยการได้เห็นพระองค์ ย่อมข้ามกระแสคือความสงสัย
เสียได้.

พระองค์ทรงเป็นศาสดา เป็นยอด เป็นธงชัย เป็นหลัก
เป็นที่อาศัย เป็นที่พึ่งพิง เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ เป็นพระพุทธ-
เจ้าของสัตว์ทั้งหลาย.

น้ำในมหาสมุทรอาจประมาณได้ด้วยมาตราดวง แต่
ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้
เลย.

เอาดินมาชั่งดูแล้ว อาจประมาณแผ่นดินได้ แต่ใคร ๆ
ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย.

อาจวัดอากาศได้ด้วยเชือกหรือนิ้วมือ แต่ใคร ๆ ไม่อาจ
ประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย.

พึงอาจประมาณน้ำในมหาสมุทร และแผ่นดินทั้งหมดได้
แต่จะถือเอาพระพุทธานุภาพมาประมาณนั้นไม่ควร.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ จิตของสัตว์เหล่าใดย่อมเป็น
ไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลก สัตว์เหล่านี้ย่อมอยู่ในภายในข่าย
คือพระญาณของพระองค์.

พระองค์ทรงบรรลुพระโพธิญาณอันสูงสุดสิ้นเชิง ด้วย
พระญาณใด พระสัพพัญญูก็ทรงย้ายอัญเจียรลีย์ ด้วยพระ-
ญาณนั้น. สรุจิดาบสกล่าวชมเชยด้วยคาถาเหล่านี้แล้ว ปูลาด
หนังเสือบนแผ่นดินแล้วนั่ง.

ท่านกล่าวไว้ในบัดนี้ว่า ขุนเขาสูงหยั่งลงในห้วงมหรณพ
๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขุนเขาสินธุทั้งด้านยาวและด้านกว้าง สูง
เพียงนั้น ทำให้ละเอียดถึงแสนโกฏิ ด้วยชนิดแห่งการนับ.

เมื่อทำคะแนน (นับ) ไว้ ย่อมถึงความหมดสิ้นได้ แต่
ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย.

ผู้ใดพึงเอาข่ายตาถี่ ๆ ล้อมน้ำไว้ สัตว์น้ำบางเหล่าพึง
เข้าไปในภายในข่ายของผู้นั้น.

ข้าแต่พระมหาวิระ เจียรลีย์ผู้มีกิเลสหนาบางพวกก็ฉนั้น
เล่นไปถือเอาทิฏฐิผิด หลงอยู่ด้วยการอุปคณา.

เจียรลีย์เหล่านี้เข้าไปภายในข่าย ด้วยพระญาณอัน
บริสุทธิ มีปกติทรงเห็นได้โดยไม่ติดขัด ไม่ล่วงพ้นพระญาณ
ของพระองค์ไปได้.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี
ผู้มีพระยศใหญ่ ทรงชำนะกิเลส เสด็จออกจากสมาธิแล้ว
ทรงตรวจดูทิศ.

พระอัครสาวกนามว่า นิสกะ ของพระอโนมทัสสิมุนี อัน
พระชีณาสพหนึ่งแสน ผู้มีจิตสงบมั่นคง บริสุทธิสะอาด ได้
อภิญญา ๖ ผู้คงที่ แวดล้อมอยู่ ทราบพระดำริของพระ-
พุทธเจ้าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระโลกนายก.

ท่านเหล่านั้นอยู่ในอากาศ ได้กระทำประทักษิณพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้ว ลงมาประนมอัญชลินมัสการอยู่ในสำนัก
ของพระพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี ผู้เป็นโลก-
เชษฐ์ เป็นนระผู้องอาจ ทรงชำนาญกิเลสแล้ว ประทับนั่งใน
ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ทรงกระทำการเยี่ยมพระโอรุ.

พระภิกษุนามว่า วรุณะ อุปัฏฐากของพระศาสดาอโนมทัสสี
ทำผ้าเชียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วทูลถามพระโลกนายกว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อะไรเป็นเหตุให้พระศาสดา
ทรงกระทำการเยี่ยมหนอ เพราะเมื่อไม่มีเหตุ พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายย่อมไม่ทรงทำการเยี่ยมให้ปรากฏ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าอโนมทัสสี ผู้เจริญที่สุดในโลก เป็น
นระผู้องอาจ ประทับนั่งท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถา
นี้ว่า ผู้ใดบูชาเราด้วยดอกไม้ ทั้งชมเชยญาณของเรา เรา
จักประกาศผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว.

เทวดาทิ้งปวงพร้อมทั้งมนุษย์ ทราบพระดำรัสของพระ-

พุทธเจ้าแล้ว ประสงค์จะฟังพระสัทธรรม จึงพากันมาเฝ้า
พระสัมพุทธเจ้า.

หมู่ทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากในหมื่นโลกธาตุ ประสงค์จะฟัง
พระสัทธรรม จึงพากันมาเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า.

จตุรงคเสนา คือพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า
จักแควดล้อมผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธรเจ้า

ดนตรีหกหมื่น กลองที่ประดับสายงาม จักบำรุงผู้นี้เป็น
นิจ นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธรเจ้า.

หญิงล้วนแต่สาว ๆ หกหมื่นนาง ประดับประดาสวยงาม
มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตรตระการตา สวมกุณฑลแก้วมณี มี
หน้าแฉล้ม ยิ้มแย้ม ตะโกนผาย ไหล่ผึ่ง เอวกลม จักห้อม
ล้อมผู้นี้เป็นนิจ.

นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธรเจ้า ผู้จักกรั้นรมย์อยู่ใน
เทวโลกตลอดแสนกัป จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในแผ่นดิน
พันครั้ง จักเป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลกพันครั้ง
จักเป็นเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์นับไม่ถ้วน.

เมื่อถึงภพสุดท้าย ถึงความเป็นมนุษย์ จักปลอดจากครรภ์
นางพราหมณ์ชื่อสารี นระนี้จักปรากฏตามชื่อและโคตรของ
มารดา โดยชื่อว่า สารีบุตร จักมีปัญญาคมกล้า จักหากังวล
มิได้ ละทิ้งทรัพย์ ๘๐ โกฎิ แล้วออกบวช จักเที่ยวแสวงหา
สันติบททั่วแผ่นดินนี้.

ในกัปอันประมาณมิได้ แต่กัปนี้ไป พระศาสดาทรง
พระนามว่า โคตมะ โดยพระโคตร ทรงสมภพในสกุล
พระเจ้าโอกกากราช จักมีขึ้นในโลก ผู้นี้จักเป็นโอรสทายาท
ในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้น อันธรรมนิรมิตแล้ว จัก
ได้เป็นพระอัครสาวกมีนามว่า สารีบุตร.

แม่น้ำคงคาชื่อว่า ภาคิรสี นี้ ไหลมาแต่ประเทศหิมวันต์
ไหลไปถึงมหาสมุทร ยังหวังน้ำใหญ่ให้เต็ม ฉันได พระสารี-
บุตรนี้ ก็ฉันนั้น เป็นผู้อาจหาญแกล้วกล้าในเวททั้งสาม ถึงที่สุด
แห่งปัญญาบารมี จักยังสัตว์ทั้งหลายให้อิ่มหนำสำราญ.

ตั้งแต่ภูเขาหิมวันต์จนถึงมหาสมุทรสาคร ในระหว่างนี้
ว่าถึงการนับทรายนี้ได้นับไม่ถ้วน การนับทรายแม่น้ำนั้น ก็อาจ
นับได้โดยไม่เหลือ ฉันได ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตร
จักไม่มี ฉันนั้นเลย.

เมื่อทำคะแนน (นับ) ไร่ ทรายในแม่น้ำคงคาพึงสิ้นไป
แต่ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตร จักไม่เป็นเหมือนอย่าง
นั้นเลย.

คลื่นในมหาสมุทร เมื่อจะว่าโดยการนับ ก็นับไม่ถ้วน
ฉันได ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตร จักนับไม่ได้ ฉันนั้น
เหมือนกัน.

พระสารีบุตรจักยังพระสัมพุทธเจ้า ผู้ตักยโคดม ผู้ประ-
เสริฐให้ทรงโปรด แล้วจักได้เป็นพระอัครสาวกถึงความยอด
เยี่ยมแห่งปัญญา จักประกาศตามได้โดยชอบ ซึ่งพระธรรม-

จักรที่พระผู้มีพระภาคศากยบุตรทรงประกาศแล้ว จักยังเมล็ด
ฝน คือธรรมให้ตกลง.

พระโคตมผู้เป็นศากยะ ผู้ประเสริฐ ทรงทราบข้อนั้น
ทั้งหมดแล้ว ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ จักทรงตั้งไว้
ในตำแหน่งอัครสาวก.

โอ! กรรมเราได้ทำไว้อย่างดีแล้ว แก่พระศาสดาพระ-
นามว่า อโนมทัสสี. เราได้กระทำอริการคือบุญอันยิ่งใหญ่
แก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ได้ถึงที่สุดในที่ทั้งปวง พระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้นำอัครรรย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกรรมที่เรากระทำไว้ใน
กาลอันนับไม่ถ้วนว่าเป็นวิบากของกรรมในภพสุดท้ายนี้แก่เรา.

เราเผาภิเษกทั้งหลายแล้ว เหมือนกำลังแห่งลูกศรอันพัน
ดีแล้ว(จากแล่ง). เรานี้แสวงหาบทอันปัจฉัยปรุงแต่งไม่ได้
ดับสนิท ไม่หวั่นไหว พิจารณาเดียรฉัตรทั้งปวง ท่องเที่ยว
ไปแล้วในภพ.

คนเป็นไข้พึงแสวงหาโอสถ ต้องสะสมทรัพย์ไว้ทุกอย่าง
เพื่อปลดเปลื้องความป่วยไข้ แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อ
แสวงหาอมตบทคือพระนิพพาน อันปัจฉัยไม่ปรุงแต่ง ได้
บวชเป็นฤๅษี ๕๐๐ ชาติ โดยไม่ปะปนกัน.

เราทรงชฎา เลี้ยงชีวิตด้วยหาบคอน นุ่งห่มหนังเสือ
ถึงที่สุดคฤศณแล้ว ได้ไปสู่พรหมโลก. ความบริสุทธิ์ในลัทธิ
ภายนอก ย่อมไม่มี ยกเว้นแต่ศาสนาของพระชินเจ้า.

สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้มีปัญญา ย่อมบริสุทธิได้ใน
ศาสนาของพระชินเจ้า. เพราะฉะนั้น เราจึงไม่นำตัวเรานี้
ผู้ใคร่ต่อประโยชน์ ไปในลัทธิภายนอก, เราเมื่อแสวงหาบท
อันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง จึงท่องเที่ยวไปสู่ลัทธิอันผิด.

บุรุษผู้ต้องการแก่น ฟิงตัดต้นกล้วยแล้วผ่าออก จะไม่ได้
แก่นไม้ในต้นกล้วยนั้น เพราะมันว่างจากแก่น ฉนั้นใด คน
เป็นอันมากผู้เป็นเดิรธีย์ มีทฤษฎีต่าง ๆ กันในโลก ก็ฉนั้นนั้น
แล.

คนเหล่านั้นเป็นผู้ว่างเปล่าจากอสังขตบท เหมือนต้นกล้วย
ว่างเปล่าจากแก่นฉะนั้น. เมื่อถึงภพสุดท้ายแล้ว เราได้เป็น
เผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ ละทิ้งโลกสมบัติเป็นอันมาก ออกบวช
เป็นบรรพชิตแล้ว.

จบปฐมภาณวาร

ข้าพระองค์อยู่ในสำนักของพราหมณ์นามว่า สัตยชัย ซึ่ง
เป็นผู้สอน ทรงจำนนต์ รู้จบไตรเพท ข้าแต่พระมหาวิระ
พราหมณ์ชื่อ อัสดชิ สาวกของพระองค์ หาผู้เสมอได้ยาก
มีเดชรุ่งเรือง เทียววิณฑบาตอยู่ในกาลนั้น.

ข้าพระองค์ได้เห็นท่านผู้มีปัญญาเป็นมุณี มีจิตตั้งมั่นใน
ความเป็นมุณี มีจิตสงบระงับ เป็นมหานาค แยมบานดัง
ดอกปทุม.

ครั้งข้าพระองค์เห็นท่านผู้มีอินทรีย์อันฝึกดีแล้ว มีใจ
บริสุทธิ์ งามใส ประเสริฐ แก่ล้าแล้ว จึงเกิดความคิดว่า
ท่านผู้นี้จักเป็นพระอรหันต์.

ท่านผู้มีอิริยาบถนำเลื่อมใส มีรูปงาม ตำรวมดี จักเป็น
ผู้ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกอันสูงสุด จักเป็นผู้เห็นอมตบท
เราถามแล้ว ท่านจักตอบ เราจักสอบถามท่านอีก.

ข้าพระองค์ได้ตามไปข้างหลังของท่านผู้กำลังเที่ยววิณฑ-
บาท รอคอยโอกาสอยู่ เพื่อจะสอบถามอมตบท.

ข้าพระองค์เข้าไปหาท่านซึ่งพักอยู่ในระหว่างถนน แล้ว
ได้ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ มีความเพียร ท่านมีโคตร
อย่างไร ท่านเป็นศิษย์ของใคร.

ท่านอันข้าพระองค์ถามแล้วไม่ครั้นคร้าม ดังพญาไกรสร
ได้พยากรณ์ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก อาตมา
เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรใหญ่ ผู้เป็นอนุชาตบุตร มียศมาก
ศาสนธรรมแห่งพระพุทธเจ้าของท่าน เป็นเช่นไร ขอได้
โปรดบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด.

ข้าพระองค์ถามแล้ว ท่านกล่าวบทอันลึกซึ้งละเอียดทุก
อย่าง เป็นเครื่องฆ่าลูกศรคือตัณหา เป็นเครื่องบรรเทาความ
ทุกข์ทั้งหมดว่า

ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุ

แห่งกรรมเหล่านั้น และความดับแห่งกรรมเหล่านั้น พระมหาสมณเจ้ามีปกติตรัสอย่างนี้.

เมื่อท่านพระอัสสชิแก้ปัญหาแล้ว ข้าพระองค์นั้นได้บรรลุผลที่หนึ่ง เป็นผู้ปราศจากฐลี ปราศจากมลทิน เพราะได้ฟังคำสอนของพระชินเจ้า.

ครั้งข้าพระองค์ได้ฟังคำสอนของพระमुณี ได้เห็นกรรมอันสูงสุด จึงหยั่งลงสู่พระสัทธรรม แล้วได้กล่าวคานี้ว่า
ธรรมนี้เท่านั้น ถ้ามีเพียงเท่านั้น พระองค์ทรงทำให้แจ้งบทธอนไม้เสวราโศก ที่ข้าพเจ้าไม่ได้พบเห็น ล่วงเวลาไปหลายหมื่นกัป.

ข้าพระองค์แสวงหาธรรมอยู่ ได้เที่ยวไปในลัทธิผิดประโยชน์นั้นอันข้าพระองค์ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ กาลนี้มีเวลาที่เราจะประมาท ข้าพระองค์อันพระอัสสชิให้ยินดีแล้ว เพราะได้บรรลุบทธอนไม้หวั่นไหว.

ข้าพระองค์เมื่อจะแสวงหาสหาย จึงได้ไปยังอาศรมสหายของข้าพระองค์ สหายเห็นข้าพระองค์จากที่ไกลทีเดียว เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ ได้กล่าวคานี้ว่า

ท่านเป็นผู้มีหน้าตาผ่องใส ความเป็นมุณีคงจะปรากฏแก่ท่านได้บรรลุอมตบทธอนดับสนิท ไม่มีการเคลื่อนไหวหรือ.

ท่านได้เป็นผู้เหมาะสมแก่ความงามมาแล้ว เหมือนช้างถูกแทงด้วยหอกซัดไม้หวั่นไหวฉะนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ท่าน

เป็นเหมือนฝึกตนแล้ว เป็นผู้สงบระงับในธรรมเครื่องฝึกที่ได้ฝึกมาแล้ว.

เราได้บรรลุอมตบทอันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์คือความโศกได้แล้ว แม้ตัวท่านก็จะบรรลุอมตบทนั้น พวกเราจึงไปยังสำนักของพระพุทธเจ้ากันเถิด.

สหายนข้าพระองค์ให้ศึกษาดีแล้ว รับคำแล้ว ได้จึงมีอุปากันเข้ามายังสำนักของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศากยบุตร ข้าพระองค์ทั้งสองจักบวชในสำนักของพระองค์ จักอาศัยคำสอนของพระองค์ แล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

ท่านโกณฑิยะ เป็นผู้ประเสริฐด้วยฤทธิ์ ข้าพระองค์ถึงที่สุดแห่งปัญญา ข้าพระองค์ทั้งสองจะร่วมกันทำศานนาให้งาม ข้าพระองค์มีความดำริยังไม่ถึงที่สุด จึงเที่ยวไปในลัทธิผิด เพราะได้อาศัยทัสสนะของพระองค์ ความดำริของข้าพระองค์ จึงเต็ม.

ต้นไม้ตั้งอยู่บนแผ่นดิน มีดอกบานตามฤดูกาล สังกลิ่นหอมตลบ ยังสัตว์ทั้งปวงให้ยินดี ฉันทิ ข้าแต่พระมหาวิระศากยบุตร ผู้มีศใหญ่ ข้าพระองค์ ก็ฉันทิ นั้น ดำรงอยู่ในศานนธรรมของพระองค์แล้ว ย่อมแบ่งบานในสมัย.

ข้าพระองค์แสวงหาดอกไม้คือวิมุติ เป็นที่พึงภพสงสาร ย่อมยังสัตว์ทั้งปวงให้ยินดี ด้วยการได้ดอกไม้ คือวิมุติ.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุ เว้นพระมหามุนีเสีย ตลอดพุทธ-

เขต ไม่มีใครเสมอด้วยปัญญาแห่งข้าพระองค์ผู้เป็นบุตรของ
พระองค์.

ศิษย์และบริษัทของพระองค์ พระองค์ทรงแนะนำดีแล้ว
ให้ศึกษาดีแล้ว ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกจิตอันสูงสุด ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ท่านเหล่านั้นเพ่งฌาน ยินดีในฌาน เป็นนักปราชญ์
มีจิตสงบ ตั้งมั่น เป็นมุนี ถึงพร้อมด้วยความเป็นมุนี ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ท่านเหล่านั้นมีความปรารถนาน้อย มีปัญญา เป็น
นักปราชญ์ มีอาหารน้อย ไมโลเล ยินดีทั้งลาภ และความ
เสื่อมลาภ ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ท่านเหล่านั้นถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ยินดีรูปดงค์ เพ่งฌาน
มีจิวรเสร้าหมอง ยินดียิ่งในวิเวก เป็นนักปราชญ์ ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติมรรค ๔ ตั้งอยู่ในอรหัตผล เป็น
เสขะพร้อมด้วยผลเบื้องต่ำ ๓ หวังประโยชน์อันสูงสุด
ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ทั้งท่านผู้เป็นพระโสดาบัน ทั้งท่านที่เป็นพระสกทาคามี
พระอนาคามี และพระอรหันต์ปราศจากมลทิน ย่อมแวดล้อม
พระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

สาวกของพระองค์เป็นอันมาก ฉลาดในสติปัญญา ยินดี
ในโพชฌงคภาวนา ทุกท่านย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ฉลาดในอิทธิบาท ยินดีในสมาธิภาวนา
หมั่นประกอบในสัมมัปปธาน ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุก
เมื่อ.

ท่านเหล่านั้นมีวิชา ๓ มีอภิญญา ๖ ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์
และปัญญา ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า บรรดาศิษย์ของพระองค์เช่นนี้
แลหนอ ศึกษาดีแล้ว หาผู้เสมอได้ยาก มีเดชรุ่งเรือง
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

พระองค์ อันศิษย์เหล่านั้นผู้ดำรวมดีแล้ว มีตบะ แวดล้อม
แล้ว ไม่ทรงครั่นคร้าม ดุจพญาราชสีห์ ย่อมงดงามดุจ
พระจันทร์.

ต้นไม้ตั้งอยู่บนแผ่นดินย่อมงาม ถึงความไพบูรณ์ และ
ย่อมแผ่ผล ฉันทิ ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร ผู้มีพระยศ
ใหญ่ พระองค์ก็เป็นเช่นกับแผ่นดิน ฉันทิ ศิษย์ทั้งหลายตั้ง
อยู่ในศาสนาของพระองค์ ย่อมได้อมตผล.

แม่น้ำสินธุ สรัสสดี จันทกาคา คงคา ยมูนา สรภู
และแม่น้ำมที เมื่อแม่น้ำเหล่านี้ไหลมา สาครย่อมรับไว้หมด

แม่น้ำเหล่านี้ย่อมละชื่อเดิม ย่อมปรากฏว่าเป็นสาครเท่านั้น
ฉันทิ วรรณ ๔ เหล่านี้ ก็ฉันทิ ในสำนักของพระองค์
แล้ว ทั้งหมดย่อมละชื่อเดิม ปรากฏว่าพุทธบุตร.

เปรียบเหมือนดวงจันทร์อันปราศจากมลทิน โคจรอยู่ใน
อากาศ ย่อมรุ่งโรจน์สว่างหมู่ดาวทั้งหมดในโลก ด้วยรัศมี

จันได ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระองค์ ก็จันนั้น อันศิษย์
ทั้งหลายแวดล้อมแล้ว ย่อมรู้งเรื่องล้นเกล้าเทวดาและมนุษย์
ตลอดพุทธเขตในกาลทุกเมื่อ.

คลื่นตั้งขึ้นในน้ำลึก ย่อมล่องเลยฝั่งไปไม่ได้ คลื่นเหล่า
นั้นกระทบทั่วฝั่ง ย่อมเป็นระลอกเล็กน้อยละลายหายไป
จันได ชนในโลกเป็นส่วนมากที่เป็นเดียรฉัตร ก็จันนั้น มีทิวทัศน์
ต่าง ๆ กัน ต้องการจะข้ามกรรมของพระองค์ แต่ก็ไม่ล่อง
เลยพระองค์ผู้เป็นมุนีไปได้.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ ก็ถ้าชนเหล่านั้นมาถึงพระ-
องค์ด้วยความประสงค์จะคัดค้าน พวกเขายังตำหนิของ
พระองค์แล้ว ย่อมกลายเป็นจุมพไฟ.

เปรียบเหมือนโกมุท บัวชมและบัวเผื่อนเป็นอันมาก ที่
เกิดในน้ำ ย่อมเิบอาบอยู่ด้วยน้ำเปือกตมและโคลน จันได
สัตว์เป็นอันมาก ก็จันนั้น เกิดแล้วในโลก อันราคะและโทสะ
เบียดเบียนแล้วงอกงามอยู่ เหมือนโกมุทงอกงามอยู่ใน
เปือกตมฉะนั้น.

ปทุมเกิดในน้ำ ย่อมไฟโรจน์อยู่ในท่ามกลางน้ำ มันมี
เกสรบริสุทธิ ไม่ติดด้วยน้ำ จันได ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า
พระองค์ ก็จันนั้น เป็นมหามุนีเกิดในโลก แต่ไม่ติดโลก
เหมือนปทุมไม่ติดน้ำจะนั้น.

ดอกไม้อันเกิดในน้ำเป็นอันมาก ย่อมบานในเดือนจิตร-
มาส ย่อมไม่ล่องพันเดือนนั้น สมัยนั้นเป็นสมัยดอกไม้มน้ำ

บาน ฉันไค ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร พระองค์ ก็ฉันนั้น
เป็นผู้บานแล้วด้วยวิมุตติของพระองค์.

สัตว์ทั้งหลายไม่ล่วงเลยศาสนาของพระองค์ ดังดอกบัว
เกิดในน้ำ ย่อมบานไม่พ้นเดือนกัตติกาฉะนั้น.

พญาไม้รังดอกบานสะพรั่ง กลิ่นหอมตลบ อันไม้รังต้นอื่น
แวดล้อม ย่อมงามยิ่ง ฉันไค ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระองค์
ฉันนั้น บานแล้วด้วยพุทธานุภาพ อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว
ย่อมงาม เหมือนพญาไม้รังฉะนั้น.

ภูเขานินชื่อว่าหิมวันต์เป็นที่เกิดโอสถของปวงสัตว์ เป็นที่
อยู่ของพวกนาค อสูร และเทวดาทั้งหลาย ฉันไค ข้าแต่
พระมหาวิรเจ้า พระองค์ก็ ฉันนั้น เป็นดังโอสถของมวลสัตว์.

ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า บุคคลผู้บรรลุนิพพาน ๓ และอภิญญา ๖
ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ ผู้ที่พระองค์ทรงมีพระกรุณาปราณีแล้ว
ย่อมยินดีด้วยความยินดีในธรรม ย่อมอยู่ในศาสนาของ
พระองค์.

ราชสีห์ผู้เป็นพญาเนื้อ ออกจากถ้ำที่อยู่เหนือภูเขาศรีทัง ๔
แล้วบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง เมื่อราชสีห์คำราม มฤคทั้งปวง
ย่อมสะดุ้งกลัว.

อันที่จริง ราชสีห์ผู้มีชาติกำเนิดนี้ ย่อมยังปลุสัตว์ให้
สะดุ้งกลัวทุกเมื่อ ฉันไค ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า เมื่อพระองค์
ทรงบันลืออยู่ พุทธยานี้ย่อมหวั่นไหว สัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้ย่อม
ตื่น หม่อมารย่อมสะดุ้งกลัว ฉันนั้น.

ข้าแต่พระมหามุนี เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่ ปวงเดียรฉัตร
ย่อมสะดุ้งกลัว ดังฝูงกา เขี้ยว และเนื้อ วังกระเจิงเพราะ
ราชสีห์ฉะนั้น.

ผู้เป็นเจ้าของเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชาวโลกเรียกกันว่าเป็น
ศาสดาในโลก ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันนำกันสืบ ๆ มา
แก่บริษัท.

ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า ส่วนพระองค์ไม่ทรงแสดงธรรมแก่
มวลสัตว์เหมือนอย่างนั้น พระองค์ตรัสรู้สัจจะและโพธิปัก-
จยธรรม ด้วยพระองค์เอง ทรงทราบอริยาศัยกิเลส และ
อินทรีย์มีกำลังและไม่มีกำลัง ทรงทราบภัพพบุคคลและ
อภัพพบุคคล แล้วจึงทรงบันลือประดุจมหาเมฆ.

บริษัทจะฟังนั่งเต็มรอบจักรวาล เขาเหล่านั้นมีทิวทัศน์ต่างกัน
คิดต่างกัน เพื่อทรงตัดความสงสัยของสัตว์เหล่านั้น พระองค์
ผู้เป็นมุนี ผู้ฉลาดในข้ออุปมา ทรงทราบจิตของสัตว์ทั้งปวง
เมื่อได้ทรงแก้ปัญหาข้อเดียวเท่านั้น ก็ตัดความสงสัยของสัตว์
ทั้งหลายได้.

แผ่นดินพึงเต็มด้วยคนเช่นกับจอกแหนในน้ำ คนทั้งหมด
นั้นประนมอัญชลีสรรเสริญพระองค์ผู้เป็นนายกของโลก หรือ
ว่าคนเหล่านั้นสรรเสริญอยู่ตลอดกัป ฟังสรรเสริญพระคุณ
ต่าง ๆ ก็ไม่ทำพระคุณให้สิ้นสุดประมาณได้ พระตถาคตมี
พระคุณหาประมาณมิได้.

ด้วยว่าพระมหาชินเจ้า เป็นผู้อันเราสรรเสริญแล้วตาม
กำลังของตนเท่านั้นฉันใด คนทั้งหลายก็ฉันนั้น เมื่อสรรเสริญ
อยู่ถึงโกฏิกัป ก็จะมีสรรเสริญอย่างนี้ ๆ.

ก็ถ้าใคร ๆ จะเป็นเทพหรือมนุษย์ก็ตาม ผู้ศึกษามาดีแล้ว
จะสรรเสริญคุณให้สุดประมาณได้

ผู้นั้นก็จะได้แต่ความลำบากเท่านั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้
ศากยบุตร มีพระยศมาก ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในศาสนาของ
พระองค์ ถึงที่สุดแห่งปัญญาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้อยู่.

ข้าพระองค์จะย้ายพวกเดียรฉัตร ยังศาสนาของพระชินเจ้า
ให้เป็นไป จะเป็นธรรมเสนาบดีในศาสนาของพระศากยบุตร
ในวันนีไป.

กรรมที่ข้าพระองค์กระทำแล้ว ในกาลอันหาประมาณมิได้
แสดงผลแก่ข้าพระองค์ ณ ที่นี้ ข้าพระองค์เผากิเลสแล้ว ดูก
ลูกศรอันหมดกำลังแล้ว.

มนุษย์คนใดคนหนึ่งทวนของหนักไว้บนศีรษะตลอดเวลา ต้อง
ลำบากด้วยภาระ ฉันใด อันภาระที่เราแบกอยู่ ก็ฉันนั้น. เรา
ถูกไฟ ๓ กองเผาอยู่ เป็นผู้แบกภาระคือภพ เหมือนอน
เขาลีเนรูวางไว้บนศีรษะ ท่องเที่ยวไปในภพ.

บัดนี้ เราปลงภาระแล้ว เพิกภพทั้งหลายเสียแล้ว กิจที่
ควรทำทุกอย่างในศาสนาของพระศากยบุตร เราทำเสร็จแล้ว.

ในกำหนดพุทธเขต เว้นพระศากยบุตร เราเป็นเลิศด้วย
ปัญญา ไม่มีใครเหมือนเรา.

เราเป็นผู้ฉลาดดีในสมาธิ ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์วันนี้ เรา
ปรารถนาจะนิรมิตคนสักพันก็ได้.

พระมหามุนีทรงเป็นผู้ชำนาญในอนุปปวิหารธรรม ตรัส
คำสอนแก่เรา นิโรธเป็นที่อยู่ของเรา.

ทิพยจักขุของเราหมดจด เราเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ หมั่น
ประกอบในสัมมัปปธาน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์.

ก็กิจทุกอย่างที่สาวกจะพึงทำ เราทำเสร็จแล้ว เว้นพระ-
โลกนาถ ไม่มีใครเสมอเรา.

เราเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ ได้ฌานและวิโมกข์รวดเร็ว
ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ ถึงที่สุดแห่งสาวกคุณ.

เราทั้งหลายเป็นผู้เคารพในบุรุษผู้สูงสุด ด้วยการสัมผัส
สาวกคุณ และด้วยปัญญาจิตของเรา สงเคราะห์เพื่อน
พรหมจรรย์ด้วยศรัทธาทุกเมื่อ.

เรามีความเยื่อหยิ่งด้วยมานะอันวางแล้ว ดุจงูถูกถอนเขี้ยว
และเหมือนโคเขาหักจะนั้น เข้าไปหาหมู่คณะด้วยความ
เคารพหนัก.

ถ้าปัญญาของเราจะมีรูปร่าง ก็จะเสมอด้วยพระเจ้า-
แผ่นดินทั้งหลาย นี่เป็นผลแห่งการชมเชยพระญาณของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าอโนมทัสสี.

เราอ่อมยั่งพระธรรมจักร อันพระผู้มีพระภาคศากยบุตร
ผู้คงที่ให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามได้โดยชอบ นี่เป็นผล
แห่งการชมเชยพระญาณ.

คนที่มีความปรารถนาลามก เกียจคร้าน ละความเพียร มีสตุน้อย และไม่มีอาจารย์ อย่านำได้สมาคมกับเราในที่ไหนๆ ในกาลใด ๆ.

ส่วนคนผู้มีสตุน้อย มีปัญญา ตั้งมั่นดีแล้วในศีล และ เป็นผู้ประกอบด้วยความสงบใจ ของตั้งอยู่บนกระหม่อมของเรา.

ด้วยเหตุนี้ เราจึงขบอกล่าวาทันทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายผู้มาประชุมกันในสมาคมนี้.

ขอท่านทั้งหลายจงมีความปรารถนาลมก สันโดษ และ ให้ท่านทุกเมื่อ.

เราเป็นผู้ปราศจากฐิติ ปราศจากมลทิน เพราะได้เห็น พระอัสสชิก่อน ท่านพระสาวกนามว่าอัสสชินั้น เป็นอาจารย์ของเรา เป็นนักปราชญ์.

เราเป็นสาวกของท่าน วันนี้ เป็นธรรมเสนาบดี ถึงที่สุด ในที่ทุกแห่ง เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

ท่านพระสาวกนามว่าอัสสชิผู้เป็นอาจารย์ของเรา อยู่ใน ทิศใด เราย่อมทำท่านไว้เหนือศีรษะในทิศนั้น.

พระโคตมศาकยะผู้ประเสริฐ ทรงระลึกถึงกรรมของเรา แล้วประทับนั่งอยู่ในหมู่ภิกษุ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งอันเลิศ.

คุณพิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และ อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราทำ เสร็จแล้วจะนี่แล.

ทราบว่า ท่านพระสารีบุตรเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบสารีปุตตเถรอปทาน

พรรณนาเถรอปทาน

๑. พรรณนาสารีปุตตเถรอปทาน

ต่อจากนั้น เพื่อจะสังวรรณนาคาถารวบรวมเถรอปทาน ท่าน
จึงกล่าวว่า **อถ เถรอปทานํ สุธมฺมํ** ดังนี้.

อรรถแห่ง **อถ ศัพท์** และ **อปทาน ศัพท์** ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น.

ก็บรรดาศัพท์เหล่านี้ **เถร ศัพท์นี้** เป็นไปในอรรถมีใช้น้อย มี
อรรถว่า กาล **มันคง บัญญัติ** ชื่อ และใหญ่ เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น **เถรศัพท์**ที่ใช้ในความหมายว่า กาล เช่นในประโยค
มีอาทิว่า **เถโรวสุตฺติกานิ ปุตฺตินิ จุณฺณกขาทานิ** แปลว่า ท่อนกระดูก
ทั้งหลาย ที่ฝนตกจะอยู่เกินเวลานานปีแล้ว ฝุ่ปนละเอียดไป. อธิบายว่า
ฝนตกจะอยู่นาน คือตกเป็นเวลานาน.

ใช้ในความหมายว่า **มันคง** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **เถโรปี ตาว
มหา** แปลว่า เพียงเป็นผู้มันคง เป็นใหญ่ก่อน. อธิบายว่า เป็นผู้มั่งคั่ง
มันคง.

ใช้ในความหมายว่า **บัญญัติ** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **เถโร
อยมายสุมา มหุลฺลโก** แปลว่า ท่านผู้มีอายุนี้เป็นคนแก่คนเฒ่า, อธิบายว่า
เป็นเพียงโลกบัญญัติ.

ใช้ในความหมายว่า ชื่อ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **จุนทุเถโร** **มุสสุเถโร** พระจุนทุเถระ พระมุสสุเถระ อธิบายว่า เขาตั้งชื่อไว้แบบนี้.

ใช้ในความหมายว่า **คนใหญ่** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **เถโร** **จาย** **กุมารโ** **มม** **ปุตฺเตสุ** บรรดาลูก ๆ ของข้าพเจ้า กุมารนี้เป็นคนใหญ่ (คนหัวปี) อธิบายว่า เด็กคนโต.

แต่ในที่นี้ **เถระ** ศัพท์นี้ ใช้ในความหมายว่า **กาล** และ **มันคง**. เพราะฉะนั้น ชื่อว่า **เถร** เพราะดำรงอยู่มาสิ้นกาลนาน, อีกอย่างหนึ่ง ท่านผู้ประกอบด้วยคุณมีศีล อาจารย์ และมัทวะ อันมันคงยิ่ง เรียกว่า **เถระ**. พระเถระและเถระ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระเถระทั้งหลาย, อปทานคือเหตุแห่งพระเถระทั้งหลาย ชื่อว่า**เถราปทาน**, เชื่อมความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังเถราปทานนั้น.

คำมีอาทิว่า **หิมวตฺตสุ อวิหฺเว** **ลมุพโก** **นาม** **ปพฺพโต** ดังนี้ เป็นอปทานของท่านพระสารีบุตร, เรื่องของท่านผู้มีอายุนั้น และของพระมหาโมคคัลลานเถระ ฟังทราบอย่างนี้.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ในที่สุดหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ท่านพระสารีบุตรบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล เป็นผู้ชื่อว่า **สรทมาณพ** โดยชื่อ, ท่านพระมหาโมคคัลลานะบังเกิดในตระกูลคหบดีมหาศาล โดยชื่อ มีชื่อว่า **สิริวัฑฒนกุฎุมพี**.

คนทั้งสองนั้นเป็นสหายเล่นสนุกด้วยกัน บรรดาคนทั้งสองนั้น **สรทมาณพ** เมื่อบิดาล่วงลับไปแล้ว ได้ครอบครองทรัพย์อันเป็นของตระกูล วันหนึ่ง อยู่ในที่ลับคิดว่า ชื่อว่าความตายของสัตว์เหล่านั้นเป็น

สิ่งที่แน่นอน เพราะฉะนั้น เราควรเข้าถือการบวชอย่างหนึ่ง แสวงหาทางหลุดพ้น จึงเข้าไปหาสหายแล้วกล่าวว่า สหาย เราอยากบวช ท่านจักอาจบวชไหม. เมื่อสหายนั้นกล่าวว่า ไม่อาจ จึงกล่าวว่า ช่างเถอะเฉพาะเราเท่านั้นจักบวช แล้วให้เปิดคลังรัตนะให้มหาทานแก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น แล้วไปยังเชิงเขาบวชเป็นถ้ำ. เมื่อสรทมาณพนั้นบวช ได้มีเหล่าบุตรพรหมณ์ประมาณ ๗๔,๐๐๐ คนบวชตาม. สรทคาบสนั้นทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด แล้วจึงบอกกสิณ-บริการกรรมแก่ชฎิลเหล่านั้น. ชฎิลทั้งหมดนั้นก็ทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดขึ้น.

สมัยนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี เสด็จจอบุติขึ้นในโลก ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ ได้ยังเหล่าสัตว์ให้ข้ามจากโอฆะสงสารใหญ่ วันหนึ่ง มีพระประสงค์จะสงเคราะห์สรทคาบสและเหล่าอันเตวาสิก พระองค์เดียวไม่มีเพื่อน ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จไปทางอากาศ ทรงดำริว่า จงรู้ว่าเราเป็นพระพุทธรเจ้า เมื่อสรทคาบสนั้นเห็นอยู่นั้นแล จึงเสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนบนแผ่นดิน.

สรทคาบส พิจารณามหาบุรุษลักษณะในพระสรีระของพระศาสดา แล้วลงสันนิษฐานว่า ท่านผู้นี้เป็นพระสัพพัญญูพุทธะแท้เทียว จึงได้กระทำการต้อนรับ ให้ปูลาดอาสนะถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดแล้ว สรทคาบสนั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ในสำนักของพระศาสดา.

สมัยนั้น ชฎิลประมาณ ๗๔,๐๐๐ ผู้เป็นอันเตวาสิกของสรทคาบสนั้น ถือผลไม้เนื้อใหญ่อันประณีต ๆ มีโอชะมาอยู่ ได้เห็นพระศาสดาเกิด

ความเลื่อมใส แลดูอาการนั่งแห่งอาจารย์ของตนและพระศาสดา แล้วพากันกล่าวว่า ท่านอาจารย์ เมื่อก่อนพวกข้าพเจ้าสำคัญว่า ใคร ๆ ผู้จะใหญ่กว่าท่านไม่มี ก็บรูชนี้เห็นจะใหญ่กว่าท่าน. สรทดาบสกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย พวกเธอพูดอะไร พวกเธอปรารถนาจะกระทำเขาสิเนรุอันสูงหกล้านแปดแสนโยชน์ ให้เสมอกับเมถิลคพันธุ์ฝักกาด พวกเธออย่ากระทำเราให้เท่ากับพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเลย. ลำดับนั้น ดาบสเหล่านั้น ครั้นได้ฟังคำของอาจารย์แล้ว พวกเขาคิดว่า ท่านผู้นี้เป็นอุดมบรูชนผู้ยิ่งใหญ่ทีเดียวหนอ ทั้งหมดจึงหมอบลงที่พระบาทไหว้พระศาสดา.

ทีนั้น อาจารย์จึงกล่าวกะพวกศิษย์นั้นว่า นี่แน่ะพ่อทั้งหลาย ไทย-ธรรมของพวกเราอันสมควรแก่พระศาสดา ไม่มี และพระศาสดาก็เสด็จมา ณ ที่นี้ในเวลาภิกขาจาร เอาเถอะ พวกเราจักถวายไทยธรรมตามกำลัง ผลาผลอันประณีตใด ๆ พวกเธอได้นำมาแล้ว พวกเธอก็จงนำเอาผลาผลไม้นั้น ๆ มาเถิด ครั้นให้นำมาแล้ว จึงล้างมือทั้งสอง ให้ตั้งผลาผลไม้ลงในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง เมื่อพระศาสดาสักว่าทรงรับผลาผลไม้ เทวดาทั้งหลายได้ใส่ทิพโอาชาเข้าไป. แม่น้ำพระดาบสก็ได้กรองถวายด้วยตนเองเหมือนกัน.

จากนั้น เมื่อพระศาสดาทรงทำกิจด้วยโภชนะให้เสร็จแล้วประทับนั่ง ดาบสให้เรียกเหล่าอันเตวาสิกทั้งหมดมา แล้วนั่งกล่าวสาราณียกถาอยู่ในสำนักของพระศาสดา. พระศาสดาทรงดำริว่า อัครสาวกทั้งสองจงมาพร้อมกับหมู่ภิกษุ. ทันใดนั้น พระอัครสาวกมีพระชีณาสพหนึ่งแสน เป็นบริวาร ก็มาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น สรทดาบสจึงเรียกเหล่าอันเตวาสิกมาว่า พ่อทั้งหลาย ควรทำการบูชาด้วยอาสนะดอกไม้ แก่พระศาสดาและภิกษุสงฆ์ เพราะฉะนั้น พวกเของนำดอกไม้มา. ทันใดนั้น เหล่าอันเตวาสิกจึงนำดอกไม้ทั้งหลายอันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาด้วยฤทธิ์ แล้วปลูดาสนะดอกไม้ประมาณหนึ่งโยชน์แก่พระพุทธเจ้า ปลูดาสนะดอกไม้ประมาณ ๓ คาบวตแก่พระอัครสาวกทั้งสอง ปลูดาสนะดอกไม้ชนิดกึ่งโยชน์เป็นต้น แก่เหล่าภิกษุที่เหลือ ปลูดาสนะดอกไม้ประมาณอุสกะแก่ภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์.

ครั้นปลูดาสนะทั้งหลายอย่างนี้แล้ว สรทดาบสจึงประคองอัญชลิตรงพระพักตร์ของพระตถาคต แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์เสด็จขึ้นยังอาสนะดอกไม้นี้ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ เมื่อพระศาสดาประทับนั่งแล้ว พระอัครสาวกทั้งสองและเหล่าภิกษุที่เหลือ ก็นั่งบนอาสนะอันถึงแก่ตนๆ.

พระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติด้วยพระประสงค์ว่า ผลใหญ่จะมีแก่ดาบสเหล่านั้น. ฝ่ายพระอัครสาวกทั้งสองและภิกษุที่เหลือ รู้ว่าพระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติ จึงพากันเข้านิโรธสมาบัติ. พระดาบสได้ขึ้นกั้นฉัตรดอกไม้แด่พระศาสดาลิ้นกาลหาระหว่างมิได้ตลอด ๗ วัน. พระดาบสนอกนี้ฉันมูลผลาหารจากป่าแล้ว ในเวลาที่เหลือก็ได้ขึ้นประคองอัญชลีอยู่.

พอล่วงไปได้ ๗ วัน พระศาสดาทรงออกจากนิโรธสมาบัติ แล้วตรัสเรียกพระนิสภเถระอัครสาวกว่า เธอจงกระทำอนุโมทนาอาสนะดอกไม้แก่ดาบสทั้งหลาย. พระเถระตั้งอยู่ในสาวกบารมีญาณ ได้กระทำ

อนุโมทนาอาสนะดอกไม้แก่ดาบสทั้งหลายเหล่านั้น ในเวลาจบเทศนาของพระนิสภเถระนั้น พระศาสดาทรงเรียกพระอโนมเถระทุกขิยอัครสาวกว่า แม่เธอก็จงแสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านั้น. ฝ่ายพระอโนมเถระพิจารณาพระพุทธรูป คือพระไตรปิฎก แล้วกล่าวธรรมแก่ดาบสเหล่านั้น ธรรมากิสมัยการตรัสรู้ธรรม มิได้มีด้วยเทศนาของพระอัครสาวกทั้งสอง.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงตั้งอยู่ในพุทธรูปลี แล้วทรงเริ่มพระธรรมเทศนา. ในเวลาจบเทศนา ชฎิลเจ็ดหมื่นสี่พันที่เหลือแม่ทั้งหมด เว้นสรทดาบสบรรลुพระอรหัตแล้ว. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ ตรัสกะชฎิลเหล่านั้นว่า เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมานเถิด. ทันใดนั้น ชฎิลเหล่านั้นมีเพศดาบสอันตรธานหายไป ได้เป็นผู้ทรงบริวาร ๘ คู่พระเถระ มีพรรษา ๖๐ ฉะนั้น.

ส่วนสรทดาบส เพราะความที่ตนเป็นผู้เกิดประวิตกขึ้นเวลาแสดงธรรมว่า โอหนอ แม่เราก็พึงเป็นพระสาวกของพระพุทธรเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต เหมือนพระนิสภเถระนี้ ได้มีจิตส่งไปอื่น จึงไม่ได้โอกาสเพื่อจะทำได้รู้แจ้งมรรคผล. ลำดับนั้น จึงถวายบังคมพระศาสดา แล้วได้กระทำความปรารถนาเหมือนอย่างนั้น.

พระศาสดาทรงเห็นว่าสำเร็จโดยหาอันตรายมิได้ จึงทรงพยากรณ์ว่า ล่วงไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป. แต่กัปนี้ไป อัครสาวกของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า จักมีนามว่าสารีบุตร ดังนี้แล้วตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารแล่นไปยังอากาศแล้ว.

ฝ่ายสรทดาบสก็ได้ไปยังสำนักของสิริวัฑฒกุฎุมพีสหาย แล้วกล่าวว่า สหายเราปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผู้จะอุบัติขึ้นในอนาคต ณ ที่บาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
อโนมทัสสี แม้ท่านก็จงปรารถนาตำแหน่งทวยสาวของพระโคดมสัมมา-
สัมพุทธเจ้านั้น.

สิริวัฑฒกุฎุมพีได้ฟังการชี้แจงดังนั้น จึงให้กระทำที่ประมาณ ๘
กรีศที่ประตุนิวสน์ของตนให้มีพื้นราบเรียบ แล้วโรยดอกไม้มีข้าวตอก
เป็นที่ ๕ ให้สร้างมณฑปมุงด้วยอุบลเจียว ให้ลาดอาสนะสำหรับพระ-
พุทธเจ้า ให้ลาดอาสนะสำหรับภิกษุทั้งหลาย แล้วเตรียมเครื่อง
สักการะและสัมมานะมากมาย แล้วให้สรทดาบสไปนิมนต์พระศาสดามา
ยังมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แล้วให้ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประธาน ครองผ้าทั้งหลายอันควรค่ามาก แล้วได้กระทำความปรารถนา
เพื่อความเป็นทวยสาว.

พระศาสดา ทรงเห็นความสำเร็จของสิริวัฑฒกุฎุมพีนั้นโดยหา
อันตรายมิได้ จึงทรงพยากรณ์โดยนัยดังกล่าวแล้ว ทรงทำอนุโมทนาภักต์
แล้วเสด็จหลีกไป. สิริวัฑฒกุฎุมพีร่าเริงแจ่มใส กระทำกุศลกรรมตลอด
ชั่วอายุ แล้วบังเกิดในกามาวจรเทวโลก ในวาระจิตที่ ๒ สรทดาบส
เจริญพรหมวิหาร ๔ แล้วบังเกิดในพรหมโลก.

จำเดิมแต่นั้น ท่านไม่กล่าวถึงกรรมในระหว่างของสหายทั้งสอง.
ก็สรทดาบสถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางรูปสารีพราหมณี ในอุปติสสคาม
ไม่ไกลนครราชคฤห์ ก่อนกว่าการอุบัติขึ้นแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา
ทั้งหลาย. ในวันนั้นเอง แม้สหายของสรทดาบสนั้น ก็ถือปฏิสนธิใน
ครรภ์ของนางโมคคัลลีพราหมณี ในโกถิตคาม ไม่ไกลนครราชคฤห์
เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น โมคคัลลานะ ชื่อว่า โมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตร
ของนางโมคคัลลีพราหมณี, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าโมคคัลลานะ เพราะ
เกิดโดยโมคคัลลีโคตร. อีกอย่างหนึ่ง ในเวลาที่มารดายังเป็นกุมาริกา
บิดามารดาของนางกุมาริกานั้นเรียกชื่อว่า มุคคลี เพราะถือเอาคำว่า มา
อุคคฺติ มาอุคคฺติ อย่างกลืน อย่างกลืน. ชื่อว่าโมคคัลลานะ เพราะเป็น
บุตรของนางมุคคลินั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าโมคคัลลานะ เพราะเป็น
ผู้อาจ คือสามารถในการได้ ในการถือเอา ในการรู้แจ้งมรรคมีเสนา-
ปัตติมรรคเป็นต้น.

ได้ยินว่า ตระกูลทั้งสองนั้น เป็นสหายนี้องกันมา ๗ ชั่วสกุล.
บิดามารดาได้ให้การบริบาลกรรมแก่คนทั้งสองนั้นในวันเดียวกัน. พอล่วง
ไปได้ ๑๐ เดือน บิดามารดาก็เริ่มตั้งแม่นม ๖๖ คน แก่คนทั้งสองนั้น
แม้ผู้เกิดแล้ว. ในวันตั้งชื่อ บิดามารดาตั้งชื่อบุตรของนางรูปสาร์พราหมณี
ว่า อุปติสสะ เพราะเป็นบุตรของตระกูลผู้เป็นหัวหน้าในอุปติสสคาม.
ตั้งชื่อของบุตรนอกนี้ว่า โกลิตะ เพราะเป็นบุตรของตระกูลผู้เป็นหัวหน้า
ในโกลิตคาม. คนทั้งสองนั้นเจริญอยู่ด้วยบริวารใหญ่ อาศัยความเจริญ
เติบโตแล้ว ได้ถึงความสำเร็จศิลปะทั้งปวง.

อยู่มาวันหนึ่ง คนทั้งสองนั้นกำลังคุมหรงพบนยอดเขาในกรุงราช-
คฤห์ เห็นมหาชนประชุมกัน เพราะญาณถึงความแก่กล้า จึงเกิดความคิดขึ้น
โดยแยบคายได้ความสังเวชว่า คนเหล่านี้ทั้งหมด ภายในร้อยปีเท่านั้น ก็จะ
เข้าไปยังปากของมัจจุราช จึงทำการตัดสินใจว่า เราทั้งหลายควรแสวงหา
โมกขธรรม และเมื่อจะแสวงหาโมกขธรรมนั้น ควรได้การบรรพชาอย่าง-
หนึ่ง จึงพากันบวชในสำนักของสัจจขัฏฐปริพาชกพร้อมกับมาณพ ๕๐๐ คน.

จำเดิมแต่คนทั้งสองนั้นบวชแล้ว สัญชัยปริพาชกได้เป็นผู้ถึงลาภอันเลิศและยศอันเลิศ. โดย ๒-๓ วัน เท่านั้น คนทั้งสองนั้นก็เรียนลัทธิตของสัญชัยได้ทั้งหมด ไม่เห็นสาระในลัทธินั้น ได้เห็นน้อยหน่าลัทธินั้น จึงถามปัญหากะสมณพราหมณ์ที่เขาสมมติกันว่า เป็นบัณฑิตในที่นั้นๆ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ผู้ถูกคนทั้งสองถามแล้ว ไม่ยังการแก้ปัญหาให้สำเร็จได้ โดยที่แท้ คนทั้งสองนั้นนั่งเอง พากันแก้ปัญหาให้แก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น. เมื่อเป็นอย่างนั้น คนทั้งสองนั้น เมื่อจะแสวงหาโมกขธรรม (ต่อไป) จึงได้ทำคดีกันว่า ในเราทั้งสอง คนใดบรรลุอมตะก่อน คนนั้นจงบอกแก่อีกคนหนึ่ง.

ก็สมัยนั้น เมื่อพระศาสดาของเราทั้งหลายทรงบรรลุพระปฐมภิกขุสัมโพธิญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวร ทรงทรมานชฎิลพันคนมีอรุเวลกัสสปเป็นต้น แล้วประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์โดยลำดับวันหนึ่ง อุปติสสปริพาชกไปยังปริพาชการาม เห็นท่านพระอัสสชิเถระเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ คิดว่า บรรพชิตผู้สมบูรณ์ด้วยมารยาทเห็นปานนี้ เราไม่เคยเห็น ชื่อว่าธรรมอันละเอียดจะพึงมีในบรรพชิตนี้ จึงเกิดความเลื่อมใส มองดูท่านผู้มีอายุเพื่อจะถามปัญหา ได้ติดตามไปข้างหลัง.

ฝ่ายพระเถระได้บิณฑบาตแล้ว ไปยังโอกาสอันเหมาะสม เพื่อจะบริโภคน. ปริพาชกได้ลาดตั้งปริพาชกของตนถวาย และในเวลาเสร็จภัตกิจได้ถวายน้ำในคนโทของตนแก่พระเถระ. ปริพาชกนั้นกระทำอาจริยวัตรอย่างนี้แล้ว กระทำปฏิสันถารกับพระเถระผู้กระทำภัตกิจเสร็จแล้วจึงถามว่า ใครเป็นศาสดาของท่านหรือ หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร? พระ-

เถระอ้างเอาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันปริพาชกนั้นถามอีกว่า ก็ศาสนาของท่านผู้มีอายุมีวาตะอย่างไร คิดว่า เราจักแสดงเวลาที่พระศาสนานี้เป็นของลึกลับ จึงประกาศว่าตนยังเป็นผู้ใหม่ และเมื่อจะแสดงธรรมในพระศาสนาแก่ปริพาชกนั้นโดยสังเขป จึงกล่าวคาถาว่า **เย ชมฺมา เหตุปฺปภา** เป็นต้น.

ปริพาชกได้ฟังเฉพาะสองบทแรกเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในพระโศดาปัตติมรรคและโศดาปัตติผลอันสมบูรณ์ด้วยนัยพินหนึ่ง สองบทหลังจบลงในเวลาเขาเป็นพระโศดาบัน. ก็ในเวลาจบคาถา เขาเป็นพระโศดาบัน เมื่อคุณวิเศษในเบื้องต้นยังไม่เป็นไป จึงกำหนดว่า เหตุในพระศาสนาจักมี จึงกล่าวกะพระเถระว่า ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าขยายธรรมเทศนาให้สูงเลย เท่านั้นแหละพอแล้ว พระศาสนาของเราทั้งหลายอยู่ที่ไหน. พระอัสสชีกล่าวว่า อยู่ที่พระเวฬุวัน. ปริพาชกกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงล่องหน้าไป ข้าพเจ้าจะเปลื้องปฏิกุญญาที่ทำไว้แก่สหายของข้าพเจ้าแล้วจักพาสหายนั้นมาด้วย แล้วไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กระทำประทักษิณสั่งพระเถระแล้วได้ไปยังปริพาชการาม.

โกธิตปริพาชกเห็นอุปติสสปริพาชกนั้นกำลังมาแต่ไกล คิดว่า สีหน้าไม่เหมือนวันอื่น อุปติสสะนี้จักบรรลุมตธรรมเป็นแน่จึงยกย่องการบรรลुकุณวิเศษของอุปติสสะนั้น โดยอาการนั้นแหละ แล้วถามถึงการบรรลุมตธรรม. ฝ่ายอุปติสสะนั้นก็ปฏิกุญญาแก่โกธิตะนั้นว่า ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าบรรลุมตธรรมแล้ว จึงได้กล่าวคาถานั้นนั้นแหละ.

ในเวลาจบคาถา โกธิตะดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล แล้วกล่าวว่า พระศาสนาของพวกพวกเราอยู่ที่ไหน.

อุปติสสะกล่าวว่า อยู่ที่พระเวฬุวัน.

โกติสสะกล่าวว่า ผู้มีอายุ ถ้าอย่างนั้น พวกเราจงมา จักเฝ้าพระ-
ศาสดา.

อุปติสสะเป็นผู้บูชาอาจารย์แม่ตลอดกาลทั้งปวงทีเดียว เพราะฉะนั้น
จึงได้เป็นผู้ใคร่จะประกาศคุณของพระศาสดาแก่สัตบุรุษ แล้วนำสัตบุรุษ
เหล่านั้นไปยังสำนักของพระศาสดาด้วย.

สัตบุรุษปริพาชกนั้นถูกความหวังในลาภครอบงำ ไม่ปรารถนาจะ
เป็นอันตวาสิก จึงปฏิเสธว่า เราไม่อาจเป็นคู่หมั้นสำหรับตักบิดน้ำ คน
ทั้งสองนั้นเมื่อไม่อาจให้สัตบุรุษปริพาชกนั้นยินยอมได้ด้วยเหตุหลายประการ
จึงได้ไปยังพระเวฬุวันพร้อมกับอันตวาสิก ๒๕๐ คน ผู้พระพฤติตาม
โอวาทของตน.

พระศาสดาทรงเห็นคนเหล่านั้นมาจากที่ไกล จึงตรัสว่า นี่จักเป็น
คู่สาวกของเรา จักเป็นคู่อันเจริญเลิศ แล้วทรงแสดงธรรมตามจริยาแห่ง
บริษัทของคนทั้งสองนั้น ให้ดำรงอยู่ในพระอรหัต แล้วได้ประทาน
อุปสมบทด้วยความเป็นเอหิภิกขุ บาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ได้มา
แม้แก่พระอัครสาวก เหมือนมาแก่ภิกษุเหล่านั้น แต่กิจแห่งมรรคสาม
เบื้องต้นของพระอัครสาวกยังไม่สำเร็จ เพราะเหตุไร? เพราะสาวก-
บารมีญาณเป็นคุณยิ่งใหญ่.

บรรดาพระอัครสาวกนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ในวันที่ ๗
แต่บวชแล้วกระทำสมณธรรมอยู่ที่บ้านกัลลวาลคาม ในมคธรัฐ เมื่อถึง
มิทระก้าวลงอยู่ อันพระศาสดาให้สังเวชแล้ว บรรเทาถึงมิทระ (ความ

โง่งว) ได้ กำลังฟังธาตุกรรมฐานอยู่ที่เดียว ได้บรรลุมรรคเบื้องต้น ทั้ง ๓ ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ.

ท่านพระสารีบุตรล่วงไปได้กึ่งเดือนแต่การบรรพชา อยู่ในถ้ำสุกรชตะ ในกรุงราชคฤห์กับพระศาสดา เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาแนวแห่งปริคคหสูตร แก่ที่ฆนขปริพาชกผู้เป็นหลานของตน ส่งญาณไปตามพระธรรมเทศนา จึงถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ เหมือนบุคคลปริโภคภัตที่เขาคมาเพื่อผู้อื่นฉะนั้น ดังนั้น สาวกบารมีญาณของพระอัครสาวกทั้งสองได้ถึงที่สุดในที่ใกล้พระศาสดาทีเดียว.

ท่านพระสารีบุตรบรรลุสาวกบารมีญาณอย่างนี้แล้วจึงรำพึงว่า สมบัตินี้เราได้ด้วยกรรมอะไร ได้รู้กรรมนั้นแล้ว เมื่อจะเปล่งอุทานด้วยอำนาจความปีติโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **หิมวันตสุต อวิทุเร** ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

ในที่ไมไกลหิมวันตประเทศ มีภูเขาชื่อลัมพะ เราสร้าง

อาศรมไว้อย่างดี (และ) สร้างบรรณศาลาไว้อย่างดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หิมวันตสุต** ความว่า ที่ชื่อว่า **หิมวา** เพราะประเทศนั้นมีหิมะ, ในที่ไมไกล คือในที่ใกล้หิมวันตประเทศนั้น อธิบายว่า ในป่าอันเนื่องกับเขาหิมาลัย.

บทว่า **ลมุพโก นาม ปพฺพโต** ความว่า ภูเขาเจือด้วยดินร่วน อันมีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า **อสุตโสม สุกโต มยฺหํ** ความว่า อาศรม คืออรัญวาส ที่ทำไว้เพื่อเรา คือเพื่อประโยชน์แก่เรา ณ ที่ภูเขาชื่อลัมพะนั้น ชื่อว่า อาศรม เพราะสงบเงียบโดยทั่วไป คือโดยรอบ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า

๑. ที่ปรากฏโดยมากกว่า สุกรชตะ.

อาศรม เพราะเป็นที่ไม่มีความคั่นร่น คือความกระวนกระวาย แก่ผู้เข้าไปแล้ว, อรัญวาสอันเป็นอย่างนี้ เราทำไว้ดีแล้ว. อธิบายว่า สร้างไว้ด้วยอาการอันดี เช่นที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน กุฏิ และปะรำ เป็นต้น.

บทว่า **ปณฺณสาธา** ได้แก่ บรรณศาลาสำหรับเป็นที่อาศัยอยู่ มุงด้วยใบไม้มีแฝกและหญ้าปล้อง เป็นต้น.

แม่นํ้ามีฝิ่งคั้น มีท่าดี เป็นที่รื่นรมย์ใจ เกลื่อนกล่นด้วย

ทรายขาวสะอาด มีอยู่ไม่ไกลอาศรมของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุตุตานุกูลา** ได้แก่ แม่น้ำไม่ลึก.

บทว่า **สุปฺติตฺถา** แปลว่า มีท่าดี.

บทว่า **มโนรมา** ได้แก่ ประทับใจ คือเป็นที่ยังใจให้เอิบอาบ,

บทว่า **สุสุทฺฐปฺปฺลีนากิณฺณา** ได้แก่ เกลื่อนกลาดด้วยทราย ปานประหนึ่งว่ากลีบแก้วมุกดาขาวดี อธิบายว่า เป็นต้องทราย.

อธิบายว่า แม่น้ำคือแม่น้ำน้อยที่เป็นอย่างนี้นั้น ได้มีอยู่ในที่ไม่ไกลคือในที่ใกล้อาศรมของเรา. ก็บทว่า **อสุสมํ** ฟังทราบว่าเป็นทิวาวิภักติลงในอรรถแห่งสัตตมีวิภักติ.

ที่ใกล้อาศรมของเรานั้น มีแม่น้ำไม่มีก้อนกรวด ตลิ่งไม่

ชัน น้ำจืดสนิท ไม่มีกลิ่นเหม็น ไหลไป ทำให้อาศรมของเรางาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสุทฺฐรา** ความว่า ชื่อว่าไม่มีกรวดคือเว้นจากกรวด เพราะท่านกล่าวว่า เกลื่อนกลาดด้วยทราย.

บทว่า **อปฺพุทฺถารา** แปลว่า เว้นจากเงื่อม อธิบายว่า ฝิ่งไม่ลึก.

บทว่า **สาทุ อปฺปฺลฺลิกฺขณฺฐิกา** ความว่า แม่น้ำ คือแม่น้ำน้อย มีน้ำ

มีรสอร่อย เว้นจากกลิ่นเหม็น ไหลไป ก็เป็นไป ทำอาศรมบทของเรา
ให้งาม.

ฝูงจระเข้ มังกร ปลาร้าย และเต่าว่ายน้ำเล่นอยู่ในแม่น้ำ
นั้น แม่น้ำไหลไป ทำให้อาศรมของเรางาม.

ในกาลานั้น เชื่อมความว่า จระเข้ มังกร ปลาฉลาม คือปลาร้าย
และเต่า ว่ายน้ำเล่นอยู่ในแม่น้ำนี้. เชื่อมความว่า แม่น้ำ คือแม่น้ำน้อยไหล
คือไหลไป ทำให้อาศรมของเรางาม.

ฝูงปลาฉลาด ปลากระบอก ปลาสวย ปลาเคี้ยว ปลา
ตะเพียน ปลานกกระจอก ว่ายโลดโผนอยู่ ย่อมทำให้
อาศรมของเรางาม.

อธิบายว่า ปลาฉลาด ปลากระบอก ปลาสวย ปลาเคี้ยว ปลา
ตะเพียน และปลานกกระจอก มัจฉาชาติทั้งหมดนี้ โดดไปข้างโน้นข้าง
นี้ คือไหลไปกับแม่น้ำ ทำให้อาศรมบทของเรางาม.

ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ มีหมู่ไม้ดอก หมู่ไม้ผล ห้อยย้อยอยู่
ทั้งสองฝั่ง ย่อมให้อาศรมของเรางาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุโภ ภูเลสุ ความว่า ที่ข้างทั้งสอง
ของแม่น้ำนั้น มีต้นไม้ที่มีดอกประจำ มีผลประจำ ห้อยอยู่ทั้งสองฝั่ง
คือน้อมลงเบื้องล่างที่ฝั่งทั้งสองของแม่น้ำ ย่อมให้อาศรมของเรางาม.

ไม้มะม่วง ไม้รัง หมากเม่า แคลฝอย ไม้ยางทราย
บานอยู่เป็นนิจ มีกลิ่นหอมดุจกลิ่นทิพย์ ฟุ้งตกลงไปในอาศรม
ของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมูพา เป็นต้น ความว่า มะม่วงเป็น พวงมිරสหวานอร่อย ต้นรัง ต้นหมากเฒ่า ต้นแคฝอย ต้นยางทราย ต้นไม้ เหล่านี้ มีดอกบานอยู่เป็นนิจ. มีกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นทิพย์ ฟุ้ง คือฟุ้ง ตลบไปรอบ ๆ อาศรมของเรา.

ไม้จำปา ไม้้อยช้าง ไม้กระทุ่ม กากะทิง บุนนาค
และลำเจียก บานสะพรั่งมีกลิ่นหอมดังกลิ่นทิพย์ ฟุ้งไปใน
อาศรมของเรา.

ในกาลานั้น มีอธิบายว่า ไม้จำปา ไม้้อยช้าง ไม้กระทุ่มมีดอก เหมือนวงกลมทองคำ ไม้กากะทิง ไม้บุนนาค และไม้ลำเจียกหอม ไม้ ทั้งหมดนี้ มีดอกบาน คือบานสะพรั่ง กลิ่นตลบ คือส่งกลิ่นหอมฟุ้งไป ในอาศรมของเรา เหมือนกลิ่นทิพย์.

ต้นลำดวน ต้นโอศก ต้นกุหลาบ ไม้ปรู และไม้มะกล่ำ
หลวง มีดอกบานสะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา.

ในกาลานั้น เชื่อมความว่า ต้นลำดวนดอกบาน ต้นโอศกดอก บาน ต้นกุหลาบดอกบาน ต้นปрудอกบาน และมะกล่ำหลวงดอกบาน ไม้เหล่านี้บานสะพรั่งงดงามอยู่ใกล้อาศรมของเรา.

การะเกต พะยอมขาว พิกุล และมะลิซ้อน ส่งกลิ่นหอม
อบอวล ทำอาศรมของเราให้งดงาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกตกา ได้แก่ กอสุคนธการะเกต.
อธิบายว่า ต้นพะยอมขาว พิกุล กอมะลิซ้อน รุกขชาติทั้งหมดนี้ส่งกลิ่น หอมตลบ ทำให้อาศรมของเรางามไปทั่ว.

ไม้เจตพังคี ไม้กรรณิการ ไม้ประดู่ และไม้อัญชันเป็น

อันมาก ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง ทำให้อาศรมของเรางาม.

เชื่อมความว่า ไม้ทั้งหลายมีเจตพังคีเป็นต้นเหล่านี้ ทำอาศรมของ
เราให้งามไปทั่ว ส่งกลิ่นหอมอบอวลอยู่.

บุจนาค บุจนาคเขา และต้นโกวิพาร์ (ไม้สวรรค์) ดอก

บานสะพรั่ง หอมตลบอบอวล ทำอาศรมของเราให้งาม.

อธิบายว่า ต้นไม้ทั้งหลายมีบุจนาคเป็นต้น ส่งกลิ่นหอมตลบ ทำ
ให้อาศรมของเรางาม.

ไม้ราชพฤกษ์ อัญชันเขียว ไม้กระทุ่ม และพิกุล มีมาก

ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง ทำอาศรมของเราให้งาม.

เชื่อมความว่า ต้นไม้ทั้งหลายมีต้นราชพฤกษ์เป็นต้น ส่งกลิ่นหอม
ตลบ ทำให้อาศรมของเรางาม.

ถั่วดำ ถั่วเหลือง ถั่วเขียว และมะกรูด เจริญเติบโตด้วย

น้ำหอม ออกผลสะพรั่ง.

ในกาลานั้น มีใจความว่า พุ่มถั่วดำเป็นต้นเหล่านี้ เจริญเติบโต
ด้วยน้ำหอมแห่งเครื่องหอมมีจันทร์เป็นต้น ทรงผลดุกทอง ทำให้อาศรม
ของเรางดงาม.

ปทุมอย่างหนึ่งบาน ปทุมอย่างหนึ่งกำลังเกิด ปทุมอย่าง

หนึ่งดอกร่วง บานอยู่ในบึงในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อญฺเฐ ปุပ္ผนฺติ ปทุมมา ความว่า ใน
บึง ในที่ไม่ไกลอาศรมของเรา ปทุมอย่างหนึ่ง คือบางพวกบาน ปทุม

บางพวกเกิดอยู่ คือบังเกิดอยู่ ปทุมบางพวกมีดอกกรวง คือมีเกสรใน กลีบโรยไป.

**ปทุมกำลังผลัดดอกตูม เหง้าบัวไหลไป กระจับเคลื่อน
ด้วยใบ งามอยู่ในบึง ในกาลนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คพุกั คณฺหฺนฺติ ปทุมมา** ความว่า ใน
กาลนั้น คือในสมัยที่เราเป็นดาบสอยู่ ปทุมบางเหล่ากำลังผลัดดอกตูมอยู่
ในภายในบึง เหง้าบัว คือรากปทุม กำลังไหลไป คือไหลไปจากภายใน
เปลือกตมนี่เหมือนงาช้าง. ความว่า กระจับทั้งหลายเป็นกอ ดาดาชด้วย
ใบและดอก งดงามอยู่.

**ไม้ตาเสือ จงกลนี ไม้อุตฺตริ และชบา บานอยู่ในบึง
ส่งกลิ่นหอมตลบอยู่ในกาลนั้น.**

อธิบายความว่า ในกาลนั้น คือในสมัยที่เราอยู่ ณ ที่ใกล้บึง กอ-
ตาเสือ กอจงกลนี กอชื่ออุตฺตริ และกอชบา กอไม้ทั้งหมดนี้บาน คือ
ออกดอก พาเอากลิ่นหอมมา ทำบึงให้้งดงาม.

**ปลาฉลาด ปลากระบอก ปลาสวาย ปลาเค้า ปลา
ตะเพียน ปลาสังกุลลา และปลารำพัน ย่อมอยู่ในบึง ใน
กาลนั้น.**

เชื่อมความว่า ในกาลนั้น คือในสมัยที่เราอยู่ หมู่ปลามีปลาฉลาด
เป็นต้น ไม่กลัวย่อมอยู่ในบึง.

**ฝูงจระเข้ ปลาฉลาม ปลาฉนาก ผีเสื้อน้ำ เต่า และงู
เหลือม ย่อมอยู่ในบึง ในกาลนั้น.**

เชื่อมความว่า ในกาลนั้น คือในสมัยที่เราอยู่ ผุงปลา มีกระเข้เป็นต้น
เหล่านั้น ไม่กลัว ไม่มีอันตราย ย่อมอยู่ในบึง ใกล้อาศรมของเรา.

ผุงนกกับแค นกเป็ดน้ำ นกจากพรากที่เที่ยวไปในน้ำ
นกคูเหว่า นกแขกเต้า และนกสาธิกา ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิต
อยู่ใกล้สระนั้น.

ในกาลนั้น เชื่อมความว่า นกจับแค นกเป็ดน้ำ นกจากพราก
ที่เที่ยวไปในน้ำ นกคูเหว่า นกแขกเต้า และนกสาธิกา อาศัยสระใกล้
อาศรมของเรา คือเข้าไปอาศัยสระนั้นเป็นอยู่.

ผุงนกกวัค ไก่ฟ้า นกกะลิงป่า นกต้อยตีวิด นกแขกเต้า
ย่อมอาศัยสระนั้นเลี้ยงชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุกตุถกา ได้แก่ นกที่มีชื่ออย่างนั้น
บทว่า กุพิรกา ได้แก่ นกที่มีชื่ออย่างนั้น. เชื่อมความว่า นกกะลิงป่า
นกต้อยตีวิด และนกแขกเต้า นกทั้งหมดนี้ ย่อมอาศัยสระใกล้อาศรม
ของเรานั้นเป็นอยู่.

ผุงหงส์ นกกระเรียน นกยูง นกคูเหว่า ไก่ นกค้อนหอย
นกโพระดก ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

อธิบายว่า ผุงนกมีหงส์เป็นต้นเหล่านี้ทั้งหมด เข้าไปอาศัยสระนั้น
เป็นอยู่ คือเลี้ยงชีวิตอยู่.

ผุงนกแสก นกหัวขวาน นกเขาเหยี่ยว และนกกาน้ำ
นกกากมาย เข้าไปอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ในกาลนั้น มีอธิบายว่า นกแสก นกหัวขวาน นกเขา นกเหยี่ยว

และนกกาน้ำ นกมากมายบนบก ย่อมเป็นอยู่ คือสำเร็จความเป็นอยู่ ณ
สระนั้น คือ ณ ที่ใกล้สระนั้น.

เนื้อฟาน หมู จามรี กวาง ละมั่ง เนื้อทราย เป็น
อันมาก เลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ในคานานั้น มีใจความว่า มฤคเหล่านั้นมีเนื้อฟานเป็นต้น เลี้ยง
ชีวิตอยู่ ณ สระนั้น คือใกล้สระนั้น. ทูตยาวิภักติใช้ในอรรถแห่งสัตตมี-
วิภักติ.

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมู หม่าใน เสือดาว
โขลงช้าง แยกกันเป็น ๓ พวก อาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระ
นั้น.

เชื่อมความว่า สัตว์จตุบาทมีสี่เท้าเป็นต้นเหล่านี้ เว้นจากอันตราย
เป็นอยู่ใกล้สระนั้น.

พวกกนิษฐ วานร คนทำงานในป่า สุนัขไล่เนื้อ และ
นายพราน ย่อมอาศัยเป็นอยู่ใกล้สระนั้น.

ในคานานี้ มีความหมายว่า สัตว์เหล่านี้มีกนิษฐเป็นต้นซึ่งมีชื่อ
อย่างนี้ ย่อมอยู่ใกล้สระนั้น.

มะพลับ มะหาด มะขาง หมากเม่า ผลัดผลอยู่เป็น
นิจ ในที่ไม่ไกลจากอาศรมของเรา.

ในคานานั้น เชื่อมความว่า ไม้ทั้งหลายมีมะพลับเป็นต้นเหล่านี้
ผลัดผลมีรสอร่อย ในที่ไม่ไกลจากอาศรมของเรา ตลอดกาลทั้ง ๓ คือ
ฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน เป็นประจำ.

ต้นคำ ต้นสน ต้นสะเดา สะพรั่งด้วยผลมีรสหวาน

ผลัดผลเป็นประจำอยู่ในที่ไม่ไกลอาศรมของเรา.

ในกาลานั้น มีความว่า ต้นไม้ทั้งหลายมีต้นคำเป็นต้นเหล่านี้ มีผลเป็นสำคัญ มีผลอร่อย มีผลอันอุดมมาร่วมกัน คือประกอบพร้อมดี ได้แก่ สะพรั่งพร้อม ผลัดผลเป็นประจำ งดงามอยู่ในที่ใกล้อาศรมของเรา.

ต้นสมอ มะขามป้อม มะม่วง หว่า สมอพิเภก กระเบา

ไม้รูกฟ้า และมะตูม ต้นไม้เหล่านั้นผลัดผลอยู่.

เชื่อกความว่า ต้นไม้มีสมอเป็นต้นเหล่านั้น เกิดอยู่ในที่ใกล้อาศรมของเรา ผลัดผลอยู่เป็นนิจ.

เหง้ามัน มันอ่อน นมแมว มันนก กะเม็ง และคัตมอน

มีอยู่มากมายใกล้อาศรมของเรา.

เชื่อกความว่า มูลผลทั้งหลายมีเหง้ามันเป็นต้นเหล่านี้ หวาน มีรสอร่อย มีอยู่เป็นอันมาก ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา.

ณ ที่ไม่ไกลอาศรมของเรา มีสระน้ำสร้างไว้ดีแล้ว มีน้ำ

ใสเย็น มีทำนบราบเรียบ เป็นที่รื่นรมย์ใจ.

ในกาลนั้น มีความว่า ในที่ไม่ไกลอาศรม คือในที่ใกล้อาศรม ได้มีสระน้ำสร้างไว้ดีแล้ว คือเขาสร้างให้ควรแก่การขึ้นและการลงด้วยดี มีน้ำใส คือมีน้ำใสแจ้ว น้ำเย็น มีทำนบราบเรียบ คือมีทำนบ เป็นที่รื่นรมย์ใจ คือกระทำความโสมนัสให้.

คารดาชด้วยปทุมและอุบล สะพรั่งด้วยบุณฑริก ปกคลุม

ด้วยบัวขมและเผื่อน กลิ่นหอมตลบไป.

ในกาลนั้น มีความว่า สระทั้งหลายคารดาช คือบริบูรณ์ด้วย

ปทุมบัวหลวง และอุบลบัวขาว ประกอบคือสะพรั่งด้วยบุณฑริกบัวขาว
กลิ่นนกลาด คือเป็นกลุ่ม ๆ ด้วยบัวชมและบัวเพื่อน กลิ่นหอมฟุ้งตกลง
คือฟุ้งไปรอบด้าน.

ในกาลนั้น เธออยู่ในอาศรมที่สร้างไว้อย่างดี นำรีนรมย์

ในป่าที่มีดอกไม้บาน สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทั้งหมดอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว สพุพงคสมุปนุเน ความว่า ใน
กาลนั้น คือในกาลเป็นดาบสอยู่ในอาศรม คือในอรัญวาส อันนำรีนรมย์
ที่สร้างอย่างดี ในป่าอันเป็นชฎด้วยไม้ดอกและไม้ผล สมบูรณ์ คือบริบูรณ์
ด้วยองค์ประกอบมีแม่น้ำเป็นต้นทุกชนิด.

พระดาบสครั้นแสดงสมบัติแห่งอาศรมของตน ด้วยลำดับคำมี
ประมาณเท่านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงคุณสมบัติมีศีลเป็นต้นของตน จึง
กล่าวว่า

ในกาลนั้น เราเป็นดาบสชื่อสุรุจิ มีศีลสมบูรณ์ด้วยวัตร

เพ่งฉาน ยินดีในฉาน บรรลุอุภยญาผละ ๕.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สีลวา ความว่า สมบูรณ์ด้วยศีล ๕
เช่นปาริสุทธิศีล ๔ อันประกอบพร้อมด้วยฉาน.

บทว่า วตฺตสมุปนุนา ความว่า บริบูรณ์ด้วยการสมาทานวัตรว่า
ตั้งแต่นี้ไป เราจักไม่เสพมราวาสและกามคุณ ๕.

บทว่า ฉายี ได้แก่ผู้มีปกติเพ่ง คือมีการเพ่งเป็นปกติ ด้วย
ลักขณุปนิชฌาน และอารัมมณุปนิชฌาน.

บทว่า ฉานรโต ความว่า ยินดีแล้ว คือเร็นอยู่ ได้แก่สมบูรณ์
อยู่ทุกเมื่อในฉานทั้งหลายเหล่านี้.

บทว่า **ปัญญาภิญญาพลสมบุโน** ความว่า สมบูรณ์ด้วยพละ
อธิบายว่า บริบูรณ์ด้วยอภิญญา คือปัญญาพิเศษ ๕ ประการ คืออภิวชิระ
แสดงฤทธิ์ได้ ทิพพโศตะ หูทิพย์ ประจิตตวิชานนะ รู้ใจคนอื่น ปุพพ-
นิวาसानุสสติ ระลึกชาติก่อนได้ ทิพพจักขุ ตาทิพย์. เชื่อมความว่า เรา
เป็นคาบส โดยชื่อว่า **สุรุจิ** อยู่.

ครั้นแสดงคุณสมบัติของตนด้วยคำมีประมาณเท่านี้แล้ว เมื่อจะ
แสดงปรีสสมบัติ คือความสมบูรณ์ด้วยบริษัท จึงกล่าวคำมีอาทิว่า

ศิษย์ของเราทั้งหมดนี้ เป็นพราหมณ์ ๒๔,๐๐๐ คน มีชาติ

มียศ บำรุงเราอยู่.

ในกาลานั้น เชื่อมความว่า ศิษย์ของเราทั้งหมดนี้ เป็นพราหมณ์
๒๔,๐๐๐ คน มีชาติ คือสมบูรณ์ด้วยชาติกำเนิด มียศ คือสมบูรณ์ด้วย
บริวารบำรุงเราอยู่.

มวลศิษย์ของเราเป็นผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจไวยากรณ์
ในตำราทำนายลักษณะ และในคัมภีร์อิติहाสะ พร้อมทั้ง
คัมภีร์นิฆนฑุและคัมภีร์เกฏฐะ ถึงความเต็มเปี่ยมในธรรม
ของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลกฺขณ** ได้แก่ ในตำราทำนายลักษณะ.
ย่อมรู้ลักษณะของสตรีและบุรุษชาวโลกีย์ทั้งปวงว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะ
เหล่านี้ จะมีทุกข์ ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้จะมีสุข. ตำราอัน
ประกาศลักษณะนั้น ชื่อว่า ลักษณะ. ในตำราทนายลักษณะนั้น.

บทว่า **อิติहाสะ** ได้แก่ ในตำราอันแสดงเฉพาะคำที่พูดว่า เรื่องนี้
เป็นแล้วอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นแล้วอย่างนี้. เชื่อมความว่า ถึงความเต็มเปี่ยม
คือที่สุด ในตำราทนายลักษณะ และตำราอิติहाสะ.

ตำราอันประกาศชื่อต้นไม้และภูเขาเป็นต้น เรียกว่า **นิฆนฺตฺตฺ**.

บทว่า **เกฏฺฐเก** ได้แก่ตำราว่าด้วยการกำหนดใช้คำกริยา อันเป็นอุปการะแก่กวีทั้งหลาย. ชื่อว่า **สนิฆนฺตฺตฺ** เพราะเป็นไปกับด้วยคัมภีร์นิฆนฺตฺตฺ. ชื่อว่า **สเกฏฺฐกะ** เพราะเป็นไปกับด้วยคัมภีร์เกฏฺฐกะ, เชื่อมความว่า ถึงความสำเร็จในไตรเพทอันเป็นไปกับด้วยคัมภีร์นิฆนฺตฺตฺและเกฏฺฐกะนั้น.

บทว่า **ปทกา** ได้แก่ผู้ฉลาดในบทนาม สมาส ตัทธิต อาชยาด และกิตก์เป็นต้น.

บทว่า **เวฎฺฐยกรณ** ได้แก่ ผู้ฉลาดในพยากรณ์มีจันทปาณินีย-กลาปะ เป็นต้น.

อธิบายว่า **ธรมฺเม ปารมฺมี คตา** ความว่า ถึง คือบรรลุลความเต็มเปี่ยม คือที่สุดในธรรมของตน คือในธรรมของพราหมณ์ ได้แก่ ไตรเพท.

ศิษย์ทั้งหลายของเรา เป็นผู้ฉลาดในลางดีร้าย ในนิमित และในลักษณะ ศึกษาดีแล้วในแผ่นดิน พื้นที่และอากาศ.

พึงทราบวินิจฉัยในคานานั้นต่อไป :- เป็นผู้ฉลาด คือเฉลียวฉลาด ในลางดีร้ายมีอุกกาบาต คือดวงไฟตกและแผ่นดินไหวเป็นต้น ในนิमित ดีและนิมิตร้าย และในอดีตลักษณะ ปุริสลักษณะ และมหาปุริสลักษณะ.

ศิษย์ทั้งหลายของเราศึกษาดีแล้วในสิ่งทั้งปวง คือในแผ่นดิน ในพื้นที่ และในกลางหาว คืออากาศ.

ศิษย์เหล่านี้เป็นผู้มักน้อย มีปัญญา มีอาหารน้อย ไม่โลภ สันโดษด้วยลาภและความเสื่อมลาภ ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปิจฺญา** ได้แก่ ผู้ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารแม้มีประมาณน้อย.

บทว่า **นิปกา** คือ เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา กล่าวคือปัญญาเครื่องรักษาตน.

บทว่า **อปฺปาหารา** ได้แก่ มีอาหารมือเดียว อธิบายว่า บริโภคภัตมือเดียว.

บทว่า **อโกลุปา** ได้แก่ เป็นผู้ไม่เป็นที่ไปด้วยตัณหาคือความอยาก.

บทว่า **ลาภาลาเภณ** ความว่า ศิษย์ทั้งหลายของเราเหล่านี้สันโดษ คือมีความพอใจด้วยลาภ และความไม่มีลาภ ห้อมล้อม คือบำรุงเราอยู่ทุกเมื่อ คือเป็นนิตยกาล.

(ศิษย์ของเรา) เป็นผู้เพ่งฌาน ยินดีในฌาน เป็นนัก-
ปราษณ มีจิตสงบ มีใจตั้งมั่น ปรารถนาความไม่มีกังวล
ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฌายี** คือ ประกอบด้วยลักขณูปนิชฌาน และในอารัมมณูปนิชฌาน. อีกอย่างหนึ่ง แปลว่า ผู้มีปกติเพ่ง.

บทว่า **ฌานรตา** ได้แก่ เป็นผู้ยินดี คือแนบแน่นในฌานเหล่านั้น.

บทว่า **ธีรา** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา เครื่องทรงจำ.

บทว่า **สนฺตจิตฺตฺตา** แปลว่า ผู้มีจิตสงบ.

บทว่า **สมาหิตา** ได้แก่ ผู้มีจิตแน่วแน่.

บทว่า **อาภิญฺจฺจฺญฺณ** ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่มีปติโพธกังวล.

บทว่า **ปตฺถยฺนฺตฺตา** แปลว่า ปรารถนาอยู่. เชื่อมความว่า ศิษย์
ทั้งหลายของเราถึงซึ่งความเป็นอย่างนี้ ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

(ศิษย์ของเรา) บรรลุอุภยญาบารมี คือความยอดเยี่ยม
แห่งอุภยญา ยินดีในโคจร คืออาหารอันเป็นของมีอยู่ของ
บิดา ท่องเที่ยวไปในอากาศ มีปัญญา ห้อมล้อมเราอยู่
ทุกเมื่อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุภยญาปารมิปุตตา ความว่า บรรลุ
ความเต็มเปี่ยม คือที่สุดในอุภยญา ๕ ได้แก่ ทำให้บริบูรณ์แล้ว.

บทว่า เปตติเก โจรเร รตา ความว่า ยินดีแล้วในอาหารที่ได้ด้วย
การไม่วิญญูติ คือการไม่ขอ อันเป็นพุทธานุญาต.

บทว่า อนุตถิกขจรา ความว่า ไปและมาทางห้วงเวหา คือ
อากาศ.

บทว่า ธีรา ความว่า เป็นผู้มั่นคง คือมีสภาวะไม่หวั่นไหวใน
อันตรายมีทีหะ และพยัคฆ์เป็นต้น. อธิบายความว่า หมู่ดาบสของเรา
เป็นแล้วอย่างนี้ ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ.

หมู่ศิษย์ของเราเหล่านั้นสำรวจทวาร ๖ ไม่หวั่นไหว
รักษาอินทรีย์ ไม่คลุกคลี เป็นนักปราชญ์ หาผู้ทัดเทียม
ได้ยาก.

ในคานานั้น มีความว่า สำรวจแล้ว คือกั้นแล้ว ได้แก่ปิดแล้ว
ในทวาร ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น และในอารมณ์ ๖ มีรูปารมณเป็นต้น
อธิบายว่า เป็นผู้รักษาและคุ้มครองทวาร.

บทว่า ทูราสทา แปลว่า เข้าถึงยาก อธิบายว่า ไม่อาจ คือไม่
สมควรเข้าไปใกล้ คือกระทบกระทั่ง.

ศิษย์ของเราเหล่านั้นหาผู้ทัดเทียมได้ยาก ยับยั้งอยู่ตลอด

ราตรี ด้วยการนั่งคู้บัลลังก์ ด้วยการยืน และการจงกรม.

ในกาลานั้น เชื่อมความว่า ศิษย์ทั้งหลายของเรายังราตรีทั้งสิ้นให้
น้อมล่วงไป คือให้ก้าวล่วงไปโดยพิเศษ ด้วยการนั่งคู้บัลลังก์ คือนั่ง
ให้ขาอ่อนเนื้อกัน เว้นการนอน ด้วยการยืน และด้วยการจงกรม.

ศิษย์ทั้งหลายของเราเข้าใจได้ยาก ไม่กำหนดในอารมณ์

**เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่ง
ความขัดเคือง ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง.**

อธิบายความในกาลนั้นว่า หมู่ศิษย์ของเรา คือดาบสเหล่านั้น
ถึงซึ่งอาการอย่างนี้ ย่อมไม่กำหนดคือไม่ทำความกำหนดให้เกิดขึ้นใน
วัตถุอันนำกำหนด คืออันควรกำหนด, ไม่ขัดเคือง คือไม่ทำความขัดเคือง
ในวัตถุที่น่าขัดเคือง คือควรขัดเคือง ได้แก่ ควรทำความขัดเคืองให้
เกิดขึ้น, ไม่หลง คือไม่ทำความหลงในวัตถุอันนำหลง คือควรให้หลง
อธิบายว่า เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยปัญญา.

ศิษย์เหล่านั้นทดลองการแผลงฤทธิ์ ประพตติอยู่ตลอด

**กาลเป็นนิจ ศิษย์เหล่านั้นทำแผ่นดินให้ไหว ยากที่ใครจะ
แข่งได้.**

เชื่อมความว่า ศิษย์ของเราเหล่านั้น ทดลองประพตติอยู่เป็น
นิตยกาล ซึ่งการแผลงฤทธิ์ มีอาทิว่า คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลาย
คนเป็นคนเดียวก็ได้.

อธิบายว่า ศิษย์ของเราเหล่านั้นนิรมิตแผ่นดินในอากาศบ้าง ใน
น้ำบ้าง แล้วทำอิริยาบถให้สั่นไหว.

อธิบายน (บท สารมณ) ว่า อันใคร ๆ ไม่พึงได้ด้วยการแข่งดี
คือด้วยการถือเอาเป็นคู่ คือด้วยการกระทำการทะเลาะ.

**ศิษย์ของเราเหล่านั้น เมื่อจะเล่นย่อมเล่นตาม ไปนำ
เอาผลหว้าจากต้นหว้ามา หาผู้เข้าถึงได้ยาก.**

อธิบายนว่า ศิษย์ของเราเหล่านั้นเมื่อเล่นกีฬา ก็เล่น ได้แก่ ยินดี
การเล่นปฐมฉานเป็นต้น.

บทว่า **ขมุพุโต ผลมานนุติ** ความว่า ไปด้วยฤทธิ์แล้วนำเอา
มาซึ่งผลหว้าประมาณเท่าหม้อ จากต้นหว้าสูงร้อยโยชน์ ในหิมวันต-
ประเทศ.

**ศิษย์พวกหนึ่งไปปรโคยานทวีป พวกหนึ่งไปปุพพิเทห-
ทวีป พวกหนึ่งไปอุตตรกुरुทวีป ศิษย์เหล่านั้นไม่มีผู้ทัดเทียม
ด้วยการแสวงหา.**

เชื่อมความในคาถาว่า ระหว่างศิษย์ของเราเหล่านั้น ศิษย์อื่นคือ
พวกหนึ่งไปทวีปโคยาน คืออปรโคยานทวีป พวกหนึ่งไปปุพพิเทหทวีป
พวกหนึ่งไปอุตตรกुरुทวีป, ศิษย์เหล่านั้นหาผู้เข้าถึงได้ยาก ย่อมไปหา
คือแสวงหา ได้แก่แสวงหาปัจจัยในสถานที่เหล่านี้.

**ศิษย์เหล่านั้นส่งหาบไปข้างหน้า ส่วนตนเองไปข้างหลัง
ท้องฟ้าถูกดาบส ๒๔,๐๐๐ บดบังไว้.**

ความในคาถาว่า ศิษย์ของเราเหล่านั้นเมื่อไปทางอากาศ ส่งหาบ
คือกระเช้าอันเต็มด้วยบริวารดาบส ก็ครั้งส่งหาบนั้นไปข้างหน้าก่อนแล้ว
ตนเองไปข้างหลังหาบนั้น.

เชื่อมความ (ในบาทคาถาต่อมา) ว่า ท้องฟ้าคือพื้นอากาศมี
คาบส ๒๔,๐๐๐ ผู้ไปอยู่อย่างนั้น บดบังไว้ คือปิดบังไว้.

ศิษย์บางพวกปิ้งให้สุกด้วยไฟ บางพวกกินดิบ ๆ บาง
พวกเอาฟันแทะกิน บางพวกซ้อมด้วยครกกิน บางพวกทุบ
ด้วยหินกิน บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง.

ในคานานั้น มีการเชื่อมความว่า ศิษย์ของเราบางเหล่าคือบางพวก
ปิ้งไฟ คือเผาผลาผลและผักเป็นต้นแล้วจึงกิน, บางพวกไม่ปิ้งไฟ
คือไม่ปิ้งให้สุกด้วยไฟ กินทั้งดิบ ๆ. บางพวกเอาฟันนั้นแหละแทะ
เปลือกกิน. บางพวกตำด้วยครก คือใช้ครกตำกิน บางพวกทุบด้วยหิน
คือเอาหินทุบกิน บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง.

ศิษย์ของเราบางพวกชอบสะอาด ลงอาบน้ำทั้งเช้าและ
เย็น บางพวกเอาน้ำราดรดตัว หาผู้เข้าถึงได้ยาก.

ความของคาถาว่า ศิษย์ทั้งหลายของเราหาผู้เข้าถึงได้ยาก บางพวก
ชอบสะอาด คือต้องการความบริสุทธิ์ ลงอาบน้ำ คือเข้าไปในน้ำทั้งเช้า
และเย็น.

บางพวกเอาน้ำราดรดตัว อธิบายว่า ทำการรดที่ตัวด้วยน้ำ.

ศิษย์ทั้งหลายของเราหาผู้ทัดเทียมมิได้ ปล่อยเล็บมือ
เล็บเท้าและขนรักแร้งอกยาว จี๊ฟันเขลอะ มีฐูลีบนเศียร แต่
หอมด้วยกลิ่นศีล.

ความในคานานั้นว่า ศิษย์ของเราเหล่านั้นหาผู้ทัดเทียมมิได้ มีเล็บ
และขนยาวอกคือเกิดที่รักแร้ทั้งสอง และที่มือและเท้า, อธิบายว่า ไม่
ประดับไม่ตกแต่ง เพราะเว้นจากขุภกรรม คือโกนด้วยมีดโกน.

บทว่า ปงฺกทฺหฺนฺตา ความว่า มีมลทินจับที่พื้น เพราะไม่ได้กระทำ
ให้ขาวด้วยผงอิฐหรือผงหินน้ำมัน.

บทว่า รชฺสุติรา ได้แก่ มีศิระะเปื้อนธุลี เพราะเว้นจากการ
ทาน้ำมันเป็นต้น.

บทว่า คณฺฐิตา สีสณฺเชน ความว่า เป็นผู้มีกลิ่นหอมไปในที่
ทุกแห่งด้วยกลิ่นโลกียศีล เพราะเป็นผู้พร้อมด้วยศีลอันประกอบด้วย
ฉาน สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย.

ในบทว่า มม สิสฺฐา ทูราสทา มีความว่า ศิษย์ทั้งหลายของเรา
ใคร ๆ ไม่อาจเข้าถึง คือกระทบได้ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยคุณมี
ประการดังกล่าวแล้วนี้.

ชฎิลทั้งหลายมีตบะแรงกล้า ประชุมกันเวลาเช้าแล้วไป
ประกาศลาภน้อยลาภมากในท้องฟ้าในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า ปาโถว สนฺนิปตฺติวา นี้ โท
ปัจฉยลงในอรรถแห่งสัตตมวีภักตติ อธิบายว่า เป็นหมวดหมู่กันอยู่ใน
สำนักของเราในเวลาเช้าตรู่ทีเดียว.

ชฎิล คือดาบสผู้สวมชฎา มีตบะกล้า คือมีตบะปรากฏ ได้แก่
มีตบะแผ่ไปแล้ว.

เชื่อมความในตอนนี้อ่า ชฎิลทั้งหลายประกาศลาภน้อยลาภใหญ่
คือกระทำลาภเล็กและลาภใหญ่ให้ปรากฏ ในครั้งนั้น คือในกาลนั้น จึงไป
ในอัมพรคือพื้นอากาศ.

สุรฺวจิตาบสเมื่อจะประกาศคุณทั้งหลาย เฉพาะของดาบสเหล่านั้นอีก
จึงกล่าวคำว่า เอเตสํ ปกฺกมฺหฺนฺตาณํ ดังนี้เป็นต้น. ในคำนี้นี้มีความว่า

เสียงดังอันเกิดจากฟ้าคากรงของดาบสเหล่านี้ ผู้หลักไป คือผู้ไปอยู่ใน
อากาศหรือบนบก ย่อมสะพัดไป.

ในบทว่า มุทิตา โหนฺติ เทวตา นี้ เชื่อมความว่า เพราะเสียง
หนังเสื่อของเหล่าดาบสผู้ทำเสียงดังให้สะพัดไปอยู่อย่างนั้น เทวตาทั้งหลาย
จึงยินดี เกิดความโสมนัสว่า สาธุ สาธุ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้
ยินดี คือพอใจด้วย.

ในบทว่า ทิสฺส ทิสฺส นี้ เชื่อมความว่า ฤๅษีเหล่านั้นไปในห้อง
กลางหาว คือเที่ยวไปในอากาศเป็นปกติ ย่อมหลักไป คือไปยังทิศใหญ่
และทิศน้อย.

ในบทว่า สก พฺเลนุปลุตฺตทฺธา นี้ เชื่อมความว่า เป็นผู้ประกอบ
ด้วยกำลังร่างกาย และกำลังฌานของตน ย่อมไปในที่ที่ประสงค์จะไปตาม
ความต้องการ.

เมื่อจะประกาศอนุภาพเฉพาะของดาบสเหล่านั้นอีก จึงกล่าวคำมี
อาทิว่า ปฐวี กมฺปกา เอเต ดังนี้.

ในกาลนั้น ดาบสเหล่านั้น มีความต้องการเที่ยวไปในที่ทุกแห่ง
ทำแผ่นดินให้ไหว คือทำเมทนีให้เคลื่อนไหว มีปกติเที่ยวไปในท้องฟ้า
คือมีปกติเที่ยวไปในอากาศ.

บทว่า อุกฺคเตชา เป็นต้น ความว่า มีเดชพลุ่งขึ้น คือมีเดช
แพร่สะพัดไป ผู้ข่มขี้ได้ยาก คือไม่อาจข่มขี้ คือครอบงำเป็นไป เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้ข่มได้ยาก.

ในบทว่า สาคโรวโหภฺยิยา นี้ เชื่อมความว่า เป็นผู้อันคนอื่น

ให้กระเพื่อมไม่ได้ คือไม่อาจให้ห้วนไหวได้ เหมือนสาคร คือเหมือนสมุทรอันคนอื่นให้กระเพื่อมไม่ได้ คือให้ขุ่นไม่ได้.

ในบทว่า **จานจุกมิโน เกจิ** นี้ เชื่อมความว่า ในระหว่างศิษย์ของเราเหล่านั้น ฤๅมีบางพวกถึงพร้อมด้วยอิริยาบถอื่น และอิริยาบถจกกรม ฤๅมีบางพวกถือการนั่งเป็นวัตร คือถึงพร้อมด้วยอิริยาบถนั่ง ฤๅมีบางพวกกินปวัตตโภชนะ คือกินใบไม้ที่หล่นเอง ชื่อว่ายากที่จะหาผู้ทัดเทียม เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเห็นปานนี้.

เมื่อจะชมเชยคาบสทั้งหมดนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เมตตาวิหาริโน** ดังนี้.

ในคำนั้น มีเนื้อความว่า ศิษย์ของเราเหล่านี้ ชื่อว่ามีปกติอยู่ด้วยเมตตา เพราะแผ่เมตตาอันมีความค้นหาเป็นลักษณะโดยนัยมีอาทิว่า สัตว์หาประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ จงเป็นสุขเถิด ดังนี้ แล้วอยู่ คือยังอรรถภาพให้เป็นไปอยู่. อธิบายว่า ฤๅมีเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้แสวงหาประโยชน์ คือแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ คือสัตว์ทั้งปวง ไม่ยกตน คือไม่ถือตัว ไม่ข่มใคร ๆ คือคนไร ๆ ได้แก่ไม่สำคัญโดยทำให้เป็นคนต่ำกว่า.

เชื่อมความ (ในคานานี้) ว่า ศิษย์ของเราเหล่านั้นเป็นผู้ไม่สะดุ้ง คือไม่กลัวดุจราชสีห์ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยคุณคือศีล สมาธิ และสมาบัติ มีเรี่ยวแรง คือถึงพร้อมด้วยกำลังกาย และกำลังฌาน ดุจคชราช คือดุจพญาช้าง ยากที่จะเข้าถึง คือไม่อาจกระทบ ดุจพญาเสือโค้ง ย่อมมาในสำนักของเรา.

ลำดับนั้น พระดาบสเมื่อจะประกาศโดยเลศ คือการแสดงอานุภาพ
ของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **วิชาชรา** ดังนี้. ในคำนั้น มีการเชื่อม
ความว่า วิชาชรมีการทอมนต์เป็นต้น ภูมเทวดาผู้อยู่ที่ต้นไม้และภูเขา
เป็นต้น นาคผู้ตั้งอยู่ในภาคพื้น และผู้ตั้งอยู่บนบก คนธรรพ์เทพ รากษส
ผู้ร้าย กุมภกัณฑเทพ ทานพเทพ และครุฑผู้สามารถนิรมิตสิ่งที่ปรารถนา
แล้ว ๆ ย่อมเข้าไปอาศัยสรวนนั้นเลี้ยงชีวิต, อธิบายว่า อยู่ที่สรวนนั้น คือ
ที่ใกล้สรวน.

เมื่อจะพรรณนาคุณทั้งหลาย ของเหล่าดาบสผู้เป็นศิษย์ของตนนั้น
แหละแม้อีก จึงกล่าวคำว่า **เต ชญา ขาริภริตา** ดังนี้เป็นต้น. คำทั้งหมด
นั้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น. บทว่า **ขาริภาริ** ได้แก่ บริหารของดาบสมี
กระบวยตักน้ำ และคนโทน้ำเป็นต้น.

เมื่อจะประกาศคุณทั้งหลายของตนแม้อีก จึงกล่าวคำว่า **อุปปาเต**
สุปีเน จาปี ดังนี้เป็นต้น. ในคำนั้น เชื่อมความว่า เพราะถึงความ
สำเร็จในศิลปะของพราหมณ์ และเพราะเป็นผู้ฉลาดในเรื่องราวของ
นักยัตร์ เราถูกใคร ๆ ถามถึงความเป็นไปในลักษณะแห่งอุปบาทและ
ในสุบินว่า นักขัตฤกษ์ที่ราชกุมารนี้เกิดงามหรือไม่งาม เราเป็นผู้ศึกษามา
ดีแล้วในการบอกถึงความสำเร็จแห่งสุบินว่า สุบินนี้งาม สุบินนี้ไม่งาม
และในการบอกลักษณะมือเท้าของสตรีและบุรุษทั้งปวง ชื่อว่าทรงไว้ซึ่ง
บทมนต์ คือโกกฐาสของมนต์ทำนายลักษณะทุกอย่าง ซึ่งเป็นไปอยู่ใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้นในกาลนั้น คือในกาลที่เราเป็นดาบส.

เมื่อจะประกาศการพยากรณ์ของตน ให้มีพุทธคุณเป็นเบื้องหน้า
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อโนมทัสสี** ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า ที่ชื่อว่า

อินมะ เพราะไม่ต่ำทราม. การเห็นสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยมังสจักษุ
ทิพยจักษุ สมันตจักษุ ธรรมจักษุ และพุทธจักษุ ชื่อว่าทัตสนะ
ทัตสนะของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่ต่ำทราม พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ชื่อว่า อินมทัตสี. ชื่อว่า ภควา เพราะเหตุทั้งหลาย
มีความเป็นผู้มีภาคะคือบุญเป็นต้น ชื่อว่า โลกเชษฐ เพราะเป็นผู้เจริญ
ที่สุดและประเสริฐสุดของโลก โคผู้เจริญที่สุดมี ๓ พวก คือโคอุสกะ
โคนิสกะ และโคอาสาสะ ในโค ๓ พวกนั้น โคผู้เป็นจำฝูงแห่งโคร้อยตัว
ชื่ออุสกะ โคผู้เป็นจำฝูงแห่งโคพันตัว ชื่อวานิสกะ โคผู้นำบุรุษ
ที่ประเสริฐสุด โคผู้เป็นจำฝูงแห่งโคแสนตัว ชื่อว่าอาสาสะ โคผู้ยิ่งใหญ่,
นระผู้ยิ่งใหญ่แห่งนรชนทั้งหลาย ชื่อว่านราสะ, นระผู้แทงตลอดกรรม
ทั้งปวง ชื่อว่าสัมมาสัมพุทธะ, นระผู้ทรงใคร่ความวิเวก คือผู้ปรารถนา
ความเป็นผู้เดียว เสด็จเข้าไปยังหิมวันต์คือเขาหิมาลัย.

บทว่า อชโณคาเหตุวา หิมวันตุ ความว่า หยั่งลง คือเสด็จ
เข้าไปใกล้เขาหิมวันต์. คำที่เหลืออย่างทั้งนั้น.

เชื่อมความว่า เราได้เห็นพระโลกนายกผู้ประทับนั่งอยู่ รุ่งเรือง
คือโชติช่วงคุดอกบัวเขียว เป็นตั่งแห่งเครื่องบูชาัญญ คือเป็นตั่งแห่ง
เครื่องบูชาเทพคือเครื่องสังเวย สว่างจ้า คือประกอบด้วยรัศมีดังกองไฟ
โพลงอยู่ในอากาศคุดสายฟ้า บานสะพรั่งคุดพญารัง.

เทพของเทพทั้งหลาย ชื่อว่าเทวเทวะ, เพราะได้เห็นพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น ผู้เป็นเทพของเทพ เราจึงตรวจคือพิจารณาพระลักษณะ คือ
เหตุเป็นเครื่องให้รู้มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระองค์ว่า จะเป็น

พระพุทธเจ้าหรือไม่ว่าเห็นพระชินเจ้าผู้มีพระจักขุ คือผู้มีพระจักขุ ๕ ด้วยเหตุอะไร.

ความในคานานี้ว่า คำหนึ่งพัน คือจักรลักษณะปรากฏที่พระบาท อันอุดม คือที่พื้นฝ่าพระบาทอันอุดม, เราได้เห็นลักษณะเหล่านั้น ของ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงได้ตกลงคือถึงสันนิษฐาน อธิบายว่า เป็นผู้หมดความสงสัยในพระตถาคต. คำที่เหลือทั้งนั้น.

ความในคานานี้ว่า พระสยามภู คือพระผู้เป็นเอง. ผู้เป็นแดนเกิด แห่งพระคุณนับไม่ได้ คือเป็นแดนเกิดขึ้น ได้แก่ เป็นฐานที่ตั้งขึ้นแห่ง พระคุณทั้งหลายนับไม่ได้ คือประมาณไม่ได้, บททั้งสองนี้เป็นอาลปะนะ ทั้งนั้น พระองค์ทรงรู้ชนชาวโลกนี้ คือสัตว์โลกนี้ด้วยดี คือทรงขน ขึ้นจากสังสารให้ถึงบนบก คือนิพพาน.

เชื่อมความว่า มวลสัตว์เหล่านั้นมาสู่ที่สสนะของพระองค์แล้ว ย่อม ข้ามคือก้าวล่วงกระแสคือความแคลงใจ ได้แก่โอฆะใหญ่ คือวิจิกิจฉา.

พระคาบสมเมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ตูว สตุถา ดังนี้ ในคานานี้เชื่อมความว่า ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้เจริญ พระองค์เป็นศาสดาคือเป็นอาจารย์ของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก. พระ- องค์เท่านั้นชื่อว่าเป็นเกตุ คือเป็นของสูง เพราะอรรถว่า สูงสุด, พระองค์ เท่านั้นชื่อว่าเป็นธง เพราะอรรถว่า ปรากฏใน โลกทั้งสิ้น, พระองค์เท่านั้น ชื่อว่าเป็นเสา คือเป็นเช่นกับเสาที่ปักไว้ เพราะอรรถว่า สูงขึ้น, พระองค์ เท่านั้นเป็นที่อาศัย คือเป็นฐานะที่จะพึงถึงขั้นสูงสุดของสัตว์ทั้งหลาย คือ ของสรรพสัตว์ พระองค์เท่านั้นเป็นที่พึง คือเป็นฐานที่พึงพึง พระองค์ เท่านั้นชื่อว่าเป็นประทีป คือเป็นจุดประทีปน้ำมัน เพราะกำจัดความมืด

คือโมหะของสัตว์โลก เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า คือเป็นผู้สูงสุด ประเสริฐสุดแห่งเหล่าเทพ พรหม และมนุษย์ผู้มี ๒ เท้า.

เมื่อจะสรรเสริญเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สกุกา สมุทเท อุกกั ดังนี้. ในคำนั้นมือธิบายว่า ใคร ๆ อาจ ประมาณ คือนับน้ำในมหาสมุทรอันลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ได้ด้วยเครื่องตวง ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้เจริญ พระญาณของพระองค์ใคร ๆ ไม่อาจเลยที่จะ ประมาณ คือนับว่า มีประมาณเท่านี้.

เชื่อมความว่า ใคร ๆ วางที่มณฑลตราซัง คือที่ช่องตราซังแล้วอาจ ซังปลูฟี่คือดินได้ ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้เจริญ พระญาณของพระองค์ ใคร ๆ ไม่อาจซังได้เลย.

ความในคานานี้ว่า ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้เจริญ อากาศคือห้วงเวหา ทั้งสิ้น ใคร ๆ อาจนับได้ด้วยเชือกหรือนิ้วมือ แต่ญาณได้แก่อากาศ คือญาณของพระองค์ ใคร ๆ ไม่อาจประมาณ คือนับไม่ได้เลย.

ในบทว่า มหาสมุทเท อุกกั นี้ ความว่า ฟิงละ คือหิ้ง ได้แก่ ก้าวล่วงน้ำทั้งสิ้นในสาคร ลึก ๘๔๐๐๐ โยชน์ และแผ่นดินทั้งสิ้นหนาได้ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ คือหิ้งทำให้เสมอได้ จะถือเอาพระญาณของพระพุทธเจ้า มาซังคือทำให้เสมอ ย่อมไม่ควรด้วยอุปมา คือด้วยอำนาจอุปมา พระ- ญาณเท่านั้นเป็นคุณชาติอันยิ่ง.

ข้าแต่พระผู้มีจักษุ คือข้าแต่พระผู้มีจักษุด้วยจักษุ ๕ คำนี้เป็น อาลปนะคือคำร้องเรียก. โลกเป็นไปกับด้วยเทวดาทั้งหลาย คำนี้เป็น ัญญูวิวิธัตถิลลงในอรรถแห่งสัตตมวิวิธัตถิ. เชื่อมความว่า จิตของสัตว์ ทั้งหลายเหล่าใด คือมีประมาณเท่าใด ย่อมเป็นไปในระหว่างโลกพร้อม

ทั้งเทวโลก สัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตเหล่านั้น คือมีประมาณเท่านั้น อยู่ใน
ภายในข่ายคือญาณของพระองค์ คือเข้าไปในภายในข่ายคือพระญาณ
อธิบายว่า ทรงเห็นสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยข่ายคือพระญาณ.

เชื่อมความในคานานี้ว่า ข้าแต่พระสัพพัญญู คือผู้รู้ธรรมทั้งปวง
ผู้เจริญ พระองค์ทรงถึง คือบรรลुพระโพธิญาณ คือพระนิพพานทั้งสิ้น
ด้วยพระญาณใด อันสัมปยุตด้วยมรรค ทรงย้าย คือครอบงำเดียรฉัตร
เหล่านี้ คืออันเดียรฉัตรทั้งหลาย ด้วยพระญาณนั้น.

พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย เมื่อจะประกาศอาการที่ดาบสนั้น
สรรเสริญ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อิมมา คาคา ถวิตฺวาน ดังนี้. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า อิมมา คาคา ความว่า ดาบสชื่อว่าสุริจโดยชื่อ แต่มาใน
อรรถกถาที่เหนือว่า สรทมาณพ สรรเสริญ คือทำการสรรเสริญด้วยคาคา
ทั้งหลายเหล่านี้. บาติตามอรรถกถานั้น เป็นประมาณ, อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่าสุริจ เพราะมีความชอบใจ คืออหยาศัย ได้แก่นิพพานาลังgam,
ชื่อว่า สรท เพราะเล่น คือไป ได้แก่ เป็นไปในการฝึกอินทรีย์,
ดังนั้น แม้ทั้งสองอย่างก็เป็นชื่อของดาบสนั้น. สุริจดาบสนั้นลาดหนังสือ
แล้วนั่งบนแผ่นดิน อธิบายว่า สรทดาบสนั่งเว้นโทษของการนั่ง ๖
ประการ มีใกล้เคียงไปเป็นต้น.

พระดาบสนั่งในที่นั้นแล้ว เมื่อจะสรรเสริญเฉพาะพระญาณของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเท่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า จุจฺจาสีตีสหฺสุตฺตานี
ดังนี้.

ในบทว่า จุจฺจาสีตีสหฺสุตฺตานี ในคานานั้น มีการเชื่อมความว่า
ขุนเขาคือขุนเขาเมรุ หยั่ง คือหยั่งลง ได้แก่ ลงไปในห้วงมหรณพ คือ

ในสาครลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงคือพุ่งขึ้น ๘๔,๐๐๐ โยชน์เพียงนั้น คือ มีประมาณเท่านั้น อันท่านกล่าวไว้ในบัดนี้.

เขาเนรุสูงเพียงนั้น คือสูงขึ้นไปอย่างนั้น เขามหาเนรุ นั้น คือขุนเขา เนรุใหญ่อย่างนั้น โดยส่วนยาว ส่วนสูง และส่วนกว้าง เป็นขุนเขาถูก ทำให้ละเอียด คือถูกทำให้แหลกละเอียดถึงแสนโกฏิ โดยส่วนแห่ง การนับ.

เชื่อมความว่า ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้เจริญ พระญาณของพระองค์เมื่อ ตั้งคะแนนนับไว้ คือเมื่อทำร้อย พัน หรือแสนก็ตาม ให้เป็นหน่วยหนึ่ง ๆ แล้วตั้งไว้ในพระญาณ จุดแห่งเขาเนรุใหญ่นั้นนั้นแหละพึงสิ้นไป พระ- ญาณของพระองค์ใคร ๆ ไม่อาจประมาณคือทำการประมาณได้เลย.

อธิบายความในคถาเห็นว่า บุคคลใดพึงล้อม คือพึงทำการล้อมไว้ โดยรอบ ซึ่งน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้น ด้วยตาข่ายตาถี่ ๆ คือมีช่องละเอียด เมื่อบุคคลนั้นล้อมน้ำไว้อย่างนี้ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เกิดในน้ำ สัตว์ ทั้งหมดนั้นจะต้องถูกกักไว้ในภายในข่าย.

พระคาบสเมื่อจะแสดงความอุปไมยนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ตถเว** หิ ดังนี้. ในข้อที่กล่าวมานั้น สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในน้ำ ย่อมอยู่ในภายในข่าย ฉะนั้น ข้าแต่พระผู้มีภาคเจ้าผู้มีความเพียรใหญ่ คือผู้กระทำความเพียรเพื่อบรรลुพระมหาโพธิญาณ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน. เดียรถีย์ คือเจ้า ลัทธิตถิ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นอันมาก คือไม่ใช่่น้อย ผู้เล่นไปในการถือถิ์ คือผู้เข้าไปสู่การยึดถือกล่าวคือทฤษฏี เป็นผู้ถูกปรามาสคือการยึดมั่น ได้แก่ ถูกทฤษฏีอันมีลักษณะยึดถือไปข้างหน้าโดยสภาพ ให้ลงอยู่คือปิดกั้นไว้.

เชื่อมความในคานานี้ว่า เดียรถีย์เหล่านี้ทั้งหมด อยู่ในข่าย หรือเข้าไปในภายในข่ายแห่งพระญาณ ด้วยพระญาณอันบริสุทธิ คือไม่มีกิเลสของพระองค์ อันมีปกติเห็นโดยไม่ติดขัด คือเห็นธรรมทั้งปวงเว้นจากเครื่องกั้นเป็นปกติ อย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า ญาณ เต นาคิวคฺตเร ความว่า พวกเดียรถีย์เหล่านั้นไม่ล่วงพ้นพระญาณของพระองค์ไปได้.

ในเวลาเสร็จสิ้นการสรรเสริญที่ล่วงแล้วอย่างนี้ เพื่อจะแสดงการเริ่มพยากรณ์ของตน พระดาบสจึงกล่าวคำมีอาทิว่า ภควา ตมฺหิ สมเย ดังนี้ ในคำนั้น เชื่อมความว่า ในสมัยใด ดาบสสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ในสมัยนั้น ก็กาลเสร็จสิ้นการสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า โนมทัสสี ชื่อว่าผู้มีพระยศใหญ่ เพราะทรงมีบริวารล่วงพ้นการนับ ชื่อว่าพระชินะ เพราะทรงชนะกิเลสมาเป็นต้น ทรงออกจากสมาธิ คือจากอัปปนาสมาธิ ทรงตรวจดูสกลชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยทิพยจักขุ.

เชื่อมความในคานานี้ว่า พระสาวกนามว่า นิสกะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โนมทัสสีนั้น ผู้เป็นมุณี คือผู้ประกอบด้วยพระญาณกล่าวคือโมณะ อันพระจินาสพหนึ่งแสนผู้มีจิตสงบ คือมีกิเลสในใจอันสงบระงับ ผู้เป็นตาที่บุคคล ชื่อว่าผู้คงที่ เพราะเป็นผู้มีสภาพไม่หวั่นไหว ในสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ผู้บริสุทธิ คือผู้ประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้นอันบริสุทธิ มีอภิญญา ๖ ผู้คงที่ คือมีสภาวะอันไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ ห้อมล้อมแล้ว รู้คือทราบพระดำริของพระพุทธเจ้า จึงเข้าไปเฝ้าพระโลกนายก คือได้ไปยังที่ใกล้ในทันใดนั่นเอง.

ท่านเหล่านั้นเป็นผู้มาแล้วอย่างนั้น ณ ที่นั้น คือ ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. ทั้งที่ยังอยู่ในกลางหาว คือในอากาศ ได้กระทำประทักษิณ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. เชื่อมความว่า ท่านเหล่านั้นทั้งหมดประกอบอัญชลินมัสการอยู่ จากอากาศลงมาในสำนักของพระพุทธเจ้า.

พระคาบส เมื่อจะประกาศเหตุอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งการให้การพยากรณ์อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สิต ปาตุกริ** ดังนี้. คำทั้งหมดนั้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **โย มํ ปุบุเพน** ความว่า คาบสไฉยังจิตให้เลื่อมใสในเราแล้วบูชาเราด้วยดอกไม้มิมีใช้น้อย และสรรเสริญคือชมเชยญาณของเราเนื่อง ๆ คือบ่อย ๆ. บทว่า **ตมहि** ความว่า เราจักประกาศ คือจักกระทำคาบสนั้นให้ปรากฏ. ท่านทั้งหลายจงฟัง คือจงกระทำอารมณ์ในการที่จะฟัง คือจงใส่ใจคำเรากล่าว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประทานการพยากรณ์ จึงตรัสว่า **ปจฺฉิเม ภวสฺมปฺตเต** ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า เมื่อภพอันมีในสุดท้าย คือเป็นที่สุดถึงพร้อมแล้ว คาบสนี้จักถึงความเป็นมนุษย์ คือชาติกำเนิดมนุษย์ ได้แก่ จักเกิดขึ้นในมนุษย์โลก. นางพราหมณ์ชื่อว่าสารี เพราะเป็นผู้มีสาระด้วยสาระทั้งหลาย มีสาระคือรูปทรัพย์ตระกูลโภคทรัพย์ และสาระคือบุญเป็นต้น จักตั้งครรรภ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มมูลพยากรณ์ว่า **อปฺริเมยฺเย อิตฺถ กปฺเป** ดังนี้. ในมูลพยากรณ์นี้ ฟังเห็นว่า พระอัครสาวกทั้งสอง บำเพ็ญบารมีหนึ่งองสงไขยแสนกัปก็จริง แม้ถึงอย่างนั้น เพื่อความสะดวกในการประพันธ์คาถา ท่านจึงถือเอาอันตรกัปแล้วกล่าวไว้อย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานพยากรณ์ว่า จักได้เป็นพระอัครสาวก โดยชื่อว่า **สารีบุตร** พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นครั้งประทานพยากรณ์แล้ว เมื่อจะสรรเสริญคาบสนั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อัย ภาคีรติ** ดังนี้. อธิบายว่า ระหว่างแม่น้ำ ๕ สายนี้ คือ คงคา ยมุนา สรรภู มหิ อจิรวดี แม่น้ำใหญ่สายที่หนึ่งชื่อว่าภาคีรตินี้ เกิดจากเขาหิมวันต์ คือไหลมาจากเขาหิมวันต์ คือเกิดจากสระอโนดาต ไหลไปถึงทะเลใหญ่ คือห้วงน้ำใหญ่ ย่อมถึง คือเข้าไปยังมหาสมุทร คือมหาสมุทร ฉนฺได สารีบุตรนี้ ก็ฉนฺไดนั้น เหมือนกัน เป็นผู้อาจหาญในเวททั้งสามของตน คือเป็นผู้กล้าหาญมีญาณไม่ปลั่งพลาด คือมีญาณแผ่ไปในเวททั้งสามอันเป็นไปอยู่ในตระกูลของตน ถึงความเต็มเปี่ยมด้วยปัญญา คือถึงที่สุดแห่งสาวกญาณของตน จักยังสัตว์ทั้งหลาย คือสัตว์ทั้งมวลให้อิ่ม คือให้อิ่มหนา คือจักกระทำความอิ่มหนาให้.

บทว่า **หิมวตฺตมุปาทาย** ความว่า กระทำภูเขาหิมาลย์ให้เป็นต้น แล้วกระทำห้วงน้ำใหญ่คือมหาสมุทร ได้แก่สาครอันมีน้ำเป็นภาระให้เป็นที่สุด ในระหว่างนี้ คือในท่ามกลางภูเขาและสาครนี้ ทรายใด คือ กองทรายประมาณเท่าใดมีอยู่ ว่าด้วยการนับ คือว่าด้วยอำนาจการนับ ทรายนั้นนับไม่ถ้วน คือล่วงพ้นการนับ.

บทว่า **ตมฺปิ สกฺกา อเสเสน** ความว่า แม้ทรายนั้น ใคร ๆ อาจคือพึงอาจนับได้หมด, เชื่อมความว่า การนับนั้นย่อมมิได้ด้วยการใด. ที่สุดคือปริโยสานแห่งปัญญาของพระสารีบุตรจักไม่มีเลย ด้วยประการนั้น.

๑. บาลีว่า ภาคีรตี.

บทว่า **ลกฺขเ ๑ เป ๑ ภวิสฺสตี** ความว่า เมื่อคะแนน ได้แก่คะแนน แห่งญาณ คือเวลาหนึ่งของญาณ ที่ใคร ๆ วางคือตั้งไว้มีอยู่ ทราบใน แม่น้ำคงคาฟุ้งสิ้นไป คือฟุ้งถึงความหมดสิ้นไป.

ในบทว่า **มหาสมุทฺเท** นี้ เชื่อมความว่า คลื่นทั้งหลายคือกลุ่ม คลื่นชนิดหนึ่งก้าวตเป็นต้น ในมหาสาครทั้ง ๔ อันลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ว่าถึงการนับ นับไม่ถ้วน คือเว้นจากการนับ ย่อมมีด้วยประการใด ที่สุดคือความสิ้นสุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตร จักไม่มีด้วยประการนั้น.

เชื่อมความในคานานี้ว่า พระสารีบุตรนั้นมีปัญญาอย่างนี้ ยังพระ- สัมพุทธเจ้า ชื่อว่าโคตมะ เพราะเป็นโคตมโคตร ผู้เป็นใหญ่ในสากย- ตระกูล ชื่อว่าผู้เป็นสากยะผู้ประเสริฐ ให้ทรงโปรดแล้ว คือทำความ ยินดีแห่งจิตด้วยวัตรปฏิบัติ ศีลและอาจาระเป็นต้น ถึงความเต็มเปี่ยม คือ ที่สุดแห่งสาวกญาณด้วยปัญญา จักเป็นอัครสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น.

อธิบายความในคานานี้ว่า พระสารีบุตรนั้นได้รับตำแหน่งอัครสาวก อย่างนี้แล้ว จักประกาศตามพระธรรมจักร คือพระสัทธรรม อันพระ- ผู้มีพระภาคเจ้าสากยบุตรทรงประกาศแล้ว คือทรงทำให้ปรากฏแล้ว ด้วย สภาวะอันไม่หวั่นไหวในอิฏฐารมณฺ์ และอนิฏฐารมณฺ์ คือจักทรงจำไว้ ไม่ให้พินาศ. จักยังฝนคือธรรม ได้แก่ฝนคือพระธรรมเทศนาให้ตกลง ได้แก่จักแสดง ประกาศ เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นเป็นไป.

เชื่อมความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมสากยะผู้ประเสริฐ ทรง รุย้งสิ่งทั้งหมดนั้น คือทรงรู้ด้วยญาณพิเศษ ประทับนั่งในหมู่ภิกษุ คือ ในท่ามกลางพระอริยบุคคล จักทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศ คือ

ในตำแหน่งอันสูง อันเป็นที่อภิรมย์แห่งหมู่ของคุณความดีมีปัญญาทั้งสิ้น เป็นต้น.

ดาบสนั้นได้รับพยากรณ์อย่างนี้แล้ว ถึงความโสมนัส เมื่อจะเปล่งอุทานด้วยอำนาจปิติโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อโห เม สุกตัม กมฺมํ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า **อโห** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่าน่าอัศจรรย์. อธิบายว่า กรรมคือโกฏฐาสแห่งบุญ ที่เราทำดีแล้ว คือทำด้วยดีแล้ว ได้แก่เชื่อแล้ว กระทำแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **อนโนมทัสสี** ผู้เป็นศาสดาคือเป็นครู เป็นกรรมนำอัศจรรย์ คือนำพิศวง มีอานุภาพเป็นอจินไตย.

เชื่อมความว่า เราได้ทำอริการคือบุญสมภารแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ถึงความเต็มเปี่ยมคือที่สุด ได้แก่ถึงพร้อมซึ่งที่สุดอันยอดเยี่ยมในที่ทั้งปวง คือในคณะแห่งคุณทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นผู้นำอัศจรรย์ คือนำพิศวง.

บทว่า **อปริเมยฺเย** เป็นต้น ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกุศลกรรมที่ทำได้ ในกาลอันล่วงพ้นการนับ ว่ามีผลคือวิบากในอรรถภาพหลังสุดนี้แก่เรา. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้วด้วยผลแห่งบุญนั้น เหมือนกำลังเร็วแห่งศรอันพ้นดีแล้ว คือหลุดไปดีแล้ว ได้แก่ที่นายขมังธนูผู้ฉลาดยิงไปแล้วจะนั้น. ท่านพระสารีบุตรเมื่อจะประกาศความเพียรเฉพาะของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อสงฺขตํ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสงฺขตํ** แปลว่า ปรุ้งแต่งไม่ได้ อธิบายว่า อันปัจจัยทั้งหลายประชุมกันทำไม่ได้. เชื่อมความว่า เรานั้น

แสวงหานิพพานที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ นั่น ชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะไม่มี
ความปฏิฆด้วยกิเลส ชื่อว่าบทธ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งบุญสมภารที่ทำไว้
แล้ว คันทาคือเข้าไปพิจารณาพวกเดียรฉัตรทั้งปวง คือเจ้าลัทธิทั้งสิ้น
ได้แก่บุคคลผู้ก่อให้เกิดทิวฐิ จึงท่องเที่ยว คือวนเวียนไปในภพมีกามภพ
เป็นต้น.

เมื่อจะประกาศความประสงค์ของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยถาปี
พฺยาริโต โปโส ดังนี้.

บรรดาบทธเหล่านั้น บทธว่า พฺยาริโต เชื่อมความว่า ชาย คือบุรุษ
ถูกพจาริเบียดเบียนจะต้องแสวงหาโอสถนันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อจะแสวง
หาอมตบทธคือนิพพานอันปรุงแต่งไม่ได้ จึงบวชเป็นฤๅษี ๕๐๐ ชาติ
คือในอรรถภาพ ๕๐๐ ชาติ อันไม่ปะปนกันคือไม่ขาดสาย ติดต่อกันไป.

บทธว่า กุติตุเถ สณฺจรี อหิ ความว่า เราท่องเที่ยวไปในท่าคือ
ทางไปอันลามก. ชายผู้ต้องการแก่น คือบุรุษผู้แสวงหาแก่น. บทธว่า
กทลี เจตุวาน ฆาลเย ความว่า พึงตัดต้นกล้วยแล้วผ่าออกสองซีก.
บทธว่า น ตตุถ สารี วิญฺเฑยฺย ความว่า ก็แหละครั้งนั้นผ่าออกแล้ว
ไม่พึงประสพ คือไม่พึงได้แก่นในต้นกล้วยนั้น, เชื่อมความว่า บุรุษนั้น
เป็นผู้ว่าง คือเปล่าจากแก่น.

เชื่อมความว่า ต้นกล้วยว่างเปล่า คือเปล่าจากแก่น ฉันทใด พวก
เดียรฉัตร คือชนมากผู้มีทิฐิคิดต่าง ๆ ในโลก ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็น
ผู้ว่างคือเปล่าจากพระนิพพานอันเป็นอสังขตะ. ศัพท์ว่า เส เป็นเพียง
นิบาต.

อธิบายในคานานี้ว่า ในภพหลังสุดคือในชาติสุดท้าย เราได้เป็น
เผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ คือเกิดในตระกูลพราหมณ์. บทว่า มหาโกล์
จตุตตฺวาน ความว่า เราทั้งกองโกลทรัพย์ใหญ่ เหมือนก้อนเขพะ
บวชคือปฏิบัติเป็นบรรพชิต ได้แก่เป็นผู้เว้นจากกรรมมีกสิกรรมและ
พาณิชย์กรรมเป็นต้น ก็บวชเป็นดาบส.

พรรณนาปฐมภควารจบบริบูรณ์

บทว่า อหุณฺยาโก ฯ เป ฯ มุณี โมน สมหิตฺ ความว่า ฉฺวณ
เรียกว่าโมนะ, ผู้ประกอบด้วยโมนะนั้น ชื่อว่ามุณี, ผู้มีจิตตั้งคือตั้งลง
โดยชอบ ชื่อว่าตั้งมั่นในโมนะนั้น. ชื่อว่านาค เพราะไม่กระทำบาปคือ
โทษ ได้แก่พระอัสสชิเถระ, ซึ่งพระมหานาคนั้นผู้ไพโรจน์ เหมือนดอก
ปทุมอันแย้มบานดีแล้วฉะนั้น.

บทว่า ทิสฺวา เม ฯ เป ฯ ปุจฺฉิตฺ อมตํ ปทํ มีเนื้อความง่าย ๆ
ทั้งนั้น.

บทว่า วิณฺบุตรฺ เชื่อมความว่าเราเข้าไป คือไปใกล้พระเถระนั้น
ผู้ถึงแล้วโดยลำดับ คือผู้ถึงพร้อมแล้ว ได้แก่เข้าไปแล้วในระหว่างถนน
แล้วจึงถาม.

บทว่า กิทฺถิ เต มหาวีรฺ เชื่อมความว่า ข้าแต่มหาวีระผู้บรรล
พระอรหัต ในการประกาศพระธรรมจักรครั้งแรก ในระหว่างพระ-
อรหันต์ทั้งหลายในศาสนาของบุรุษผู้มีปัญญาทรงจำได้ทั้งสิ้น ข้าแต่ท่านผู้
มียศใหญ่ เพราะเป็นผู้มากด้วยบริวารอันเกิดตามมา พระพุทธเจ้าของท่าน

มีศาสนธรรม คือศาสนา กล่าวคือธรรมเทศนาเป็นเช่นไร อธิบายว่า ท่านผู้เจริญ คือท่านผู้มีหน้าอันผ่องใส ขอท่านจงบอก คือจงกล่าวคำสอน อันดีคือเจริญแก่ข้าพเจ้า.

ลำดับนั้น พระสารีบุตรเมื่อจะแสดงอาการที่ถาม จึงกล่าวคำมีอาทิ ว่า โส เม ปุฎฺโฐ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส โยค อสฺสชิตฺเตโร. พระอัสสชิเถระ อันเราถามแล้ว คือกล่าวว่า คำสอนเป็นเช่นไร ? จึงกล่าวถ้อยคำทั้งหมด. เชื่อมความในตอนนั้นว่า คำสอนทั้งหมด ชื่อว่าลึกซึ้ง เพราะลึกโดยอรรถ ชื่อว่าลึกซึ้ง เพราะลึกโดยเทศนา ธรรม และปฏิเวธ เป็นบทอันละเอียด คือเป็นพระนิพพาน เพราะประกาศปรมาตตสัจเป็นต้น เป็นธรรมฆ่า ลูกศรคือกิเลส ได้แก่กระทำให้พินาศ เป็นเครื่องบรรเทาสังสารทุกข์ ทั้งปวง คือเป็นธรรมทำความสิ้นสังสารทุกข์ทั้งปวง.

เมื่อแสดงอาการที่พระอัสสชิเถระกล่าว จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เย ธมฺมา ดังนี้. เชื่อมความว่า ธรรมเหล่าใด คือสภาวะธรรมเหล่าใด พร้อมทั้งปัจจัย มีเหตุเป็นแดนเกิด คืออุปบัติ เกิด เป็น เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ จากเหตุ คือจากการณ์ มีอยู่ มีพร้อม ได้อยู่, พระ- ตถาคตตรัสเหตุคือการณ์ของธรรมเหล่านั้น. บทว่า เตสญฺจ โย นิโรธो ได้แก่ ความดับ คือสภาวะแห่งการดับอันใด แห่งธรรมอันมีเหตุเหล่านั้น บทว่า เอวฺวาทิ มหาสมโณ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า มหาสมณะ เพราะเป็นผู้ใหญ่ด้วยบริวารคือคุณมีศีล สมาธิ ปัญญาเป็นต้น และเพราะเป็นผู้กำจัดบาปได้แล้ว มีปกติตรัสอย่างนี้ คือตรัสการสงบ ระงับเหตุเป็นต้น เป็นปกติ ตรัสไว้.

ครั้งฟังธรรมที่พระเถระกล่าวแล้ว แต่นั้น เมื่อจะแสดงประการที่
ตนกระทำให้ประจักษ์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า โสฬหฺ คังนี้. คำนั้นง่าย
ทั้งนั้น.

บทว่า **เอเสว ฐมฺโหม ยถิ ตาวเทว** ความว่า แม้อ้าวว่า ไม่มี
ยิ่งไปกว่านี้ไซ้ริ ก็พึงบรรลุนิพพานนี้ คือเฉพาะโสดาปัตติผลนี้เท่านั้น.
ก็เหมือนอย่างนั้น คือพึงบรรลุนิพพานนี้แหละ. พระองค์ผู้แจ้งคือแห่ง
ตลอดบทคือพระนิพพานอันไม่เศร้าโศก. บทนี้ ชื่อว่าอันข้าพระองค์
ทั้งหลายไม่ได้เคยพบเห็น ล่วงเลยไปหลายหมื่นกับ.

บทว่า **ยฺวหา ฐมฺมํ กเวสนฺตุโต** ความว่า ข้าพระองค์ใด เมื่อ
แสวงหา คือเสาะหาธรรมคือสันติบท จึงท่องเที่ยวไป คือวนเวียนไปใน
ท่าที่ผิด คือทำอันน่าเกลียด ได้แก่ทำอันควรตำหนิ. บทว่า **โส เม อตุโถ**
อนุปฺปตุโต ความว่า ประโยชน์ที่ควรแสวงหาอันข้าพระองค์ถึงแล้วโดย
ลำดับ คือถึงพร้อมแล้ว ก็บัดนี้เป็นกาลที่ข้าพระองค์ไม่ประมาท คือ
เป็นผู้ไม่ประมาท.

อธิบายว่า ข้าพระองค์อันพระอัสสชิเถระให้ยินดีแล้ว คือทำความ
โสมนัสให้แล้ว ถึงคือบรรลุนิพพานอันไม่หวั่นไหวคือไม่เคลื่อนไหว
เมื่อแสวงหา คือไปหาสหาย คือโกลิตมาณพ จึงได้ไปยังอาศรมบท.

บทว่า **ทฺฐโรโตว มมํ ทิสฺสุวา** ความว่า สหายของข้าพระองค์ตำหนิยกดี
เห็นข้าพระองค์มาแต่ที่ไกลจากอาศรมบท เขาเป็นผู้สมบูรณ์ คือพร้อม
ด้วยอิริยาบถ มีการยืนและการนั่งเป็นต้น ได้กล่าว คือพูดคำที่จะกล่าว
ต่อไปข้างหน้า.

อธิบายว่า นี่แน่ะสหายผู้เจริญ ท่านเป็นผู้มีหน้าตาผ่องใส ก็เป็นผู้ประกอบด้วยหน้าและตาผ่องใส ก็องดงาม ได้แก่โชติช่วง. รวากะว่า ความเป็นมุนีที่ท่านเห็นได้คือปรากฏแก่ท่าน. ท่านถึงความเป็นอย่างนี้ ได้บรรลุอมตนิพพานแล้ว ข้าพเจ้าขอถามท่านว่า ท่านได้บรรลุบทคือพระนิพพานอันไม่จุติแลหรือ.

บทว่า **สุภานุรูปโ आयาสิ** ความว่า ท่านเป็นผู้สมควรแก่ความงาม ก็อรรถะอันผ่องใสมาแล้ว. ด้วยบทว่า **อาเนลขการิตโต วिय** นี้ โกลิตมาณพถามว่า นี่แน่ะท่านผู้ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปแล้ว ท่านเป็นเหมือนผู้ฝึกมาแล้ว คือเหมือนได้ศึกษามาอย่างดีถึง ๓ เดือน เหมือนช้างถูกแทงด้วยหอกซัดเป็นต้นก็ไม่หวั่นไหว ผู้มีการฝึกอันฝึกแล้ว คือมีสิกขาอันได้ศึกษาแล้ว เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วในบท คือพระนิพพาน.

อุปติสสมานพถุกโกลิตมาณพถนัถาม จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อมตมยา** ดังนี้. คำนี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **อปริยลิตตสกุปโป** ความว่า ผู้มีความดำริยังไม่ถึงที่สุด แห่งความปรารถนาที่ปรารถนาไว้ว่า เราพึงเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต. เราท่องเที่ยว คือหมุนไปรอบๆ ในทำอันผิด คือในทางที่ไม่ควรไป. อธิบายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คือข้าแต่พระโคตมผู้เจริญที่สุดในโลก เพราะอาศัยคือเพราะได้บรรลุทัสสนะของพระองค์ ความดำริของข้าพระองค์ คือความปรารถนาของข้าพระองค์จึงเต็มแล้ว คือบริบูรณ์แล้ว ด้วยการบรรลุอรหัตมรรค คือด้วยการบรรลุสาวกบารมีญาณ. บทว่า **ปจวิย ปติฏฺฐาย** ความว่า ต้นไม้ที่เกิดบนแผ่นดิน ย่อมบานคือแย้มบานในสมัย คือในฤดูเหมันต์, กลิ่นทิพย์

คือกลิ่นหอมย่อมฟุ้ง คือฟุ้งตกลงไป ย่อมยังสัตว์ทั้งปวง คือยังเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงให้ยินดี คือกระทำให้ประกอบด้วยโสมนัส ฉันทใจ.

ในบทว่า **ตถวาหิ มหาวีร** เชื่อมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรใหญ่ คือผู้มีพระโอรสในศากยตระกูลเป็นมหาบรโหฬาร ข้าพระองค์ตั้งอยู่เฉพะแล้ว ในศาสนาของพระองค์ จึงหาชื่อแสวงหาสมัย คือกาลเพื่อจะบาน คือเพื่อแย้มบานด้วยอรหัตมรรคญาณ ฉันทนั้นเหมือนกัน.

บทว่า **วิมุตติปุป્ผิ** ความว่า ชื่อว่าวิมุตติ เพราะพ้นหรือหลุดพ้น, หายอยู่ คือแสวงหาดอกไม้ กล่าวคืออรหัตผลวิมุตติ อันเป็นที่พ้นจากภพสังสารนั้น คือการท่องเที่ยว คือการไปในภพมีกามภพเป็นต้น ชื่อว่าภวสังสาระ, การพ้นจากภวสังขาระนั้น ชื่อว่าภวสังสารโมจนะ. บทว่า **วิมุตติปุป્ผลาเกน** ความว่า ชื่อว่าวิมุตติ เพราะหลุดพ้น อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวิมุตติ เพราะเป็นเครื่องหลุดพ้นแห่งบุคคลผู้มีบุญสมภารอันทำไว้แล้ว คืออัครผล ได้แก่พระอรหัตผล. ชื่อว่า **ปุป્ผิ** ดอกไม้ เพราะเป็นเครื่องบานคือแย้มบานแห่งเวไนย. ดอกไม้คือวิมุตติ ชื่อว่าวิมุตติปุป્พะ. การได้ ชื่อว่าลาภะ, การได้ดอกไม้คือวิมุตติ ชื่อว่าวิมุตติปุป્ผลาภะ, ข้าพระองค์ยังสัตว์ทั้งปวง คือเหล่าสรรพสัตว์ให้ยินดี คือให้ถึงความโสมนัส ด้วยการได้ดอกไม้คือวิมุตติ ได้แก่ด้วยการบรรลุนั้น.

ในบทว่า **ยวตา พุทธเขตตมฺหิ** ดังนี้เป็นต้น เชื่อมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุ คือมีจักขุด้วยจักขุ ๕. อาณา คืออาณาภาพแห่งพระปริตรมีรัตนสูตรเป็นต้น ย่อมเป็นไปในที่ประมาณเท่าใดในพุทธเขต กล่าวคือในที่แสนโกฏิจักรวาลมีประมาณเท่านั้น เว้นพระมหามุนี คือเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่เหลือ ใคร ๆ อื่นผู้จะเหมือน

คือเสมอด้วยปัญญาแห่งบุตรของพระองค์ คือข้าพระองค์ผู้เป็นบุตรของ
พระองค์ย่อมไม่มี. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

บทว่า ปฏิปนฺหา เป็นต้น ความว่า พระอริยภิกษุทั้ง ๘ เหล่านี้
คือท่านผู้พร้อมด้วยมรรค ๔ ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล คือตั้งอยู่ในอรหัต-
ผล และพระเสขะผู้พร้อมด้วยผล คือท่านผู้ประกอบด้วยผลทั้ง ๓
เบื้องต่ำ หวังคือแสวงหาประโยชน์อันสูงสุด คือพระนิพพาน แวดล้อม
พระองค์ผู้มีปัญญา คือเสวนา คบหา เข้าไปนั่งใกล้อยู่ทุกเมื่อ คือตลอด
กาลทั้งปวง.

เป็นผู้ฉลาด คือเฉลียวฉลาดในสติปัญญา ๔ กล่าวคือ กายานุปีตสนา
เวทนานุปีตสนา จิตตานุปีตสนา และธัมมานุปีตสนา ยินดีติดแน่นใน
การอบรม คือการเจริญโพชฌงค์ทั้ง ๗ มีสติสัมโพชฌงค์ เป็นต้น.

พระองค์ย่อมงดงามเหมือนอุสุราชา คือเหมือนราชาแห่งดาวคือ
พระจันทร์.

ชื่อว่า ฐณฺเฐ เพราะทรงต้นไม้ ภูเขา รัตนะ และสัตว์ เป็นต้น.
ต้นไม้ทั้งหลาย ชื่อว่า ฐณฺเฐรุหา เพราะงอกขึ้นคือเกิด, และเจริญบน
ฐณฺเฐ. ต้นไม้ทั้งหลายตั้งอยู่บนปฐพี ย่อมงอกและย่อมเจริญ คือย่อมถึง
ความเจริญงอกงาม ชื่อว่าย่อมถึงความไพบูลย์ คือความบริบูรณ์, ต้นไม้
เหล่านั้นย่อมแสดงผล คือย่อมทรงผลโดยลำดับ.

เมื่อจะสรรเสริญเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
สินฺธุ สรฺสฺสตี ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำนั้นต่อไป. แม่น้ำชื่อว่าสินธุวาที แม่น้ำชื่อว่า
สรฺสฺสตี แม่น้ำชื่อนันนทียะ แม่น้ำชื่อว่าจันทกาคา แม่น้ำชื่อว่าคงคา แม่น้ำ

ชื่อว่าขมุณา แม่น้ำชื่อว่าสรภู และแม่น้ำชื่อว่ามหิ. สาครเท่านั้น คือ มหาสมุทรเท่านั้นย่อมรับ คือรับเอา ได้แก่ทรงไว้ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้ซึ่งไหล ไปคือกำลังไปอยู่. ในกาลนั้น แม่น้ำทั้งหมดเหล่านั้นย่อมละคือทิ้งชื่อเดิม ได้แก่ชื่อและบัญญัติโวหารเดิมมีแม่น้ำสินธุวาทีเป็นต้น ย่อมรู้ คือย่อม ปรากฏชื่อว่า สาคร เท่านั้น ฉนฺได. วรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ คือตระกูลทั้ง ๔ คือกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ก็ฉนฺนนั้นเหมือนกัน พากัน บวชนในสำนักของพระองค์ คือในสำนักได้แก่ในที่ใกล้พระองค์ ทรง บาตรและผ้ากาสายจีวรบำเรออยู่ ย่อมละคือย่อมสละชื่อเดิม คือบัญญัติ โวหารอันมีชื่อว่ากษัตริย์เป็นต้น ฟังรู้กัน คือเป็นผู้ปรากฏว่าพุทธบุตร คือว่าพุทธโอรส.

พระจันทร์ คือดวงจันทร์ชื่อว่าปราศจากมลทิน คือมีมลทินไป ปราศแล้ว ได้แก่ไม่มีมลทิน เพราะปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ๕ ประการ คือหมอก น้ำค้าง ธุลี ควัน และราหู โคจรไปอยู่ในอากาศธาตุ คือ ท้องฟ้า ย่ำยีหมุ่นดาวทั้งหมดด้วยรัศมี ไพโรจน์ คือสว่างจ้าอยู่ในโลก ฉนฺได พระองค์ก็ฉนฺนนั้นเหมือนกัน ฯลฯ.

บัวขาวและบัวเผื่อนเกิดในน้ำ คือเจริญในน้ำมีมากมาย คือล่วง พันการนับ ไม่เปื้อนคือไม่ติดด้วยน้ำ เปือกตมและโคลน ฉนฺได สัตว์ เป็นอันมาก คือสัตว์ไม่มีประมาณ ก็ฉนฺนนั้นเหมือนกัน เกิดคือเจริญอยู่ใน โลก อันราคะและโทสะเบียดเบียน คือผูกพันไว้ ย่อมงอกงาม เหมือน โคมูตงอกงาม คือเกิดในเปือกตมฉะนั้น. ปทุม ชื่อว่า เกสร.

บทว่า รมมก มาเส ได้แก่ ในเดือน ๑๒ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า ในวันเพ็ญแห่งเดือนทั้ง ๔ อันเป็นที่บานแห่งดอกโกมุท. เชื่อมความว่า

ดอกไม้เป็นอันมากเกิดในน้ำ ได้แก่ดอกปทุมเป็นต้นย่อมบาน คือแย้ม
ขยาย ดอกไม้ที่เกิดในน้ำ ย่อมล่วงเลยเดือนนั้น คือเดือน ๑๒ นั้น
ไปไม่ได้. บทว่า สมโย ปุปฺผนาย โส ความว่า เดือน ๑๒ นั้นเป็น
สมัยคือเวลาแห่งการบาน คือแย้มบาน. ดอกไม้ทั้งหลายย่อมบาน ฉนฺได
ข้าแต่พระศากยบุตร พระองค์ทรงเป็นผู้บาน คือแย้มบานแล้ว ฉนฺนิน
เหมือนกัน. บทว่า ปุปฺผิต เต วิมุตฺตียา ความว่า ภิกษุทั้งหลายผู้เป็น
ศิษย์ของพระองค์ กระทำบุญสมภารไว้แล้ว เป็นผู้บานแล้ว คือเป็นผู้
แย้มบานแล้วด้วยวิมุตติ คือด้วยญาณในอรหัตผล. อธิบายว่า ปทุมที่เกิด
ในน้ำ ย่อมไม่ล่วงพ้นเวลาที่บาน ฉนฺได สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่ล่วงเลย คือ
ไม่ล่วงพ้นคำสอนคือโอวาทานุสาสนีของพระองค์ ฉนฺนิน.

บทว่า ยถาปี เสโถ หิมวา ได้แก่ ภูเขาล้วนแล้วด้วยหินชื่อว่า
หิมวันต์. ภูเขาหิมวันต์นั้น มีโอสถ คือมีโอสถสำหรับสัตว์ทั้งปวง คือ
สำหรับสัตว์ผู้ป่วยไข้ทั้งหมด เป็นที่อยู่ คือเป็นบ้านเรือนของเหล่าภาค
อสุร และเทวดาทั้งปวงฉนฺได ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระองค์ก็ฉนฺนิน
เหมือนกัน ทรงเป็นประจักษ์โอสถ เพราะทรงปลดปล่อยสัตว์ทั้งปวงให้
พ้นจากชรา พยาธิ และมรณะเป็นต้น. เชื่อมความว่า ภูเขาหิมวันต์นั้น
เป็นที่อยู่ของพวกภาคเป็นต้น ฉนฺได สัตว์ทั้งหลายผู้ถึง คือผู้บรรลุความ
เต็มเปี่ยม คือที่สุดแห่งวิชา ๓ อภิญญา ๖ และอิทธิฤทธิ์ ก็ย่อมอาศัย
พระองค์อยู่ ฉนฺนิน. นัยที่คาถาทั้งหลายเนื่องสัมพันธ์กันด้วยอุปมาและ
อุปไมย ในหนหลังหรือในเบื้องหน้า บัณฑิตพึงเข้าใจได้ดีทีเดียว.

ในคำว่า อาสยานุสยฺ ฌตฺวานี อธิบายคือจรียา ชื่อว่า อาสยะ,
กิเลสอย่างแรงกล้า ชื่อว่า อนุสยะ. อธิบายว่า ทรงทราบอริยาธิและ

อนุสัยคือความเป็นของกิเลส โดยนัยมีอาทิว่า ผู้นี้เป็นราคะจริต ผู้นี้เป็น โทสะจริต ผู้นี้เป็นโมหะจริต. บทว่า อินุทริยานัม พลาพลี ความว่า ทรง รัอินุทริย์ ๕ มีสังขินทริย์เป็นต้นมีกำลังและไม่มีกำลังอย่างนี้ว่า มีอินทริย์ แก่กล้า มีอินทริย์อ่อน มีอาการดี มีอาการไม่ดี ให้อุรู้ได้ง่าย ให้อุรู้ได้ ยาก. บทว่า ภพพาทพเพ วิทิตฺวาน ความว่า ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้เจริญ พระองค์ทรงรู้แจ้ง คือทรงทำให้ประจักษ์ว่า บุคคลนี้ควร คือสามารถ บุคคลนี้ไม่ควรเพื่อรู้แจ้งธรรมที่เราแสดงแล้ว จึงทรงบันลือ คือทรง กระทำจักรวาลทั้งสิ้นให้มีการบันลือเป็นอย่างเดียวกัน ด้วยการบันลืออัน ไม่หวาดกลัว ด้วยการบันลือดุจสีหะในการแสดงธรรม เหมือนมхамฆ อันตั้งขึ้นในทวีปทั้ง ๔ บันลืออยู่ละนั้น.

บทว่า จกุกวาพปริยนฺตา ความว่า บริษัทพึงนั่งเต็มห้องจักรวาล โดยรอบ. พวกเขานั่งอยู่อย่างนั้น มีทิวทัศน์ต่าง ๆ กัน คือมีการถือทัสสนะ มิใช่น้อย กล่าวต่าง ๆ กัน เกิดแคลงใจ วิวาทกันอยู่ เพื่อจะตัดความ สงสัย คือเพื่อต้องการจะตัดความรู้ผิดของพวกเขา พระองค์ผู้เป็นมุณี ทรงฉลาดในข้ออุปมา คือทรงมีความชำนาญในอุปมาอุปไมย ทรงทราบจิต คือทรงทราบการเที่ยวไปแห่งจิตของสัตว์ทั้งปวง ตรัสปัญหาเดียวเท่านั้น ก็ตัดความเคลือบแคลงสงสัยของสัตว์ทั้งหลายผู้นั่งอยู่ในห้องแห่งจักรวาล ทั้งสิ้นเสียได้ คือทรงกระทำให้หมดความสงสัย โดยการตรัสปัญหาเดียว เท่านั้น.

บทว่า อุปทิสสทิสเสหฺว นี้ มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า อุปทิสะ เพราะเขาเห็นกัน คือเป็นของปรากฏอยู่บนน้ำ ได้แก่พวกจอกแหน. ผู้เช่นกับพวกจอกแหน ชื่อว่า อุปทิสสทิสสา ได้แก่ พวกมนุษย์. เหมือน

อย่างว่า อุปติสะ คือจอกแหนทั้งหลาย ทำน้ำไม่ให้ปรากฏ แผลตั้งอยู่บนน้ำนั้น ฉันไค พสุธา คือแผ่นดิน ก็ฉันนั้น ฟังเต็มด้วยพวกมนุษย์ ผู้เช้นกับจอกแหนนั่นแหละ ผู้ยื่นแผลติด ๆ กันไป. มนุษย์ทั้งหมดนั้น ยืนเต็มปฐพี ประนมอัญชลี คือประคองอัญชลีไว้บนศีรษะ ฟังประกาศคุณพระโลกนายก คือฟังกล่าวคุณของพระพุทธเจ้าผู้โลกนายก.

หรือว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหมดนั้นประกาศอยู่ คือแม้จะกล่าวพระคุณอยู่ตลอดกาล คือตลอดกาลทั้งสิ้น ก็จะมีประกาศด้วยพระคุณต่าง ๆ คือด้วยพระคุณมีประการต่าง ๆ แม้ถึงอย่างนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหมดนั้น ก็จะไม่ฟังถึง คือจะไม่ถึงพร้อม คือจะไม่อาจเพื่อบรรณประมาณ คือเพื่อจะกล่าวประมาณพระคุณได้. พระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าประมาณไม่ได้ คือมีพระคุณสิ้นเหลือ จนนับประมาณไม่ได้. ท่านแสดงความเป็นผู้มีพระคุณยิ่งใหญ่ด้วยคำว่า **อปฺปเมยฺโย** นี้.

อธิบายในคถาเห็นว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะแล้ว คือผู้ทรงชนะกิเลส เป็นผู้อันเราประกาศ คือชมเชยแล้ว ด้วยเรี่ยวแรงของตน คือด้วยกำลังของตน โดยอุปมา อุปไมย ในหนหลัง ฉันไค เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงประกาศอยู่โกฏิกัปปกัตี ร้อยโกฏิกัปปกัตี ก็จะมีประกาศ คือฟังกล่าว ฉันนั้นเหมือนกัน.

เพื่อจะแสดงพระคุณทั้งหลายหาประมาณมิได้ ซ้ำอีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สเจ หิ โกจิ เทโว วา** ดังนี้. บทว่า **ปุริตฺตํ ปริกทฺตเมยฺย** ความว่า บุคคลใดจะฟังชักนำอันเต็มในมหาสมุทรรอบทุกด้าน บุคคลนั้นฟังได้ คือฟังถึงความคับแคบ คือความทุกข์เท่านั้น.

บทว่า **วตุตฺตมิ ชินฺสาสนํ** ความว่า เราย่อมประพศติปฏิบัติ คือ

รักษาพระไตรปิฎกทั้งสิ้นอันพระชินเจ้าตรัสแล้ว. บทว่า **ธมฺมเสนาปติ** ความว่า ชื่อว่าเป็นธรรมเสนาบดี เพราะเป็นใหญ่ คือเป็นประธานในบริษัทกล่าวคือบริษัท ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยธรรม คือด้วยปัญญา. อธิบายว่า ในศาสนาของพระศากยบุตร คือของพระผู้มีพระภาคเจ้า เราจะรักษาพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นในวันนี้ คือในกาลที่กำลังเป็นไปอยู่นี้ เหมือนเชษฐโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น.

เมื่อจะแสดงความหมั่นเวียนไปในสงสารของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า โย โภจิ มนุโฆ ภาริ ดังนี้. เชื่อมความในคำนี้ว่า มนุษย์คนใดคนหนึ่งพึงวางภาระ คือภาระบนศีรษะไว้บนกระหม่อม คือบนศีรษะแล้ว ทวนไว้ คือพึงนำไป มนุษย์นั้นพึงมีความลำบากเพราะภาระนั้น คือพึงเป็นผู้ถูกภาระนั้นเบียดเบียน ครอบงำอยู่ทุกเมื่อ คือตลอดกาล. ภาระ ได้แก่ภาระที่แบก เราแบกไว้แล้ว คือแบกไว้มากยิ่งนัก. เราถูกไฟ ๓ กอง กล่าวคือไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ เผลออยู่อย่างนั้น คือโดยประการนั้น แบกคือเป็นทุกข์ด้วยภาระคือภพ ได้แก่ภาระคือการเข้าถึงภพสงสาร เหมือนถอนถูเขา คือเหมือนถอนคือยกเขมามาบรรจุบรรพตขึ้นวางไว้บนศีรษะ ท่องเที่ยวคือหมุนไปรอบ ๆ ในภพทั้งหลาย.

บทว่า **โอรุปีโต จ เม ภาริ** ความว่า บัดนี้ เราปลงคือวางภาระคือภพนั้น ตั้งแต่เวลาที่บวชแล้ว. บทว่า **ภวา อุกฺขมาภฺฐิตา มยา** ความว่า ภพใหม่ทุกภพเรากำจัดแล้ว. **กรณียะ** คือกรรมในการกำจัดกิเลสโดยลำดับ มรรคที่จะต้องกระทำอันใด มีอยู่ในศาสนาของพระศากยบุตร คือพระผู้มีพระภาคเจ้า **กรณียะ** ทั้งหมดนั้นเราทำเสร็จแล้ว.

เมื่อจะแสดงความวิเศษของตนอีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ยาวตา**

พุทธเชตุมหิ ดังนี้. ในคำนั้น ท่านแสดงว่า ในพุทธเชต กล่าวคือ หมั่นจักรวาลมีกำหนดเพียงใด ก็มีประมาณเท่าใด เว้นพระสากยะ ผู้ประเสริฐ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญที่สุดในสากยตระกูล บรรดา สัตว์ที่เหลือทั้งหลาย สัตว์แม้ไร ๆ ผู้เสมอเราด้วยปัญญาย่อมไม่มี. ด้วย เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เราเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ไม่มีใครเหมือนเรา ดังนี้.

เมื่อจะแสดงอานุภาพของตนอีก จึงกล่าวคำ **สมาธิมหิ** ดังนี้ เป็นต้น. คำนั้นเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **ฉานวิโมกฺขานจิปปปฏิลาภิ** ความว่า เป็นผู้ปล้นได้ฉาน มีปฐมฉานเป็นต้น และวิโมกข์อันเป็นโลกุตระ ๘ อันถึงการนับว่า วิโมกข์ เพราะพ้นจากโลก ชื่อว่าย่อมบรรลุได้เร็ว.

เมื่อจะประกาศความที่ตนแม้มีอานุภาพมากอย่างนั้น ก็เป็นผู้มีความ นับถือมาก ด้วยความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคำมี อาทิวา **อุทฺตวิโสว** ดังนี้. ในคำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้. บัดนี้ เราเป็นผู้มีความหยิ่งด้วยมานะอันวางลงแล้ว คือเป็นผู้มีความหยิ่งด้วยมานะ มีความเมาเพราะโคตรเป็นต้นอันทิ้งเสียแล้ว เหมือนงูถูกถอนพิษเสียแล้ว คือมีพิษกล้าอันเพิกทิ้งแล้ว (และ) เหมือนโคเขาขาด คือถูกตัดเขาเสีย แล้ว ย่อมเข้าไป คือเข้าถึงคณะคือสำนักสงฆ์ ด้วยความเคารพหนัก คือด้วยความนับถือมากด้วยความเต็มใจ.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศความใหญ่แห่งปัญญาของตน จึงกล่าวคำมี อาทิวา **ยทฺธิปฺนิ** ดังนี้. อธิบายว่า ปัญญาใหญ่ของเราเห็นปานนี้เป็นของ ไม่มีรูปร่าง ถ้าจะพึงมีรูปร่าง ในกาลนั้น ปัญญาของเราก็จะสม ก็จะ

เสมอกับพระเจ้าแผ่นดิน คือพระราชผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน. ครั้นแสดงความเป็นใหญ่แห่งปัญญาของตนอย่างนี้แล้ว แต่นั้น ได้ระลึกถึงบุพกรรมด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อโนมทสฺสตี** ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า ความเป็นใหญ่แห่งปัญญาของเรา นี้ เป็นผลแห่งการสรรเสริญญาณอันเรากระทำแล้วแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทสฺสตี.

ก็ **จักก ศัพท์** ในคำว่า **ปวตฺตติ ฌมฺมจกฺกํ** นี้ ย่อมเป็นไปในอรรถว่า พาหนะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **จตุจกฺกยานํ ยานมิลลือ ๔ ลือ.**

เป็นไปในอรรถว่า **เทศนา** เช่นในประโยคที่ว่า **ปวตฺตติเต จ ปน ภควตา ฌมฺมจกฺเก** ก็แหละ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศจักรคือธรรม.

เป็นไปในอรรถว่า **บุญกิริยาวัตถุ** คือทานมัย เช่นในประโยคมีอาทิว่า **จยังฺจกรคือทานให้เป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง.**

เป็นไปในอรรถว่า **อิริยาบถ** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **ย่อมยังจักรคืออิริยาบถให้เป็นไปตลอดวันและคืน.**

เป็นไปในอรรถว่า **จักรจรด** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **จักรย่อมหมุนอยู่บนกระหม่อมของคนผู้ถูกความอยากครอบงำ.**

เป็นไปในอรรถว่า **จักรรัตนะ** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นไปด้วยอานุภาพแห่งจักร.**

ก็ในที่นี้ **จักก ศัพท์** นี้ย่อมเป็นไปใน **เทศนา**. เชื่อมความว่า เราประกาศตาม คือประกาศไปตามได้โดยชอบ คือโดยไม่ผิดแผก ได้แก่แสดง คือกระทำการแสดงพระธรรมจักร กล่าวคือพระไตรปิฎก อันพระศาสดายุตฺตร คือพระโคตมสัมพุทธเจ้าผู้คงที่ คือผู้ประกอบด้วยตาทิคุณ

ทรงประกาศ คือทรงแสดงไว้แล้ว. การประกาศตาม คือการแสดงภาพ ไปตามพระธรรมจักรที่ทรงแสดงแล้วนี้ เป็นผลของการสรรเสริญพระ- ญาณที่เรากระทำแล้วแก่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน.

แต่นั้น เมื่อจะแสดงผลแห่งบุญ มีสัพปุริสุปนิตสยะ และโยนิโส- มนสิการะเป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า มา เม กทาจิ ปาปิจฺโญ ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า บุคคลผู้มีความปรารถนาลามก คือผู้ประกอบ ด้วยความอยากอันลามก ได้แก่มีปกติประพฤติกามก ผู้เกียจคร้านในการ กระทำวัตรปฏิบัติ ในการขึ้นและการนั่งเป็นต้น ผู้มีความเพียรเลวในการ เจริญฌาน สมาธิและมรรคเป็นต้น ชื่อว่าผู้มีสุตะน้อย เพราะเว้นจาก กันธธุระและวิปีสสนาธุระ และชื่อว่าผู้ไม่มีอาจาระ เพราะเว้นจากอาจาระ ในอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น จงอย่าได้มาร่วมคือสมาคมกับเรา ในที่ ไหน ๆ ในกาลไร ๆ เลย.

บทว่า พหุสุสุโต ได้แก่ บุคคลผู้เป็นพหุสุต ๒ อย่าง ด้วยอำนาจ ปริยัติและปฏิบัติ. บทว่า เมธาวิ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยเมธาคือปัญญา. บทว่า สีเลสุ สุตมาหิโต ความว่า ตั้งมั่นแล้ว คือมีจิตตั้งมั่นแล้วใน ปาริสุทธิศีล ๔ ศีลอันสัมปยุตด้วยมรรคและอุโบสถศีลมีองค์ ๘ เป็นต้น. บทว่า เจโตสมถานุยุตุโต ได้แก่ บุคคลผู้ประกอบเอกภาพแห่งจิต. อธิบายว่า บุคคลเห็นปานนี้ จงตั้งอยู่บนกระหม่อมโดยแท้ คือจงตั้งอยู่ แม้นบนศิรยะอันเป็นกระหม่อมของเรา.

พระสารีบุตรเถระครั้งกล่าวผลานิสงส์ที่ตนได้แล้ว เมื่อจะชักชวน คนอื่นในชื่อนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ต โว วทามิ ภทฺทหนฺเต ดังนี้. คำนั้นเข้าใจดีแล้วทั้งนั้น.

บทว่า ยมห์ ความว่า พระอัสสชิเถระใด เราเห็นครั้งแรกคือ เบื้องต้น ได้เป็นผู้ปราศจากมลทิน คือเว้นจากมลทิน เพราะละกิเลสทั้งหลายมีสักกายทิฏฐิเป็นต้น โดยการได้โศคาปัดติมรรค พระอัสสชิเถระนั้นเป็นอาจารย์เรา คือเป็นผู้ให้ตำหนียกโลกุตรธรรม. เราได้เป็นธรรมเสนาบดีในวันนี้ เพราะการได้ฟัง คือเพราะการปราศสอนของพระอัสสชิเถระนั้น. เราถึงความเต็มเปี่ยม คือถึงที่สุดในที่ทั้งปวง คือในคุณทั้งปวง เป็นผู้ไม่มีอาสวะคือไม่มีกิเลสอยู่.

เมื่อจะแสดงความสามารถในอาจารย์ของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า โย เม อจริโย ดังนี้. เชื่อมความว่า พระเถระใดชื่อว่าอัสสชิ ผู้เป็นสาวกของพระศาสดา ได้เป็นอาจารย์ของเรา พระเถระนั้นย่อมอยู่ในทิศใด คือในทิศภาคใด เราทำทิศภาคนั้นไว้เหนือศีรษะเรา คือเหนือส่วนเบื้องบนแห่งศีรษะ.

แต่นั้น เมื่อจะแสดงถึงความที่คนเป็นผู้ได้ฐานันดร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า นม กम्म ดังนี้. เชื่อมความว่า พระโคตมคือพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นศากยะผู้ประเสริฐ คือผู้เป็นเหตุของศากยตระกูล ทรงระลึกคือทรงทราบกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อนของเรา ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งอันเลิศ คือตำแหน่งพระอัครสาวก.

ปฎิสัมภิตา ๔ เหล่านี้ คืออรรถปฎิสัมภิตา ธรรมปฎิสัมภิตา นิรุตติปฎิสัมภิตา ปฎิภาณปฎิสัมภิตา และความแตกต่างแห่งปฎิสัมภิตา เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในปฎิสัมภิตามรรค วิโมกข์ ๘ ว่าด้วยมรรค ๔ และผล ๔ หรือว่าด้วยรูปฌานและอรูปรฌาน ได้แก่ธรรมเครื่องหลุดพ้น

จากสงสาร และอภิญญา ๖ มีอิทธิวิธการแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ เป็นต้น
เรากระทำให้แจ้งแล้ว คือกระทำให้ประจักษ์แล้ว. บทว่า **กตํ พุทฺธสุต**
ตาสัน ความว่า การพร่ำสอน ได้แก่คำสั่งสอน กล่าวคือโอวาทของ
พระพุทธเจ้า เราทำเสร็จแล้ว คือให้สำเร็จแล้วด้วยอรหัตมรรคญาณ.

ศัพท์ว่า **อิตฺถํ** ในคำว่า **อิตฺถํ สุทํ** นี้ เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่า
ชี้แจง อธิบายว่า โดยประการนี้. ด้วยคำนั้น ท่านบ่งถึงอุปทานของ
พระสารีบุตรทั้งสิ้น. ศัพท์ว่า **สุทํ** เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่า ทำบทให้เต็ม.
บทว่า **อายุสุม** เป็นคำเรียกด้วยความเคารพหนัก. บทว่า **สาริปุตุโต**
ได้แก่ พระเถระที่เขาตั้งชื่อตามนามของมารดา. บทว่า **อิมา คาลาโย**
ความว่า ได้ภายิต คือกล่าวคาถาว่าด้วยอุปทานของพระสารีบุตรเถระ
ทั้งหมดเหล่านี้. **อิติ** ศัพท์ เป็นนิบาตลงในอรรถว่า จบบริบูรณ์ อธิบายว่า
อุปทานของพระสารีบุตรทั้งหมดจบแล้ว.

จบพรรณนาสาริปุตตเถราปทาน

มหาโมคคัลลานเถรอปทานที่ ๔ (๒)

ว่าด้วยบุพจริยาของพระมหาโมคคัลลานะ

[๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอินมทัสสี ผู้ประเสริฐสุดในโลก เป็นนระผู้่องอาจ อันหมู่เทพแวดล้อมประทับอยู่ ณ ประเทศหิมวันต์.

เวลานั้น เราเป็นนาคราชมีนามว่า วรุณ แปลงรูปอันน่าใคร่ได้ต่าง ๆ อาศัยอยู่ในทะเลใหญ่.

เราละหมุ่นาคซึ่งเป็นบริวารทั้งสิ้น มาตั้งวงดนตรี ในกาลนั้น หมุ่นางนาคแวดล้อมพระสัมพุทธเจ้าประโคมดนตรีอยู่.

เมื่อดนตรีของมนุษย์และนาคประโคมอยู่ ดนตรีของเทวดาก็ประโคมอยู่ ฝ่ายพระพุทธเจ้าได้ทรงสดับเสียงดนตรีของทั้งสองฝ่ายทรงตื่นบรรทม.

เรานิมนต์พระสัมพุทธเจ้า ให้เสด็จเข้าไปยังภพของเรา เราปูลาดอาสนะแล้วกราบทูลเวลาเสวยพระกระยาหาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้นำกของโลก อันพระจีณาสพหนึ่งพันแวดล้อม ทรงยังทิศทุกทิศให้สว่างไสว เสด็จมายังภพของเรา.

เวลานั้น เราอังคาสพระมหาวิรเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเทวดาเป็นนระผู้่องอาจผู้เสด็จเข้ามา พร้อมกับภิกษุสงฆ์ให้อิมหน้าด้วยข้าวและน้ำ.

พระมหาวิรเจ้าผู้เป็นสยัมภูอัครบุคคล ทรงอนุโมทนาแล้ว

ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดได้บูชาพระสงฆ์และได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นนายก
ของโลก ด้วยจิตอันเลื่อมใส ผู้นั้นจักไปสู่เทวโลก.

จักเสวยเทวราชสมบัติ ๗๗ ครั้ง จักเสวยราชสมบัติใน
แผ่นดิน ครอบครองพสุธา ๑๐๘ ครั้ง

และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๕ ครั้ง โภคทรัพย์นับไม่
ถ้วน จักเกิดแก่ผู้นั้นในทันทีทันใด.

ในกัปที่นับไม่ถ้วนแต่กัปนี้ พระศาสดาพระนามว่าโคตมะ
โดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จ
อุบัติขึ้นในโลก.

ผู้นั้นเคลื่อนจากนรกแล้ว จักถึงความเป็นมนุษย์ จักเป็น
เผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ นามว่า โกลิตะ โดยนาม.

ภายหลังอันกุศลมูลตัดเคืองแล้ว เขาจักบวช. จักได้เป็น
พระสาวกที่สองของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าโคตม.

จักปรารถนาความเพียร มีจิตอันส่งไปในพระนิพพาน ถึงที่
สุดแห่งฤทธิ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะ
นิพพาน.

(เมื่อก่อน) เราอาศัยมิตรผู้ลามก ตกอยู่ในอำนาจาม-
ราคะ มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ได้ฆ่าทั้งมารดาและบิดา.

เราเข้าถึงกำเนิดอันเป็นนรกหรือมนุษย์อันพรั่งพร้อมด้วย
กรรมลามก ยังต้องศิโรษะแตกตาย.

นี่เป็นกรรมครั้งหลังสุดของเรา ภพครั้งสุดท้ายยังเป็นไป
อยู่ กรรมเช่นนี้จักมีแก่เราในเวลาใกล้จะตายแม้ในที่นี้.

เราหมั่นประกอบวิเวก ยินดีในสมาธิภาวนา กำหนดรู้
อาสวะทั้งปวง เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

แม้แผ่นดินอันลึกลับหาใคร ๆ กำจัดได้ยาก เราผู้ถึงที่สุด
แห่งฤทธิ พึงให้ไหวได้ด้วยนิ้วหัวแม่เท้าซ้าย.

เราไม่เห็นอสมิมานะ เราไม่มีมานะ เรากระทำความ
ยำเกรงอย่างหนักแน่นที่สุดในสามเณร.

ในกัปหาประมาณมิได้แต่กัปนี้ เราสั่งสมกรรมใดไว้ เรา
ได้บรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้นโดยลำดับ เป็นผู้บรรลุถึงธรรม
เครื่องสิ้นอาสวะแล้ว.

คุณพิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และ
อภิัญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่ ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบมหาโมคคัลลานเถรอปทาน

๒. พรรณนามหาโมคคัลลานเถรอปทาน

อปทานของ ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ มีคำเริ่มต้นว่า
อโนมทสฺสี ภควา ดังนี้ เป็นต้น.

คำมีอาทิว่า ก็พระเถระนี้ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าปางก่อนทั้งหลาย ตั้งสมบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก่วิภูฏะไว้ในภพนั้น ๆ ครั้นในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทสฺสีดังนี้ ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ.

ความพิสดารว่า จำเดิมแต่วันที่บวชแล้ว ในวันที่ ๗ พระเถระเข้าไปอาศัยบ้าน กัลลวาลคาม ในมคธรัฐ บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ เมื่อถึงมิตฺหะคือความโง่งวงครอบงำ อันพระศาสดาทรงให้สลัดใจด้วยพระดำรัสมีอาทิว่า โมคคัลลานะ ความพยายามของเธออย่าได้ไร้ผลเสียเลย เมื่อได้ฟังธาตุกรรมฐานอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรเทาความโง่งวงแล้ว ตรัสให้ฟังอยู่ ได้บรรลุมรรคทั้ง ๓ เบื้องบน โดยลำดับแห่งวิปัสสนาแล้วถึงที่สุดแห่งสาวกญาณ ในขณะแห่งผลอันเลิศคือพระอรหัตผล.

ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ครั้นได้บรรลุความเป็นทุดิยสาวกอย่างนี้แล้ว ได้ระลึกถึงบุญกรรมของตน เมื่อจะประกาศอปทานอันเป็นบุพจริยาด้วยอำนาจความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อโนมทสฺสี ภควา ดังนี้. ในคำนั้น ที่ชื่อว่าอโนมทสฺสี เพราะมีทสฺสนะคือความเห็นไม่ต่ำทราวม คือไม่เลวทราม. จริงอยู่ พระองค์มีการเห็นอันการทำความไม่อ้อมแก่คนผู้มองดูพระองค์อยู่ตลอดทั้งวัน ตลอดทั้งเดือน ตลอดทั้งปี แม้ตลอดแสนปี เพราะพระองค์เป็นผู้มีพระสรีระประดับด้วยมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอโนมทสฺสี อีกอย่าง

หนึ่ง ชื่อว่าอินมทสสี เพราะมีปกติเห็นพระนิพพานอันไม่ต่ำทรามคือไม่
เลวทราม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พระนามว่า อินมทสสี เพราะเหตุ
ทั้งหลายมีความเป็นผู้มีภาคยะคือบุญเป็นต้น. บทว่า โลกเชฏโฐ ได้แก่
เป็นใหญ่ คือเป็นประธานแห่งสัตว์โลกทั้งมวล. ชื่อว่า อาสกะ เพราะ
เป็นเช่นกับวัวผู้ ผู้ยิ่งใหญ่, ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนระทั้งหลาย ชื่อว่า นราสกะ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าอินมทสสีผู้เป็นใหญ่แห่งโลก ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนระพระ-
องค์นั้น อันหมู่แห่งเทพกระทำไว้ในเบื้องหน้า คืออันหมู่เทพทั้งหลาย
ห้อมล้อมแล้ว. เชื่อมความต่อกันไปว่า ประทับอยู่ในหิมวันตประเทศ.

อธิบายความว่า ในคราวที่ได้กระทำความปรารถนาในวาระที่สอง
เพื่อเป็นทวยสาวนั้น เราได้บังเกิดเป็นนาคราชมีนามชื่อว่าวรุณ. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ในกาลนั้น เราเป็นนาคราชมีนามชื่อว่าวรุณ
ดังนี้. บทว่า กามรูปี ได้แก่ มีปกตินิรมิตสิ่งที่ใคร่ได้ตามปรารถนา.
บทว่า วิภูพพามิ แปลว่า กระทำการแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ. บทว่า
มโหทธินิวาสหิ ความว่า ในระหว่างนาคเหล่านี้ คือมัญเชริกนาค ๑
นาคที่อยู่บนแผ่นดิน ๑ นาคที่อยู่บนภูเขา ๑ นาคที่อยู่ในแม่น้ำ ๑ นาค
ที่อยู่ในสมุทร ๑ เราเป็นนาคอยู่ในสมุทร อาศัยอยู่ อธิบายว่า สำเร็จการ
อยู่ในห้วงน้ำใหญ่คือในสมุทร.

บทว่า สจฺจณิยิ คณิ หิตฺวา ความว่า ละ คือเว้นหมู่ นาคซึ่ง
เป็นบริวารประจำ คือซึ่งเป็นบริวารของตน. บทว่า ตฺริยิ ปฏฺฐเปสฺหิ
ความว่า เราเริ่มตั้งดนตรี อธิบายว่า ให้บรรเลงดนตรี. บทว่า สมฺพทุทฺธ
ปริวารเหตุวา ความว่า ในกาลนั้น เหล่านางอัปสร คือนางนาคมาณวิกา
ทั้งหลาย แวดล้อมพระอินมทสสีสัมพทุทฺธเจ้าบรรเลงแล้ว คือขับร้องด้วย

คำอันไพเราะ บรรเลงด้วยคำพากย์เป็นต้น ได้แก่บรรเลงตามความ
เหมาะสมที่ตนมีอยู่.

บทว่า **วชฺชมานิสฺสุ ตฺริเยสฺสุ** ความว่า เมื่อคนตรีมนุษย์และคนตรี
นาคอันประกอบด้วยองค์ ๕ บรรเลงอยู่. บทว่า **เทวตฺริยานิ วชฺชยฺ**
ความว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชก็บรรเลง คือประโคมดนตรีทิพย์.
บทว่า **อุภินฺนํ สทฺทํ สุตฺวาน** ความว่า ได้ทรงฟังเสียงกลองเทวดา
และมนุษย์ทั้งสองฝ่าย. อธิบายว่า พระพุทธเจ้าแม้ผู้ทรงเสมอด้วยครูของ
โลกทั้งสามก็ทรงรู้พร้อม คือทรงทราบ ทรงสดับ.

บทว่า **นิมนฺเตตฺวาน สมฺพุทฺธํ** ความว่า นิมนต์พระสัมพุทธเจ้า
พร้อมทั้งหมู่สาวก เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ แล้วแวดล้อม. บทว่า **สภฺวานํ**
ได้แก่ เข้าไปยังนาคพิภพของตน. บทว่า **คณฺตุวา จ อาสนํ ปญฺญา-**
เปตฺวาน ความว่า ให้ปูลาด คือเตรียมที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน
กุฎี มณฑป ที่นอน และที่นั่ง. บทว่า **กาลมาโรจยิ อหํ** ความว่า เรา
กระทำวิธีเบื้องต้นอย่างนี้แล้ว ให้กราบทูล คือให้ทรงทราบเวลาที่ ได้
เวลาแล้วพระเจ้าข้า ภัตตาหารเสร็จแล้ว.

บทว่า **นจิณฺหาสวสทฺสุเสหิ** ความว่า ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น อันพระอรหันต์หนึ่งพันห้อมล้อมแล้ว เป็นนายของโลก
ทรงยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว เสด็จเข้าไป คือเสด็จถึงภพของเรา.

เมื่อจะแสดงอาการที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เสด็จเข้าไปยังภพของ
ตนแล้ว ให้เสวย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อุปวิภูจฺจํ มหาวิริ** ดังนี้. คำนั้น
เข้าใจได้ง่ายมาก.

บทว่า **โอกุทากกุลสมฺภโว** ความว่า พระศาสดาพระนามว่าโคดม
โดยพระโคตร คือโดยอำนาจพระโคตร ทรงอุบัติในราชสกุลอันมาแล้ว

โดยสืบ ๆ กันแห่งพระเจ้าโอกกากราช หรืออุบัติในราชสกุลอันปรากฏ
ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จักเกิดมีในมนุษย์โลก.

ด้วยบทว่า โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน นี้ พระศาสดาได้ทรงกระทำ
การพยากรณ์ว่านาคราชนั้นอันกุศลมูลคือบุญสมภารตักเตือน คือส่งเสริม
ในภายหลังคือภพสุดท้าย จึงบวชในพระศาสนา จักเป็นเหตุยอัครสาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม.

บทว่า อารทฺหวิริโย ได้แก่ มีความเพียรในอิริยาบถทั้งหลายมีการ
ยืนและการนั่งเป็นต้น. บทว่า ปหิตฺตฺโต แปลว่า มีจิตส่งไปแล้วใน
พระนิพพาน. บทว่า อิทธิยา ปารมี คโต ความว่า ถึง คือบรรลุถึง
ความเต็มเปี่ยม คือที่สุด ในอริยฐานฤทธิ์ วิกุพฺพนฤทธิ์ กัมมวิปากชฤทธิ์
เป็นต้น ด้วยพระดำรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโมคคัลลานะนี้เป็น
ยอดแห่งภิกษุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์. บทว่า สพฺพาสเว ความว่า กำหนดรู้
คือรู้ทั่ว ได้แก่รอบด้าน คือละธรรมคือกาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา
ทั้งหมด อันได้ชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลไป คือเป็นไปทั่ว คือรอบด้าน
เป็นผู้ไม่มีอาสวะ คือไม่มีกิเลส. บทว่า นิพฺพายิสฺสตี เชื่อมความว่า
จักนิพพานด้วยกิเลสปรินิพพานและชั้นปรินิพพาน.

พระเถระ ครั้นกล่าวถึงการพยากรณ์ที่ได้ด้วยอำนาจบุญของตนอย่าง
นี้แล้ว เมื่อจะประกาศจริยาอันลามกอีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ปาปมิตฺตฺโต-
ปนิสฺสาย ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า เข้าไปอาศัย คือกระทำปาปมิตร
คือมิตรผู้มีบาปคือผู้ลามก ให้เป็นที่อาศัย ได้แก่ เป็นผู้เกี่ยวข้องกับ
ปาปมิตรเหล่านั้น.

ในข้อนั้น มีอนุพพิทถาดังต่อไปนี้. สมัยหนึ่ง พวกเดียรถีย์

ประชุมกันปรึกษากันว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกท่านรู้ไหม เพราะเหตุไร ลากสักการะจึงบังเกิดมากมายแก่พระสมโคดม. พวกเดียรถีย์กล่าวว่า พวกเราไม่รู้ ก็ท่านเล่า ไม่รู้หรือ. พวกเดียรถีย์กล่าวว่า เออ เรารู้ ลากสักการะเกิดขึ้น เพราะอาศัยภิกขุรูปหนึ่งชื่อ โมคคัลลานะ. ด้วยว่า พระโมคคัลลานะนั้นไปยังเทวโลก ถาโมถึงกรรมที่เหล่าเทวดากระทำ แล้วกลับมาบอกแก่พวกมนุษย์ว่า พวกเขาทำกรรมชื่อนี้ จึงได้สมบัติเห็นปานนี้ และถาโมกรรมแม้ของพวกที่เกิดในนรก แล้วกลับมาบอกแก่พวกมนุษย์ว่า พวกเขาทำกรรมชื่อนี้จึงได้เสวยทุกข์เห็นปานนี้.

มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังถ้อยคำของพระมหาโมคคัลลานะแล้ว จึงนำไป เฉพาะซึ่งลากสักการะใหญ่. เดียรถีย์ทั้งหมด ได้มีฉันทะเป็นอย่างเดียวกัน ว่า ถ้าพวกเราอาจฆ่าพระโมคคัลลานะนั้น ลากสักการะนั้นจักบังเกิดแก่ พวกเรา อุบายนี้มีประโยชน์ แล้วคิดกันว่า พวกเราจักกระทำอุบาย อย่างใดอย่างหนึ่ง ฆ่าพระโมคคัลลานะนั้นเสีย จึงชักชวนพวกอุปัฏฐาก ของตน ได้กหาปณะหนึ่งพัน แล้วให้เรียกโจรนักฆ่าคนมาแล้วพูดว่า ชื่อว่าพระมหาโมคคัลลานเถระ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสมณโคดม อยู่ ณ กาศศิลาประเทศ ท่านจงไป ณ ที่นั้น แล้วฆ่าพระโมคคัลลานะ นั้นเสีย ครั้นกล่าวแล้วได้ให้กหาปณะหนึ่งพันนั้นแก่โจรเหล่านั้น.

พวกโจรรับคำเพราะได้ทรัพย์ พวกนั้นกล่าวว่า พวกเราจักฆ่าพระเถระ จึงไปล้อมสถานที่อยู่ของพระเถระนั้น. พระเถระรู้ว่าพวกโจร เหล่านั้นล้อมตนอยู่ จึงหนีออกไปทางช่องกุญแจ. พวกโจรไม่เห็นพระเถระในวันนั้น จึงพากันล้อมสถานที่อยู่ของพระเถระนั้นในวันรุ่งขึ้น. พระเถระรู้แล้วจึงทำลายมณฑลข้อฟ้าแล้วเหาะไป. เมื่อเป็นอย่างนั้น พวก

โจรเหล่านั้นจึงไม่อาจจับพระเถระทั้งในเดือนต้นและเดือนกลาง แต่เมื่อถึงเดือนหลัง พระเถระรู้ว่ากรรมที่ตนกระทำไว้ชักพามา จึงไม่หลบหนี. พวกโจรประหารพระเถระ ทบทำลายการทำกระดูกทั้งหลายให้มีขนาดเมล็ดข้าวสารเป็นประมาณ. ที่นั่น พวกโจรสำคัญพระเถระนั้นว่าตายแล้ว จึงโยนไปบนหลังพุ่มไม้แห่งหนึ่ง แล้วพากันหนีไป.

พระเถระคิดว่า เราจักเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้วทีเดียวจึงจักปรินิพพาน แล้วประสานอศฺภพด้วยเครื่องประสานคือฉนวน แล้วเหาะไปยังสำนักของพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักปรินิพพาน. พระศาสดาตรัสว่า เธอจักปรินิพพานหรือโมคคัลลานะ. พระเถระกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ.

พระศาสดา. เธอจักไปปรินิพพานที่ไหน.

พระเถระ. จะไปยังกาฬศิลาประเทศ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. โมคคัลลานะ ถ้าอย่างนั้น เธอกล่าวธรรมแก่เราแล้ว จงไปเถิด. เพราะตั้งแต่บัดนี้ไป เราจะไม่มีได้เห็นสาวกเช่นท่าน (อีกต่อไป).

พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักทำอย่างนั้น พระเจ้าข้า แล้วถวายบังคมพระศาสดา เหาะขึ้นสู่อากาศ กระทำฤทธิมีประการต่าง ๆ เหมือนพระสารีบุตรเถระ กระทำในวันปรินิพพาน แล้วกล่าวธรรม ถวายบังคมลาพระศาสดา ไปยังกาฬศิลาประเทศแล้วปรินิพพาน. เรื่องราวนี้ว่า เขาว่า พวกโจรฆ่าพระเถระดังนี้ ได้แพร่สะพัดไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงประกอบพวกจารบुरुช เพื่อให้แสวงหาพวกโจร. เมื่อโจรเหล่านั้นดื่มสุราในโรงดื่มสุราอยู่เมาเหล้า โจรคนหนึ่งประหารหลังของโจรคนหนึ่งให้ล้มลงไป. โจรคนนั้นเมื่อจะคุกคามโจรที่ประหารตนนั้น จึงกล่าวว่า แนะเจ้าคนแนะนำยาก เหตุไร เจ้าจึงประหารหลังของเราทำให้ล้มลง เฮ้ย! เจ้าโจรร้าย ก็พระมหาโมคคัลลานเถระนะ เจ้าประหารก่อนหรือ. โจรผู้ประหารกล่าวว่า ก็เจ้าไม่รู้เข้าประหารก่อนหรือ. เมื่อโจรเหล่านั้นพูดกันอยู่อย่างนี้ว่า เข้าประหาร, เข้าประหาร ดังนี้ จารบुरुชเหล่านั้นได้ฟังแล้วจึงจับโจรเหล่านั้นทั้งหมดแล้วกราบทูลพระราชามีให้ทรงทราบ. พระราชารับสั่งให้เรียกโจรเหล่านั้นมาแล้วตรัสถามว่า พวกเจ้าฆ่าพระเถระหรือ? พวกโจรกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่สมมติเทพ. พระราชา. ใครส่งพวกเจ้ามา. พวกโจร. พวกสมณะเปลือย พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้จับพวกสมณะเปลือยทั้ง ๕๐๐ คนแล้วให้ฝังในหลุมประมาณเพียงสะดือที่ท้องสนามหลวง พร้อมกับพวกโจรทั้ง ๕๐๐ คน แล้วให้เอาฟางสุ่มแล้วให้จุดไฟ. ครั้นทรงทราบว่า คนเหล่านั้นถูกเผาแล้วให้เอาไธเหล็กไธ ให้ทำคนทั้งหมดให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลายสังสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า พระมหาโมคคัลลานเถระถึงแก่ความตายไม่เหมาะสมแก่ตน. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนากันเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความตายของโมคคัลลานะ ไม่เหมาะสมแก่อัตภาพนี้เท่านั้น แต่เหมาะสมแก่กรรมที่โมคคัลลานะนั้นทำไว้ในชาติก่อน อันภิกษุ

ทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บุรพกรรมของพระเถระนั้น เป็นอย่างไร พระเจ้าข้า จึงตรัสบุรพกรรมนั้นโดยพิสดารว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีกุลบุตรคนหนึ่งในนคร พาราณสี กระทำกรณามีการซ่อมข้าวและหุงข้าวเป็นต้นด้วยตนเอง ปฏิบัติบิดามารดา. ที่นั่น บิดามารดาของเขาจึงกล่าวว่า ลูกเอ๋ย เจ้า ผู้เดียวกระทำการงานทั้งในบ้านและในป่าลำบาก เราจักนำนางกุมาริกา คนหนึ่งมาให้เจ้า แม้ถูกกุลบุตรนั้นห้ามว่า ข้าแต่คุณพ่อและคุณแม่ ท่านทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ตราบใด ลูกจักบำรุงคุณพ่อและคุณแม่ด้วยมือของตนเองตราบนั้น ดังนี้ ก็ยังอ่อนวอนอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ แล้วนางกุมาริกา มาให้. กุมาริกานั้นบำรุงบิดามารดาของเขาได้ ๒-๓ วันเท่านั้น ภายหลัง ไม่ปรารถนาแม้จะเห็นคนทั้งสองนั้น จึงยกโทษว่า ดิฉันไม่อาจอยู่ในที่ เดียวกันกับบิดามารดาของท่าน เมื่อกุลบุตรนั้นไม่เชื่อถ้อยคำของตน ในเวลาเขาออกไปข้างนอก จึงเอาหินเปลือกปอและฟองข้าวยาคุมารอย ในที่นั้น ๆ อันกุลบุตรนั้นมาแล้วถามว่า นี้อะไรกัน นางจึงกล่าวว่า นี่ เป็นกรรมของคนทั้งแก่ทั้งบอดเหล่านี้ เขาเที่ยวกระทำให้สกปรกไปทั่ว เรือน ฉันไม่อาจอยู่ในที่เดียวกันกับคนเหล่านี้ เมื่อนางกล่าวอยู่บ่อย ๆ อย่างนี้ สัตว์ผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว แม้เห็นปานนี้ ก็แตกกับบิดา มารดา. กุลบุตรนั้นจึงกล่าวว่า ช่างเถอะ เราจักรู้กรรมที่จะทำแก่คน เหล่านี้ จึงให้บิดามารดาบริโภคน้ำแล้วกล่าวว่า ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ พวก ญาติของท่านทั้งสองในที่ชื่อนี้ หวังการมา พวกเราจักไปในที่นั้น ดังนี้ แล้วยกบิดามารดาขึ้นยานน้อยพาไป ในเวลาถึงท่ามกลางดง จึง

กล่าวว่า ข้าแต่พ่อ ท่านจงถือเชือก พวกโจรจะเดินไปตามความสำคัญ
ของอาญา ในที่นี้มีพวกโจรอยู่ มันจะลงเดินไป แล้วให้เชือกในมือของ
บิดา ตนเองลงเดินไป ได้เปลี่ยนเสียงกระทำให้เป็นเสียงพวกโจรตั้งขึ้น.
บิดามารดาได้ยินเสียง สำคัญว่าโจรตั้งขึ้น จึงกล่าวว่า พ่อ พวกโจรตั้ง
ขึ้นแล้ว พวกเราเป็นคนแก่ พ่อจงรักษาเฉพาะตนเองเถิด. บิดามารดา
แม้จะร้องอยู่ เขาก็กระทำเสียงโจร ทูบให้ตายแล้ว โยนทิ้งไปในคงแล้ว
กลับมา.

พระศาสดาครั้นตรัสบุรพกรรมนี้ของพระเถระแล้วจึงตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานะกระทำกรรมมีประมาณเท่านี้ ใหม้อยู่ในนรก
หลายแสนปี ด้วยผลวิบากที่เหลือเพียงนั้น จึงเป็นผู้هلكละเอียดเพราะ
ทุบอย่างนั้นแหละ แล้วถึงความตายสิ้นร้อยอัคภาพ โมคคัลลานะได้
ความตายอันสมควรแก่กรรมของตนอย่างนี้ทีเดียว ฝ่ายพวกเดียรถีย์ ๕๐๐
กับโจร ๕๐๐ ประทุษร้ายบุตรของเราผู้ไม่ประทุษร้าย ก็ได้ความตายอัน
สมควรเหมือนกัน. เพราะผู้ประทุษร้ายในคนผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมถึง
ความพินาศเพราะเหตุ ๑๐ ประการนั้นเทียว เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดง
ธรรม จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

บุคคลใดประทุษร้ายคนผู้ไม่ประทุษร้าย ผู้ไม่มีอาชญา
ด้วยอาชญา บุคคลนั้นย่อมพลันเข้าถึงฐานะ ๑๐อย่าง อย่างใด
อย่างหนึ่ง คือ

ย่อมถึงเวทนาอันหยาบ ๑

ความเสื่อม ๑

ความแตกทำลายแห่งสี่ระ ๑

อาพาธหนัก ๑

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ๑

ความขัดข้องแต่พระราชา ๑

การกล่าวต่ออย่างร้ายแรง ๑

ความสิ้นญาติ ๑

ความผูกพันแห่งโลกทรัพย์ ๑

อีกอย่างหนึ่ง ไฟผู้ชำระย่อมไหม้เรือนของเขา ๑ เพราะ
กายแตกทำลาย คนปัญญาทรามนั้น ย่อมเข้าถึงนรก ดังนี้.

บทว่า ปวีเวกมมฺหุตฺโต ความว่า ประกอบเนื่องๆ คือ
ประกอบแล้ว ได้แก่ ประกอบแล้ว ประกอบทั่วแล้วซึ่งความสังัด คือ
ความเป็นผู้เดียวโดยอาการ. บทว่า สมာธิภาวนารโต ความว่า ยินดี
แล้ว คือคิดแน่วแน่ในการเจริญปฐมฌานเป็นต้น. เชื่อมความว่า จัก
กำหนดรู้ คือรู้แล้ว ได้แก่ ละแล้วซึ่งอาสวะทั้งปวงได้แก่กิเลสทั้งสิ้น
เป็นผู้ไม่มีอาสวะ คือไม่มีกิเลสอยู่.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงบุพพจริตด้วยอำนาจบุญสมภารของตน จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า ธรรมิปี สุขุมภีร์ ดังนี้.

ในคำนั้น มีอนุพุทฺธิกถาคังต่อไปนี้. บทว่า ปุพฺพเพน โจทิตโต
ความว่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตักเตือนแล้ว คือทรงส่งไปแล้ว.
บทว่า ภิกฺขุสงฺฆสมฺมุตฺต เปกฺขโต ความว่า เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เห็นอยู่.
บทว่า มิคารมาตุปาสาทำ ปาทงฺกุญฺเณน กมฺปยิ ความว่า เราทำมหา-

ปราสาทอันประดับด้วยเสาพินต้น ซึ่งนางวิสาขามหาอุบาสิกาให้สร้างไว้ในบุพพาราม ให้หั่นไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้าของตน. ก็สมัยนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในปราสาทตามที่กล่าวแล้วในบุพพาราม พวกภิกษุมากหลายนั่งในปราสาทชั้นบน ไม่คำนึงถึงแม้แต่พระศาสดา เริ่มกล่าวเจริญานกถา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับดังนั้น ทรงพระประสงค์จะให้พวกภิกษุเหล่านั้นสลัดใจแล้ว กระทำให้เป็นภาชนะรองรับพระธรรมเทศนาของพระองค์ จึงตรัสเรียกท่านพระมหาโมคคัลลานเถระมาว่า โมคคัลลานะ เธอจงเห็นพวกภิกษุใหม่ผู้ประกอบเจริญานกถา. พระเถระได้ฟังพระดำรัสนั้น ทราบพระอัธยาศัยของพระศาสดา จึงเข้าจตุตถฆาน มีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ มีอภิญญาเป็นบาท แล้วออกจากจตุตถฆาน อธิษฐานว่า โอกาสที่ปราสาทตั้งอยู่จงเป็นน้ำ แล้วเอานิ้วหัวแม่เท้าประหารจอมยอดปราสาท. ปราสาทได้เอนตะแคงไปข้างหนึ่ง พระเถระประหารซ้ำอีก ปราสาทได้ตะแคงไปข้างอื่น. ภิกษุเหล่านั้นกลัวตื่นเต้น เพราะกลัวตกปราสาท จึงออกจากปราสาทนั้นแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาทรงตรวจอัธยาศัยของภิกษุเหล่านั้น แล้วทรงแสดงธรรม. เพราะได้ฟังพระธรรมนั้น บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล บางพวกตั้งอยู่ในสกทาคามีผล บางพวกตั้งอยู่ในอนาคามีผล บางพวกตั้งอยู่ในอรหัตผล. เนื้อความนี้ฉันท์พึงแสดงด้วยปาสาทกัมปนสูตร.

บทว่า เวชยฺนุตปาสาทํ ความว่า เวชยันตปราสาทนั้นสูงพินโยชน์ประดับด้วยป้อมและเรือนยอดหลายพันมุขขึ้น ในตอนเนื้อทำวสัฏกจะจอม-

เทพ ขณะพวกอสูรในเทวาสुरสงครามแล้วประทับอยู่ในท่ามกลางนคร
ในภพดาวดึงส์ เป็นปราสาทอันได้นามว่า เวชยันต์ เพราะบังเกิดตอน
ที่สุดซัยชนะ, ท่านหมายเอาปราสาทนั้น จึงกล่าวว่า เวชยนุตปราสาท
ดังนี้ พระเถระทำเวชยันตปราสาทเมื่อนั้น ให้ไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้า. ก็
สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในบุพพาราม ท้าวสักกเทวราช
เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามถึงวิมุตติ คือธรรมเครื่องสิ้นตัณหา. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงวิชันนาแก่ท้าวเธอ. ท้าวเธอได้ทรงสดับดังนั้น ทรงดีพระทัย
ร่าเริง ทรงอภิวัตแล้วกระทำประทักษิณ เสด็จไปยังเทวโลกของพระองค์
ทันที.

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะคิดอย่างนี้ว่า ท้าวสักกะเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามปัญหาอันประกอบด้วยพระนิพพาน
อันลึกซึ้งเห็นปานนี้ และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงแก้ปัญหมาแล้ว ท้าว
สักกะรู้แล้วจึงเสด็จไป หรือว่าไม่รู้ได้เสด็จไปแล้ว. ถ้ากระไรเราควรไป
ยังเทวโลกแล้วพึงรู้ความนั้น.

ในทันใดนั้น พระเถระได้ไปยังภพดาวดึงส์ ทูลถามเนื้อความนั้น
แก่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ. ท้าวสักกะเป็นผู้ประมาทมัวเมาในทิพสมบัติ
จึงได้กระทำให้สับสน. เพื่อจะให้เกิดความสลดใจแก่ท้าวเธอ พระเถระ
จึงทำเวชยันตปราสาทให้ไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้า. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า

พระเถระผู้มั่นคงด้วยกำลังฤทธิ์ ทำเวชยันตปราสาทให้
ไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้า และทำเทวดาทั้งหลายให้สลดใจแล้ว
ดังนี้.

ก็เนื้อความนี้พึงแสดงด้วยจุฬัตถาสังขยวิมุตติสูตร. อาการที่ไหวได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังหมดแล้ว. คำว่า พระเถรนั้นสอบถามท้าวสักกะดังนี้ ท่านกล่าวหมายเอาการที่พระเถระถามวิมุตติ คือธรรมเครื่องสิ้นตัณหา ตามที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ ท่านทราบตัณหาขยวิมุตติบ้างไหม ดังนี้. ท้าวสักกะได้พยากรณ์แก่พระเถรนั้นแล้ว. คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาว่า เมื่อพระเถระกระทำปราสาทให้ไหวแล้ว ท้าวเธอสดพระทัย ทรงละความประมาทแล้วทรงใส่ใจโดยแยบคายแล้วจึงทรงพยากรณ์ปัญหา. ก็ในกาลนั้น ท้าวเธอตรัสตามทำนองที่พระศาสดาทรงเทศนาเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ท้าวเธอถูกพระเถระถามแล้วจึงพยากรณ์ปัญหาตามเป็นจริง ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกุกัง โส ปริปุจฺจติ** ความว่า พระมหาโมคคัลลานเถระถามถึงความที่ตัณหาสังขยวิมุตติ ที่พระศาสดาทรงแสดงแล้ว เป็นอันรับมาถูกต้อง กะท้าวสักกเทวราช. ก็คำนี้เป็นคำกล่าวในกาลปัจจุบัน ใช้ในอรรถเป็นอดีตกาล. บทว่า **อปาวุโส ชานาติ** ความว่า ผู้มีอายุ พระองค์ทราบบ้างไหม คือทรงทราบหรือ. ด้วยบทว่า **ตณฺหุขยวิมุตฺติโย** นี้ พระเถระทูลถามว่า พระศาสดาทรงแสดงตัณหาสังขยวิมุตติแก่พระองค์ เมื่อเป็นอย่างนั้น พระองค์ยอมทรงทราบหรืออีกอย่างหนึ่ง ด้วย บทว่า **ตณฺหุขยวิมุตฺติโย** นี้ พระเถระทูลถามถึงการแสดงตัณหาสังขยวิมุตติสูตร.

บทว่า **พฺรหฺมณํ** ได้แก่ ท้าวมหาพรหม. บทว่า **สุขมฺมยาภิโต** สัม ได้แก่ ในสุทธรรมาสภา. ก็สุทธรรมาสภานี้เป็นสุทธรรมาสภาในพรหมโลก ไม่ใช่ในภพดาวดึงส์. ธรรมคาเทวโลกที่เว้นจากสุทธรรมาสภา ย่อม

ไม่มี. บทว่า **อชชาปี เต อาวุโส สาทิฏฺฐิ, ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ** ความว่า สมณะหรือพราหมณ์ใด ๆ ผู้สามารถเพื่อจะเข้าไปยังพรหมโลกนี้ ย่อมไม่มี ในกาลก่อนแต่พระศาสดาเสด็จมาในที่นี้ ทิฏฺฐิใดได้มีแล้วแก่ท่าน ทำไม แม่วันนี้ คือแม้บัดนี้ ทิฏฺฐินั้นจึงไม่ปราศจากไป.

บทว่า **ปสฺสตี วิตีวตฺตนต์ พุรฺหมฺโลกे ปภสฺสตี** ความว่า ท่านเห็นโอภาสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งสาวก อันพระสาวกทั้งหลายมีพระมหากัปปีนะ และพระมหากัสสปเป็นต้นห้อมล้อม ประทับนั่งเข้าเตโชธาตุ แผล่ไปในพรหมโลก.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทราบความคิดของพรหมผู้นั่งประชุมอยู่ในสุธรรมสภาในพรหมโลกผู้กำลังคิดอยู่ว่า สมณะหรือพราหมณ์ใด ๆ ผู้มีฤทธิ์อย่างนี้ มีอยู่หรือหนอ สมณะหรือพราหมณ์นั้น พึงสามารถมาในที่นี้ พระองค์จึงเสด็จไปในพรหมโลกนั้น ประทับนั่งในอากาศเหนือกระหม่อมของพรหม ทรงเข้าเตโชธาตุ เปล่งโอภาสอยู่ ทรงดำริให้พระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นมา. พระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นแม่เหล่านั้น ก็ได้ไปในที่นั้นพร้อมกับทรงดำริ ถวายบังคมพระศาสดา รู้ธรรมาศัยของพระศาสดาแล้ว จึงนั่งเข้าเตโชธาตุอยู่ในทิศละองค์ แล้วเปล่งโอภาสไป. พรหมทั้งสิ้นได้มีโอภาสเป็นอันเดียวกัน. พระศาสดาทรงทราบว่า พรหมเป็นผู้มีจิตพร้อมพร้อมแล้ว จึงทรงแสดงธรรมประกาศสัจจะ ๔.

ในเวลาจบเทศนา พรหมหลายพันได้ตั้งอยู่ในมรรคและผลทั้งหลาย. ท่านหมายถึงข้อนั้น เมื่อจะทักท้วง จึงกล่าวคาถาว่า **อชชาปี เต อาวุโส สาทิฏฺฐิ** ดังนี้. ก็เนื้อความนี้พึงแสดงด้วยพกพรหมสูตร. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อันเป็นอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี. ก็สมัยนั้นแล พรหมองค์หนึ่งเกิดทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้จะพึงมาในที่นี้ ย่อมไม่มี. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของพรหม นั้นด้วยใจ จึงทรงอันตรธานหายจากพระเชตวัน ไปปรากฏขึ้น ในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดเข้ามาฉะนั้น. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ในอากาศเบื้องบนของ พรหมนั้น.

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้มีความคิดตั้งนี้ว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่าน พระมหาโมคคัลลานะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคนั่งขัดสมาธิ เข้าเตโชธาตุ ณ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ด้วยจักษุทิพย์ อันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์. ครั้นเห็นแล้ว จึงอันตรธาน หายจากพระเชตวัน ไปปรากฏขึ้นในพรหมโลกนั้น เหมือน บุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดเข้ามา ฉะนั้น ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ อาศัยทิศตะวันออก นั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ณ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น แต่ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะ ได้มีความคิดตั้งนี้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระ-

มหากัสสปะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ฌ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ด้วยจักขุทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ครั้นได้เห็นแล้วจึงอันตรธานหายจากพระเชตวัน ไปปรากฏขึ้นในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษผู้มีแขนที่เหยียดออกเข้ามาจะนั้น. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะอาศัยทิศใต้ นั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ฌ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น แต่ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัปปินะ ได้มีความคิดดังนี้ว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระมหากัปปินะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ฌ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ด้วยจักขุทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ครั้นได้เห็นแล้วจึงอันตรธานหายจากพระเชตวัน ไปปรากฏขึ้นในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลัง ๑ ล ๑ คู่แขนที่เหยียดเข้ามาจะนั้น ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัปปินะอาศัยทิศตะวันตก นั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ฌ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น แต่ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ครั้งนั้นแล ท่านพระอนุรุทธะ ได้มีความคิดดังนี้ว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระอนุรุทธะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ฌ เวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ด้วยจักขุทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ครั้นเห็นแล้วจึงอันตรธานหายจากพระเชตวัน ไปปรากฏขึ้นในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลัง ๑ ล ๑

คู่เขนที่เหยียดเข้ามาจะนั้น. ครั้งนั้นแล ท่านพระอนุรุทธะ
อาศัยทิศเหนือ นั่งขัดสมาธิเข้าเตโชธาตุ ๓ เวหาสเบื้องบน
ของพรหมนั้น แต่ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้กล่าวกะพรหมนั้น ด้วย
คาถาว่า

ผู้มีอายุ แม้ทุกวันนี้ ท่านก็ยังมึทิวณฺฑิที่ได้มีมาแล้วในกาล
ก่อน ท่านย่อมเห็นรัศมีสีเลื่อมพรายแผ่ไปในพรหมโลก.

(พรหมกล่าวว่า) ท่านผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้าไม่มีทิวณฺฑิ ที่
ข้าพเจ้าได้เคยมีมาแล้วในกาลก่อน ข้าพเจ้าเห็นรัศมีสีเลื่อม
พรายอันแผ่ไปในพรหมโลก. วันนี้ข้าพเจ้านั้น ขอกล่าว
ถ้อยคำว่าเป็นผู้เที่ยงยั่งยืน ดังนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงทำพรหมนั้นให้
สลัดใจแล้ว ทรงอันตรธานหายจากพรหมโลกนั้น ไปปรากฏ
ในพระเชตวัน เหมือนบุรุษผู้มีกำลัง ๑ ล ๑ ฉะนั้น. ครั้งนั้นแล
พรหมนั้นเรียกพรหมปาริสาชชะองค์หนึ่งมาว่า นี่แน่ะท่านผู้.
เช่นกับเรา ท่านจงมา ท่านจงเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัล-
ลานะจนถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว จงกล่าวกะท่านพระมหา-
โมคคัลลานะอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระมหาโมคคัลลานะผู้นิรทุกข์
หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แม้เหล่าอื่นผู้มีฤทธิ์มาก
อย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ เหมือนพระมหาโมคคัลลานะ
ท่านพระกัสสปะท่านพระกัปปินะ และท่านพระอนุรุทธะ ยังมี
อยู่หรือ. พรหมปาริสาชชะนั้นรับคำพรหมนั้นว่า ได้ ท่านผู้

นिरुทฺถ์ แล้วเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะจนถึงที่อยู่
ครั้งเข้าไปหาแล้ว จึงกล่าวคำนี้กะท่านพระมหาโมคคัลลานะ
ว่า ข้าแต่พระมหาโมคคัลลานะผู้นिरุทฺถ์ เหล่าสาวกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แม้เหล่าอื่น ผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้
มีอานุภาพมากอย่างนี้ เหมือนท่านพระมหาโมคคัลลานะ
ท่านพระกัสสปะ ท่านพระกัปปินะ และท่านพระอนุรุทธะ
ยังมีอยู่หรือ. ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ
ได้กล่าวกะพรหมปารีสัชชะนั้นด้วยคาถาว่า

เหล่าสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์จีณาสพ
มีวิชา๓ บรรลุอิทธิฤทธิ์ ฉลาดในการกำหนดจิตของผู้อื่น
มีมากมาย ดังนี้.

ลำดับนั้นแล พรหมปารีสัชชะนั้น เพลิดเพลินอนุโมทนา
ภษิตของท่านพระมหาโมคคัลลานะ แล้วเข้าไปหาพรหมนั้น
จนถึงที่อยู่ ครั้งเข้าไปหาแล้วกล่าวคำนั้นว่า ท่านผู้นिरุทฺถ์
พระมหาโมคคัลลานะผู้มีอายุกล่าวอย่างนี้ว่า

เหล่าสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์จีณาสพ
มีวิชา๓ บรรลุอิทธิฤทธิ์ ฉลาดในการกำหนดจิตของผู้อื่น
มีมากมาย ดังนี้.

พรหมปารีสัชชะนั้นได้กล่าวดังนี้แล้ว และพรหมนั้นดีใจ เพลิดเพลิน
ภษิตของพรหมปารีสัชชะนั้น ฉะนั้นแล.

ท่านหมายถึงเรื่องราวดังกล่าวนี้ จึงกล่าวว่า ก็เนื้อความนี้ พึง
แสดงโดยพกพรหมสูตร.

ด้วย บทว่า มหาเนรุโณ กุณฺโณ นี้ ท่านกล่าวถึงขุนเขาสิเนรุทั้งสิ้น
ทีเดียว โดยจุดเด่นคือยอด.

บทว่า วิโมกฺเขน อปสฺสยิ มีอธิบายว่า เห็นแล้วด้วยวิโมกข์
อันสัมปยุตด้วยฌาน คืออภิญญาอันเป็นที่อาศัย.

บทว่า วณฺโณ ได้แก่ ชมพูทวีป. จริงอยู่ ชมพูทวีปนั้น ท่านเรียก
วณะ เพราะมีป่ามากหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ชมพูมณ-
ทสฺส อีสฺสโร ผู้เป็นใหญ่แห่งชมพูมณฑลประเทศ.

บทว่า ปุพฺพวิทฺทานํ ได้แก่ ปุพฺพวิทฺเทศานํ คือปุพฺพวิทฺเททวป.

บทว่า เย จ ภูมิสฺยา นรา ความว่า พวกมนุษย์ชาวอปรโคยาน-
ทวีป และอุตตรกุรุทวีป ชื่อว่าระสูนอนบนพื้นดิน. จริงอยู่ นระเหล่านั้น
ท่านเรียกว่าภูมิสยะ นอนบนพื้นดิน เพราะไม่มีเรือน. เชื่อมความว่า
นรชนแม้เหล่านั้นทั้งหมดไม่เห็นอยู่. ก็เนื้อความนี้พึงแสดงด้วยการทรมาน
นั้นโทปนันทนาคราช.

ได้ยินว่า สมัยนั้น อนาถบิณฑิกคฤหบดี ได้ฟังพระธรรมเทศนา
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลนิมนต์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
พระองค์จงรับภัตตาหารในเรือนของข้าพระองค์ พร้อมกับภิกษุสงฆ์ ๕๐๐
ในวันพรุ่งนี้ ดังนี้ แล้วหลีกไป. ก็ในวันนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงตรวจดูหมิ่นโลกธาตุในเวลาใกล้รุ่ง นาคราชชื่อนั้นโทปนันทะมาสู่
คลองในมุขแห่งพระญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า นาคราช
นี้มาสู่คลองในมุขแห่งญาณของเรา จักมีอะไรหนอ ก็ได้ทรงเห็นอุปนิสัย
แห่งสราณคมนฺท์ จึงทรงรำพึงว่า นาคราชนี้เป็นมิจฉาทิภูฏิ ไม่เลื่อมใส

ในพระรัตนตรัย ใครหนอจะพึงปลดปล่อยนาคราชนี้จากมิจฉาทิฎฐิ ดังนี้
ก็ได้ทรงเห็นพระมหาโมคคัลลานะ.

ลำดับนั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระองค์ทรงกระทำการปฏิบัติ
พระสรีระแล้ว ตรัสเรียกพระอานนท์ผู้มีอายุมาว่า อานนท์ เธอจงบอก
ภิกษุทั้ง ๕๐๐ ว่า พระตถาคตจะเสด็จจาริกไปในเทวโลก. ก็วันนั้น
พวกนาคจัดแจงพื้นที่สำหรับค้ำของนันทโพนันทนาคราช. นาคราชนั้น
เขาเอาเสวตฉัตรทิพย์กางบนรัตนบัลลังก์ทิพย์ อรรคนักฟ้อน ๓ ประเภท
และนาคบริษัทห้อมล้อม กำลังนั่งคอยข้าวและน้ำที่เขาจะให้เอาเข้าไปตั้ง
ในภาชนะทิพย์ทั้งหลาย. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำโดย
ประการที่นาคราชจะแลเห็น จึงเสด็จมุ่งพระพักตร์ไปยังดาวดึงส์เทวโลก
ทางเหนือวิมานของนาคราชนั้นนั่นแหละ พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐.

ก็สมัยนั้น นันทโพนันทนาคราช เกิดทิฎฐิอันลามกเห็นปานนี้ว่า
ก็พวกสมณะโล้นชื่อเหล่านี้ เข้าไปยังภพของเทวดาชั้นดาวดึงส์ก็ดี ทาง
เบื้องบนภพของเรา บัดนี้ ตั้งแต่ไป เราจักไม่ให้พวกสมณะโล้นเหล่านี้
ไปรยละองเท้าบนกระหม่อมของเราทั้งหลายไป. จึงลุกขึ้นไปยังเชิงภูเขา
สิเนรุ ละอัตรภาพนั้น เอาขนควงภูเขาสิเนรุ ๗ รอบ แผ่ฟุ้งพานไว้เบื้องบน
แล้วเอาฟุ้งพานคว่ำลงยึดภพดาวดึงส์ไว้ ให้ถึงการแลไม่เห็น.

ครั้งนั้นแล ท่านพระภริษฏปาละ ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อน ข้าพระองค์ยืนที่ประเทศนี้
แลเห็นภูเขาสิเนรุ แลเห็นภูเขาล้อมภูเขาสิเนรุ เห็นภพดาวดึงส์ เห็นเวช-
ยันตปราสาท เห็นธงในเบื้องบนเวชยันตปราสาท, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย แห่งการที่ข้าพระองค์ไม่เห็นภูเขาสิเนรุ

๑๓๑ ไม่เห็นธงในเบื้องบนเวชยันตปราสาท ในบัดนี้. พระศาสดาตรัสว่า ภัททราชา นาคราชชื่อนันโทปนันทะนี้ โกรธพวกเธอ จึงเอาขนควงภูเขาสิเนรุ ๓ รอบ ให้ปิดเบื้องบนด้วยพังพาน กระทำให้มืด พระภัททราชากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอทรมานนาคราชนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุญาตพระภัททราชา. ครั้งนั้นแล ภิกษุแม่ทัพปวง คือท่านพระภัททิสยะ ท่านพระราหุล ต่างลุกขึ้นโดยลำดับ. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุญาต.

ในที่สุด พระมหาโมคคัลลานเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอทรมานนาคราชนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตว่า โมคคัลลานะ เธอจงทรมาน. พระเถระละอรรถภาพนั้น แล้วนิรมิตพศนาคราชใหญ่ แล้วเอาขนควงนันโทปนันทนาคราช วางพังพานของตนเหนือพังพานของนาคราชนั้น แล้วกดเข้าไปกับภูเขาสิเนรุ. นาคราชบังหวนควัน. ฝ่ายพระเถระก็กล่าวว่า ไม่ใช่จะมีควันในสรีระของท่านเท่านั้น แม้ของเราก็มี จึงบังหวนควัน. ควันของนาคราชไม่เบียดเบียนพระเถระ แต่ควันของพระเถระเบียดเบียนนาคราช ลำดับนั้น นาคราชจึงโพลงเป็นไฟ. ฝ่ายพระเถระก็กล่าวว่า ไม่ใช่จะมีไฟในสรีระของท่านเท่านั้น แม้ของเราก็มี แล้วโพลงไฟ. ไฟของนาคราชไม่เบียดเบียนพระเถระ แต่ไฟของพระเถระเบียดเบียนนาคราช. นาคราชคิดว่า สมณีนี้อัดเรากับภูเขาสิเนรุ บังหวนควันและโพลงไฟ จึงสอบถามว่า ผู้เจริญ ท่านเป็นใคร? พระเถระตอบว่า นันทะ เราแลเป็นโมคคัลลานะ. นาคราช กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงดำรงอยู่โดยภิกษุภาวะแห่งตนเถิด.

พระเถระจึงละอรรถภาพนั้นแล้ว เข้าไปทางช่องหูขวาของนาคราช

นั้นแล้วออกทางช่องหูซ้าย เข้าทางช่องหูซ้ายแล้วออกทางช่องหูขวา. อนึ่ง
เข้าทางช่องจมูกขวา แล้วออกทางช่องจมูกซ้าย เข้าทางช่องจมูกซ้าย
แล้วออกทางช่องจมูกขวา. ลำดับนั้น นาคราชอ้าปาก พระเถระจึงเข้า
ทางปากแล้วเดินจงกรมอยู่ในห้อง ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลานะ เธอจงมนสิการ นาคมีฤทธิ์
พระเถระกราบทูลคำมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อิทธิบาท ๔
ข้าพระองค์แลเจริญกระทำไว้มาก กระทำให้เป็นคังยาน กระทำให้เป็น
คังวัตถุที่ตั้ง ปฏิบัติแล้ว สะสมแล้ว เริ่มดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
นันทโปกนันทนาคราชจงยกไว้ นาคราชเช่นกับนันทโปกนันทะ ๑๐๐ กี้ติ
๑,๐๐๐ กี้ติ ข้าพระองค์พึงทรมานได้.

นาคราชคิดว่า เบื้องต้น เมื่อเข้ามา เราไม่เห็น ทีนี้ ในเวลา
ออก เราจะใส่พระสมณะนั้นในระหว่างเขี้ยวแล้วจักเกี่ยวกินเสีย ครั้นคิด
แล้วจึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงออกมาเถิด อย่าเดินจงกรมไป
มา ๆ ภายในห้อง เบียดเบียนข้าพเจ้าเลย. พระเถระได้ออกมายืนอยู่
ข้างนอก. นาคราชเห็นว่า องค์กรนี้คือเขาละ จึงพ่นลมทางจมูก, พระเถระ
เข้าจุดตมณ, แม้ขุมขนของพระเถระนั้น ลมก็ไม่อาจทำให้สั่นได้.
ได้ยินว่า ภิกษุทั้งหลายที่เหลือ อาจทำปาฏิหาริย์ทั้งปวงได้ จำเดิมแต่ต้น.
แต่ถึงฐานะนี้แล้ว จักไม่อาจเพื่อเป็นผู้ใส่ใจสังเกตได้รวดเร็วอย่างนี้แล้ว
เข้ามาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงอนุญาตการทรมาน
นาคราชแก่ภิกษุเหล่านั้น.

นาคราชคิดว่า เราไม่ได้ อาจเพื่อจะทำแม้แต่ขุมขนของสมณะนี้ให้
เคลื่อนไหวด้วยลมจมูก สมณะนี้มีฤทธิ์มาก พระเถระเปลี่ยนอัฐภาพ

นั้นแล้วนิรมิตรอุปสุบรรณ เมื่อจะแสดงลมของสุบรรณ จึงติดตามนาคราช. นาคราชเปลี่ยนอัทธานั้น แล้วนิรมิตเพศเป็นมาณพน้อยกล่าวว่า ท่าน ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นสรณะ ดังนี้แล้วไหว้เท้าทั้งสองของพระเถระ.

พระเถระกล่าวว่า นันทะ พระศาสดาของเราเสด็จมาด้วย ท่าน จงมา เราไปกัน แล้วทรมานนาคราชกระทำให้หมดพยศ แล้วได้พาไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

นาคราชถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระองค์เป็นสรณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า นาคราช เธอจงเป็นสุขเถิด อ้นภิกษุสงฆ์แวดล้อม ได้เสด็จไปยังนิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี.

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุไร พระองค์จึงเสด็จมาสายพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพราะได้มีสงครามของโมคคัลลานะกับนันทะโทปนันทนาคราช ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลถามว่า ก็ใครชนะ ใครปราชัย พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า โมคคัลลานะชนะ นันทะปราชัย. อนาถบิณฑิกเศรษฐีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงรับภัตตาหารโดยลำดับ เดียวตลอด ๗ วัน ข้าพระองค์จักกระทำสักการะแก่พระเถระตลอด ๗ วัน ดังนี้แล้วให้กระทำสักการะใหญ่แก่ภิกษุ ๕๐๐ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ตลอด ๗ วัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พึงแสดงเนื้อความนี้ ด้วยการทรมานนันทะโทปนันทนาคราชดังนี้.

ก็สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในปราสาทอันประดับ

ด้วยห้องพันห้อง ที่นางวิสาขา มหาอุบาสิกาสร้างไว้ในบุพพาราม ฯลฯ
และให้เทวดาทิ้งหลายสลตใจแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

**เราถึงที่สุดแห่งอิทธิฤทธิ์ ยังแม้ธรณีอันลึก หนาที่ใคร ๆ
กำจัดได้ยาก ให้ไหวแล้ว ด้วยนิ้วหัวแม่เท้าซ้าย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทธิยา ปารมี คโต** ความว่า ถึง คือ
บรรลุถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ มีแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ เป็นต้น.

บทว่า **อสุมิมานัน** ความว่า เราย่อมไม่พบ คือไม่เห็นอสุมิมานะ
มีอาทิว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ศีล และสมาธิ เมื่อจะแสดงข้อ
นั้นเท่านั้นจึงกล่าวว่า **มาโน มยหัง น วิชชติ** ดังนี้.

บทว่า **สามเณเร อุปาทาย** ความว่า เรากระทำจิตเคารพ คือ
จิตการวะ ได้แก่ ความนับถือมากโดยเอื้อเพื่อ ในภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้น กระทำ
สามเณรให้เป็นต้นไป.

บทว่า **อปริเมยเย อิตถ กปะเป** ความว่า ในที่สุดหนึ่งอสงไขย
แสนกัปอันนับไม่ได้ แต่กัปที่เราเกิดแล้วนี้ คือแต่อดีตกัป เป็นต้น
บทว่า **ยัม มมุम्मณินิหรี** ความว่า เราบำเพ็ญบุญสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึง
ความเป็นอัครสาวก.

บทว่า **ตาคัม ภูมิมนุสฺสปตฺโต** ความว่า เราเป็นผู้ถึงโดยลำดับซึ่ง
สาวกภูมินั้น คือเป็นผู้ถึงพระนิพพานกล่าวคือความสิ้นอาสวะ.

ปฏิสัมภิตา ๔ มีอรรถปฏิสัมภิตา เป็นต้น วิโมกข์ ๘ มีโศคาปัตติ-
มรรค เป็นต้น อภิญญา ๖ มีอิทธิวิระแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น เรากระทำ
ให้แจ้งแล้ว คือทำให้เห็นประจักษ์แล้ว. คำสอนกล่าวคือโอวาทานุศาสนี

ของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้า เรากระทำแล้ว อธิบายว่า ให้เสร็จแล้วด้วยการยังข้อปฏิบัติในศีลให้สำเร็จ.

บทว่า อิตถึ แปลว่า โดยประการนี้ คือโดยลำดับดังกล่าวไว้ใน หนหลัง. พระมหาโมคคัลลานเถระได้รับพยากรณ์ ๒ ครั้ง ในสำนักของ พระอโนมทัสสีพุทธเจ้าเฉพาะองค์เดียว ด้วยประการอย่างนี้. ถามว่า ได้อย่างไร? ตอบว่า เป็นเศรษฐีได้รับพยากรณ์ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง จูติจากอรรถภาพนั้น บังเกิด ในนาคภพอันตั้งอยู่ในสมุทร ได้ทำการบูชาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นนั่นแหละ เพราะความที่ตนเป็นผู้มีอายุยืน ได้นิมนต์ให้ เสวยแล้วกระทำการมหาบูชา. แม้ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ ตรัสพยากรณ์.

ศัพท์ว่า สุกฺกํ เป็นนิบาตลงในอรรถว่า ทำบาปให้เต็ม.

คำว่า อายสุมา เป็นคำกล่าวด้วยความรัก คือเป็นคำเรียกด้วยความเคารพหนัก. พระมหาโมคคัลลานเถระได้ภายิต คือกล่าวอุปทาน คาถาเหล่านี้ ศัพท์ว่า อิติ เป็นนิบาตลงในอรรถว่า จบข้อความ.

จบพรรณนามหาโมคคัลลานเถรอปทาน

มหากัสสปเถรปาทานที่ ๕ (๓)

ว่าด้วยผลแห่งการสร้างพุทธานุเจตีย์

[๕] ในกาลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ
เชษฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ ผู้เป็นนาถะของโลก นิพพานแล้ว
ชนทั้งหลายทำการบูชาพระศาสดา.

หมู่ชนมีจิตรำเริงเบิกบานบันเทิง เมื่อเขาเหล่านั้นเกิด
ความสังเวช ปีติย่อมเกิดแก่เรา.

เราประหฤหฤและมิตรแล้ว ได้กล่าวกันว่า พระมหา-
วีรเจ้าปรินิพพานแล้ว เชิญพวกเรามาทำการบูชากันเถิด.

พวกเขารับคำว่าสาธุแล้ว ทำความรำเริงให้เกิดแก่เรา
อย่างยิ่งว่า พวกเราจักทำการก่อสร้างบุญในพระพุทธานุเจ้า
ผู้เป็นนาถะของโลก.

ได้ให้สร้างเจตีย์อันมีค่าทำอย่างเรียบร้อย สูง ๑๐๐ ศอก
กว้าง ๑๕๐ ศอก พุงขึ้นในท้องฟ้า ดุจวิมาน.

ครั้นสร้างเจตีย์อันมีค่างดงามด้วยระเบียบอันดี ไว้ในที่
นั้นแล้ว ได้ยังจิตของตนให้เลื่อมใสบูชาเจตีย์อันอุดม.

เจตีย์นั้นย่อมรุ่งเรือง ดังกองไฟโพลงอยู่ในอากาศ ดัง
เช่นพลูารังดอกบานสะพรั่ง ย่อมสว่างไปทั่วทั้ง ๔ ทิศ เหมือน
สายฟ้าในอากาศ.

เรายังจิตให้เลื่อมใสในห้วงพระบรมชาตุนั้น ก่อสร้างกุศล
เป็นอันมาก ระลึกถึงกรรมเก่าแล้วได้เข้าถึงไตรทศ.

เราอยู่บนยานทิพย์อันเทียมด้วยม้าสินธพพันตัว วิมาน
ของเราสูงตระหง่าน สูงสุด ๗ ชั้น.

ภูฏาคาร (ปราสาท) พันหนึ่ง สำเร็จด้วยทองคำล้วน ย่อม
รุ่งเรือง ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสวด้วยเดชของตน.

ในกาลนั้น ศาลาหน้ามุขแม่เหล่านั่นอันสำเร็จด้วยแก้วมณี
มีอยู่ แม้ศาลาหน้ามุขเหล่านั้น โขตช่วงด้วยรัศมีทั่ว ๔ ทิศ
โดยรอบ.

ภูฏาคารอันบังเกิดขึ้นด้วยบุญกรรม อันบุญกรรมนิรมิตไว้
เรียบร้อย สำเร็จด้วยแก้วมณี โขตช่วงทั่วทิศน้อยทิศใหญ่
โดยรอบ.

โอรุณแห่งภูฏาคารอันโขตช่วงอยู่เหล่านั้น เป็นสิ่ง
ไพบุลย์ เราครอบงำเทวดาทั้งปวงได้ นี่เป็นผลแห่งบุญกรรม.

เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่า อูพพิทระ ครอบครอง
แผ่นดินมีสมุทรสาครทั้งสิ้นเป็นขอบเขต ในหกหมื่นกัป.

ในภัทธกัปนี้ เราได้เป็นเหมือนอย่างนั้น ๓๐ ครั้ง คือ
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีกำลังมาก ยินดีในกรรมของตน.

สมบุรณ์ด้วยรัศนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔
ในครั้งนั้น ปราสาทของเราสว่างไสวดังสายฟ้า ด้านยาว ๒๔
โยชน์ ด้านกว้าง ๑๒ โยชน์.

นครชื่อรัมมกะ มีกำแพงและค่ายมั่นคง ด้านยาว ๕๐๐
โยชน์ ด้านกว้าง ๒๕๐ โยชน์ คับคั่งด้วยหมู่ชน เหมือน
เทพนครของชาวไตรทศ.

เข็ม ๒๕ เล่ม เขาใส่ไว้ในกล่องเข็ม ย่อมกระทบกัน
และกัน เบียดเสียดกันเป็นนิจ ฉันทใด แม้นครของเรา ก็
ฉันทนั้น เคลื่อนด้วยข้างม้าและรถ คับคั่งด้วยหมู่มนุษย์ นำ
รัฐมนตรี เป็นนครอันอุดม.

เรากินและดื่มอยู่ในนครนั้น แล้วไปเกิดเป็นเทวดาอีก
กุศลสมบัติได้มีแก่เราในภพสุดท้าย.

เราสมภพในสกุลพราหมณ์ สังสมรัตนะไว้มาก สละ
ทรัพย์ ๘๐ โภกิแล้วออกบวช. คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิ-
สัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว
คำสอนของพระพุทธเจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่ ท่านพระมหากัสสปเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบมหากัสสปเถรอปทาน

๓. พรรณนามมหากัสสปเถรอปทาน

คำว่า ปทุมุตตรสุส ภควโต เป็นต้น เป็นอปทานของท่านพระ-
มหากัสสปเถระ.

แม้พระมหากัสสปเถระนี้ ก็ได้ทำบุญอุทิศการไว้ในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ สังสมบุญสมภารอันเป็นอุปนิสัยแห่งวิภูฏะไว้ในภพนั้น ๆ ใน
กาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้เป็นกุกุมพิมิทรัพย์
สมบัติ ๘๐ โภกิ มีนามว่า เวเทหะ อยู่ในนครหังสวดี.

กฤณพินัน เป็นอุบาสกนับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
ว่าเป็นของเราอยู่ ในวันอุโบสถวันหนึ่ง บริโภคโภชนะดีแต่เช้ารู้
ชัชฐานองค์อุโบสถแล้ว ถือของหอมและดอกไม้ไปวิหาร บูชาพระศาสดา
นมัสการแล้วนั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ก็ขณะนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระสาวกที่สามนามว่า มหานิสก-
เถระ ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิสกะนั้นเป็นเลิศ
แห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงจุดศรัทธาและกล่าวสอนเรื่องจุดศรัทธา.
อุบาสกได้ฟังดังนั้นก็เลื่อมใส ในเวลาจบธรรมกถา เมื่อมหาชนลุกไปแล้ว
จึงถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลนิมนต์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
พระองค์จงรับภิกษาของข้าพระองค์ ในวันพรุ่งนี้. พระศาสดาตรัสว่า
อุบาสก ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มาก. อุบาสกทูลถามว่า ภิกษุสงฆ์มีประมาณ
เท่าไร พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า มีภิกษุประมาณหกล้านแปดแสน.
อุบาสกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงรับภิกษาของ
ข้าพระองค์ อย่าให้เหลือแม้สามเณรรูปเดียวไว้ในวิหาร. พระศาสดาทรง
รับนิมนต์แล้ว. อุบาสกรู้ว่า พระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว จึงไปเรือน
ตระเตรียมมหาทาน ในวันรุ่งขึ้น ไซ้ให้คนไปกราบทูลเวลาเสวยภัตตาหาร
แด่พระศาสดา. พระศาสดาทรงถือบาตรและจีวรมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จ
ไปยังเรือนของอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้แล้ว ในเวลา
เสร็จการถวายน้ำทักษิโณทก ทรงรับข้าวยาตุงเป็นต้น ได้ทรงกระทำการ
สละภัตตาหารเสีย. แม้อุบาสกก็นั่งอยู่ในที่ใกล้พระศาสดา.

ในระหว่างนั้น พระมหานิสกเถระ เทียวบิณฑบาตอยู่ ได้ดำเนิน
ไปยังถนนนั้นเหมือนกัน. อุบาสกเห็น จึงลุกไปไหว้พระเถระแล้วกล่าวว่า

ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้บาตร. พระเถระจึงได้ให้บาตร. อุบาสกกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเข้าไปในที่นี้เถิด แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งอยู่ในเรือน. พระเถระกล่าวว่า ไม่ควรดอก อุบาสก. เขาจึงถือเอาบาตรของพระเถระบรรจุให้เต็มด้วยบิณฑบาตแล้วถวาย. แต่นั้นเขาตามส่งพระเถระแล้วกลับมานั่งในที่ใกล้พระศาสดา แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระมหานิสกเถระ แม้เมื่อข้าพระองค์กล่าวว่า แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน ดังนี้ ก็ไม่ปรารถนาจะเข้ามา พระมหานิสกเถระนี้ มีคุณยิ่งกว่าคุณทั้งหลายของพระองค์หรือ. อันธรรมด้าวรรณมัจฉริยะ การตระหนี่คุณความดี ย่อมไม่มีแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสอย่างนี้ว่า คู่ก่อนอุบาสก เราทั้งหลายนั่งคอยภิกษาอยู่ในเรือน ภิกษุที่นั่งมองดูภิกษาอย่างนั้น เราทั้งหลายอยู่เสนาสนะใกล้บ้าน ภิกษุที่นั่งอยู่เฉพาะในป่าเท่านั้น. เราทั้งหลายอยู่ที่มุงบัง ภิกษุที่นั่งอยู่เฉพาะกลางแจ้งเท่านั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคุณของพระนิสกเถระว่า คุณของเธอครั้งนี้และครั้งนี้ ประหนึ่งจะทำมหาสมุทรให้เต็ม.

ฝ่ายอุบาสกเป็นผู้เลื่อมใสดียิ่งขึ้น เหมือนประทีปที่ลูกโพลงอยู่ตามปกติ ถูกแดดด้วยน้ำมันฉะนั้น จึงคิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยสมบัติอย่างอื่น ถ้ากระไรเราจักกระทำความปรารถนา เพื่อความเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้ทรงธุดงค์และกล่าวสอนธุดงค์ ในศาสนาของพระพุทธรเจ้าองค์หนึ่ง ในอนาคตกาล. เขาจึงนิมนต์พระศาสดาอีกครั้ง แล้วถวายมหาทานโดยทำนองนั้นนั่นแหละตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ถวายไตรจีวรแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรเจ้าเป็นประธาน แล้วหมอบลงแทบพระบาทของ

พระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ ถวายทานอยู่ตลอด ๗ วัน เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมอันใด ด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมอันนี้ ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอย่างอื่น จะเป็นเทวสมบัติ หรือสักกสมบัติ มารสมบัติ และพรหมสมบัติก็ตาม. ก็กรรมของข้าพระองค์นี้ จงเป็นอริการความดีแก่ความเป็นเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้ทรง ธุตงค์ ๑๓ เพื่อต้องการถึงฐานันดรที่พระมหานิสกเถระถึงแล้ว ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ในอนาคตกาล. พระศาสดาทรงตรวจดูว่า อุบาสกนี้ปรารถนาตำแหน่งใหญ่หลวง จักสำเร็จหรือไม่หนอ ทรงเห็นว่า สำเร็จ จึงตรัสพยากรณ์ว่า ท่านปรารถนาตำแหน่งอันเป็นที่ชื่นใจ, ในอนาคตกาล ในที่สุดแสนกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมจักอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นพระสาวกที่สามของพระพุทธเจ้านั้น จักเป็นผู้ชื่อว่า มหา กัสสปเถระ, อุบาสกได้ฟังดังนั้น จึงมนสิการว่า ชรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสเป็นสอง ได้สำคัญสมบัตินั้น ประหนึ่งจะฟังได้ใน วันรุ่งขึ้น. เขาให้ทาน สมาทานศีล แล้วรักษาไว้ ตลอดชั่วอายุ กระทำ บุญกรรมมีประการต่าง ๆ กระทำกาลละแล้วไปบังเกิดในสวรรค์.

จำเดิมแต่นั้น อุบาสกนั้น เสวยสมบัติอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกัปที่ ๕๑ แต่กัปนี้ เมื่อพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปอาศัย พันธุมคินคร ประทับอยู่ในเขมมฤคทายวัน จึงจุดจากเทวโลก บังเกิด ในตระกูลพราหมณ์แก่ตระกูลหนึ่ง.

ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสีตรัสธรรม ใน ปีที่ ๗. ได้มีความโกลาหลอย่างใหญ่หลวง. เหล่าเทวดาในชมพูทวีป

ทั้งสี่ บอกกันว่า พระศาสดาจักรัศธรรม. พราหมณ์ได้ยินข่าวนั้น. พราหมณ์นั้นมีผ้าสาฎกสำหรับนุ่งผืนเดียวเท่านั้น นางพราหมณ์ก็มีผ้าสาฎกสำหรับนุ่งผืนเดียวเหมือนกัน. แต่คนทั้งสองมีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น. พราหมณ์นั้นจึงปรากฏในพระนครทั้งสี่ว่า เอกสาฎกพราหมณ์.

พราหมณ์นั้น เมื่อมีการประชุมพวกพราหมณ์ด้วยกิจเฉพาะบางอย่าง จึงเว้นนางพราหมณ์ไว้ในเรือน ตนเองห่มผ้าผืนนั้นไป. เมื่อมีการประชุมพวกนางพราหมณ์ ตนเองก็อยู่ในเรือน นางพราหมณ์จึงห่มผ้าผืนนั้นไป.

ก็ในวันนั้น พราหมณ์นั้นกล่าวกะนางพราหมณ์ว่า นี่แน่ะนางผู้เจริญ เธอจักฟังธรรมกลางคืนหรือกลางวัน. นางพราหมณ์กล่าวว่า นาย ดิฉันเป็นมาตุคามมีชาติขลาดกลัว ไม่อาจฟังธรรมในตอนกลางคืน ดิฉันจักฟังกลางวัน จึงเว้นพราหมณ์นั้นไว้ในเรือน ห่มผ้าผืนนั้นไปวิหารพร้อมกับเหล่าอุบาสิกา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ฟังธรรมแล้วได้ไปกับพวกอุบาสิกา. ที่นั้น พราหมณ์จึงเว้นนางพราหมณ์ไว้ในเรือน แล้วห่มผ้าผืนนั้นไปวิหาร.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่งบนธรรมาสน์ที่ประดับประดา อยู่ในท่ามกลางบริษัท ทรงจับพัดอันวิจิตรตรัสธรรมกถา เสมือนท่าคองคาในอากาศให้หั่งลง และคุณกระทำเขาสีเนรุให้เป็นโมแล้วกวนสาคร ฉะนั้น. เมื่อพราหมณ์นั่งอยู่ท้ายสุดบริษัทฟังธรรมอยู่ ปีติมีวรรณะ ๕ ประการ ทำสรีระให้เต็มเกิดขึ้น ในเวลาปฐมยามทีเดียว. เขาจึงพับผ้าที่ห่มแล้วคิดว่า จักถวายแต่พระทศพล. ที่นั้น ความตระหนี่อันแสดงโทษตั้งพันเกิดแก่พราหมณ์นั้น เขาคิดว่า นางพราหมณ์และเรามีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น ชื่อว่าผ้าห่มไร ๆ อื่น ย่อมไม่มี เราไม่อาจจะเพื่อจะไม่ห่มผ้า

เที่ยวไปข้างนอกได้ ดังนี้ จึงได้เป็นผู้ประสงค์จะไม่ถวายแม่โดยประการ
ทั้งปวง. ครั้นเมื่อปฐมยามล่วงไป แม่ในมัชฌิมยาม ปีติก็เกิดแก่เขา
เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. เขาคิดเหมือนอย่างนั้น ได้เป็นผู้ประสงค์จะ
ไม่ถวายอย่างนั้นเหมือนกัน. ครั้นเมื่อมัชฌิมยามล่วงไป ปีติเกิดขึ้นแก่เขา
แม่ในปัจฉิมยามเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. ในกาลนั้น เขาชนะความ
ตระหนี่ พับฝ่าแล้ววางไว้แทบพระบาทของพระศาสดา แต่นั้น จึงอ
มือซ้าย เอามือขวาปรบบันลือ ๓ ครั้ง ว่า ชิตี เม ชิตี เม เราชนะ
แล้ว ๆ.

สมัยนั้น พระเจ้าพันธุมราช ประทับนั่งสดับธรรมอยู่ภายในม่าน
หลังธรรมาสน์ ก็ธรรมดาพระราชาย่อมไม่ทรงโปรดเสียวว่า ชิตี เม เรา
ชนะ. พระราชาจึงทรงสั่งบุรุษว่า พนาย เธอจงไปถามพราหมณ์นั้นว่า
เขาพูดอะไร. พราหมณ์อันบุรุษนั้นมาถามแล้ว จึงกล่าวว่า พวกคนที่เหลือ
ขึ้นยานคือข้างเป็นคัน ถือดาบและโล่เป็นคัน จึงชนะเสนาของพระราชานอื่น
ข้อนั้นไม่น่าอัศจรรย์ ส่วนเราชนะจิตอันตระหนี่ ได้ถวายผ้าห่มแด่พระ-
ทศพล เหมือนคนเอาค้อนทุบหัวโคโคงที่เดินตามมาข้างหลัง ทำให้มัน
หนีไปฉะนั้น. ความตระหนี่ที่เราชนะนั้นน่าอัศจรรย์. บุรุษนั้นจึงกลับมา
กราบทูลเรื่องราวนี้แก่พระราชาน. พระราชาตรัสว่า นี่แน่ะพนาย เรา
ทั้งหลายไม่รู้ความเหมาะสมแก่พระทศพล พราหมณ์ย่อมรู้ ดังนี้. ทรง
เลื่อมใสพราหมณ์นั้นได้ทรงส่งคู่ผ้าไปให้.

พราหมณ์เห็นดังนั้นจึงคิดว่า พระราชา ไม่ทรงประทานอะไร ๆ
ครั้งแรกแก่เราผู้นั่งนี้ แล้วได้ประทานแก่เราผู้กล่าวคุณทั้งหลายของ
พระศาสดา ผ้าคู่นี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยพระคุณทั้งหลายของพระศาสดา จึง

สมควรแก่พระศาสดาเท่านั้น ครั้นคิดแล้วได้ถวายคู่ผ้าแก่นั้นแก่พระ-
ทศพล. พระราชาตรัสถามว่า พราหมณ์กระทำอย่างไร. ทรงสดับว่า
เขาถวายคู่ผ้าแก่นั้นแก่พระตถาคตเท่านั้น จึงให้ส่งคู่ผ้า ๒ คู่แม่อื่นไปให้.
พราหมณ์ก็ได้ถวายคู่ผ้าแม่เหล่านั้นแก่พระศาสดา. พระราชาทรงให้ส่ง
คู่ผ้า ๔ คู่แม่อื่นอีกไปประทาน รวมความว่า ตรัสอย่างนั้นแล้วทรงให้ส่ง
คู่ผ้าไปจนกระทั่ง ๑๒ คู่.

ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า การกระทำดังนี้ ย่อมเป็นเสมือนจะให้
เพิ่มขึ้น ๆ (มาก ๆ) แล้วจึงรับเอา คือรับเอาคู่ผ้า ๒ คู่ คือคู่หนึ่งเพื่อตน
คู่หนึ่งเพื่อนางพราหมณี แล้วได้ถวายเฉพาะตถาคต ๑๐ คู่ และตั้งแต่นั้น
เขาเป็นผู้คุ้นเคยกับพระศาสดา.

ครั้นวันหนึ่ง ในฤดูหนาวเย็น พระราชาทอดพระเนตรเห็น
พราหมณ์นั้นฟังธรรมอยู่ในสำนักของพระศาสดา จึงประทานผ้ากัมพลแดง
ที่พระองค์ห่มอันมีค่าแสนหนึ่ง แล้วตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป ท่านจงห่มผ้า
กัมพลนี้ฟังธรรม. พราหมณ์คิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยผ้ากัมพลนี้
อันจะนำเข้าไปในกายอันเปื่อยเน่านี้ จึงกระทำพาดานในเบื้องบนเพียง
ของพระตถาคตในภายในพระคันธกุฎีแล้วก็ไป.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปยังพระวิหารแต่เช้าตรู่ ประทับนั่ง
ในสำนักของพระศาสดา ในภายในพระคันธกุฎี. ขณะนั้น พระพุทธรัศมี
มีพรรณะ ๖ ประการ กระทบที่ผ้ากัมพล. ผ้ากัมพลเปล่งแสงเจิดจ้า.
พระราชาทรงแหวงนดู ทรงจำได้ รับสั่งว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่ผ้า
กัมพลของกระหม่อมฉัน ๆ ให้เอกสาฎกพราหมณ์. พระศาสดาตรัสว่า
มหาบพิตร พระองค์บูชาพราหมณ์ พราหมณ์บูชาเราตถาคต.

พระราชาทรงดำริว่า พราหมณ์รู้สิ่งที่ควร เราไม่รู้จึงทรงเลื่อมใส ได้ทรงกระทำสิ่งที่เป็นอุปการะแก่หมู่คนทั้งหมดนั้น ให้เป็น ๘ หมวด หมวดละ ๘ สิ่ง ทรงให้ท่านชื่อว่าสัพพัตถกะ (สารพัดประโยชน์) แล้ว ทรงตั้งพราหมณ์ไว้ในตำแหน่งปุโรหิต. ฝ่ายพราหมณ์นั้นเข้าไปตั้ง สลากภัต ๖๔ ที่ คือชื่อว่าหมวดละแปด ๘ ที่ เป็น ๖๔ ที่ แล้วให้ท่าน รักษาศีลตลอดชีวิต จูติจากอัฐภาพนั้นแล้วบังเกิดในสวรรค์.

จูติจากสวรรค์นั้นอีก ในกัปนี้บังเกิดในตระกูลกุกุมพีในนคร พาราณสี ระหว่างพระพุทธรเจ้า ๒ พระองค์ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโกนาคมณะและพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ. เขาอาศัย ความเจริญอยู่ครองเรือน วันหนึ่ง เสด็จเที่ยวพักผ่อนอยู่ในป่า. ก็สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ากระทำจิวัตรกรรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ เมื่อฝ่านูวตไม่เพียงพอ จึงเริ่มพับเก็บไว้. เขาเห็นดังนั้นจึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไร ท่านจึงพับเก็บไว้. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ฝ่านูวตไม่เพียงพอ. เขาจึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงทำด้วยฝ้านี้ แล้วถวายผ้าห่ม ได้ กระทำความปรารถนาว่า ความเสื่อมไร ๆ จงอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าในที่ที่ เกิดแล้ว ๆ.

เมื่อภรรยา กับน้องสาวก่อการทะเลาะกัน พระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไป บิณฑบาตแม่ในเรือนของเขา. ครั้งนั้น น้องสาวของเขาได้ถวายบิณฑบาต แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วหมายเอาภรรยาของเขาตั้งความปรารถนาว่า เราพึงเว้นหญิงพาลเห็นปานนี้ ๑๐๐ โยชน์. นางยืนอยู่ที่ลานบ้านได้ยิน เข้าจึงคิดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านี้จงอย่าได้บริโภคน้ำที่หญิงนี้ถวาย จึง รับบาตรเทกต์ทิ้งเสีย แล้วได้บรรจุให้เต็มด้วยเปลือกตมถวาย. น้องสาว

ของเขาเห็นจึงกล่าวว่า นางหญิงพาล เจ้าจงค่าหรือจงประหารเราก่อนเถอะ
ก็การทิ้งกัฏจากบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาสอง
อสงไขยเห็นปานนี้ แล้วให้เปือกตม ไม่ควร.

ครั้งนั้น ภรรยาของเขาเกิดการพิจารณาขึ้นมาได้. นางจึงกล่าวว่า
โปรดหยุดก่อนเจ้าข้า แล้วเทเปือกตมทิ้ง ล้างบาตรแล้วระบมด้วยผง
เครื่องหอม บรรจุให้เต็มด้วยกัฏอันประณีต และด้วยของมีรสอร่อยทั้งสี่
ให้เต็ม แล้ววางบาตรอันแพรวพราวด้วยเนยใสมีสีดังกลีบปทุมลาดไว้
ข้างบน ลงในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วได้กระทำความปรารถนา
ว่า บิณฑบาตนี้เกิดโอกาสได้ ฉันใด ร่างกายของเราจึงเกิดโอกาส ฉะนั้น
เกิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าอนุโมทนาแล้วเหาะไปยังอากาศ.

ผิวเมียทั้งสองแม่นั้นดำรงอยู่ตลอดชั่วอายุ เคลื่อนจากอัทธภาพนั้น
แล้วบังเกิดในสวรรค์. จุดจากสวรรค์นั้นอีก เกิดเป็นอุบาสกในตระกูล
ที่สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ ในนครพาราณสี ในกาลแห่ง
พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า. ฝ่ายภรรยาบังเกิดเป็นธิดาของเศรษฐี ผู้เช่น
นั้นเหมือนกัน. เมื่อเขาเจริญวัยแล้ว บิดามารดาจึงนำธิดาของเศรษฐีนั้น
นั้นแหละมา. ด้วยอนุภาพของกรรมอันลามก ซึ่งมีวิบากอันไม่น่า
ปรารถนาในชาติก่อน เมื่อนางสักว่าเข้าไปยังตระกูลสามี เรือนทั้งสี่
จำเดิมแต่ระหว่างธรณีประตูเข้าไป เกิดกลิ่นเหม็นประดุจหลุมคูถที่เขา
เปิดไว้จะนั้น. กุมารถามว่า นี่กลิ่นของใคร ได้ฟังว่า ของธิดาเศรษฐี
จึงกล่าวว่า จงนำนางออกไป แล้วให้ส่งไปยังเรือนตระกูลของนางทันที.
นางกลับมาโดยทำนองนั้นนั้นแล ๗ ฐานะ.

สมัยนั้น พระกัศสปทศพลปรินิพพานแล้ว. ชนทั้งหลายก่อพระเจดีย์ของพระองค์สูงโยชน์หนึ่ง ด้วยอิฐทองคำมีค่าแสนหนึ่ง. เมื่อเขากำลังพากันก่อเจดีย์นั้นอยู่ ชิตาเศรษฐีนั้นคิดว่า เรากลับแล้วในฐานะทั้ง ๓ เราจะประโยชน์อะไรด้วยชีวิต จึงให้หักยวบสิ่งของเครื่องประดับของตนให้กระทำเป็นอิฐทองคำ ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ สูง ๔ นิ้ว. แต่นั้นจึงถือเอาก่อนหรดาลและมโนศิลา แล้วถือดอกอุบล ๘ กำ ไปยังที่ที่ก่อพระเจดีย์. ก็ขณะนั้น แถวอิฐแห่งหนึ่งวงมาจากอิฐสำหรับเชื่อมต่อ. ชิตาเศรษฐีจึงกล่าวกะนายช่างว่า ท่านจงวางอิฐของเราก่อนนี้ลงในที่นี้. นายช่างกล่าวว่า แม่นาง ท่านมาได้เวลาพอดี ท่านจงวางด้วยตัวเองเถิด. นางจึงขึ้นไปเอาน้ำมันเคลือบก่อนหรดาลและมโนศิลาแล้ว เอาเครื่องเชื่อมนั้นตั้งติดอิฐ. แล้วทำการบูชาด้วยดอกอุบล ๘ กำนั้นในเบื้องบนไว้แล้วทำความปรารถนาว่า ในที่ที่เกิดแล้ว ๆ ขอให้กลิ่นจันทน์พุ่งออกจากกายของข้าพเจ้า ขอให้กลิ่นอุบลพุ่งออกจากปาก เสร็จแล้วไหว้พระเจดีย์ กระทำประทักษิณแล้วได้กลับไปเรือน ขณะนั้นเอง สติปรารถถึงนางเกิดขึ้นแก่บุตรเศรษฐีผู้ที่น่านางไปเรือนครั้งแรก. แม้ในพระนครก็มีการป่าวร้องการนักขัตฤกษ์. บุตรเศรษฐีนั้นกล่าวกะพวกอุปัฏฐากว่า ชิตาเศรษฐีที่น่ามาที่นี่ อยู่ไหน. พวกอุปัฏฐากกล่าวว่า อยู่ที่เรือนของตระกูลศรีบนาย. บุตรเศรษฐีกล่าวว่า พวกท่านจงไปนำนางมา เราจักเล่นนักขัตฤกษ์. อุปัฏฐากเหล่านั้นไปไหว้ นางแล้วยืนอยู่. ผู้อันนางถามว่า นี่ณะพ่อทั้งหลาย พวกท่านมาทำไมกัน จึงพากันบอกเรื่องราวนี้แก่นาง. นางกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย เราเอาสิ่งของเครื่องประดับบูชาพระเจดีย์เสียแล้ว เราไม่มีเครื่องประดับ. อุปัฏฐากเหล่านั้น จึงไปบอกแก่

บุตรเศรษฐี. บุตรเศรษฐีกล่าวว่า พวกท่านจงนำนางมาเถอะ นางจักได้เครื่องประดับ. อุปัชฌาย์เหล่านั้นจึงนำนางมา. พร้อมกับให้นางเข้าไปยังเรือน กลิ่นจันทน์และกลิ่นอุบลฟุ้งไปตลอดทั้งเรือน. บุตรเศรษฐีถามนางว่า นางผู้เจริญ ที่แรก กลิ่นเหม็นฟุ้งออกจากร่างกายของเธอ แต่บัดนี้ กลิ่นจันทน์ฟุ้งออกจากร่างกายของเธอ กลิ่นอุบลฟุ้งออกจากปาก, นี่อะไรกัน? นางจึงบอกกรรมที่ตนกระทำตั้งแต่ต้น. บุตรเศรษฐีคิดว่า พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์หนอ จึงเลื่อมใส ให้เอาเสื้อที่ทำด้วยผ้ากัมพลหุ้มพระเจดีย์ทองอันสูงหนึ่งโยชน์ แล้วได้ประดับประดับด้วยปทุมทอง ขนาดเท่าล้อรถในทีนั้น ๆ เหล่าปทุมทองที่ห้อยมีประมาณ ๑๒ ศอก.

บุตรเศรษฐีนั้นดำรงอยู่ในอัตภาพนั้นตลอดชั่วอายุ จุตินิพพานนั้นไปบังเกิดในสวรรค์ จุตินิพพานนั้นอีก แล้วมาบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง ในทีประมาณหนึ่งโยชน์จากนครพาราณสี. ส่วนภรรยาของเขาจุตินิพพานเกิดเป็นราชธิดาพระองค์ใหญ่ในราชสกุล เมื่อคนทั้งสองนั้นถึงความเจริญวัยแล้ว เขาไปาร้องงานนักขัตฤกษ์ในบ้านที่อยู่ของกุมาร. กุมารนั้นกล่าวกะมารดาว่า แม่จ๋า แม่จงให้ผ้าสาฎกฉันฉันจักเล่นงานนักขัตฤกษ์. มารดาจึงได้นำผ้าที่ซักรแล้วมาให้. กุมารกล่าวว่า แม่จ๋า ผ้าผืนนี้หยาบ. มารดาจึงได้นำผ้าผืนอื่นมาให้. แม้ผ้าผืนนั้นเขาก็ปฏิเสธเสีย. ทีนั้น มารดาจึงกล่าวกะเขาว่า นี่แน่ะพ่อ พวกเราเกิดในเรือนเช่นไร พวกเราไม่มีบุญเพื่อจะได้ผ้าที่เนื้อละเอียดกว่านี้. กุมารกล่าวว่า แม่จ๋า ถ้าอย่างนั้น ฉันจะไปยังที่ที่จะได้. มารดาบอกว่า ลูกเอ๋ย แม่ปรารถนาจะให้เจ้าได้ราชสมบัติในนครพาราณสี ในวันนี้ทีเดียว. กุมาร

ให้มารดาแล้วกล่าวว่า ฉันไปละแม่. มารดากล่าวว่า ไปเถอะพ่อ. ก็
กุมารนั้นออกไปตามกำหนดของบุญ ไปถึงนครพาราณสี แล้วนอน
คลุมโปงอยู่บนแผ่นศิลาอันเป็นมงคลในอุทยาน. ก็วันนั้นเป็นวันที่ ๗
ที่พระเจ้าพาราณสีสวรรคต.

อำมาตย์ทั้งหลายทำการถวายพระเพลิงแล้ว นั่งอยู่ที่พระลานหลวง
ปรึกษากันว่า พระราชาทรงมีแต่พระธิดาองค์เดียว ไม่มีพระโอรส
ราชสมบัติที่ไม่มีพระราชาจักพินาศ ใครควรเป็นพระราชา. พวกอำมาตย์
ต่างกล่าวว่า ท่านจงเป็น ท่านจงเป็น. ปุโรหิตกล่าวว่า ไม่ควรเลือกมาก
พวกเราจักปล่อยผู้สสรธ. อำมาตย์เหล่านั้นจึงเทียมน้ำสินธพ ๔ ต้ว มีสี
ดั่งดอกโกมุท แล้ววางราชกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง และเสวตฉัตรไว้บนผู้สสร-
ธนั้น แล้วปล่อยรถไป ให้ประโคมดนตรีตามหลังไป รถออกทางประตู
ด้านทิศตะวันออก มุ่งหน้าไปยังอุทยาน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า รถ
บ่ายหน้ามุ่งไปอุทยาน เพราะความคุ้นเคย พวกเราจงให้รถกลับ. ปุโรหิต
กล่าวว่า พวกท่านอย่าให้รถกลับ. รถไปกระทำประทักษิณกุมารแล้วทำท่า
จะเกยขึ้นก็หยุดอยู่. ปุโรหิตเลิกลายผ้าห่มตรวจดูพื้นเท้ากล่าวว่า ทวีปนี้
จงยกไว้ ผู้นี้สมควรครองราชสมบัติในมหาทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพัน
เป็นบริวาร แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงประโคมดนตรี แล้วให้ประโคม
ดนตรี ๓ ครั้ง.

ลำดับนั้น กุมารเปิดหน้าแลดูอยู่พลางกล่าวว่า ท่านทั้งหลายพากัน
มาด้วยกรรมอะไร. อำมาตย์ทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ทเวะ ราชสมบัติถึงแก่
พระองค์. กุมารกล่าวว่า พระราชาของพวกท่านไปไหน. พวกอำมาตย์
กล่าวว่า ข้าแต่ นาย พระราชาเสด็จไปสู่ความเป็นเทวดาเสียแล้ว. กุมาร

กล่าวว่า ล่วงไปกี่วันแล้ว. อามาศย์. วันนี้เป็นวันที่ ๗. กุมาร. พระโอรส หรือพระธิดาไม่มีหรือ. พวกอามาศย์. ข้าแต่ทเวะ พระธิดามี, พระโอรส ไม่มี. กุมารกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เราจักรองราชสมบัติ. อามาศย์ เหล่านั้นจึงให้สร้างมณฑปสำหรับอภิเษกขึ้นในทันใดนั้น แล้วประดับ- ประดาพระราชธิดาด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง พาไปอุทยาน ได้กระทำ การอภิเษกแก่กุมาร. ถ้าคืบนั้น อามาศย์ทั้งหลายจึงนำผ้ามีค่าแสนหนึ่ง เข้าไปเพื่อกุมารผู้ทำการอภิเษกแล้ว. พระกุมารตรัสว่า พ่อทั้งหลาย นี้ อะไรกัน.

พวกอามาศย์. ข้าแต่ทเวะห ผ้าสำหรับนุ่ง.

พระกุมาร. พ่อทั้งหลาย ผ้าเนื้อหยาบมิใช่หรือ.

พวกอามาศย์. ข้าแต่ทเวะ บรรดาผ้าสำหรับใช้สอยของมนุษย์ ผ้า ที่เนื้อนุ่มกว่านี้ไม่มี.

พระกุมาร. พระราชาของท่านทั้งหลาย ทรงนุ่งผ้าเห็นปานนี้หรือ.

พวกอามาศย์. ข้าแต่ทเวะ พระเจ้าข้า.

พระกุมารตรัสว่า พระราชาของท่านทั้งหลาย เห็นจะไม่มีบุญ แล้ว ให้นำพระสุวรรณภิงคารมาด้วยพระดำรัสว่า ท่านทั้งหลายจงนำสุวรรณ- ภิงคารมา เราจักได้ผ้า แล้วเสด็จลุกขึ้นไปล้างพระหัตถ์ บ้วนพระโอษฐ์ แล้วเอาพระหัตถ์วิกน้ำประพรมไปในทิศตะวันออก ต้นกัลปพฤกษ์ ๘ ต้น ซ้ำแรกแผ่นดินที่บผุดขึ้น. ทรงวิกน้ำประพรมไปในทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนืออีก รวมความว่าทรงประพรมไปทั้ง ๔ ทิศ. ต้นกัลปพฤกษ์ ๑๒ ต้น ผุดขึ้น โดยทำให้มีทิศละ ๘ ต้น ๆ ในทิศทั้งปวง. พระกุมาร นั้นทรงนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง แล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายจง

เที่ยวตีกองปาวร็องอย่างนี้ว่า ในแวนแคว้นของพระเจ้าันนทราช สตรีทั้งหลายผู้กรอด้าย อย่างกรอด้ายเลย แล้วให้ยกฉัตร ประดับตกแต่งเสด็จไปบนคอช้างตัวประเสริฐ เสด็จเข้าพระนคร ขึ้นสู่ปราสาทเสวยมหาสมบัติอยู่.

เมื่อเวลาดำเนินไปอยู่อย่างนี้ พระเทวีเห็นสมบัติของพระราชอาแล้ว ทรงแสดงอาการของผู้มีความสงสารว่า โอ น่าสงสารหนอ ท่านผู้มีตบะ, ถูกพระราชอาตราศถามว่า เทวี นี้อะไรกัน ? จึงทูลว่า ข้าแต่ทเวะ สมบัติของพระองค์ใหญ่ยิ่งนัก ผลแห่งกรรมดีที่พระองค์ทรงเชื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้วกระทำไว้ในอดีต แต่เดี๋ยวนี้ พระองค์ไม่ทรงกระทำบุญอันเป็นปัจจัยแก่นาค.

พระราชอาตราศว่า เราจักให้แก่ใคร ผู้มีศีลไม่มี. พระเทวีทูลว่า ทเวะ ชมพูทวีปไม่สูญจากพระอรหันต์ทั้งหลาย. ทเวะ ขอพระองค์จงตระเตรียมทานไว้ หม่อมฉันจักได้พระอรหันต์.

ในวันรุ่งขึ้น พระราชาทรงให้ตระเตรียมทานไว้ที่ประตูด้านทิศตะวันออก. พระเทวีทรงอธิษฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่ นอนฟังพาบ ปายหน้าไปทางทิศตะวันออก ณ ปราสาทชั้นบน แล้วกล่าวว่า ถ้าพระอรหันต์ทั้งหลายมีอยู่ในทิศนี้ พรุ่งนี้ ขอจงมารับภิกษาของข้าพเจ้าทั้งหลาย ในทิศนั้น ไม่มีพระอรหันต์ จึงได้ประทานสักการะนั้นแก่คนกำพร้าและยากทั้งหลาย.

ในวันรุ่งขึ้น ทรงตระเตรียมทานไว้ที่ประตูด้านทิศใต้ ไม่ได้พระทักษิณบุคคลเหมือนอย่างนั้นแหละ. แม้ในวันรุ่งขึ้นก็ทรงตระเตรียมไว้ที่ประตูด้านทิศตะวันตก ก็ไม่ได้พระทักษิณบุคคลเหมือนอย่างนั้นนั่น-

แหละ. แต่ในวันที่ได้เตรียมไว้ที่ประตูด้านทิศเหนือ เมื่อพระเทวี
นิมนต์เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ พระมหาปทุมปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็น
พี่ชายของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ ผู้เป็นโอรสของพระนางปทุมวดี ซึ่ง
อยู่ในหิมวันตประเทศ เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นน้องชายมาว่า
ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระเจ้านันทราชนิมนต์ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จงรับนิมนต์ของข้าพเจ้าเถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับนิมนต์แล้ว
ในวันรุ่งขึ้นล้างหน้าชำระโศคนาคแล้ว เหาะมาทางอากาศลงที่ประตูด้าน
ทิศเหนือ. คนทั้งหลายเห็นแล้ว จึงไปกราบทูลแด่พระราชว่า ข้าแต่
ท้าว พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์มาแล้ว.

พระราชาร่วมกับพระเทวีพากันไปไหว้แล้วนำขึ้นสู่ปราสาท ถวาย
ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ณ ปราสาทนั้น ในเวลาเสร็จกตกิจ
พระราชาทรงหมอบลงแทบเท้าของพระสังฆเถระ พระเทวีทรงหมอบลง
แทบเท้าพระสังฆนวกะ แล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้า
ทั้งหลายจักไม่ลำบากเรื่องปัจจัย และข้าพเจ้าทั้งหลายจักไม่เสื่อมจากบุญ
ขอท่านทั้งหลายจงให้ปฏิญญาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อจะอยู่ในที่นี้ตลอด-
ชั่วอายุ. ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นทำปฏิญญาแล้ว ทำที่อยู่อาศัยให้
พร้อมเสร็จด้วยอาการทุกอย่าง คือบรรณศาลา ๕๐๐ ที่จงกรม ๕๐๐ ใน
พระอุทยาน แล้วให้อยู่ในที่นั้น.

เมื่อกาลเวลาล่วงไปอย่างนี้ เมื่อปัจจันตชนบทของพระราชาก็เกิด
จลาจลขึ้น พระราชาตรัสว่า เราจะไปปราบปรามปัจจันตชนบทให้สงบ
ราบคาบ เธออย่าประมาทพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายดังนี้ ทรงโอวาท
พระเทวีแล้วเสด็จไป. เมื่อพระราชายังไม่ทันจะเสด็จกลับมา อายุสังขาร
ของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็สิ้นไป. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดนั้นแล

ปรินิพพานแล้ว ด้วยประการดังนี้ คือ พระมหาปทุมปัจเจกพุทธเจ้า
เล่นฌานอยู่ตลอดยามสามแห่งราตรี ในเวลาอรุณขึ้น ได้ยินเหนียวแผ่น
กระดานสำหรับเหนียว ปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ ฝ่าย
พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายที่เหลือ ก็ปรินิพพานโดยอุบายนั้น วันรุ่งขึ้น
พระเทวีจัดแจงที่นั่งสำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วโปรยดอกไม้
อบรูป ประทับนั่งแลดูการมาของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ครั้นไม่
เห็นมา จึงส่งพวกบุรุษไปด้วยพระดำรัสว่า นี่แน่พ่อทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงไป จงรู้พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายไม่ผาสุกอย่างไร. บุรุษเหล่านั้น
พากันไป แล้วเปิดประตูบรรณศาลาของพระมหาปทุม เมื่อไม่เห็นท่าน
ในที่นั้น จึงไปยังที่จงกรม เห็นท่านยืนฟังแผ่นกระดานสำหรับเหนียว
จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว. สรีระของท่านผู้ปรินิพพานแล้ว
จักพูดได้อย่างไร. บุรุษเหล่านั้นกล่าวว่า เห็นจะหลับ จึงเอามือลูบที่
หลังเท้า รู้ว่าปรินิพพานแล้ว เพราะเท้าทั้งสองเย็นและแข็ง จึงไปยัง
สำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ที่สอง รู้ได้อย่างนั้นเหมือนกัน จึงไป
ยังสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ที่สาม เขาแม่ทั้งหมดรู้ว่าท่านปรินิ
พพานแล้ว อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ จึงพากันกลับมายังราชสกุล อัน
พระเทวีตรัสถามว่า พ่อทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าไปไหน จึงกราบทูล
ว่า ปรินิพพานแล้ว พระเจ้าข้า. พระเทวีทรงกันแสงคร่ำครวญ เสด็จ
ออกไป ณ ที่นั้นพร้อมกับพวกชาวเมือง ทรงให้การทำสาธุกิฬา แล้วทรง
ให้ทำฌาปนกิจสรีระของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วให้เอาพระธาตุ
ทั้งหลายมาก่อพระเจดีย์ไว้.

พระราชาทรงปราบปรามปัจฉิมจันตชนบทให้สงบราบคาบแล้วเสด็จกลับมา จึงตรัสถามพระเทวีผู้เสด็จมาต้อนรับว่า พระนางผู้เจริญ เธอไม่ประมาทในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายหรือ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายสบายดีหรือ. พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่ท้าว พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ปริณิพานเสียแล้ว. พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น ทรงดำริว่า ความตายยังเกิดขึ้นแก่บัณฑิตทั้งหลายแม้เห็นปานนี้ ความพ้นจากความตาย จักมีแก่พวกเรามาแต่ไหน. พระองค์ไม่เสด็จเข้าพระนคร เสด็จไปยังพระอุทยานทันที แล้วรับสั่งให้เรียกพระโอรสองค์ใหญ่มา ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสนั้นแล้ว ทรงผนวชเป็นสมณะด้วยพระองค์เอง. ฝ่ายพระเทวีทรงดำริว่า เมื่อพระราชาทรงผนวชแล้ว เราจักทำอะไร จึงทรงผนวชในพระอุทยานเหมือนอย่างนั้นแหละ. ทั้งสองพระองค์ทรงทำมานให้เกิดแล้ว จุตติจากอภัพพานั้น ไปบังเกิดในพรหมโลก.

เมื่อพระราชากับพระเทวีทั้งสองนั้น อยู่ในพรหมโลกนั้นนั้นแหละ พระศาสดาของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงประกาศพระธรรมจักรอันจบแล้ว เสด็จถึงนครราชคฤห์โดยลำดับ. เมื่อพระศาสดาเสด็จอาศัยอยู่ในนครราชคฤห์นั้น ปีผลิมาณพนี้บังเกิดในท้องของภรรยา กบิลพราหมณ์ ในพราหมณคามชื่อว่ามหาตติละ. นางภักทกาปิลานี นี้บังเกิดในท้องของภรรยาพราหมณ์โกสิยโคตร ในสาครนคร แคว้นมัททราช. เมื่อคนทั้งสองนั้นเติบโตโดยลำดับ เมื่อปีผลิมาณพบรรลุวัยที่ ๒๐ นางภักทาบรลูวันที่ ๑๖ บิดามารดาแลดูบุตรแล้วจึงคาดคั้นว่านี่แน่พ่อ เจ้าก็เจริญวัยแล้ว สมควรดำรงวงศ์สกุล. มาณพกล่าวว่าคุณพ่อคุณแม่ อย่าได้กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ในคลองแห่งโสดของผมเลย

กระผมจักปฏิบัติทราบเท่าที่คุณพ่อคุณแม่ยังมีชีวิตอยู่ ต่อเมื่อคุณพ่อคุณแม่ล่วงลับไปแล้ว กระผมจักออกบวช. ล่วงไปได้ ๒-๓ วัน บิดามารดาก็กล่าวอีก. ฝ่ายมาณพนั้นก็ปฏิเสธอีก. ตั้งแต่นั้น มารดาคงกล่าวอยู่เนื่อง ๆ ทีเดียว.

มาณพคิดว่า จักให้มารดายินยอม จึงให้ทองคำสี่สุกปลั่งพันลิ่ม แล้วให้พวกช่างทองทำรูปหญิง ในเวลาเสร็จกรรมมีการจัดและการบูรพูนั่นเป็นต้น จึงให้รูปนั้นนุ่งผ้าแดง ให้ประดับดอกไม้และเครื่องอลังการต่าง ๆ อันเพียบพร้อมไปด้วยทอง แล้วกล่าวว่า คุณแม่ ผมได้อารมณ์เห็นปานนี้จึงจักอยู่ครองเรือน เมื่อไม่ได้ก็จักไม่อยู่. นางพราหมณ์ผู้มีปัญญาคิดว่า บุตรของเรามีบุญ ได้ให้ท่านสร้างอภินิหารไว้แล้ว เมื่อทำบุญทั้งหลายในชาติก่อน คงจะไม่ได้ทำคนเดียว. หญิงผู้ทำบุญร่วมกับบุตรของเรานี้ จักเป็นหญิงเปรียบปานรูปทองเป็นแน่. นางจึงให้เชิญพราหมณ์ ๘ คนมา เลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยโภคะทั้งปวงแล้ว ยกรูปทองขึ้นบนรถ แล้วส่งไปด้วยคำว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงพากันไป เห็นทาริกาเห็นปานนี้ ในตระกูลที่มีชาติ โคตร และ โภคะ เป็นต้น เสมอกันกับเราทั้งหลายในที่ใด จงให้รูปทองนี้แหละให้เป็นอาการแสดงความสัตย์จริงไว้ในที่นั้น.

พราหมณ์เหล่านั้นพากันออกไปด้วยคิดว่า นี่เป็นกรงานของพวกเรา แล้วปรึกษากันว่า พวกเราจักได้ที่ไหน จึงชื่อว่ามัทธราฐเป็นตำแหน่งฝ่ายใน พวกเราจักไปยังมัทธราฐ แล้วได้ไปยังสาครนครในมัทธราฐ. ตั้งรูปทองนั้นไว้ที่ทำสำหรับอาบน้ำ ในแคว้นมัทธราฐนั้น แล้วนั่งอยู่ ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น แม่นมของนางภักททาให้นาง

ภักตทาอาบน้ำ แต่งตัวแล้ว ตนเองไปทำน้ำเพื่อจะอาบ เห็นรูปทองจึงคิดว่า แม่ภักตทานี้แนะนำไม่ได้ มายืนอยู่ที่นี้เพื่ออะไร จึงตีที่ข้างหลัง รู้ว่าเป็นรูปทองจึงกล่าวว่า เราทำความสำคัญให้เกิดขึ้นว่า เป็นธิดาแห่งแม่เจ้าของเรา หญิงนี้ เมื่อธิดาแห่งแม่เจ้าแม่รับเอาผ้าถุงแล้ว ก็จะไม่เหมือน. ลำดับนั้น พรหมณ์เหล่านั้นจึงถามแม่นมนั้นว่า ได้ยินว่า ธิดาแห่งนายของท่านเห็นปานนี้. แม่นมนั้นกล่าวว่า ธิดาแห่งแม่เจ้าของเรา เป็นหญิงมีรูปร่างกว่ารูปเปรียบทองนี้ ร้อยเท่า พันเท่า จริงอย่างนั้น เธอนั่งอยู่ในห้องประมาณ ๑๒ ศอก แม้จะไม่มีประทีป ก็กำจัดความมืดได้ด้วยแสงสว่างจากร่างกาย. พวกพรหมณ์กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เราทั้งหลายจะไปยังสำนักแห่งบิดามารดาของนาง แล้วยกรูปทองขึ้นรดตามแม่นมนั้นไป แล้วยืนอยู่ที่ประตูเรือนให้บอกถึงการมา.

พรหมณ์ปฏิสันถารแล้วถามว่า ท่านทั้งหลายมาจากไหน ?.
พรหมณ์เหล่านั้นกล่าวว่า เราทั้งหลายมาจากเรือนของกบิลพรหมณ์ ณ บ้านมหาตคตคามในแคว้นมคธ ด้วยเหตุชื่อนี้. พรหมณ์กล่าวว่า ดิละพ่อ พรหมณ์นั้นมีชาติ โคตร และทรัพย์สมบัติเสมอกับเรา เราจักให้ ทาริกา แล้วรับเครื่องบรรณาการไว้. พรหมณ์เหล่านั้นจึงส่งข่าวแก่กบิลพรหมณ์ว่า ทาริกาชื่อว่าภักตทา พวกเราได้แล้ว ท่านจงรู้จักที่ควรกระทำต่อไป. บิดามารดาได้ฟังข่าวนั้นแล้ว จึงบอกแก่ปิปผลิมาณพว่า ได้นางทาริกาแล้ว. ปิปผลิมาณพคิดว่า เราคิดว่าจักไม่ได้ พรหมณ์เหล่านี้ส่งข่าวมาว่าได้แล้ว, เราไม่มีความต้องการ จักส่งหนังสือไป แล้วไปในที่ลับเขียนหนังสือว่า แม่ภักตทาจงได้สามีผู้สมควรแก่ชาติโคตรและ โภคทรัพย์ของตนเถิด เราจักออกบวช ท่านอย่าได้ร้อนใจในภายหลัง.

ฝ่ายนางภัททาได้ฟังว่า นัยว่า บิณฑาคารประสงค์จะให้เราแก่ผู้โน้น จึง
ไปในที่ลับเขียนหนังสือว่า ถูกเจ้าจงได้ทาริกาผู้เหมาะสมแก่ชาติโคตร
และโภคทรัพย์ของตน เราจักบวช ท่านจงอย่าได้ร้อนใจภายหลัง. หนังสือ
ทั้งสองฉบับมาประจวบกันระหว่างทาง. พวกนางภัททาถามว่า นี่หนังสือ
ของใคร. พวกปีปผลิมาณตอบว่า หนังสือนี้ปีปผลิมาณส่งไปให้
นางภัททา. เมื่อพวกปีปผลิมาณกล่าวว่า นี่หนังสือของใคร และเมื่อ
พวกนางภัททาบอกว่า หนังสือนี้นางภัททาส่งไปให้ปีปผลิมาณพ คน
เหล่านั้นจึงอ่านหนังสือทั้งสองฉบับแล้วกล่าวกันว่า ท่านทั้งหลายจงดูการ
การทำของพวกเขาเด็ก ๆ ดังนี้ แล้วฉีกทิ้งไปในป่า แล้วเขียนหนังสือฉบับ
อื่นซึ่งเสมอเหมือนกับหนังสือนั้น แล้วส่งไปทั้งข้างนี้และข้างนี้. ดังนั้น
หนังสือของกุมารและกุมาริกาจึงเหมือนกัน เป็นหนังสือเอื้อเฟื้อและ
เกื้อกูลแก่ทางโลกเท่านั้น เพราะเหตุนั้น คนทั้งสองนั้นแม้จะไม่ต้องการ
ก็ได้มาร่วมกัน.

ในวันนั้นเอง ฝ่ายปีปผลิมาณพก็ให้นางภัททาถือดอกไม้พวงหนึ่ง.
ฝ่ายนางภัททาก็วางดอกไม้เหล่านั้นไว้ท่ามกลางที่นอน. คนทั้งสองบริโภค
อาหารเย็นแล้วเริ่มเข้านอน. ในสองคนนั้น มาณพขึ้นที่นอนทางด้านขวา
นางภัททาขึ้นทางด้านซ้าย แล้วกล่าวว่า พวกเราจักรู้ชัดแจ้งว่า ดอกไม้
ในด้านของผู้ใดเหี่ยว รากะจิตเกิดขึ้นแล้วแก่ผู้นั้น ใคร ๆ ไม่พึงคิด
พวงดอกไม้. ก็คนทั้งสองนั้นไม่หลับเลยตลอดราตรีทั้งคืน เพราะกลัว
จะถูกต้องร่างกายของกันและกัน ให้เวลาล่วงไปแล้ว. ก็ในเวลากลางวัน
แม้แต่ความขี้มึนขี้เมาก็ไม่ได้กระทำ. คนทั้งสองไม่เกี่ยวข้องกันด้วยอามิส
ทางโลก ไม่จัดแจงงานตราบเท่าที่บิณฑาคารยังมีชีวิตอยู่ เมื่อบิดา

มารดากระทำกาละแล้ว จึงจัดแจง. สมบัติของมาณพมีมากมาย. ผงทองคำที่เขาเพิกออกจากร่างกายแล้วทิ้งไปในวันหนึ่งเท่านั้น ควรได้ประมาณ ๑๒ ทะนาน โดยทะนานมคธ. มาณพมีบึงใหญ่ติดเครื่องยนต์ ๖๐ แห่ง มีเนื้อที่ทำงาน ๒ โยชน์ มีบ้าน ๔ บ้าน ขนาดเมืองอนูราชปุระ มี พลช้าง ๑๔ กอง พลม้า ๑๔ กอง และพลรถ ๑๔ กอง.

วันหนึ่ง เขาชี้ม้าตัวที่ประดับแล้วอันมหาชนแวดล้อม ไปยังสถานที่ทำงานยืนอยู่ปลายนา เห็นพวกนกมีกาเป็นต้น คิงสัตว์ทั้งหลาย มีไส้เดือนเป็นต้น ขึ้นมาจากที่แเบะออกด้วยไถแล้วกินอยู่ จึงถามว่า พ่อทั้งหลาย นกเหล่านี้กินอะไร. บริวารชนบอกว่า ข้าแต่เจ้า มันกินไส้เดือน. มาณพกล่าวว่า บาปที่พวกนกทำจะมีแก่ใคร. บริวารชนตอบว่า ข้าแต่เจ้า จะมีแก่ท่าน. เขาจึงคิดว่า ถ้าบาปที่นกเหล่านี้ทำมีแก่เราละก็ ทรัพย์ ๘๗ โกฏิจักทำอะไรแก่เรา การงาน ๑๒ โยชน์ จักทำอะไร บึงติดเครื่องยนต์จักทำอะไร และบ้าน ๑๔ บ้าน จักทำอะไร, เราจักมอบสมบัติทั้งหมดนี้แก่นางภักตทาธาปิลานี แล้วจักออกบวช.

ขณะนั้น นางภักตทาธาปิลานีหว่านเมล็ดงา ๓ หม้อในระหว่างไร่ พวกแม่นมแวดล้อมนั่งอยู่ เห็นพวกกา กินสัตว์ในเมล็ดงา จึงถามว่า แม่ทั้งหลาย กาเหล่านี้กินอะไร? พวกแม่นมกล่าวว่า กินสัตว์จี้ แม่เจ้า. นางภักตทาถามว่า อกุศลจะมีแก่ใคร? พวกแม่นมตอบว่า มีแก่ท่านจะแม่เจ้า. นางจึงคิดว่า เราได้ผ้า ๔ สอกและภักตสักว่าข้าวสุกทะนานหนึ่งย่อมควร ก็ถ้าอกุศลที่สัตว์เหล่านี้ทำจะเป็นของเรา แม้พันภพ เราก็ไม่อาจยกหัวขึ้นจากวัฏฏะได้ เมื่อลูกเจ้าพอมมาถึงเท่านั้น เราจักมอบสมบัติทั้งหมดแก่ลูกเจ้าแล้วจักออกบวช.

มาณพมาแล้วอาบน้ำขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนบัลลังก์อันควรค่ามาก.
ลำดับนั้น บริวารชนน้อมนำโภชนะอันสมควรแก่พระเจ้าจักรพรรดิเข้าไปให้แก่มาณพ. คนทั้งสองบริโภคนแล้ว เมื่อบริวารชนออกไปแล้ว จึงไปในที่ลับนั่งในที่ผาสุก.

ลำดับนั้น มาณพจึงกล่าวกะนางภักททาว่า นี่แน่ะภักททา เธอเมื่อมายังเรือนนี้ นำทรัพย์มีประมาณเท่าไรมา. นางภักททากล่าวว่า ข้าแต่เจ้า นำมาห้าหมื่นห้าพันเล่มเกวียน. มาณพกล่าวว่า ทรัพย์ทั้งหมดนั้น และสมบัติอันมีประเภทอาทิอย่างนี้ คือทรัพย์ ๘๘ โกฏิในเรือนนี้ และบึงติดเครื่องยนต์ ๖๐ บึง ซึ่งมีอยู่ทั้งหมดนั้น ฉันขอมอบแก่เธอเท่านั้น. นางภักททากล่าวว่า ข้าแต่เจ้า ก็ท่านเล่าจะไปไหน. มาณพกล่าวว่า ฉันจักบวช. นางภักททากล่าวว่า ข้าแต่เจ้า แม้ฉันก็นั่งคอยการมาของท่าน แม้ฉันก็จักบวช. ภพทั้งสามปรากฏแก่คนทั้งสองนั้น เหมือนภูฎิโบไม้ถูกไฟติดทั่วแล้วฉะนั้น. คนทั้งสองนั้นกล่าวว่า เราทั้งสองจักบวช จึงให้คนไปนำจีวรที่ย้อมด้วยรสน้ำฝาด และบาตรดินมาจากร้านตลาด แล้วให้กันและกันปลงผมแล้วกล่าวว่า พระอรหันต์เหล่าใดมีอยู่ในโลก เราทั้งหลายบวชอุทิศพระอรหันต์เหล่านั้นดังนี้ แล้วบวช ใส่บาตรในถุกคื้องที่ไหล่แล้วลงจากปราสาท. บรรดาทาสและกรรมกรในเรือน ใคร ๆ จำไม่ได้.

ครั้งนั้น คนทั้งสองนั้นออกจากบ้านปราหมณ์ไปทางประตูบ้านทาส พวกชาวบ้านทาสจำได้ ด้วยอำนาจอาการและท่าทาง. ทาสเหล่านั้นร้องให้หมอบลงที่เท้าแล้วกล่าวว่า ข้าแต่เจ้า เหตุไรท่านทั้งหลายจึงกระทำพวกข้าพเจ้าให้เป็นคนอนาถาหาที่พึ่งมิได้. คนทั้งสองกล่าวว่า นี่แน่ะพนาย

เราทั้งสองบวชด้วยเห็นว่า ภพทั้งสามเป็นประคอบบรรณศาตาอันไฟติด
ทั่วแล้ว ถ้าเราทั้งสองจะทำท่านทั้งหลาย แต่ละคนให้เป็นไทไซ้ แม่
ร้อยปีก็ไม่พอ ท่านทั้งหลายจงชำระศีระชะของพวกท่าน แล้วจงเป็นไทเลี้ยง
ชีวิตอยู่เถิด เมื่อทาสเหล่านั้นร้องให้อยู่ที่นั่นแหละได้พากันหนีไปแล้ว.

พระเถระเดินไปข้างหน้าหันกลับมามองดู พลังคิดว่า นางภัททา-
กาปิตานีนี เป็นหญิงมีค่าควรแก่ชมพูทวีปทั้งสิ้น เดินมาข้างหลังเรา.
ก็ข้อที่ใคร ๆ จะพึงคิดอย่างนี้ว่า คนเหล่านั้นแม้บวชแล้ว ก็ไม่อาจเว้น
จากกัน การทำกรรมอันไม่สมควร เป็นฐานะที่จะมีได้. จึงยังความคิด
ให้เกิดขึ้นว่า ใคร ๆ พึงประทุษร้ายด้วยใจอันลามกอย่างนี้แล้ว พึงทำ
อบายให้เต็ม ดังนี้ พลังเดินไปข้างหน้า เห็นทางสองแพร่ง จึงได้
หยุดอยู่ที่ต้นทางนั้น. ฝ่ายนางภัททามาถึงจึงไหว้แล้วได้ยืนอยู่.

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะนางภัททาว่า นี้แน่ะภัททา มหาชน
เห็นหญิงผู้เช่นท่านเดินมาข้างหลังเรา มีจิตคิดประทุษร้ายในพวกเราว่า
คนเหล่านี้ แม้บวชแล้วก็ไม่อาจเว้นจากกัน จะพึงเป็นผู้ยังอบายให้เต็ม.
ในทางสองแพร่งนี้ ท่านจงถือเอาทางหนึ่ง เราจักไปโดยทางหนึ่ง.
นางภัททากล่าวว่า เจ้าข้า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มาตุคามเป็นปติโพธ
กังวลของบรรพชิตทั้งหลาย, คนทั้งหลายจะพึงแสดงโทษแก่พวกเราว่า
คนเหล่านี้แม้บวชแล้วก็ไม่เว้นจากกัน ดังนี้แล้ว ทำประทักษิณ ๓ ครั้ง
ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ในที่ทั้ง ๔ แห่ง แล้วประคองอัญชลิอันรุ่งเรือง
ด้วยการประขุมนิ้วทั้ง ๑๐ แล้วกล่าวว่า ความสนิสนมโดยความเป็น
มิตรที่ทำไว้ในกาลนานประมาณแสนกัป แตกในวันนี้ ท่านนั่นแหละ

ชื่อว่าเป็นเบื้องขวา ทางซ้ายย่อมควรแก่ท่าน ดิฉันชื่อว่ามาตุคาม เป็นผู้มีชาติเบื้องซ้าย ทางซ้ายย่อมควรแก่ดิฉัน ดังนี้ จึงไหว้แล้วเดินทางไป. ในเวลาที่ชนทั้งสองนั้นเป็นสองฝ่าย มหาปฐพีนี้ได้ไหวครวญครางประหนึ่งจะกล่าวว่า เราแม้สามารถรองรับเขาจักรวาลและเขาสิเนรุเป็นต้น ก็ไม่สามารถรองรับคุณทั้งหลายของท่านทั้งสองได้. เหมือนเสียงสายฟ้าดังอยู่ในอากาศ เขาจักรวาลบันลือลั่น.

ฝ่ายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ในพระคันธกุฎี ในพระเวฬุวันมหาวิหาร ทรงสดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงรำพึงว่า ปฐพีไหวเพื่ออะไรหนอ ทรงทราบว่าเป็นผลนิมิตและนางภัททากาปิลาณี ละสมบัติประมาณไม่ได้ บวชอุทิศเรา, เพราะกำลังแห่งคุณความดีของคนทั้งสอง การไหวแห่งปฐพีนี้จึงเกิดในที่ที่คนทั้งสองนั้นพราดจากกัน, แม้เราก็ควรทำการสงเคราะห์คนทั้งสองนี้ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงถือบาตรและจีวรเอง ไม่บอกใคร ๆ ในบรรดาพระมหาเถระ ๘๐ องค์ ทรงทำการต้อนรับสิ้นหนทาง ๓ คาวุต ทรงนั่งขัดสมาธิอยู่ที่ควงไม้พหูสด-นิโครธ ในระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา. ก็พระองค์ประทับนั่งมิได้ทรงนั่งอย่างภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่ง ทรงถือเอาเพศของพระพุทธเจ้า แล้วประทับนั่งเปล่งพระพุทธรักษมีประมาณ ๘๐ ศอก. ขณะนั้น พระพุทธรักษมีมีขนาดเท่าร่มใบไม้ ล้อเกวียน และเรือนยอดเป็นต้น แผ่ลวดเฉวียนไปรอบ ๆ กระทำให้เหมือนเวลาที่พระจันทร์พันดวงและพระอาทิตย์พันดวงขึ้นอยู่ฉะนั้น ได้ทำระหว่างป่านั้นให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน. ระหว่างป่าไฟโรจน์ด้วยสิริแห่งพระมหาบุริสลักษณะ

๓๒ ประการ เหมือนท้องฟ้าไฟโรจน์ด้วยหมู่ดาวอันโชติช่วง และเหมือน
น้ำไฟโรจน์ด้วยกอบัวอันบานสะพรั่งฉะนั้น. ตามปกติลำดับนิโครธขาว
ใบเขียว ผลสุกแดง. แต่วันนั้น ต้นนิโครธทั้งต้น ได้มีสีเหมือนสีทองไป
หมดทั้งต้น.

พระมหากัสสปเถระเห็นดังนั้นจึงคิดว่า ผู้นี้จักเป็นพระศาสดาของ
เราทั้งหลาย เราขออุทิศพระศาสดาพระองค์นี้ จึงน้อมตัวลงเดินไป
จำเดิมแต่ที่ที่ตนเห็นแล้ว ไหว้ในที่ ๓ แห่งแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระ-
องค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์
เป็นสาวก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสกะพระมหากัสสปเถระนั้นว่า คุณก่อนกัสสป ถ้าเธอพึงทำความเคารพ
นับถือนี้แก่แผ่นดิน แผ่นดินเมื่อนั้นก็ไม่พึงอาจรองรับไว้ได้ ความเคารพ
นับถืออันเธอผู้รู้ความที่พระตถาคตเป็นผู้มีคุณมากอย่างนี้กระทำแล้ว ย่อม
ไม่อาจทำแม้ชนของเราให้ไหว คุณก่อนกัสสป เธอจงนั่ง เราจะให้ทรัพย์
มรดกแก่เธอ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานอุปสมบทแก่พระมหา-
กัสสปเถระนั้น ด้วยโอวาท ๓ ข้อ. ก็ครั้งนั้นให้แล้วจึงเสด็จออกจากควงไม้
พหูสูตรนิโครธ ทรงทำพระเถระให้เป็นปัจฉาสมณะแล้วทรงเดินทางไป.
พระสรีระของพระองค์ดงามด้วยมหาปฐักษณะ ๓๒ ประการ ของ
พระมหากัสสปปะดับด้วยมหาปฐักษณะ ๗ ประการ, พระเถระนั้น
ติดตามรอยพระบาทของพระศาสดา เหมือนเอาเรือทองพ่วงไปฉะนั้น.
พระศาสดาเสด็จไปตามทางได้หน่อยหนึ่ง แล้วทรงแวะลงจากทาง ทรง

แสดงพระอาการจะประทับนั่งที่โคนไม้แห่งหนึ่ง พระเถระรู้ว่า พระศาสดา ประสงค์จะประทับนั่ง จึงลาดสังฆาฏิอันเป็นแผ่นผ้าเก่าของคน ทำให้เป็น ๔ ชั้น.

พระศาสดาประทับนั่งบนสังฆาฏินั้น เอาพระหัตถ์ลูบคลำผ้าพลง ตรัสว่า กัสสป สังฆาฏิอันเป็นแผ่นผ้าเก่าผืนนี้ของเธอ อ่อนนุ่ม. พระเถระนั้นรู้ว่า พระศาสดาตรัสความที่สังฆาฏิของเราอ่อนนุ่ม จักประสงค์ จะทรงห่ม จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงห่มผ้าสังฆาฏิเถิด พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า กัสสป เธอจักห่ม อะไร. พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เมื่อได้ ผ้าสำหรับห่มของพระองค์จึงจักห่ม พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า กัสสป ก็เธอจักอาจครองผ้าบังสกุลอันเก่าเพราะการใช้สอยผืนนี้ได้หรือ เพราะว่า ในวันที่เราถือเอาผ้าบังสกุลผืนนี้ มหาปฐพีกระทำน้ำเป็นที่สุกรอบห้วน ไหวแล้ว ธรรมดาว่าจิวรเก่า อันเป็นเครื่องใช้สอยของพระพุทธรเจ้าผืนนี้ บุคคลผู้มีคุณนิตหน้อยไม่อาจครองได้ จิวรนี้อันภิกษุผู้ถือบังสกุลเป็นวัตร มาแต่กำเนิด ผู้ฉลาดสามารถในการบำเพ็ญปฏิบัติเท่านั้นครอง จึงจะควร ดังนี้ แล้วทรงเปลี่ยนจิวรกับพระเถระ.

ครั้นทรงเปลี่ยนจิวรกันอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มจิวร ของพระเถระ พระเถระห่มจิวรของพระศาสดา. ขณะนั้น มหาปฐพีนี้ แม้จะไม่มีจิตใจ ก็ห้วนไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดินเป็นที่สุค ประหนึ่งจะ พูคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก, ชื่อว่าจิวร ที่ห่มของพระองค์เคยแลกเปลี่ยนกับสาวก ไม่ได้มีแล้ว ข้าพระองค์ไม่

อาจารย์รับพระคุณของพระองค์ไว้ได้. ฝ่ายพระเถระมิได้ทำความถือตัวว่า เราได้จิวรเครื่องบริโภคนิสัยของพระพุทธเจ้า บัดนี้ เราจะทำอะไรให้ ยิ่งขึ้น ได้สมาทานธุดงค์คุณ ๑๓ ในสำนักของพระศาสดาเท่านั้น ได้เป็น ปุถุชนอยู่ประมาณ ๗ วัน. ในวันที่ ๘ ก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วย ปฏิสัมภิตา.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญพระเถระนั้น โดยนัยมีอาทิ อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปเปรียบเสมอด้วยพระจันทร์ เข้าไป ยังตระกูลทั้งหลาย ไม่กะนองกาย ไม่กะนองจิต เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิตย์ ไม่เยื้องห่างในตระกูลทั้งหลาย ดังนี้, ในกาลต่อมา เมื่อประทับนั่งใน ท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้า ทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุ ทั้งหลายผู้ทรงธุดงค์ และกล่าวสอนธุดงค์ว่า ภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี้เป็นผู้ เลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้ทรงธุดงค์ และกล่าวสอนธุดงค์ ดังนี้.

ท่านพระมหากัสสป อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะอย่างนี้แล้ว ได้รับความเป็นพระมหาสาวกแล้ว ระลึกถึงบุพ- กรรมของตน เมื่อจะประกาศอุปทานแห่งความประพฤตินิชาตีก่อน ด้วย ความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ปทุมุตตรสุต** ภควโต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปทุมุตตรสุต** ภควโต ความว่า ได้ยิน ว่า จำเดิมแต่กาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จออกจากพระครรภ์ของ พระมารดา ในสมัยที่ย่างพระบาท ปทุมแสนกลีบทำลายแผ่นดินผุดขึ้น ณ พระบาทที่ทรงเหยียบแล้ว ๆ เพราะฉะนั้น คำว่า **ปทุมุตตรสุต** นั้น จึงได้เป็นพระนามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. ชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า

เพราะสัตว์หนึ่ง ๆ ในบรรดาสัตตนิกายทั้งสิ้น กระทำบุญคนละร้อย (พระองค์) ทรงกระทำบุญได้ร้อยเท่าของบุญนั้น.

บทว่า โลกเชฏฐสฺส ตาทิโน ความว่า ผู้เป็นประธานของสัตว์โลก ชื่อว่าผู้คงที่ เพราะทรงถึงความเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอิฏฐารมณฺ์และอนิฏฐารมณฺ์.

บทว่า นิพพุเต โลกนาถมฺหิ ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ปรีนิพพานแล้วด้วยขันธปรีนิพพาน อธิบายว่าเสด็จไปสู่ที่แลไม่เห็น.

ด้วยบทว่า ปุชฺชํ กุพฺพหุติ สตุถฺตโน นี้ เชื่อมความว่า เล่นสาธุกีฬา กระทำการบูชาแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ใดพระนามว่า พระศาสดา เพราะทรงสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

ด้วยบทว่า อคฺคิ จินฺนุติ ชนตา นี้ เชื่อมความว่า หมุ่มชนก่อไฟ ทำให้เป็นกองเพื่อต้องการจะเผา ร่าเริง ยินดี โดยทั่วกัน คือโดยรอบๆ ร่าเริง ยินดี โดยปลาระคือแต่ละอย่าง ๆ กระทำบูชาอยู่.

บทว่า เตสุ สํเวคชาเตสุ ความว่า เมื่อหมุ่มชนเหล่านั้นถึงความสังเวช ได้ความสะอึก ความปีติ คือความร่าเริงเกิดขึ้น คือปรากฏแก่เรา.

บทว่า ฌาติมิตฺเตเต สมานเตว ความว่า ประชุมเผ่าพันธุ์และสหายของเรา คือทำให้เป็นกลุ่ม. เชื่อมความว่า เราได้กล่าว คือพูดคำนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความเพียรใหญ่หลวงปรีนิพพานแล้ว ก็ได้เสด็จไปสู่ที่ที่ไม่เห็นแล้ว.

ศัพท์ว่า หนฺต ในคำว่า หนฺต ปุชฺชํ กโรมฺ เสนํ นี้ เป็นนินบาตบอก

อรรถ คือการสละ. อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ พวกเราทุกคนผู้มาประชุมกัน จงทำการบูชา. ศัพท์ว่า เส เป็นนิบาต.

บทว่า สาธุติ เต ปฐิสฺสุตฺวา ความว่า ญาติและมิตรของเราเหล่านั้น ฟังตอบแล้ว ก็รับคำเราว่า สาธุ คือดี ได้แก่เจริญ ทำความร่าเริง คือปิติ อย่างยิ่ง คืออย่างเหลือล้นให้เกิดแล้ว คือให้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา.

แต่นั้น เมื่อจะแสดงการก่อสร้างบุญที่ตนได้ทำไว้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า พุทฺธสฺมิ โลกนาถมฺหิ ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า เราสร้างเอง และให้คนอื่นสร้างเจดีย์อันพุ่งขึ้น คือสูงขึ้นไป ๑๐๐ ศอก กว้าง ๑๕๐ ศอก สูงขึ้นไปในท้องฟ้าคือในอากาศจุวิมาน ให้เป็นการสร้างอย่างดี คือให้เป็นการสร้างด้วยอาการอันดี มีค่า แล้วกระทำ คือได้กระทำการสะสมบุญ ได้แก่บุญราศีคือกองบุญ.

บทว่า กตฺวาน อคฺคิมิ ตตฺถ ความว่า ทำเองและให้คนอื่นทำให้ มีค่าวิจิตร คืองดงาม ด้วยถ่องแถวแห่งตาล คือด้วยแนวแห่งต้นตาล ยังจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาพระเจดีย์ชั้นสูงสุด ด้วยบทว่า เจดีย์ ปุชฺยตุตฺมํ เชื่อมความว่า เราบูชาพระเจดีย์อันสูงสุด คือที่เขาบรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าไว้.

เมื่อจะแสดงความใหญ่มหึมาของพระเจดีย์นั้น จึงกล่าวคำว่า อคฺคิกฺขนุโธว ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคฺคิกฺขนุโธว เชื่อมความว่า พระเจดีย์นั้นย่อมส่องแสงด้วยรัศมี ๗ ประการ เหมือน

กองไฟโพลงอยู่ในอากาศ สว่างไสว คือโชติช่วงตลอดจตุรทิศ คือทิศ
ทั้งสี่ เหมือนต้นพญารังบาน คือมีดอกบาน และเหมือนสายรุ้งในอากาศ.

บทว่า **ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา** เชื่อมความว่า เรายังจิตคือใจให้
เลื่อมใส คือทำความโสมนัสในห้องบรรจुพระธาตุอันโชติช่วงอยู่นั้น แล้ว
ทำกุศลคือบุญเป็นอันมาก คือมีประการต่างๆ ด้วยความเลื่อมใสแห่งจิต
นั้น ได้ระลึกถึงบุญกรรมอย่างนี้ว่า เราได้ทำบุญมีประมาณเท่านี้ ในห้อง
บรรจुพระธาตุ และในพระศาสนา ดายแล้วจึงเข้าถึง คือเกิดยังไตรทศ
คือภพดาวดึงส์เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้นจะนั้น.

เมื่อจะประกาศสมบัติของคนที่ได้ในเทวโลกที่เกิดขึ้น จึงกล่าวคำ
มีอาทิว่า **สทฺสฺสยฺยตฺตํ** ดังนี้. ในคำนั้นมีอธิบายว่า เราอยู่ยังยานอันเทียม
ด้วยม้า คือรถทิพย์อันเทียมด้วยม้าสินธพพันตัว. เรามีภพ คือมีวิมาน
สูงตระหง่าน ๗ ชั้น.

อธิบายว่า ในวิมานนั้น ได้มีภูฎาการพันหลังสำเร็จด้วยทองคำ
ทั้งสิ้น. เชื่อมความว่า ด้วยเดชของตน คือด้วยอำนาจของตน เรา
ย่อมรุ่งเรือง คือโชติช่วง ทำทิศทั้งปวง คือทั้งสิบทิศให้สว่างไสวอยู่.

ในวิมานที่ปรากฏแก่เรานั้น มีหอคอย คือศาลาหน้ามุขแม่หลังอื่น
อยู่. ศาลาหน้ามุขเป็นอย่างไร? เชื่อมความว่า ในกาลนั้น หอคอยแม่
เหล่านั้นสำเร็จด้วยทับทิม คือสำเร็จด้วยแก้วมณีแดง โชติช่วงไปตลอด
๔ ทิศ ด้วยแสงสว่าง คือรัศมี.

อธิบายว่า เราครอบงำเทวดาทั้งปวง คือเทวดาในเทวโลก ๖ ชั้น
ทั้งสิ้น. หากจะมีผู้ถามว่า เป็นผลของอะไร? ขอดตอบว่า นี่เป็นผล
แห่งบุญกรรมที่เราทำไว้แล้ว.

แต่นั้น เมื่อจะแสดงมนุษย์สมบัติ จึงกล่าวคำว่า **สกุจิกป-**
สทสุตมฺหิ ดังนี้ เป็นต้น. ในคำนั้น เชื่อมความว่า ในที่สุดหกหมื่นกับ
ภายหลังกับนี้ไป เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่า อุพพิททะ มีมหาสมุทร ๔
เป็นขอบเขต คือมีมหาทวีป เป็นที่สุด เป็นผู้ชนะ คือชนะข้าศึกทั้งปวง
ครอบครองแผ่นดิน คือครองราชสมบัติ.

บทว่า **ตถเว ภทฺทเก กปฺเป** คือในกับชื่อว่า ภททกะ เพราะเป็น
กับที่ประดับด้วยพระพุทธรเจ้า ๕ พระองค์. เชื่อมความในตอนนั้นว่า เราได้
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ เป็นประธานในทวีปทั้งสิ้น ๓๐ ครั้ง คือ
๓๐ ชาติ สมบูรณ์ คือพร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีจักรรัตนะ
เป็นต้น ยินดีในกรรมของตน คือยินดี ได้แก่ ยึดแน่นอยู่ในกรรมของ
ตน ได้แก่ ทศพิชราชธรรม.

เมื่อจะแสดงสมบัติที่เสวยในคราวที่ตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จึง
กล่าวคำว่า **ตตฺถาปี ภาวนํ มยฺหํ** ดังนี้ เป็นต้น. ในคำนั้น เชื่อมความว่า
ในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ภาพของเรา คือปราสาทของเรา สูง
ขึ้นเหมือนสายรุ้งกินน้ำ คือสูงขึ้นโดยชนิดเป็นชั้น ๗ ชั้น เป็นต้น
เหมือนสายฟ้า ตั้งสว่างจ้าอยู่ในอากาศ ว่าโดยส่วนยาว และส่วนสูง
๒๔ โยชน์ ว่าโดยส่วนกว้าง ๑๒ โยชน์.

อธิบายว่า ได้มีนครชื่อว่ารัมมณะ เพราะเป็นที่จิตใจของชน
ทั้งปวง. ท่านแสดงว่า นครที่สมบูรณ์ด้วยกำแพงและเสาระเนียดมั่นคง
สูงประมาณ ๑๒ หรือ ๓๐ ศอก.

ตททฺตมกํ ตัดบทเป็น **ตโต อทฺตมกํ** อธิบายว่า ประมาณ ๒๕๐

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑ - หน้าที่ 545

โยชน์. บทว่า ปกฺขิตตา ปณฺณวีสตี ความว่า จัดร้านขายของ ๒๐ ร้าน
คือเขตกำหนดถนนคิด ๆ กัน. บทว่า พุรหมณฺณกุลสมฺมุตฺต แปลว่า
เกิดในตระกูลพราหมณ์. คำที่เหลือ เข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดัง
กล่าวแล้ว ฉะนี้แล.

จบพรรณนามหากัสสปเถรอปทาน

อนรุทธเถรปาทานที่ ๖ (๔)

ว่าด้วยผลแห่งการถวายประทีป

[๖] เราได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สุเมธเชษฐบุรุษ
ของโลก เป็นนระผู้องอาจ ผู้นำกของโลก เสด็จออกเร้น
อยู่.

จึงได้เข้าไปเฝ้าพระสุเมธสัมพุทธเจ้าผู้นำกของโลก แล้ว
ได้ประคองอัญชลีทูลอ่อนวอนพระพุทธานุเจ้าผู้ประเสริฐสุดว่า
ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า ผู้เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระผู้
องอาจ ขอจงทรงอนุเคราะห์เถิด ข้าพระองค์ขอถวายประทีป
แก่พระองค์ผู้เข้ามาอยู่ว่างๆ.

พระสยัมภูผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ประเสริฐพระองค์นั้น ทรง
รับคำแล้ว เราจึงห้อยไว้ที่ต้นไม้ประคอบยนต์ ในกาลนั้น.

ได้ถวายไฟตะเกียงพันหนึ่ง แก่พระพุทธานุเจ้าผู้เฝ้าพันธุ
ของโลก ประทีปโพลงอยู่ตลอด ๗ วันแล้ว ดับไปเอง.

ด้วยจิตอันเลื่อมใสนั้น และด้วยการตั้งเจตนาไว้ เราละ
กายมนุษย์แล้วได้เข้าถึงวิมาน.

เมื่อเราเข้าถึงความเป็นเทวดา วิมานอันกุศลบุญนิรมิตไว้
ดีแล้ว ย่อมรุ่งโรจน์โดยรอบ นี่เป็นผลแห่งการถวายประทีป.

เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๘ ครั้ง เวลานั้นเรามอง
เห็นได้ตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน.

ในกาลนั้น เราย่อมไฟโรจน์ไปทั่วโยชน์หนึ่งโดยรอบ
ย่อมครอบงำเทวดาทั้งปวงได้ นี่เป็นผลแห่งการถวายประทีป.

เราได้เป็นจอมเทวดา ครองราชสมบัติอยู่ในเทวโลก ๓๐
กัป ใคร ๆ ดูหมิ่นเราไม่ได้ นี่เป็นผลแห่งการถวายประทิป.

เราได้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา ย่อมมองเห็น
ตลอดพันโลกด้วยญาณ นี่เป็นผลแห่งการถวายประทิป.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธ เสด็จอุบัติใน
สามหมื่นกัปแต่กัปนี้ เรามีจิตผ่องใส ได้ถวายประทิปแก่
พระองค์.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และ
อภิญาญ ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเรา
ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่า ท่านพระอนุรุทธเถระ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วยประการ-
ฉะนี้แล.

จบอนุรุทธเถรอปทาน

๔. พรรณนาอนุรุทธเถรอปทาน

คำมีอาทิว่า สุเมธ ภควนุตาคัม ดังนี้ เป็นอปทานของท่านพระ-
อนุรุทธเถระ.

แม้ ท่านพระอนุรุทธเถระ นี้ ก็ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระ-
พุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก่พระ-
นิพพานไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า

ปทุมุตตระ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ อันสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ. พอ เจริญวัยแล้ว วันหนึ่ง ไปวิหารฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา เห็น พระภิกษुरुูปหนึ่ง พระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้มีจักขุทิพย์ แม้ตนเองก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น จึงยังมหาทานให้เป็นไป ๗ วัน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งมีภิกษุบริวารแสนหนึ่ง ในวันที่ ๗ ได้ ถวายผ้าชั้นสูงสุดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ แล้วได้ทำความ ปรารถนาไว้. ฝ่ายพระศาสดา ก็ได้ทรงเห็นความสำเร็จของเขาโดยไม่มี อันตราย จึงทรงพยากรณ์ว่า จักเป็นผู้เลิศแห่งผู้มีทิพยจักขุทั้งหลาย ใน ศาสนาของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอนาคตกาล. แม้เขาก็กระทำ บุญทั้งหลายในพระศาสนานั้น เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ได้ทำการ บูชาด้วยประทีปอันโอฬารที่สถูปทองขนาด ๗ โยชน์ ด้วยประทีปต้นและ ประทีปกระเบื้องกับถาดสำริดเป็นอันมาก ด้วยอธิษฐานว่า จงเป็นอุป- นิสัยแก่ทิพยจักขุญาณ เขากระทำบุญทั้งหลายอยู่ตลอดชีวิต ด้วยประการ อย่างนี้ ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่ากัสสป บรรลุความเป็นผู้รู้เดียวสวามีในเรือนของกุกุมพิน นคร พาราณสี เมื่อพระศาสดาปรินิพพาน เมื่อสถูปทองขนาด ๑ โยชน์สำเร็จ แล้ว จึงเอาถาดสำริดจำนวนมากมาบรรจุให้เต็มด้วยเนยใสอันใสแจ้ว และให้วางก้อนน้ำอ้อยบก้อนหนึ่ง ๆ ไว้ตรงกลาง ให้ขอบปากกับขอบ ปากจรดกัน แล้วให้ตั้งล้อมพระเจดีย์. ให้เอาถาดสำริดที่คนถือบรรจุด้วย เนยใสอันใสแจ้วให้เต็ม จุดไฟพันไส้แล้ววางไว้บนศิระชะ เดินเวียนพระ- เจดีย์อยู่ตลอดคืน.

ในอรรถภาพเมื่อนั้น ก็กระทำกุศลอย่างนั้นจนตลอดชีวิต แล้วบังเกิด

ในเทวโลก ดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นตลอดชั่วอายุ จุตติจากเทวโลกนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ ได้บังเกิดในตระกูลเจ้ญใจ ในนครพาราณสีนั้นแหละ. เขาได้มีชื่อว่า **อन्नการะ**. นายอन्नการะนั้นกระทำการงานเลี้ยงชีวิตอยู่ในเรือนของเศรษฐีชื่อว่า **สุมนะ**. วันหนึ่ง เขาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านานว่า **อุปริกฺขะ** ออกจากนิโรธสมาบัติ เหาะมาจากภูเขาคันธมาทน์ ลงที่ประตูเมืองพาราณสี ห่มจีวรแล้วบิณฑบาตในนครมีใจเลื่อมใส จึงรับบาตรแล้วใส่ภัตอันเป็นส่วนแบ่งที่เขาเก็บไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน เริ่มประสงค์จะถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า. ฝ่ายภรรยาของเขาก็ใส่ภัตอันเป็นส่วนแบ่งของตนลงในบาตรนั้นเหมือนกัน เขาจึงนำบาตรนั้นไปวางไว้ในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า. พระปัจเจกพุทธเจ้ารับบาตรนั้น กระทำอนุโมทนาแล้วหลีกไป.

วันนั้น เทวดาผู้สิงอยู่ที่จักรของ**สุมนเศรษฐี** อนุโมทนาด้วยเสียงอันดังว่า โอ! ทาน เป็นทานอย่างยิ่ง อन्नนายอन्नการะประดิษฐานไว้ดีแล้วในพระอุปริกฺขะ. **สุมนเศรษฐี** ได้ฟังดังนั้นก็คิดว่า ทานนี้เท่านั้นอันเทวดาอนุโมทนาอย่างนี้ ย่อมเป็นอุดมทาน จึงขอส่วนบุญในทานนั้น. ฝ่ายนายอन्नการะ ก็ได้ให้ส่วนบุญแก่**สุมนเศรษฐี** นั้น ด้วยเหตุนี้ **สุมนเศรษฐี** จึงมีใจเลื่อมใสให้ทรัพย์เขาพันหนึ่ง แล้วกล่าวว่า จำเดิมแต่ฉันไปกิจด้วยการทำการงานด้วยมือของตน ย่อมไม่มีแก่ท่าน ท่านจงกระทำเรือนให้เหมาะสมแล้วอยู่ประจำเถิด.

เพราะเหตุที่บิณฑบาต อन्नบุคคลถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ ย่อมมีวิบากอันโอฬารในวันนั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น

สุมณเศรษฐีเมื่อจะไปเฝ้าพระราชบิดา ได้พาเอานายอन्नภระนั้นไปด้วย. ฝ่ายพระราชบิดา ทอดพระเนตรดูนายอन्नภระนั้นโดยเอื้อเฟื้อ. เศรษฐีกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า นายอन्नภระนี้ เป็นผู้ควรจะทอดพระเนตรดูทีเดียว แล้วกราบทูลกรรมที่นายอन्नภระทำในคราวนั้น และ ความที่แม่ตนก็ได้ให้ทรัพย์ปันหนึ่งแก่เขา. พระราชบิดาได้ทรงสดับดังนั้น ทรงยินดีแก่เขา ได้ประทานทรัพย์ปันหนึ่ง แล้วทรงสั่งสถานที่สร้างเรือนแก่เขาว่า เธอจงสร้างเรือนอยู่ในที่โน้น. เมื่อนายอन्नภระนั้นให้ชำระสถานที่นั้นอยู่ หม้อขุมทรัพย์ใหญ่ ๆ หลายหม้อผุดขึ้นแล้ว. เขาเห็นดังนั้นจึงกราบทูลแด่พระราชบิดา. พระราชบิดาสั่งให้ขนทรัพย์ทั้งหมดขึ้นมา ทรงเห็นเขาทำเป็นกองไว้ จึงตรัสถามว่า ทรัพย์มีประมาณเท่านี้ มีในเรือนของใครในนครนี้บ้าง. ประชาชนพากันกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ในเรือนของใครไม่มี พระเจ้าข้า. พระราชบิดาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น นายอन्नภระนี้ จงเป็นเศรษฐีชื่อว่า อन्नภระเศรษฐี ในนครนี้ แล้วทรงให้ยกฉัตรเศรษฐีแก่เขาในวันนั้นเอง.

เขาเป็นเศรษฐีแล้วกระทำความอन्नงมอยู่ชั่วอายุ แล้วบังเกิดในเทวโลกท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ตลอดกาลนาน ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้น จึงถือปฏิสนธิในวังของพระเจ้าสุกโกทนศากยะในนครกบิลพัสดุ์. พระญาติทั้งหลายได้ขนานนามแก่เขาผู้เกิดแล้วว่า **อนรุทธะ** เจ้าอนรุทธะนั้นเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้ามหานามศากยะ เป็นโอรสของพระเจ้าอาแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง เป็นผู้มียัญญามาก. ก็พระกระยาหารของพระองค์เกิดขึ้นเฉพาะในถาดทองเท่านั้น.

ครั้งอยู่มาวันหนึ่ง พระมารดาของพระองค์ทรงดำริว่า บุตรของเราย่อมไม่รู้บทบาทว่า " ไม่มี " เราจักให้เขารู้ จึงเอาถาดทองใบหนึ่งปิดถาดทองเปล่า ๆ ใบหนึ่ง แล้วส่งไปให้แก่เธอ, ในระหว่างทาง เทวดาทั้งหลายทำถาดทองนั้นให้เต็มด้วยขนมทิพย์. เจ้าอนุรุธะนั้นมีบุญมากอย่างนี้ อันเหล่าหญิงพื่อนรำผู้ประดับประดาแวดล้อม เสวยสมบัติใหญ่อยู่ในปราสาท ๓ หลังอันเหมาะแก่ฤดูทั้ง ๓ ประคองเทวดา.

พระโพธิสัตว์แม่ของเราทั้งหลายจุติจากคฤติตปุรีในสมัยนั้น บังเกิดในพระครรภ์ของพระอักรมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงถึงความเจริญวัยโดยลำดับ ประทับอยู่ที่ท่ามกลางเรือน ๒๕ พรรษา แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณโดยลำดับ ทรงยังอยู่ที่โพธิมณฑลสถาน ๗ สัปดาห์ แล้วทรงประกาศพระธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อจะทรงกระทำการอนุเคราะห์ชาวโลก จึงเสด็จไปยังนครราชคฤห์ ประทับอยู่ในพระเวฬุวัน. ในกาลนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงส่งอำมาตย์ ๑๐ คน มีบริวารคนละพันไปด้วย พระดำรัสว่า ได้ยินว่า บุตรของเราถึงนครราชคฤห์โดยลำดับแล้ว นี่แน่ะนาย ท่านทั้งหลายจงไปนำบุตรของเรามา. อำมาตย์เหล่านั้นทั้งหมดพากันบรรพชาด้วยเอหิภิกขุบรรพชา. บรรดาอำมาตย์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพระอุทายีเถระทูลอาราธนาขอให้เสด็จจาริกไป ทรงแวดล้อมด้วยพระฉินาสพสองหมื่น เสด็จออกจากนครราชคฤห์ถึงกบิลพัสดุ์บุรี แล้วทรงแสดงปาฏิหาริย์มิใช่น้อยในสมาคมพระญาติ แล้วตรัสธรรมเทศนาอันวิจิตรงดงามด้วยปาฏิหาริย์ ยังมหาชนให้ดื่มน้ำอมฤตแล้ว ในวันที่สอง ทรงถือบาตรและจีวรประทับยืนที่ประตูพระนคร ทรงพระ-

รำพึงว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เสด็จมาถึงนครของตระกูลแล้ว ทรงประพุดตัวอย่างไรหนอ ทรงทราบว่า ประพุดที่เกี่ยวพันบิดาไปตามลำดับตรอก จึงเสด็จที่เกี่ยวพันบิดาไปตามลำดับตรอก. พระราชาทรงทราบว่า พระโอรสของพระองค์ที่เกี่ยวพันบิดาจึงรีบคว้นเสด็จมา ได้ทรงสดับธรรมในระหว่างถนน จึงนิมนต์ให้เสด็จเข้าในนิเวศน์ของพระองค์ ได้ทรงกระทำสักการะสำมานะใหญ่หลวง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการอนุเคราะห์พระญาติอันจะพึงทรงกระทำในที่นั้น แล้วทรงให้ราหุลกุมารบรรพชา ไม่นานนัก พระองค์เสด็จเที่ยวจาริกจากนครกบิลพัสดุ์ไปในมัลลรัฐ เสด็จถึงอนุปิยัมพวัน.

สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชรับสั่งให้ประชุมหมู่เจ้าศากยะแล้ว ตรัสว่า ถ้าบุตรของเราจักครองเรือนแล้ว จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ มีหมู่กษัตริย์เป็นบริวาร, ราหุลกุมารแม่เป็นหลานของเรา ก็จักได้เกี่ยวห้อมล้อมบุตรของเราพร้อมกับหมู่กษัตริย์ แม้ท่านทั้งหลายก็ย่อมรู้เรื่องราวอันนี้ ก็บัดนี้ บุตรของเราเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว กษัตริย์ทั้งหลายท่านนั้นจึงเป็นบริวารของบุตรของเรา ท่านทั้งหลายจงให้ ทารกคนหนึ่ง ๆ จากตระกูลหนึ่ง ๆ. เมื่อพระเจ้าสุทโธทนมหาราชตรัสอย่างนี้แล้ว ขัตติยกุมารแปดหมื่นสองพันองค์ พากันบวชพร้อมกัน.

สมัยนั้น เจ้าหมานามศากยะ ทรงเป็นเจ้าทรัพย์ ท้าวเธอจึงเสด็จเข้าไปหาเจ้าอนุรุธศากยะผู้เป็นพระกนิษฐาของพระองค์ แล้วได้ตรัสคำนี้ว่า พ่ออนุรุธะ บัดนี้ ศากยกุมารผู้มีชื่อเสียงปรากฏพากันบวชตามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงผนวชแล้ว ก็ใคร ๆ จากตระกูลของพวกเรา ผู้จะออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเหย้าเรือน ย่อมไม่มี ถ้าอย่างนั้น เธอจง

บวช หรือพี่จักบวช. เจ้าอนุรุธะได้ฟังดังนั้น ไม่ยินดีในการครองเรือน มีตนเป็นที่ ๗ ออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเหย้าเรือน. ลำดับแห่งการบรรพชา ของเจ้าอนุรุธะนั้น มาแล้วในสังฆเภทกัณฑ์นั้นแล. ก็บรรดาเจ้าศากยะ เหล่านั้นผู้ไปยังอนุปิยอัมพวันแล้วบวชอย่างนั้น พระภิกษุเถระบรรลु พระอรหัตในภายในพรรษานั้นนั่นเอง. พระอนุรุธเถระทำทิพยจักขุให้ บังเกิด พระเทวทัตทำสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด พระอนนทเถระตั้งอยู่ใน พระโศดาปัตตนิมิต พระภุคฺเถระ และพระกิมพิลเถระ บรรลุพระอรหัตใน ภายหลัง. อภินิหารแห่งความปรารถนาในชาติก่อน ของพระเถระแม่ ทั้งหมดนั้น จักมีแจ้งในอาคตสถานของตน ๆ. พระอนุรุธเถระนี้ เรียนพระกรรมฐานในสำนักของพระธรรมเสนาบดี แล้วไปยังปาจิณ- วังสทายวัน ในเจตียรรัฐ บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ตรีกมหาปุริสวิตกได้ ๗ ข้อ ลำบากในมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘. พระศาสดาทรงทราบ ว่า พระ- อนุรุธะลำบากในมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ จึงทรงดำริว่า เราจักทำความดำริ ของอนุรุธะให้บริบูรณ์ จึงเสด็จไปในที่นั้น ประทับนั่งบนบรรพพุท- ทาสน์ที่เขาลาดไว้ ตรัสอริยวังสปฏิปทาอันประดับด้วยการอบรมสันโดษใน ปัจจัย ๔ เป็นที่มยินดี ทรงทรมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ ให้บริบูรณ์ แล้ว เหาะขึ้นสู่อากาศเสด็จไปเฉพาะเขตสกลาวันนั้นแล.

พระเถระ พอเมื่อพระศาสดาเสด็จไปแล้วเท่านั้น ได้เป็นพระมหา จินาสพมวิวิชา ๓ คิดว่า พระศาสดาทรงทราบใจของเรา จึงได้เสด็จมา ประทานมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ ให้บริบูรณ์ ก็มโนรถของเรานั้นถึงที่สุดแล้ว ได้ปรารถพระกรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า และปฏิเวธธรรมของตน จึงได้กล่าวอุทานคาถาเหล่านี้ว่า

พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรงรู้ความดำริของเรา ได้เสด็จเข้าไปหาด้วยพระฤทธิ์ทางกายอันสำเร็จด้วยใจ เรา ได้มีความดำริในกาลใด ในกาลนั้น ได้ทรงแสดงให้ยิ่งกว่า นั้น. พระพุทธเจ้าผู้ยินดีในธรรมอันไม่มีความเนิ่นช้า ได้ ทรงแสดงธรรมอันไม่มีความเนิ่นช้า เรารู้ทั่วถึงธรรมของ พระองค์ ยินดีในพระศาสนาอยู่ วิชชา ๓ เราบรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราทำเสร็จแล้ว.

ครั้นในกาลต่อมา พระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงตั้งพระอนุรุธเถระนั้นไว้ในตำแหน่งอันเลิศกว่า อนุรุธะเป็นเลิศ แห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีจักขุทิพย์.

พระอนุรุธเถระนั้น ครั้นได้ตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุผู้มีจักขุทิพย์ จากสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้ว ระลึกถึงบุรพกรรมของตน เมื่อจะประกาศอปทานแห่งความประพฤติก่อน ด้วยอำนาจความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สุเมธ ภาควนุตาหิ ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า เมธาติกล่าวคือปัญญาในการให้เข้าไปคอยปฏิบัติ ปัญญาในมรรคผล ปัญญาในวิปัสสนา และปฏิสัมภิทาเป็นต้น มีอยู่แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าใด พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่าสุเมธะผู้มีปัญญาคิ, เราได้เห็นพระสุเมธะ นั้นชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะทรงถึงพร้อมด้วยภาคยะคือบุญ ผู้ เจริญที่สุด คือประเสริฐสุด ได้แก่เป็นประธานของโลก คือทรงออกจาก สงสารก่อน ผู้องอาจคือไปเบื้องหน้าแห่งนรชนทั้งหลาย ผู้หลีกเลี่ยง คือเป็นผู้สังัด ได้แก่ผู้ปราศจากความยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่. ความว่า เข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ชื่อว่า สัมพุทธะ เพราะตรัสรู้ธรรม

ทั้งปวงด้วยพระองค์เอง. บทว่า **อณฺหรี ปคฺคเหตุวาน** ความว่า ประนม
นิ้วทั้ง ๑๐ ไว้เหนือศีรษะ. คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **ทิวา รตฺตติยฺจ ปสฺสสามิ** ความว่า ในกาลนั้น คือในกาล
เกิดขึ้นในเทวโลกและมนุษย์โลก เราข่อมมองเห็นได้โยชน์หนึ่งโดยรอบ
ด้วยมังสจักษุ.

บทว่า **สทฺสฺสโลกํ ฅาณน** ความว่า เราแลเห็นตลอดพันจักรวาล
ด้วยปัญญาจักษุ. บทว่า **สตุฏฺฐ สาสเน** ได้แก่ ในศาสนาของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ฅ บัดนี้. นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป คือ
บูชาด้วยประทีป อธิบายว่า ด้วยผลนี้ เราจึงบรรลุ คือได้ทำทิพยจักษุ
ให้เกิดขึ้น.

จบพรรณานานุรุทธเถราปทาน

ปุลณมันตานิปุตตเถราปทานที่ ๗ (๕)

ว่าด้วยผลแห่งการแสดงธรรม

[๗] เราเป็นพราหมณ์ผู้สอน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พวกศิษย์ห้อมล้อม ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นบุคคลชั้นสูงสุด.

พระมหามุนีพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้รู้แจ้งโลก ทรงรับเครื่องบูชาแล้ว ทรงประกาศกรรมของเราโดยย่อ.

เราได้ฟังธรรมนั้นแล้วถวายอภิวาทพระศาสดา ประคองอัญชลี แล้วมุ่งหน้าไปทางทิศทักษิณหลีกไป.

เราได้ฟังมาโดยย่อ แล้วแสดงได้โดยพิสดาร ศิษย์ทั้งหมดดีใจฟังเรากล่าวอยู่.

บรรเทาทิฏฐิของตนได้แล้ว ยังจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เหมือนเราแม้ฟังโดยย่อ ก็แสดงได้โดยพิสดาร ฉะนั้น.

เราเป็นผู้ฉลาดในนัยแห่งพระอภิธรรม เป็นผู้ฉลาดด้วยความหมดจดในกถาวัตร ยังปวงชนให้รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

ในภพที่ ๕๐๐ แต่ภพที่นี้ มีพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ พระองค์ ผู้ปรากฏด้วยดี ทรงสมบรูณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และ
อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราทำ
เสร็จแล้ว ฉะนั้นแล.

ทราบว่า ท่านพระปุลณมันตานีบุตรเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบปุลณมันตานีปุตตเถรอปทาน

๕. พรรณนาปุลณมันตานีปุตตเถรอปทาน

คำมีอาทิว่า อชฎายโก มนุทธโร ดังนี้ เป็นอปทานของท่าน
พระปุลณมันตานีบุตรเถระ.

แม้พระเถระนี้ ก็ได้ทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน
ทั้งหลาย ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก่วิภูฏะคือพระนิพพานใน
ภพนั้น ๆ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในนครหังสวดี ก่อนหน้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเสด็จอุบัติขึ้น แล้วถึงความเป็นผู้รู้
เพียงสาขיןโดยลำดับ ในกาลต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระเสด็จ
อุบัติขึ้นแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าสัตว์ผู้ควรแก่การตรัสรู้ จึงไปยัง
พระวิหารพร้อมกับมหาชน โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง นั่งอยู่ทำย
บริษัทแล้วฟังธรรมอยู่ เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง
เลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก จึงคิดว่า แม้เราก็ควรเป็นผู้เห็น
ปานนี้ในอนาคต. ในเวลาจบเทศนา เมื่อบริษัทลุกขึ้นแล้ว จึงเข้าไป

เฝ้าพระศาสดา ทูลนิมนต์แล้วกระทำมหาสักการะ โดยนัยดังกล่าวแล้ว ในหนหลัง แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ด้วยการกระทำอันยิ่งนี้ ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาสมบัติอย่างอื่น ก็ภิกษุ นั้น พระองค์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็น ธรรมกถึก ในที่สุดของวันที่ ๗ ฉันทโค แม้ข้าพระองค์ก็ฉันทนั้น พึงเป็นผู้ เลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระ- องค์หนึ่งในอนาคตกาลดังนี้ ได้ทำความปรารถนาแล้ว. พระศาสดาทรง ตรวจสอบอนาคต ทรงเห็นว่าความปรารถนาของเขาจะสำเร็จ จึงทรง พยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล ในที่สุดแสนกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักอุบัติขึ้น เธอจะบวชในศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้านั้น จักเป็นผู้เลิศ แห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระธรรมกถึก.

เขากระทำความอานามตลอดชั่วอายุ จุติจากอัฐภาพนั้น เก็บรวม บุญสมภารอยู่แสนกัป ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาล แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ได้บังเกิดเป็นหลานของพระ- อัญญาโกณฑัญญะ ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในบ้านพราหมณ์ ชื่อว่าโทณวัตถุ ไม่นครกบิลพัสดุ์ ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อเขาว่า ปุณณะ นายปุณณะนั้น เมื่อพระศาสดาบรรลุพระอภิสัมโพธิญาณแล้ว ทรง ประकाศพระธรรมจักรอันบรรเลงเสด็จเข้าไปอาศัยนครราชคฤห์ประทับอยู่ โดยลำดับ จึงบวชในสำนักของพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้อุปสมบทแล้ว ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียร ทำกิจแห่งบรรพชิตทั้งปวงให้ถึงที่สุดแล้ว มายังสำนักของพระศาสดากับพระเถระผู้เป็นลุง ด้วยหวังใจว่า จักไปเฝ้า พระศาสดา ถ้าเข้าอยู่ใกล้ ๆ นครกบิลพัสดุ์ กระทำกรรมอยู่ในโยนิโส-

มนสิการไม่นานนัก ยังวิปัสสนาให้ขวนขวายแล้วได้บรรลุพระอรหัต.

ก็พระปุลณเถระนั้น ได้มีกุลบุตร ๕๐๐ คนบวชอยู่ในสำนัก. พระเถระกล่าวสอนกุลบุตรเหล่านั้นด้วยกถาวัตถุ ๑๐ ประการ. แม้กุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมดก็กล่าวสอนด้วยกถาวัตถุ ๑๐ และตั้งอยู่ในโอวาทของพระปุลณเถระนั้น ได้บรรลุพระอรหัต ครั้นรู้ว่ากิจแห่งบรรพชิตของตนถึงที่สุดแล้ว จึงเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกกระผมถึงที่สุดแห่งกิจบรรพชิตแล้ว และเป็นผู้มีปกติได้กถาวัตถุ ๑๐ บัดนี้เป็นสมัยเพื่อจะเข้าเฝ้าพระทศพลแห่งพวกกระผม. พระเถระได้ฟังคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงคิดว่า พระศาสดาย่อมทรงทราบว่าเราเป็นผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ เราเมื่อแสดงธรรมก็ไม่ถึงกถาวัตถุ ๑๐ นั้นแสดง ก็เมื่อเราไป ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดจักแควดล้อมเราไป เมื่อเป็นอย่างนั้น เราไม่ควรจะไปเฝ้าพระทศพลพร้อมกับคณะ ภิกษุเหล่านี้จึงไปเฝ้าพระทศพลก่อน. ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกเธอจงไปเฝ้าพระทศพลก่อน จงถวายบังคมพระบาทของพระตถาคต ตามคำของเรา, แม้เราก็จักไปตามทางที่พวกท่านไป. พระเถระแม้เหล่านั้น ทั้งหมดอยู่ในรัฐอันเป็นชาติภูมิของพระทศพล ทั้งหมดเป็นพระจีณาสพ ทั้งหมดได้กถาวัตถุ ๑๐ ไม่ตัดทิ้งโอวาทของพระอุปัชฌาย์ ใหว่พระเถระแล้วเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ล่วงหนทางไปได้ ๖๐ โยชน์ แล้วไปยังพระเวฬุวันวิหาร ในเมืองราชคฤห์ ถวายบังคมพระบาทของพระทศพล แล้วนั่ง ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง. ก็การปราศรัยกับอัครันตูกภิกษุทั้งหลายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายทรงประพฤตีสืบกันมา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงทำปฏิสันถารอันไพเราะกับ

ภิกษุเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสบายดีหรือ
ดังนี้ แล้วตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาจากไหน เมื่อภิกษุ
เหล่านั้นกราบทูลอีกว่า มาจากชาติภูมิ พระเจ้าข้า จึงตรัสถึงภิกษุ
ผู้ได้กล่าววัตถุ ๑๐ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ใครหนออันเหล่าภิกษุเพื่อน
พรหมจารีชาวชาติภูมิ ในแคว้นชาติภูมิยกย่องอย่างนี้ว่า เป็นผู้มักน้อย
ด้วยตนเอง และกล่าวถ้อยคำชักนำในความมักน้อยแก่ภิกษุทั้งหลาย. แม้
ภิกษุเหล่านั้นก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านผู้มีอายุชื่อว่า
ปุลณะ บุตรของนางมันตานี พระเจ้าข้า.

ท่านพระสารีบุตรได้ฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น ได้มีความประสงค์
เพื่อจะได้เห็นพระเถระ. ลำดับนั้น พระศาสดาได้เสด็จจากเมืองราชคฤห์
ไปยังเมืองสาวัตถี. แม้พระปุลณะก็ได้ฟังว่า พระทศพลเสด็จไปใน
เมืองสาวัตถีนั้น จึงไปด้วยหวังว่า จักเฝ้าพระศาสดา มาทันพระตถาคต
ในภายในพระคันธกุฏินั้นเอง. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่พระเถระ.
พระเถระฟังธรรมแล้ว ถวายบังคมพระทศพล เพื่อต้องการจะหลีกเร้นจึง
ไปยังอันธวัน นั่งพักกลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง. ฝ่ายพระสารีบุตร
เถระได้ทราบการมาของท่าน จึงตรวจดูห้วงข้อธรรมแล้วไป กำหนดโอกาส
แล้วเข้าไปหาพระเถระผู้นั่งอยู่ ณ โคนไม้นั้น ปราศรัยกับพระเถระแล้ว
จึงถามลำดับแห่งวิสุทธินั้น. ฝ่ายพระเถระนั้นก็พยากรณ์ปัญหาที่ถามแล้ว ๆ
แก่พระสารีบุตรเถระ ทำจิตให้ยินดียิ่งด้วยการเปรียบด้วยรถ ๗ ผลัด.
พระเถระทั้งสองนั้นต่างอนุโมทนาสุภายิตของกันและกัน.

ครั้นในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์
ทรงตั้งพระเถระนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุลณะ

นี่ เป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นพระธรรมกถึก. พระเถระนั้นระลึกถึงกรรมในก่อนของตน เมื่อจะประกาศอปทานแห่งความประพฤติในชาติก่อนด้วยความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อชฺฌายโก** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌายโก** ได้แก่ บอก คือสอน พวกพราหมณ์มิใช่น้อย. บทว่า **มนุสฺสโร** แปลว่า ผู้ทรงจำนนต์ ท่านกล่าวอธิบายว่า ทรงจำพระเวทที่ ๔ กล่าวคือคัมภีร์พระเวท ด้วยอำนาจการท่อง การฟัง และการให้. บทว่า **ติณฺณํ เวทานํ** ความว่า ผู้ถึงฝั่ง คือที่สุด ในคัมภีร์พระเวททั้ง ๓ อันได้นามว่าผู้มีเวท เพราะเป็นผู้ทรงจำเวททั้ง ๓ คืออิรุพเวท ยชुरเวท และสามเวท ด้วยญาณความรู้. บทว่า **ปุรุภฺขโตมฺหิ ลิสฺสเสหิ** ความว่า เราเป็นผู้อันเหล่าศิษย์ผู้เป็นบริวารประจำของเราห้อมล้อมอยู่. บทว่า **อุปคจฺฉิ นรุตฺตมํ** ความว่า เราเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สูงสุดแห่งนรชน อธิบายว่า เข้าไปใกล้ๆ. คำที่เหลือเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **อภิธมฺมณญฺญุหํ** ความว่า ในกาลนั้น คือในกาลของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เราเป็นผู้ฉลาดในอภิธรรมนัย. บทว่า **กถาวตฺถุวิสุทฺธิยา** ได้แก่ เป็นผู้ฉลาดด้วยความหมจดใจในกถาวัตถุปรกณ์ อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เป็นผู้ฉลาดในกถาวัตถุ ๑๐ มีกถาว่าด้วยความมักน้อยและสันโดษเป็นต้น. เราให้ชนผู้สำรวจอินทรีย์ คือบัณฑิตทั้งปวงรู้แจ้ง คือตรัสรู้ด้วยความหมจดใจในกถาวัตถุนั้น เป็นผู้ไม่มีอาสวะ คือไม่มีกิเลสอยู่ ได้แก่ สำเร็จการอยู่.

บทว่า **อิโต ปญฺจสเท กปฺเป** ความว่า ใน ๕๐๐ กัปแต่กัปชื่อภัทรกัป เพราะประดับด้วยพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ได้มีพระเจ้า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑ - หน้าที่ 562

จักรพรรดิ ๔ พระองค์ผู้ประกาศดี คือผู้ปรากฏด้วยดี ทรงสมบุรณ์ด้วย
รัตนะ ๗ มีจักรรัตนะเป็นต้น ทรงเป็นใหญ่ ถือเป็นประธานในทวีป
ทั้ง ๔ มีชมพูทวีปเป็นต้น. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว ฉะนี้แล.

จบพรรณนาปุณณมันตานีปุตตเถราปทาน

อุปาสีเถรอปทานที่ ๘ (๖)

ว่าด้วยผลแห่งการสร้างสังฆาราม

[๘] ในพระนครหังสวดี มีพราหมณ์ชื่อว่า สุชาติ สังสมทรัพย์
ไว้ประมาณ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมาย.

เป็นผู้สอน ทรงจำนงค์ รั้งบิณฑริกเทศ ถึงที่สุดในคัมภีร์
ทำนายลักษณะ คัมภีร์อิติहाสะ และคัมภีร์พราหมณ์.

ในกาลนั้นปริพาชกผู้ม่นผมเป็นชฎา สาวกของพระพุทธ-
เจ้าพระนามว่าโคดม ผู้เฝ้าพันธู์พระอาทิตย์ และดาบส
ผู้ท่องเที่ยว พวกกันท่องเที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน.

แม้พวกเขาที่ห้อมล้อมข้าพระองค์ด้วยคิดว่า เป็นพราหมณ์
มีชื่อเสียง ชนเป็นอันมากบูชาข้าพระองค์ แต่ข้าพระองค์ไม่
บูชาใคร ๆ.

เพราะข้าพระองค์ไม่เห็นคนที่ควรจะบูชา เวลานั้น ข้า-
พระองค์มีมานะจัด คำว่า พุทโธ ยังไม่มี ตลอดเวลาที่พระ-
ชินเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น.

โดยกาลล่วงวันและคืนไป พระพุทธเจ้าพระนามว่า
ปทุมุตตระผู้เป็นนายก ทรงบรรเทาความมืดทั้งปวงแล้ว เสด็จ
อุบัติขึ้นในโลก.

ในศาสนาของพระองค์ มีหมู่ชนแพร่หลายมากมาย
หนาแน่น เวลานั้น พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปสู่พระนคร-
หังสวดี.

พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์
แก่พระพุทธบิดา ในกาลนั้นบริษัทโดยรอบมีประมาณโยชน์
หนึ่ง.

ในกาลนั้น ดาบสชื่อว่าสุนันทะ อันหม่อมมนุษย์สมมติแล้ว
ว่าเลิศ ได้เอาดอกไม้ทำร่มบังแดดให้ทั่วพุทธบริษัท.

พระพุทธเจ้าทรงประกาศสัจจะ ๔ ภายใต้มณฑปดอกไม้
อันประเสริฐ ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ประมาณแสนโกฏิ.

พระพุทธเจ้าทรงยังฝนคือธรรมให้ตกตลอด ๗ ค่ำ ๗ วัน
เมื่อถึงวันที่ ๘ พระชินเจ้าทรงพยากรณ์สุนันทดาบสว่า ท่าน
ผู้นี้เมื่อท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกหรือมนุษย์โลก จักเป็นผู้
ประเสริฐกว่าเขาทั้งหมด ท่องเที่ยวไปในภพ.

ในแสนกัป พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ผู้สมภพใน
วงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก.
บุตรของนางมันตานีชื่อว่าปุลณณะ จักเป็นสาวกของพระ-
ศาสดาพระองค์นั้น จักเป็นโอรสผู้รับมรดกในธรรมทั้งหลาย
อันธรรมนิรมิตแล้ว.

เวลานั้น พระสัมพุทธเจ้าทรงยังชนทั้งปวงให้รำเริง ทรง
แสดงพระกำลังของพระองค์ ทรงพยากรณ์สุนันทดาบสด้วย
ประการอย่างนี้.

ชนทั้งหลายประนมอัญชลินมัสการสุนันทดาบสในครั้งนั้น
ครั้งสุนันทดาบสกระทำสักการะในพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ทำ
คติของตนให้หมดจด.

เพราะข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนี จึงได้มีความดำริ ณ ที่นั้นว่า เราจักก่อสร้างบุญสมภาร ด้วยประการที่จะได้เห็นพระโคตม.

ครั้นข้าพระองค์คิดอย่างนี้แล้ว จึงคิดถึงบุญกิริยาของข้าพระองค์ว่า จะประพฤติกกรรมอะไร ในบุญเขตอันยอดเยี่ยม.

ก็ภิกษุนี้ชำนานูบาลีทั้งปวงในศาสนา พระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศฝ่ายพระวินัย ข้าพระองค์จึงได้ปรารถนาตำแหน่งนั้น.

โคตมสมบัติของข้าพระองค์ประมาณมิได้ เปรียบดังสาครอันอะไรให้กระเพื่อมไม่ได้.

ข้าพระองค์ได้สร้างอารามถวายแด่พระพุทธะเจ้า ด้วยโคตมบัตินั้น.

ได้ซื้ออารามนามว่าโสภณ ณ เบื้องหน้าพระนคร ด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง ถวายให้เป็นสังฆาราม

ข้าพระองค์ได้สร้างเรือนยอด ปราสาท มณฑป เรือนโล้น และถ้ำอย่างสวยงามไว้ ในที่จงกรมใกล้สังฆาราม.

ได้สร้างเรือนไฟ โรงไฟ และห้องอาบน้ำ แล้วได้ถวายแก่ภิกษุสงฆ์.

ได้ถวายแก้อันนอน ตั้ง ภาชนะเครื่องใช้สอย คนเฝ้าอารามและเกศขทุกอย่างนั้น.

ได้ตั้งอารักขาไว้ แล้วให้สร้างกำแพงอย่างมั่นคง ด้วย

หวังว่า ใคร ๆ อย่าเบียดเบียนสังฆารามของท่านผู้มีจิตสงบ
ผู้คงที่.

ได้ให้สร้างกุฏิที่อยู่แสนหลังไว้ในสังฆาราม ครั้นให้สร้าง
สำเร็จพร้อมไปบุคลย์แล้ว จึงน้อมถวายแด่พระสันพุทธเจ้าว่า
ข้าแต่พระมุณี ข้าพระองค์สร้างอารามสำเร็จแล้ว ขอ
พระองค์โปรดทรงรับเถิด ข้าแต่พระธีรเจ้า ข้าพระองค์ขอ
มอบถวายแด่พระองค์ ขอได้โปรดรับไว้เถิดพระเจ้าข้า.

พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก เป็น
นายกของโลก ผู้ควรแก่การรับเครื่องบูชา ทรงทราบความ
ดำริของข้าพระองค์แล้ว ได้ทรงรับสังฆาราม.

ข้าพระองค์ทราบว่ พระสัพพัญญูผู้แสวงหาคุณอันยิ่ง
ใหญ่ทรงรับแล้ว จึงให้เตรียมโภชนะเสร็จแล้วกราบทูล
เวลาเสวย.

เมื่อข้าพระองค์กราบทูลเวลาเสวยแล้ว พระปทุมุตตระผู้
นายกของโลก เสด็จมาสู่อารามของข้าพระองค์พร้อมด้วย
พระชีมาสพพันหนึ่ง.

ข้าพระองค์ทราบเวลาว่า พระองค์ประทับนั่งแล้ว ได้
เลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยข้าวน้ำ ครั้นได้ทราบเวลาเสวยเสร็จแล้ว
ได้กราบทูลดังนี้ว่า ข้าแต่พระมุณี ข้าพระองค์ซื้ออารามชื่อ
โสภณ ด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง ได้สร้างจนเสร็จด้วยทรัพย์
เท่านั้นเหมือนกัน ขอได้โปรดทรงรับเถิด.

ด้วยการถวายอารามนี้ และด้วยการตั้งเจตนาไว้ เมื่อ

ข้าพระองค์เกิดอยู่ในภพ ย่อมได้สิ่งที่ปรารถนา.

พระสัมพุทธเจ้าทรงรับสังฆาราม ที่ข้าพระองค์สร้างเสร็จ แล้ว ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ผู้ใดได้ถวายสังฆารามที่สร้างสำเร็จแล้ว แต่พระพุทธรูป เราจะพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว.

จตุรงคเสนา คือพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า จะแวดล้อมผู้นี้ผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม.

ดนตรีหกหมื่น และกลองอันประดับสวยงาม จะแวดล้อม ผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม.

นารีแปดหมื่นหกพันนาง ตกแต่งงดงาม มีผิวและอาการอันวิจิตร สวมสอดแก้วมณีและกุธาทล มีหน้าแจ่ม ยิ้มแย้ม ตะโพกผึ่งผาย เอวเล็กเอวบาง จะแวดล้อมผู้นี้ผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม.

ผู้นี้จักรื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ตลอดสามหมื่นกัป จักเป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลกพันครั้ง จักได้ของทุกอย่างที่ท้าวเทวราชจะพึงได้ จักเป็นผู้มีโชคสมบัติไม่รู้จักพร่องเสวยเทวราชสมบัติอยู่.

จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอยู่ในแคว้นแคว้นพันครั้ง จักเป็นพระราชอันไพบุลย์ในแผ่นดิน โดยคณนานับไม่ถ้วน

ในแสนกัป พระศาสดาพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นี้จักเป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น.

เป็นโอรสผู้รับมรดกในธรรม อันธรรมเนรมิต มีนามชื่อว่า

อุบลี.

จักถึงที่สุดเ็นพระวินัย ฉลาดในฐานะและมีใช้ฐานะ
ดำรงพระศาสนาของพระชินเจ้า ไม่มีอาสวะอยู่.

พระโคตมศาकยะผู้ประเสริฐ ได้ทรงทราบข้อนี้ทั้งสิ้น แล้ว
ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์จักทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะ.

ข้าพระองค์อาศัยบุญกุศลอันหาประมาณมิได้ ย่อม
ปรารถนาศาสนาของพระองค์ ประโยชน์คือธรรมเครื่องสิ้น
แห่งสังโยชน์ทั้งปวงนั้น ข้าพระองค์บรรลุแล้ว.

อุปมาเหมือนคนอันพระราชอาญาคุกคาม ถูกเสียบด้วย
หลาว ไม่ได้ความสุขที่หลาว ปรารถนาจะพ้นไปอย่างเดียว
ฉันใด.

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ข้าพระองค์ ก็ฉันนั้น อันอาญาคือ
ภพคุกคาม ถูกเสียบด้วยหลาวคือกรรม ถูกเวทนาคือความ
กระหายบีบคน.

ไม่ได้ความสุขในภพ ถูกไฟ๓ กองแผดเผาอยู่ ย่อม
แสวงหาอุบายเครื่องพ้น ดังคนแสวงหาอุบายเพื่อฆ่ายาพิษ.
พึงแสวงหายา เมื่อแสวงหาอยู่ พึงพบยาสำหรับฆ่ายาพิษ
ดื่มยานั้นแล้วพึงมีความสุข เพราะพ้นจากพิษ ฉันใด.

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ข้าพระองค์ก็เหมือนคนอันถูกยาพิษ
บีบคั้น ฉันนั้น ถูกอวิชชาบีบคั้นแล้ว พึงแสวงหายาชื่อ
พระสัทธรรม.

เมื่อแสวงหาคือพระสัทธรรมอยู่ ได้พบศาสนาของ
พระองค์ผู้ศากยบุตร อันเป็นของจริงอย่างเลิศสุดยอดของ
โอสถ เป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง.

ข้าพระองค์ตั้งมยาคือธรรมแล้ว ถอนยาพิษคือสังสารทุกข์
ได้หมดแล้ว ข้าพระองค์ได้พบนิพพานอันไม่แก่ไม่ตาย เป็น
ธรรมชาติเย็นสนิท.

อุปมาเหมือนคนถูกผีคุกคาม ได้รับทุกข์เพราะผีสิง ฟัง
แสวงหาหมอผีเพื่อจะพ้นจากผี เมื่อแสวงหาไป ก็ฟังพบ
หมอผู้ฉลาดในวิชาไล่ผี หมอนั้นฟังจับผีให้แก่คนนั้น และฟัง
ให้ผีพินาศไปพร้อมทั้งต้นเหตุ ฉันท.

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ข้าพระองค์ ก็ฉันทนั้น ได้รับทุกข์
เพราะความมืดเข้าจับ จึงต้องแสวงหาแสงสว่างคือญาณ เพื่อ
จะพ้นจากความมืด ที่นั่น ได้พบพระศากยมุณีผู้ชำระความ
มืดคือกิเลสให้หมดจด. ได้ทรงบรรเทาความมืดให้ข้าพระองค์
แล้ว ดังหมอผีจับผีไปฉะนั้น.

ข้าพระองค์ตัดกระแสสังสารได้แล้ว ห้ามกระแสตัณหา
ได้แล้ว ถอนภพได้สิ้นเชิง เหมือนหมอผีจับผีพร้อมทั้งถอน
รากฉะนั้น.

อุปมาเหมือนพญาครุฑ โฉบลงเพื่อจับนาคอันเป็นเหยื่อ
ของตน ย่อมทำน้ำในสระใหญ่ให้กระเพื่อมตลอดร้อยโยชน์
โดยรอบ ครั้นจับนาคได้แล้ว ห้อยหัวนาคไว้เบื้องต่ำทำให้
ลำบาก ครุฑนั้นพาเอานาคไปได้ตามปรารถนา ฉันท.

ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า ข้าพระองค์ ก็ฉันทัน แสงหา
อสังขตธรรม เหมือนครุฑมีกำลัง บินแสวงหานาคฉันทัน
ข้าพระองค์ได้กายโทษทั้งหลายแล้ว ข้าพระองค์เห็นธรรมอัน
ประเสริฐ เป็นสันติบท ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ข้าพระองค์ถือ
ธรรมนี้อยู่ เหมือนครุฑจับนาคบินไปฉันทัน.

เถาว์ลัยชื่ออาสาดี เกิดในสวนจิตรลดา ต่อเมื่อล่วงไป
พันปี จึงผลัดผลหนึ่งผล. เหล่าเทวดาเข้าไปนั่งใกล้เถาว์ลัย
ชื่ออาสาดีนั้น ซึ่งมีผลคราวหนึ่งนานเพียงนั้น เถาว์ลัย
อาสาดีนั้น เป็นเลิศแห่งไม้เถา เป็นที่รักของเทวดาทั้งหลาย
อย่างนี้.

ข้าพระองค์อาศัยเวลาเป็นแสนปี จึงได้เที่ยวมาใกล้พระ-
องค์ผู้เป็นมุณี ได้นมัสการทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า เหมือน
เทวดาเซยชมผลอาสาดีฉันทัน.

การบำเรอพระพุทธเจ้าไม่เป็นหมัน และการนมัสการไม่
เป็นโมฆะ แม้ข้าพระองค์จะมาแต่ที่ไกล ขณะก็ไม่ล่วงเลย
ข้าพระองค์ไป ข้าพระองค์ค้นหาปฏิสนธิในภพ ก็ไม่เห็น
เพราะฉันทัน ข้าพระองค์จึงไม่มีอุปธิ พันวิเศษแล้ว สงบ
ระงับเที่ยวไป.

ธรรมดาดอกปทุม ย่อมบานเพราะแสงอาทิตย์ แม้ฉันทัน
ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า ข้าพระองค์ ก็ฉันทันเหมือนกัน บานแล้ว
เพราะรัศมีของพระพุทธเจ้า.

นกยางตัวผู้ ย่อมไม่มีในกำเนิดนกยางทุกเมื่อ เมื่อเมฆ
ร้องกระหึ่ม นกยางย่อมมีครรภ์ทุกเมื่อ พวกมันย่อมทรงครรภ์
อยู่แม้นานตลอดเวลาที่สายฝนยังไม่ตก พวกมันย่อมพ้นจาก
การทรงครรภ์ เมื่อเวลาที่สายฝนตก ฉันทิด.

ข้าพระองค์ ก็ฉันทิดนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่า
ปทุมุตตระ ทรงประกาศกึ่งก้องด้วยเมฆฝนคือธรรม ได้ถือเอา
ครรภ์คือธรรม ด้วยเสียงแห่งเมฆฝนคือธรรม ข้าพระองค์
อาศัยแสนกัป ทรงครรภ์คือบุญอยู่ ยังไม่พ้นจากภาระคือ
สงสารตลอดเวลาที่สายฝนคือธรรมยังไม่ตก.

ข้าแต่พระศากยมุนี เมื่อเวลาที่พระองค์ทรงประกาศ
กึ่งก้องด้วยสายฝนคือธรรม ในนครกบิลพัสดุ์อันน่ารื่นรมย์
ข้าพระองค์จึงได้พ้นจากภาระคือสงสาร.

ข้าพระองค์สะวาง (ชำระ) ธรรมคือสุญญตวิโมกข์ อนิ-
मितตวิโมกข์ อัปภินิหิตวิโมกข์ และผล ๔ ทั้งหมดแม้นั้น
ให้สะอาดได้แล้ว.

จบทุติยภาณวาร

ข้าพระองค์ปรารถนาคำสอนของพระองค์ ตั้งตั้งแต่กัป
อันหาประมาณมิได้ ประโยชน์อันนั้น ข้าพระองค์ได้ถึงแล้ว
สันติบทอันยอดเยี่ยม ข้าพระองค์บรรลุแล้ว.

ข้าพระองค์ถึงความยอดเยี่ยมในพระวินัย เหมือนภิกษุ
ผู้ชำนาญพระบาลีฉะนั้น ไม่มีใครเสมอเหมือนข้าพระองค์
ข้าพระองค์ทรงคำสอนไว้.

ข้าพระองค์ไม่มีความสงสัยในวินัย (คืออุกโตวิภังค์)
ชั้นชกะ (คือมหาพรรคและจุลพรรค) ในติกเขต (คือติก-
สังฆาติเสส และติกปาจตติย) และในคัมภีร์ที่ ๕ (คือปริวาร)
เหล่านี้ ทั้งในอักขระหรือแม่พยัญชนะ.

ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในนิคคกรรม การลงโทษ ใน
ปฏิกกรรม การทำคืนอาบัติ ในฐานะและไม่ใช่ฐานะ ในการ
ชักเข้าหมู่ และในการให้ออกจากอาบัติ ถึงความยอดเยี่ยม
ในวินัยกรรมทั้งปวง.

ข้าพระองค์ตั้งบทธไว้ในวินัย ชั้นชกะ และอุกโตวิภังค์
แล้วพึงชักเข้าหมู่ตามกิจ.

ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติ และเจียบแหลมใน
ประโยชน์และมีโทษประโยชน์ สิ่งที่ข้าพระองค์ไม่รู้ ย่อมไม่มี
ข้าพระองค์ผู้เดียวเป็นเลิศแห่งพระวินัยธรในพระพุทธศาสนา.

วันนี้ข้าพระองค์บรรเทาความเคลือบแคลงได้ทั้งสิ้น ตัด
ความสงสัยได้ทั้งหมด ในคราวตัดสินวินัย ในศาสนาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศากยบุตร.

ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในฐานะทั้งปวง คือบัญญัติ อนุ-
บัญญัติ อักขระ พยัญชนะ นิทาน และปริโยสาน.

เปรียบเหมือนพระราชารู้ทรงพระกำลัง ทรงกำจัดเสนา
ของพระราชอื่นแล้วพึงทำให้เดือดร้อน ชนะสงครามแล้วจึง
ให้สร้างนครไว้ในที่นั้น.

ทรงให้สร้างกำแพง คู เสาระเนียด ชุ่มประตูและป้อม
ต่าง ๆ ไว้ในนครเป็นอันมาก ทรงให้สร้างถนน วงเวียน
ร้านค้าตลาด อันจัดไว้เป็นระเบียบ และสถาไว้ภายในนครนั้น เพื่อ
วินิจฉัยคดีและมีโชคดี.

เพื่อจะป้องกันพวกศัตรู เพื่อจะรู้จักโทษและมีโทษ
และเพื่อจะรักษาพลกาย พระองค์จึงโปรดตั้งเสนาบดีไว้.

เพื่อประสงค์จะทรงรักษาสิ่งของ จึงโปรดตั้งขุนคลังไว้
ในหน้าที่รักษาสิ่งของ ด้วยทรงหวังว่า สิ่งของของเราอย่า
ฉิบหายเสียเลย.

ผู้ใดเป็นผู้สมัคสมานกับพระราชา ปรรธนาความเจริญ
แก่พระราชานั้น ๆ ย่อมประทานการตัดสินอธิกรณ์แก่ผู้นั้น
เพื่อปฏิบัติต่อมิตร.

พระราชานั้นโปรดตั้งคนผู้ฉลาดในกลางดีกลางร้าย ในนิमित
และในตำราทำนานลักษณะ ผู้สั่งสอนมนต์ ทรงจำมนต์ ไว้ใน
ตำแหน่งปุโรหิต.

พระราชานั้นทรงสมบรูณ์ด้วยองค์เหล่านี้ มหาชนย่อม
เรียกว่ากษัตริย์.

เสนาบดีเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมรักษาพระราชายู่ทุกเมื่อ
ดังนกจากพรากรักษาญาติของตนผู้มีทุกข์ ฉันท.

ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระองค์ก็ฉันทนั้น มหาชนย่อมกล่าว
ว่า เป็นพระธรรมราชาของโลกพร้อมทั้งเทวโลก เช่นพระ-
ราชาทรงกำจัดศัตรูได้แล้ว มหาชนเรียกว่ากษัตริย์ฉันทนั้น.

พระองค์ทรงปราบพวกเดียรฉัตร ทรงกำจัดมารพร้อมทั้ง
เสนามาร และความมีดีมนอนชการแล้ว ได้ทรงสร้างนคร
ธรรมไว้.

ข้าแต่พระชีรเจ้า ในนครธรรมนั้น มีศีลเป็นดังกำแพง
พระญาณของพระองค์เป็นดังขุมประตู่ ศรัทธาของพระองค์
เป็นดังเสาระเนียด และสังวรของพระองค์เป็นดังนายประตู่.

ข้าแต่พระมุณี สถิติปัญญาของพระองค์เป็นดังป้อม ปัญญา
ของพระองค์เป็นดังทางสี่แพร่ง อิทธิบาทเป็นดังทางสถาน
แพร่ง.

ธรรมวิธีพระองค์ทรงสร้างไว้สวยงาม พระวินัย พระสูตร
พระอภิธรรม และพระพุทธรูปอันมีองค์ ๕ ทั้งสิ้นนี้ เป็น
ดังธรรมสภาในนครธรรมของพระองค์.

วิหารธรรม คือสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปลิหิต-
วิโมกข์ อเนญชสมาบัติ และนิโรธนี้ เป็นดังธรรมกุฎีในนคร
ธรรมของพระองค์.

พระธรรมเสนาบดีของพระองค์มีนามว่า สารีบุตร ทรงตั้ง
ไว้ว่า เป็นผู้เลิศด้วยปัญญา และว่าเป็นผู้ฉลาดในปฏิภาณ.

ข้าแต่พระมุณี บุโรหิตของพระองค์มีนามว่า โกลิตะ ผู้ฉลาด
ในจตุติและอุปบัติ ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์.

ข้าแต่พระมุณี พระมหากัสสปเถระผู้ดำรงวงศ์โบราณ
มีเดชรุ่งเรือง หาผู้เทียบถึงได้ยาก เลิศในฐตงคคุณ เป็นผู้
พิพากษาของพระองค์.

ข้าแต่พระมุนี พระเถระขุนคลังธรรมของพระองค์ มีนาม
ว่าพระอานนท์ เป็นพหูสูต ทรงธรรม และชำนาญพระบาลี
ทั้งปวง ในพระศาสนา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่แก่ข้าพระองค์ ทรง
ละเว้นพระเถระเหล่านี้ทั้งหมดเสีย แล้วทรงประทานการ
วินิจฉัยวินัย อันผู้รู้แจ้งแสดงแล้ว แก่ข้าพระองค์.

ภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้าบางรูป ถ้ามปัญหาในวินัย
ในปัญหานั้น ข้าพระองค์ไม่ต้องคิด ย่อมแก้เนื้อความนั้นได้
ทันที.

ในกำหนดพุทธเขต เว้นพระมหามุนีเสีย ไม่มีใครเสมอ
กับข้าพระองค์ในเรื่องพระวินัย จักมีใครยิ่งกว่ามาแต่ไหน.

พระโคตมประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แล้วทรง
ประกาศอย่างนี้ว่า ไม่มีใครจะเสมอกับพระอุบาลี ในวินัยและ
ชั้นธกะ.

นวัคสัตตอุทสาสน์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ มีกำหนดเพียง
ใด ทั้งหมดนั้นเรากล่าวไว้แล้วในวินัย แก่บุคคลผู้เห็นว่า
มีวินัยเป็นมูลราก.

พระโคตมศากยบุตรผู้ประเสริฐ ทรงระลึกถึงกรรมของ
เรา ประทับนั่งในท่ามกลางสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ.

เราได้ปรารถนาตำแหน่งนี้ไว้ ตั้งต้นแต่แสนกัป ประโยชน์
นั้นเราได้ถึงแล้ว เราถึงที่สุดในพระวินัย.

เมื่อก่อนเราเป็นช่างกลบ ผู้ยังความยินดีให้เกิดแก่เจ้า-
ตากะทั้งหลาย เราละชาตินั้นแล้วเกิดเป็นบุตรของพระเจ้า
แสวงหาคุณใหญ่.

ในกัปที่สองแต่ภทกัปนี้ พระมหากษัตริย์เจ้าแผ่นดิน
พระนามว่าอัญชสะ มีพระเดชาภาพสูงสุด มีบริวารประมาณ
มิได้ มีทรัพย์มากมาย.

เราเป็นกษัตริย์นามว่าจันทนะ เป็นโอรสของพระราชา
องค์นั้น เป็นคนกระด้างเพราะความเมาในชาติ และเพราะ
ความเมาในยศและโภคะ.

ช่างแสนหนึ่งประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง เป็นช่าง
ตกมันโดยฐานะสาม เกิดในตระกูลช่างมาตังคะ ห้อมล้อมเรา
อยู่ทุกเมื่อ.

เราห้อมล้อมด้วยพลของตน ประสงค์จะประพาสอุทยาน
จึงขึ้นช้างชื่อว่าสิริ แล้วออกจากพระนครในกาลนั้น

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านามว่าเทวละ สมบูรณ์ด้วยจรณะ
คุ้มครองทวาร และตำรวมเป็นอันดี เดินมาข้างหน้าเรา.

เวลานั้นเราได้ใส่ช้างสิรินาคไปให้ทำร้ายพระปัจเจกพุทธ-
เจ้า. เพราะการบังคับไปนั้น ช้างเกิดความโกรธ (ในเรา)
จึงไม่ยกเท้าขึ้น.

เราเห็นช้างร้องไห้ จึงได้กระทำความโกรธในพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า เราเบียดเบียนพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วไปยัง
อุทยาน.

ณ ที่นั้น เราไม่ได้ความสุขเสียดเลย เหมือนไฟลุกลุกลง
อยู่บนศิรชะ ย่อมร้อนด้วยความเร้าร้อน เหมือนปลาติดเบ็ด.

แผ่นดินมีสมุทรสาครเป็นที่สุด ปรากฏแก่เราเหมือนไฟ
ติดทั่วแล้ว เราเข้าไปเฝ้าพระชนกแล้ว ได้กราบทูลดังนี้ว่า

หม่อมฉันได้ทำพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์ใดผู้เป็นสยัมภู
ผู้เดินมา เหมือนอสรพิษโกรธ ดูกองฟางไหม้โพลง
ประหนึ่งข้างกฤษณรตัวฝึกแล้วซึ่งตกมันให้ขัดเคือง พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์นั้น หม่อมฉันให้ขัดเคืองแล้ว เป็นผู้
พึงกลัวมีเดชกล้า เป็นพระชินเจ้า.

(พระชนกตรัสว่า) พวกเราชาวบุรีทั้งหมดจักพินาศ เรา
จักขอมาพระมุนีนั้น ถ้าเราจะไม่ขอมาท่านผู้มีตนอันฝึกแล้ว
มีจิตตั้งมั่น ภายใน ๗ วัน แวนแคว้นของเราจักพินาศ.

สุเมฆลราชา โกสิยราชา ลิกควราชา และสัตตครราชา
ได้รุกรานฤๅษีทั้งหลาย ท่านเหล่านั้นพร้อมทั้งเสนาเป็นผู้ตก
ยากแล้ว.

ฤๅษีทั้งหลายผู้ดำรงแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ โกรธ
เคืองเมื่อใด เมื่อนั้นท่านย่อมยังมนุษยโลกพร้อมด้วยเทวโลก
ทั้งสาครและภูเขาส่งให้พินาศ.

เราจึงสั่งให้บุรุษทั้งหลายประชุมกัน ในประเทศประมาณ
สามพันโยชน์ เพื่อต้องการแสดงโทษ จึงได้เข้าไปหาพระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้า.

เราทั้งหมดมีผ้าเปียก มีศีรษะเปียก ประนมอัญชลี พา
กันหมอบลงแทบเท้า ของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า แล้วได้
เรียนท่านดังนี้ว่า

ข้าแต่พระมหาวีระ ขอเจ้าประคุณได้อุดโทษเถิด มหา-
ชนอ่อนวอนเจ้าประคุณ ขอเจ้าประคุณได้โปรดบรรเทาความ
เร่าร้อน และขออย่าให้แค้นแค้นพินาศเลย มนุษย์พร้อม
ทั้งเทวดา อสูรและมีเสือน้ำทั้งหมด พึงต้อยศีรษะของกระผม
ด้วยก้อนเหล็กทุกเมื่อ.

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า) ไฟไม่ตั้งอยู่ในน้ำ พืช
ไม่งอกบนหินล้วน ๆ กิมิชาติไม่ดำรงอยู่ในยาพิษ ฉันทใด
ความโกรธย่อมไม่เกิดในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ฉันทนั้น.

อนึ่ง พื้นดินไม่หวั่นไหว สมุทราครประมาณไม่ได้ และ
อากาศไม่มีที่สุด ฉันทใด พระพุทธะอันใคร ๆ ให้กำเริบไม่ได้
ฉันทนั้น.

พระมหาวีระเจ้าทั้งหลายมีตนฝึกแล้ว อดทน และมีตบะ
เจ้าประคุณทั้งหลายผู้อดทน ประกอบด้วยความอดทน ย่อม
ไม่มีการลูแก่อคติ.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว ได้บรรเทา
ความเร่าร้อนให้หมดไป ในกาลนั้นเราได้เหาะขึ้นสู่อากาศ
ข้างหน้ามหาชน กล่าวว่า

ข้าแต่พระมหาวีระเจ้า เพราะกรรมนั้น ข้าพระองค์ได้เข้าถึง
ความเลวทราม พ้นจากชาตินั้นแล้ว จึงได้เข้าสู่บุรีอันไม่มีภัย.

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า แม้ในกาลนั้น พระองค์ก็ได้บรรเทา
ความเร่าร้อนอันตั้งอยู่ดี ให้แก่ข้าพระองค์ผู้เดือดร้อนอยู่ และ
ข้าพระองค์ก็ได้ขอขมาพระสยัมภูเจ้าแล้ว.

ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า แม้วันนี้พระองค์ได้ดับไฟ ๓ กอง
ให้แก่ข้าพระองค์ ผู้ถูกไฟ ๓ กองเผาอยู่ และข้าพระองค์
ได้ถึงความเย็นแล้ว.

ท่านเหล่าใดมีการเจียโลตลงฟัง ขอท่านเหล่านั้นจงฟัง
เรากล่าว เราจักบอกเนื้อความแก่ท่าน ตามบทที่เราเห็นแล้ว.

เราดูหมิ่นพระสยัมภูผู้เป็นเอง ผู้มีจิตสงบ มีใจมั่นคง
นั้นแล้ว เพราะกรรมนั้น วันนี้เราจึงเกิดในกำเนิดต่ำทราม.

ขณะอย่าพลาดท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะผู้ที่ล่วงขณะ
ย่อมเศร้าโศก ท่านทั้งหลายจงพยายามในประโยชน์ของตน
ท่านทั้งหลายจงยังขณะให้สำเร็จ.

ยาสำรองของบุคคลบางพวก เป็นยาถ่ายของบุคคลบาง
พวก ยาพิษร้ายของบุคคลบางพวก เป็นยาของบุคคลบาง
พวก.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบอกการเปลื้องสงสารแก่ผู้
ปฏิบัติ ตรัสบอกการออกจากสงสารแก่ผู้ตั้งอยู่ในผล ตรัส
บอกโอสธแก่ผู้ได้ผล ตรัสบอกบุญเขตแก่ผู้แสวงหา ตรัสบอก
ยาพิษอันร้ายแรงแก่บุคคลผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อพระศาสนา ยาพิษ
อันร้ายแรงย่อมเผาไหม้ระนั้น เหมือนอสรพิษมีพิษร้ายฉะนั้น.

ยาพิษอันกล้าแข็งที่บุคคลดื่มแล้ว ย่อมยังชีวิตให้พินาศ
ได้ครั้งเดียว แต่คนที่ผิดในพระศาสนาแล้ว ย่อมถูกเผาใน
โกฏิกัป.

พระศาสนานั้นย่อมข้ามโลกพร้อมทั้งเทวโลกได้ เพราะ
ขันติ อวิหิงสา และเพราะมีจิตเมตตา เพราะฉะนั้น พระ-
พุทธะเหล่านั้นอันใคร ๆ ให้พิโรธไม่ได้.

พระมุนี มีจิตเสมอในสรรพสัตว์ คือในพระเทวทัต
นายขมังธนู องคุดิมาลโจร พระราहुล และในช้างชนบาล.

พระพุทธเจ้าเหล่านี้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความกำหนด
เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงมีจิตเสมอในชนทั้งปวง คือ
ในผู้ฆ่าและพระโอรส.

ใคร ๆ เห็นผ้ากาสาвањеอันเขาทิ้งไว้ที่หนทาง เปื้อนของ
ไม่สะอาด เป็นธงชัยของฤาษี พึงยกกรอัญชลีบนเศียรเกล้า
ไว้.

พระพุทธเจ้าเหล่าใดในอดีตก็ดี ปัจจุบันก็ดี อนาคตก็ดี
ย่อมบริสุทธิด้วยธงชัยนั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเหล่า
นั้น ควรนมัสการ.

เราย่อมทรงพระวินัยอันงาม เช่นกับพระศาสดา ไว้ด้วย
หทัย เราจักนมัสการพระวินัยในกาลทุกเมื่อ.

พระวินัยเป็นที่อาศัยของเรา พระวินัยเป็นที่ยืนเดินของ
เรา เราจะสำเร็จการอยู่ในพระวินัย พระวินัยเป็นโคจรของ
เรา.

ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระอุบาลีผู้ถึงที่สุดในพระวินัย
และฉลาดในสมณะ ขอถวายบังคมที่พระบาทของพระองค์
ผู้เป็นพระศาสดา.

ข้าพระองค์นั้นจะไปจากบ้านนี้สู่บ้านโน้น จากบุรีนี้สู่บุรี
โน้น เทียบนมัสการพระสัมพุทธเจ้า และพระธรรม อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว.

ข้าพระองค์เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ถอนภพขึ้นได้ทั้งหมด
แล้ว อาสวะทั้งปวงสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี ข้าพระองค์
ได้ดีแล้วหนอ ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

วิชา ๓ ข้าพระองค์ได้บรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า
ข้าพระองค์กระทำเสร็จแล้ว.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และ
อภิญญา ๖ ข้าพระองค์ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระ-
พุทธเจ้า ข้าพระองค์ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่ ท่านพระอุบาลีเถระได้กล่าวคาถาเหล่านั้น ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอุบาลีเถรอปทาน

๖. พรรณนาอุปาลีเถราปทาน

คำมีอาทิว่า นคร หังสวดีฯ ดังนี้ เป็นอปทานของท่าน

พระอุบาลีเถระ.

แม้พระเถระนี้ ก็ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก่วิวิฎฐะคือพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ได้บังเกิดในตระกูลพราหมณ์อันสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ในนครหังสวดี. วันหนึ่ง พิงกรรมอยู่ในสำนักของพระศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นเลิศแห่งพระวินัยธรทั้งหลาย จึงกระทำการ ก่อการการทำอันยิ่งแก่พระศาสดา แล้วปรารถนาฐานันดรนั้น.

เขาทำกุศลจนตลอดชีวิต แล้วท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ครั้นในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในเรือนของช่างกลบกล ญาติทั้งหลายตั้งชื่อเขาว่า **อุบาลี**. อุบาลีนั้นเจริญวัยแล้วได้เป็นสหายรักแห่งกษัตริย์ ๖ พระองค์ มีเจ้านุรุทระเป็นต้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในอนุปิยัมพวัน ได้ออกบวชพร้อมกับกษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ผู้เสด็จออกทรงผนวช. วิธีการบรรพชาของพระอุบาลีนั้น มาในพระบาลีทีเดียว.

พระอุบาลีนั้น บรรพชาอุปสมบทแล้ว เรียนพระกรรมฐานในสำนักของพระศาสดาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ. ขอพระองค์จงทรงอนุญาตการอยู่ป่าแก่ข้าพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุ** เมื่ออยู่ป่า ชูระอย่างเดียวกันเท่านั้น จักเจริญองกาม แต่เมื่ออยู่ในสำนักของเรา วิปัสสนาธุระและคันถธุระจักบริบูรณ์.

พระอุบาลีนั้นรับพระดำรัสของพระศาสดาแล้ว กระทำวิปัสสนากรรมอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต. แม้พระศาสดาก็ทรงให้พระอุบาลีนั้นเรียนพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น ด้วยพระองค์เอง กาลต่อมา ท่านได้วินิจฉัยเรื่อง ๓ เรื่องนี้ คือเรื่องภารุกัจจะ เรื่องอชชุกะ และเรื่องกุมารกัสสปะ. พระศาสดาทรงประทานสาธุการ ในการวินิจฉัยแต่ละเรื่อง ทรงกระทำวินิจฉัยทั้ง ๓ ให้เป็นอัตถูปัตติเหตุ จึงทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นวินัยธร.

พระเถระนั้นครั้งได้ตำแหน่งเอตทัคคะอย่างนี้แล้ว ระลึกถึงบุญกรรมของตนขึ้นมา ก็เกิดความโสมนัส เมื่อจะประกาศอปทานแห่งความประพฤติในกาลก่อนนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า นคร หังสวดีฯ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หังสวดีฯ ความว่า รั้ว คือการล้อมกำแพง โดยอาการอย่างหงส์วัน มีอยู่ในนครใด นครนั้นชื่อว่า หังสวดี. อีกอย่างหนึ่ง พวกหงส์นับไม่ถ้วนอยู่อาศัยในบึงโบกขรณี สระ และเปือกตม เป็นต้น บินเล่นอยู่รอบ ๆ ในนครนั้น เพราะเหตุนั้น นครนั้นจึงชื่อว่า หังสวดี, ในนครหังสวดีนั้น.

บทว่า สุชาโต นาม พุราหุมนโณ ความว่า ชื่อว่าสุชาต เพราะเกิดดี อธิบายว่า เกิดมาเป็นผู้ไม่ถูกติเตียนโดยคำว่า ไม่ถูกดูถูก ไม่ถูกตำหนิ. บทว่า อสตีโกฏิญโย เชื่อมความว่า พราหมณ์นามว่าสุชาต มีกองทัพ ๘๐ โกฏิ ชื่อว่ามีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ คือมีทรัพย์และข้าวเปลือกนับไม่ถ้วน.

เมื่อจะแสดงว่า พราหมณ์สุชาตนั้นนั่นแหละเป็นคนใหญ่โตแม้อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อหุฌายโก ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า

อชฺฌายโก ความว่า เป็นผู้บอกไตรเพทเป็นต้นแก่คนอื่น. **บทว่า มนุสฺสโร** ความว่า ปัญญา ท่านเรียกว่า มันทา มีปัญญารู้การพยากรณ์ อรรถรณเวทเป็นต้น. **บทว่า ตินฺนํ เวทาน ปารคฺค** ความว่า ถึงที่สุด (คือเรียนจบ) ไตรเพทกล่าวคือ อิรูปเพท ยชูปเพท และสามเพท. **บทว่า ลกฺขणे** ได้แก่ คัมภีร์ทายลักษณะ. อธิบายว่า ในคัมภีร์อันประกาศลักษณะที่ปรากฏอยู่ในมือและเท้าเป็นต้น ของบุรุษผู้จะเป็น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย. **บทว่า อิติหาเส** ความว่า ในคัมภีร์อันประกาศเรื่องราวครั้งโบราณ ว่าเป็น อย่างนี้ ๆ. **บทว่า สขมฺเม** ความว่า ผู้ถึงบารมี คือถึง ได้แก่ บรรลุ ถึงปริโยสาน คือที่สุดในธรรมของตน คือธรรมของพราหมณ์.

บทว่า ปริพฺพาชก เชื่อมความว่า พวกสาวกของนิครนถ์ทั้งหมด นั้น มีทิวทัศน์ต่าง ๆ กัน ในครั้งนั้น พวกนี้เที่ยวไปบนแผ่นดิน คือบน พื้นปฐพี.

อธิบายว่า พระชินเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นตราบใด คือตลอดกาลมีประมาณเท่าใด คำว่า **พฺพุโธ** ย่อมไม่มีตราบนั้น คือตลอดกาลมีประมาณเท่านั้น.

บทว่า อจฺจเยน อโหฺรตฺตํ ความว่า วันและคืน ชื่อว่าอโหรรตตะ, โดยปีล่วงไปมากมาย. คำที่เหลือเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น.

บทว่า มนฺตานิปฺปฺตุโธ ความว่า บุตรของธิดาช่างกลบก ชื่อว่า มันทานี, ได้นามว่า **ปฺปฺถณะ** เพราะครบเดือน ครบวัน. เชื่อมความว่า จักได้เป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น.

บทว่า เหว กิตติโย โส พุทฺโธ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่าปทุมุตตระนั้นทรงประกาศ คือได้ทรงประทานการพยากรณ์อัน
นำยินดีด้วยดี คืออันให้ความโสมนัสด้วยอาการอันดี ด้วยประการอย่างนี้
คือด้วยประการนี้. เชื่อมความว่า ยังชนทั้งปวง คือหมู่ชนทั้งสิ้นให้ยินดี
ด้วยดี คือกระทำให้โสมนัส เมื่อจะแสดงกำลังของตน คือเมื่อจะทำให้
ปรากฏ.

ลำดับต่อจากนั้น เมื่อจะแสดงอานุภาพของตนโดยอ้างผู้อื่น จึง
กล่าวคำมีอาทิว่า กตยฺขลิตฺติ คังนึ. เชื่อมความว่า ในกาลนั้น คือในกาล
ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัตินั้น ชนทั้งปวงกระทำระพุมัญญุชฺชิตินมัสการ
สุนันทคาบสอยู่. บทว่า พุทฺเธ การิ กริตฺวาน ความว่า สุนันทคาบส
นั้น แม้เป็นผู้อันชนทั้งปวงบูชาแล้วอย่างนี้ ก็ไม่กระทำการถือตัวว่าเป็น
ผู้ที่เขาบูชา ได้กระทำกิจอันยิ่งในพระพุทธศาสนา ทำคติคือการเกิดของ
ตนให้หมดจด คือได้กระทำให้บริสุทธิ์.

บทว่า สุตฺวาน มุนินอ วัง ได้แก่ พระวาจาของพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าพระองค์นั้น, เพื่อสะดวกในการผูกคาถา ท่านกล่าวว่า วัง โดย
รัสสะ อา อักษร. เชื่อมความว่า เราได้มีความดำริ คือได้มีมติการด้วย
เจตนาว่า เพราะได้ฟังพระดำรัสของพระมุนีดังนี้ว่า ในอนาคตกาลอัน
ยาวนาน พระศาสดาพระนามว่าโคดม โดยพระนาม จักเกิดมีในโลก
เราจักเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม โดยประการใด จักกระทำ
สักการะคือกิจอันยิ่ง ได้แก่ บุญสมภาร โดยประการนั้น.

บทว่า เหวหิ จินฺตยิตฺวาน ได้แก่ คิดอย่างนี้ว่า เราจักทำสักการะ.
บทว่า กิริยิ จินฺตยิ มม ความว่า เราคิดถึงการกระทำ คือกิจที่จะพึง

ทำว่า เราจะพึงทำบุญเช่นไรหนอ. บทว่า กุยาห์ กมฺหฺ อจรามิ ความว่า เราจะประพฤติ คือบำเพ็ญบุญกรรมเช่นไร บทว่า ปุณฺณกุ-
เขตฺเต อนุตฺตเร ความว่า ในพระรัตนตรัยอันเว้นสิ่งที่ยิ่งกว่า คือเป็น
ภาชนะแห่งบุญทั้งสิ้น.

บทว่า อยฺยจ ปาจิโก ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุนี้เป็นภิกษุผู้ได้นาม
ว่า ปาจิเก เพราะสวดพระบาลีในคัมภีร์ คือกล่าวด้วยอำนาจสรภัญญะ.
พระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศ คือทรงตั้งว่าเป็นผู้เลิศ ในระหว่าง
แห่งภิกษุผู้ชำนาญบาลี คือผู้สวดและกล่าวสอนทั้งหมด และในพระวินัย
ในพระศาสนา, เราปรารถนาฐานะนั้น คือฐานันดรที่ภิกษุนั้นได้รับ.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงอุบายในการทำบุญของตน จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า อิทิ เม อมิตฺ โภคํ ดังนี้. เชื่อมความในคำนั้นว่า กอง
แห่งโภคทรัพย์ของข้าพระองค์นับไม่ได้ คือเว้นจากการนับประมาณ อัน
ใคร ๆ ให้กระเพิ่มไม่ได้ คือไม่อาจให้กระเพิ่มได้ อุปมาดังสาคร คือ
เช่นกับสาคร ข้าพระองค์ให้สร้างอารามแก่พระพุทธเจ้าด้วยโภคะนั้น
คือด้วยทรัพย์เช่นนั้น คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

เชื่อมความว่า พระสัมพุทธเจ้าประทับนั่งในหมู่ภิกษุ ทรงรับ
สังฆารามที่คาบสนั้นสร้าง คือให้ทำดีแล้ว ได้ตรัสพระดำรัสนี้ อันแสดง
อานิสงส์แห่งอารามนั้น.

เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ได้ตรัสอานิสงส์ไว้อย่างไร? จึงตรัสว่า
โย โส ดังนี้ อธิบายว่า คาบสใดผู้ถวายสังฆาราม มอบถวายสังฆาราม
ที่สร้างไว้ดีแล้ว คือที่จัดแจงไว้เรียบร้อยโดยนัยมีกฐิน ที่เร็น มณฑป
ปราสาท เรือนโล้น และกำแพงเป็นต้น แก่พระพุทธเจ้า คือได้ถวาย

โดยประการ คือโดยจิตอันประกอบด้วยความโสมนัส. บทว่า **ตมห์ กิตฺติยสุตฺตมฺ** ความว่า เราจักกระทำดาบสนั้นให้ปรากฏ คือจักกระทำให้แจ้ง. บทว่า **สุณฺณถ มม ภาสโต** ความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา อธิบายว่า จงเงี่ยโสตลง คือจงมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน กระทำไว้ในใจ.

เมื่อจะทรงแสดงผลของอารามที่ดาบสนั้นถวาย จึงตรัสคำมีอาทิว่า **หตฺถิ อสุตา รถา ปตฺติ** ดังนี้. คำนั้นเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **สงฺฆารามสุตฺติ ฌล** ความว่า อิฐผลกล่าวคือสมบัติที่จะพึงเสวยต่อไปนี้ เป็นผลคือเป็นวิบากของการถวายสังฆาราม.

บทว่า **ฉพาสิตฺตสฺสสุตฺตานิ** ความว่า เหล่านารี คือสตรีแปดหมื่น หกพันนางตกแต่งงดงาม คือประดับตกแต่งสวยงาม มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร อธิบายว่า ประกอบด้วยผ้าและอาภรณ์ทั้งหลายอันวิจิตร คือมีรูปมิใช่น้อย. บทว่า **อามุตฺตมณฺฑิกุณฺฑลา** ได้แก่ ห้อยต่างหูแก้ว มุกดาหารและแก้วมณี.

เมื่อจะแสดงถึงความประเสริฐ คือความงามแห่งรูปร่างของหญิงเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อาพารปฺมุหา** ดังนี้. ในคำนั้นมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. นัยน์ตาทั้งหลายของหญิงเหล่าใด กว้างคือใหญ่ เหมือนลูกแก้วมณีกลม หญิงเหล่านั้นชื่อว่ามิตากลม อธิบายว่า มีดวงตาใสเหมือนตาภมรทั้งหลาย. ผู้มากด้วยความร่าเริง คือมีความร่าเริงเป็นปกติ อธิบายว่า ผู้งดงามด้วยการเชื่องกราย. บทว่า **สุตฺตญฺญา** ได้แก่ ผู้มีอวัยวะแห่งร่างกายที่พึงสำคัญว่างาม. บทว่า **ตฺนุมนฺชฺฌิมา** ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งท้องเล็ก คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **ตฺสฺส ฌมฺเมสุ ทายาโท** ได้แก่ เป็นทายาทในธรรม

ทั้งหลาย คือเป็นผู้มีส่วนแห่งโกฏฐาตในธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า โคตมะนั้น. บทว่า โอรโธ แปลว่า เกิดในอก. อธิบายว่า เป็นบุตรเกิดในอก เพราะได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงกระทบฐานทั้ง ๕ มี คอ เพดาน และริมฝีปากเป็นต้น อันสมบูรณ์ด้วยความรู้ในพยัญชนะ ๑๐ อย่าง มีสติ และชนิดเป็นต้น แล้วทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไป โดยลำดับ มรรคมิโศดาปัดติมรรคเป็นต้น แล้วดำรงอยู่ในพระอรหัต.

บทว่า **ธมฺมนิมฺมิตฺโต** ความว่า ท่านจักเป็นผู้ถูกเนรมิต คือจักเป็นผู้ปรากฏโดยธรรม คือโดยสมมาเสมอ โดยไม่มีอาชญา โดยไม่มีศัสตรา. บทว่า **อุปาลี นาม นามเนน** ความว่า ผู้นั้นชื่อว่า มันทานิบุตร ตามชื่อของมารดา ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น จักเป็นสาวกของพระศาสดาโดยชื่อว่า **อุปาลี** เพราะยึดติด คือประกอบ พรั่งพร้อมด้วยกายและจิต ในที่ใกล้ กษัตริย์ทั้งหลาย เพราะออกไปบวชพร้อมกับเจ้าอนุรุทรเป็นต้น.

บทว่า **วินยฺเย ปารมฺมิ คโต** ความว่า บรรลุ คือถึงที่สุด ได้แก่การจบในพระวินัยปิฎก. บทว่า **จานาญฺจานเน จ โภวิทฺโถ** ความว่า เป็นผู้ฉลาด คือเป็นผู้เฉลียวฉลาดในเหตุและมีใจเหตุ. บทว่า **ชินฺตาสันฺธาเรณฺโต** ความว่า ทรงอนุสาสนีที่พระชินเจ้าตรัสไว้ ได้แก่พระไตรปิฎกของพระชินเจ้า โดยการสอน การฟัง การคิด และการทรงจำเป็นต้น อธิบายว่า กำหนดไว้ได้. บทว่า **วิหริสฺสตีนาสโว** ความว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลส จักนำอรรถภาพไปมิให้ตกหล่น คือจักยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยอิริยาบถทั้ง ๔.

บทว่า **อปฺริเมยฺยุปาทาย** ได้แก่ กระทำแสนมิใช่น้อยให้เป็นต้นไป. บทว่า **ปตฺเตมิ ตว สฺตาสัน** ความว่า เราปรารถนา คืออยากได้

ศาสนาของพระองค์ว่า พึงเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้เป็นวินัยธร ในศาสนา
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โคดม. บทว่า โส เม อตุโธ ความ
ว่า ประโยชน์กล่าวคือตำแหน่งเอตทัคคะนั้น เราได้บรรลุแล้ว. บทว่า
สพฺพผลโยชนกฺขโย เชื่อมความว่า ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง เราได้บรรลุ
แล้ว อธิบายว่า บรรลุพระนิพพานแล้ว.

เชื่อมความว่า ผู้ชาย คือบุรุษ ถูกคุกคาม คือถูกบีบคั้นด้วยราช-
อาญา ถูกเสียบหลาว คือถูกร้อยไว้ที่หลาว ไม่ได้ประสบ คือไม่ได้
เสวยความยินดี คือความสุขอันร่อยที่หลาว ย่อมต้องการพ้น คือการ
หลุดพ้นไป ฉนฺได.

เชื่อมความ (ในตอนต่อมา) ว่า ข้าแต่พระมหาวีระ คือข้าแต่
พระวีระผู้สูงสุดในระหว่างวิรชนทั้งหลาย ข้าพระองค์ถูกคุกคาม คือถูก
บีบคั้นด้วยอาญาคือภพ ได้แก่อาญาคือชาติ ถูกเสียบที่หลาวคือกรรม
ได้แก่ถูกเสียบที่หลาว คือกุศลกรรมและอกุศลกรรม ถูกเวทนาคือความ
ระหาย ได้แก่ความกระสับกระส่าย เพราะความระหายเบียดเบียน คือ
ครอบงำทำให้มีทุกข์ ไม่ประสบ คือไม่ได้ความยินดีในภพ ได้แก่ความ
สุขอันร่อยในสงสาร. ข้าพระองค์ถูกเผาด้วยไฟ ๓ กอง กล่าวคือไฟคือ
ราคะ ไฟคือโทสะ และไฟคือโมหะ หรือไฟในนรก ไฟอันตั้งขึ้นในกำป
และไฟคือทุกข์ จึงหา คือแสวงหาความหลุดพ้น คืออุบายเครื่องหลุดพ้น
ฉนฺฉนฺ. เชื่อมความว่า บุคคลผู้ถึง คือต้องราชอาณาจักร ย่อมแสวงหาความ
หลุดพ้น ฉนฺฉนฺ. ข้าพระองค์ผู้ต้องการอาญาคือภพ ย่อมแสวงหาความ
หลุดพ้น ฉนฺฉนฺ.

ทั้งปวง มีลูกศรคือราคะเป็นต้น ได้ถอนพิษทั้งปวง ได้แก้พิษคือสังสาร-
ทุกข์ทั้งสิ้น คือทำให้พินาศไป. บทว่า อชรามรฺ เชื่อมความว่า เรา
ถอนพิษคือทุกข์นั้นแล้ว ได้ถูกต้อง คือได้ทำให้ประจักษ์ซึ่งพระนิพพาน
อันไม่แก่ คือเว้นจากความแก่ อันไม่ตาย คือเว้นจากความตาย เป็น
ภาวะเย็น คือเป็นของเย็น เพราะเว้นจากความเร่าร้อน เพราะราคะ
เป็นต้น.

เมื่อจะแสดงการเปรียบเทียบความมืดคือกิเลสอีก จึงกล่าวคำมีอาทิ
ว่า ยถา ภูตภูตฺตัง นี้. ในคำนั้นมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:- บุคคลคือบุรุษ
ถูกภูตผีเบียดเบียน คือถูกภูตผีได้แก่ยักษ์เบียดเบียนคือบีบคั้น ถึงการ
บีบคั้น คือถึงความทุกข์ เพราะภูตผีสิง คือเพราะยักษ์จับ ฟังแสวงหา
หอมภูตผี เพื่อจะพ้น คือเพื่อต้องการจะพ้นจากภูตผี คือจากยักษ์จับ
นั้นใด คือโดยประการใด.

เชื่อมความในคาคอนี้ว่า ก็เมื่อแสวงหาหอมผินั้น ฟังพบหอมผี
ผู้ฉลาดดี คือผู้เฉลียวฉลาดในวิชาไล่ผี หอมผินั้นฟังกำจัดภูตผีที่สิงบุรุษ
ผู้ที่ถูกยักษ์จับนั้น คือฟังทำให้พินาศไป คือฟังกำจัดเสียพร้อมทั้งมูลราก
คือพร้อมทั้งมูลเหตุ กระทำไม่ให้อีกต่อไป.

เชื่อมความในคาคานี้ว่า ข้าแต่พระมหาวีรเจ้าผู้เป็นวีรบุรุษสูงสุด
ข้าพระองค์ถูกบีบคั้นเพราะความมืดจับ คือเพราะความมืดคือกิเลสจับ
จึงแสวงหาแสงสว่างคือญาณ ได้แก่แสงสว่างคือปัญญาเพื่อจะพ้น คือ
เพื่อต้องการจะพ้นไปจากความมืด ได้แก่จากความมืดคือกิเลส ฉะนั้น
เหมือนกัน คือโดยประการนั้นเหมือนกัน.

ในกาลานี้มีความว่า ครั้งนั้น คือในลำดับนั้น เราได้เห็นพระ-
ศากยมุณีผู้ทรงทำความมีดคือกิเลสให้หมดจด คือผู้ทรงทำความมีดคือ
กิเลสให้พินาศ. เชื่อมความว่า พระศากยมุณินั้นได้ทรงบรรเทา คือได้
ทรงทำให้ไกลซึ่งความมีด คือความอันตราย ได้แก่ความมีดคือกิเลส
ให้แก่เรา เหมือนหมอภูตผิขับไล่ภูตผี คือเหมือนหมอผีบรรเทาคนที่ถูก
ยักษ์จับให้คลายละนั้น.

ความในกาลานี้ว่า เรานั้นหลุดพ้นอย่างนี้แล้ว ตัดได้ด้วยดีซึ่ง
กระแสตัณหา คือความหลังไหลไปในสังสาร เราห้ามกระแสตัณหา ได้แก่
โอชะใหญ่คือตัณหา คือได้กระทำให้หมดไป คือให้เป็นไปไม่ได้. บทว่า
ภว อุกุณาญฺยี สพฺพํ ความว่า เราถอนภพใหม่ทั้งหมดมีกามภพเป็นต้น
คือทำให้พินาศไป. เชื่อมความว่า เราถอนได้ทั้งราก เหมือนหมอผีไล่ผี
พร้อมทั้งมูลเหตุ.

แต่นั้น เมื่อจะแสดงการเปรียบเทียบการแสวงหาพระนิพพาน จึง
กล่าวคำมีอาทิว่า ยถา ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า ที่ชื่อว่า ครุฑ
เพราะกลืนกินของหนักคืออนาค. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ครุฑ เพราะจับ
คือถือเอาของหนักคืออนาค, ได้แก่พญาครุฑ. ครุฑนั้นโผลง คือโฉบลง
เพื่อต้องการจับนาคอันเป็นรักษาของตน คือเป็นเหยื่อของตน ได้นามว่า
ป็นนคะ เพราะไม่ไปสู่เงื้อมมือของผู้อื่นโดยประการชนิดไร ทำสระใหญ่
คือมหาสมุทรร้อยโยชน์ คือมีประมาณร้อยโยชน์โดยรอบ คือรอบด้าน
ให้กระเพื่อม คือให้กระฉอกด้วยลมปีกของตน ฉนฺได.

เชื่อมความในกาลาตอนี้ว่า ครุฑนั้นบินไปในเวหา คือมีปกติบิน
ไปในเวหาส จับนาคได้แล้วทำให้ห้อยหัวลง ทำให้ลำบากอยู่ คือ

เบียดเบียนอยู่โดยการเบียดเบียนต่าง ๆ ในที่นั้น ๆ จับเอาคือจับอย่าง
มั่นคงแล้วหลีกไป คือบินไปตามที่ต้องการ คือในที่ที่ตนต้องการไป.

ในตอนนี้ เชื่อมความว่า ข้าแต่พระมหาวิรเจ้าผู้เจริญ ครุฑผู้มีพลัง
กำลังจับนาค ได้แล้วข้อมบินไป ฉันทใด ข้าพระองค์ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
แสวงหาพระนิพพานอันเป็นอสังขตะ คืออันปัจจัยทั้งหลายกระทำไม่ได้
ได้แก่แสวงหาโดยการยังข้อปฏิบัติให้บริบูรณ์ ภายโทษทั้งหลายได้แก่
กิเลส ๑,๕๐๐ ทั้งสิ้น คือข้าพระองค์ทำให้หมดจดโดยวิเศษ ด้วยสมุจเฉท-
ปหาน.

เชื่อมความในคาถาว่า ครุฑจับนาคกินอยู่ ฉันทใด ข้าพระองค์ ก็
ฉันทนั้น เห็นแล้ว คือเห็นอยู่ซึ่งธรรมอันประเสริฐ ได้แก่ธรรมอันสูงสุด
ถือเอาสันติบท คือนิพพานบทอันเอก ยอดเยี่ยม คือเว้นสิ่งที่ยิ่งกว่า
ด้วยมรรคและผลทั้งหลาย ใส่อ้อยอยู่.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงความที่พระนิพพานเป็นของได้โดยยาก จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า อาสาวดี นาม ลตา คังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า เครื่องเถา
ชื่อว่า อาสาวดี เพราะเทวดาทั้งปวงมีความหวัง คือความอยากได้ใน
เครื่องเถานี้. เครื่องเถานั้นเกิด คือบังเกิดขึ้นในจักรลดาวัน คือในวณะ
ได้แก่ในอุทยานอันเป็นดงเครื่องเถาที่วิจิตรตระการตามิใช่น้อย. ต่อพันปี
คือต่อล่วงไปพันปี เครื่องเถานั้นจึงเกิดผลหนึ่งผล คือเมล็ดผล ๆ เดียว.

บทว่า ต่ เทวา เชื่อมความว่า เครื่องเถาอาสาวดีนั้น มีผลนานถึง
เพียงนั้น เมื่อล่วงกาลนานเท่านั้นจึงเมล็ดผลคือจึงจะมีผล เหล่าเทวดา
คือเทวดาชั้นดาวดึงส์ข้อมเข้าไปนั่งใกล้คือคบหา, เครื่องเถาชื่อว่าอาสาวดีนั้น

เป็นเครื่องเถาชั้นสูง คือเป็นเครื่องเถาชั้นสูงในระหว่างเครื่องเถาทั้งหลาย ได้เป็นที่รักของเหล่าเทวดาอย่างนี้.

บทว่า สตสหัสสุปาทาย ความว่า กระทำเวลาแสนปีให้เป็นต้นไป. บทว่า ตาหํ ปริจเร มุนิ ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ข้าแต่พระมุนิ คือพระผู้มีญาณ ได้แก่พระตัพพัญญูผู้เจริญ ข้าพระองค์บำเรอคือเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. บทว่า สายํ ปาตํ นมสุตสมิ ความว่า ข้าพระองค์นมัสการ คือกระทำการนอบน้อม ๒ ครั้ง คือเวลาเย็นและเวลาเช้า. เชื่อมความว่า เหมือนเทวดาทั้งหลาย คือเหมือนเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เข้าไปนั่งใกล้เครื่องเถาอาสวติทั้งเย็นและเช้า.

บทว่า อวญฺญา ปาริจรียา ความว่า เพราะเหตุที่ได้เห็นพระพุทธรเจ้า การบรรลุถึงพระนิพพานจึงได้มี เพราะฉะนั้น การบำเรอพระพุทธรเจ้า คือการกระทำวัตรปฏิบัติจึงไม่เป็นหมัน คือไม่สูญเปล่า และการนมัสการคือกิริยาประณาม จึงไม่เป็นโมฆะ คือไม่สูญเปล่า. จริงอย่างนั้น เรามาแต่ที่ไกล คือแม้มาจากที่ไกล คือจากทางไกลคือสงสาร มีปรากฏอยู่ขณะนี้ คือขณะที่พระพุทธรเจ้าเกิดขึ้นนี้ไม่พลาดไป คือไม่ล่วงเลยไป อธิบายว่า ยังไม่ล่วงเลยเราไป.

เชื่อมความว่า เราบรรลุถึงพระนิพพาน เหตุได้เห็นพระพุทธรเจ้า จึงค้นหา คือพิจารณาปฏิสนธิของเราในภพที่จะเกิดต่อไปก็ไม่เห็น. เชื่อมความว่า เราไม่มีอุปธิ คือเว้นจากอุปธิคือขั้นและอุปธิคือกิเลสทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้น คือเป็นผู้เว้นจากกิเลสทั้งปวง สงบ คือมีใจสงบ เพราะไม่มีความเร่าร้อนเพราะกิเลส เทียวไปอยู่.

เมื่อจะแสดงการเปรียบเทียบการเห็นพระพุทธรเจ้าของตนอีก จึง

กล่าวคำมีอาทิว่า **ยถาปี ปทุมํ นาม** ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า
ธรรมคาปทุมย่อมบาน คือย่อมแย้มบานเพราะแสงอาทิตย์ คือเพราะ
สัมผัสแสงอาทิตย์ แม้นั้นใด ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า คือข้าแต่พระผู้สูงสุด
กว่าวิรชน ข้าพระองค์ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน เป็นผู้บานแล้ว เพราะรัศมี
ของพระพุทธเจ้า คือเพราะเกิดรัศมี คือพระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงแล้ว.

เมื่อจะแสดงการเห็นพระนิพพาน เพราะการได้เห็นพระพุทธเจ้าอีก
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ยथा पलाका** ดังนี้. ในคำนั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.
ในกาลทุกเมื่อ คือในกาลทั้งปวง นกยางตัวผู้ย่อมไม่มีในกำเนิดนกยาง
คือในชาตินกยาง ฉนั้นใด.

หากจะมีคำถามสอดเข้ามาว่า เมื่อไม่มีตัวผู้ พวกนกยางจะตั้งครรรค์
ได้อย่างไร ?

ตอบว่า เมื่อเมฆครางกระหึ่ม คือทำเสียง นางนกยางเหล่านั้นได้
ฟังเสียงเมฆร้องย่อมตั้งครรรค์ในกาลทุกเมื่อ คือในกาลทั้งปวง อธิบายว่า
ย่อมทรงฟองไข่ไว้. เมฆยังไม่ครางกระหึ่ม คือเมฆยังไม่ทำเสียงเพียงใด
คือตลอดกาลมีประมาณเท่าใด นางนกยางทั้งหลายก็ทรงครรรค์คือฟองไข่
ไว้เป็นเวลานาน คือโดยกาลนานเพียงนั้น คือตลอดกาลมีประมาณ
เท่านั้น. เมื่อใดคือกาลใด เมฆฝนตกลงมา คือร้องครางโดยประการชนิด
ต่าง ๆ แล้วตกลงมา คือหลังสายฝนตกลงมา เมื่อนั้น คือกาลนั้น นาง-
นกยางทั้งหลายย่อมพ้นจากภาระ คือการทรงครรรค์ อธิบายว่า ตกฟอง
(ออกไข่).

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงข้อความอุปไมยให้ถึงพร้อม จึง

กล่าวคำมีอาทิว่า **ปทุมุตตรพุทธ** ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า เมื่อพระพุทเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ ทรงประกาศกีก้อง คือทรงแสดงด้วยเมฆ คือพระธรรม คือด้วยเมฆกล่าวคือโฆหารปรมัตตเทศนา ในกาลนั้น ข้าพระองค์ ก็ฉนั้น ได้ถือเอากรรมคือพระธรรม ได้แก่กรรมคือบุญสมภารมีทานและศีลเป็นต้น อันเป็นอุปนิสัยแก้ววิภูฏะคือพระนิพพาน.

เชื่อมความว่า ข้าพระองค์อาศัยแสนกัป คือทำแสนกัปให้เป็นเบื้องต้น ทำกรรมคือบุญ ได้แก่ทำบุญสมภารมีทานและศีลเป็นต้น ให้ทรงอยู่ คือให้เต็มอยู่. ธรรมเมฆ คือพระธรรมเทศนายังไม่ครางกระหึ่ม คือพระพุทเจ้ายังไม่ทรงแสดงเพียงใด ข้าพระองค์ก็ยังไม่พิน คือยังไม่เปลื้อง ได้แก่ยังไม่เป็นคนละแผนกจากภาวะ คือจากกรรมภาวะ คือสงสาร เพียงนั้น.

เชื่อมความในคานีว่า ข้าแต่พระศากยมุนี คือข้าแต่พระองค์ผู้สมภพในศากยวงศ์ผู้เจริญ ในกาลใด พระองค์ทรงกระหึ่ม คือทรงประกาศธรรมเมฆในนครกบิลพัสดุ์ คือในนครอันมีนามว่ากบิลพัสดุ์ อันนำยินดี คือนำรื่นรมย์ แห่งพระบิดาของพระองค์ทรงพระนามว่าสุทโธทนมหาราช ในกาลนั้น ข้าพระองค์พินแล้ว คือได้พินแล้วจากภาวะ คือจากคัพภภาวะคือสงสาร.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงมรรคผลที่ตนได้บรรลุ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สุญญต** ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า ข้าพระองค์บรรลุ คือเจริญอริยมรรค ชื่อว่า สุญญตวิโมกข์ เพราะไม่มีความยึดถือว่าเป็นตน และเป็นของตน ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์ เพราะไม่มีราคะ โทสะ โมหะ และกิเลสทั้งปวง ชื่อว่า อัปณิหิตวิโมกข์ เพราะไม่มีปณิธิคือตัณหา.

บทว่า จตุโร จ ผลे สพุเพ ความว่า ได้ทำให้แจ้งสามัญผล ๔ ทั้งหมด.
บทว่า ธมฺเมว วิชฺฐยิ อหิ ความว่า ข้าพระองค์เสวย คือขจัดชฎ คือ
รกชฎในธรรมทั้งปวง ด้วยประการอย่างนี้.

จบพรรณนาทศยภาณวาร

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงเฉพาะคุณวิเศษที่ตนได้บรรลุ จึง
กล่าวคำมีอาทิว่า อปริเมยฺยุปาทย ดังนี้. ในคำนั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้
ที่ชื่อว่าอปริเมยยะ เพราะประมาณไม่ได้ อธิบายว่า ไม่อาจจะประมาณ
คือจะนับ โดยนับเป็นปี. ข้าพระองค์อาศัยคือกระทำปอันหาประมาณ
มิได้นั้นให้เป็นเบื้องต้นมา ปรรณาสาศนาของพระองค์อย่างนี้ว่า ข้า-
พระองค์พึงเป็นเลิศแห่งพระวินัยธรทั้งหลาย ในศาสนาของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระนามว่าโคดมในอนาคต. คำว่า ปตุเถมิ เป็นคำปัจจุบัน
ใช้ในอรรถเป็นอดีต. อธิบายว่า ปตุเถสิ ปรรณมาแล้ว. บทว่า โส เม
อตุโธ ความว่า ประโยชน์คือปรรณานั้น เราได้บรรลุแล้ว คือทำให้
สำเร็จแล้ว. เชื่อมความว่า ข้าพระองค์ได้ถึง คือได้บรรลุสันติบท คือ
พระนิพพานอันยอดเยี่ยม.

ข้าพระองค์นั้นถึงความยอดเยี่ยม คือถึงที่สุดในพระวินัย คือใน
พระวินัยปิฎก เพราะเป็นผู้บรรลุแล้ว. บทว่า ยถาปี ปาจิโก อิติ ความ
ว่า ฤๅษีคือภิกษุผู้เป็นเลิศแห่งพระวินัยธรทั้งหลาย ในศาสนาของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญพระบาลี คือเป็นผู้

ปรากฏแล้ว ฉันทิ ข้ำพระองค์ ก็ฉันทันั้นเหมือนกัน. บทว่า น เม สมสโม
อตุลิตี ความว่า เพราะความเป็นผู้มีปกติทรงพระวินัย คนอื่นซึ่งจะเป็นผู้
เสมอเหมือนข้ำพระองค์จึงไม่มี. อธิบายว่า ข้ำพระองค์ยังศาสนาคือคำสอน
กล่าวคือโอวาทานุสาสนีให้ดำรงอยู่ คือให้บริบูรณ์อยู่.

เมื่อจะแสดงความพิเศษของตนซ้ำอีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า วินย
ขนฺธเก จาปี ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วินย ได้แก่ ในอุทโต-
วิภังค์. บทว่า ขนฺธเก ได้แก่ ในมหาวรรคและจุฬวรรค. บทว่า
ติกฺกเจเท ได้แก่ ในติกสังฆาทิเสสและติกปาจิตตีย์เป็นต้น. บทว่า
ปญฺจเม ได้แก่ ในบริวาร. ในวินัยเป็นต้นนี้ คือในวินัยปิฎกทั้งสิ้นนี้
ข้ำพระองค์ไม่มีความสงสัย คือไม่มีความลังเลใจ. บทว่า อกฺขเร ได้แก่
ในอักษรระมี อ อักษรเป็นต้น อันนับเนื่องในพระวินัยปิฎก. บทว่า
พฺยญฺชน เชื่อมความว่า หรือว่าในพยัญชนะมี ก อักษรเป็นต้น ข้ำ-
พระองค์ก็ไม่มีความเคลือบแคลง คือความสงสัย.

บทว่า นิคฺคเห ปฏิกฺกมุเม จ ความว่า เป็นผู้ฉลาด คือเป็นผู้
เฉลียวฉลาด ในนิกคหะการลงโทษพวกภิกษุลามก ในการทำคืนอาบัติ
มีการให้ปริวาสเป็นต้นแก่ภิกษุผู้มีอาบัติติดตัว ในฐานะและมีไชฐานะคือ
ในเหตุและมีไชเหตุ. เชื่อมความว่า เป็นผู้ฉลาดในโอสารณะ คือในการ
ให้กลับเข้าหมู่ ได้แก่ในการให้เข้าหมู่ด้วยการระงับกรรมมีตชชนียกรรม
เป็นต้น และในวุฏฐาปนะ คือในการให้ออกจากอาบัติ ได้แก่ในการกระทำ
ให้ไม่มีอาบัติ. บทว่า สพฺพุตฺต ปารมี คโต ความว่า ถึงที่สุดวินัย-
กรรมทุกอย่าง. อธิบายว่า เป็นผู้สามารถ เฉลียวฉลาด.

บทว่า **วินย ขนฺธเกจาปี** ความว่า วาง คือตั้งบท ได้แก่สุดบท
ในวินัย และชั้นกระซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า **อุภโต วินิเว-**
เสตุวา ความว่า ปฏิบัติ คือชำระสะสาง นำนัยมาจากทั้งสองอย่าง คือ
จากวินัยและจากชั้นกระ. บทว่า **รลโต** คือ โดยกิจ. ฟังเรียกเข้าหมู่
อธิบายว่า กระทำการเรียกให้เข้าหมู่.

บทว่า **นิรุตฺติยา จ กุสโล** ความว่า เป็นผู้เจตียวฉลาดในโวหาร
คือถ้อยคำมีอาทิว่า รุกขะ ต้นไม้, ปฏะ แผ่นผ้า, กุมภะ หม้อ, มาลา
ดอกไม้, จิตตะ จิต. บทว่า **อตฺถานตฺเตจ โกวีโท** ความว่า เป็นผู้ฉลาด
คือเชี่ยวชาญในอรรถะ คือความเจริญ และในอนัตตะ คือความเสื่อม.
บทว่า **อนนฺถยาตํ มยา นตฺถิ** ความว่า สิ่งไร ๆ ที่ข้าพระองค์ไม่รู้ คือ
ไม่รู้แจ้ง ไม่ปรากฏชัดในวินัยปิฎกหรือในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น ย่อมไม่มี.
บทว่า **เอกฺโกโถ สตฺถุ สาสเน** ความว่า ข้าพระองค์ผู้เดียวเท่านั้นเป็น
ผู้เลิศ คือเป็นผู้ประเสริฐ สูงสุดแห่งพระวินัยทั้งหลาย ในพระพุทธ-
ศาสนา.

บทว่า **รูปทกฺเข อหํ อชฺช** เชื่อมความว่า วันนี้ คือในกาลบัดนี้
ข้าพระองค์บรรเทา คือทำให้พินาศ ซึ่งความเคลือบแคลงทั้งปวง คือ
ความสงสัยทั้งสิ้น เพราะชำนาญในรูป คือเพราะเห็นรูป ได้แก่การ
วินิจฉัยวินัย ในพระศาสนา คือปาพจน์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
สากยบุตร.

บทว่า **ฉินฺนทามิ สพฺพลํสยํ** ความว่า ข้าพระองค์ตัด คือสงบระงับ
ได้แก่ขจัดให้หมดซึ่งความสงสัยทั้งหมด ๑๖ ประการ อันเกิดขึ้นปรารภ
กาลทั้งสาม มีอาทิว่า ในอดีตเราได้มีหรือหนอ.

บทว่า ปท อนุปทญาปี ความว่า ได้แก่ บท คือบทหน้า อนุบท คือบทปลาย. อักษระ คืออักษรตัวหนึ่ง ๆ และพยัญชนะ คือวิธีของ พยัญชนะ ๑๐ อย่าง มีลิตถิ ธนิต เป็นต้น. บทว่า นิทาน ได้แก่ ใน นิทาน มีอาทิว่า เตน สมยณ ดังนี้. บทว่า ปริโยสาน ได้แก่ ใน บทส่งท้าย. บทว่า สพุพตฺถ โกวโธ ความว่า เป็นผู้ฉลาดในฐานะ ทั้งหมด ๖ ประการ.

เบื้องหน้าแต่ขึ้นไป เมื่อจะประกาศพระคุณทั้งหลายเฉพาะของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยถาปี ราชา พลวา ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า พระราชาผู้มีพระกำลัง คือทรงสมบุรณ์ด้วยกำลัง คือเรี่ยวแรง หรือทรงสมบุรณ์ด้วยกำลังเสนา ทรงข่มเสนาของพระราชาอื่น คือ พระราชาฝ่ายตรงข้าม คือจับได้หมดหรือขับไล่ให้หนีไปหมด แล้วพึงทำให้เร่าร้อน คือให้เดือดร้อน ให้ลำบาก ฉนฺใด. บทว่า วิชิตฺวาน สงฺคามํ ความว่า ทรงชนะพิเศษ คือทรงชนะโดยพิเศษซึ่งสงคราม คือการถึงกันเข้า ได้แก่การรบกับเสนาของพระราชาอื่น คือทรงได้ชัยชนะแล้ว. บทว่า นครํ ตตฺถ มาปเย ความว่า จึงให้สร้าง คือให้กระทำนคร คือ สถานที่อยู่อันประดับด้วยปราสาทและเรือนโถงเป็นต้นลงในที่นั้น คือในที่ที่ทรงชนะนั้น.

บทว่า ปาการิ ปริชฌญาปี เชื่อมความว่า ให้ทำกำแพง คือ กำแพงอิฐอันขาวด้วยปูนขาว ในนครที่สร้างไว้นั้น. และให้ทำแม่คู คือ แม่คูเปือกตม คูน้ำ คูแห้ง. บทว่า เอติกิ ทฺวารโกฏฺฐกิ ได้แก่ ให้ทำ เสากระเนียด ตั้งซุ้มใหญ่ และซุ้มประตู ๔ ชั้น เป็นต้น เพื่อความงดงาม

ของพระนคร. บทว่า **อฏฺฐาสก** **จ วิวิเช** เชื่อมความว่า และให้ทำ คือให้สร้างป้อมสูงลิ่วอันต่างด้วยป้อม ๔ ชั้นเป็นต้นต่างๆ คือมีประการต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก.

บทว่า **สิงฺฆาฏฺก** **จ จุจฺจรณฺจ** เชื่อมความว่า ให้สร้างกำแพงเป็นต้นอย่างเดียวกันได้ ให้สร้างทางสี่แพร่ง คือทางสี่แยก และทางแยก คือถนนในระหว่าง. บทว่า **สุวิทฺตุนฺตฺรปณฺ** ความว่า ให้สร้างระหว่างร้านค้า คือร้านค้าหลายพันอันจัดไว้เป็นระเบียบ คือมีส่วนโดยจัดแบ่งเป็นส่วน ๆ. บทว่า **การเยยฺยุส สภํ ตตฺถ** ความว่า ให้สร้างสภา คือศาลสำหรับตัดสินคดีโดยธรรม (ศาลสถิตยุติธรรม) ไว้ในนครที่สร้างนั้น. เชื่อมความว่า ให้สร้างสถานที่วินิจฉัยคดีและมีไต่คดี คือศาลเป็นที่ตัดสิน เพื่อทำการวินิจฉัยตัดสินความเจริญและความเสื่อม.

บทว่า **นิคฺขมาตคฺคํ** **อมิตฺตานํ** ความว่า เพื่อป้องกันพระราชอำนาจตรงข้าม. บทว่า **ฉิทฺทาทฉิทฺทญฺจ** **ชานิตฺตุ** ได้แก่ เพื่อจะได้รู้โทษและมีใช้โทษ. บทว่า **พลกายสุส** **รทฺขาย** ความว่า เพื่อต้องการจะรักษาพลกาย คือหมู่เสนา อันได้แก่พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า พระราชาผู้เป็นเจ้าของนครนั้น จึงทรงตั้ง คือทรงสถาปนาเสนาบดี คือมหาอำมาตย์ผู้นำกองทัพไว้ในฐานันดร คือลำดับยศและบรรดาศักดิ์.

บทว่า **อารกฺขตฺถาย** **ภณฺฑทฺสฺส** เชื่อมความว่า เพื่อจะอารักขา คือเพื่อจะรักษาโดยรอบด้านซึ่งของหลวง มีทอง เงิน แก้วมุกดา และแก้วมณีเป็นต้น พระราชานั้นจึงทรงตั้งคนคือบุรุษผู้ฉลาดในการเก็บ คือผู้เฉลียวฉลาดในการรักษา ให้เป็นภันทรักษ์คือผู้รักษาสິงของไว้ในเรือนคลัง ด้วยหวังพระทัยว่า สิ่งของของเราอย่าได้ฉิบหายเสียเลย.

บทว่า มมตุโต โหติ โย รญฺโธ ความว่า ผู้ใดเป็นบัณฑิต เป็นผู้รักใคร่ คือตกอยู่ในฝ่ายของพระราชา. บทว่า วุฑฺฒิ ยสฺส จ อิจฺฉติ เชื่อมความว่า และผู้ใดย่อมปรารถนา คือย่อมต้องการความเจริญอกงามแก่พระราชา นั้น พระราชาย่อมประทานความเป็นใหญ่ในการวินิจฉัย อธิกรณ์แก่ผู้นั้น ผู้เป็นบัณฑิตเช่นนี้ เพื่อปฏิบัติต่อมิตร คือต่อความเป็นมิตร.

บทว่า อุปฺปาเตสฺส ได้แก่ ในปางทั้งหลายมีอุกกาบาต คือดวงไฟตกลงมา และทิสาทาหะ คือทิสถูกไฟไหม้เป็นต้น. บทว่า นิमितฺเตสฺส ได้แก่ ในศาสตร์อันว่าด้วยการรู้นimit อย่างนี้ว่า นินิมิตติ นินิมิตฺไมตี มีลูกหนูกัดเป็นต้น. บทว่า ลกฺขณฺเสฺส จ เชื่อมความว่า อนึ่ง พระราชานั้นทรงตั้งคนผู้ฉลาด คือผู้เฉลียวฉลาดในศาสตร์อันว่าด้วยการรู้นimit ที่มือและเท้าของชายหญิง ผู้สั่งสอนคือผู้บอกการพยากรณ์แก่ศิษย์มิใช่น้อย ผู้ทรงจำนตฺ คือทรงจำนตฺกล่าวคือไตรเพท ผู้เป็นบัณฑิต ไว้ในความเป็นปุโรหิต คือในฐานันดรที่ปุโรหิต.

บทว่า เอเตหฺงฺคะหิ สมฺปนฺโน เชื่อมความว่า พระราชานั้นผู้ถึงพร้อม คือพร้อมพร้อมด้วยองค์ คือองค์ประกอบ ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วนี้ เขาเรียก คือกล่าววว่า กษัตริย์. บทว่า สทา รกฺขณฺติ ราชา นํ ความว่า อำมาตย์มีเสนาบดีเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมรักษาคือคุ้มครองพระราชานั้นทุกเมื่อ คือตลอดกาลทั้งปวง.

ถามว่า เหมือนอะไร ?

ตอบว่า เหมือนนกกจากพราก อธิบายว่า เหมือนนกกจากพรากรักษาญาติของตนผู้มีทุกข์ คือผู้ถึงความทุกข์จะนั้น.

บทว่า **ตถะ ทวํ มหาวีร** เชื่อมความว่า ข้าแต่พระวีรบุรุษผู้สูงสุด พระราชานั้นทรงสมบุรณ์ด้วยองค์มีองค์แห่งเสนาบดีเป็นต้น ปิดกันประตู พระนครทรงอาศัยอยู่ ฉันทิใด พระองค์ ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน เป็นพระธรรม- ราชาคือเป็นพระราชาโดยธรรม โดยเสมอ ของชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก คือของชาวโลกผู้เป็นไปกับทั้งเทวดาทั้งหลาย คุณกษัตริย์กำจัดอมิตรได้ คือกำจัดข้าศึกได้แล้ว มหาชนเรียกว่า คือกล่าวว่ พระธรรมราชา เพราะทรงเป็นพระราชาโดยทรงบำเพ็ญธรรมคือบารมี ๑๐ ทศให้บริบูรณ์.

บทว่า **ติตฺถุติเย นีหริตฺวาน** ความว่า เพราะความเป็นพระธรรม- ราชาคือทรงนำออก คือนำไปโดยไม่เหลือซึ่งพวกเดียรถีย์ทั้งสิ้นซึ่งเป็น ปฏิปักษ์ กระทำให้หมดพยุศ และแม้มารพร้อมทั้งเสนา คือแม้ว่าสัตว์ดิ- มารพร้อมทั้งเสนาก็ทรงนำออกหมด. บทว่า **ตมนุชการํ วิชมิตฺวา** ความว่า ขจัด คือกำจัดความมืดคือโมหะ กล่าวคือความมืด. อธิบายว่า ทรงให้ สร้าง คือทรงนิรมิต ได้แก่ทรงประดิษฐานธรรมนกร คือนครกล่าวคือ โพรธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือกล่าวคือธรรม คือขันธ์ आयตนะ ธาตุ ปฏิจสมุปบาท พลละ โภชนงค์ และสมันตปิฎฐานอันมีนัยลึกซึ้ง.

บทว่า **สิลํ ปาการกํ ตตฺถ** ได้แก่ ในธรรมนกรที่ให้ประดิษฐาน ไว้เวลานั้น มีปาริสุทธิศีลเป็นกำแพง. บทว่า **ณานํ เต ทวารโกฏฺฐกํ** ความว่า ญาณของพระองค์ มีพระสัพพัญญุตญาณ อาสยานุสยญาณ อนาคตังสญาณ และอดีตังสญาณเป็นต้นนั้นแหละ เป็นขุมประตู. บทว่า **สทฺธา เต เอลิกา วีร** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบากบั่นไม่ย่อหย่อน ผู้เจริญ ศรัทธาคือความเชื่อของพระองค์ อันมีพระสัพพัญญุตญาณเป็น

เหตุ เริ่มแต่บาทมูลของพระพุทธที่ปังกร เป็นเสออันประดับประดาด้วย
เครื่องอสังการที่ยกขึ้นตั้งไว้. บทว่า **ทวารปาโลจ สัวโร** ความว่า
ความสังวรอันเป็นไปในทวาร ๖ ของพระองค์ คือการรักษา การป้องกัน
และคุ้มครอง เป็นนายทวารบาล คือเป็นผู้รักษาประตู.

บทว่า **สติปฏฺฐานมฏฺฐาถ** ความว่า พระองค์มีสติปฏฺฐาน ๔
เป็นป้อมซึ่งมีเครื่องมุงเกลี้ยงๆ. บทว่า **ปญฺญา เต จจฺจโร มุเน** ความว่า
ข้าแต่พระมุณีผู้มีพระญาณผู้เจริญ ปัญญาของพระองค์มีอย่างต่างๆ มี
ปาฏิหาริย์ปัญญาเป็นต้น เป็นทางสี่แพร่ง คือเป็นที่ชุมทาง ได้แก่เป็น
ทางไปสู่พระนคร. บทว่า **อิทธิปาทยจ สิงฺฆาภู** ความว่า อิทธิบาท ๔
กล่าวคือฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ของพระองค์เป็นทางสี่แยก
คือเป็นที่ต่อของทาง ๔ สาย. บทว่า **ธมฺมวโร สุมปิโต** ความว่า ธรรม-
นครนั้น พระองค์ทรงสร้างคือตกแต่งไว้เรียบร้อย ด้วยถนนกล่าวคือ
โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ.

บทว่า **สุตฺตุนฺตํ อภิธมฺมมฺยจ** ความว่า ในธรรมนครนี้ของ
พระองค์ มีพระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และพระวินัยปิฎก
คือพระพุทธพจน์มีองค์ ๕ มีสุตตะ เคยยะเป็นต้นทั้งหมด คือทั้งสิ้น
เป็นธรรมสภา คือเป็นศาลตัดสินอธิกรณ์โดยธรรม.

บทว่า **สุญฺยตํ อนิมิตฺตมฺยจ** ความว่า สุญฺยตวิหารธรรมที่ได้ด้วย
อำนาจอนัตตานุปัสสนา และอนิมิตตวิหารธรรมที่ได้ด้วยอำนาจอนิจจา-
นุปัสสนา. บทว่า **วิหารมฺยจปฺปณฺนิหิต** ได้แก่ อปัณฺนิหิตวิหารธรรมที่ได้
ด้วยอำนาจทุกขานุปัสสนา. บทว่า **อาเนญฺชมฺยจ** ได้แก่ อาเนญฺชวิหาร-
ธรรม กล่าวคือสามัญผล ๔ อันไม่หวั่นไหว ไม่โยกคลอน. บทว่า

นิโรธ ๑ ได้แก่ พระนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์ทั้งหมด. บทว่า **เอสา
ธมฺมกฺกฺกั ทว** ความว่า นี้กล่าวคือโลกุตรธรรม ๘ ทั้งหมด เป็นธรรมกฺกั
คือเป็นเรือนที่อยู่ของพระองค์.

บทว่า **ปญฺญา อคฺโค นิกฺขิตฺโต** ความว่า พระเถระที่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแต่งตั้งไว้ คือทรงตั้งไว้ว่า เป็นผู้เลิศ แห่งภิกษุทั้งหลาย
ผู้มีปัญญาด้วยอำนาจปัญญา ผู้ฉลาดคือเฉลียวฉลาดในปฏิภาณ คือในกิจ
ที่จะพึงทำด้วยปัญญา หรือว่าในยุตตมุตตปฏิภาณการโต้ตอบ ปราภฏ
โดยนามว่าสารีบุตร เป็นธรรมเสนาบดีของพระองค์ คือเป็นใหญ่
เป็นประธาน โดยการทรงจำกองธรรมคือพระไตรปิฎกที่พระองค์ทรง
แสดงแล้ว ย่อมกระทำกิจของกองทัพ.

บทว่า **จตุปฺปาทกฺุสโล** ความว่า ข้าแต่พระมุนิผู้เจริญ พระ-
โมคคัลลานเถระเป็นผู้ฉลาด คือเป็นผู้เฉลียวฉลาดในจตุปฺปาทญาณ คือใน
จติและอุบัติ. บทว่า **อิทฺฐิยา ปารมี คโต** เชื่อมความว่า พระ-
โมคคัลลานเถระชื่อว่าไกลิตะโดยชื่อ ผู้ถึงคือบรรลุมารมี คือที่สุดแห่ง
ความแตกฉานด้วยฤทธิ์ที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า แม้คนเดียวก็เป็น
หลายคนได้ แม้หลายคนก็เป็นคนเดียวได้ เป็นโปโรหิจจะ คือเป็นปุโรหิต
ของพระองค์.

บทว่า **โปราณกัสนโร** ความว่า ข้าแต่พระมุนิผู้มีพระญาณผู้
เจริญ พระมหากัสสปเถระผู้ทรงไว้ หรือผู้รู้สืบ ๆ มาซึ่งวงศ์เก่าก่อน
เป็นผู้มีเดชกล้า คือมีเดชปราภฏ หาผู้เทียมถึงได้ยาก คือยาก ได้แก่
ไม่อาจทำให้ขัดเคืองคือกระทบกระทั่ง. บทว่า **ฐตฺวาทีคุณนคฺโค** ความว่า
พระมหากัสสปเถระเป็นผู้เลิศ คือประเสริฐด้วยฐตฺวาทีคุณ เพราะกล่าว

คือกล่าวสอนรูดงค์ ๑๓ มีเตจิวริกังครูดงค์เป็นต้น และด้วยรูดงค์คุณ เป็นผู้พิพากษาของพระองค์ คือเป็นประธานในการกระทำตามบัญญัติ คือ การตัดสิน.

บทว่า พหุสุตฺโต ฐมฺมธโร ความว่า ข้าแต่พระมุนีผู้เจริญ พระอานนท์ ชื่อว่าเป็นพหุสุต เพราะได้ฟังพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ เป็นอันมาก คือเพราะได้เรียนมาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าและจากภิกษุสงฆ์ ชื่อว่าผู้ทรงธรรม เพราะทรงธรรมคือนิยานับได้หกแสนมิใช่น้อย และปรมัตถธรรมมีสติปัญญานเป็นต้น.

บทว่า สพฺพปาลี จ สาสเน ความว่า พระเถระมีนามชื่อว่า อานนท์ ชื่อว่าผู้ชำนาญพระบาลีทั้งปวง เพราะเป็นผู้เลิศคือเป็นผู้ประเสริฐแห่งภิกษุทั้งปวง ผู้กล่าวคือผู้สาธยายพระบาลีทั้งปวงในพระพุทธศาสนา. บทว่า ฐมฺมารกฺโข ทว ความว่า เป็นผู้อารักขา คือเป็นผู้รักษา ปกครองธรรม ได้แก่กัณฑ์ คือพระไตรปิฎกธรรมของพระองค์ อธิบายว่า เป็นคลังธรรม.

บทว่า เอเต สพฺเพ อติกฺกมฺม ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีภักยะคือบุญ ทรงละคือทรงเว้นพระเถระทั้งหลายแม้ผู้มีอานุภาพมากมีพระสารีบุตรเป็นต้นเหล่านี้เสีย ทรงประมาณ คือได้ทรงกระทำประมาณ ได้แก่ ได้ทรงใส่พระทัยเฉพาะเราเท่านั้น.

บทว่า วินิจฺฉยฺ เม ปาทาลิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบ คือได้ทรงประทานโดยประการแก่เรา ซึ่งการวินิจฉัย คือการพิจารณาโทษในพระวินัย อันบัณฑิตทั้งหลายผู้รู้วินัยแสดงไว้แล้ว คือประกาศไว้แล้ว.

บพว่า โย โภจิ วินเย ปญหิ ความว่า ภิกษุพุทธสาวกรูปใด
รูปหนึ่งถามปัญหาอันอิงอาศัยวินัยกะเรา, เราไม่ต้องคิด คือไม่เคลือบ
แคลงสงสัยในปัญหาที่ถามนั้น. เชื่อมความว่า เรากล่าวเนื้อความนั้น
เท่านั้น คือความที่ถามนั้นเท่านั้น.

บพว่า ยาวตา พุทธเขตตมฺหิ เชื่อมความว่า ในพุทธอาณาเขต
ในที่มีกำหนดเพียงไร คือมีประมาณเท่าไร (ก็ตาม) เว้นพระมหามุนี คือ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นเสีย ไม่มีบุคคลผู้เหมือนเรา คือเช่นกับเรา
ในเรื่องวินัยหรือในการกระทำวินิจฉัยพระวินัยในพระวินัยปิฎก เราเท่านั้น
เป็นผู้เลิศ, ผู้ยิ่งกว่าคือยิ่งกว่าเรา จักมีมาแต่ไหน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ประทับนั่งในหมู่ภิกษุ คือ
ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แล้วทรงประกาศอย่างนี้ คือทรงกระทำ
ลีลนาท. ทรงประกาศอย่างไร? ทรงประกาศอย่างนี้ว่า ไม่มีผู้เสมอ
คือแน่นเหมือนอุบาสิ ในเรื่องวินัยคืออุกโตวิภังค์ในชั้นระกะทั้งหลาย คือ
มหาวรรคและจูฬวรรค และในบริวาร ด้วยจ ศัพท์.

บพว่า ยาวตา ความว่า นวังคสัตถุศาสน์ มีสุตตะ เคยยะ
เป็นต้น มีประมาณเท่าใดอันพระพุทธรเจ้าตรัสไว้ คือทรงแสดงไว้ทั้งหมด
พระศาสดาทรงประกาศแก่ผู้มีปกติเห็น คือเห็นอยู่อย่างนี้ว่า นวังคสัตถุ-
ศาสน์นั้น หยั่งลงในพระวินัย คือเข้าอยู่ภายในพระวินัย มีพระวินัยเป็น
มูลราก.

บพว่า มม กมฺมํ สริตฺวาน เชื่อมความว่า พระโคดมศากยะ
ผู้ประเสริฐ คือผู้เป็นประธานในศากยวงศ์ ทรงระลึกคือทรงรู้ประจักษ์
แจ้งกรรมของเรา คือความปรารถนาในกาลก่อนของเรา ด้วยพระอดีตังส-

ญาณ เสด็จไปในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาลีนี้เป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นวินัยธร ดังนี้.

บทว่า สตสหัสสุปาทาย ความว่า เราได้ปรารถนาตำแหน่งนี้ได้ เริ่มมาแสนกัป ประโยชน์ของเรานั้น เราถึงแล้วโดยลำดับ คือบรรลุแล้ว ได้เฉพาะแล้ว ถึงความยอดเยี่ยมคือถึงที่สุดในพระวินัย.

เมื่อก่อน คือในกาลก่อน เราได้เป็นช่างกลบก ทำความยินดี ให้เกิด คือทำความโสมนัสแก่เจ้าศากยะทั้งหลาย คือแก่พระราชาใน ศากยวงศ์ทั้งหลาย. เราละคือละทิ้งโดยวิเศษซึ่งชาตินั้น คือตระกูลนั้น ได้แก่ กำเนิดนั้น เกิดเป็นบุตรของพระมเหสีเจ้า คือของพระสัมมา สัมพุทธเจ้า อธิบายว่า ถึงการนับว่าเป็นศากยบุตร เพราะทรงคำสอน ไว้ได้.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงอุปทานแห่งกาลบังเกิดในตระกูล ทาสของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อโธ พุคฺคิเย กปฺเป** ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า ในกัปที่สองภายหลังภัทรกัปนี้ไป มีขัตติยราชพระองค์หนึ่ง พระนามว่าอัญชสะโดยพระนาม มีพระเดชานุภาพหาที่สุดมิได้ คือมี พระเดชานุภาพล่วงพ้นจากการนับ มีพระยศนับไม่ได้ คือมีบริวารพ้นจาก นับประมาณ มีทรัพย์มาก คือมีทรัพย์หลายแสนโกฏิ ทรงเป็นภูมิบาล คือทรงปกครองรักษาปฐพี.

บทว่า **ตสฺส รณฺโณ** เชื่อมความว่า เราเป็นโอรสของพระราชา นั้นคือผู้เช่นนั้น ได้เป็นกษัตริย์ คือเป็นขัตติยกุมารนามว่า จันทนะ.

อธิบายว่า เรานั้นเป็นคนกระด้าง คือแข็งกร้าว ถือตัว ด้วยความเมา เพราะชาติ ยศ และโภคะ.

บทว่า นาคสทสหัสธานี เชื่อมความว่า ช้างแสนเชือกเกิดในตระกูลมาตั้งคะ แตกมันโดยส่วนสาม คือมันแตก ได้แก่น้ำไหลจากที่ ๓ แห่ง คือ ตา หู และอ้นทะ ประดับด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง คือประดับด้วยเครื่องประดับสำหรับช้างทุกชนิด ห้อมล้อมเราอยู่ทุกเมื่อ คือตลอดกาลทั้งปวง.

บทว่า สพลลหิ ปโรโตหิ เชื่อมความว่า ในกาลนั้น เราอันพลของตน คืออันพลแห่งกองทัพของตนห้อมล้อม ประสงค์จะไปอุทยาน จึงขึ้นขี่ช้างชื่อว่า สิริกะ ออกจากพระนครไป.

บทว่า จรณน จ สมฺปนฺโน ความว่า พระสัมพุทธเจ้า คือ พระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าเทวละ ประกอบด้วยจรณธรรม ๑๕ มีศีลสังวร เป็นต้น คุ้มครองทวาร คือปิดทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวาร เป็นต้น สำรวมเรียบร้อย คือรักษากายและจิตไว้ด้วยดี มาคือถึงเบื้องหน้าคือตรงหน้าเรา.

บทว่า เปสตุวา สิริกั นาคั ความว่า เราเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมาแล้ว จึงใส่ช้างชื่อว่าสิริกะไปตรงหน้า ให้ขัดเคืองคั่งแค้น คือให้ทำร้ายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า. บทว่า ตโต สยฺชาตโกโปโส ความว่า เพราะเหตุนั้น คือเพราะบีบบังคับใส่ไปนั้น ช้างนั้นได้เกิดความโกรธในเรา จึงไม่ยอมย่างเท้า อธิบายว่า เป็นช้างหยุดนิ่งอยู่.

บทว่า นาคั ทฏฺฐมณฺหิ ทิสฺวา ความว่าเราเห็นช้างมีใจประทุษร้าย คือมีจิตโกรธ จึงได้กระทำความโกรธ คือยังโทษให้เกิดขึ้นในพระ-

ปัจเจกสัมพุทธเจ้า. บทว่า วิหสยิตฺวา สมฺพุทฺธํ เชื่อมความว่า เราทำร้ายคือเบียดเบียนพระเทวละปัจเจกพุทธะแล้ว ได้ไปยังอุทยาน.

บทว่า สาคี ตตฺถ น วิญฺญามิ ความว่า เราไม่ได้ประสบการณ์ยินดีในการทำให้ขัดเคืองนั้น. อธิบายว่า เราไม่ได้สุขอันอร่อย ซึ่งมีการให้ขัดเคืองเป็นเหตุ. บทว่า ลีโร ปชฺชลิโต ยถา ความว่า หัวคือศีรษะของเราเป็นเหมือนลูกโพลงแล้ว คือเป็นเหมือนลูกโพลงอยู่. บทว่า ปริพาหน ทฺยฺหามิ ความว่า เราทำความโกรธในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ย่อมเร่าร้อน คือมีจิตร้อนด้วยความเร่าร้อนอันตามเผาอยู่ในภายหลัง.

บทว่า สาคฺรนฺตฺตา ความว่า เพราะกำลังของกรรมอันลามกนั้นนั่นเอง มหาปฐฺวีที่ทั้งสี่อันมีสาครเป็นที่สุด คือมีสาครเป็นที่สุดรอบย่อมเป็นคือยอมปรากฏแก่เรา เสมือนไฟติดทั่วแล้ว คือเสมือนไฟลูกโพลงแล้ว. บทว่า ปิตฺุ สนฺตฺกฺุปาคมฺม ความว่า เมื่อภัยเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้เราจึงเข้ามา คือเข้าไปยังสำนักแห่งพระราชบิดาของตน แล้วได้กล่าวคือกราบทูลคำนี้.

บทว่า อาสีวิสิว ภูปิตี เชื่อมความว่า หม่อมฉันทำพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์ใดผู้เป็นสยัมภู คือเป็นพุทธะด้วยตนเอง ผู้เดินมาเหมือนอสรพิษทั้งปวงโกรธ คุงกองไฟไหม้โพลง และประหนึ่งกฤษณคือช้างชั้นสูง ที่ฝึกมาแล้วซึ่งตกมัน คือแตกมัน ๓ แห่ง ให้ท่านขัดเคือง คือให้ขุ่นเคือง.

บทว่า อาสาทิโต มยา พุทฺโธ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์นั้น ผู้อันหม่อมฉันทำให้ขัดเคืองคือให้ขุ่นเคือง เป็นผู้นำกั้ว คือชื่อนำกั้ว เพราะคนอื่น ๆ ไม่อาจต่อตีได้ ผู้มีตบะยิ่งใหญ่คือมีตบะ

ปรากฏ ผู้ชนะคือผู้ชนะมารทั้ง ๕ อธิบายว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ผู้สมบุรณ์ด้วยคุณอย่างนี้ หม่อมฉันกระทบกระทั่งแล้ว. บทว่า ปุรา สพุเพ วินสุตตาม ความว่า เพราะกระทำความไม่เอื้อเพื่อในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น พวกเราทั้งหมดจักพินาศ คือจักฉิบหายโดยอาการต่าง ๆ อธิบายว่า จะเป็นเหมือนเถ้าธุลี. บทว่า ขมาเปสุตตาม ตํ มุนี ความว่า พวกเราจักให้พระปัจเจกสัมพุทธมุนีนั่นอดโทษ ตราบเท่าที่จักไม่ฉิบหาย.

บทว่า โน เจ ตํ นิชฌาเปสุตตาม ความว่า หากเราทั้งหลาย จักไม่ยังพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ผู้ฝึกตนแล้ว คือผู้ฝึกจิตแล้ว ผู้มีจิต ตั้งมั่น คือมีจิตแน่วแน่ ให้ยกโทษคือให้อดโทษ. ภายใน ๗ วัน คือ ในส่วนภายใน ๗ วัน ได้แก่ ไม่เกิน ๗ วัน แวนแคว้นอันสมบุรณ์ของเรา จักทำลายคือจักฉิบหายหมด.

บทว่า สุมะขโล โกลโย จ ความว่า พระราชา ๔ พระองค์ มีพระเจ้าสุเมหละเป็นต้นเหล่านี้ รุกรานคือกระทบกระทั่งพระฤๅษีทั้งหลาย ได้แก่ กระทำความไม่เอื้อเพื่อ พร้อมทั้งชาวยุทธ คือพร้อมกับชาวชนบทในแวนแคว้น กลายเป็นคนเจ็บใจ คือพากันถึงความพินาศ.

บทว่า ยทา กุปฺปนฺติ อิตโย เชื่อมความว่า ในกาลใด พระฤๅษีทั้งหลายผู้สำรวม คือผู้สำรวมด้วยการสำรวมทางกายเป็นต้น เป็นผู้สงบมีปกติประพฤติพรหมจรรย์ คือมีปกติประพฤติสูง ได้แก่มีปกติประเสริฐ พากันโกรธคือเป็นผู้โทมนัส ในกาลนั้น จักทำโลกพร้อมทั้งเทวโลก พร้อมทั้งสาครภูษา ให้พินาศ.

บทว่า ติโยชนสทฺตสมฺหิ เชื่อมความว่า เราผู้อ่านภาพของ ฤๅษีเหล่านั้น จึงให้ประชุมเหล่าบุรุษในประเทศประมาณสามพันโยชน์

เพื่อขอให้ท่านอดโทษ คือเพื่อต้องการแสดง คือเพื่อต้องการประกาศ
โทษในความล่วงเกินคือความผิด. บทว่า **สยมกุ อุปสงกมึ** ความว่า
ข้าพเจ้าเข้าไปหา คือเข้าไปใกล้พระสยัมภู คือพระปัจเจกสัมพุทธานุเจ้า.

บทว่า **อลุลลตุตา** ความว่า ชนทั้งปวงเป็นหมวดหมู่พร้อมกับเรา
มีฝ่าเปือก คือมีฝ่าอุตราสงค์เปือกน้ำ มีหัวเปือก คือมีผมเปือก กระทำ
อัญชลี คือกระทำพุ่มแห่งอัญชลีไว้เหนือศีรษะ หมอบลง คือนอนลงที่เท้า
คือใกล้เท้าของพระพุทธานุเจ้า คือพระปัจเจกมุณี ได้กล่าวคำนี้ อธิบายว่า
ได้กล่าวคือกล่าวคำมีอาทิว่า ข้าแต่พระมหาวิระ ขอพระองค์จงอดโทษเถิด.

ข้าแต่พระมหาวิระ คือข้าแต่พระองค์ผู้เป็นวิบุรุษชั้นสูง ได้แก่
พระปัจเจกสัมพุทธานุเจ้าผู้เจริญ ขอท่านจงอดโทษคือจงบรรเทาโทษผิด
ที่ข้าพระองค์กระทำในพระองค์ เพราะความไม่รู้ อธิบายว่า ขออย่าทรง
ใส่ใจเลย. ชนคือหมู่ชนวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นว่า ขอพระองค์จง
บรรเทาความเร่าร้อน คือความเร่าร้อนเพราะทุกข์ทางจิตที่ทำด้วยโทษะ
และโมหะ แก่พวกข้าพระองค์ คือขอจงกระทำให้เบาบาง อธิบายว่า
ขอพระองค์อย่าทรงทำแวนแคว้น คือชาวชนบทในแวนแคว้นทั้งสิ้นของ
พวกข้าพระองค์ ให้พินาศเลย.

บทว่า **สเทวมานุสา สพุเพ** ความว่า หม่อมมนุษย์ทั้งปวงพร้อม
ทั้งเทพทั้งทานพ คือพร้อมทั้งเหล่าอสูรมีปหาราทะอสูรเป็นต้น พร้อม
ทั้งรากษส จะเอาค้อนเหล็ก คือค้อนใหญ่ต่อยคือทำลายหัวของเรา คือ
กระหม่อมของเราอยู่ทุกเมื่อ คือตลอดกาลทั้งปวง.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะประกาศความที่พระพุทธานุเจ้าทั้งหลายอดโทษ
และไม่โกรธ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ทเก อคฺคิ น สณฺฐาติ.** ในคำนั้น

มือธิบายว่า ไฟย่อมไม่ตั้งคือไม่ตั้งอยู่เฉพาะในน้ำ ฉนใด ไฟย่อมไม่อกบนหิน คือบนเขาหิน ฉนใด หนอนคือสัตว์มีชีวิต ย่อมไม่ตั้งอยู่ในยาคือโอสถ ฉนใด ความโกรธคือจิตโกรธ ได้แก่ ความมีใจประทุษร้าย ย่อมไม่เกิด คือย่อมไม่เกิดขึ้นในพระพุทธรู คือในพระปัจเจกสัมพุทธรเจ้าผู้แทงตลอดคสังจะได้แล้ว ฉนนัน.

เมื่อจะประกาศอานุภาพของพระพุทธรูทั้งหลายซ้ำอีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ยถา จ ฐมิ ดังนี้. ในคำนั้นมือธิบายว่า เหมือนอย่างว่าภาคพื้นคือปฐพีไม่หวั่นไหว คือนิ่ง ฉนใด พระพุทธรูเป็นผู้นิ่ง ฉนนัน. อธิบายว่า สาครคือมหาสมุทรประมาณไม่ได้ คือไม่อาจประมาณ คือถือเอาประมาณ ฉนใด พระพุทธรูก็ประมาณไม่ได้ ฉนนัน. อธิบายว่าอากาศคืออากาศที่ถูกต้องไม่ได้ ไม่มีที่สุด คือเว้นที่สุครอบ ฉนใด พระพุทธรู ก็ฉนนัน อันใคร ๆ ให้กำเริบไม่ได้ คือใคร ๆ ไม่อาจให้กำเริบคือให้วุ่นวาย.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงคำขอขมาต่อพระปัจเจกสัมพุทธรเจ้า จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สทา ขนุตา มหาวีรา ดังนี้. ในคำนั้น มีการเชื่อมความว่า พระมหาวีรเจ้าทั้งหลาย คือพระพุทธรูทั้งหลายผู้มีวิริยะสูงสุด มีตบะ คือประกอบด้วยวิริยะอันได้นามว่า ตบะ เพราะเผาบาปทั้งหลายผู้อดทนคือถึงพร้อมด้วยขันติ และเป็นผู้อดโทษ คืออดกลั้นความผิดของผู้อื่นทุกเมื่อ คือตลอดกาลทั้งปวง. บทว่า ขนุตาน ขมิตานญ ความว่า พระพุทธรูเหล่านั้นผู้อดทน คือประกอบด้วยขันติและอดโทษ คืออดกลั้นความผิดของผู้อื่น ย่อมไม่มีการถึง คือถึงอกติมีฉนทาคติเป็นต้น.

อธิบายในตอนนี่ว่า พระสัมพุทธเจ้า คือพระปัจเจกพุทธเจ้า ครั้นกล่าวคำนี้ ด้วยประการดังนี้แล้ว เมื่อจะบรรเทาคือคลายความเร่าร้อน คือความร้อนที่เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย จึงเหาะขึ้นยังนภากาศในกาลนั้น ต่อหน้ามหาชนคือต่อหน้าชนหมู่ใหญ่พร้อมทั้งพระราชารู้มาประชุมกันอยู่.

บทว่า เตน กมฺเมนหิ ธีร ความว่า ข้าแต่พระธีรเจ้า คือข้าแต่พระองค์ผู้สมบูรณ์ด้วยชติ เพราะกรรมนั้น คือเพราะกรรมคือความไม่เอื้อเฟื้อที่ได้กระทำไว้ในพระปัจเจกพุทธเจ้า ในอรรถภาพสุดท้ายนี้ ข้าพระองค์จึงเข้าถึง คือถึงพร้อมซึ่งความเลวทราม คือความลามก ได้แก่ความเกิดในการทำการงานเป็นช่างกัลบกของพระราชาทิ้งหลาย.

บทว่า สมตฺถิกมฺมม ตํ ชาตี ความว่า ล่วง คือล่วงพ้นไปด้วยดี ซึ่งความเกิด อันเนื่องด้วยผู้อื่นนั้น. บทว่า ปาวิสี อภยฺ ปุริ ความว่า ข้าพระองค์เข้าไปแล้ว คือเป็นผู้เข้าไปสู่निพพานบุรี คือนิพพานมหานคร อันปลอดภัย.

บทว่า ตทาปี มํ มหาวีร ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นวีรบุรุษ ผู้สูงสุด แม้ในกาลนั้น คือแม้ในสมัยที่ทำพระปัจเจกพุทธเจ้าให้ขัดเคืองนั้น พระสยัมภู คือพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้ทรงบรรเทาหรือทรงทำให้ห่างไกล ซึ่งความเร่าร้อน คือความกระวนกระวายทางกายและจิตอันเกิดขึ้น เพราะเหตุแห่งความขัดเคือง. เชื่อมความว่า พระสยัมภูทรงเห็นโทษอันตั้งอยู่ดีแล้ว คือตั้งอยู่ด้วยดีในการแสดงความเป็นโทษ จึงอดโทษเราผู้เร่าร้อน คือเดือนร้อนอยู่ด้วยความเดือดร้อนในภายหลัง ก็ด้วยความรำคาญใจนั้นนั่นแหละ คือออกกลิ่นความผิดนั้น.

บทว่า อชฺชาปี มํ มหาวีร ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดแห่ง

วีรชน แม่วันนี้ คือแม่ในกาลที่พระองค์มาประชุมกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทำข้าพระองค์ผู้ถูกไฟ ๓ กอง คือถูกไฟ ๓ กอง คือราคะ โทสะ และโมหะ หรือไฟ คือนรก เปรต และสังสาระแผดเผาอยู่ คือได้เสวยทุกข์อยู่ ให้ถึงคือให้ถึงพร้อมด้วยความเย็น ได้แก่ความเย็น กล่าวคือความสงบกายและจิต เพราะโทมนัสพินาศไป หรือพระนิพพานนั่นเอง. เชื่อมความว่า ทรงทำไฟ ๓ กอง คือไฟ ๓ กองนั้น ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วให้ดับ คือให้เข้าไปสงบ.

ครั้นแสดงอปทานอันเลวของตนแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการอย่างนี้แล้ว เมื่อจะกล่าวชักชวนแม่คนอื่น ๆ ให้ฟังอปทานอันเลวนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เยถ โสดาวธานตฺถิ** ดังนี้. ในคำนั้น มีใจความว่า ท่านเหล่าใดมีการเสียดสโต คือการตั้งสโตลง ท่านเหล่านั้นจงฟัง คือจงใส่ใจคำของเราผู้กล่าวอยู่. บทว่า **อตุถิ ตุมฺหํ ปวกฺขามิ** เชื่อมความว่า เราเห็นบทคือพระนิพพานโดยประการใด เราจักกล่าวปรมัตถ์กล่าวคือพระนิพพานแก่ท่านทั้งหลายโดยประการนั้น.

เมื่อจะแสดงข้อนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สยมฺภุ ตํ วิมานตฺวา** ดังนี้. ฟังทราบวินิจฉัยในคำนั้นดังต่อไปนี้ :- เราดูหมิ่น คือการทำความไม่เอื้อเพื่อพระสยัมภุ คือพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเอง คือผู้เกิดในอริยชาติ ผู้มีจิตสงบ มีใจมั่น เพราะกรรมนั้น คือเพราะอกุศลที่ทำแล้วนั้น จึงเป็นผู้เกิด คือเป็นผู้บังเกิดในชาติต่ำ คือในชาติที่เนื่องกับคนอื่น คือในชาติเป็นช่างกลบกล ในวันนี้ คือในปัจจุบันนี้.

บทว่า **มา โข ขณฺ์ วิราเชถ** ความว่า ท่านทั้งหลายอย่าพลาด คืออย่าทำให้พลาดขณะที่พระพุทธรเจ้าอุบัติขึ้น, จจริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายผู้ล่วง

พี่น้อง คือก่าวล่วงขณะที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ย่อมเสรำโศก อธิบายว่า ย่อมเสรำโศกอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นผู้ไม่มีบุญ มีปัญญาทราม ดังนี้. ท่านทั้งหลายจงพยายาม คือจงกระทำความเพียรในประโยชน์ของตน คือในความเจริญของตน. อธิบายว่า ท่านทั้งหลายจงทำขณะคือสมัยที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นให้ถึงเฉพาะ คือให้สำเร็จ ได้แก่ถึงแล้ว.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อจะแสดงโทษของผู้ที่ไปในสงสาร โดยอุปมาอุปไมย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เอกจฺจานนฺจ วมนํ ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกยาสำรอก คือยาทำให้อาเจียนแก่บุคคลบางพวก ยารุ คือยาถ่ายแก่บุคคลบางพวก ยาพิษร้าย คือยาพิษอันทำให้สลบแก่บุคคลบางพวก และยา คืออุบายสำหรับรักษาแก่บุคคลบางพวกโดยลำดับ ด้วยประการอย่างนี้.

บทว่า วมนํ ปฏิปนฺนํ เชื่อมความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกการสำรอก คือการทิ้งสงสาร ได้แก่การพ้นสงสารแก่คนผู้ปฏิบัติ คือผู้มีความพร้อมพร้อมด้วยมรรค. เชื่อมความว่า ตรัสบอกการถ่าย คือการไหลออกจากสงสารแก่ผู้ตั้งอยู่ในผล. ตรัสบอกโอสถคือพระนิพพานแก่ผู้มีปกติได้ผล คือได้ผลแล้วดำรงชีวิตอยู่. ตรัสบอกพระสงฆ์ผู้เป็นบุญเขต แก่ผู้แสวงหา คือผู้แสวงหามนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ และนิพพานสมบัติ.

บทว่า สาสเนน วิรุฑฺधानํ เชื่อมความว่า ตรัสบอกยาพิษอันร้ายแรง คือความแตกตั้น ได้แก่บาปอกุศล แก่คนผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อพระศาสนา. บทว่า ยถา อาสีวิโส เชื่อมความว่า ยาพิษอันร้ายแรงย่อมเผา คือเผาคนนระนั้น คือคนระผู้ไม่มีศรัทธาทำแต่บาปนั้น ได้แก่ทำให้ชুবชืด

ในอบายทั้ง ๔ เช่นกับอบสรพิษ คือเหมือนอบสรพิษ คืองูชื่อว่าทัญญูวิสะ เพราะกระทำให้เป็นเจ้าฐลีโดยสักแต่ว่าเห็น ย่อมแผดเผาในที่คนเห็นคือ ทำให้ลำบากจะนั้น.

บทว่า สกิ ปิตฺตํ หลาหลํ ความว่า ยาพิษอันร้ายแรงที่ดื่มเข้าไป ย่อมเข้าไปปิดกั้นชีวิต คือทำชีวิตให้พินาศไปคราวเดียว คือวาระเดียว แต่บุคคลคิดแล้ว คือทำความผิดในพระศาสนา ย่อมถูกเผา คือย่อมถูกแผดเผาในโกฏิกัป คือในกัปนับด้วยโกฏี.

ครั้นแสดงผลวิบากของบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงอานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ขนฺติยา ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าผู้ตรัสบอกการสำรอกเป็นต้นนั้น ย่อมยังโลกพร้อมทั้งเทวโลก คือเป็นไปกับด้วยเทวดาทั้งหลาย ให้ข้าม คือก้าวพ้น ได้แก้ไขด้วยขันติ คือความอดทน ด้วยอวิหิงสา คือการไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย และด้วยความมีเมตตาจิต คือมีจิตเมตตา เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันพวกท่านไม่ควรผิดพลาด คือไม่อาจผิดพลาด อธิบายว่า พึงปฏิบัติตามพระพุทธศาสนา.

อธิบายในคาถาต่อไปว่า ย่อมไม่ข้อง คือไม่คบ ไม่ติดในลาภ และในการไม่มีลาภ. พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่หวั่นไหว ในการนับถือ คือในการกระทำความเอื้อเฟื้อ และในการดูหมิ่น คือการกระทำความไม่เอื้อเฟื้อ ย่อมเป็นเช่นกับแผ่นดิน เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ท่านทั้งหลายไม่ควรคิดร้าย คือไม่พึงมุ่งร้าย คือไม่อาจมุ่งร้าย.

เมื่อจะแสดงความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายพระองค์เป็นกลาง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เทวทตฺเต ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า พระมุณี คือ

พระพุทธมนี เป็นผู้เสมอ คือมีพระมณัสเสมอในสัตว์ทั้งปวงทั้งผู้มาและผู้ไม่มา.

บทว่า **เอเตถ ปฏินน นตฺถิ** เชื่อมความว่า ปฏิมะ คือความคร่ำย ได้แก่ความเป็นผู้มีจิตประกอบด้วยโทสะ ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น รากะย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น อธิบายว่า แม้รากะคือความกำหนัด ได้แก่การติดใจย่อมไม่มี คือย่อมไม่ได้แก่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะเหตุ นั้น พระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้เสมอ คือมีพระทัยเสมอต่อสัตว์ทั้งปวง คือต่อผู้มาและผู้ไม่มา.

เมื่อจะแสดงอานุภาพเฉพาะของพระพุทธเจ้าทั้งหลายซ้ำอีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ปนฺนุเต ทิสฺวาน กาสาวํ** ดังนี้. ในคำนั้น มีอธิบายว่า ใคร ๆ เห็นผ้ากาสาเว คือจีวรล้อมด้วยน้ำฝาดอันเปื้อนคูด คือระคนด้วยคูด อันเป็นรังษัยของพระฤๅษี ได้แก่เป็นรงคือบริวารของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ที่เขาทิ้งไว้ในหนทาง จึงกระทำอัชชลิ คือกระทำการประหม่นนี้ไว้ทั้ง๑๐ ได้แก่กระพุ่มอัชชลิเหนือศีรษะแล้วพึงไหวด้วยเศียรเกล้า คือพึงไหว พึงนับถือ พึงบูชา รงของฤๅษีคือ รงของพระอรหันต์ ได้แก่ จีวรอันแสดงความเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก.

บทว่า **อพฺภตฺตีตา** ความว่า พระพุทธเจ้าเหล่าใดอัสดงคตไปยิ่งแล้ว คือดับไปแล้ว พระพุทธเจ้าเหล่าใดกำลังเป็นไปอยู่ คือเกิดแล้วในบัดนี้ และพระพุทธเจ้าเหล่าใดยังไม่มีมา คือยังไม่เกิด ไม่เป็น ไม่บังเกิด คือยังไม่ปรากฏ. บทว่า **ธเชนาเนน สุขุณฺนติ** ความว่า พระพุทธเจ้าเหล่านี้ ย่อมหมดจด คือบริสุทธิ์ งดงามด้วยรงของฤๅษี คือด้วยจีวรนี้ เพราะเหตุ นั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงควรนอบน้อม นมัสการ กราบไหว้.

บาลีว่า **เอตํ นมสฺสึยฺย** ดังนี้ก็มี. บาลีนั้นมีใจความว่า ฟังนมัสการของฤาษีนั้น.

เบื้องหน้าแต่นั้นไป เมื่อจะแสดงคุณของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สตฺถุคฺคปฺปํ** ดังนี้. ในคำนั้นมีอธิบายว่า เราทรงจำไว้ด้วยหทัยคือด้วยจิต ได้แก่เราพิจารณาด้วยการฟังและการทรงจำเป็นต้น ซึ่งพระวินัยอันถูกต้อง คือพระวินัยอันดีงาม ได้แก่การฝึกไตรทวารด้วยอาการอันงาม เหมือนกับพระศาสดา คือเหมือนกับพระพุทธเจ้า. อธิบายว่า เรานมัสการ คือไหว้พระวินัย ได้แก่พระวินัยปิฎก จักกระทำความเอื้อเพื่อในพระวินัยอยู่ คือสำเร็จการอยู่ทุกกาล ได้แก่ในกาลทั้งปวง.

บทว่า **วินโย อาสโย มยฺหํ** ความว่า พระวินัยปิฎกเป็นโอกาส คือเป็นเรือนของเรา ด้วยอำนาจการฟัง การทรงจำ การมนสิการ การเล่าเรียน การสอบถาม และการประกาศ. บทว่า **วินโย จานจฺงกมฺ** ความว่า พระวินัยเป็นฐานที่ยืน และเป็นฐานที่จึงกรม ด้วยการทำกิจ มีการฟังเป็นต้นของเรา. บทว่า **กฺปฺเปมิ วินเย วาสิ** ความว่า เราสำเร็จ คือกระทำการอยู่ คือการนอนในพระวินัยปิฎก คือในแบบแผนแห่งพระวินัย ด้วยอำนาจการฟัง การทรงจำ และการประกาศ. บทว่า **วินโย มม โคจโร** ความว่า พระวินัยปิฎกเป็นโคจร คือเป็นอาหาร ได้แก่เป็นโภชนะของเราด้วยอำนาจการทรงจำ และการมนสิการเป็นนิจ.

บทว่า **วินเย ปารมิปฺปคฺโคโต** ได้แก่ถึงความยอดเยี่ยม คือที่สุดในวินัยปิฎกทั้งสิ้น. บทว่า **สมเต จาปิ โกวิทฺ** ความว่า เป็นผู้ฉลาด คือเป็นผู้เฉลียวฉลาดในการระงับ คือในการสงบระงับ และการออกจาก

กองอาบัติทั้ง ๗ มีปาราชิกเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่เป็นผู้ฉลาดยิ่ง
คือเป็นผู้เฉลียวฉลาดในอธิกรณสมณะ คือในอธิกรณ์ที่ท่านกล่าวว่า

ท่านรู้กันว่า อธิกรณ์มี ๔ คือวิวาทาวีกรณ์ อนุวาทาวีกรณ์
อาปัตตาวีกรณ์ และกิจจาธิกรณ์.

และในอธิกรณสมณะ ๗ ที่กล่าวไว้ว่า

สัมมุขาวินัย สติวินัย อมูพหวินัย ปฎิญาตกรรม
เบญจยลิกา ตัสสปापियลิกา และติณวัตถารกะ.

บทว่า อุปาลี ตัมหาวิร ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญผู้มีความ
เพียรใหญ่ยิ่ง คือผู้มีความเพียร เพื่อบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ในสี่-
อสงไขยแสนกัป พระอุบาลีภิกษุยอมไหว้ คือยอมกระทำความนอบน้อม
ที่พระบาท คือที่พระบาทยุคลของพระองค์ผู้เป็นศาสดา คือผู้ปราศอน
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

เชื่อมความว่า ข้าพระองค์นั้นบวชแล้วนั้สการอยู่ คือกระทำการ
นอบน้อมพระสัมพุทธเจ้าอยู่ และรู้ว่าพระธรรมคือโลกุตระธรรม ๘ ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงแล้ว เป็นธรรมดี คือว่าเป็นธรรมงาม
จึงนั้สการพระธรรมอยู่ จักเที่ยวไปจากบ้านสู่บ้าน จากบุรีสู่บุรี คือจาก
นครสู่นคร.

บทว่า กิเลสตา ฉาปีตา มยหุ ความว่า กิเลสทั้งหมดนับได้ ๑,๕๐๐
ซึ่งอยู่ในจิตตสันดานของข้าพระองค์ อันข้าพระองค์เผา คือทำให้ชุ่มชื้น
เหือดแห้ง พินาศไปแล้ว ด้วยอรหัตมรรคญาณที่แทงตลอดแล้ว. บทว่า
ภวา สพุเพ สมุหตา ความว่า ภพทั้งหมด ๘ ภพ มีกามภพเป็นต้น
ข้าพระองค์ถอนแล้ว คือถอนหมดแล้ว ได้แก่ทำให้สิ้นแล้ว ขจัดแล้ว.

บทว่า สพุพาสวา ปริกุกชีณา ความว่า อาสวะทั้งหมด ๔ อย่าง คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ ล้วนไปรอบแล้ว คือถึงความสิ้นไปโดยรอบ. อธิบายว่า บัดนี้ คือในกาลที่บรรลुพระอรหัตแล้วนี้ ภพใหม่ คือภพกล่าวคือการเกิดอีก ได้แก่การเป็น การเกิด ย่อมไม่มี.

เมื่อจะเปล่งอุทานด้วยความโสมนัสอย่างยิ่ง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สวาคคัม ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า การที่ข้าพระองค์มาในสำนัก คือในที่ใกล้หรือในนครเดียวกันแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือแห่งพระพุทธเจ้าผู้สูงสุด เป็นการมาดีแล้ว คือเป็นการมาดี เป็นการมาอย่างงดงามโดยแท้ คือโดยส่วนเดียว. บทว่า ติสฺโส วิชฺชา ความว่า ข้าพระองค์บรรลु คือถึงพร้อม ได้แก่ทำให้ประจักษ์วิชชา คือบุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักขุญาณ และอสาวิักขณญาณ. บทว่า กตัม พุทฺธสฺส ฐาสนัม ความว่า คำสั่งสอนคือคือการพำสอนอันพระพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ข้าพระองค์กระทำแล้ว คือให้สำเร็จแล้ว ได้แก่ยังวัตรปฏิบัติให้บริบูรณ์ มนสิการกรรมฐานแล้วให้สำเร็จด้วยการบรรลุอรหัตมรรคญาณ.

บทว่า ปฏิสัมภิตา จตฺสฺโส ความว่า ปัญญา ๔ ประการ มี อตฺตปฏิสัมภิตาเป็นต้น ข้าพระองค์ทำให้แจ้งแล้ว คือทำให้ประจักษ์แล้ว. บทว่า วิโมกฺขาปิ จ อภฺจิมิ เชื่อมความว่า วิโมกข์คืออุบายเครื่องพ้นจากสงสาร ๘ ประการเหล่านี้ คือมรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ ข้าพระองค์ทำให้แจ้งแล้ว.

บทว่า ฉพฺภินฺนํ สจฺจิกิตฺตา ความว่า อภิญญา ๖ เหล่านี้ คือ อิทธีวิระ แสดงฤทธิ์ได้ ทิพฺพโสตตะ หูทิพย์ เจโตปริยญาณ

กำหนดใจคนอื่นได้ ปุพเพนิวาสญาณ ระลึกชาติได้ ทิพพ-
จักขุ ตาทิพย์ และอัสวักขยญาณ ความรู้ในการทำอาสวะ
ให้สิ้นไป.

ข้าพระองค์ทำให้แจ้งแล้ว คือทำให้ประจักษ์แล้ว, คำสอนของ
พระพุทธเจ้าเชื่อว่าทำเสร็จแล้ว เพราะการทำให้แจ้งญาณเหล่านี้.

บทว่า อิตถํ ได้แก่ ด้วยประการดังกล่าวในหนหลังนี้. ศัพท์ว่า
สุทํ เป็นนิบาตใช้ในอรรถสัทว่าทำบทให้เต็ม. บทว่า อายสุมา อูปาลิ
เถโร ความว่า สาวกผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลอันมั่นคงเป็นต้น ได้ภายิต
คือกล่าวคาถาเหล่านี้ อันแสดงอุปทานแห่งความประพฤติในกาลก่อน.

จบพรรณนาอุบาลีเถราปทาน

อัญญาโกณฑัญญเถราปทานที่ ๕ (๗)

ว่าด้วยผลแห่งการถวายปฐุมภักแก่พระพุทธเจ้า

[๕] เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เษษฐบุตรของโลก เป็นนายกอย่างวิเศษ ทรงบรรลุปุทธภูมิแล้ว เป็นครั้งแรก.

เทวดาประมาณเท่าใด มาประชุมกันที่ดวงไม้โพธิ์ทั้งหมด แวดล้อมพระสัมพุทธเจ้า ประนมกรอัญชลีให้อยู่.

เทวดาทิ้งปวงนั้นมีใจยินดี เทียวประกาศไปในอากาศว่า พระพุทธเจ้านี้ทรงบรรเทาคความมีดมนอนชการแล้ว ทรงบรรลุลแล้วโดยลำดับ.

เสียงบันลือลั่นของเทวดาผู้ประกอบด้วยความร่าเริงเหล่านั้น ได้เป็นไปว่า เราจักเผากิเลสทั้งหลายในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. เราสู้เสียงอันเทวดาทิ้งหลายเปล่งแล้วด้วย วาจา ร่าเริง มีจิตยินดี ได้ถวายภิกษาก่อน.

พระศาสดาผู้สูงสุดในโลก ทรงทราบความดำริของเรา แล้วประทับนั่ง ณ ท่ามกลางหมู่เทวดา ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

เราออกบวชได้ ๗ วัน จึงได้บรรลุปุระโพธิญาณ ภักอันเป็นปฐุมของเรานี้ เป็นเครื่องยังชีวิตให้เป็นไปของผู้ประพฤติ พรหมจรรย์ เทพบุตรใดจากภพดุสิตมา ณ ที่นี้ ได้ถวายภิกษา

แก่เรา เราจักพยากรณ์เทพบุตรนั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรา
กล่าว.

ผู้นั้นจักเสวยเทวราชสมบัติอยู่ประมาณ ๓ หมื่นกัป จัก
ครอบครองไตรทิพย์ ครอบงำเทวดาทั้งปวง เคลื่อนจากเทวโลก
แล้วจักถึงความเป็นมนุษย์ จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสวย
ราชสมบัติในมนุษยโลกนับพันครั้ง.

ในแสนกัป พระศาสดาพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร
ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก.

ผู้นั้นเคลื่อนจากไตรทศแล้ว จักถึงความเป็นมนุษย์ จัก
ออกบวชเป็นบรรพชิตอยู่ ๖ ปี แต่ใน ปีที่ ๗ พระพุทธ-
เจ้าจักร์สัจจะ ๔ ภิกษุมีนามชื่อว่า โภณฑัญญะ จักทำให้
แจ้งเป็นครั้งแรก.

เราบวชตามพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จออกบวช ความเพียรเรา
ทำดีแล้ว เราบวชเป็นบรรพชิต เพื่อต้องการเผากิเลส.

พระสัมพันธัญญะพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว ตีกลองอมฤตในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก ในป่าใหญ่กับด้วยเรา.

บัดนี้ เราบรรลุอมตบทอันสงบระงับ อันยอดเยี่ยมนั้นแล้ว
เรากำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

คุณพิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกษ์ ๘ และ
อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเรา
ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบอัญญาโกณฑัญญะเถระอุปทาน

๘. พรรณนาอัญญาโกณฑัญญะเถระอุปทาน

คำมีอาทิว่า ปทุมุตตรสมพุทฺธํ ดังนี้ เป็นอุปทานของท่านพระ-
อัญญาโกณฑัญญะเถระ.

ได้ยินว่า พระเถระนี้ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าปางก่อน
ทั้งหลาย ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก้วิภูษะไว้ในภพนั้น ๆ
ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้บังเกิดในตระกูล
ของคฤหบดีมหาศาล ในหังสวดีนคร ถึงความเป็นผู้รู้เพียงสาแล้ว. วันหนึ่ง
ฟังธรรมอยู่ในสำนักของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่ง
ไว้ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้รัตตัญญูรู้แจ้งธรรมก่อน ในพระ-
ศาสนาของพระองค์ แม้นตนเองก็ปรารถนาฐานันดรนั้น จึงยังมหาทาน
ให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุหนึ่งแสนเป็นบริวาร
แล้วได้กระทำความปรารถนาไว้. ฝ่ายพระศาสดาทรงเห็นว่าความ
ปรารถนาของเขานั้นไม่มีอันตรายจึงทรงพยากรณ์สมบัติอันจะมี. เขาทำบุญ
ทั้งหลายตลอดชั่วชีวิต เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อมหาชนชวน
กันให้ประดิษฐานพระเจดีย์ เขาให้สร้างเรือนแก้วไว้ในภายในพระเจดีย์
และให้สร้างเรือนแก้วอันมีค่าจำนวนหนึ่งพัน รายล้อมพระเจดีย์.

เขาทำบุญทั้งหลายอย่างนี้ จุติจากชาตินั้นท่องเที่ยวไปในเทวดา

และมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เป็นกุกุมพีชื่อว่า มหากาล ให้ฉีกท้องข้าวสาลีในนามีประมาณ ๘ กรีส แล้วให้จัดปรุงข้าวปายาสน้ำมัน ไม่เจือด้วยข้าวสาลีที่ถือเอาแล้ว ใส่น้ำฝิ่ง เนยใส และน้ำตาลกรวดลงในข้าวปายาสนั้น แล้วได้ถวายแก่พระสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประธาน. ที่ที่เขาฉีกท้องข้าวสาลีถือเอาแล้ว ๆ คงเต็ม บริบูรณ์อยู่ตามเดิม. ในเวลาข้าวสาลีเป็นข้าวเม่า ได้ให้ทานชื่อว่าเลิศด้วย ข้าวเม่า, ในเวลาเกี่ยว ได้ให้ทานเลิศในกาลเกี่ยว, ในคราวทำขะเนียด ได้ให้ ทานอันเลิศในคราวทำขะเนียด, ในคราวทำให้เป็นฟ่อนเป็นต้น ได้ให้ทาน อันเลิศในคราวทำเป็นฟ่อน, ได้ให้ทานอันเลิศในคราวขนเข้าลาน, ได้ให้ ทานอันเลิศในคราวทำให้เป็นลอม, ได้ให้ทานอันเลิศในคราวตวง, และ ได้ให้ทานอันเลิศในคราวขนขึ้นฉาง, ได้ให้ทานอันเลิศ ๘ ครั้ง ในหน้า ข้าวกล้าครั้งหนึ่ง ๆ อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้. ข้าวกล้าเมื่อนั้นก็ได้สมบูรณ์ ยิ่ง ๆ ขึ้น.

เขาทำบุญทั้งหลายตลอดชั่วชีวิตด้วยอาการอย่างนี้ จุติจากชาตินั้น บังเกิดในเทวโลก. ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้มาบังเกิด ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในบ้านพราหมณ์ชื่อว่า โทณวัตถุ ในที่ไม่ ไกลจากนครกบิลพัสดุ์ ก่อนหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายอุบัติ ขึ้น. เขาได้มีนามอันมาตามโคตรว่า โกณฑัญญะ. เขาเจริญวัยแล้ว เรียนจบไตรเพท และได้ถึงความสำเร็จในลักษณะมนต์ทั้งหลาย. สมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายจุติจากคฤสิตบุรี บังเกิดในพระราชมณเฑียร ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ในกบิลพัสดุ์บุรี. ในวันเฉลิมพระนามของ พระราชกุมารนั้น เมื่อเขาเจริญพราหมณ์ ๑๐๘ คนเข้ามา พราหมณ์ ๘ คน

เหล่าไดอันเขาเชิญเข้าไปยังท้องพระโรง เพื่อพิจารณาพระลักษณะ ในบรรดาพราหมณ์ ๘ คนนั้น โภณฑัญญพราหมณ์เป็นผู้หนุ่มกว่าพราหมณ์ทั้งหมด เห็นความสำเร็จแห่งพระลักษณะของพระมหานรุษ ตกลงใจว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าโดยแน่แท้ จึงเที่ยวคอยดูการออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ของพระมหาสัตว์.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจริญด้วยบริวารหมู่ใหญ่ ถึงความเจริญโดยลำดับ ถึงความแก่กล้าแห่งพระญาณแล้ว จึงเสด็จออกมหาภิเนษกรรมในพรรษาที่ ๒๕ ทรงผนวชที่ฝั่งแม่น้ำอนมานที เสด็จไปยังตำบลอรุเวลาโดยลำดับ แล้วเริ่มบำเพ็ญเพียร. ในกาลนั้น โภณฑัญญมานพรู้ว่าพระมหาสัตว์ทรงผนวชแล้ว จึงพร้อมกับพวกลูกของพราหมณ์ผู้ทำนายพระลักษณะ มีวปมาณพเป็นต้น มีตนเป็นที่ ๕ พวกกันบวชแล้ว เข้าไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์โดยลำดับ บำรุงพระโพธิสัตว์นั้นอยู่ ๖ พรรษา เกิดเบื่อบระอาเพราะพระโพธิสัตว์นั้นเสวยพระกระยาหารหยาบ จึงได้หนีไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้พระกำลังกายเพราะทรงบริโภคพระอาหารหยาบ จึงประทับนั่งบนอปราจิตบัลลังก์ที่ควงไม้โพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖ ทรงเหยียบย่ำกระหม่อมแห่งมารทั้ง ๓ เป็นพระอภิสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงยับยั้งอยู่ที่โพธิมณฑลสถานนั้นแหละ ๗ สัปดาหฺ์ ทรงทราบความแก่กล้าแห่งญาณของพระปัญจวัคคีย์แล้ว จึงเสด็จไปยังอิสิปตนมฤคทายวันในวันเพ็ญเดือน ๘ แล้วตรัสพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์เหล่านั้น. ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พระโภณฑัญญเถระพร้อมกับพราหมณ์ ๑๘ โภฏี ดำรงอยู่ในพระโศดาปัตตผล. ครั้น

ในคิลิที ๕ แห่งปักษี ท่านได้ทำให้แจ้งพระอรหัตด้วยอนัตตลักขณสูตร เทศนา.

พระโกณฑัญญเถระนั้น ครั้นบรรลุพระอรหัตอย่างนี้แล้วคิดว่า เรา ทำกรรมอะไรจึงได้บรรลุโลกุตระสุข เมื่อใคร่ครวญดู ก็ได้รู้บุญกรรมของตนโดยประจักษ์ เมื่อจะแสดงอุปทานแห่งความประพฤติในกาลก่อนด้วย อานาจอุทาน ด้วยความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ปทุมุตตรสมุพฺพุฑฺธ** ดังนี้. เนื้อความแห่งคำนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล. บทว่า **โลกเชฏฺโง** วินายกึ ความว่า ทรงเป็นหัวหน้า คือเป็นประธานแห่ง สัตว์โลกทั้งสิ้น. ชื่อว่าทรงนำไปให้วิเศษ เพราะทรงนำไปโดยวิเศษ คือ ทรงยังเหล่าเวไนยสัตว์ให้ถึงฝั่งอื่นแห่งสงสารสาคร คือพระอมตมหา- นิพพาน. ซึ่งพระสัมพฺพุฑฺธเจ้านั้นผู้ทรงนำไปโดยวิเศษ. บทว่า **พฺพุฑฺธ- ภูมิมนุสฺส** ความว่า ที่ชื่อว่าพฺพุฑฺธภูมิ เพราะเป็นภูมิ คือเป็นสถานที่ ประดิษฐานแห่งพระพุทธเจ้า, ได้แก่พระสัพพัญญุตญาณ. ที่ชื่อว่า บรรลุถึงพฺพุฑฺธภูมิ เพราะบรรลุถึง คือแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณนั้น. ซึ่งพระสัมพฺพุฑฺธเจ้านั้น ผู้บรรลุถึงพฺพุฑฺธภูมิแล้ว. อธิบายว่า บรรลุพระ- สัพพัญญุตญาณ คือเป็นพระพุทธเจ้า. บทว่า **ปจฺมํ อทุทฺถํ อหํ** ความ ว่า ในเวลาใกล้รุ่งแห่งคืนวันเพ็ญเดือน ๖ เราได้เห็นพระปทุมุตตร- สัมพฺพุฑฺธเจ้าผู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก.

บทว่า **ยาวตา โพรธิยา มูเล** เชื่อมความว่า ยักษ์ทั้งหลายมี ประมาณเท่าใดมาประชุมกันแล้ว ก็เป็นหมวดหมู่อยู่ที่ใกล้ต้นโพธิ์ กระทำอัญชลี วางกระพุ่มอัญชลีอันเป็นที่ประชุมนี้ทั้ง ๑๐ ไว้เหนือเศียร

ไหว้คือนมัสการพระสัมพุทธเจ้า คือพระพุทธรูปองค์นั้นผู้ได้เป็นพระพุทธรูป.

บทว่า สพุเพ เทวา ตุฏฐมณา เชื่อมความว่า เทวดาทั้งหมดนั้น มาสู่สถานที่แห่งพระสัมพุทธะผู้เป็นพระพุทธรูป ต่างมีจิตยินดีท่องเที่ยวไปในอากาศ. บทว่า อนุชการตโมนุโท ความว่า พระพุทธรูปองค์นี้ทรงบรรเทา คือทำความมีคตคือโมหะให้สิ้นไป ทรงบรรลุแล้วโดยลำดับ.

บทว่า เตตฺถ หาสปรเตนํ เชื่อมความว่า เสียงบันลือลั่น คือเสียงกึกก้องของเทวดาเหล่านั้นผู้ประกอบด้วยความร่าเริง คือปีติโสมนัส ได้เป็นไปแล้ว คือแพร่ไปว่า พวกเราจักเผากิเลส คือสังกิเลสธรรมในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า เทวานํ ภิรมณฺเวยย เชื่อมความว่า เรารู้เสียงของเหล่าเทวดาซึ่งเปล่งพร้อมทั้งคำชมเชยด้วยวาจาจึงร่าเริง ได้ถวายภิกษาครั้งแรก คืออาหารที่แรกแก่พระผู้เป็นพระพุทธรูป ด้วยจิตอันร่าเริงคือด้วยจิตอันประกอบด้วยโสมนัส.

บทว่า สตุตฺตาหํ อภินิขุมฺม ความว่า เราออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่แล้วกระทำความเพียรอยู่ ๘ วัน จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ กล่าวคืออรหัตมรรคญาณอันเป็นปัทมฐานแห่งพระสัมพัญญตญาณ. บทว่า อิทํ เม ปรมํ ภตฺตํ ความว่า ภัตนี้เป็นเครื่องยังสรีระให้เป็นไป เป็นภัตอันเทวบุตรนี้ให้ครั้งแรกแก่เราผู้เป็นพรหมจารี คือผู้ประพฤติธรรมสูงสุด.

บทว่า ตฺวสิตฺตา หิ อิทาคนฺตุวา ความว่า เทวบุตรใดจากภพดุสิตมาในมนุษยโลกนี้ น้อมเข้ามา คือได้ถวายภิกษาแก่เรา เราจักประกาศ

คือจักกล่าว ได้แก่จักทำเทวบุตรนั้นให้ปรากฏ. เชื่อมความว่า ท่านทั้งหลายจงฟังคำเราผู้จะกล่าวอยู่. เบื้องหน้าแต่จะไป ข้าพเจ้าจักพรรณนาเฉพาะบทที่ยากเท่านั้น.

บทว่า **ติทสา** ได้แก่ จากภพดาวดึงส์. บทว่า **อคารา** เชื่อมความว่า จักออกจากเรือนพราหมณ์อันเกิดขึ้นแก่ตนแล้วบวชอยู่กับพระโพธิสัตว์ ผู้กระทำทุกรกิริยาอยู่ ๖ ปี.

บทว่า **ตโต สตุตมเก วสุเส** ได้แก่ ในปีที่ ๗ จำเดิมแต่กาลที่บวชแล้วนั้น. บทว่า **พุกุโธ สจฺจํ กเถสุตติ** ความว่า ทรงกระทำทุกรกิริยาได้ ๖ ปีแล้ว ในปีที่ ๗ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วตรัสสั่งจะทั้ง ๔ กล่าวคือทุกขสังข์ สมุทัยสังข์ นิโรธสังข์ และมรรคสังข์ ด้วยพระสัมมจักกัปปวัตตนสูตรเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี. บทว่า **โกณฑัญญโณ นาม นามเน** ความว่า ชื่อว่าโกณฑัญญะโดยนามคือโดยอำนาจชื่อของโคตร. บทว่า **ปรมํ สจฺจิกาทิติ** ความว่า จักกระทำให้แจ้ง คือจักทำให้ประจักษ์ ซึ่งพระโศคาปัตติมรรคญาณก่อนคือแต่ต้นทีเดียว ในระหว่างพระปัจจุวัคคีย์ทั้งหลาย.

บทว่า **นิกฺขนฺเตนานุปพฺพชี่** ความว่า ออกบวชตามพร้อมกันกับพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จออกแล้ว. อธิบายว่า เราบวชตามอย่างนั้นกระทำปธานคือความเพียรดีแล้ว ก็กระทำด้วยดี ได้แก่กระทำให้มันแล้วกระทำ. บทว่า **กิลฺเส ฌาปนคฺตฺถาย** ความว่า เพื่อต้องการทำกิเลสทั้งหลายให้เหือดแห้ง คือเพื่อต้องการกำจัดกิเลส เราจึงบวชคือปฏิบัติศาสนาเป็นผู้ไม่มีเรือน คือไม่มีประโยชน์แก่เรือน ได้แก่เว้นจากกรรมมีการทำนาและการค้าเป็นต้น.

บทว่า **อภิคนุตวาน สพฺพญญ** ความว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้อดีตอนาคตและปัจจุบัน หรือไฉยธรรมที่ควรรู้อีกกล่าวคือสังขาร วิการ ลักษณะนิพพาน และบัญญัติ เสด็จไปเฉพาะ คือเสด็จเข้าไปยังป่าเป็นที่อยู่ของมฤค คือวิหารเป็นที่ให้อภัยแก่มฤค ได้ประหารคือดี ได้แก่ทรงแสดงอมตเถรี ได้แก่เถรีคืออมตมหานิพพาน ด้วยโศดาปัตติมรรคญาณนี้ ที่เรากระทำให้แจ้งแล้วในสัตว์โลกอันเป็นไปกับด้วยเทวดาทั้งหลาย.

บทว่า **โศ ทานิ** ความว่า เรานั้นเป็นพระโศดาบันองค์แรก บัดนี้ ได้ถึงคือบรรลุมตนิพพานอันสงบ คือมีสภาวะสงบระงับ เป็นบทคือฟังถึง ได้แก่ฟังบรรลุนัยยอดเยี่ยม คือเว้นสิ่งที่ยิ่งกว่า ด้วยอรหัตมรรคญาณ.

บทว่า **สพฺพาสเว ปริญฺญา** ความว่า เรากำหนดรู้อาสวะทั้งปวงมีกามาสวะเป็นต้น คือละอาสวะทั้งปวงด้วยปหานปริญญา เป็นผู้ไม่มีอาสวะ คือไม่มีกิเลสอยู่ คือสำเร็จการอยู่ด้วยอิริยาบถวิหาร. คาถาทั้งหลายมีคำว่า **ปฏิสมฺภิตา จตฺตฺโส** เป็นต้น มีเนื้อความดังกล่าวแล้วนั้นแหละ.

ครั้นกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งบนบรรพตอาสน์ที่เขาปุลาตไว้ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ในพระเชตวันมหาวิหาร เมื่อจะทรงแสดง ความที่พระเถระเป็นผู้รู้แจ้งธรรมก่อนเพื่อน จึงทรงตั้งพระเถระนั้นไว้ในเอตทัคคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญาโกณฑัญญะนี้ เป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นรัตตัญญูรู้ราตรีนาน. พระอัญญาโกณฑัญญะเถระนั้น ประสงค์จะหลีกเลี่ยงความพินอบพิเทาที่พระอัครสาวกทั้งสองกระทำในตน และการอยู่เคลื่อนกล่นในเสนาสนะใกล้บ้าน และมีความประสงค์จะอยู่ด้วยความยินดีในวิเวก สำคัญแม้แต่การทำปฏิสันถารแก่

๑. ไฉยธรรม ธรรมที่ควรรู้อีก ๕ อย่าง.

คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย ผู้เข้ามายังสำนักของตน ว่าเป็นเหตุเน้นซ้ำ จึงทูลลาพระศาสดาเข้าไปยังหิมวันตประเทศ อันช้างฉัททันต์ทั้งหลาย บำรุงอยู่ ใค้อยู่ที่ฝั่งสระฉัททันต์ถึง ๑๒ พรรษา. พระเถระอยู่ที่นั่นด้วย อาการอย่างนี้ วันหนึ่งท้าวสักกเทวราชเสด็จเข้าไปหา ทรงไหว้แล้วยืน อยู่ใต้ศรีสออย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดั่งจะขอโอกาส ขอพระผู้เป็นเจ้าของ แสดงธรรมแก่กระผม. พระเถระจึงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกะนั้นอันมี ห้องแห่งอริยสัจ ๔ ถูกไตรลักษณ์กระทบประกอบด้วยสุญญตา วิจิตร ด้วยนัยต่าง ๆ หยั่งลงสู่อมตะ ด้วยพุทธลีลา. ท้าวสักกาทรงสดับธรรม นั้นแล้ว เมื่อจะประกาศความเลื่อมใสของพระองค์ จึงได้ทรงกระทำการ สรรเสริญว่า

เรานี้ได้ฟังธรรมอันมีรสใหญ่ยิ่ง จึงเลื่อมใสยิ่งนัก พระ-
เถระแสดงธรรมอันคลายกำหนด ไม่ยึดมั่นโดยประการ
ทั้งปวง ดังนี้.

พระเถระอยู่ที่ฝั่งสระฉัททันต์ ๑๒ พรรษา เมื่อกาลจะปรินิพพาน ใกล้เคียงมา จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ขอให้ทรงอนุญาตการปรินิพพาน แล้วไป ณ ที่เดิมที่นั่นแหละ ปรินิพพานแล้วแล.

จบพรรณนาอัญญาโกณฑัญญเถราปทาน

ปิ่นโทลถาวรทวาทะราปทานที่ ๑๐ (๘)

ว่าด้วยผลแห่งการถวายดอกปทุม

[๑๐] พระสยัมภูชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เป็นบุคคลผู้เลิศ
ประทับอยู่บนยอดเขาจิตตภูฏาข้างหน้าหิมวันต์ เราเป็นพญาเหนือ
ผู้ไม่มีความกลัว สามารถจะไปได้ในทิศทั้ง ๔ พำนักอยู่ ณ
ที่นั่น.

สัตว์เป็นอันมากได้ฟังเสียงของเราแล้ว ย่อมครั้นคร้าม
เรคาบดอกปทุมที่บ้าน เข้าไปหาพระนราสภ ได้บูชาพระ-
พุทธเจ้าซึ่งเสด็จออกจากสมาธิ.

เวลานั้น เรานมัสการพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูงสุดกว่า
นระใน ๔ ทิศ ยังจิตของตนให้เลื่อมใสแล้วได้บันลือสีหนาท.

พระปทุมุตตรพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งโลก ทรงรับเครื่องบูชา
ของเราแล้วประทับนั่งบนอาสนะของพระองค์ ได้ตรัสพระ-
คาถาเหล่านี้ ทวยเทพทั้งปวงได้ทราบพระดำรัสของพระ-
พุทธเจ้าแล้ว มาประชุมกันแล้งกล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้
ประเสริฐจักเสด็จมา เราทั้งหลายจักฟังธรรมนั้น.

พระมหามุนีผู้ทรงเห็นกาลไกล ผู้เป็นนายกของโลก ทรง
ประกาศเสียงบันลือของเรา เบื้องหน้าทวยเทพและมนุษย์ผู้
ประกอบด้วยความร่าเริงเหล่านั้นว่า ผู้ใดได้ถวายปทุมนี้ และ
ได้บันลือสีหนาท เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง
เรากล่าว.

ในกัปที่ ๘ แต่ภัทรกัปนี้ ผู้นั้นจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ จัก
เสวยความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ๖๔ ชาติ จักเป็นพระเจ้าจักร-
พรรดิทรงกำลัง มีพระนามชื่อว่าปทุม.

ในแสนกัป พระศาสดาพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร
ทรงสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก.

เมื่อพระศาสดาพระองค์นั้น ทรงประกาศพระศาสนาแล้ว
พญาสีหะนี้จักเป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์ จักออกจากสกุล-
พราหมณ์แล้วบวชในพระศาสนาของพระศาสดาพระองค์นั้น.

เขามีตนอันส่งไปแล้วเพื่อความเพียร เป็นผู้สงบระงับไม่
มีอุปธิ กำหนดรู้อัสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอัสวะ นิพพาน
ณ เสนาสนะอันสังกัดปราศจากชน แต่คลาล่ำด้วยเนื้อร้าย.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และ
อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่ ท่านพระปิณโฑลภารทวาชเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบปิณโฑลภารทวาชเถรอปทาน

๘. พรรณนาปิลโถถการทวาทะ

คำว่า ปทุมุตฺตโร นาม ชินฺ ดังนี้เป็นต้น เป็นอปทานของ
ท่านพระปิลโถถการทวาทะ.

แม้พระเถระนี้ก็ไ้กระทำให้บุญญการไว้ในพระพุทเจ้าองค์ก่อน ๆ
ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก่วิวิญญะไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตฺตระ บังเกิดในกำเนิดราชสีห์อยู่ในถ้ำ
ที่เชิงภูเขา. เพื่อจะทรงกระทำความอนุเคราะห์แก่ราชสีห์นั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงเสด็จเข้าไปยังถ้ำเป็นที่อยู่ของราชสีห์นั้น ในเวลาที่ออกไป
หาเหยื่อ ทรงนั่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่. ราชสีห์จับเหยื่อแล้วกลับมาขึ้นอยู่ที่
ประตูถ้ำ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทั้งรำเรงและยินดี จึงบูชาด้วยดอกไม้
ที่เกิดในน้ำและบนบก ทำจิตให้เลื่อมใส. เพื่อต้องการจะอารักขาพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงบันลือสีหนาท ๓ เวลา เพื่อให้เนื้อร้ายอื่น ๆ หนีไป
ได้ขึ้นอยู่ด้วยสติอันไปแล้วในพระพุทเจ้า. บูชาอยู่ตลอด ๗ วัน เหมือน
ในวันแรก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า เมื่อล่วง ๗ วันแล้ว ควร
ออกจากนิโรธสมาบัติ ส่วนแห่งบุญมีประมาณเท่านี้จักเป็นอุปนิสัยแก่
ราชสีห์นี้ ดังนี้ เมื่อราชสีห์นั้นเห็นอยู่นั้นแหละ จึงเหาะขึ้นไปสู่อากาศ
เสด็จไปยังพระวิหารทีเดีย.

ราชสีห์ไม่อาจอดกลั้นความทุกข์ เพราะพลัดพรากจากพระพุทเจ้า
จึงกระทำกาลแล้วบังเกิดในตระกูลมีโรคะมากในนครหังสวดี พอเจริญวัย
แล้ว ได้ไปยังพระวิหารกับชาวเมือง ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา
แล้วเลื่อมใส ยังมหาทานให้ขึ้นไปแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทเจ้าเป็น
ประธาน ตลอด ๗ วัน ทำบุญทั้งหลายจนชั่วชีวิต ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ

อยู่ในเทวดาและมนุษย์ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย จึงบังเกิดเป็นบุตรของปุโรหิตแห่งพระเจ้าอุเทน. เขาได้มีชื่อว่า ภารทวาชะ. ภารทวาชะนั้นเจริญวัยแล้ว เรียนจบไตรเพทสอนมนต์แก่มาณพ ๕๐๐ คน เพราะความที่ตนเป็นผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสม โดยความเป็นผู้กินจุ ถูกพวกมาณพเหล่านั้นละทิ้ง จึงไปยังนครราชคฤห์ ได้เห็นลางสักการะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ จึงบวชในพระศาสนา เป็นผู้ไม่รู้ ประมาธในการบริโภคอยู่. พระศาสดาทรงให้ตั้งอยู่ในความเป็นผู้รู้จัก ประมาธด้วยอุบาย ท่านจึงเริ่มตั้งวิปัสสนา ไม่นานนัก ก็ได้ถือปฏิญา ๖. ก็ครั้งเป็นผู้ถือปฏิญา ๖ แล้ว จึงบันลือสีหนาทว่า ผู้ใดมีความสงสัย ในมรรคและผล ผู้นั้นจงถามเราดังนี้ ทั้งต่อพระพักตร์ของพระผู้มี พระภาคเจ้าและในหมู่ภิกษุ ด้วยคิดว่า สิ่งใดที่สาวกทั้งหลายพึงบรรลุ สิ่งนั้นเราบรรลุแล้ว. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในเอตทัคคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปิณโฑลภารทวาชะนี้ เป็นเลิศแห่ง ภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้บันลือสีหนาท.

พระเถระนั้นครั้งได้ตำแหน่งเอตทัคคะอย่างนี้แล้ว ระลึกถึงบุญ- สมภารที่ได้กระทำไว้ในชาติก่อน เมื่อจะทำให้แจ้งซึ่งอุปทานแห่งบุญ- กรรมของตนด้วยความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ปทุมุตตโร ดังนี้. เนื้อความแห่งคำนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังแล. บทว่า ปุโรโต หิมว- ตสฺส ความว่า ในส่วนแห่งทิศตะวันออกของภูเขาหิมालัย. บทว่า จิตฺตญฺเ- วลีสึ ตทา เชื่อมความว่า ในกาลใด เราเป็นราชสีห์ ก็เป็นพญาเนื้อ อยู่ ณ ที่ใกล้ภูเขาหิมวันต์ ในกาลนั้น พระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ

ประทับอยู่ที่เขาชื่อว่าจิตตภูฏ คือที่ยอดเขาชื่อว่าจิตตบรรพต เพราะเป็นภูเขาทิ้งดงามหลากสี่ด้วยไอศถ และรัศนะทั้งหลายมิใช่น้อย.

บทว่า อภิศรุโป ตตุถาสี ความว่า เราได้เป็นพญาเนื้อผู้ไม่กลัว เป็นสภาวะ คือเป็นผู้ไม่มีความกลัวเป็นสภาวะอยู่ในที่นั้น. บทว่า จตุกกโม ได้แก่ เป็นผู้ก้าวไป คือสามารถจะไปได้ทั้ง ๔ ทิศ. บทว่า ยสุธ สททิสฺสูติตฺวาน ความว่า ชนมมาก คือสัตว์เป็นอันมากได้ฟังสีหนาทของพญาเนื้อใด ย่อมข่ม คือย่อมขัดขวางโดยพิเศษ ได้แก่ข่มกลัว.

บทว่า สุกฺขลฺลํ ปทุมํ คยฺห ความว่า มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้คาบดอกปทุมที่บานดีแล้ว ได้เข้าไปหาคือได้เข้าไปใกล้พระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นนราสภ คือผู้่องอาจ สูงสุด คือประเสริฐสุดแห่งนระทั้งหลาย. บทว่า วุญฺจิสฺสูธ สมาริมฺหิ ความว่า เราปลุก คือบูชาดอกไม้มนั้นแต่พระพุทธเจ้าผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ.

บทว่า จตุทฺทิสฺ นมฺสฺสูติตฺวา ความว่า เรานมัสการทั้ง ๔ ทิศ แล้วทำจิตของตนให้เลื่อมใส คือให้ตั้งอยู่ด้วยความเอื้อเฟื้อ ได้บันลือสีหนาท คือการบันลืออย่างไม่เกรงกลัว ได้แก่ทำสีหนาทให้กึกก้องแล้ว.

ลำดับนั้น เมื่อจะประกาศการพยากรณ์ที่พระพุทธเจ้าประทานแล้ว จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ปทุมุตฺตโร ดังนี้. คำนั้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า วทตฺ เสฏฺโฐ เชื่อมความว่า พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือสูงสุดแห่งพวกอัญญเดียรถีย์ผู้กล่าวว่า เราทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า ๆ ดังนี้ เสด็จมาแล้ว. อธิบายว่า เราทั้งหลายจักฟังธรรมนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จมาแล้วนั้น.

บทว่า เตสฺ หาสฺปเรตานิ ความว่า ของเทวดาและมนุษย์

เหล่านั้นผู้ห้อมล้อม คือครอบงำ ได้แก่ ผู้ประกอบความร่าเริง คือด้วยความโสมนัส. บทว่า โลกนายโก ความว่า พระมหามุนี คือพระมุนีผู้ยิ่งใหญ่ในระหว่างมุนีทั้งหลาย ผู้ทรงเห็นกาลไกล คือผู้ทรงเห็นอนาคตกาล ผู้เป็นนายกของโลก คือผู้ทรงยังชาวโลกให้ถึงสรวรรค์และนิพพาน ทรงแสดง คือทรงประกาศ ได้แก่ ตรีตถึงเสียงของเรา คือเสียงบันลืออย่างราชสีห์ของเรา. คาลาที่เหลือเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น.

คาลาต่อไปมีความว่า ราชสีห์จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ปทุม โดยพระนาม จักครองความเป็นใหญ่ คืออิสรภาพ ได้แก่ ราชสมบัติ ๖๔ ชาติ.

บทว่า กปฺปตตสทฺสุมฺหิ นี้ เป็นสัตตคมีวิภัตติ ใช้ในอรรถแห่ง ัญญูวิภัตติ. อธิบายว่า ในที่สุดแสนกัป.

บทว่า ปกาลิต ปาจเน ความว่า ในพระไตรปิฎกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดมนั้นทรงประกาศแล้ว คือทรงแสดงแล้ว. บทว่า พุรหมฺพนฺธุ ภวิสฺสติ ความว่า ในกาลนั้น คือในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ราชสีห์ผู้เป็นพญาเนื้อนี้จักบังเกิดในตระกูลพราหมณ์. บทว่า พุรหมฺมณฺธา อภินิภฺขมฺม เชื่อมความว่า จักออกจากตระกูลพราหมณ์บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

บทว่า ปธานปฺหิตตฺโต ได้แก่ มีจิตส่งไปเพื่อกระทำความเพียร ชื่อว่าผู้ไม่มีอุปธิ เพราะไม่มีกิเลสทั้งหลายกล่าวคืออุปธิ ชื่อว่าผู้สงบระงับ เพราะไม่มีความกระวนกระวายเพราะกิเลส กำหนดรู้ คือละอาสวะทั้งปวง ได้แก่อาสวะทั้งสิ้น เป็นผู้ไม่มีอาสวะ คือไม่มีกิเลส จักนิพพาน อธิบายว่า จักเป็นผู้นิพพานด้วยขันธปรินิพพาน.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑ - หน้าที่ 639

บทว่า วิชเน ปนุตเสยฺยมฺหิ ความว่า ในเสนาสนะป่าไผ่
จากความแอียดด้วยหมู่ชน. บทว่า วาพมิตฺตมาภูเต ความว่า อาตุล
คือเคลื่อนกล่นด้วยการเกี่ยวข้องกับเนื้อร้ายมีกาพราสีห์เป็นต้น. คำที่
เหลือมีเนื้อความดังกล่าวแล้ว ฉะนี้แล.

จบพรรณนาปิณ โทลภารทวาชเถราปทาน

ขทรวนียเรวัตเถรอปทานที่ ๑๑ (๕)

ว่าด้วยผลแห่งการจัดเรือนำข้ามฝาก

[๑๑] แม่น้ำคงคาชื่อภาคิรติ เกิดแต่ประเทศหิมวันต์ เราเป็น
นายเรืออยู่ที่ท่าอันขรุขระ ข้ามส่งคนจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น.

พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้นำยของโลกล
สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ กับพระชีณาสพหนึ่งแสน จักข้าม
กระแสน้ำคงคา.

เรานำเรือมารวมไว้เป็นอันมาก แล้วทำประทุนเรือที่
นายช่างตกแต่งเป็นอันดี ไว้ต้อนรับพระนราศก.

ก็พระสัมมาพุทธเจ้าเสด็จมาแล้วเสด็จขึ้นเรือ พระ-
ศาสดานี้ประทับยืน ณ ท่ามกลางน้ำ ได้ตรัสพระคาถา
เหล่านี้ว่า

ผู้ใดให้พระสัมพุทธเจ้า และพระสงฆ์ผู้มีอาสวะข้าม
ฝาก ผู้นั้นจักมีกรรมอยู่ในเทวโลก ด้วยจิตอันเลื่อมใสนั้น.

วิมานอันบุญกรรมทำไว้อย่างสวยงาม มีสัณฐานดังเรือ
จักเกิดแก่ท่าน หลังคาดอกไม้อัศจรรย์อยู่บนอากาศทุกเมื่อ.

ในกัปที่ ๕๘ ผู้นี้จักได้เป็นกษัตริย์พระนามว่า ตารณะ
จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงครอบครองแผ่นดิน มีสมุทร
สาครเป็นที่สุด.

ในกัปที่ ๕๙ จักได้เป็นกษัตริย์พระนามว่า จัมพะกะ ทรง
มีพระกำลังมาก จักรุ่งเรืองดังพระอาทิตย์อุทัย.

ในแสนกัป พระศาสดาพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร
ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นี้
เคลื่อนจากไตรทศแล้ว จักถึงความเป็นมนุษย์ จักเป็นเผ่าพันธุ์
พราหมณ์ มีนามชื่อว่า เรวตะ.

อันกุศลมูลตักเตือนแล้ว จักออกจากเรือนบวชในศาสนา
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม.

ภายหลังเขาบวชแล้ว จักประกอบความเพียร เจริญ
วิปัสสนา กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอาสวะนิพพาน.

เรามีความเพียรอันนำไปซึ่งฐานะ อันเป็นเครื่องนำมาซึ่ง
ธรรมเป็นแดงเกษมจากโยคะ เราทรงร่างกายอันมีในที่สุดไว้
ในพระศาสนาแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกษ์ ๘ และ
อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
ทำเสร็จแล้วจะนี้แล.

ทราบว่ ท่านพระขทิวณียเรวตะเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบขทิวณียเรวตะเถรอปทาน

๕. พรรณนาขทิรวนียเรวตเถรอปทาน

คำมีอาทิว่า **คงคา ภาคีรธิ นาม** ดังนี้ เป็นอปทานของท่าน

พระขทิรวนียเถระ.

แม้พระเถระนี้ ก็ได้กระทำความบุญญานิกการไว้ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก่วิวิธกุฎะไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้บังเกิดในตระกูลของนายท่าเรือในนครหังสวดี กระทำกรณงานอยู่ที่ท่าเรือชื่อว่า **ปยากติดละ** ใกล้แม่น้ำใหญ่. วันหนึ่ง ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยหมู่สาวกเสด็จเข้าไปยังฝั่งแม่น้ำ มีใจเลื่อมใส จึงประกอบเรือขนาน ส่งให้ถึงฝั่งอื่นด้วยบุชาสักการะอันยิ่งใหญ่ ได้เห็นภิกษุรูปหนึ่งที่พระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่า จึงปรารธนาฐานันดรนั้น ได้ยังมหาทานให้เป็นที่ไปแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ แล้วกระทำความปรารธนาไว้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ความปรารธนาของเขาไม่เป็นหมัน.

จำเดิมแต่นั้น เขาตั้งสมบุญทั้งหลาย ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เสวยสมบัติทั้งสองอยู่ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในครรภ์ของพราหมณี ชื่อว่า **รูปสารี** ในบ้านนาละกะแคว้นมคธ. เขาเจริญวัยแล้ว มารดาบิดาประสงค้จะตกแต่งให้มีเหย้าเรือน จึงบอกเขา. เขาได้ฟังว่า พระสารีบุตรเถระบวชแล้ว จึงคิดว่า อุปติสสะผู้เป็นพี่ชายใหญ่ของเรา ละทิ้งทรัพย์สมบัตินี้บวชแล้ว เราจักเสวยก้อนเขพะที่พี่ชายใหญ่นั้นบ้วนแล้วได้อย่างไร เกิดความสลดใจ ลวงญาติทั้งหลายประคองเนื้อไม่เข้าไปสู่บ่วง ผู้อันเหตุสมบัติติดเดือนอยู่ จึงไปยังสำนักของภิกษุ

ทั้งหลาย แล้วแจ้งให้ทราบว่าคุณเป็นน้องชายของพระธรรมเสนาบดี แล้วบอกถึงความพอใจในการบรรพชาของตน. ภิกษุทั้งหลายจึงให้เขาบรรพชาพอมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ก็ให้อุปสมบท แล้วชักชวนให้ชวนชวายเป็นกรรมฐาน. ท่านเรียนกรรมฐานแล้ว เข้าไปยังป่าไม้ตะเคียนพักผ่อนอยู่ เพียรพยายามอยู่ เพราะเป็นผู้ถึงความแก่กล้าแห่งญาณ ไม่นานนักก็ได้เป็นพระอรหันต์มีภิกษุญา ๖. ครั้นท่านได้เป็นพระอรหันต์แล้ว เพื่อจะถวายบังคมพระศาสดาและไหว้พระธรรมเสนาบดี จึงเก็บงาเสนาสนะแล้วถือบาตรจีวรออกไป ถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับ จึงเข้าไปยังพระเชตวันถวายบังคมพระศาสดาและไหว้พระธรรมเสนาบดีแล้ว อยู่ในพระเชตวัน ๒-๓ วัน. ลำดับนั้น พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้า ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ด้วยพระดำรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรวตะนี้เป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้อยู่ป่าเป็นวัตร.**

พระเถระครั้นได้ตำแหน่งเอกตักคะอย่างนี้แล้ว ระลึกถึงบุญกรรมของตน เมื่อจะประกาศอุปทานแห่งความประพฤติก่อนกาลก่อนของตนด้วยอำนาจความปิติโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **คงคา ภาคีรติ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คงคา** ความว่า ที่ชื่อว่า คงคา เพราะจับกลุ่มคือกระทำเสียงกึกก้องไหลไป. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า **ปฐพี** เขาเรียกกันว่า โค, ที่ชื่อว่าคงคา เพราะวนรอบไหลไปในปฐพีนั้น. แม่น้ำคงคา ณ ที่ที่กระทำการวนรอบสระอินดาต ๓ รอบแล้วไหลไป ชื่อว่า **อวิภูฏคงคา**. ณ ที่ที่ไหลไปทางยอดเขา ชื่อว่า **พหลคงคา**, ณ ที่ที่เขาระบายลงทางทะเลไหลไป ชื่อว่า **อุมังคคงคา**, ณ ที่ที่กระทบเขาหนาจากเขาขวาง

นั้น แล้วไหลพุ่งขึ้นไปทางอากาศห้าโยชน์ ชื่อว่า **อากาศคงคา**, และ ชื่อว่า **ภาคิรติ** เพราะทำลายที่ที่น้ำตกลง แล้วทำลายฝั่งสระโบกขรณีที่เกิดเอง ห้าโยชน์ ณ ที่นั่นแหละ เป็นแม่น้ำ ๕ สาย เหมือนนิ้วมือ ๕ นิ้ว มีชื่อ ๕ ชื่อคือ **คงคา ยมุนา สรณุมหิ** และ**อจิรวดี** แล้วกระทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็น ๕ ภาค ๕ ส่วนแล้วไป คือไหลไปยัง ๕ ภาค ๕ ส่วน. แม่น้ำนั้นด้วยมีทางไหลไป ๕ ส่วนด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าแม่น้ำคงคาภาคิรติ. ฟังเห็นว่า เมื่อควรจะกล่าวว่า ภาคิรติ คงคา เพื่อสะดวกในการประพันธ์คาถา จึงกล่าวดังเคยประพฤติมา. บทว่า **หิมวณฺดา ปภาวิตา** ความว่า ที่ชื่อว่า **หิมะ** เพราะเบียดเบียนเหล่าสัตว์ คือเบียดเบียนรบกวณ ทำให้วุ่นวายด้วยความหนาว. ชื่อว่า **หิมวา** เพราะเขานั้นมีหิมะ. ชื่อว่า **หิมวณฺตปภาวิตา** เพราะเกิด คือเป็นไป ได้แก่ไหลไปจำเดิมแต่ภูเขาหิมวันต์นั้น. บทว่า **กุตติทุเถ นาวิกอ อาสี** ความว่าเราเกิดในตระกูลชาวประมง ได้เป็นนายเรืออยู่ที่ท่าไม้เรียบ ประกอบด้วยกระแสน้ำเชี่ยวของแม่น้ำคงคานั้น. บทว่า **โอริเม จ ตรี อหิ** ความว่า เราให้พวกคนผู้มาถึงแล้ว ๆ ข้ามจากฝั่งนอกไปยังฝั่งใน.

บทว่า **ปทุมุตฺตโร นายโก** ความว่า พระปทุมุตตรพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งเหล่าสัตว์ ๒ เท้า ทรงนำ คือทรงยังเหล่าสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน ทรงทำบุญ สมบัติของเราให้สำเร็จ. เชื่อมความว่า พระองค์มีพระผู้ชำนะตนหนึ่งแสน คือมีพระชีณาสพหนึ่งแสน ถึงทำน้ำ เพื่อจะข้ามกระแสน้ำคงคา.

บทว่า **พหู นาวา สมานตฺวา** ความว่า เราเห็นพระสัมมา-สัมพุทธเจ้านั้นผู้เสด็จถึงแล้ว จึงนำเรือหลาย ๆ ลำมาเทียบกัน คือกระทำ

เรือ ๒ ลำให้ติดกัน แล้วทำหลังคาด้วยปะรำที่พวกช่างปรุง คือทำเสร็จ
อย่างดีไว้เบื้องบนเรือนั้น แล้วนับถือ บูชาพระนราศก คือพระสัมพุทธ-
เจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ.

บทว่า อากนฺตุวาน จ สมฺพุทฺโธ เชื่อมความว่า เมื่อเอาเรือ
ขนานกันอย่างนั้นแล้ว พระสัมพุทธเจ้าเสด็จมา ณ ที่นั้น แล้วเสด็จขึ้น
ยังเรือ คือนาวาอันเลิศล้ำนั้น. บทว่า วาริมชฺฌณ จิตฺต สตุถา เชื่อม
ความว่า พระศาสดาเสด็จขึ้นเรือแล้ว กำลังประทับอยู่ท่ามกลางน้ำ
ในแม่น้ำคงคา ได้ภายิตคือตรัสพระคาถาอันประกอบด้วยความโสมนัส
เหล่านี้.

บทว่า โย โส ตาเรติ สมฺพุทฺธึ ความว่า นายเรือนั้นใด
นิมนต์พระสัมพุทธเจ้า ให้ข้ามกระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคา. บทว่า สงฺฆณฺณ-
จาปี อนาสวึ ความว่า นายเรือนั้น มิใช่นิมนต์พระสัมพุทธเจ้าให้
ข้ามน้ำอย่างเดียวเท่านั้น แม้พระสงฆ์ผู้ไม่มีอาสวะหมดกิเลส ก็นิมนต์
ให้ข้ามไปด้วย. บทว่า เตน จิตฺตปลาเทน ความว่า มีจิตเลื่อมใส
อันประกอบด้วยความโสมนัส ซึ่งเกิดขึ้นในกาลข้ามเรือนั้น จักยินดี คือ
จักเสวยทิพยสมบัติในเทวโลก คือในกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น.

บทว่า นิพฺพตฺติสฺสติ เต พฺยุมฺหึ ความว่า พัมพะ คือวิมาน
ที่ทำไว้เรียบร้อย คือบังเกิดเสร็จแล้ว ตั้งอยู่เหมือนเรือ คือมีสัณฐาน
เหมือนเรือ จักบังเกิด คือจักปรากฏแก่ท่านผู้เกิดขึ้นในเทวโลก. บทว่า
อากาศ ปุพฺผณฺณํ เชื่อมความว่า เพราะวิบากของกรรมที่ได้ทำปะรำไว้
ปะรำเรือหลังคาดอกไม้ จักกางกันในอากาศในกาลทุกเมื่อ คือในที่
ที่ไปแล้ว ๆ.

บทว่า อฏฺฐปณฺณาสกปฺมฺหิ เชื่อมความว่า ล่วงไป ๕๘ กัป ตั้งแต่กาลที่ทำบุญนี้ จักเป็นกษัตริย์จักรพรรดิ มีนามชื่อว่า ตารกะ จักเป็นใหญ่ คือเป็นผู้มีชัยชนะในทวีปทั้ง ๔. กาลาที่เหลือนี้อ้อมความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า เรวโต นาม นามเนน ความว่า จักเป็นเผ่าพันธุ์พรหม ได้แก่เป็นบุตรพรหมณ์ คือจักเกิดในตระกูลพรหมณ์ มีนามว่า เรวตะ. เพราะเกิดในเรวตฤกษ์.

บทว่า นิพฺพายิสฺสึนาสโว ความว่า เป็นผู้หมดกิเลสจักนิพพาน ด้วยชั้นปรินิพพาน.

บทว่า วิริยฺ เม ชฺรุโชรูหิ ความว่า เราอันพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตตรทรงพยากรณ์อย่างนี้แล้ว ความเพียรของเราถึงที่สุดแห่งบารมีโดยลำดับ เป็นความเพียรไม่ย่อหย่อน เป็นความเพียรนำธุระไป คือเป็นที่รองรับธุระ เป็นเครื่องนำมาซึ่งพระนิพพานอันเป็นแดนเกษม จากโยคะทั้งหลาย. บทว่า ชาเรมิ อนฺติมฺ เทหิ เชื่อมความว่า บัดนี้ เราทรงสรีระสุดท้ายไว้ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ในกาลต่อมา พระเถระนั้นไปยังบ้านเกิดของตน นำหลาน ๓ คน คือ นายจาลา นายอุปจาลา และนายสีสุปจาลา ซึ่งเป็นบุตรของน้องสาว ๓ นาง คือ นางจาลา นางอุปจาลา และนางสีสุปจาลา มาให้บวชแล้ว แนะนำกรรมฐานให้. หลาน ๆ เหล่านั้น ขวนขวายประกอบตามพระกรรมฐานอยู่.

ก็สมัยนั้น อาพาธบางอย่างเกิดขึ้นแก่พระเถระ. พระสารีบุตรเถระ ได้ฟังดังนั้น จึงเข้าไปหาด้วยหวังใจว่า จักทำการถามถึงความป่วยไข้และ

ถามถึงการบรรลุผลของพระเวทชะ. พระเวทชะเถระเห็นพระธรรม-
เสนาบดีเดินมาแต่ไกล เมื่อจะโอวาทโดยการทำสติให้เกิดขึ้นแก่สามเณร
เหล่านั้น จึงได้กล่าวคาถาว่า จาเล ดังนี้. คำว่า จาเล อุปจาเล สีสูป-
จาเล ในคานานั้น เป็นคำร้องเรียกสามเณรเหล่านั้น. ก็เด็กทั้ง ๓ คน
ซึ่งได้ชื่อเป็นเพศหญิงว่า จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา แม้จะบวชแล้ว
เขาก็ก็นิยมเรียกชื่ออยู่อย่างนั้น. บางอาจารย์กล่าวว่า เด็กเหล่านั้นชื่อว่า จาติ
อุปจาติ สีสูปจาติ ดังนี้ก็มี. พระเวทชะเถระเมื่อจะแสดงประโยชน์ที่กระทำ
การเรียกมาด้วยคำมีอาทิว่า จาลา ดังนี้. จึงกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มี
สติอยู่เถิด ดังนี้ แล้วกล่าวเหตุในการเรียกมานั้นว่า พระเถระผู้เป็นลุง
ของพวกท่านประหนึ่งนักแม่นธนู เดินมาแล้ว ดังนี้. บทว่า ปติสุตตะ
แปลว่า เป็นผู้มั่งคั่ง. ศัพท์ว่า โข ใช้ในอวชารณะห้ามความหมายอย่าง
อื่น. บทว่า อากโต แปลว่า มาแล้ว. บทว่า โว แปลว่า ของพวก
ท่าน. บทว่า วาลัม วิย เวธิ แปลว่า เหมือนนักแม่นธนู. ก็ในคำนี้มี
ความย่อดังต่อไปนี้. พระเถระผู้เป็นลุงของพวกท่านมีสภาพเหมือนนัก
แม่นธนู คือคล้ายกับพระศาสดา เพราะมีปัญญากล้า มีปัญญาไว และ
มีปัญญาชำแรกกิเลส มาแล้ว, เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จงเข้าไป
ตั้งสมณัตถ์เถิด ก็จงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอยู่เถิด ก็จงเป็นผู้
ไม่ประมาทในธรรมเครื่องอยู่ตามที่ได้บรรลุแล้วเถิด.

สามเณรเหล่านั้นได้ฟังดังนั้น จึงกระทำวัตรมีการต้อนรับเป็นต้น
แก่พระธรรมเสนาบดี แล้วนั่งเข้าสมาธิอยู่ในที่ไม่ไกลเกินไป ในเวลาที่
พระเถระผู้เป็นลุงทั้งสองปฏิบัติสัจธรรมกัน. พระธรรมเสนาบดีกระทำปฏิ-
สัจธรรมกับพระเวทชะเถระแล้ว ลุกจากอาสนะเข้าไปหาสามเณรเหล่านั้น เมื่อ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๑ - หน้าที่ 648

พระเถระเข้าไปหา สามเณรเหล่านั้นได้ลุกขึ้นไหว้แล้วยืนอยู่ เพราะได้ทำ
กำหนดเวลาไว้อย่างนั้น. พระเถระถามว่า พวกเธออยู่ด้วยกรรมเครื่อง
อยู่อย่างไร? เมื่อสามเณรเหล่านั้นบอกให้ทราบแล้ว จึงแนะนำแม่เด็ก
ทั้งหลายอย่างนั้น พลังสรรเสริญพระเถระว่า น้องชายของเรามีปกติ
กล่าวคำสัจจริงถึงผู้มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่กรรม ดังนี้แล้วหลีกไป.
คำที่เหลือในคานานี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาขทิวนิยเรวัตเถราปทาน

อนันตเทรปทานที่ ๑๒ (๑๐)

ว่าด้วยผลแห่งการกวางฉัตรถวายพระพุทธเจ้า

[๑๒] พระมหามุนีพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จออกจากประตู
พระอารามแล้ว ทรงเมล็ดฝนอมฤดูให้ตก ยังมหาชนให้เย็น
สบาย.

พระจีณาสพผู้เป็นนักปราชญ์เหล่านั้น ประมาณหนึ่งแสน
ได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก แวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ดูจพระฉายาตามพระองค์ไปฉะนั้น.

เวลานั้น เรายู่บนคอช้าง กั้นฉัตรขาวอันประเสริฐ ปิติ
เกิดแก่เรา เพราะได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้มีพระรูปโฉมงาม.

เราลงจากคอช้างแล้วเข้าไปเฝ้าพระนราสภ ได้กั้นฉัตร
แก้วของเราถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

พระมหาฤๅษีพระนามว่าปทุมุตตระ. ทรงทราบความดำริ
ของเราแล้ว ทรงหยุดกถานั้นไว้ แล้วตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดได้กั้นฉัตรอันประดับด้วยเครื่องอสังการทอง เราจัก
พยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว

บุรุษผู้นี้ไปจากมนุษยโลกแล้ว จักครอบครองภพดุสิต จัก
เสวยสมบัติ มีนางอัปสรทั้งหลายแวดล้อม.

จักเสวยเทวราชสมบัติ ๓๔ ครั้ง จักเป็นอธิบดีแห่งชน
ครอบครองแผ่นดิน ๘๐๐ ครั้ง จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๘
ครั้ง จักเสวยราชสมบัติในประเทศราชอันไพบูรณ์ในแผ่นดิน.

ในแสนกัป พระศาสดาพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร
ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก
ผู้นี้จักเป็นโอรสแห่งพระญาติของพระพุทธเจ้าผู้เป็นธงชัยแห่ง
สกุลศากยะ จักได้เป็นพุทธอุปัฏฐาก มีนามชื่อว่า อานนท์
จักมีความเพียร ประกอบด้วยปัญญา ฉลาดในพหุสัจจะ มี
ความประพฤติอ่อนน้อม ไม่กระด้าง ชำนาญในบาลีทั้งปวง.

พระอานนท์นั้น มีจิตส่งไปเพื่อความเพียร สงบระงับ
ไม่มีอุปธิ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอาสวะนิพพาน.

มีช้างกัญชรอยู่ในป่าอายุ ๖๐ ปี ตกมัน ๓ แห่ง (คือที่
ตา หู และอวัยวะ) เกิดในตระกูลข้างมาตังคะ มีางอนงาม
ควรเป็นราชพาหนะ ฉันทใด แม้บัณฑิตทั้งหลาย ก็ฉันทนั้น
ประมาณได้หลายแสน มีฤทธิ์มาก บัณฑิตทั้งหมดนั้นของ
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด เป็นผู้ไม่มีกิเลส.

เรานมัสการอยู่ทั้งในยามต้น ในยามกลาง และในยาม
สุดท้าย เรามีจิตเลื่อมใส ปลื้มใจ บำรุงพระพุทธเจ้าผู้
ประเสริฐสุด เรามีความเพียร ประกอบด้วยปัญญา มีสติ
สัมปชัญญะ บรรลุโสดาปัตติผล ฉลาดในเสขภูมิ.

ในแสนกัปแต่กัปนี้ เราก่อสร้างกรรมใดไว้ เราได้บรรลุ
ถึงภูมิแห่งกรรมนั้นแล้ว ศรัทธาตั้งมั่นแล้วมีผลมาก การมา
ในสำนักพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดของเรา เป็นการมาดีแล้ว
หนอ วิชชา ๓ เราบรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
ทำเสร็จแล้ว.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และ
อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ทราบว่า ท่านพระอานนทเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอานันทเถรอปทาน

รวมอปทานที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. พุทธอปทาน ๒. ปัจเจกพุทธอปทาน ๓. สารีปุตตเถรา-
ปทาน ๔. มหาโมคคัลลานเถรอปทาน ๕. มหากัสสปเถรอปทาน ๖.
อนุรุทธเถรอปทาน ๗. ปุณณมันตานีปุตตเถรอปทาน ๘. อุปาดีเถรา-
ปทาน ๙. อัญญาโกณฑัญญเถรอปทาน ๑๐. ปิณโฑลภารทวาชเถรา-
ปทาน ๑๑. ขทิวรณิยเรวัตเถรอปทาน ๑๒. อานันทเถรอปทาน. รวม
คาถาทั้งหมดได้ ๖๕๐ คาถา.

จบอปทานพุทธวรรคที่ ๑

๑๐. พรรณนาอานันทเถรอปทาน

คำมีอาทิว่า อารามทวารานิกุขมม คังนี้. เป็นอปทานของท่าน
พระอานนทเถระ.

แม้พระเถระนี้ก็ได้กระทำบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ

ก่อสร้างบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแก้ววิภูฏะไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บังเกิดเป็นน้องชายต่างมารดากับพระศาสดา ในนครหังสวดี. เขาได้มีชื่อว่า สุมณะ. ก็พระบิดาของสุมณะนั้น เป็นพระราชอาพระนามว่า นันทะ, พระเจ้านันทราชานั้น เมื่อสุมณกุมารผู้เป็นโอรสของพระองค์เจริญวัยแล้ว จึงได้ประทานโกศนครให้ในทีประมาณ ๒๐ โยชน์ จากนครหังสวดีไป. สุมณกุมารนั้นมาเฝ้าพระศาสดาและพระบิดาในบางครั้งบางคราว ครั้งนั้น พระราชาทรงบำรุงพระศาสดาและภิกษุสงฆ์ประมาณหนึ่งแสนโดยเคารพด้วยพระองค์เอง ไม่ยอมให้คนอื่นบำรุง.

สมัยนั้น ปัจฉันทชนบทกำเริบขึ้น. พระกุมารไม่กราบทูลพระราชาราชถึงความที่ปัจฉันทชนบทกำเริบ เสด็จไปประทับเสวยเอง. พระราชาได้สดับดังนั้นดีพระทัยตรัสว่า นี่แน่ะพ่อ พ่อจะให้พระเจ้า เจ้าจงรับเอา. พระกุมารกราบทูลว่า ข้าพระองค์ปรารถนาเพื่อจะบำรุงพระศาสดาและภิกษุสงฆ์ กระทำชีวิตไม่ให้เป็นหมัน. พระราชาตรัสว่า ชื่อนั้นเจ้าไม่อาจได้ จงบอกอย่างอื่นเถิด. พระกุมารกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดาว่า กษัตริย์ทั้งหลาย ไม่มีพระดำรัสเป็นสอง ขอพระองค์จงประทานการบำรุงพระศาสดานั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่ต้องการอย่างอื่น. ถ้าพระศาสดาทรงอนุญาต ก็เป็นอันทรงประทานเถิดพระเจ้าข้า. พระกุมารนั้นจึงเสด็จไปยังพระวิหารด้วยทรงหวังว่า จักหยั่งรู้น้ำพระทัยของพระศาสดา. ก็สมัยนั้น พระศาสดากำลังเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี. พระกุมารเสด็จเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ โยมมาเพื่อจะเฝ้าพระ-

ศาสดาของท่านทั้งหลายจงแสดงพระศาสดาแก่โยมด้วยเถิด. ภิกษุทั้งหลาย
ทูลว่า พระเถระชื่อว่าสุมนะเป็นพระอุปัฏฐากของพระศาสดา พระองค์จึง
เสด็จไปยังสำนักของพระเถระนั้น. พระกุมารจึงเสด็จไปยังสำนักของพระ-
เถระแล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ ขอนำท่านจงแสดงพระศาสดา.

ลำดับนั้น พระเถระ เมื่อพระกุมารทรงเห็นอยู่นั้นเอง ได้ดำเนิน
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระราชบุตรเสด็จมาเพื่อจะขอเฝ้าพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุ ถ้าอย่างนั้นเธอจงปลาดอาสนะไว้ข้างนอก. พระเถระถือเอาพุทธ-
อาสน์อีกที่หนึ่ง แล้วค้ำลงในภายในพระคันธกุฎี เมื่อพระกุมารนั้นทรง
เห็นอยู่ ก็ปรากฏขึ้น ณ ที่บริเวณภายนอก แล้วปลาดอาสนะในบริเวณ
พระคันธกุฎี. พระกุมารเห็นดังนั้น จึงทำความคิดให้เกิดขึ้นว่า ภิกษุนี้
ยิ่งใหญ่หนอ.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ประทับนั่งบน
อาสนะที่ปลาดไว้. พระราชบุตรถวายบังคมพระศาสดา ทรงทำปฏิสันถาร
แล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระนี้เห็นจะเป็นที่โปรดปราน
ในพระศาสนาของพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า ถวายพระพร พระกุมาร
เธอเป็นที่โปรดปราน. พระราชบุตรทูลถามว่า พระเถระนี้เป็นที่โปรด-
ปราน เพราะกระทำการอะไร พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า เพราะ
ทำบุญมิให้ท่านเป็นต้น. พระราชบุตรนั้นทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
แม้กระหม่อมฉันก็ใครจะเป็นที่โปรดปรานในศาสนาของพระพุทธเจ้าใน
อนาคต เหมือนพระเถระนี้ แล้วถวายภัตตาหารแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธ-
เจ้าเป็นประธาน ณ ที่กองค่ายพัก ตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กระหม่อมฉันได้พรสำหรับปรนนิบัติพระองค์ ๓ เดือน จากสำนักพระราชบิดา ขอพระองค์จงรับนิมนต์การอยู่จำพรรษา เพื่อหม่อมฉันตลอด ๓ เดือน ทรงทราบว่าพระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว จึงพาพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งบริวารไป แล้วให้สร้างวิหารทั้งหลาย อันเหมาะสมที่จะเป็นที่อยู่ของพระศาสดาและภิกษุสงฆ์ ไว้ในที่ระยะหนึ่ง โยชน์ๆ แล้วนิมนต์ให้ประทับอยู่ในวิหารนั้นๆ แล้วนิมนต์ให้เสด็จเข้าไปประทับยังวิหารที่สร้างด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง ในอุทยานชื่อว่า โสภณะ ซึ่งชื่อไว้ด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง ณ ที่ใกล้สถานที่ประทับของพระองค์ แล้วหลั่งน้ำให้ตกลงด้วยพระดำรัสว่า

ข้าแต่พระมหามุนี อุทยานชื่อว่าโสภณะนี้ กระหม่อมฉัน
ชื่อไว้ด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง แล้วให้สร้างด้วยทรัพย์อีกแสนหนึ่ง
ขอพระองค์ได้โปรดรับไว้เถิด.

ในวันใกล้วันเข้าพรรษา พระราชบุตรได้ขมมหาทานให้เป็นไปแต่พระศาสดา แล้วทรงชักชวนโอรส พระชายา และเหล่าอำมาตย์ ในการให้ทาน และการกระทำกิจการว่า ท่านทั้งหลายพึงให้ทานโดยวิหารนี้ ส่วนพระองค์เองประทับอยู่ที่ใกล้ๆ กับสถานที่อยู่ของพระสุมนเถระ ทรงบำรุงพระศาสดาตลอดไตรมาส ณ สถานที่ประทับอยู่ของพระองค์ ด้วยประการอย่างนี้ ก็เมื่อจวนจะใกล้วันปวารณา จึงเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้าน ขมมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทรงวางไตรจีวรไว้แทบบาทมูลของพระศาสดาและภิกษุสงฆ์ ทรงนมัสการแล้วได้ทรงกระทำ ความปรารภว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุญที่กระหม่อมฉันทำเริ่มมา

ตั้งแต่กองค่านั้น จะกระทำเพื่อประโยชน์แก่สักกสมบัติเป็นต้นก็หามิได้ โดยที่แท้ กระหม่อมฉันพึงเป็นอุปัฏฐากที่โปรดปรานของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต เหมือนพระศุมนเถระนี้. พระศาสดาทรงเห็นว่าการปรารถนานั้นไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์แล้วเสด็จหลีกไป.

ในพุทธรูปบาทกาลนั้น เขาทำบุญอยู่ถึงแสนปี แม้ออกจากพุทธรูปบาทกาลนั้นไป ก็ได้สั่งสมบุญกรรมไว้เหลือหลายในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ครั้นในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสป จึงมาเกิดในเรือนของผู้มีสกุล ถึงความเป็นผู้รู้เคยสาแล้ว ได้เอาผ้าอุตราสงค์มาทำการบูชา เพื่อจะรับบาตรของพระเถระรูปหนึ่งผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่. เขากลับไปเกิดในสวรรค์อีก จุดจากสวรรค์แล้วมาเป็นพระเจ้าพาราณสี ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ จึงนิมนต์ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นให้ฉัน เสร็จแล้วให้สร้างบรรณศาลา ๘ หลังไว้ในอุทยานอันเป็นมงคลของพระองค์ แล้วมอบถวายตั้งอันสำเร็จด้วยรัตนะทั้งหมด กับเชิงรองอันเป็นแก้วมณี ๘ สำหรับ เพื่อให้เป็นที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น แล้วทำการอุปัฏฐากอยู่ถึงหมื่นปี. การกระทำดังนี้ ได้ปรากฏแล้ว.

เขาก่อสร้างบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ ถึงแสนกัป ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต พร้อมกับพระโพธิสัตว์ของพวกเราทั้งหลาย จุดจากภพดุสิตนั้นแล้วมาบังเกิดในพระราชมณเฑียรของ พระเจ้าอมิตตทศกายน ได้นามว่า อานนท์ เพราะเกิดมาทำพวกพระญาติให้ยินดี. อานนท์ นั้นเจริญวัยขึ้นโดยลำดับ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำการเสด็จออก

อภิเนษกรรมณ์ ทรงบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ แล้วเสด็จไปยังนครกบิลพัสดุ์เป็นครั้งแรก เสร็จแล้วเสด็จออกจากนครกบิลพัสดุ์นั้น จึงออกไปพร้อมกับเจ้าภักทียะเป็นต้น ผู้เสด็จออกบวชเพื่อเป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แล้วบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้ฟังธรรมกถาในสำนักของท่านพระปุลณมันตานิบุตร จึงดำรงอยู่ในโศคาปีตติผล.

ก็สมัยนั้น ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่มีอุปฏฐากประจำเป็นเวลา ๒๐ พรรษา. บางคราวท่านพระนาคสมาละถือบาตรจีวรเที่ยวไป. บางคราวพระนาคิตะ, บางคราวพระอุปวาณะ, บางคราวพระสุหนักขัตตะ, บางคราวพระจุนทะสมณุตเทส, บางคราวพระสาคิตะ, บางคราวพระเมฆิยะ ท่านเหล่านั้น โดยมากพระศาสดาไม่ทรงโปรด. อยู่มาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่บนบรรพตทาสน์อันเขาปูลาดไว้บนบริเวณพระคันธกุฎี ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราเป็นคนแก่แล้ว. ภิกษุบางพวกเมื่อเรากล่าวว่า จะไปทางนี้ กลับไปทางอื่น บางพวกวางบาตรจีวรของเราไว้ที่พื้น พวกท่านจงเลือกภิกษุสักรูปหนึ่งให้เป็นอุปฏฐากประจำตัวเรา. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้นเกิดธรรมสังเวช. ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกขึ้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักบำรุงพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามท่านเสีย. โดยอุบายนี้ พระมหาสาวกทั้งปวงมีพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ยกเว้นท่านพระอานนท์ ต่างลุกขึ้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์จักอุปฏฐาก ๆ แม้พระมหาสาวกเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงห้ามเสีย.

ส่วนพระอานนทกึ่งนั่งนิ่งอยู่. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าว
กะท่านพระอานนทว่า ท่านผู้มีอายุ แม้ตัวท่านก็จงทูลขอตำแหน่งอุปัฏฐาก
พระศาสดาเถิด. พระอานนทกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าการอุปัฏฐากที่ได้มาด้วย
การขอ จะเป็นเช่นไร ถ้าทรงชอบพระทัย พระศาสดาก็จักตรัสบอกเอง.
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ
ไม่ต้องให้กำลังใจอานนท เธอรู้ตัวเองแล้วจักอุปัฏฐากเราเอง. ลำดับนั้น
ภิกษุทั้งหลายจึงพากันกล่าวว่า ลูกขึ้นเถิด อาวุโสอานนท ท่านจงขอ
ตำแหน่งอุปัฏฐากกะพระศาสดาเถิด. พระเถระลูกขึ้น แล้วกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่ประทานจิวรอันประณีต
ที่ทรงได้แก่ข้าพระองค์ ๑ จักไม่ทรงประทานบิณฑบาตอันประณีต ๑ จักไม่
ประทานให้อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกัน ๑ จักไม่ทรงพาไปยังที่นิมนต์ ๑ เมื่อ
เป็นอย่างนี้ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า. การปฏิเสธ ๔
ข้อนี้ เพื่อจะปลดเปลื้องการติเตียนที่ว่า เมื่อได้คุณประโยชน์มีประมาณ
เท่านี้ การอุปัฏฐากพระศาสดาจะหนักหนาอะไร. (พระอานนทกราบทูล
ว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จไปยังที่นิมนต์ที่
ข้าพระองค์ได้รับไว้ ๑ ข้าพระองค์จะได้นำบุคคลผู้มาแล้ว ๆ จากประเทศ
อื่นเข้าเฝ้าในทันทีทันใด ๑ เมื่อใด ข้าพระองค์เกิดความสงสัย ขอให้
เข้าเฝ้าถามพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ เมื่อนั้น ๑ ถ้าพระองค์จักทรงพยากรณ์
ธรรม ที่ทรงแสดงในที่ลับหลังแก่ข้าพระองค์อีก ๑ เมื่อเป็นอย่างนี้
ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า. การขอ ๔ ข้อนี้ เพื่อจะ
ปลดเปลื้องคำติเตียนที่ว่า แม้เรื่องเท่านี้ พระเถระก็ไม่ได้การอนุเคราะห์ใน
สำนักพระศาสดา และเพื่อจะทำธรรมเนียมทวาริกขุณคลังธรรมให้บริบูรณ์

รวมความว่า พระเถระได้พร ๘ ประการนี้ จึงจะเป็นอุปัฏฐากประจำ. พระเถระได้บรรลุผลแห่งบารมีทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญมาแสนกัป ก็เพื่อต้องการฐานันดรนั้นเท่านั้น.

ตั้งแต่วันที่ได้อำนาจอุปัฏฐาก พระเถระได้อุปัฏฐากพระทศพล ด้วยกิจมีอาทิอย่างนี้ คือถวายน้ำสรง ๒ ครั้ง ถวายไม้ชำระพระทนต์ ๓ ครั้ง บริกรรมพระหัตถ์และพระบาท บริกรรมพระปฤษฎางค์ และกวาด บริเวณพระคันชุกฎี เป็นผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสำนักตลอดภาคกลางวัน ด้วยหวังใจว่า เวลาชื่อนี้ พระศาสดาควรได้สิ่งชื่อนี้ เราควรทำกรรมชื่อนี้ ส่วนในภาคกลางคืน ได้ถือเอาประทีปด้ามดวงใหญ่ เดินไปรอบ ๆ บริเวณพระคันชุกฎี ๕ ครั้ง เพื่อจะได้ถวายคำตอบในเมื่อพระศาสดาตรัสเรียก และเพื่อบรรเทาความง่วงเหงาหาวนอน. ลำดับนั้น พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้าในพระเชตวัน ตรัสสรรเสริญ พระอานนทเถระโดยอนกปริยาย แล้วทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต มีสติ มีคตติ มีริติ และ เป็นอุปัฏฐาก.

พระเถระนี้ อันพระศาสดาทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะ ในฐานะ ๕ ฐานะ ด้วยประการอย่างนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ ประการ เป็นผู้รักษากลัฏฐกรรมของพระศาสดา ทั้งที่ยังเป็นพระเสขะอยู่ที่เดียว เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว อันภิกษุทั้งหลายให้อาจอหาญขึ้น และอันเทวดาให้สังเวชสลดใจโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง คิดว่า กัณฑ์นี้ พຽຽນนี้แล้วหนอ จะทำสังคายนาพระธรรม ก็ข้อที่เรายังเป็น พระเสขะมีภริยาที่จะพึงทำ จะไปยังที่ประชุมเพื่อสังคายนาพระธรรมกับ พระเถระผู้เป็นอเสขะ ไม่สมควรเลย จึงเกิดความอูตสาหะ เริ่มตั้ง วิปัสสนา กระทำวิปัสสนากรรมอยู่ตลอดคืนยังรุ่ง ไม่ได้ความเพียรอัน

สَمَاเสมอในการจงกรม แต่นั้น จึงเข้าไปยังวิหารแล้วนั่งบนที่นอน มีความประสงค์จะนอน จึงเอนกายลง. ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน, และเท้าพ้อพ้นจากพื้น ในระหว่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยไม่ถือมั่น ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖.

พระเถระประกอบด้วยคุณ มีอภิญญา ๖ เป็นต้นอย่างนี้ บรรลุตำแหน่งเอตทัคคะโดยคุณมีความเป็นอุปัชฌายากเป็นต้น ระลึกถึงบุญกรรมของตน เมื่อจะแสดงอปทานแห่งความประพฤติก่อนกาลก่อนด้วยความโสมนัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อารามทวารวรา นิกุขมม ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารามทวารวรา ความว่า พระมหามุนีสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ เสด็จออกจากประตูพระวิหาร แล้วประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้เรียบร้อย ที่เขาทำไว้ท่ามกลางมณฑป ไกลประตูด้านนอก เพื่อจะทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งปวง. บทว่า วสุสนฺโต อมตฺ วุญฺจี ความว่า หลังฝนคือธรรมด้วยสายธารแห่งมหาอมตะคือพระธรรมเทศนา. บทว่า นิพฺพาเปติ มหาชนํ ความว่า ทรงทำไฟคือกิเลสอันอยู่ในจิตสันดานของมหาชนให้ดับ คือให้สงบระงับ อธิบายว่า ทรงยังมหาชนให้ถึงความสงบคือความเย็น ด้วยการดื่มน้ำอมฤตคือพระนิพพาน.

เมื่อจะแสดงบริวารสมบัติจึงกล่าวว่า สตสฺสสุตฺเต เต ชีรา ดังนี้. อธิบายว่า นักปราชญ์เหล่านั้นเป็นพระจินาสพประมาณหนึ่งแสน ประกอบด้วยอภิญญา ๖ คือส่วนแห่งญาณ มีอิทธิวิชญาณเป็นต้น ชื่อว่ามีฤทธิ์ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยฤทธิ์ทั้งหลาย อันสามารถไปในหลายแสนจักรวาลได้โดยทันที พวกกันแวดล้อมพระสัมพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาค-

เจ้าพระนามว่าปทุมุตตระพระองค์นั้น ประจุเงาไม่ไปปราศในที่ไหน ๆ
อธิบายว่า แวดล้อมฟังธรรมอยู่.

บทว่า **หตุถิกุขนุคโต อาสี** ความว่า ในกาลนั้น คือในสมัย
แสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า เราได้นั่งอยู่บนหลังช้าง. บทว่า
เสตจจตุตฺตํ วรุตฺตมํ ความว่า เรานั่งบนหลังช้างกั้นเสวตฉัตรชั้นสูงที่ฟัง
ต้องการไว้เหนือกระหม่อมของเรา. บทว่า **สุจากรูรูปํ ทิสฺวาน** ความว่า
ความปลื้มใจ คือความยินดี ได้แก่ความโสมนัสเกิดขึ้นแก่เรา เพราะได้
เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้มีพระรูปงดงามเป็นที่จับใจ กำลังทรงแสดงธรรมอยู่.

บทว่า **โอรุยุหฺ** **หตุถิกุขนุคฺมหา** ความว่า เราเห็นพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้นประทับนั่ง จึงลงจากหลังช้างแล้วเข้าไปเฝ้า คือไปสู่ที่ใกล้
พระนราศก คือพระผู้ประเสริฐแห่งนระ. บทว่า **รตนมยจตุตฺ** **เม** เชื่อม
ความว่า เรากั้นฉัตรของเราอันประดับด้วยรัตนะ เหนือพระเศียรแห่ง
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

บทว่า **มม สฺกฺขปฺปมฺญฺยา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่าปทุมุตตระนั้นทรงเป็นใหญ่ในระหว่างฤาษีทั้งหลาย ทรงทราบ
ความดำริอันเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมของเรา. บทว่า **ตํ กตฺ** **รปยิตฺวาน**
ความว่า พระองค์ทรงหยุดพระธรรมกถาที่พระองค์กำลังทรงแสดงอยู่นั้น.
แล้วได้ภายิตคือตรัสคาถาเหล่านี้ เพื่อต้องการพยากรณ์เรา.

หากจะมีคำถามว่า ทรงพยากรณ์อย่างไร ? จึงตรัสคำมีอาทิว่า โย
โส ดังนี้. ในคำนั้น เชื่อมความว่า พระราชกุมารนั้นใดทรงกั้นฉัตร
อันประดับด้วยเครื่องอลังการอันเป็นทอง เหนือกระหม่อมของเราตถาคต.
บทว่า **ตมฺหิ กิตฺตยิสฺสามิ** ความว่า เราจักประกาศคือจักกระทำพระ-

ราชกุมารนั้นให้ปรากฏ. บทว่า **สุโณถ มม ภาสโต** ความว่า ท่านทั้งหลายจงฟัง คือจงเงี่ยโสตลงมนสิการคำของเราผู้จะกล่าวอยู่.

บทว่า **อิโต คนฺตุวา อัย โปโส** ความว่า พระราชกุมารนี้จติจากมนุษยโลกนี้ จักไปยังภพคติแล้วอยู่ คือจักอยู่ในภพคตินั้น. ในคำนั้นเชื่อมเนื้อความว่า อันนางอัปสรทั้งหลายกระทำไว้ในเบื้องหน้า คือ แวดล้อม จักเสวยสมบัติอยู่ในภพคติ.

บทว่า **จตุตฺตีสกฺขตฺตํ** เชื่อมความว่า จติจากภพคติแล้วบังเกิดขึ้นในภพดาวดึงส์ จักเป็นจอมเทวดาครองเทวราชสมบัติอยู่ ๓๔ ครั้ง. บทว่า **พลาชิโป อฏฺฐสฺสํ** ความว่า จติจากภพดาวดึงส์มาบังเกิดในมนุษยโลก จักเป็นใหญ่ในกองทัพ คือเป็นใหญ่เป็นประธานในกองทัพ อันประกอบด้วยองค์ ๔ จักเป็นเจ้าประเทศราช ๑๐๘ ชาติ จักอยู่ครองพสุธา คือปฐพีอันประเสริฐด้วยรัตนะมิใช่น้อย คือจักอยู่ในแผ่นดิน.

บทว่า **อฏฺฐปญฺญาสกฺขตฺตํ** ความว่า จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ชาติ. จักครองความเป็นเจ้าประเทศราชอันกว้างใหญ่คือนับไม่ถ้วน ในแผ่นดิน คือในแผ่นดินชมพูทวีปทั้งสิ้น.

บทว่า **สกุยนํ กุลเกตุสฺส** ความว่า จักได้เป็นญาติของพระพุทธรเจ้าผู้เป็นธงชัยแห่งสักยราชสกุล.

บทว่า **อาตปิ แปลว่า** มีความเพียร. บทว่า **นิปโก** ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา กล่าวคือปัญญารู้รอบคอบ. เป็นผู้เฉลียวฉลาด ในพหุสัจจะ คือความเป็นพหุสัจจะ ได้แก่ในการทรงจำพระไตรปิฎก. เชื่อมความว่า จักเป็นผู้มีความประพจน์ในการถ่อมตน คือเป็นผู้ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น เป็นผู้ไม่แข็งกระด้าง คือเว้นจากความกระด้างมีความคะนองทาง

กายเป็นต้น จักเป็นผู้ชำนาญบาลีทั้งปวง คือจักเป็นผู้มีปกติทรงจำพระไตรปิฎกทั้งสิ้นได้.

บทว่า **ปธานปหิตตุโต โส** ความว่า พระอนนทเถระนั้น เป็นผู้มิจิตส่งไปเพื่อกระทำความเพียร. บทว่า **อุปสนฺโต นิรูปฺธิ** ความว่า เป็นผู้เว้นอุปัชฌ์คือ รากะ โทสะ และโมหะ. เป็นผู้สงบ คือเป็นผู้มีกายและจิตสงบ เพราะละเหล่ากิเลสที่จะพึงละด้วยโศดาปัตติมรรค.

บทว่า **สนฺติ อารญฺญกา** ความว่า มีในอรัญญ์ คือเกิดในป่าใหญ่. บทว่า **สญฺุจฺหายนา** ความว่า ในเวลาที่มีอายุ ๖๐ ปี มีกำลังเสื่อมไป. บทว่า **ติธา ปภินฺนา** ความว่า ตกมัน ๓ แห่ง กล่าวคือที่ตา หู และ อัมตะ. บทว่า **มาตฺตฺกา** แปลว่า เกิดในตระกูลช้างชื่อมาตังคะ. บทว่า **อิสาทฺนฺตา** แปลว่า มีงาเหมือนงอนรท. เป็นช้างทรงคือเป็นราชพาหนะ. ช้างตัวประเสริฐ ได้แก่พญาช้าง กล่าวคือช้างกฤษณชรมีปรากฏอยู่ ณใด บัณฑิตกล่าวคือพรจิตตาสพ ได้แก่พระอรหันตนาคนผู้มีฤทธิ์ นับด้วยแสน ย่อมมีอยู่ ณนั้น. พระอรหันตนาคนทั้งหมดนั้น ของพญาช้างตัวประเสริฐคือพระพุทธเจ้า. บทว่า **น โหนฺติ ปณฺธิมฺหิ เต** ความว่า บัณฑิตเหล่านั้นย่อมไม่เป็นเช่นนั้นในความปรารถนา อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหมดนั้นพึงกลัวภัย ไม่อาจดำรงอยู่ตามภาวะของตนได้อย่างไร. คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังกล่าวแล้วจะนี้แล.

จบพรรณนาอนันทเถระอปทาน

จบพรรณนาพุทธวรรคที่ ๑ ด้วยลำดับคำเพียงเท่านี้

จบอรรถกถาอปทานภาคที่ ๑